

శతకాలు

భక్తి,జ్ఞాన,నీతి

భర్తృహరియోగీంద్ర విరచిత సుభాషిత త్రిశతి

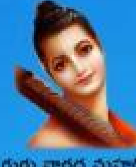

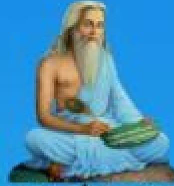
సదాశివ సమారంభాం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు శుక మహర్షి

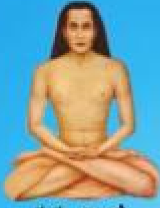

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శ్రీకృష్ణ

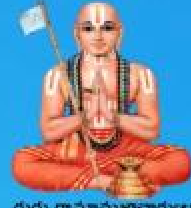
శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాబాజీ

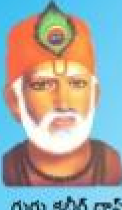

గురు గౌతమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

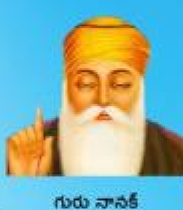

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

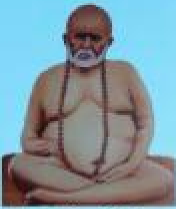

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు వీరబ్రహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి వేమన

అస్మదాచార్య పర్యంతాం

గురు త్రైలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు సాయి బాబా

గురు అరబిందో

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమాచార్య

వందే గురుపరంపరాం..

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

http://www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India: Inc ×

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with CMU, IIIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home | Vision | Mission | Goals | Benefits | Content Selection | Current Status | People | Funding | Copyright Policy | FAQ | RFP

Books Journals Newspapers Palm-Leaves (Manuscripts)

Title: Ramayanam
Author:
Year: to
Subject: Any Subject
Language: Telugu
Scanning Centre: Any Centre
Clear | Search

Presentations and Report
Statistics Report
Status Report
Feedback | Suggestions | Problems | Missing links or Books

Click here for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

DLI

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

Click Here to know More about DLI New!

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD,Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	INSA	Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity NEW!

Title Beginning with.

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Author's Last Name

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Year

1850-1900 | 1901-1910 | 1911-1920 | 1921-1930 | 1931-1940 | 1941-1950 | 1951-

Subject

Astrophysics | Biology | Chemistry | Education | Law | Mathematics | Mythology | Religion | For more subjects...

Language

Sanskrit | English | Bengali | Hindi | Kannada | Marathi | Tamil | Telugu | Urdu

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

"దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం" అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని ఝళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ, సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజా పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్ఛాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నిటి కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన 'ఇచ్ఛ' (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. "నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది" అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీభర్తృహరియోగీంద్రవిరచిత
సుభాషితత్రిశతి

వేమూరు - వేంకటకృష్ణమసెట్టి & సన్సుచే

ప్రకటితమైనది.

1909

PRICE Rs. 2-0-0.] [COPYRIGHT REGISTERED.

విషయసూచిక.

పీఠిక.

• సుభాషితత్రిశతి యనంబడునీకృతియందుఁ గలనీతిశృంగార వైరాగ్యశతకంబులు మూఁడు నన్వర్థముగాఁ గ్రమంబున నీతిశృంగార వైరాగ్యంబుల బోధించు. ఈగ్రంథమునకుం గలప్రతులు రెండు తెగలుగా నున్నవి. ఒక తెగప్రతులు రామచంద్రబుధేంద్రవ్యాఖ్యాత మైనప్రతి ననుసరించున వై తఱుచుగా దక్షిణహిందూదేశంబునఁ బ్రచారము గలిగి యున్నట్లు గానంబడుచున్నవి. మఱియొక తెగప్రతులు* రామర్షి పండితవ్యాకృత మైనప్రతికిం బ్రతినిధు లై యుత్తరహిందూదేశమ్మునందే వ్యాప్తిఁ జెంది యున్నట్లు చూపట్టుచున్నవి. ప్రకృతగ్రంథము మొదటి తెగం జేరినది. ఈ తెగయం దొక్కొక శతకమును బదేసి దశకములుగా విభక్త మై మొత్తమునకు సరిగా నూఱేసి శ్లోకములు గలిగి యుండును. శ్లోకముల కొండొంటికి, నట్లే దశకములకును, బూర్వోత్తరసంబంధ ముండును. రెండవ తెగప్రతులలో దశకములుగా విభాగము లేదు. ఒక్కొక్కశతకమందును శ్లోకములు * నూఱింటి కెక్కు డై యొండొంటితో సంబంధ మంతగా లేకుండును. అందు శ్లోకములక్రమమును మిక్కిలియు వేఱై యున్నది. ఇంతే కాదు. అందొక శతకమ్ములోని శ్లోకములు గొన్ని యింద మఱొక శతకమునం బొడసూపుచున్నవి. రెండింటిపాఠములును జాల భిన్నము లై యుండును. అయిన నింద లిపాఠములకంటె నందలివి మఱింత సమంజసము లై ప్రౌఢములుగా నుండును. ఇట్లీరు దెఱంగుప్రతులకును శ్లోకముల క్రమసంఖ్యాపాఠములందు మిక్కిలియు భేదము గానిపించుటం జేసి యిందుఁ జక్కఁ గవిప్రణీత మైన దేదియో మాఱుపడి వచ్చిన దేదియో తెలియరాకున్నది. అందుఁ బాఠములు మఱింత సమంజసము లయ్యు శ్లోకములకు సంబంధసంఖ్యానియమము లేమిం జేసి యది కవిప్రణీత మా

* రెండవ తెగయందు నొక్కొక్కశతకమునను నించుమించుగా ముప్పదినలువది శ్లోకము లెక్కుడుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. కాన మూఁడుశతకములందును మొత్తమునకు నన్నూఱుశ్లోకము లున్నవి. మొదటి తెగలో శతకమునకు సరిగా నూఱేసిచొప్పున మూఁడుశతకములకు మున్నూఱుశ్లోకము లున్నవి.

తృకకుఁ బుత్రికయగుటఁ సందేహింపవలసి యున్నది. ఇందట్టిసామంజస్యము లేకుండియుఁ దక్కినసంఖ్యాదివ్యవస్థ యుండుటచే నిది కవికృతమైనప్రతి యాకృతి గలిగియుండు ననుట మఱింత యుపపన్నముగా నున్నది. ఎట్లన, లేఖకాదులదోషములంబట్టి పాఠము లెంతయు భిన్నములగుంగావున వానినిం గొని పాఠసౌష్ఠవము గూర్పవచ్చునుగాని కృతికిం గల తొలియాకృతి నిర్ణయించుట వలనుగాదు. పూర్వోత్తరసంబంధసూచక మైనరచనాప్రణాళికయు సంఖ్యాదివ్యవస్థయుఁ గృతినామ మన్వర్థము సేయు తక్కులక్షణములును గవిరచిత మైనకృతిరూపమును యథాతథముగాఁ దెలియుటకుఁ దోడుపడునవి యగును. కావున నీ మొదటితెగప్రతులే కవి నిబంధించినయాకృతి గలవి యగు ననవచ్చును. అయినను విషయమింతమాత్రమున వ్యవస్థితము గానేరదు. ఎట్లన, భర్తృహరి బహుతరముగా నీశతకముల ముఖ్యవిషయములగు నీతిశృంగారాదులనుమాత్రము మది ననుసంధించి శ్లోకములను బరస్పరసంబంధ మపేక్షింపక యిచ్చవువచ్చినట్లు రచింపఁగా నిందు సంబంధములేని తెఱపిం గాంచి వెనుకటివారిచేఁ బెక్కుశ్లోకములు ప్రక్షిప్తము లగుటవలన రెండవతెగయందు సంఖ్యాదినియతి చెడియుండవచ్చును. కావున నది, సంబంధసంఖ్యాదినియమములు లేకుండియుఁ గవిప్రణీతాకృతి గలిగియుండనోపు. లేక, రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు సంఖ్యాదివ్యవస్థ మాలి దురవస్థ నున్నయాశ్లోకజాలముం గొని వానియందుఁ బ్రక్షిప్తములని తనకుఁ దోఁచినవానిం దీసివైచి పరస్పరసంబంధముకలుగునట్లు *శ్లోకములక్రమము మార్చి సరిగా నూఱేసి గూర్చి దశకవిభాగముతో శతకముల నేర్పఱిచియుండవచ్చును. కావున నీ మొదటి తెగయుఁ బ్రథమాకృతి యథార్థముగాఁ గలది గాకుండవచ్చును. ఈవిషయ మిట్లుండ నిచ్చి యిఁక దీనినిరచించినకవి యగు

భర్తృహరి

చరిత్రము దెలియు టావశ్యకము. పండితపరంపరచే వాడుకొనంబడు కొన్ని

* 'ఆసారాఃసన్త్వేతే' శృం-౧౭-౨ ఇత్యాది శ్లోకములు కొన్ని యపపాఠములంజేసి తమయున్నప్రకరణంబులకుం బొసఁగింపంబడియున్నవి కాని యుదీచ్యకోశములంబట్టి వానిసమంజసపాఠములం బరిశీలింపఁగా నవి ప్రకరణాంతరముం జేరినవిగాఁ గానిపించెడి. ఈవిషయము, రామచంద్రుఁడే యీయాకృతిని వేఱుక్రమమునఁ గూర్చెననుటకు నొకయుపోద్బలకముగా నున్నది.

విషయములు దప్ప భర్తృహరింగూర్చి విశ్వసనీయంబు లగుచరిత్రాంశ
ము లేవియుఁ గానరావు. ఆవిషయములు నొంటొంటికిఁ బొసఁగియుండవు.
ఇతం డుజ్జయినీరాజవంశమునఁ జనించినవాఁ డనియుఁ దా సింహాసనము
నెక్కి స్వప్నుం డయ్యు సంసారబంధము ద్రోసి రాజ్యము తనతమ్ముఁడగు విక్ర
మార్కునికి నప్పగించి చన్నవాఁడనియు నొకప్రతీతి గలదు. ఈవిక్ర
ముండు విక్రమశకాబ్దమూలభూతుండు. *మఱియొకప్రతీతి విక్రమా
దిత్యునకు బ్రహ్మ క్షత్త్ర వైశ్య శూద్రకాంతలు బ్రాహ్మణి, భానుమతి, భా
గ్యవతి, సింధుమతియని నలువురు గలరనియు వారియందు వరుసగా వర
రుచి విక్రమార్క భట్టి భర్తృహరులు జనించిరనియుఁ దెలిపెడిని. ఇది
యెంత విశ్వసనీయమో తెలిసినదిగాదు. ఈకవి తన్నుగుఱించి యేమియు
నీగ్రంథమునఁ జెప్పినవాఁడు గాఁడు. ఈకవివంశాదిక మటుండ జీవించి
యుండినకాల మిది యని తెలియుటకుఁ బండితప్రతీతియు గ్రంథస్థనిదర్శన
ములును నితరకవిచరిత్రమూలకము లైనవిషయములును సాధనములుగాఁ
గొని దానిఁ బరిశీలింపవచ్చును. అందుఁ బండితప్రతీతి యితనిని విక్రమాది
త్యునికాలమువాఁడుగా రూపించెడి. అపుడు విక్రమశకము క్రీస్తుపుట్టు
టకు 56 సంవత్సరములకుఁ బూర్వమునుండి యారంభించుచున్నది గాన
మనకవి క్రీస్తునకుఁ బూర్వమైన ప్రథమశకాబ్దము తొలిసగమున నున్న
వాఁడని తేలుచున్నది. ఇంక గ్రంథస్థనిదర్శనములం బట్టి యాతనికాలము
నిర్ణయించుటయుఁ గష్టముగా నున్నది. శతకములు వేదాంతపరిభాషా

---

* ఈప్రతీతికి,

> యాం చిన్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా
> సాప్యన్య మిచ్ఛతి జనం సజనోఽన్యసక్తః ।
> అస్మత్కృతే చ పరితుష్యతి కాచి దన్యా
> ధిక్తాం చ తం చ మదనం చ ఇమాం చ మాంచ ॥

అనుశ్లోకమూలము. ఒకప్పు డొకబ్రాహ్మణుఁ డమరత్వమునిచ్చు నొకపండు లభింపఁగా
నది బహుజనపరిపాలకుం డగుభర్తృహరియే యర్హుండని యాతని కొసంగె. అతండు
దానిఁ దనయిల్లాలి కీయఁగా నది తనవిటునికిని వాఁడు తనయుంపుడుకత్తియకు నది మరల
భర్తృహరికిని నాపండు నొసంగిరి. అంత భర్తృహరి తత్ఫలవృత్తాంతం బంతయుఁ దెలిసి
సంసారమును రోసి యీశ్లోకమును జెప్పెనఁట. మఱియొకప్రతీతిం బట్టి యాపండు నొక
యోగివలన విక్రముండు వడసి యొక బ్రాహ్మణుని కీయఁగా నాతండు భర్తృహరి కిచ్చె
ననియుం నతనినుండి తక్కిన వారికి మున్ను చెప్పినవరుసను లభించె ననియుఁ దెలిసెడి.

జటిలములుగా నున్నవి. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు పెక్కుసంవత్సరశతములుగాఁ జర్చితములై నిష్పత్తినొందినవి గాన వానియుత్పత్తికాల మిది యని రూఢిగా నిర్ణయింపఁ దరముగా కున్నది. ఇవి యుపనిషత్తుల కనంతరములై పురాణములకును బుద్ధమతమునకును సమకాలీనములుగాఁ గానిపించుచున్నవి. వీనికాలంబున సుప్రసిద్ధు లగుపురుషులు కుమారిలభట్టును శంకరాచార్యులు నగుదురు. కుమారిలభట్టు రమారమి యెనిమిదవశతాబ్దమునను శంకరులు తొమ్మిదవశతాబ్దమునను నుండిరి. కాన వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దము మొదలుగా వ్యాపించినది గాని దాని ప్రారంభ మంతకు బహుకాలమునకుమును పే యుండును. కాని యది యెప్పుడో సూటిగాఁ జెప్ప నయితిగా కున్నది. కాన వేదాంతపరిభాషం బట్టి మనగ్రంథకాలము నూహించుట యసమంజసము. ఇందుఁ బురాణములును బరామర్శింపఁబడినవి. 'విల్సన్' అనుపండితుఁడు పురాణ మేదియు వేయిసంవత్సరములకుమునుపు గానరాదని చూపియున్నాఁడు. దానింబట్టి కొంద ఱీగ్రంథమును బదునొకండవపండ్రెండవశతాబ్దములనాఁటిదిగా నిష్కర్షించెదరు. పురాణములకుఁ గర్త వ్యాసుండని ప్రసిద్ధిగదా. అతండు వేదవిభాగమును జేసినవాఁడు నగుడు. కాఁబట్టి యాతనికాలము వైదికపౌరాణికకాలములకు మధ్యవర్తియైయుండ నోపుం గావున నాతండు క్రైస్తవశకమునకు మునుపటివాఁ డగు. ఆతనింబట్టి పురాణములన్నియో కొన్నియో ప్రథమశతాబ్దమునకుఁ బూర్వమేయుండినవిగాఁ దెలియుటంజేసి పురాణప్రశస్తింబట్టి యీకృతి యర్వాచీనమైనదిగా నిర్ణయింపరాదు. ఇఁక నితరులచరిత్రలమూలముగా లభించిన యాధారములఁ జూతము. ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యాత లెవ్వరును గలికాలమును విచారించినవారు గారు. పూర్వగ్రంథకారు లెవరుగాని యీ కవింగూర్చి ప్రస్తావించినవారును గారు. వీనివ్యాఖ్యాతలలో నొక రగు రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు కవింగూర్చి

'విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమధితపసాలమ్భి సూర్యప్రసాదా-
ల్లబ్ధ్వా తస్మాత్స్వయం తత్ప్రచురతరజరాపక్ష్మతాకుఞ్చనాఢ్యమ్।
హిత్వా మోహం స్వకాన్తాస్వతివిమలధియా తం నిషేవ్యాప్తభవ్యో
యోగీన్ద్రో భర్తృహార్యాప్యయమిహకురుతేఽద్వ్యాపివిద్యావిలాసమ్॥'

అని చెప్పియున్నవాఁడు. ఇందు బ్రాహ్మణుండు సూర్యప్రసాదమువలనం బడసినఫలము నతనివలనం దాను బొందె కాంతాదులందలి మోహమును విడిచి జరాపంచతాకుంచనాఢ్యమైన తత్ఫలభుక్తింజేసి యేమో యింకను విద్యావిలాసము నెఱపుచు నున్నాఁడని చెప్పఁబడినది. వ్యాఖ్యాతల గ్రుడ్డి ఘాండసమున కిది యొకనిదర్శనము. అయినను నవికాలనిర్ణయమునకు వే ఱొకప్రబలాధారము గనుపట్టుచున్నది. కలిల- ఉ- డిమ్నా అను నొకపారసీకగ్రంథము గలదు. ఇది సంస్కృతపంచతంత్రమునకు వికృతియైన యొకానొకగ్రంథమును జూచి పారసీకభాషయందు వ్రాయఁబడినది. కావున నిందొకవాక్యము పంచతంత్రమునందలి * యొకశ్లోకమును మిక్కిలి యుం బోలియున్నది. ఈగ్రంథము క్రీ. శ. 531 నుండి 579 వఱకు నుండిన యొక పారసీకరాజుకొఱకు వ్రాయంబడినది. కాన నీని కుపజీవ్యమైన పంచతంత్రము దాదాపుగా (క్రీ. శ. 500) ఆఱవశతాబ్దము తొలుతఁగలిగియుండును. పంచతంత్రము పూర్ణముగా స్వతంత్రనిబంధనముగాదు గావున నది యప్పటివాఙ్మయము నుపజీవించుచున్నది గాన *నది యా పూర్వోక్తశ్లోకమును నీతిశతకమునుండి కయికొనియున్నది. కనుక భర్తృహరియుఁ బంచతంత్రకాలంబగు నాఱవశతాబ్దమునకు మున్ను, అనఁగా నైదవశతాబ్దపు రెండవసగమునందు నుండుననుట సంభావనీయముగా నున్నది.

భర్తృహరి ద్వితయము.

సుభాషితత్రిశతి నిర్మాత భర్తృహరి యనంబడునట్లు వాక్యపదీయకర్తయు భర్తృహరి నాఁబడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు నొక్కరా, లేక భిన్నులా యని విచారింప వలసి యున్నది. 'పతాక్'(Pathak) అను నుత్తరదేశపండితుఁడు, వాక్యపదీయకారుఁడు బౌద్ధుఁడు గాన మనశతకకారుఁడు గాఁడని రూపించియున్నాఁడు. చీనాదేశయాత్రికుఁ డగు 'ఇట్సింగ్' (It'sing) ఏడవశతాబ్దము కడపట నిండియాకు వచ్చినపుడు వాక్యపదీయకారుఁడగు భర్తృహరి తా వచ్చుటకువచ్చుటకు నలువదియేండ్లకు మునుపు మరణించె ననియు నతఁడు బౌద్ధుఁడనియుఁ గావున రత్నత్రయమునం

---

* ఈశ్లోకము 'శశిదివాకరయోర్గ్రహపీడనం। గజభుజఙ్గమయోరపిబన్ధనమ్ । మతిమతాంచవిలోక్య దరిద్రతాం । విధిరహోబలవా నితి మేమతిః'. ఇది భర్తృహరి నీతిశతకమునను గానిపించుచున్నది.

మను ద్వివిధశూన్యవాదమును దృఢభక్తి గలవాఁడనియు వ్రాసి యు న్నాఁడు. పదునొకండవశతాబ్దమునం దుండినవాచస్పతిమిశ్రుఁ డను పండితుఁ డావాక్యపదీయకారుని 'బాహ్యుఁ' డని పేర్కొని యున్నాఁడు. బాహ్యుఁడని వేదబాహ్యు లగు బౌద్ధాదులకు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. కావున నిదిపూర్వోక్తయాత్రికుని వ్రాఁత యథార్థము గావించుచున్నది. మఱియుఁ గుమారిలభట్టు వాక్యపదీయకారు నెంతయు నిరసించి వ్రాసి యున్నాఁడు. బుద్ధుఁడౌటం జేసియే కాని మఱియొక హేతువుంబట్టి యట్లా తనిని నిరసించుటకు మూలముగానరాదు. కాన వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరి కేవలబౌద్ధుఁడనుట నిర్వివాదము. సుభాషితత్రిశతీకారుఁడో వేదాంతవిషయతత్పరుం డైనశివభక్తుం డగుట శతకత్రయమే ఘోషిం చుచున్నది. వేయేల 'దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న' యనునీతిశతకప్రథమశ్లోక మే యీ కవి వేదాంతతత్పరతను దెలిపెడిని. కావున నీ భర్తృహరు లిరువురును భిన్నులే యగుదురు.

భర్తృహరియు భట్టియు.

భర్తృహరియే భట్టికావ్యకర్త యగుభట్టి యగునని యొక ప్రతీతి గలదు. ఈభట్టి త్రిశతీకారుఁడగు భర్తృహరియా వాక్యపదీయ కర్తయగు భర్తృహరియా యని శంక పొడమెడిని. భట్టి విష్ణుభక్తుఁ డగుటంజేసి బౌద్ధుఁ డగువాక్యపదీయభర్తృహరి కానేరఁడు. ఇఁక శతకకారుఁ డగుభర్తృహరియా యని ప్రశ్న కలుగుచున్నది. ప్రతీతిని విడిచి యిరువుర చరిత్రములం జూడఁగా నిద్దఱు నొకరే యనుటకు నయితి గానరాదు. భర్తృహరి క్షత్రియుఁడు; భట్టి బ్రాహ్మణుఁడు. భర్తృహరి మధ్యహిందూదేశవాసి; భట్టి, భట్టికావ్యమునందలి యొకవాక్యముం బట్టి, వలభీరాజాస్థానములోఁ జేరినవాఁడని తెలిసెడిని. వీరిరువురకవి తలయందును భేదము గలదు. భట్టిరచన మిక్కిలి ప్రౌఢమై యర్థని బిడమై వ్యర్థపూరణరహితమై యుండును. భర్తృహరిరచనయందుఁ గొన్నియెడలఁ బదవైఖరి గడుసుగాను నన్వయ మసంగతముగాను జూప ట్టెడి. మఱియు భర్తృహరి శివవిష్ణులయం దభేదప్రతిపత్తి గలయట్లు గాని పించి 'తథాపిభక్తి స్తరుణేన్దుశేఖరే'యని శివునియంద భక్త్యతిశయము

తెలుపుచున్నాఁడు. భట్టియో యెంతయు విష్ణుభక్తుఁడు. పూర్వగ్రంథకారు లీయిరువుర గ్రంథములనుండి యేవేని యుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతములుగానే చూచిరి కాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఈ కారణములంబట్టి యీ యిరువురును భిన్నులే కాని వేఱుగారు.

ఇందు బౌద్ధసిద్ధాంతసూచకములు గల వందురు గాని యవి యంతగాఁ గనుపట్టవు. 'త్రిభువనమపి బ్రహ్మమనుతే' 'లీయే పరబ్రహ్మణి' యిత్యాదులు వేదాంతదర్శనప్రదర్శకములు. కవి పరామర్శించుయోగప్రక్రియయు దశావతారములును గంగానదియు హిమాలయప్రదేశములును నతండు బుద్ధుఁడు గామిని జాటుచున్నవి.

ఆంధ్రవ్యాఖ్యానము.

ఇఁక దీని యాంధ్రవ్యాఖ్యం గూర్చి కొంత చెప్పనొప్పు. రామచంద్రవ్యాఖ్య ననుసరించియె ప్రాయికముగా నీ వ్యాఖ్య గావింపఁబడినది కాని పెక్కు శ్లోకములకు నా వ్యాఖ్యయందుఁ బాఠములు మిక్కిలి యసమంజసములై యన్వయమును గడు నసంభావితమై కానంబడుచుండుటం జూచి యుదీచ్యకోశపాఠములఁ బరిశీలించి యన్వయసౌలభ్యము నర్థవైశద్యమును గలుగునట్లు సమంజసములును సరసములును బౌద్ధములు నగుపాఠముల గ్రహించి నేను గ్రొత్తగా వ్యాఖ్య గావించి యున్నవాఁడ. మనవ్యాఖ్యాతలలోఁ బెక్కండ్రు దమ కఖండపాండిత్యముండినను బాఠసౌష్ఠవములం బరిశీలించుట కానంతబుద్ధియు వెచ్చింపక యవి యెంత యసంగతములయ్యుఁ దమపాండిత్యపటిమవలన క్లిష్టప్రక్రియచే నర్థములు గల్పించి యలవరించువాడుక తఱుచుగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ఇందులకు నిదర్శన మొకటి చూపెద.

'మాలతీ శిరసి జృమ్భణోన్ముఖీ, చన్దనం వపుషి కుఙ్కుమావిలమ్ ।
వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.'

ఇందులకు 'సిగయం దపుడు విరియఁబోవు చున్నజాజిపూదండయు మేనియందుఁ గుంకుమపూవైచి మెదిచినగంధమును సక్కన ప్రాలి

యున్న మిక్కిలి యనుంగుఁజెలువయు, పుడమియుం దనుభవింపఁబడుటకై వచ్చిన స్వర్గభోగ శేషము' అని తాత్పర్యము. దీనికి రామచంద్రపాఠము,

శ్లో. మాలతీ శిరసి జృమ్భణం ముఖే
చన్దనం వపుషి కుఙ్కుమావిలమ్।
వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా
స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగమః॥

'జృమ్భణం ముఖే' అని యావులింతయు స్వర్గభోగమా! ఇందులకు 'ముఖే జృమ్భణం మదనమదజనితజృమ్భశ్చ' 'జృమ్భస్తు త్రిషు జృమ్భణమ్' ఇత్యమరః. 'యద్వా సమ్భోగౌత్సుక్యసూచకరాగవిలాసస్ఫూర్తిశ్చ' అని రామచంద్రవ్యాఖ్య. 'జృమ్భణోన్ముఖీ' యని మాలతీపుష్పమునకు సొంపైనవిశేషణమును గూర్చుపాఠము సరసమో యావులింతను స్వర్గభోగముఁ జేయుపాఠము సరసమో రసజ్ఞులే యూహింతురు గాక. 'స్వర్గఏష పరిశిష్టఆగమః' అనుచో ఈ పూర్వోక్తములైన మాలత్యాదులే స్వర్గము-అనఁగా స్వర్గశబ్ద వాచ్యములనియు, ఆగమము-అనఁగా వీనిందప్పఁ దక్కినవానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పుశాస్త్రము, పరిశిష్టమైనది-అనఁగా అముఖ్యమైనది-స్వర్గపదవాచ్యములైనవాని ముఖ్యార్థమును దెలియనిది,అనియు, కాకున్న పూర్వోక్తములైనవానినే స్వర్గమని చెప్పననియు వ్యాఖ్యసేయఁబడి యున్నది. ఈ కొండవీటిచేఁ త్రాటిచుట్టయేల ? ఈకల్పనాగౌరవముచే కష్టపడి సంపాదించినయర్థగౌరవముకంటె 'పరిశిష్ట ఆగతః' అనుచో నతిసులభముగా స్ఫురించునర్థసంపద యెంతయు సొంపుగా నున్నది.

శ్లో॥ యదేతత్పూర్ణేన్దు ద్యుతిహరముదారాకృతి పరం
ముఖాబ్జం తన్వఙ్గ్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు।
ఇదం తత్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం
వ్యతీతేఽస్మిన్కాలే విషమివ భవిష్యత్యసుఖదమ్ ॥

శృంగా : ౭౮.

ఇందు, తన్వంగిముఖాబ్జము కింపాకద్రుమఫల మనఁబడియె. వ్యాఖ్యాతకు 'కింపాక' శబ్దమున కర్థము దెలియక 'కిం - కిమపి - అనిర్వాచ్యమిత్యర్థః. - పాకద్రుమస్య - బాలరసాలాదివృక్షస్య, ఫలం - అతిరస

బాలకసాలవృక్షఫలమిత్యర్థః 'పోతఃపాకోఽర్భకో డిమ్భః' ఇత్యమరః. యద్వా ... కిం పాకం - ఈషత్పక్వం - ద్రుమఫలమ్ ... కింపాకశబ్దో నిఘణ్టావస్త్రేషు వ్యగ్రః' అని వ్రాసినాఁడు. కింపాకమనఁగా ముసిఁడిచెట్టు. 'కింపాకః స్యాన్మహాకాళః' అని హలాయుధుఁడు. 'విషముష్టి నిక్తకేచ' అని శబ్దరత్నకోశము. స్త్రీముఖము ముసిఁడిచెట్టు పండువలె ననుభవించునపు డతిరసముగాను పిదప విషముగాను నుండునని యర్థము. 'కింపాక' శబ్దమును విడిచి బాలకసాలాద్యర్థములు సేయుటవలనఁ బాండిత్యము కొఱవడమగాని * విమర్శాలోపమే కానిపించుచున్నది.

మొత్తమునకు రామచంద్రునివ్యాఖ్య మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది. ఇతఁడు,

శ్లో॥ శ్రీమాం స్త్రైలిఙ్గదేశే స జయతి విబుధశ్రేణికోటీరకోటీ-
కోటీమాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖణ్డపాణ్డిత్యశౌణ్డః ।
ధీరః శాణ్డిల్యగోత్రః సకలకవికులాహ్లాదిసూక్తిప్రవీణో
వీణోదాహార్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచన్ద్రో బుధేన్ద్రః ॥

శ్లో॥ వేదాన్తోదన్తచిన్తామతనుత చతురేణాన్తరేణాకుతర్కం
తర్కం చాతర్కయద్యః ఫణిపతివచసాం సారమాధత్త యోగే ।
యోగే యః సాఙ్ఖ్యసఙ్ఖ్యాగమసమయవిధావప్యలం తన్త్రవిద్యా-
విద్యాయామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమాపఞ్చవంశామ్బురాశౌ ॥

అని వ్రాసికొన్నట్లు సకలశాస్త్రప్రవీణుఁ డగుటకునీవ్యాఖ్యయే నిదర్శనము. ఇందుఁ గలవిశేషప్రక్రియలన్నియును దెలుఁగునందునుగూర్చి యున్నవాఁడ. శృంగారశతకముతొలుత నవరసములంగూర్చియు విభావానుభావాదులంగూర్చియు వ్యాఖ్యావిషయప్రవేశమునకు వలయునంత వ్రాసియున్నాఁడ. ఉదీచ్యకోశములను ప్రాచ్యలిఖితగ్రంథభండారమందలిప్రతులను బెక్కింటిఁ బరిశీలించి శ్లోకములకు సమంజసపాఠములఁ గుదుర్చుటయే

---

* నీతిశతకమున ముఖ్యముగా 55, 69, 76, 78, 85, 89, 90, 91 వ శ్లోకములును, శృంగారశతకమున 22, 24, 28, 35, 48, 54, 79 వ శ్లోకములును, వైరాగ్యశతకమున 1, 23, 26, 28, 42, 49, 61, 65 వ శ్లోకములును నిట్లే విమర్శారహితములై యుండుటఁ జూచునది.

కాక యాంధ్రజనహృదయంగమముగా నేనుఁగు లక్ష్మణకవికృతము లగు తెనుఁగుపద్యముల నామూలశ్లోకములకడఁ గూర్చియున్నవాఁడ. ఇవి రామచంద్రవ్యాఖ్యను నిర్విచారముగా ననుసరించుటచేఁ బెక్కుచోట్ల దుష్టములై యున్నను మొత్తమునకుఁ గడురసవంతములుగానే యున్నవి. ఆ యాశతకమున కధికశ్లోకములను నుపేచ్యకోశములనుండి కూర్చి వానికి వ్యాఖ్యయు సొంతముగాఁ దెనుఁగుపద్యములును రచించియున్నవాఁడ. ఇందుఁ గలదోషములు పండితులు నాకుఁ దెలుపుదురేని కృతజ్ఞుఁడనై

తం॥ తేనప్పెరుమాళ్లయ్యా.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

భర్తృహరి సుభాషితము.

అవతారిక.

మహాత్ముండును సర్వార్థవిదుండును నగుభర్తృహరి యనుయోగీశ్వరుండు, లోకులవ్యవహారంబులం బరిశీలించి బహుచింతాకులుండై పరమకారుణికుండుగాన వారల ననుగ్రహింపం గోరి నీతి శృంగార వైరాగ్యములస్వరూపంబుల వర్ణించు సుభాషితత్రిశతి యనునొక ప్రబంధంబును రచియింపంబూని, యది పరిసమాప్తినొంది వర్ధిలునట్లు దానికిం గలుగువిఘ్నములం దొలంచుటకుగాను మొదట మంగళాచరణము సేయవలయువాఁడై, 'ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమ్' అను శిష్టోక్తి ననుసరించి విశిష్టపరంజ్యోతిస్స్వరూప మైనతనయిష్టదైవమునకు నమస్కరించుట యనుమంగళమును మున్నుగా నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానన్త చిన్మాత్రమూర్తయే ।
స్వానుభూత్యేకమానాయ నమశ్శాన్తాయ తేజసే॥

టీక. దిక్కాలా...మూర్తయే—దిక్-కాల-ఆది-అనవచ్ఛిన్న=తూర్పు మొదలగు దిక్కులు వర్తమానాదికాలములు మొదలైనవానిచేత (అనఁగా దేశకాలవస్తువులు మూఁటిచేతను) కొలఁది పెట్టరానిదియు—సర్వవ్యాపకమగుటచే నింతప్రదేశ మావరించి యుండునదనికాని నిత్యమగుటచే నింతకాలముండునదనికాని యంతటను దానేకమైయుండుటచే నిట్టివస్తువుగానుండుననికాని గణింపశక్యముకానిది యని భావము; (కావుననే) అనంత=పరిమితిలేనిదియు, చిన్మాత్ర=జ్ఞానఘనమైనదియు—జ్ఞానమాత్రస్వరూపమైనదియు అని యర్థము, (అగునట్టి) మూర్తయే=రూపమైనదియు—ఉక్తలక్షణములుగలరూపమే యది యని భావము; స్వ-అనుభూతి-ఏక-మానాయ = ఆత్మానుభవమే స్వప్రకాశమునకు ముఖ్యసాధనముగాఁ గలదియు—కన్నులు మొదలగుప్రమాణములచేఁ దెలియుకుండలు మొదలైనవానివలెఁగాక స్వయంప్రకాశ మగుదీపమువలె తానె తన్నును తక్కినవానిని రెంటిని దెలుపునట్టిదిగాన తన్ననుభవించుటవలనమాత్రమే తాను తెలియఁదగ్గదిగాని వేఱొకసాధనముచేఁ దెలియరానిదనిభావము ; శాన్తాయ=అవిద్యగాని-తత్కార్యముల

సంబంధముగాని లేక ప్రసన్నమైయుండునదియునగు; తేజసే = జ్యోతిస్స్వరూపబ్రహ్మమునకు; నమః=నమస్కారము.

క. అచ్ఛము దిక్కాలాద్యన, వచ్ఛిన్నానంతచిద్ధురీవఘనంబు నిజ
స్వచ్ఛానుభూతిమానము,సచ్ఛాంతము తేజ మేనశ్రజస్రమ్ము దలంతున్.

తాత్పర్యము. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదములును పరిమితియు లేక జ్ఞానమాత్రస్వరూపమైయుండు రూపమై, అనుభవించియే తెలిసికొనఁదగినదై, ప్రసన్నమైయుండు పరంజ్యోతీరూపబ్రహ్మమునకు నమస్కారము.

అవ. ఈప్రబంధమునకుఁ గలవివిధస్వరూపములు తెలియుటకొఱకు నాయూదానిని ఆయూపద్ధతిఁగా రచింపఁగోరి యందు మూర్ఖవిద్వత్పద్ధతులు రెండును నిరూపించుటకుఁ బ్రసక్తింపఁగా నశోకవనికాన్యాయంబున మొదట మూర్ఖపద్ధతినిగ్రైకొని వర్ణించుట కారంభించినవాఁడై, వినుటకు మంచిమనసుగల రసజ్ఞులు లేమింజేసి తాఁ జెప్పఁదలఁచిన ప్రియవచనము జెప్పుటకే వీలులేకున్నదని ముందుగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

నీతిశతకము - మూర్ఖపద్ధతి.

శ్లో॥ బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్మయదూషితాః ।
అబోధోపహతా శ్చాన్యే జీర్ణ మఙ్గే సుభాషితమ్॥ 2

టీ. బోద్ధారః = మంచిపరిజ్ఞానముగలవారు—చక్కఁగాఁదెలిసినవారు; మత్సర-గ్రస్తాః=అసూయచేత నాక్రమింపఁబడినవారు-మంచిహృదయము లేనివారనియర్థము-కాఁబట్టి నాప్రియవచనమును సరిమని యొప్పుకొనరనిభావము; ప్రభవః=రాజులు, స్మయదూషితాః=గర్వముచేఁజెడినవారు—వినయసంపన్నులుకారని యర్థము-కాఁబట్టి నాప్రియవచనమును చెవియిచ్చి వినరని భావము; అన్యే = (విద్వాంసులును ప్రభువులునుగాక) తక్కినజనులు, అబోధ-ఉపహతాః=అజ్ఞానముచే నష్టాత్ములైనవారు—అధికారులుగారని యర్థము-కాఁబట్టి వారికి వినుపాటియోగ్యతసైతములేదని భావము; (కాఁబట్టి) సుభాషితం=(నేను జెప్పఁదలఁచిన) ప్రియవచనము, అఙ్గే=అంతరంగమందే, జీర్ణం=మఱుఁగైనది-లోపలనే నిలిచినదికాని యింకను బయటికివచ్చినదికాదని యర్థము. అయిననుగాని యెట్లో దానిని జెప్పెదను అని శేషము గ్రహింపవలయును.

తే. బోద్ధ లగువారు మత్సరపూర్ణమతులు
ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ ప్రభువులెన్న
నితరమనుజు లబోధోపహతులు గాన
భావమున జీర్ణమయ్యె సుభాషితంబు. 2

తా. నే నొకమంచిమాటను జెప్పుదునేని విద్వాంసు లది మంచిదని యెంచిన వా రయ్యు నాయం దసూయచే దానిని సరియని యంగీకరింపరు. ఇఁక ప్రభువులన్ననో గర్వాంధులై యుండుటచే నడఁకువతో దానిని పాటించి వినరు. మఱియేమియు నెఱుక లేని తక్కినసామాన్యజనులంటిమా వారికి వినునంతయోగ్యతయే లేదు. ఇఁక నెవరికిఁ జెప్పుదును? కాఁబట్టి చెప్పఁదలఁచినయామాట లోపలనె యడఁగినది కాని బయటికి రాకున్నది. అయిన నెట్లో దానిని జెప్పెదను.

అవ. మూర్ఖునిస్వరూపమును దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజ్ఞ స్సుఖ మారాధ్య స్సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః।
జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాపి నరం న రఞ్జయతి॥ 3

టీ. అజ్ఞః = కొంచెమైనను తెలియనివాఁడు-మూఢుఁడు, సుఖం = అనాయాసముగా, ఆరాధ్యః=సమాధానపెట్టఁదగినవాఁడు. విశేషజ్ఞః=విశేషించి తెలిసినవాఁడు, సుఖతరం=మఱింతసుఖముగా, ఆరాధ్యతే=సమాధానపెట్టఁబడుచున్నాఁడు. జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం=(శాస్త్రి)ములవలనఁగలిగిన) తెలివి యొక్కింతచేతఁ (తన్నుఁ) బండితునిగాఁ దలంచుకొనునట్టి, నరం=మనుష్యుని-మూర్ఖజనుని, బ్రహ్మాఅపి=(అఘటనఘటనాసమర్థుఁడగు) బ్రహ్మదేవుఁడుకూడ, నరఞ్జయతి=రంజింపఁజేయఁజాలఁడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ
దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ దెలుపఁగ వచ్చుం
దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ
దెలియనినరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవునివశమే. 3

తా. మూఢుఁడు తనంతటఁ దా నేమియుఁ దెలిసికొనలేఁడు గనుక దేనినిగాని యొక రుపదేశించినంతమాత్రముననె సరియని నమ్ముచున్నాఁడు. కావున నట్టివాని నేకష్టము లేకయే సమాధానపెట్టవచ్చును. వస్తుతత్త్వములను విశేషించి యెఱింగినట్టివాఁడన్ననో, వానిబుద్ధి యెప్పుడును విన్నదానియందలివిశేషములను గ్రహించువఱకేగాని తక్కినవిపరీతములకుఁ బోవదుగనుక, వానిని మూఢునికంటె మఱింతసుఖముగా సమాధానపెట్టవచ్చును. శాస్త్రమూలమున నేదో స్వల్పజ్ఞానము లభించినంతమాత్రననే తన్ను మహాపండితునిగా నెంచుకొని విఱ్ఱవీగుమూర్ఖునికో, మూఢునివలె నొకరుచెప్పుదానియందు నమ్మికగాని, విశేషజ్ఞునివలె తనంతటఁ దెలిసికొనుశక్తిగాని, రెండును లేనందున వానిమనస్సును వేలకొలఁది మాటలచేతనుగూడ సమాధానపెట్టుట కష్టము. కాఁబట్టి తలంచినట్లు చేయనుగాని చెఱుపనుగాని మార్చనుగాని చాలినట్టిమహాశక్తిగల యాబ్రహ్మకూడ నట్టిమూర్ఖుని రంజింపఁజేయ శక్తుఁడుగాఁడు. ఇఁక మఱెవ్వఁడును శక్తుఁడుగాఁడని చెప్పవలయునా?

అవ. మూర్ఖుని మనస్సును సమాధానపెట్టుట మిక్కిలి కష్టమని మీఁది రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రసహ్య మణి ముద్ధరే న్మకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరాత్
సముద్ర మపి సంతరే త్ప్రచలదూర్మిమాలాకులం
భుజఙ్గ మపి కోపితం శిరసి పుష్పవ ద్ధారయేత్ ।
న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ ॥ 4

టీ. మకర వక్త్ర దంష్ట్రా అన్తరాత్ =(శింశుమారమను పెను)మొసలినోటియందలి కోఱపండ్లనడుమనుండి-అట్టి మిక్కిలి సంకటప్రదేశమునుండి యని యర్థము, ప్రసహ్య = బలాత్కారముచే, మణిం=రత్నమును, (ఎవఁడైననొకఁడు) ఉద్ధరేత్ =బయటికిఁ దీయ వచ్చునుగాక. ప్రచలత్ ఊర్మిమాలా ఆకులం=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్న యలలపరం పరలచేత కలఁతనొందిన-పెద్దయలలచే మిక్కిలి రేఁగుచున్న, సముద్రంఅపి=సముద్రము నైనను-అపిశబ్దముచే దాఁటరానిదైనను అనిభావము స్ఫురించుచున్నది, సం+తరేత్ = లెస్సగా దాఁటవచ్చునుగాక. కోపితం = కోపమునొందినట్టి-కోపవశమున బుసకొట్టుచు నాలుకలతో సెలవులు నాఁకుచున్నట్టి, భుజఙ్గంఅపి = సర్పమునుగూడ-అపిశబ్దముచే ధరింపసాధ్యముకానిదైనను అనిభావము, శిరసి=తలయందు-అనఁగా సిగయందు, పుష్ప వత్ =పూవువలె-పూదండవలెనని యర్థము, ధారయేత్ = ధరింపవచ్చునుగాక. తు=అయి నను, ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్తం=దురాగ్రహముపట్టిన మూర్ఖజనునిమనస్సును, న ఆరాధ యేత్ =సమాధానపెట్టుటకు శక్యముకాదు. మూర్ఖునిమనస్సును సమాధానపెట్టుట, మొసలి కోఱలనడిమిరత్నమునుదీయుట మొదలైనవానితో సమాన మనిభావము.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుకెంమానికముం బెకలింప వచ్చుఁ బా
యక చలదూర్మికానికరకై మెనమహోదధి దాఁటవచ్చు మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలెఁ సర్పము నైన భరింపవచ్చు మ
చ్చిక ఘటియింప మూర్ఖజనకచిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్. 4

తా. శింశుమార మనుపేరు గలపెనుమొసలినోటియందు మిక్కిలి క్రిక్కిఱిసి యున్న వాఁడికోఱపండ్లనడుమనుండి, వెలికిఁదీయరానిరత్నము నెట్లో మెలఁకువతో బల వంతముగా బయటికిఁ దీయవచ్చునుగాక. అట్లె, పెద్దయలలచే మిక్కిలి కలంగి యుప్పొం గుచున్న మహాసముద్రము దాఁటరానిదైనను, ఏదైన నొకదాఁటుసాధనముచే దానిని గూడ దాఁటవచ్చునుగాక. మిక్కిలి కోపమున బుసలుకొట్టుచున్న యొకసర్పమును ధరిం పరానిదానినిగూడ మణిమంత్రౌషధాదిసాధనములచే నెట్లో పూదండవలె సిగయందు ధరింప వచ్చునుగాక. అయినను దురాగ్రహము పట్టియున్నందున దేనిని పాటింపకయుండు మూర్ఖునిమనస్సునో యేయుపాయమును లేనందున సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యముకాదు.

అవ. ఇట్లు సామాన్యముగా దొరకరానివగు వస్తువులుగాని చేయనలవికాని కార్యములుగాని యెట్లో సమర్థించుటకు శక్యములు గావచ్చును గాని మూర్ఖునిచిత్తము సాధించుటమాత్ర మట్లుకాదని చెప్పి యిప్పు డెంత మాత్రమును దొరకరానట్టివస్తువునుగూడ సాధింపవచ్చునుగాని మూర్ఖుని చిత్తమును సాధింపఁదరము కానేరదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లభేత సికతాసు తైల మపి యత్నతః పీడయన్।
పిబేచ్చ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్దితః।
కదాచి దపి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయేత్।
నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్॥ 5

టీ. యత్నతః = ప్రయత్నముచేత, పీడయన్ = (ఏదైననొకయంత్రముచేత) మర్దించి, సికతాసు అపి=ఇసుకయందుఁగూడ–ఈఅపిశబ్దమువలన కాలత్రయమునందుఁ గాని లోపలఁ జమురులేనట్టిదని భావము స్ఫురించుచున్నది, తైలం=చమురును, లభేత=పొంద వచ్చును. పిపాసా అర్దితః = దప్పిచేతఁబీడింపఁబడినవాఁడై, మృగతృష్ణికాసుచ = ఎండమావులయందుఁగూడ–జలములేనిదై జలభ్రాంతిని మాత్రము కలిగించు వానియందని భావము, సలిలం = జలమును, పిబేత్ = త్రాగవచ్చును. పర్యటన్ = (అందందు వనములలో) తిరుగుచు, కదాచిత్ = ఎప్పుడైననొకప్పుడు, శశవిషాణంఅపి = కుందేటి కొమ్మునుగూడ–మాటయందు మాత్రముకలదై వాస్తవముగాలేనిదాని వనిభావము, ఆసాదయేత్ = పొందవచ్చును. తు = అయినను, ప్రతినివిష్టమూర్ఖజన చిత్తం న ఆరాధయేత్ = దురాగ్రహము పట్టినమూర్ఖజనుని మనసును సమాధానపెట్టఁదరముకాదు. మూర్ఖునిచిత్తమును సమాధానపెట్టుట, యిసుకనుండి తైలము తీయుట మొదలైనవానివలె శక్యముకానిదని భావము.

తే. తివిరి యిసుమునఁ దైలంబుఁ దీయవచ్చుఁ
దవిలి మృగతృష్ణలో నీరు ద్రావ వచ్చుఁ
దిరిగి కుందేటికొమ్ము సాధింప వచ్చుఁ
జేరి మూర్ఖులమనము రంజింపరాదు. 5

తా. ఏకాలమందుఁగాని చమురులోపలలేకయే యుండునట్టి యిసుకనుండికూడ కష్టపడి దాని నేదైననొకయంత్రముచే మర్దించి చమురు తీయవచ్చును. జలములేనిదై జలమున్నట్లు భ్రాంతినిమాత్రము కల్పించు నెండమావులయందుఁగూడ మిక్కిలిదప్పి కలిగినప్పుడు నీళ్లు త్రాగవచ్చును. అడవులందు తిరిగి యొకానొకప్పుడైనను మాటమాత్రమునకున్నట్టికుందేటికొమ్మునుగూడ సాధింపవచ్చును. అయినను దురాగ్రహముపట్టిన మూర్ఖుని మనస్సును సమాధానపెట్టుటమాత్రము శక్యముకాదు..

అవ. మూర్ఖుని సమాధానపెట్టఁగోరువాఁడు మిక్కిలి యవివేకియని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాళం బాలమృణాళతన్తుభిరసౌ రోద్ధుం సముజ్జృమ్భతే ।
భేత్తుం వజ్రమణిం శిరీషకుసుమప్రాన్తేన సన్నహ్యతి ।
మాధుర్యం మధుబిన్దునా రచయితుం క్షారామ్బుధే రీహతే ।
మూర్ఖాన్ యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలా త్సూక్తై స్సుధాస్యన్దిభిః॥ 6

టీ. యః=ఏపురుషుఁడు, సుధాస్యన్దిభిః = అమృతము చిందునట్టి - అనఁగా దానివలె అత్యంతమధురములైన, సూక్తైః = ప్రియవచనములచేత, మూర్ఖాన్ =మూర్ఖులను, బలాత్ =బలత్కారమున, ప్రతినేతుం=సమాధానపెట్టుటకు, ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో, అసౌ = ఆయాపురుషుఁడు, వ్యాళం = దుష్టమగుగజమును-సాధారణజంతువునుగాదని భావము, బాలమృణాళతన్తుభిః=లేఁతతామరతూఁడులలోని దారములచేత, రోద్ధుం= కట్టినిలుపుటకు,సం+ఉజ్జృమ్భతే=మిగులప్రయత్నించినవాఁడగుచున్నాఁడు. వజ్రమణిం= వజ్రమణిని-రవను, శిరీషకుసుమప్రాన్తేన=దిరిసెనపుఁబువ్వుయొక్కయంచుచేత, భేత్తుం= భేదించుటకు-కోయుటకు, సన్నహ్యతి = ఉద్యుక్తుఁడగుచున్నాఁడు. క్షారఅమ్బుధేః= ఉప్పుసముద్రమునకు-స్వల్పమైనజలాశయమునకుఁగాదనియర్థము, మధుబిన్దునా = (ఒక) తేనెబొట్టుచేత-తేనెను ఎడతెగక జడిగాఁ గురియుటచేతఁగాదనిభావము, మాధుర్యం= తియ్యఁదనమును, రచయితుం=కలిగించుటకు, ఈహతే = కోరుచున్నాఁడు. మూర్ఖులను సమాధానపఱుపఁ దలంచువాఁడు, దుష్టగజమును లేఁదామరతూండ్లలోని దారములతోఁ గట్టఁబూనువాఁడు మొదలగువారివలె మిక్కిలియు నవివేకి యగునని భావము.

మ॥ కరిరాజున్ బిసతంతుసంతతులచేఁ గట్టన్ విజృంభించు వాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచేఁ గోయ నూహించు భేదింపఁ దీ
పరచింపన్ లవణాబ్ధికిన్ మధుకణంబున్ బ్రాప్తిం బ్రవర్తించు ని
ద్ధరణిన్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాధారానుకారోక్తులన్. 6

తా. ఇంచుకంత కట్టి నిలుపుటకైన నుపయోగపడని లేఁతతామరతూండ్లలోని దారములతో సామాన్యజంతువుగాక మిక్కిలి పెద్దదియగు నొకమదపుటేనుఁగును గట్టఁ జూచువాఁడును, రత్నములనమీఁదఁబెట్టి తొలుచునట్టిదియుఁ గావున మిక్కిలి కఠినమైన దియు నగువజ్రమణినిబువ్వులలోనెల్లమిక్కిలిమృదువైన దిరిసెనపుఁబువ్వునంచుచేతఁ గోయఁ జూచువాఁడును, ఒకయల్పమైన నీటిపట్టుగాక మహావిశాలమైనదై మిక్కిలి యుప్పవై యుండు పెనుసముద్రమునం దొక్కతేనెబొట్టునుమాత్రము విడిచి దానిని తియ్యగాఁజేయఁ జూచువాఁడును,-ఎంత మిక్కిలి యవివేకులో,యమృతములొలుకు తియ్యనిమంచిమాటలచే

మూర్ఖుని సమాధానపెట్టనెంచువాఁడు నంత మిక్కిలియు నవివేకి యనితాత్పర్యము. మూర్ఖుని తేర్చుట మిక్కిలి కష్టమని ఫలితార్థము.

అవ. తమయజ్ఞానమును గప్పిపుచ్చుటకు మూర్ఖులకుఁ గలగతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వాయత్త మేకాన్తహితం విధాత్రా।
వినిర్మితం ఛాదన మజ్ఞతాయాః।
విశేషత స్సర్వవిదాం సమాజే।
విభూషణం మౌన మపణ్డితానామ్॥ 7

టీ. విధాత్రా = బ్రహ్మచేత, ఆయత్తం = తమకు (అనఁగా మూర్ఖులకు) నధీనమై యుండునదియు—ఒకరుపదేశించుటచేఁ దెలిసికొన నక్కఱలేక తమకే సిద్ధముగాఁ దెలిసి యుండునదియు ననియర్థము, ఏకాన్తహితం = మిక్కిలి హితమును జేయునట్టిదియును, విశేషతః=విశేషించి, సర్వవిదాంసమాజే = సర్వజ్ఞులైనవారిసభయందు—అన్నియుఁ దెలిసిన పండితుల కూటమియందు, విభూషణం= (తమకు) భూషణమైనదియునగు—అలంకారమువంటిదియు ననియర్థము, మౌనం = మౌనము—ఏమియుఁ బలుకక యూరకుండుట, అపణ్డితానాం = పామరులయొక్క, అజ్ఞతాయాః = మూఢత్వమునకు, ఛాదనంసత్ = ముసుఁగు అగునట్లుగా—మూసిపెట్టునదిగా, వినిర్మితం = రచింపఁబడినది. పామరులు తమ మూఢత్వమును గోప్యముగా నుంచుకొనుటకు మౌనముతోనే ప్రవర్తింపవలయును. మౌనమే వారికిగతి. ఇట్లు సేయనియెడల వారు పరిహాసమునకుఁ బాత్రులగుదురని భావము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాచ్ఛాదనంబు
గాఁగ నీగతి నిర్మించెఁ గమలభవుఁడు
సర్వవిదు లగుసుజనులసభలలోన
మౌనమె విభూషణము మూఢమానవులకు. 7

తా. బ్రహ్మ మూర్ఖులను జూచి కరుణించి వారు తమమూఢత్వమును మూసిపెట్టుకొనుటకు సాధనముఁగా నుండునట్లు మౌనమును సృజించెను. దానిగుణములు మఱియుఁ గొన్నికలవు. అది యామూర్ఖుల కెప్పుడును స్వాధీనమై యుండునదేకాని యొకరివలన నుండి పొందవలసినదికాదు. ఇంతేకాక వారికిఁగల యవగుణములనెల్లఁ గప్పిపుచ్చునది కాఁబట్టి యది వారికి మిక్కిలి హితకారియునగును. విశేషించి పండితజనులనడుమ నది వారి కొకయలంకారమువలె నుండును.

అవ. పూర్వము మూఢత్వము ననుభవించిన యొకానొకఁ డప్పటి తనయనుభవప్రకారము నితరులకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా కిఞ్చిజ్జ్ఞోఽహం గజఇవ మదాన్ధ స్సమభవమ్ ।
తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః ।
యదా కిఞ్చి త్కిఞ్చి ద్బుధజనసకాశా దవగతమ్ ।
తదా మూర్ఖోఽస్మీతి జ్వరఇవ మదో మే వ్యపగతః॥ 8

టీ. అహం=నేను, కించిజ్జ్ఞః సన్ = స్వల్పముగా తెలిసినవాఁడనై, యదా=ఎప్పుడు, గజఇవ=ఏనుఁగువలె, మదఅన్ధః = గర్వముచేఁ గన్నుగానని వాఁడను—ఇది చేయఁదగును ఇది చేయఁదగదను వివేచనములేనివాఁడను, అభవం=అయితినో, తదా=అప్పుడు, సర్వజ్ఞఃఅస్మి ఇతి=అన్నియును దెలిసినవాఁడను అగుదునుఅని, మమ మనః=నామనస్సు, అవలిప్తం అభవత్ = గర్వించినది అయ్యెను. 'అల్పవిద్యో మహాగర్వీ' అనున్యాయమున అల్పజ్ఞానమే గర్వమునకు హేతు వగుటవలన నట్లు గర్వించినవాఁడనైతినని భావము. యదా=ఎప్పుడు, బుధజనసకాశాత్=విద్వజ్జనులసన్నిధినుండి, కించిత్ కించిత్ = (శాస్త్రములుబోధించెడి యాచారములు మొదలైనవి) కొంచెముకొంచెము, అవగతం = (నాచే) తెలియఁబడినదో, తదా=అప్పుడు, మూర్ఖఃఅస్మి ఇతి = మూఢుఁడను అగుదునుఅని, మమ మదః=నామదము, జ్వరఇవ = జ్వరమువలె—మదము జ్వరమువలె కన్నుమిన్ను తెలియమి మొదలైన వికారములు గలిగించును కాఁబట్టి దీనికి జ్వరసామ్యము చెప్పఁబడినదని తెలియఁదగును, వ్యపగతః (అభూత్)=పోయినది (అయ్యెను). 'ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద' అను శ్రుతినిబట్టి 'ఆచార్యులవలన లభించినవిద్యచేతనే వివేకము కలుగు' నని భావము. అల్పజ్ఞుఁడైనను దన్ను సర్వజ్ఞునిగాఁ దలంచుకొనువాఁడే మూర్ఖుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడయ్యుఁ దన్ను మూఢునిగాఁ దలంచుకొనువాఁడే పండితుఁడు అని వివేచించుకొనవలయు. 'మదము గర్వమునకు హేతువు, గురుశుశ్రూషాదులు వినయమునకు హేతువు' అని ఫలితార్థము.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁ దృప్తుఁడనై కరిభంగి సర్వముం
దెలిసితి నంచు గర్వితమతిన్ విహరించితిఁ దొల్లి యిప్పుడు
జ్వలమతులైనపండితులసన్నిధి నించుక బోధశాలినై
తెలియనివాఁడనై మెలఁగితిం గత మయ్యె నితాంతగర్వమున్. 8

తా. నేను స్వల్పజ్ఞానము గలవాఁడనై యుండుటంబట్టి యేనుఁగువలె మదించి కన్నుమిన్ను తెలియక యుండినకాలమున సర్వమును దెలిసినవాఁడనైతినని మనస్సున మిక్కిలి గర్వించియుంటిని. పండితజనులవలన శాస్త్రములుబోధించు నాచారములు మొదలైనవి కొంచెముకొంచెము నాకుఁ దెలియఁగా నదివఱకు నన్ను జ్వరమువలెఁ బట్టియుండిన మదము జ్వరముపట్టి విడిచినట్లు నన్ను విడిచిపోయెను.

అవ. మూర్ఖుఁడు మిక్కిలియు నీచుఁడని దృష్టాంతమూలమునఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగన్ధి జుగుప్సితం।
నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాదన్ ఖరాస్థి నిరామిషమ్ ।
సురపతి మపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శఙ్కతే ।
న హి గణయతి క్షుద్రో జన్తుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్॥ 9

టీ. శ్వా=కుక్క, కృమికులచితం=పురుగులసమూహముచే వ్యాప్తమైనదియు, లాలాక్లిన్నం=నోటిజొల్లుచేఁ దడుపఁబడినదియు, విగంధి=కంపుగొట్టునదియు, (కావుననే) జుగుప్సితం=రోఁతపుట్టించునదియు, (అంతేకాక); నిర్+ఆమిషం=(కొంచెమైనను) కండలేనిదియు, నగు ఖర, అస్థి=గాడిదయెముకను, నిరుపమరసప్రీత్యా=అసమానమైన యొకరుచియెడల నెంతప్రేమపుట్టునో యంతటిప్రేమతో, ఖాదన్=భక్షించుచు-కొఱుకుచు, పార్శ్వస్థం=ప్రక్కనున్న-దగ్గఱనున్న, సురపతిం అపి=దేవేంద్రునినైనను-తక్కిన వానిని జెప్పనేల యనిభావము, విలోక్య=చూచి, నశంకతే=లజ్జింపదు. (తథా)హి=అట్లేయగునుగదా, క్షుద్రః జంతుః=నీచజంతువు, పరిగ్రహఫల్గుతాం=తాను స్వీకరించిన వస్తువునందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి=సరకుసేయదు. రోఁతకార్యములను జేయుటయందాసక్తిగల మూర్ఖుఁడుఁగూడ నిట్లె మిక్కిలినిందకును భయపడఁడనిభావము.

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము గేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును ఖరాంగభవం బగు నెమ్ముఁ గుక్క దా
నమలుచుఁ జెంత నున్నసురనాథునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁజెంద ద
ల్ప మని నిజస్వభావము దలంపదు నీచపుఁబ్రాణి యెయ్యెడన్. 9

తా. ఒకకుక్కకు నొకయెముక దొరికెను. అది దట్టముగాఁ బురుగులచే నిండినదై కొఱుకునపుడు నోటినుండికాఱు జొల్లుచేఁ దడిసి మిక్కిలి కంపుగొట్టుచుఁ జూచుటకే వెగటు పుట్టించునదై యుండెను. ఇట్లుండిన నుండెఁగాని దానియందు కండయేమైనఁగలదా యన్నచో నది లేశముకూడలేదు. అందును అది యతినీచమగు గాడిదయెముక. ఇట్టియెముక దొరికియు నాకుక్క మిక్కిలి రుచ్యమైనపదార్థమం దెంతప్రేమ కలుగునో యంతటిప్రేమతో దానిని తినసాగినది. అప్పుడు ప్రక్క దేవేంద్రుఁడు వచ్చి నిలిచినను గూడ నది లజ్జించునదికాదు. వేయేల! నీచజంతువైనది, తా నొకవస్తువును స్వీకరించుట మాత్రము చూచునేగాని యది యెంతతుచ్ఛముగానుండినను దానిని బాటించుట లేదనుట తెల్లమేగదా.

అవ. అవివేకమునకుఁ గలుగు ననర్థములనుజెప్పి తన్మూలమున వివేకమే యావశ్యకమైనదని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శిర శ్శార్వం స్వర్గా త్పశుపతిశిర స్తః క్షితిధరం ।
మహీధ్రా దుత్తుఙ్గా దవని మవనే శ్చాపి జలధిమ్।
అధో గఙ్గా సేయం పద ముపగతా స్తోక మథవా ।
వివేకభ్రష్టానాం భవతి వినిపాత శ్శతముఖః॥ 10

టీ. (యా=ఏది-ఏగంగానది), స్వర్గాత్=స్వర్గలోకమునుండి, శార్వంశిరః=శివుని శిరస్సును, ఉపగతా = పొందినదో, పశుపతిశిర స్తః = శివునిశిరస్సుననుండి, క్షితిధరం=(హిమవత్) పర్వతమును, ఉపగతా = పొందినదో, ఉత్తుంగాత్-మహీధ్రాత్=పొడవైన (యా)కొండనుండి, అవనిం=భూమిని, ఉపగతా=పొందినదో, అవనేః చ అపి=భూమినుండియును, జలధిం=సముద్రమును, ఉపగతా=('నదీనాంసాగరోగతిః' 'గంగాసాగరపూరణా' అనువచనముల ప్రకారమున) పొందినదో,అథో=అనంతరము,(లేక)అధః=క్రింది ప్రదేశమందు-అనఁగా పాతాళమున,సాఇయం గంగా=ఆ యీకనఁబడుచున్న గంగ,స్తోకంపదం = అల్పమగు (మిక్కిలి కొలఁదియైన) ప్రదేశమును, ఉపగతా = పొందినదయ్యెను. అథవా=అట్లననేల, వివేకభ్రష్టానాం=వివేకశూన్యులైనవారికి (స్థానమునుండి జాఱినవారికని యర్థాంతరము), శతముఖః=బహుప్రకారములుగా, వినిపాతః=భంగము (క్రిందు క్రిందుగాపడుట అని యర్థాంతరము),భవతి=కలుగుచున్నది. వివేకముతోఁ గూడినవారికో యిది కలుగదనిభావము. సకలలోకప్రసిద్ధయయ్యు గంగానది భ్రంశమువలన నిట్టియవస్థ పొందెను. తక్కినవారిని చెప్పనేల. కాఁబట్టి వివేకము మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని యాహ్యము.

శా. ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరం బందుండి శీతాద్రి సు
శ్లోకం బైనహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునం దుండి య
స్తోకాంభోధిఁ బయోధినుండి పవనాంతర్థోలోకముం జేరె గం
గాకూలంకష పెక్కుభంగులు వివేకభ్రష్టసంపాతముల్. 10

తా. *గంగానది మొట్టమొదట స్వర్గలోకముననుండి శివునితలమీఁదను,అక్కడ

*పూర్వము సగరుని యజ్ఞాశ్వమును దేవేంద్రుఁడు దాఁచిపెట్టఁగా నతఁడు దానిని దేరఁ దనకొడుకులను బంపుటయు వా రెల్లయెడల వెదకి పాతాళమునకునుబోయి యచట తమయర్థ్యముచే కపిలమహాముని నేత్రాగ్నివలన భస్మీభూతులైరి. వారికి నూర్ధ్వలోకప్రాప్తి కలుగఁజేయుటకు తద్వంశస్థుఁడగుభగీరథుఁ డుగ్రతపము చేసి స్వర్గలోకముననుండి గంగానదిని పాతాళమునకుఁ దెచ్చె ననుపురాణకథ నిట గ్రహింపఁదగును.

నుండి హిమవత్పర్వతమునీఁదను, దానినుండి భూమిమీఁదను, భూమినుండి సముద్రము నందును, సముద్రమునుండి పాతాళమునకును గ్రమముగాఁ బడుచువచ్చెను. ఇట్లు స్థానమునుండి జాఱినవానికి పయింబయి నానావిధములుగ గ్రిందుక్రిందుగాఁ బడుట యెట్లు కలుగుచున్నదో యట్లే వివేకమునుండి భ్రష్టులైనవానికిని నానావిధములుగ మఱిమఱి తక్కువపాటు కలుగును.

అవ. అగ్ని మొదలైనవానిని నివారించుటకు శాస్త్రోక్తములైన జలము మొదలైనయుపాయములు కలవుగాని మూర్ఖుని నివారించుటకు శాస్త్రమేమైనఁ జెప్పుటగాని యుపాయమేదైన నుండుటగాని రెండును లేదని విశదీకరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శక్యో వారయితుం జలేన హుతభు క్ఛూర్పేణ సూర్యాతపో ।
నాగేన్ద్రో నిశితాఙ్కుశేన సమదో దణ్డేన గోగార్దభః ।
వ్యాధి ర్భేషజసంగ్రహైశ్చ వివిధై ర్మన్త్రైః ప్రయోగై ర్విషం ।
సర్వ స్యౌషధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నా స్త్యౌషధమ్॥ 11

టీ. హుతభుక్=అగ్ని, జలేన = ఉదకముచేత, వారయితుం = నివారించుటకు, శక్యః=సాధ్యమైనది, సూర్యాతపః = సూర్యునివేఁడిమి—ఎండ, శూర్పేణ = చేటచేత, పాఠా॥ ఛత్రేణ=గొడుగుచేత, వారయితుంశక్యః = నివారింపఁగూడినది. సమదః = మదముతోఁగూడిన, నాగ+ఇన్ద్రః=శ్రేష్ఠమైనగజము, నిశిత అంకుశేన=వాఁడియైన యంకుశముచేత, వారయితుంశక్యః = వారింపఁగూడినది. గోగార్దభశ్చ = యెద్దును గాడిదె యును, దండేన=కఱ్ఱచే, వారయితుంశక్యౌ = నివారింపఁగూడినవి. వ్యాధిః = కుష్ఠము మొదలైన రోగము, భేషజసంగ్రహైఃచ=ఔషధముల సంగ్రహించుటచేతను-చకారము వలన మహామంత్రజపహోమాదులచేతను నని గ్రాహ్యము, వారయితుంశక్యః=నివారింపఁగూడినది. విషం=కాలకూటాదివిషము, వివిధైః మంత్రైః ప్రయోగైః = నానావిధములగు ప్రణవాదిమంత్రములచేతను ప్రయోగములచేతను, నివారయితుంశక్యః=వారింపఁగూడినది. (కాఁబట్టి) సర్వస్య = (ప్రాణులహింసకు మూలమగు) అన్నింటికిని, శాస్త్రవిహితం=శాస్త్రముచే నేర్పడిన, ఔషధం అస్తి=మందుకలదు. మూర్ఖస్య=మూర్ఖునికి, శాస్త్రవిహితం ఔషధం న అస్తి=శాస్త్రచోదితమైన మందులేదు.

చ. జలముల నగ్ని శూర్పమునఁ జండమయూఖుని దండతాడనం
బుల వృషగార్దభంబులను బొల్పగుమత్తకరీంద్రముఁ సృణిం
జెలఁగెడురోగ మౌషధముచే విషముం దగు మంత్రయుక్తి ని
మ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయనగు మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పవచ్చునే.11

తా. అగ్నిని జలము చేతను, ఎండను జేటచేతను లేక గొడుగుచేతను, మదగజమును వాఁడియంకుశము చేతను, వృషభగార్దభములను కఱ్ఱచేతను, రోగమును ఔషధమంత్ర జపహోమాదులచేతను, విషమును నానావిధములగు మంత్రతంత్రములచేతను నడంప వచ్చును. ఇంతేల, ప్రాణిహింసాకారణములగు దుష్టజంతువుల కన్నిటికిని - నౌషధము శాస్త్రము విధించియున్నదిగాని మూర్ఖునికిమాత్రము వానిమూర్ఖతను బోఁగొట్టఁజాలినట్టి సుభాషితాదిరూపమైన యౌషధ మెందునులేదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతివర్ణన మన్నది ప్రథమదశకము.

నీతిశతకము - విద్వత్పద్ధతి.

అవ. ఇప్పుడు మూర్ఖపద్ధతికి వ్యతిరిక్తమైన లక్షణములుగలదానిని గా విద్వత్పద్ధతిని వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసున్దరగిర శ్శిష్యప్రదేయాగమా ।
విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యస్య ప్రభో ర్నిర్ధనాః ।
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వినా పీశ్వరాః ।
కుత్స్యాః స్యుః కుపరీక్షకై ర్నమణయో యై రర్ఘతః పాతితాః॥12

టీ. శాస్త్ర...గిరః-శాస్త్ర ఉపస్కృత= తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచే నలంకృతములైనవియు-దోషరహితములైనవనియర్థము, శబ్దసుందర=శబ్దముచే మనోహరములైనవియు-కర్ణసుఖముగా వినంబడునవియు ననియర్థము, (అగు) గిరః=వాక్కులుగలవారును, శిష్య ప్రదేయ ఆగమాః=శిష్యులకు (వ్యాఖ్యానరూపముగా) నీయఁదగిన శాస్త్రములుగలవారును-పటువైన మంచిశిక్షవలన సకలశాస్త్రసిద్ధాంతములను జక్కఁగా నెఱింగినవారగుటచే శిష్యుల కుపదేశించుమూలమున సర్వశాస్త్రములను వ్యాఖ్యానము చేసినవారనియర్థము, లేక - వంచనచే వెలిపుచ్చక గర్భమునందే జీర్ణించునట్లుచేయఁబడినవికాక శిష్యులకు వినియోగింపఁదగినవిగా నుంచుకొన్నశాస్త్రములు గలవారనియుఁ జెప్పఁదగును, (కావుననే) విఖ్యాతాః=అంతటఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారును, (అగు) కవయః = విద్వాంసులు, నిర్ధనాః (సన్తః)= ధనహీనులై, యస్యప్రభోః=ఏరాజుయొక్క, విషయే=దేశమందు - లేక సన్నిధానమందు, వసన్తి=ఉన్నారో, తత్=అది (అట్లు వారు ధనహీనులై యుండుట యని యర్థము), (తస్య) వసుధ+అధిపస్య=ఆరాజుయొక్క, జాడ్యం=మాంద్యము-హీనత్వము-వారు ధనములేకుండుట వారికి కొఱఁతకానేరదు: అది యారాజు హీనత్వమే యగునని

భావము. (ఎట్లనఁగా) సుధియస్తు=విద్వాంసులన్ననో, అర్థంవినాఅపి=ధనము లేకుండినను గాని, ఈశ్వరాః = సమర్థులు-పూజ్యులనియర్థము-వీర్యరయే వారికి మహాధనము తక్కినది లేకున్నను వారు పూజ్యులే యనిభావము. మణయః=(వెలలేని) రత్నములు, జ్ఞైః=(రత్న శాస్త్రపరిజ్ఞానములేని) ఎవరిచేత, అర్ఘతః పాతితాః=వెలనుండి తగ్గింపఁబడినవో, తైఃకుపరీక్షకైః=అకుత్సితపరీక్ష చేయువారిచేత-సరిగా పరీక్షించి వెలచెప్ప నేరనివారిచేత,కుత్స్యాః న స్యుః=నిందితములు కావు-వారు వెలతగ్గినవని చెప్పుటచే నవి నింద్యములు కావనిభావము. పండితులు 'సదాశ్రయేణ శోభన్తే పణ్డితా వనితా లతా' అనున్యాయముచొప్పున ప్రభువుల నాశ్రయించియే యుండవలయును. ప్రభువులు వారికోరికల నీడేర్పనియెడల నది యాప్రభువుల కుత్సితత్వమేయగును. విద్వాంసులో, కుపరీక్షకులచే వెలతగ్గినవిగాఁ జెప్పఁబడియు నింద్యములుకాని యమూల్యరత్నములవలెఁ దాము నింద్యులు కారు. కావున శ్రేయమును గోరుప్రభువులు విద్వాంసులకోరికల తీర్పువారే కావలయునని తెలియనగును.

చ. సకలకలావిభూషితులు శబ్దవిదుల్ నయతత్త్వబోధకుల్
ప్రకటకవీంద్రు లేన్నృపతిపజ్జను నిర్ధను లై చరింతు రా
- వికృతపుజాడ్య మాదొరది వి త్తము లేకయ వారు పూజ్యు లం
ధకజనదూషితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్. 12

తా. వ్యాకరణసంస్కారముచే దోషరహితముగాను శ్రవణానందముగాను మాటలాడువారై, యాశ్రయించిన శిష్యులకు సమస్తశాస్త్రములను సవ్యాఖ్యానముగ నుపదేశించువారగుటంజేసి యెల్లయెడలఁ బ్రసిద్ధినొందియు నుండు విద్వాంసు లొకప్రభువు నాశ్రయించి యుండియు ధనహీనులై యుందురేని యాలోపము ప్రభువుదేకాని వారిదికాదు. విద్వాంసులు ద్రవ్యములేనివారైనను బూజ్యులే యగుదురు. వెలలేనిరత్నములు వెల తక్కువైనవిగాఁజెప్పఁబడినను నింద్యములు గావుగాని వానిని సరిగాఁ బరీక్షింపనేరక వెల తగ్గినవని చెప్పినవారే నింద్యు లగుదురు.

అవ. సాధారణధనమునకుఁ గలయల్పలక్షణములకంటె వ్యతిరిక్తములై మిక్కిలి గొప్పలై యున్న విద్యాధనలక్షణములను వర్ణించుచు నట్టి విద్యాధనముగలవారి కతిశయమునుగూర్చుచు నట్టివారియెడల గౌరవముతోడి విశ్వాసమును గలిగించుటకొఱకు రాజులనుగూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హర్తు ర్యాతి న గోచరం కిమపి శం పుష్ణాతి య త్సర్వదా-।
వ్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమాన మనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్ ।
కల్పాన్తేష్వపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్య మన్తర్ధనం ।
యేషాం తాన్ప్రతి మాన ముజ్ఝత నృపాః కస్తైః సహ స్పర్ధతే॥13

టీ. యత్=ఏది (ఏవిద్యాధనము), హర్తుః=అపహరించువానికి, గోచరం = గోచరత్వమును-అనఁగా దొరకునదిగానుండుటను, నయాతి=పొందదో-దొరకునట్టిది కాదనుట; (అట్లే) సర్వదా=ఎల్లప్పుడును, కిమపి = అనిర్వాచ్యమైన-ఇంతంతని చెప్పనలవికాని, శం=సుఖమును, పుష్ణాతి=పెంచుచున్నదో; అనిశం=నిరంతరమును, అర్థిభ్యః=విద్యార్థులకొఱకు (అనివిద్యాపరమైనయర్థము)-యాచకులకొఱకు (అనిధనపరమైనయర్థము), ప్రతిపాద్యమానంఅపి = (విద్యాపరముగా) వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్నప్పటికిని-(ధనపరముగా) ఈయఁబడుచున్నప్పటికిని, పరామ్=ఉత్కృష్టమైన, వృద్ధిం=పెంపును, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నదో; వ్యాఖ్యానముచే యభివృద్ధినిజెందుననుట, (అట్లే) కల్పాన్తేషుఅపి = ప్రళయకాలములందుఁగూడ, నిధనం = నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో-కల్పాన్తేష్వపి అని బహువచనముచే విద్యాధనమున కింతమాత్రమును నేకాలమందును వినాశములేదని తెలియవలయును; (తత్=ఆ) విద్యాఖ్యం = విద్యయనుపేరుగల, అన్తర్ధనం = లోపలి ద్రవ్యము-ప్రసిద్ధధనమువలె తన్నుఁదాల్చిన పురుషునికి బయటనుండునట్టిదిగాక వానిలోపల గుప్తమైయుండునదనుట, యేషాం=ఎవరికి, (అస్తి=కలదో), తాన్ ప్రతి=(ఆవిద్యాధనముగల) వారినిగూర్చి-వారియెడలననుట, హేనృపాః=ఓరాజులారా, మానం = కోపమును-దురాగ్రహముననుట, ఉజ్ఝత=విడువుఁడు-మానుఁడు. తైః సహ = వారితోడ-అవిద్వాంసులతోననుట, కః=ఎవఁడు, స్పర్ధతే= నిగ్రహించును-మచ్చరించుననుట-వారి నెవఁడును మచ్చరింపఁజాలఁడనియర్థము. కాఁబట్టి వా రెప్పుడును మిక్కిలి గౌరవముతో నెన్నఁదగినవారని భావము. ఇచట ఉపమాన మగుప్రసిద్ధధనముకంటె నుపమేయ మగు విద్యాధనమునకు ఆధిక్యమును జెప్పుటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

ఉ. హర్తకుఁ గాదు గోచర మహర్నిశముం సుఖపుష్టి సేయు స
త్కీర్తి ఘటించు విద్య యను దివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిం
బూర్తిగ నిచ్చినం బెరుఁగుఁ బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు దద్ధనాధికులపట్టున గర్వము మాను టొప్పగున్. 13

తా. (స్వర్ణాదిరూప మగుప్రసిద్ధధనముకంటె విద్యాధనమే మేలైనది. ఎట్లనఁగా) విద్యాధనము దొంగలు మొదలైనవారి కగపడునట్టిది కాదు గనుక ప్రసిద్ధధనమును నపహరింప శక్యమగునట్లు దీని నపహరింప శక్యముకాదు. 'అర్థానామార్జనేదుఃఖమ్' అనునట్లు దానిని సంపాదించుటయందు దుఃఖము కలుగుచున్నదికాని యిది యట్లుగాక యెప్పుడును సుఖము నిచ్చుచుండును. అది యనుభవించినఁగాని యొకరికిచ్చినను గాని తగ్గి నానాఁటికి నశించిపోవుచుండును. ఇది యొకరి కెల్లప్పుడు నిచ్చుచుండినను గాని కొంచెమైనను దగ్గక [illegible] వృద్ధిం బొందుచు ప్రళయకాలము లెన్నివచ్చినను నాశమునొందకుండును. దాని

వలె బయటనుండునది గాక యిది తన్నుఁ దాల్చినవానియొద్దనే మిక్కిలి పదిలమైయుండును. ఇట్టి విద్యాధనముగలవారియెడ నట్టి సామాన్యధనముగల రాజులు సైతము దురాగ్రహము మాని గౌరవబుద్ధితోఁ బ్రవర్తింపవలయును. ఏలనఁగా నెవ్వరుగాని యట్టివారితో మచ్చరింపఁజాలరని తాత్పర్యము.

అవ. 'రాజా! మీసంపద వారి కేమియుఁ బ్రతిబంధము కలిగింపఁజాలదు. కాఁబట్టి వారియెడ బహుమానము చూపుచునే యుండవలయును' అని దృష్టాంతముతోఁగూడ రాజునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అధిగతపరమార్థాన్ పణ్డితాన్ మాఽవమంస్థా-।
స్తృణమివ లఘు లక్ష్మీ ర్నైవ తాం త్సంరుణద్ధి॥
అభినవమదరేఖాశ్యామగణ్డస్థలానాం ।
న భవతి బిసతన్తు ర్వారణం వారణానామ్॥ 14

టీ. (హేనృప = ఓరాజా) అధిగతపరమార్థాన్ = * తెలిసికొనఁబడిన తత్త్వార్థములుగల-తత్త్వార్థముల నెఱిఁగినయనుట, లేక, పొందఁబడిన పురుషార్థములుగల-పురుషార్థములు లభించినయనుట, పండితాన్ = విద్వాంసులను, మా అవమంస్థాః=అవమానింపకుము. (ఏలనఁగా) తృణంఇవ = గడ్డిపరకవలె, లఘు = అల్పమైన-నిస్సారమైనయనుట, లక్ష్మీః=నీసంపద,('శోభాసమ్పత్తిపద్మాసులక్ష్మీఃశ్రీరపిగీయతే' అని విశ్వము) తాన్=వారిని-ఆపండితులను, నఏవ సంరుణద్ధి=కొంచెమైనను అడ్డపెట్టఁజాలదు-కట్టుపఱుపఁజాలదనుట. (ఇందులకు దృష్టాంతము) అభి... స్థలానాం-అభినవ = మిక్కిలి క్రొత్తలైన, మదరేఖా= మదజలధారలచే, శ్యామ = నల్లనైన, గండస్థలానాం = చెక్కిళ్లప్రదేశములుగల, వారణానాం=ఏనుఁగులకు, బిసతన్తుః = తామరతూఁడులదారము, వారణం=అడ్డగించునట్టిది, నభవతి=కాదు. కావున వారియెడల మిక్కిలి గౌరవముతోనే మెలఁగవలయునని భావము. అలంకారము దృష్టాంతము. దీనికి సంగము-ఉపమ. కావున రెంటికిని సంకరము. ఇచట పండితులపరమార్థజ్ఞానమునకు ముందట రాజులసంపద తృణప్రాయ మనునాశయముతో లక్ష్మికి తృణోపమానము కల్పితమని యెఱుంగునది.

* విద్యాధనమునుగూర్చి యీతీరుననే 'నభోగహార్యా నచబన్ధుహార్యా నభ్రాతృహార్యా నచరాజహార్యా । స్వదేశమిత్రం పరదేశబన్ధు ర్విద్యాసుధాం యేపురుషాః పిబన్తి॥ విద్యాధనము అనుభవించుటచేఁ దఱుఁగదు. బంధువులచేతను,అన్నదమ్ములచేతను, రాజులచేతను నపహరింపఁబడదు. స్వదేశమందు మిత్రునివంటిది. పరదేశమునందు బంధువువంటిది. అట్టివిద్య యనునమృతము నేపురుషులు త్రాగుదురో వారి కట్టిధనము కలుగును అని చెప్పఁబడియున్నది.

తే. ప్రభులు పండితు లగువారికేవలన గర్వ
కలనమానుఁడు వారు మీకలిమి తృణము
లీలఁ బోలింప లేమి మృణాళగుణము
భూరిమదవారణములకు వారణంబె. 14

తా. రాజా! తత్త్వవేత్తలగు విద్వాంసుల నవమానింపకుమా. గడ్డిపరకవలె సారహీనమైన నీసంపద యట్టిమహాత్ములను గొంచెమైనను గట్టుపఱుపఁజాలదు. క్రొత్తలైన మదజలధారలచే నలుపెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదపుటేనుఁగులను దామరతూండ్లదారముచేఁ బట్టి కట్టఁదరముకాదు. అట్లె నీసంపదయు వారిని గట్టుపఱుపఁజాలదు.

అ. వేయేల, బ్రహ్మదేవునివంటివాఁడును వారినేర్పు నపహరింపఁజాలఁడని దృష్టాంతమూలముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమ్భోజినీవనవిహారవిలాసమేవ ।
హంసస్య హన్తి నితరాం కుపితో విధాతా ।
న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం ।
వైదగ్ధ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః॥ 15

టీ. విధాతా=బ్రహ్మ, క్రుద్ధః=(ఒకానొకహేతువుచే)కోపించినవాఁడై,హంసస్య=(తనవాహనమైన)హంసయొక్క, అమ్భో... మేవ-అమ్భోజినీవన = తామరతీఁగలతంపరయందు,విహార=క్రీడించుటయనెడి, విలాసంఏవ=విలాసమునుమాత్రమే-మతివేత్రొక్కటి నిగాదనుట,నితరాం=మిక్కిలి-విశేషించి,హన్తి=నాశముచేయుచున్నాఁడు. తామరకొలనిని మిక్కిలి యెండించుటచే నందు విహరించుటను చెఱుపుటకుమాత్రమే శక్తుఁడగుచున్నాఁడని యర్థము. (అయినప్పటికిని)అసౌ = ఈతఁడు-బ్రహ్మ, అస్య = దీనియొక్క-హంసయొక్క, దుగ్ధ...విధౌ-దుగ్ధజల=పాలునీళ్లను, భేదవిధౌ=వేఱుసేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం = ప్రసిద్ధమైన, వైదగ్ధ్యకీర్తిం = నేర్పుచేఁగలిగిన కీర్తినిగూడ, 'కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్త్యతే' అని చేయఁదగిన వస్తువులందుఁ జూపునేర్పు. వైదగ్ధ్యము. అపహర్తుం = పోఁగొట్టుటకు, న సమర్థః=శక్తుఁడుకాఁడు. హంస పాలు నీరును గలసియుండఁగా నీటినివిడిచి పాలును మాత్రము గ్రహించునని ప్రసిద్ధి అప్రకృతమగుబ్రహ్మ హంసవృత్తాంతముచే ప్రస్తుత మగురాజవిద్వజ్జనవృత్తాంతము తెలియనగుటచే నిట యలంకారము అప్రస్తుతప్రశంస.

చ. వనజభవుండు గోపమున వాహన మైనమరాళభర్తకుఁ
వనజవనీవిహారకలనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁ గాని గుం

భనమున దుగ్ధజీవనవిభాగవిధాననిరూఢనైపుణీ
జనితమహాయశోవిభవసారము హంసకు మాన్పఁజాలునే. 15

తా. బ్రహ్మ యెట్లో కోపమునొంది తామరకొలని నెండించి తానెక్కి తిరుగు హంసకుఁ దామరవనమునందు విహరించు నేమక లేకుండునట్లు చేసెనుగాని పాలును నీటిని వేఱు పఱుచునట్టి నేర్పువలన దానికిఁ గలిగినట్టి కీర్తినిగూడఁ బోఁగొట్టుటకు శక్తుఁడుగాఁడయ్యె. ఇట్లే రాజు పండితులపైఁ గోపము కలిగెనేని వారు తనదేశమందు వసించుట మొదలైనవానిమాత్రము చెఱుపఁగలఁడేకాని సమస్తవిద్యాపరిశీలనమువలన వారికిఁ గలిగినట్టి చాతుర్యమును జెఱుపఁజాలఁడు.

అవ. పండితులకు విద్యయే భూషణమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కేయూరాణి న భూషయన్తి పురుషం హారా న చన్ద్రోజ్జ్వలా।
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలఙ్కృతా మూర్ధజాః।
వాణ్యేకా సమలఙ్కరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే।
క్షీయన్తేఽఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥ 16

టీ. పురుషం=పురుషుని, కేయూరాణి=బాహుపురులు, నభూషయన్తి = అలంకరింపవు. చన్ద్రోజ్జ్వలాః = చంద్రునివలె మిక్కిలి తెల్లగాఁ బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్తెపుహారములు, నభూషయన్తి = అలంకరింపఁజాలవు (పురుషుని, అని ముందంతటను గూర్చుకొనవలయును). స్నానం = అభిషేకము, నభూషయతి = అలంకరింపఁజాలదు. విలేపనం = పచ్చకర్పూరము కస్తూరి గంధము మొదలైనవాని మైపూఁతయు, నభూషయన్తి=అలంకరింపదు. కుసుమం (ఇదిజాత్యేకవచనము)=మల్లెలు మొల్లలు సంపెఁగలు మొదలైన పువ్వులును, నభూషయన్తి = అలంకరింపదు. అలఙ్కృతాః=అభ్యంగనము చేయుట, పువ్వులు దుఱుముట మొదలైనవానిచే చక్కఁగా సవరింపఁబడిన, మూర్ధజాః=తలవెండ్రుకలును, నభూషయన్తి = అలంకరింపవు. (కింతు=అయితే) యా = ఏది - ఏవాక్కు, సంస్కృతా = వ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేఁ బరిశుద్ధమైనదై, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నదో - స్వాధీనము చేసికొనఁబడుచున్నదో, (సా = అట్టి), ఏకా = కేవలమైన, వాణీ = వాక్కు, పురుషం=పురుషుని, సమలంకరోతి=చక్కఁగా నలంకరించుచున్నది. కేయూరములు మొదలైనవి భూషణము లగుట ప్రసిద్ధమైయుండఁగా నట్లుకాదని నిషేధించుటచేఁ బ్రత్యక్షముగా నిజమును మఱుఁగుపెట్టుటయే యగునని యాశంకించినవాఁడై యవి భూషణములేయైనను క్షీణించునట్టిస్వభావము గలవియగుటచే భూషణములుకాఁదగవు గాన నవి భూషణములుకావని సమర్థించి చెప్పుచున్నాఁడు. అఖిలభూషణాని = బాహుపురులు మొదలైన సమస్తభూషణములును, క్షీయంతే= కాలక్రమమున నశించుచున్నవి- కాఁబట్టి యవి భూషణములేకావని యాశయము. వాక్ భూషణం=సంస్కారమునొందినట్టి వాక్కు

రూపమునను౦డు భూషణమన్నట్లో, సతతం భూషణం = నిత్యమైనభూషణము - ఎప్పుడును నశింపదనుట. కాఁబట్టియే భూషణ మగునని భావము. అలం. వ్యతిరేకము.

ఉ. భూషలు గావు మర్త్యులకు భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషిత కేశపాశ మృదుపుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషలు గావు పూరుషుని భూషితుఁ జేయుపవిత్రవాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

తా. పురుషుని బాహుపురులు అలంకరించునవి గావు. చంద్రునివలెఁ దెల్లగా మెఱయుచుండు ముత్యాలపండలును అలంకరించునవిగావు. స్నానముగాని, చందనము మొదలగు మైపూఁతలుగాని, మల్లెలు మొల్లలు మొదలగు పువ్వులుగాని, దువ్వుట మొదలైనవానిచేఁ జక్కనైన నివ్వటిల్లు నెఱికురులుగాని యలంకరించునవి కావు. వ్యాకరణాదిశాస్త్రశుద్ధమైన వాక్కు ఒక్కటియే పురుషుని జక్కఁగా నలంకరించునదగును. బాహుపురులు మొదలైన భూషణము లెల్ల క్షీణించునట్టివి గాన నవి భూషణములుకావు. వాక్కనెడిభూషణమే యెప్పుడు నశింపకుండుభూషణము.

శ్లో॥ విద్యానామ నరస్య రూప మధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం।
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః।
విద్యా బన్ధుజనో విదేశగమనే విద్యాపరా దేవతా।
విద్యా రాజసు పూజ్యతే నహిధనం విద్యావిహీనః పశుః॥ 17

టీ. విద్యానామ = వేదశాస్త్రాదివిషయమగు విద్య యనునది, నరస్య = పురుషునికి, అధికం = ఎక్కువయైన-హెచ్చైన, రూపం=(కుండలహారనూపురాంగదము లనుచతుర్విధభూషణములచే నలంకృతముగాకున్నను అలంకరింపఁబడినదానివలెనె ప్రకాశించుచుండునట్టి) యాకారవిశేషము*-అట్టిరూపమువలె లోకమునురంజింపఁజేయునదని భావము. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యముగా - కనఁబడకుండునట్లు, గుప్తం = దాచఁబడినట్టి, ధనం= ద్రవ్యము. (విద్యయేయని కూర్చుకొనఁదగును). ధనమువలె కాలాంతరమందు నుపయోగించునని భావము. విద్యా=ఆవిద్య, భోగకరీ=భోగములను గలుగఁజేయునది-హారచందనాది భోగ్యవస్తువులను లభించుట కదిమూలమని భావము. యశస్సుఖకరీ-యశః=కీర్తిని, సుఖః=ఇంద్రి

---

* 'అవేధ్యైరోప్య విక్షేప్య బంధనీయైరభూషితం। యద్భూషితమివాభాతి తద్రూపమితికథ్యతే' తూర్చితాల్పఁదగిన కుండలాదులు, పైకివేసికొనఁదగిన హారములు, విడువ్చనట్లు తొడుగఁదగిన నూపురములు, కట్టుకొనఁదగిన బాహుపురులు అను నాలుగువిధము లగు భూషణములచే నలంకరింపఁ బడకున్నను నలంకృతమైనదానివలె ప్రకాశించునదియే రూపమనఁబడును-అని కావ్యప్రకాశిక.

యశోవర్ధనమును, కరీ = చేయునట్టిది - కీర్తికిని నిండియశోవర్ధనమునకును హేతువనిభావము. విద్యా=విద్య, గురూణాం=(గృణన్తి=ఉపదిశన్తి అనువ్యుత్పత్తిచే) హితాహితముల నుపదేశించునట్టియాచార్యులకుఁగూడ, గురుః=ఉపదేశించునట్టిది-గురువులవలె పరమార్థమును బోధించునదనిభావము. విద్యా=విద్య, విదేశగమనే = దేశాంతరమునకుఁబోయినప్పుడు-ప్రవాసమునందు, బన్ధుజనః = సుహృజ్జనుఁడైనది - సుహృజ్జనునివలె విశేషోపచారములను జేయునట్టిదనిభావము, విద్యా = విద్య, పరాదేవతా = పరమాత్మ - పరమాత్మునివలె మోక్షదాయకమైనదనిభావము, లేక, పరాదేవతా = తనకభీష్టమైనదైవము - ఇష్టదైవమువలె ఐహికాముష్మికఫలముల నిచ్చునదనిభావము. విద్యా = విద్య, రాజసు = రాజులయందు - రాజులచేతననుట, పూజ్యతే = కొనియాడఁబడునది - గౌరవసంపన్నమైనది గనుక రాజపూజ్యమగుచున్నదని భావము. లేక, విద్యాశబ్దమునకు విద్యావంతుఁడనియు రాజశబ్దమునకు రాజసభలనియు లక్ష్యార్థముల గ్రహించినయెడల, విద్యావంతుఁడు రాజసభలయందు గౌరవింపఁబడుననియర్థము. ధనం=ద్రవ్యమన్ననో, నహి=క్రిందఁజెప్పఁబడిన ప్రకారముగలది కానేరదు. (కాఁబట్టి) విద్యావిహీనః=(క్రిందఁజెప్పఁబడినట్టిదగు) విద్య లేనివాఁడు, పశుః = పశుప్రాయుఁడు - కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకము లేనివాఁడని భావము. పెక్కుపకారములు సేయునది కాఁబట్టి మంచివిద్యయే ముఖ్యముకాని మఱివేఱొద్దియును గాదని యాశయము. ఇచట విద్యను, రూపము ధనము మొదలయిన యాకారములచేఁ బలువిధములుగా రూపించుటవలన నిరవయవమాలారూపక మలంకారము.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగు విత్తము రూపము పూరుషాళికిన్
విద్య యశస్సు భోగకరి విద్య గురుండు విదేశబంధుఁడున్
విద్య విశిష్టదైవతము విద్యకు సాటిధనంబు లేదిలన్
విద్య నృపాలపూజితము విద్య నెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుఁడే. 17

తా. విద్యయే పురుషునికిఁ గుండలహారాదిభూషణములులేకయే ప్రకాశింపఁ జేయునట్టి రూపమువంటిదై లోకమును రంజింపఁ జేయును. మఱియు నది యెవ్వరికిని దెలియనట్లు మిక్కిలిపదిలముగా దాఁచిపెట్టఁబడిన ధనము వంటిదై కాలాంతరములం దుపయోగించును. సమస్తభోగములను గీర్తిని సుఖమును బొందుటకదియే హేతువు. విద్య గురువులకు గురువువంటిదై హితాహితముల బోధించుచుండును. దేశాంతరమునకుఁ బోయినప్పుడది బంధుజనునివలె మిక్కిలియు నుపచరించును. విద్య పరమాత్మవలె మోక్షమునుగాని లేక యిష్టదైవమువలె నైహికాముష్మికఫలములనుగాని యిచ్చును. విద్య రాజులచేతను గొనియాడఁబడును. విద్యగలవారు రాజసభలందుఁ బూజితులగుదురు. విద్యకుఁగలయిట్టిలక్షణములు ధనమునకులేదు. కాఁబట్టి యిట్టివిద్యలేనివాఁడు కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకశూన్యుఁడగుటచే పశుప్రాయుఁడే యగును.

అవ. లోకులకు హితములైనవానిని నహితములైనవానిని వర్ణించుచు నా ప్రసక్తిమూలమున వారికి విద్యయే మిక్కిలి గొప్పయైశ్వర్య మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షాన్తిశ్చే త్కవచేన కిం కి మరిభిః క్రోధోఽస్తిచే ద్దేహినాం।
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం యది సుహృ ద్దివ్యౌషధైః కిం ఫలమ్।
కిం సర్పై ర్యది దుర్జనాః కిము ధనై ర్విద్యానవద్యా యది।
వ్రీడాచే త్కిము భూషణైః స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్॥ 18

టీ. దేహినాం=ప్రాణులకు, క్షాన్తిః = ఓర్పు - అవమానాదులు కలుగుచున్నపుడు కోపమును గలుగనీక యడ్డగించునట్టి గుణవిశేషము, అస్తిచేత్=ఉండినయెడల, కవచేన=కవచముతో, కిం (ఫలమ్) = ఏమిప్రయోజనము. (ఫలమ్ అని యంతటనుగూర్చుకొనవలయును.) కవచమెట్లు మర్మములందు బాణాదులను గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జేయునో యట్లే యోర్పును మర్మముల బాధించువానిని దగులనీయకుండును. ఓర్పువలన మర్మబాధ కలుగదని యాశయము. దేహినాం=ప్రాణులకు, క్రోధః=కోపము-మనస్సునకు క్షోభను కలిగించునట్టి గుణము, అస్తిచేత్=ఉన్నయెడల, అరిభిః కిం(ఫలమ్)=శత్రువులతో నేమి ప్రయోజనము-కోపమే లోపలనుండు శత్రువువంటిదై యుపద్రవము కలిగింపఁగా తక్కిన బయటిశత్రులేల యనిభావము. జ్ఞాతిః=దాయాది, అస్తిచేత్=ఉన్నయెడల, అనలేన కిం ఫలమ్=అగ్నితో నేమిప్రయోజనము-దాయాది అగ్నివలె సమస్తమును నిర్మూలముచేయుననిభావము. సుహృత్=మంచిమిత్రుఁడు, అస్తియది=ఉన్నయెడల, దివ్యౌషధైః=సిద్ధౌషధములతో, కిం ఫలం=ఏమి ప్రయోజనము-మిత్రుఁడు మంచియౌషధమువలె నారోగ్యము నిచ్చుననిభావము. దుర్జనాః=దుష్టులు, యది(సన్తి)=ఉన్నయెడల, సర్పైః కిం(ఫలమ్)=సర్పములతో నేమిప్రయోజనము-దుర్జనులు సర్పములవలె ప్రాణములను హరింతు రని భావము. అనవద్యా=నిర్దోషమయిన, విద్యా=వేద వేదాంగాదిమయమగు చదువు, (అస్తి)యది=ఉన్నయెడల, ధనైః=ద్రవ్యములతో, కిము(ఫలం)=ప్రయోజనమేమి-విద్య ధనమువలె సకలభోగములను సాధించి యిచ్చు నని భావము. వ్రీడా=లజ్జ-చేయఁదగనికార్యములందుఁ బ్రవర్తించుటకు మనస్సు సంకోచపడుట, (అస్తి)చేత్=ఉన్నయెడల, భూషణైః కిము = ఆభరణములతో నేమిప్రయోజనము-లజ్జయే లోకోత్తరమైనభూషణమనిభావము. సుకవితా=మంచిపాండిత్యము-'నజ్ఞ్యాభిర్వాక్ పణ్డితః కవిః' అని యమరము, లేక, మంచికవిత్వము, యది అస్తి=ఉన్నయెడల, రాజ్యేన కిం=భూమండలాధిపత్యముతో, లేక, ప్రజాపరిపాలనముతో నేమిప్రయోజనము. మంచిపాండిత్యముగాని కవిత్వముగాని రాజ్యమువలె సకలలోకవశీకరమని భావము.

చ. క్షమ గవచంబు క్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హుతాశనుండు మి
త్రము దగుమందు దుర్జనులు దారుణ పన్నగముల్ సువిద్య వి
త్త ముచితలజ్జ భూషణము దా త్తకవిత్వము రాజ్య మీ క్షమా
ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగఁ బట్టునఁ దత్కవచాదు లేటికిన్. 18

తా. ప్రాణులకు నోర్పు కలిగియుండెనేని మర్మబాధకము లగువానిని వగులకుండఁ జేసికొనుటకు వేఱుకవచ మక్కఱలేదు. లోపల శత్రువువలె మనస్సును గలంచునట్టి పెనుకోపముండెనేని యుపద్రవపెట్టుటకు వేఱుశత్రువు లక్కఱలేదు. దాయాది యుండెనేని సమస్తమును నిర్మూలము సేయుటకు వేఱ నిప్పక్కఱలేదు. ఆరోగ్యము నిచ్చుటకు మిత్రుఁడుండెనేని మంచిసిద్ధౌషధము లక్కఱలేదు. దుర్జనుఁడుండినేని ప్రాణములను దీయుటకు సర్పము లక్కఱలేదు. నిర్దోషమైనవిద్యయుండెనేని సకలభోగములను సాధించుటకొఱకు వేఱుధనము లక్కఱలేదు. లోకోత్తరభూషణ మగులజ్జ యుండెనేని వేఱుభూషణము లక్కఱలేదు. మంచి పాండిత్యముగాని కవిత్వముగాని యుండెనేని సకలలోకులవశము చేసికొనుటకు రాజ్య మక్కఱలేదు.

అవ. విద్వాంసులగుణములను వర్ణించి యట్టిగుణవంతులవలననే లోకస్థితి జరుగుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దాక్షిణ్యం స్వజనే దయా పరజనే శాఠ్యం సదా దుర్జనే।
ప్రీతి స్సాధుజనే నయో నృపజనే విద్వజ్జనే చార్జవమ్।
శౌర్యం శత్రుజనే క్షమా గురుజనే కాన్తాజనే ధృష్టతా।
యే చైవం పురుషాః కలాసు కుశలా స్తేష్వేవ లోకస్థితిః॥ 19

టీ. స్వజనే=తనవారియందు-బంధుజనులయెడననుట, (ఇట జనశబ్దము జాత్యేకవచనము ఇట్లే మీఁదట నెల్లఁదెలియునది), దాక్షిణ్యం=మోమాటము - వారి యిష్టానుసారముగా వర్తించుట, అట్లు లేనియెడల వారు నిందింతురనిభావము; పరజనే= భృత్యులయందు, దయా=కనికరము-దారిద్ర్యము మొదలైన వారిదుఃఖములను బోఁగొట్టవలయుననుకోరిక, కనికరము చూపనియెడల వారి విడిచిపెట్టుదురని భావము; దుర్జనే=దుష్టులయందు, సదా=ఎల్లప్పుడును, శాఠ్యం=అప్రియములుచేయుట, లేనియెడల వారు ధిక్కరింతురనిభావము; సాధుజనే=సజ్జనులయందు, ప్రీతిః=స్నేహము, స్నేహము చూపనియెడల వారనుతాపపడుదు రనిభావము;నృపజనే=రాజులయందు, నయః=నీతి-అనువర్తించుటయం దాసక్తి-ఇదిలేనియెడల వారు దండింతురనిభావము; విద్వజ్జనే=పండితజనులయందు, ఆర్జవమ్=వక్రతలేమి-సరియైన నడవడియనుట, ఇది లేనియెడల వారు నిషేధింతురని భావము; శత్రుజనే=పగవారియందు, శౌర్యం=శూరత్వము-ఇది లేనియెడల వారు పడఁ

ద్రోక్కుదురనిభావము; గురుజనే = (తండ్రిమొదలగు) పెద్దలయందు, క్షమా=ఓర్పు-ఇది లేకున్న వారు శపింతురనిభావము; కాన్తాజనే=స్త్రీలయందు, ధృష్టతా=దిట్టతనము-ఇది లేకున్న వారు తమకు లోకువచేసికొందురనిభావము; ఏవం=ఇట్లు చెప్పఁబడిన, కలాసు= శిల్పములందు, 'కలాశిల్పే కాలభేదా చంద్రాంశే కలనా కలా'అనివైజయంతి, యేచపురుషాః=ఏపురుషులు, కుశలాః = నిపుణులో, తేష్వేవ = వారలయందే, లోకస్థితిః = లోకమర్యాద, (అస్తి=ఉన్నది). అట్టిగుణములుగలవారే లోకము కట్టుపాటును స్థాపించునట్టివారుగాని తక్కినవారుగారని భావము. అట్టివారే విద్వాంసులు గాని తక్కినవారుగారని యాశయము.

చ. పరకృప భృత్యులందు నిజవర్గమునం దనుకూలవృత్తి గా
పురుషులయందు శాఠ్యము సుబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్మి స
ద్గురువులయందు గౌరవము కోవిదులందు నయంబు రాజులం
దరిజనులందు శౌర్యము మృగాక్షులయందుఁ బ్రగల్భభావ మీ
వరుసఁ గళాప్రవీణు లగువారలయందు వసించు లోకముల్ .19

తా. బంధుజనులయెడల వారియిష్టానుసారముగా నడచుకొనుట, భృత్యులయెడల దయకలిగి యుండుట, దుర్జనులయెడలఁ గటువుగాఁ బ్రవర్తించుట, సజ్జనులదెస స్నేహము, రాజులయెడల నీతియు, విద్వాంసులయెడల సరియైననడత, పగవారిదెసఁ బరాక్రమము, పెద్దలయెడల నోర్పు, స్త్రీలయెడ దిట్టతనము, అనునీగుణములందు నేర్పరులైనవా రెవ్వరో వారివలననే యీలోకమర్యాద జరుగుచున్నదిగాని తక్కినవారిచేతఁగాదు. వారే విద్వాంసులు.

అవ. ఇట్లు విద్వజ్జనులను వర్ణించి యిప్పుడు సజ్జనులతోడి సహవాసము శ్రేయస్సును గలిగించున దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం ధియో హరతి సిఞ్చతి వాచి సత్యం।
మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి।
చేతః ప్రసాదయతి దిక్షుతనోతి కీర్తిం।
సత్సఙ్గతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్॥ 20

టీ. ధియః=బుద్ధియొక్క,జాడ్యం=మందతను, హరతి=పోఁగొట్టుచున్నది. వాచి= వాక్కునందు,సత్యం=సూనృతభావమును,సిఞ్చతి=చల్లుచున్నది-కలిగించుచున్నదనుట. మానఉన్నతిం = గౌరవాతిశయమును-మిక్కిలిగణ్యతను, దిశతి=ఇచ్చుచున్నది. పాపం=పాపమును, అపాకరోతి = నాశముచేయుచున్నది - ధర్మోపదేశాదులచేత నని భావము. చేతః=మనస్సును, ప్రసాదయతి = నిర్మలముచేయుచున్నది- జ్ఞానోపదేశాదులచేత నని

భావము. దిక్షు = దిక్కులయందు, కీర్తిం=యశస్సును, తనోతి=విస్తరింపఁజేయుచున్నది. (కాఁబట్టి) సత్సఙ్గతిః = సజ్జనులతోడికూడిక, పుంసాం = పురుషులకు, కిం శ్రేయః = ఏ శ్రేయస్సును, నకరోతి = చేయదు. కథయ=చెప్పుము - అని యిచట కేట్రోకని సంబోధించుట తెలియఁదగును. సమస్తములైన శ్రేయస్సులను జేయునని యర్థము. కాఁబట్టి వారితోడనే సహవాసము చేయవలయును గాని మూర్ఖులతోఁ గాదని తాత్పర్యము. ఇచటఁ గ్రియలు పెక్కుసముచ్చితములై యుండుటచే సముచ్చయాలంకారము.

తే. సత్యసూక్తి ఘటించు ధీకజడిమ మాన్చు
గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ గలుష మడఁచుఁ
గీర్తిఁ బ్రకటించుఁ జిత్తవికస్ఫూర్తిఁ జేయు
సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు. 20

తా. సజ్జనులతోడిసహవాసము బుద్ధిమాంద్యమును బోఁగొట్టుచున్నది, సత్యభాషణమును గలిగించుచున్నది, మంచిగౌరవమునిచ్చుచున్నది, ధర్మోపదేశాదులచేఁ బాపములను బోఁగొట్టుచున్నది, జ్ఞానోపదేశాదులచే మనస్సును నిర్మలము చేయుచున్నది, కీర్తిని నలుగడ్డల వ్యాపింపఁజేయుచున్నది. మనుష్యుల కది చేయనిమే లొక్కటియు లేదు.

అవ. పండితు లసాధారణమైన మహిమగలవా రగుటచే వారు లోకమునం దెల్లవారికి నుత్కృష్టులైనవా రని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః।
నాస్తి తేషాం యశఃకాయే జరామరణజం భయమ్॥ 21

టీ. సుకృతినః=ధన్యులును, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాది నవరసములుఁగలవారును-సిద్ధించిన పాదరసఘుటిక గలవారును అని యర్థాంతరము, తే = ప్రసిద్ధులును - లేక ముందువర్ణింపఁబడినవారును (అగు), కవిఈశ్వరాః=కవిశ్రేష్ఠులు - లేక పండితోత్తములు, జయన్తి=సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు (ఇప్పటికిని అని శేషము.) వేఱొకయర్థమెట్లనఁగా, 'రసో వై సః' అను శ్రుతివలనను 'శృఙ్గారాదౌ విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవర్చసి। రేతస్యాస్వాదనే హేమ్ని నిర్యాసేఽమృతశబ్దయోః॥' అనునభిధానమువలనను రసమనఁగా బ్రహ్మమని యర్థము. కాఁబట్టి, రససిద్ధాః=సిద్ధించిన రసము (బ్రహ్మము) గలవారును, (అట్టి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవారనుట. కవులనఁగా క్రాంతదర్శులు-దివ్యదృష్టి గలవారు, వారికి, ఈశ్వరాః=నాథులు-కాలత్రయాభిజ్ఞులు-బ్రహ్మవిద్యావిశారదులనుట, ఇట్టివారు, జయన్తి=సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారని యర్థము. సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుటకేమి హేతువనఁగా, తేషాం=ఆ కవీశ్వరులయొక్క, యశఃకాయే=కీర్తి (రూపమైన) శరీరమునందు, జరామరణజం=జరామరణములవలనఁ బుట్టినట్టి, భయం=దిగులు, నఅస్తి=లేదు. రససిద్ధులైనవారి పంచభూతమయమగు శరీరమునకే జరామరణభయము లేకుండఁగా ఇఁక

కల్పాంతస్థాయియగువారి కీర్తిమయశరీరమున కాఘయము కలుగదని చెప్పవలెనా యని భావము. పాదరసఘుటికాసిద్ధిగలవారికిఁగాని బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగల వారికిఁగాని జరామరణభయము లేదనుట ప్రసిద్ధము. ఇచట కవీశ్వరుల 'రససిద్ధాః' అనువిశేషణమునకు న్యాయముగా శృంగారాది నవరససిద్ధిగలవారనియే యర్థమైనను,ఆవిశేషణమునకుఁ గల శ్లిష్టశక్తిచే పాదరససిద్ధిగలవారనియు, బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలవారనియు నర్థమును గలుగఁజేసి యట్టివారగుటచే వారికి జరామరణభయములేదనుటను సమర్థించినాఁడని సారస్యము గ్రహింపవలయును. ఇచట రససిద్ధపదార్థము విశేషణగతిచే భయాభావపదార్థమునకు హేతువగుటంజేసి కావ్యలింగ మలంకారము.

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు, సుకవీంద్రులు విజయనిధులు సుమ్ము తదీయా
ధిక కీర్తిశరీరంబులు, ప్రకటజరామరణ జన్మభయరహితంబుల్. 21

తా. ధన్యాత్ములును రససిద్ధిగలవారు నగు కవీశ్వరులు తమ కీర్తిశరీరములకు జరామరణభయము లేమిచే నిప్పటికిని సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు.

ఇది నీతిశతకమునందు విద్వత్పద్ధతివర్ణన మన్నది ద్వితీయదశకము.

నీతిశతకము - మానశౌర్యపద్ధతి.

అవ. విద్వాంసులకుఁగూడ మానశౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన విద్వత్పద్ధతిని నిరూపించినపిదప మానశౌర్యపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షుత్క్షామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టాం దశా।
మాపన్నోఽపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి।
మత్తేభేన్ద్రవిభిన్నకుమ్భపిశితగ్రాసైకబద్ధస్పృహః।
కిం జీర్ణం తృణ మత్తి మానమహతా మగ్రేసరః కేసరీ ॥ 22

టీ. మత్తే...స్పృహః - మత్త ఇభ ఇన్ద్ర = మదించిన గజశ్రేష్ఠముయొక్క, విభిన్న=చీల్పఁబడిన, కుంభ=కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మెదటిమాంసమును, గ్రాస= మ్రింగుటయందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=కట్టఁబడిన-నెలకొల్పఁబడిన-దృఢముగానుంపఁబడినయనుట, స్పృహా=వాంఛగలదియు-సింహము ఏనుఁగు మెదటిమాత్రమే ముఖ్యముగాఁ గోరునేగాని తక్కినదానిని గోరదనుట-ఇది శౌర్యాతిశయమును జెప్పెడుమాట, మానమహతాం=మానముచే గొప్పయగువారిలోపల-మిక్కిలియు మానముగలవారిలోపల.

అగ్రేసరః=మొదటివాఁడైనదియు (అగు), కేసరః=సింహము (ఇది కర్త), క్షుత్=ఆఁకటిచేత, క్షామః అపి=క్షీణించినది అయినప్పటికిని, జరా=ముసలితనముచేత, కృశః అపి = చిక్కిన దైనప్పటికిని, శిథిలప్రాయః అపి = ఇంచుమించుగా అంగసంధులువదలిన దైనప్పటికిని-అవయవముల బిగి సడలుటచే బలహీనమైన దైనప్పటికి ననుట, కష్టాం=మిగుల కష్టమైన, దశాం=అవస్థను, ఆపన్నః అపి=పొందిన దైనప్పటికిని, (కాఁబట్టియే) విపన్న=నష్టమైన-చెడిన, దీధితిఃఅపి=కాంతిగలదైనప్పటికిని, ప్రాణేషు=(అయిదు) ప్రాణములు, నశ్యత్సు (సత్సు) అపి=నశించుచున్నప్పటికిని-వెడలిపోవుచున్నప్పటికిని-ప్రాణసంకటము కలిగినప్పటికి ననుట, జీర్ణం తృణం=ఎండిన గడ్డిపరకను, అత్తి కిం=తినుచున్నదా యేమి-తినదని భావము. ఇది మానాతిశయమును జెప్పెడుమాట. నీచజంతు లట్లుకావని భావము. ఇట అపిశబ్దము ఒక్కొకవిశేషణముతోడను గూడియుండుటవలన, ఆయొక్కొకవిశేషణమే నీచవృత్తియందు ప్రవర్తింపఁజేయుటకుఁ జాలినదని తెలుపుచున్నది. అట్టివిశేషము లన్నియుఁ గలిగినప్పటికిని ఏనుఁగు మెదడునే తినునట్టి ప్రతిజ్ఞగలసింహము నీచవస్తువులకుఁ బ్రవర్తింపదు అని దాని మానశౌర్యములుచెప్పఁబడుట తెలియఁదగును. ' ప్రాణానపి పరిత్యజ్య మానమే వాభిరక్షయేత్ । ప్రాణా స్తత్క్షణికా మాన మాచన్ద్రతారకమ్' అను వచనముప్రకారమున యశస్సును గోరువాఁడు మానశౌర్యసంపన్నుఁడై యుండవలయు నని భావము. ఈప్రకరణమునఁ గొన్నియెడల మానమును గొన్నియెడల శౌర్యమును గొన్నియెడల రెండును బ్రధానముగాఁ జెప్పఁబడియుండుట తెలియఁదగును. కులక్రమముగా వచ్చిన యుత్తమశీలమును గాపాడుకొనుటయే మానమనియు, సాహాయ్యమును గోరక శత్రువులను సంహరించునట్టిసామర్థ్యమే శౌర్యమనియు వివేచించుకొనఁ దగును. ఇందు అలంకార మప్రస్తుతప్రశంస.

ఉ. గ్రాసములేక స్రుక్కిన జరాకృశమైన విశీర్ణమైన గ్లా
యాసమునైన నష్టరుచియైనను బ్రాణ[illegible]మైన సం
త్రాసమదేభకుంభపిశితగ్రహలాలసశీలసా[illegible]గ్రహా
గ్రేసరభాసమాన మగుకేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే॥ 22

తా. మదగజము మెదడిని [illegible] మానముగలది యు నైనసింహము, తా నాఁకటి[illegible] క్షీణించినప్పటికిని, ముసలి[illegible]చే నెంతకృశించినను, తనయవయవములసంధు[illegible]లుటచే మిక్కిలి బ[illegible]నను, మిక్కిలి కష్ట దశనుబొందినను, కాఁబట్టియే [illegible] మిక్కిలి[illegible] ప్రాణములే పోవుచుండినను, ఎండిపోయిన [illegible]పరకలను [illegible]సంపన్నుఁడైన వాఁ డెట్టికష్టములువచ్చినను [illegible]

అవ. క్షుద్రజంతువులకో యిట్టిగొప్పగుణములు లేవు అనిచెప్పిన యర్థమునే వేఱురీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్మాంసమ ప్యస్థి గోః
శ్వా లబ్ధ్వా పరితోష మేతి నచ త త్తస్య క్షుధా శాన్తయే।
సింహో జమ్బుక మఙ్క మాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాఞ్ఛతి జన స్సత్త్వానురూపం ఫలమ్॥ 23

టీ. శ్వా = కుక్క, స్వల్ప...మలినం- స్వల్ప=కొంచెమైన, స్నాయు=సన్నపు నరముయొక్కయు, వసా = మేనస్సు (ఎముకలలోని మెదటి)యొక్కయు-లేక, మేలైన మాంసపుఁగ్రొవ్వుయొక్కయు, అవసేక=కూడికొనుటచేత, మలినం=మలదూషితము ఐన ప్పటికిని, నిర్మాంసం అపి=మాంసము కొంచెమైనను లేనిదైనప్పటికిని, గోః=పశువుయొక్క, అస్థి=ఎముకను, లబ్ధ్వా=పొంది, పరితోషం = సంతోషమును, ఏతి = పొందుచున్నది; తచ్చ=అదియో-ఆయెముకయన్నన్నో, తస్య=దాని-ఆకుక్కయొక్క, క్షుధా = ఆఁకలి యొక్క, శాన్తయే=నివర్తించుటకు, న=(చాలినది) కాదు. ఆనీచజంతువునకని భావము. సింహః=సింహమో, అఙ్కం=తనసమీపమునుగూర్చి,ఆగతంఅపి=వచ్చినదైనప్పటికిని-దగ్గఱ మెలఁగుచున్న దైనప్పటికినుట, జంబుకం = నక్కను, త్యక్త్వా = విడిచి-పాటింపక-లేక, లక్ష్యపెట్టక యనుట, ద్విపం=ఏనుఁగునే,(అది దూరమునం దున్నప్పటికిని అని భావము) నిహన్తి=చంపుచున్నది. కృచ్ఛ్రగతః అపి=మిక్కిలిసంకటమును బొందినప్పటికిని-సర్వః జనః = సమస్తమైనజనము, సత్త్వఅనురూపం=తమశక్తికిఁదగినట్టి, ఫలం=లాభమును, వాఞ్ఛతి=కోరుచున్నది. దుర్బలుఁడు గొప్పఫలమును గోరఁడు, ప్రబలుఁడు అల్ప లాభమును గోరఁడు;కాఁబట్టి యీసింహమునకదృష్టాంతముచేత ఆయుష్మంతుఁ డగువాఁడు మిక్కిలియల్పముకానట్టియు మిక్కిలిగొప్పదికానట్టియు వస్తువులను బరిగ్రహించువాఁడు కావలయునని భావము.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలినన్ మ్మగునెమ్ము గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోదమందుఁ జన దాఁకలి దానికిఁ జెంత నున్న గో
మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్పక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే
చాయల నెల్లవారు నిజసత్త్వ సమానఫలార్థులే కదా. 23

తా. కొంచెము సన్ననరమును గ్రొవ్వును కలదై కంపుకొట్టుచు మాంసమే లేని యొకపశువుసెముక కుక్కకు దొరికెనేని, అది యెంతో సంతోషించుచున్నదిగాని యట్టియె ముకచే దానియాఁకలిమాత్రము తీఱదు.సింహమో తనకుదగ్గఱనే నక్కయుండినను దానిని లక్ష్యపెట్టక వదలి దూరమందుండిన ఏనుఁగునే పోయి చంపును. కాఁబట్టి యొక్కొక్క

నను దమ కీర్తికష్టమునిచ్చినను దమశక్తికిఁ దగినంతలాభమునే గోరుదురుగాని యెక్కువ గోరరు.

అవ. నీచజంతువు చేయుచేష్టలను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లాఙ్గూలచాలన మధశ్చరణావఘాతం
భూమౌ నిపత్య వదనోదరదర్శనఞ్చ।
శ్వా పిణ్డదస్య కురుతే గజపుఙ్గవస్తు
ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుఙ్క్తే॥ 24

టీ. శ్వా=కుక్క, పిణ్డదస్య=పిండము పెట్టువానియొక్క (ముందట అనిశేషము), లాఙ్గూలచాలనం=తోఁకయాడించుటయును, అధః=క్రింద-భూమియందనుట; చరణ అవఘాతం=కాలితోఁగొట్టుటను, భూమౌ = భూమియందు, నిపత్య = (తానే) పడి, వదన ఉదర దర్శనంచ=నోటిని కడుపును జూపుటయును, కురుతే=చేయుచున్నది. గజపుఙ్గవస్తు=గజశ్రేష్ఠమన్ననో, ధీరం=గంభీరముగా, విలోకయతి = చూచుచున్నది. ఆహారము పెట్టువానియెదుట నని భావము. చాటుశతైః=అనేకప్రియవచనములచేత-పెక్కు బుజ్జగించువాక్యములచేత, భుఙ్క్తే=(బెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని) తినుచున్నది. నీచులకును అనీచులకును ఈరెండే దృష్టాంతములని భావము.

ఉ. వాలము ద్రిప్పు నేలఁబడి కేవక్త్రముఁ గుక్షియు జూపుఁ గ్రిందటం
గాలిడు ద్రవ్వుఁ బిండదునికై కుక్కుట శునకంబు భద్రశుం
డాలము శాలితండులగుడంబులు చాటువచశ్శతంబుచే
నోలి భుజించు ధైర్యగుణయుక్తిగఁ జూచు మహోన్నతస్థితిన్. 24

తా. కుక్క యాఁకలి యెత్తినప్పుడు తినఁబిండము పెట్టువానియెదుటఁ దోఁకనాడించుట కాళ్లతో నేలనుగొట్టుట తానే క్రిందపడి నోటిని బొట్టను జూపుట మొదలగు నీచచేష్టలను జేయుచున్నది. శ్రేష్ఠమగు గజమో యట్లుగాక యతిగంభీరముగాఁ జూచుచు నిగుడ్చుచు నాహారము పెట్టువాఁడు పెక్కుమంచిమాటలతోఁ దన్ను బుజ్జగించుచుండఁగా బెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని దినును.

అవ. మానశౌర్యములుగలవాఁడై వంశము నభివృద్ధికిఁ దెచ్చునట్టి వానికే జన్మమెత్తుట యొకలాభమగును. వానికే జన్మము సార్థకము. తక్కినవానికిఁ గాదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ పరివర్తిని సంసారే మృతః కో వా న జాయతే।
స జాతో యేన జాతేన యాతి వంశ స్సమున్నతిమ్॥ 25

టీ. పరివర్తిని = (పుణ్యపాపవశమున మరలమరలఁ జుట్టి) చుట్టివచ్చుచున్న సంసారే=జరామరణరూపమగు సంసారచక్రమునందు, కోవా=ఎవ్వఁడు, మృతః=మర చినవాఁడు, నజాయతే=కాఁడు-పుట్టినవాఁడును గాఁడని శేషము గ్రహింపవలయు లేక, కోవా నమృతః కోవా నజాయతే=చావనివాఁ డెవఁడు పుట్టనివాఁ డెవఁడు అనిఁ నన్వయమును అర్థమునుజేయవచ్చును-అందఱును బుట్టుకయును జావునుగలవారే యగు రనుట. *యేనజాతేన=పుట్టినయెవనిచేత-ఏపురుషుఁడు పుట్టుటచేత, వంశః = కులః సమున్నతిం = మిక్కిలిగొప్పతనమును, యాతి = పొందుచున్నదో, సః=వాఁడు, జాత పుట్టినవాఁడు-జన్మించుటవలని లాభమును బొందినవాఁడు-ఎవఁడు వంశోద్ధారకుఁ వాఁడే జన్మమెత్తినవాఁడు. మానశౌర్యములుగలవాఁడే యిట్టివాఁడగునుగాని తక్కినవా డు కాఁడు. కాఁబట్టి మేకమెడచన్నులవలెఁబుట్టి మశకమువలె నశించునట్టి తక్కినవా వలనఁ బ్రయోజనమేమి యని భావము.

గీ. ప్రాణిలోకంబు సంసారపతిత మగుట
వసుధపై నిట్టి పుట్టనివాఁడు గలఁడె
వానిజన్మంబు సఫల మెవ్వానివలన
వంశ మధికోన్నతి వహించి వన్నెకెక్కు.

తా. పుణ్యపాపవశమున జరామరణరూపముగాఁ దిరిగి తిరిగి వచ్చుచున్న సంసా చక్రమునందుఁ దగుల్కొని పుట్టనివాఁ డెవఁడు? చావనివాఁ డెవఁడు? అందఱికిని బుట్టుకయు జావునుగలవు. ఊరక పుట్టినంతమాత్రమున నొకఁడు పుట్టినట్టివాఁడు కానేరఁడు. ఎవఁ పుట్టి తనవంశము మిక్కిలియున్నతికిఁ దెచ్చునో యట్టివాఁడే పుట్టినట్టివాఁడు. వానిపు కయే పుట్టుక.

అవ. ఇట్టిపురుషునికిఁ గలవృత్తిని పూగుత్తితోఁబోల్చి చెప్ప చున్నాఁడు.

శ్లో॥ కుసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీవృత్తిర్మనస్వినః।
మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్యతే వనఏవ వా॥

టీ. కుసుమస్తబకస్యేవ (ఇది ఇవశబ్దముతోడి సమాసము గనుక ఏకపదమని యందగును) = పూగుత్తివలె, మనస్వినః=ధీరునికి-మానశౌర్యములచే నొప్పు పురుషు వృత్తిః=వ్యాపారము, ద్వయీ=రెండువిధములైనది. 'ద్వేగతీహి' అను పాఠమున రెం గతులనియర్థము. మూఁడవదిలేదనుట. (ఆవృత్తులు రెండు నెవియనఁగా) సర్వలోకస్య=సమ

* 'జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మమృతస్యచ' అను భగవద్గీతావ చనముప్రమాణము.

జనులయొక్క, మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు (అని ప్రస్తుతపరమైన యర్థము), ఉన్నత స్థానమందు (అని ప్రకృతపరమైన యర్థము) క్షీణించునని శేషము. వా=లేక, వన ఏవ= అరణ్యమునందే, శీర్యతే=జీర్ణించుచున్నాఁడు. శౌర్యముకలిగిన నున్నతస్థానమును బొందుట, అది దొరకనియెడల మానమువలన నరణ్యమందే జీర్ణించుట యని వృత్తిద్వివిధములు రెంటిని వివేచించుకొనఁదగును. ఇట్టి వృత్తియే పురుషులకు శ్రేయస్కరమని భావము. అలంకారము ఉపమ.

గీ. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలె కీ బాసఁగు శౌర్య
మానవంతున కివి రెండు కీ మహితగతులు
సకలజనమస్తకప్రదేశములనైన
వనమునందైన జీర్ణభావంబు గనుట. 26

తా. మానశౌర్యములు గలధీరునికిఁ బూవ్వగుత్తికింబోలె వృత్తి రెండువిధములు. ఎట్లన, వాఁడు దానివలె సమస్తజనులచేత శిరసావహింపఁబడి కాలక్రమమున క్షీణించుచున్నాఁడు. లేదా, యడవియందే జీర్ణించుచున్నాఁడు.

అవ. ముందుచెప్పఁబడిన మానశౌర్యము లనునట్టి రెండుగుణములు గలవాఁడే యుత్కృష్టుఁడని మరలఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సన్త్యన్యేఽపి బృహస్పతిప్రభృతయ స్సంభావితాః పఞ్చషా
స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహు ర్న వైరాయతే।
ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ భాస్వరౌ
భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్శీర్షావశేషాకృతిః॥ 27

టీ. అన్యే=(మీఁదఁజెప్పఁబడు సూర్యచంద్రులుకాక) యితరులైన, బృహస్పతిప్రభృతయః=బృహస్పతి మొదలైనవారు (ప్రభృతిశబ్దముచే బుధుఁడు శుక్రుఁడు మొదలగువారును గ్రహింపఁబడుచున్నారు), పంచషాః(పంచషడ్వా) = అయిదుగురు-లేక-ఆరుగురు, సంభావితాః=(పట్టుకొనుటకు దగ్గలనే) గలవారై-లేక-గొప్పగా నెన్నఁబడినవారై, సన్తి = ఉన్నారు, తాన్ ప్రతి = వారినిగూర్చి-అబ్బృహస్పతి మొదలగువారిని లక్ష్యపెట్టి యనుట, విశేష...రుచిః-విశేష = విశిష్టులైనవారియందు - గొప్పతేజస్సుగలవారియెడల ననుట, విక్రమ = పరాక్రమముచూపుటయందు, రుచిః=ప్రీతిగలవాఁడైన-మిక్కిలి తేజోవంతులతోడనే కలహించుట కాసక్తిగలవాఁడైనయనుట, ఏష రాహుః=(గ్రహణమునకు కర్తయగుటచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన)ఈ రాహువు, న వైరాయతే = వైరము పెట్టుకొనఁడు - లక్ష్యపెట్టమిచే వారిని క్రిందఁజూడఁడనిభావము. (అయితే), భాస్వరౌ = తేజస్సుగలవారైన, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ=సూర్యచంద్రులను, ద్వావేవ = ఇద్దఱిని మాత్రమే,

శీర్షా...కృతిః - శీర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతగాఁగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనఁగాదేహము) గలవాఁడైన, దానవపతిః=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు-రాహువు, పర్వణి= పర్వమునందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రసతి = మ్రింగుచున్నాఁడు. హేభ్రాతః = ఓయన్నదమ్ముఁడా-ఇది యాదరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచిచెప్పుట, పశ్య = చూడుము. ఇచట శీర్షావశేషాకృతిః అనువిశేషణముచే శరీర మెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలియున్నప్పుడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిఁక నంగములెల్లఁ బూర్ణముగానుండిన యెడల నేమిసేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లె మానశౌర్యములుగలవాఁడు తనయంగవైకల్యమును బాటింపక గొప్పకార్యమునే చేయంబూనునని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవురార్వురు శుభాంశుల్ ఖేచరుల్ వారితో
వరవిక్రాంతివిహారి రాహు వెపుడున్ వైరంబు సేయండు భా
స్వరులన్ భాస్కరయామినీచరులనే బాధించుచున్నాఁడు ద
త్పరతన్ మస్తకశేషమూర్తి యగునా దైత్యుండు గర్వంబునన్. 27

తా. సూర్యచంద్రులేకాక బృహస్పతిమొదలైన గొప్పవారైదాఱుగురుకూడనుండినను, రాహువు మిక్కిలి తేజోవంతులైన వారియెడలనే పరాక్రమము చూపఁగోరువాఁడు గావున నా యైదాఱుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ వైరముచూపకయు సూర్య చంద్రులు మిక్కిలి తేజోవంతులుగావున వారిద్దఱితోనే విరోధించి తాను*దేహమేమియు లేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాఁడైనను, అట్టియిరువురిని పర్వములందుఁ గబళించుచున్నాఁడు.

అవ. మహాత్ముల మహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమఠపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా సచ ధార్యతే।
తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః॥ 28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుఁడు, ఫణా ఫలక స్థితాం = పలకలవంటి(వేలకొలఁది) పడగలమీఁద నున్నదానినిగా, భువనశ్రేణిం=(పాతాళమ్ము మొదలుగాఁగల పదునాలుగు)

---

* దేవతలును రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పుడు పుట్టినయమృతమును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁ డగురాహువు దేవతావేషమున వారినడుమఁగూర్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తనచక్రముచే వానిశిరస్సును ఖండింపఁగా నాశిరస్సుమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండెనని పురాణకథ.

లోకముల పంక్తిని, వహతి = ధరించుచున్నాఁడు, సః = ఆశేషుఁడును, కమఠపతినా = ఆదికూర్మముచే, మధ్యేపృష్ఠం (పృష్ఠస్య మధ్యే) = వీఁపునడుమ- వీఁపుఁజెప్పమీఁద ననుట, సదా = ఎప్పుడును, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నాఁడు. తం అపి = ఆయాదికూర్మమునుగూడ, పయోధిః = (సముద్రము) సముద్రము, అనాదరాత్ = పాటింపక - అనాయాసముగాననుట, క్రోడఅధీనం = పందికి (అనఁగా ఆదివరాహమునకు) లోనైనదానినిగా, కురుతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందుఁ బాతాళగతమైన భూమండలమును విష్ణువాదివరాహమై యుద్ధరించి తనకోఱపంటితోఁ బైకెత్తెననుట యిచటఁ దెలియఁదగును. (కాఁబట్టి), మహతాం = (మానశౌర్యములచేనొప్పు) మహాపురుషులయొక్క, చరిత్రవిభూతయః = మహత్త్వవైభవములు - ప్రభావసంపదలు, నిస్సీమానః = మేరలేనివి - అవాఙ్మానసగోచరములనుట, అహహ = ఏమియాశ్చర్యము. ఇచట ముందుముందు చెప్పఁబడినవి వెనుకవెనుకఁ జెప్పఁబడినవానికి నుత్కర్షమును గలిగించుటచే మాలాదీపక మలంకారము.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలన్ భరియించుఁ బృష్ఠమునఁ గూర్మాధీశ్వరుం డాతనిన్
ధవళక్రోడ వశాత్ముఁ జేయు నతనిన్ వారాశి యశ్రాంతిచే
నవురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్. 28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి వరుసగా నుండుపదునాలుగు లోకములను పలకలవలెనుండు తనపడగలచే ధరించుచున్నాఁడు. అట్టిశేషుని దనవీఁపుమీఁద నాదికూర్మ మెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలసముద్రజలములచే భూమండలములతోఁగూడఁ బాతాళ మంటినయాకూర్మమును ఆదివరాహము ధరించుచున్నది. కాఁబట్టి మానశౌర్యసంపన్నులగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములుగలవారికే యిట్టి మహత్త్వముగాని యవి లేనివారికిఁ గా దని మైనాకుని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరంప్రాణోచ్ఛేద స్సమదమఘవన్ముక్తకులిశ
ప్రహారైరుద్గచ్ఛద్బహులదహనోద్గారగురుభిః ।
తుషారాద్రే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సమ్పాతః పయసి పయసాం పత్యు రుచితః ॥ 29

టీ. తుషారాద్రేః = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూనోః = పుత్రుఁడగు మైనాకునికి, ఉద్గచ్ఛత్ ... గురుభిః = ఉద్గచ్ఛత్ = విజృంభించుచున్న - పైకి మిక్కిలిరేఁగుచున్న, బహుల = అధికమైన, దహన = (రాతితో నొరసికొనుట వలనఁబుట్టిన)నిప్పు, ఉద్గార = క్రక్కుటలవలన, గురుభిః = సహింపరానివైన-విప్పుతలు

శీర్షా...కృతిః - శీర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతగాఁగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనఁగాశరీరము)గలవాఁడైన, దానవపతిః=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు-రాహువు, పర్వణి= పర్వమునందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రసతి = మ్రింగుచున్నాఁడు. హేభ్రాతః = ఓయన్నదమ్ముఁడా-ఇది యాదరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచిచెప్పుట, పశ్య = చూడుము. ఇచట శీర్షావశేషాకృతిః అనువిశేషణముచే శరీరమెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలియున్నప్పుడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిఁక నంగములెల్లఁ బూర్ణముగానుండిన యెడల నేమిసేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లె మానశౌర్యములుగలవాఁడు తనయంగవైకల్యమును పాటింపక గొప్పకార్యమునే చేయంబూనునని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల దేవరార్యుల శుభాంశుగుల్ ఖేచరుల్ వారితో
వరవిక్రాంతివిహారి రాహు వెపుడుం బైరంబు సేయండు భా
స్వరులం భాస్కరయామినీచరులనే బాధించుచున్నాఁడు ద
త్వరతం మస్తకశేషమూర్తి యగునాదైత్యుండు గర్వంబునన్. 27

తా. సూర్యచంద్రులేకాక బృహస్పతిమొదలైన గొప్పవారైదాలుగురుకూడనుండినను,రాహువు మిక్కిలితేజోవంతులైన వారియెడలనే పరాక్రమము చూపఁగోరువాఁడుగావున నా యైదాలుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ వైరముచూపకయు సూర్యచంద్రులు మిక్కిలితేజోవంతులుగావున వారిద్దఱితోనే విరోధించి తాను*దేహమేమియు లేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాఁడైనను, అట్టియిరువురిని పర్వములందుఁ గబళించుచున్నాఁడు.

అవ. మహాత్ముల మహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమఠపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా సచ ధార్యతే ।
తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః ॥ 28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుఁడు, ఫణా ఫలక స్థితాం = పలకలవంటి(వేలకొలఁది) పడగలమీఁద ఉన్నదానినిగా, భువనశ్రేణిం=(పాతాళమ్ము మొదలుగాఁగల పదునాలుగు)

* దేవతలును రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పుడు పుట్టినయమృతమును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁ డగురాహువు దేవతావేషమున వారినడుమఁగూర్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తనచక్రముచే వానిశిరస్సును ఖండింపఁగా వాశిరస్సుమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండెనని పురాణకథ.

లోకముల పంక్తిని, వహతి = ధరించుచున్నాఁడు, సచ = ఆశేషుఁడును, కమఠపతినా = ఆదికూర్మముచే, మధ్యేపృష్ఠం (పృష్ఠస్య మధ్యే) = వీఁపునడుమ- వీఁపుఁజిప్పమీఁద ననుట, సదా = ఎప్పుడును, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నాఁడు. తం అపి = ఆయాదికూర్మమునుగూడ, పయోధిః = (ప్రళయ) సముద్రము, అనాదరాత్ = పాటింపక - అనాయాసముగాననుట, క్రోడఅధీనం = పందికి (అనఁగా ఆదివరాహమునకు) లోనైనదానినిగా, కురుతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందుఁ బాతాళగతమైన భూమండలమును విష్ణువాదివరాహమై యవతరించి తనకోఱపంటితోఁ బైకిలేవనెత్తెననుట యిచటఁ దెలియనగును. (కాఁబట్టి), మహతాం = (మానశౌర్యములచేనొప్పు) మహానుభావులయొక్క, చరిత్రవిభూతయః = మహత్త్వవైభవములు - ప్రభావసంపదలు, నిస్సీమానః = మేరలేనివి - అవాఙ్మానసగోచరములనుట, అహహ = ఏమియాశ్చర్యము. ఇచట ముందుముందు చెప్పఁబడినవి వెనుకవెనుకఁ జెప్పఁబడినవానికి నుత్కర్షమును గలిగించుటచే మాలాదీపక మలంకారము.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలన్ ధరియించుఁ బృష్ఠమునఁ గూర్మాధీశ్వరుం డాతనిన్
ధవళక్రోడ వశాత్ముఁ జేయు నతనిన్ వారాశి యశ్రాంతిచే
నవురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్. 28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి వరుసగా నుండుపదునాలుగు లోకములను పలకలవలెనుండు తనపడగలచే ధరించుచున్నాఁడు. అట్టిశేషుని దనవీఁపుమీఁద నాదికూర్మ మెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలసముద్రజలములచే భూమండములతోఁగూడఁ బాతాళ మంటినయాకూర్మమును ఆదివరాహము ధరించుచున్నది. కాఁబట్టి మానశౌర్యసంపన్నులగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములుగలవారికే యిట్టి మహత్త్వముగాని యవిలేనివారికిఁ గా దని మైనాకుని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరంప్రాణోచ్ఛేద స్సమదమఘవన్ముక్తకులిశ
ప్రహారై రుద్గచ్ఛద్బహులదహనోద్గారగురుభిః ।
తుషారాద్రే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సమ్పాతః పయసి పయసాం పత్యు రుచితః ॥ 29

టీ. తుషారాద్రేః = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూనోః = పుత్రుఁడగు మైనాకునికి, ఉద్గచ్ఛత్ ... గురుభిః = ఉద్గచ్ఛత్ = విజృంభించుచున్న - పైకి మిక్కిలిరేఁగుచున్న, బహుల = అధికమైన, దహన = (జాతిలో నొరపికొనుట వలనఁబుట్టిన) నిప్పు, ఉద్గార = క్రక్కుటలవలన, గురుభిః = సహింపరానివైన-విస్తృతలు

మిక్కుటముగా రేఁగుటచే భరింప శక్యముకానివైన యనుట, సమద...ప్రహారైః- సమద = గర్వముతోఁగూడిన, మఘవత్ =ఇంద్రునిచేత, ముక్త = ప్రయోగింపఁబడిన, కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహారైః = ప్రేటులచేత - ఇంద్రుఁడు కొండను వజ్రముతో వ్రేట్లువేయఁగా నది యాకొండఱాతితో నొరసికొనుటచేఁబుట్టిన పెనునిప్పుమంటలతోఁగూడి యావ్రేట్లు మిక్కిలి సహింపఁగూడనివగుచున్న దనుట, ఇట్టి ప్రేటులచేత, ప్రాణ ఉచ్ఛ్వాసః=ప్రాణముఁ బాయుట - మరణము, వరం=కొంతమంచిది. ఏలనఁగా, అహహ=అకటకటా, పితః=తండ్రియగుహిమవంతుఁడు, క్లేశవివశే(సతి)-క్లేశ=(వజ్రపు దెబ్బలచేఁ బుట్టిన) దుఃఖముచే, వివశేసతి=విహ్వలించుచుండఁగా-అవయవముల స్వాధీనత తప్పియుండఁగా ననుట, పయసాం పత్యుః = (జలముల కధిపతియైన) సముద్రుని యొక్క, పయసి=నీటియందు, అసౌ=ఈ - ఇప్పటికిని దెలియుచున్నయనుట, సమ్పాతః=పడుట - తనప్రాణరక్షణముకొఱకు మునిఁగి పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, నభవతి=కాదు, వీనికి అనిశేషము. మానశౌర్యములు గలపురుషుడు తనప్రాణములనుమాత్రము కాపాడుకొనఁగోరి యెచటనైన మఱుఁగుపడియుండుటయే మిక్కిలి యపకీర్తికరము. ఇఁక తండ్రి దుఃఖవివశుఁడై యుండఁగా నట్లుండెనేని యేమనవచ్చును. కావున ప్రాణములు విడిచియైనను మానశౌర్యములనే మిక్కిలి నిలుపుకొనవలయును. లేనియెడల మిగుల నపవాదము కలుగునని భావము. ఇచట ఉద్గారశబ్దము గౌణమగుటచే గ్రామ్యము కాక సౌందర్యాతిశయమునే కలిగించుచున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము 'నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణ వాన్తాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయః । అతిసున్దర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం వ్యగాహతే' అని దండ్యాచార్యులు.

చ. సమధికభీమణజ్వాలనశోజాలవినిర్గమదుస్సహంబుచే
సమదసురేంద్రముక్తకులిశక్షతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా
తము హిమవత్కుమారునకుఁ దండ్రి నిశాతశతారపాతఖే
దమున మునుంగు చున్నతఱిఁ దా జలరాశిఁ దొలంగ నర్హమే. 29

తా. హిమవంతునికొడుకగుమైనాకునికి, నింద్రుఁడు గర్వించి వజ్రాయుధముచే నిప్పులు రేఁగునట్లు కడుదుస్సహముగా ప్రేయుప్రేటులచేతఁ జచ్చుటయే కొంత మంచిదికాని, యట్లు తనతండ్రి యగుహిమవంతుఁడు వజ్రప్రహారములచే దుఃఖపడి తబ్బిబ్బునొందుచుండఁగాఁ దాను సముద్రజలములోదాఁగికొని తన్నుమాత్రము కాపాడుకొనుట తగదు.

అవ. మానవంతులు పరులుచేయు నవమానము నోర్వఁజాలరని దృష్టాంతముతోఁ గూడఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రినకాన్తః।
త త్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే ॥ 30

టీ. యత్=ఎందుచేత, అచేతనః అపి=చేతనములేనిదైనను - పాషాణమగుటచే జీవములేని దైనప్పటికి ననుట, ఇనకాన్తః = సూర్యకాంతమణి, సవితుః = సూర్యుని యొక్క, పాదైః=కిరణములచేత, స్పృష్టః=తాఁకఁబడినదై, ప్రజ్వలతి=మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నదో - (ఇచట సూర్యకాంతమణిని మానముగలదానినిగాను వర్ణించుటచే మణిపరముగాను మానిపరముగాను నర్థములు చేయవలయును కావున సూర్యకాంతమణి సూర్యునియొక్క), పాదైః=కాళ్లచేత, స్పృష్టః=కొట్టఁబడినదై, ప్రజ్వలతి = కోపముచే మండిపడుచున్నదో (అని యర్థాంతరము), తత్=అందుచేత, తేజస్వీ=తేజముగల-మానశౌర్యములు గలయనుట, పురుషః=పురుషుఁడు-సచేతనుఁడు అని యిచట శేషము, పర... నికృతిం - పర=శత్రువులచేత, కృత=చేయఁబడిన, నికృతిం=అపకారమును, కథం సహతే = ఎట్లుఓర్చును-ఎట్లును ఓర్వఁడనుట - మైనాఁడో యిట్టిమానవంతుఁడు గాఁడని భావము.

గీ. అర్కకాంత మచేతనం బయ్యు సవితృ
పాదములు సోఁకినంతనే ప్రజ్వరిల్లు
గాన నభిమానవంతుఁ డెంకదయిన శత్రు
కృతతిరస్కార మెట్లు సహింప నేర్చు. 30

తా. సూర్యకాంతమణి సూర్యునిపాదములు తనకుఁ దగులఁగానే మిక్కిలి జ్వలించుచున్నది (మండిపడుచున్నది). అచేతన మైనయామణియే పరులుచేయు నపకారమును సహింపకుండఁగా సచేతనుఁడును మానశౌర్యసంపన్నుఁడు నైనపురుషుఁ డెట్లు సహింపఁ గలఁడు ?

అవ. పరాక్రమమునకు వయస్సు గారణము గాదని చెప్పి యీ పద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సింహ శ్శిశురపి నిపతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు।
ప్రకృతి రియం సత్త్వవతాం నఖలు వయ స్తేజసాం హేతుః ॥ 31

టీ. శిశుః అపి = నిసువైనప్పటికిని - పరాక్రమము చూపుటకు యోగ్యముకాని బాల్యావస్థయందున్నదైనప్పటికి ననుట, సింహః=సింగము, మద...భిత్తిషు-మదమలిన=మదజలముచే బురదదైన, కపోలభిత్తిషు=గోడలవంటి చెక్కిళ్లుగల, గజేషు=ఏనుఁగుల యందు - మదపుటేనుఁగులమీఁద ననుట, నిపతతి = (కుంభస్థలము చీల్చుటకొఱకు) పడుచున్నది. ఇయం=ఇది - బాల్యావస్థయందైనను ఇట్లు విక్రమముచూపుటయే సత్త్వ

సతాం=బలాఢ్యులకు, ప్రకృతిః=స్వభావము. ఎట్లనఁగా, వయః=వయస్సు, తేజసాం= ప్రతాపము గలవారికి, తేజశ్శబ్దమునకు కేవల తేజస్సని యర్థము. దాని నిచట అభేదాధ్యవసాయమునే తేజస్సుగలవారికిఁ బ్రయోగించుట వా రత్యంత తేజోవంతులని తెలుపుటకని తెలియఁదగును.) హేతుః = కారణము, నఖలు = కాదుగదా. 'తేజసాంహి న వయః సమీక్ష్యతే' అను న్యాయ మిచట ననుసంధింపఁదగును.

క. విదళింప నుఱుకుసింగపుఁ
గొదమయు మదమలినగండకుంజరముల పై
నిది బలశాలికి నైజము
గద తేజోనిధికి వయసు కారణ మగునే. 31

తా. సింహము పరాక్రమము చూప యోగ్యము కానట్టి శిశుత్వదశయందుండినను మదజలముచే బొంగిగొని గోడలవలె గట్టివై విశాలములై యున్న చెక్కిళ్లచే నిక్కుచున్న యేనుఁగులకుంభస్థలములను జీల్చుటకు వానిమీఁది కెగిరి పడుచున్నది. ఇట్లు బాల్యమైనప్పటికిని బరాక్రమముచూపుట బలవంతులస్వభావముగా నున్నది. ఏలనఁగా, తేజస్సునకు వయస్సు కారణము గాదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మానశౌర్యపద్ధతివర్ణన మన్నది తృతీయదశకము.

నీతిశతకము - అర్థపద్ధతి.

అవ. మానశౌర్యముల నిరూపించినవెనుక వానికి మూల మర్థమగుటచే నర్థపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు. అందు మొదట కేవల మర్థపరాయణు లైనవారిమతప్రకారమున నర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాతి ర్యాతు రసాతలం గుణగణ స్తత్రా ప్యధో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటా త్పత త్వభిజన స్సన్దహ్యతాం వహ్నినా।
శౌర్యే వైరిణి వజ్ర మాశు నిపత త్వర్థోఽస్తు నః కేవలం
యే నైకేన వినా గుణా స్తృణలవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే॥ 32

టీ. జాతిః=బ్రాహ్మణత్వము మొదలైనజాతులు, రసాతలం=రసాతల మనులోకమును గూర్చి, యాతు=పోవునుగాక - భ్రంశమునొందునుగాక యనుట, గుణగణః=(ధైర్యము నౌదార్యము శౌర్యము మొదలైన) గుణములసమూహము, తత్రాపి=దానికంటెను- ఆరసాతలముకంటెను, అధః=క్రిందుగా-అనఁగా పాతాళలోకమును, గచ్ఛతాం = పొందునుగాక - జాతికంటె మఱింతభ్రంశమునొందుఁగాక యనుట, శీలం=మంచిస్వభావము,

శైలశటాత్=కొండచఱియవలననుండి, పతతు=పడునుగాక - పటాపంచలైపోవునుగాక యనుట, అభిజనః=వంశము, వహ్నినా=నిప్పుచేత, సందహ్యతాం=కాల్పఁబడునుగాక, వైరిణి=(మనస్సును మిక్కిలికలంచుటచే శత్రువు వంటిది అయిన), శౌర్యే=శూరత్వమునందు - శూరత్వము తలమీఁదననుట, ఆశు=శీఘ్రముగా, వజ్రం=పిడుగు, నిపతతు=పడునుగాక - పిడుగుపడి యది ధ్వంసమునొందునుగాక యనుట, నః=మాకు, కేవలం అర్థః = ద్రవ్యమేమాత్రమే, అస్తు=కలుగునుగాక - ఇదియే మాకు పరమార్థమని భావము. యేన ఏకేన వినా=ఏది యొకటి లేక, ఇమే=ఈపూర్వోక్తములైన, సమస్తాః గుణాః=సమస్తమైన జాతికులశీలాభిమానాది గుణములు, తృణలవప్రాయాః=గడ్డిపరకలతో సమానములో - వానివలె నిస్సారములైనవనుట. కావున గుణమహిమకు ద్రవ్యమే మూలము గనుక దానినే సంపాదింపవలయు నని భావము. * 'ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూల మిదం జగత్। అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్య చ॥' అను లక్ష్మణవాక్యమే ఇట సిద్ధాంతము. †'అర్థానా మార్జనే దుఃఖ మార్జితానాంచ రక్షణే। రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధి గర్థం దుఃఖభాజనమ్'॥ అను మనుస్మృతి యశక్తు లగువారిని గుఱించినదని తలంపఁదగును.

ఉ. జాతి దొలంగుఁగాత గుణశక్తి రసాతలసీమకుం జనుం
గాత కులంబు బూది యగుఁగాత నగంబుననుండి శీలముం
బాతముఁ జెందుఁ గాత బహుశోభ గుల విత్తమె మాకు మేలు వి
ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణకల్పము లొక్కధనంబు లేవడిన్. 32

తా. జాతి రసాతలమునకు జాఱిపోవునుగాక. శౌర్య ధైర్యాదిగుణములు మఱింత భ్రంశమునొంది పాతాళమునకుఁ బోవుఁగాక. శీలము పటాపంచలగునుగాక. వంశము నిప్పు తగిలి భస్మమగునుగాక. మనస్సును గలంచునట్టివిరోధియగుశూరత్వముయొక్క తలయందుఁ బిడుగు పడునుగాక. ఈగుణము లెల్ల నశించినను మాకేమి కొఱఁతలేదు. మాకు కావలసినది ద్రవ్య మొకటియే. అదియే మాకు పరమార్థము. మేలిమిని గలిగించునట్టిదిగా వానియొక్క పూర్వోక్తగుణము లెల్లఁ జెడుటకును సమ్మతించి ద్రవ్య మొక్కటియే కోరెదము. ఏమన్నగా నదియొకటి లేనియెడల నీగుణములన్నియు గడ్డిపరకలవలె నిస్సారములే యగును.

అవ. గుణములు లేనియెడలఁ గేవలద్రవ్య మేమియును జేయఁ

---

* కాకుత్స్థా! ద్రవ్యము నార్జింపుము. ఈజగత్తు ద్రవ్యమూలము. ద్రవ్యము లేనివానికిని జచ్చినవానికిని భేదమును నేను గనిపెట్టఁజాలను.

† ద్రవ్యముల నార్జించునపుడు దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఆర్జించినవానిని రక్షించునప్పుడును, రక్షించినవానిని వెచ్చించునపుడును దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఛీ! ద్రవ్యము దుఃఖమునకే కారణము.

జాలదేయని శంకరాఁగా నాద్రవ్యమే యుండెనేని యదియేసమస్తగుణము లనుగూడఁ గలిగించుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనః, సపణ్డిత స్సశ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః।
సఏవ వక్తా సచ దర్శనీయః, సర్వేగుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి॥ 33

టీ. యస్య=ఏవనికి, విత్తం=ద్రవ్యము, అస్తి = కలిగియున్నదో, సనరః = ఆపురుషుఁడు, కులీనః=గొప్పకులమునఁబుట్టినవాఁడు, స (ఏవ)=వాఁడే, పణ్డితః=విద్వాంసుఁడు, సః=వాఁడే, శ్రుతవాన్=శాస్త్రజ్ఞుఁడు- (లేక) శ్రుతమనఁగా వినుట గనుక ధర్మశాస్త్రాదులను వినుటయందు నేర్పరియైనవాఁడనియు నర్థము. సఏవ=వాఁడే, గుణజ్ఞః=గుణములను గ్రహించువాఁడు. సఏవ=వాఁడే, వక్తా=వాగ్మి - లెస్సగా మాటలాడువాఁడు, సచ=వాఁడే, దర్శనీయః=చూడఁదగినవాఁడు- సుందరుఁడనుట. కులీనత పాండిత్యము మొదలైన పూర్వోక్తగుణములు లేకుండినను ద్రవ్యమొకటియుండెనా యాయన్నిగుణము లుండినట్లే యని భావము. ఎట్లనఁగా, సర్వేగుణాః=పూర్వోక్తగుణములెల్ల, కాఞ్చనం=ద్రవ్యమును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించుచున్నవి. కాఁబట్టి యది యుండినయెడల దానితోఁగూడ తక్కినగుణములును నుండునని గ్రాహ్యము. ఇచట ద్రవ్యమునకు నిట్టిగుణములసంబంధము లేకున్నను సంబంధముచెప్పుటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

క. ఏనరునకు విత్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁ డార్యుఁ డతండే
ధీనిధి ధన్యుఁడు నేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబున నిలుచున్.

తా. ఒకనికిఁ గులము, పాండిత్యము,శాస్త్రజ్ఞత,గుణగ్రాహిత్వము, వక్తృత్వము, సౌందర్యము మొదలైనగుణములు లేకుండినను విద్యయొకటి యుండెనా వాఁడాగుణము లన్నియుఁ గలవాఁడే యగుచున్నాఁడు.ఆగుణములులేక ద్రవ్యమొకటిమాత్ర ముండుటచేత నాగుణములన్నియు నెట్లుకలుగునని శంకింపవలదు. ఆగుణములన్నియు ద్రవ్యమునాశ్రయించియే యుండునవిగనుక నదియున్నచో దానితోఁగూడ నాగుణములు నుండును

అవ. ఇదిమొదలుకొని రెండుశ్లోకములచే ద్రవ్యమునకు నాశము గలుగువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దౌర్మన్త్ర్యాన్నృపతి ర్వినశ్యతి యతి స్సఙ్గాత్సుతో లాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనాత్కులం కుతనయా చ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్।
హ్రీర్మద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయా
న్మైత్రీ చాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయా త్త్యాగా త్ప్రమాదా ద్ధనమ్॥ 34

టీ. నృపతిః = రాజు, దౌర్మన్త్ర్యాత్ = దుష్టమైన మంత్రముగలవానితనముచే- చెడ్డమంత్రము గలిగియుండుటచేత ననుట, (మంత్రమనఁగా సంధివిగ్రహాదు మొదలైన

షడ్గుణములను వివేచించి (ప్రయోగించుట), వినశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు. మంత్రము వికలమైనయెడల శత్రువులకు బయలువడి వారు రాజ్యాదుల నపహరింతురని భావము. లేక, దుర్మంత్రాత్ = దుష్టులైనమంత్రులు కలిగియుండుటచేత, చెడుచున్నాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. అట్టిమంత్రులు దండింపఁదగనివారి దండింపుమనుట మొదలైనపాపముల రాజున కుపదేశించుటచే వానికి సంపదమొదలైనవి తొలఁగిపోవుచున్న వని భావము. * 'సన్మంత్రిణా వర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్మహీధర్మయశస్సమూహః। దుర్మంత్రిణా నాశయతే తథైవ లక్ష్మీర్మహీ ధర్మయశస్సమూహః॥' అనువచన మిచట ననుసంధేయము. యతిః = యోగి, సఙ్గాత్ = సాంగత్యమువలన, నశ్యతి = చెడుచున్నాఁడు. సంగమునకు కామక్రోధాదులు మూలమగుటచే నవి పుట్టినయెడల వానియోగము నశించుచున్నదనుట. '† సఙ్గాత్సఞ్జాయతే కామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే। క్రోధాద్భవతి సమ్మోహః సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః.' అనుగీతావచన మిట బోధ్యము. సుతః = కొడుకు, లాలనాత్ = బుజ్జగించుటచేత, నశ్యతి = (గుణహీనుఁడై) చెడుచున్నాఁడు. ‡ 'లాలనా ద్బహవో దోషా స్తాడనా ద్బహవో గుణాః। తస్మాత్పుత్త్రంచ శిష్యంచ తాడయేన్నతులాలయేత్॥' అను న్యాయ మిటఁ దెలియఁదగును. విప్రః = బ్రాహ్మణుఁడు, అనధ్యయనాత్ = (వేదశాస్త్రాదుల) చదువకపోవుటచేత, నశ్యతి = నశించుచున్నాఁడు - నీచుఁ డగుచున్నాఁడనుట. ¶ 'వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞో విప్రః సర్వత్ర పూజ్యతే। అనధీతశ్రుతి ర్విప్రః సభామధ్యే న శోభతే' అనుట నిట నెఱుంగవలయును. కులం=వంశము, కుతనయాత్ = దుష్టపుత్త్రునివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'కోటరాన్తర్భవో వహ్ని స్తరుమేకం దహిష్యతి। కుపుత్త్రస్తు కులేజాతః స్వకులం నాశయేత్స్వరిమ్॥' అనున్యాయ మిచట ప్రమాణము. శీలం=మంచిస్వభావము, ఖల ఉపాసనాత్ = దుర్జనులను సేవించుటవలన, నశ్యతి=(వాడు

---

* రాజుల లక్ష్మియు, రాజ్యమును, ధర్మమును, కీర్తిసమూహమును మంచిమంత్రిచేత వర్ధిల్లుచున్నవి. అట్లె చెడ్డమంత్రిచే నశించుచున్నవి.

† సంగమమువలన కామమును, కామమువలన క్రోధమును, క్రోధమువలన సమ్మోహమును, సమ్మోహమువలన స్మృతి తప్పుటయుఁ గలుగుచున్నవి.

‡ లాలించుటవలన బహుదోషములును, గొట్టుటవలన బహుగుణములును కలుగుచున్నవి. కాఁబట్టి పుత్త్రుని శిష్యుని గొట్టవలయునేకాని లాలింపరాదు.

¶ వేదవేదాంగములతత్త్వములఁ దెలిసినబ్రాహ్మణుఁడు అంతటను బూజింపఁబడుచున్నాఁడు. వేదములఁ జదువనిబ్రాహ్మణుఁడు సభామధ్యమునఁ బ్రకాశింపఁడు.

§ చెట్టుతొఱ్ఱలోఁ బుట్టిననిప్పు ఆచెట్టు నొక్కటినే దహించుచున్నది. కులమునందుఁ బుట్టినదుష్పుత్త్రుఁ డాకులమునెల్ల నాశము సేయును.

మిక్కిలి యనర్థము కలిగించువా రగుటచే) చెడుచున్నదనిభావము. * 'ఛాదయిత్వాఽఽత్మనో భావం చరన్తి శఠబుద్ధయః। ప్రహరన్తిచ రన్ధ్రేషు సోఽనర్థః సుమహాన్ భవేత్' అనువాక్యమిచటగ్రాహ్యము. హ్రీః = లజ్జ-రోఁతబుట్టించుపనులు సేయుటవలననుండి తొలఁగునట్టిగుణ మనుట, మద్యాత్ = కల్లు (త్రాగుట) వలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. † 'అయుక్తం బహుభాషన్తే యత్రకుత్రాపి శేరతే। నగ్నా విక్షిప్య గాత్రాణి తే జాల్మాఇవ మద్యపాః॥' అనుట నిట భావ్యము, కృషిః=సస్యము, అనవేక్షణాత్ = (నిత్యమును) చూచుకొనకపోవుటచేత, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ‡ 'కృషించ పత్నీమనవేక్ష్య యః పుమా నన్యాణికార్యాణి సమాచరేచ్చ। తే త్వేవ మేవంచ సమాకులే ద్వే తథేతి బాధాసిచయంచ యాతి' అనుటయుగ్రాహ్యము. స్నేహః = ఆలుబిడ్డలయందుఁ బుట్టినమోహము, ప్రవాస ఆశ్రయాత్ = దేశాంతరసంచారమును అవలంబించుటవలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ¶ 'సుతాఙ్గనాబన్ధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషుచ జాతమోహః। ప్రవాసమాత్రేణహినశ్యతేఽఖిలంచిరంప్రవాసేన హరత్యశేషమ్' అనువచనమిచట నూహ్యము. మైత్రీ = మిత్రభావము, అప్రణయాత్ =అనురాగములేమివలన, నశ్యతి=చెడుచున్నది. § 'మృద్ఘటఇవ సుఖభేద్యో దుస్సన్ధానశ్చ దుర్జనో భవతి। సుజనస్తు కనకఘటఇవ దుర్భేద్య శ్చాశు సన్ధేయః॥' అనుట నిటఁ దెలియవలయును. సమృద్ధిః=సంపత్తి, అనయాత్ = నీతిలేమివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. 'రక్షాయాం స్వమతి క్షిపత్యధికరం శిక్షాగుణైర్లభ్యతే। విద్వేష్టిస్వజనం త్యజ త్యవనతిం మృద్నాతి మార్గస్థితాన్। భూతిం నేచ్ఛతి యోజనా త్ప్రీతిభయం దుర్వర్త్మనాగచ్ఛతి। క్రూరాగ్రం వినయాంకుశం నసహతే భూపాలమత్తద్విపః॥' అనుట తెలియనగును. ధనం=ద్రవ్యము, త్యాగాత్ = దానమువలనను, ప్రమాదాత్ = పరాకువలననుగాని, నశ్యతి = నశించుచున్నది. పరాకు

* కుత్సితబుద్ధు లగువారు, తమ కుత్సితభావమును గప్పి పుచ్చుకొని (బయటికి మంచివారివలె నగపడుచు సమయమువేచి) తిరుగుచుందురు. సందులుదొరికెనా వాని మూలమునఁ గొట్టుదురు. అందుచే మిక్కిలి యనర్థము కలుగును.

† కల్లుద్రాగువారు ముందు వెనుక యోచింపనిక్రూరులవలెఁ దగనిమాటలఁ బెక్కు లాడుదురు; దిగంబరులై యవయవము లెగాదిగవైచుకొని యెచ్చటఁ దలఁచిన నచ్చటఁ బరుండుదురు.

‡ పైరును పెండ్లమును జూచుకొనక యితరకార్యములనే చేయుచుండువానికా రెండు నట్లట్లు దక్కక చెదరిపోవును. వాఁడును పెక్కుబాధలపా లగును.

¶ ఆలుబిడ్డలు, చుట్టములు, తోఁబుట్టువులు, రాజులు, సేవకులు మొదలైనవారియెడలఁ గలిగిన మోహము, దేశాంతరము పోయినంతమాత్రముననే నశించుచున్నది. ఇఁక చిరకాలము దేశాంతరమున వసించియున్నయెడల నది బొత్తిగా నశించును.

§ దుర్జనుని మట్టికుండవలె సుఖముగా భేదింపవచ్చునుగాని మరల సంధించుట కష్టము. సజ్జనుని బంగారుకుండవలె భేదించుట కష్టముగాని మరల సంధించుట సులభము.

వలన ధనముపోవుట యనుభవసిద్ధమే. దానమువలన ధనముపోవుట నుత్తరశ్లోకమే చెప్పుచున్నది. 'శిష్టానాం గర్హణాన్నాశః సదాచారవివర్జనాత్' అనుటచే శిష్టులైనవారి నిరసించుటవలనను సదాచారమును వదలుటవలనను ధనము నశించుచున్నదని తెలియనగును.

మ. యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచే రాజ్యాభర్త దుర్మంత్రిచే
శ్రుతిహానిన్ ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచేఁ గ్రూరాప్తిచే శీల ము
ద్ధతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మద్యప్రాప్తిచే సిగ్గు దు
ర్మతిచే సంపదలున్ నశించుఁ జెడు నర్థంబుల్ ప్రమాదంబునన్. 34

తా. దుర్మంత్రముసేయుటవలన (లేక) దుర్మంత్రులమాట వినుటవలన రాజును, సంగమువలన యోగియు, లాలనమువలనఁ బుత్త్రుఁడును, వేదశాస్త్రాధ్యయనము లేమివలన బ్రాహ్మణుఁడును, దుష్పుత్త్రునివలనఁ గులమును, దుర్జనులసేవించుటవలన శీలమును, కల్లు ద్రాగుటవలన లజ్జయు, నిత్యము పరామర్శ లేకపోవుటవలనఁ బైరును, దేశాంతరముపోవుట వలన నాలుబిడ్డలు మొదలైనవారియందలి మోహమును, అనురాగములేమివలన మైత్రియు, నీతిలేమివలన సంపదయు, దానమువలనఁగాని హెచ్చరిక లేకుండుటవలనఁగాని ధనమును, నాశమగును.

అవ. ధనము ఉత్తమమధ్యమాధమము లనిమూఁడువిధములుగా నుండుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దానం భోగో నాశ, స్తిస్రో గతయో భవన్తి విత్తస్య।
యో న దదాతి న భుఙ్క్తే, తస్య తృతీయా గతి ర్భవతి॥ 35

టీ. దానం=సత్పాత్రమునకు దానముసేయుట, భోగః=హారచందనాదుల ననుభవించుట, నాశః = (దానధర్మములు సేయకున్నయెడల దొంగలుమొదలైనవారిచే) నాశమగుట, (అని) విత్తస్య=ధనమునకు, తిస్రః=మూఁడు, * గతయః=పోకడలు-వ్యయమై పోయెడియుపాయము లనుట, భవన్తి=కలవు. ఈమూఁడుగతులును వరుసగా ఉత్తమమధ్యమాధమము లని యెఱుఁగునది. యః=ఎవఁడు, నదదాతి=యాచకులకు నీయఁడో (ధనమును అనిశేషము), నభుఙ్క్తే=తాను అనుభవింపఁడో, తస్య=వానియొక్క - దానభోగములచే ధనము వ్యయముచేయనిపురుషునియొక్క యనుట, (విత్తస్య=ధనమునకు అనిశేషము) తృతీయాగతిః = మూఁడవగతి-అనఁగా నాశము, భవతి = కలుగుచున్నది. ఆనాశావస్థయె మిక్కిలి కష్టప్రదమైనదనిభావము. ధనమునకు దానముచే వ్యయ

* "చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్నినృపతస్కరాః। తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః" ధర్మము, అగ్ని, రాజు, దొంగ యని ధనమునకు దాయాదులు నలుగురు. అందు పెద్దదియగు మొదటిదానిని (ధర్మమును) అవమానించుటచే తక్కినదాని ముగ్గురు తోఁబుట్టువులు కోపమునొందుదురు;- అనుశ్లోక మిచట అనుసంధింపఁదగును.

మగుట యుత్తమము, తానుభోగించుటచే వ్యయమగుట మధ్యమము, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తికొనిపోవుటచే నాశమగుట యధమమని తెలియునది. కావున ధనాఢ్యులైనవారు దానతత్పరులై యుండవలయు నని భావము.

క. దానము భోగము నాశము
 పూనికతో మూఁడుగతులు భువి ధనమునకున్
 దానము భోగము నెఱుఁగని
 దీనునిధనమునకుఁ గతి తృతీయమె పోసఁగున్. 35

తా. సత్పాత్రమున కిచ్చుట, తా ననుభవించుట, దొంగలుమొదలైనవా రెత్తికొనిపోవుటచే నశించుట, అని ధనము పోవుటకు మూఁడుగతులు గలవు. ఈమూటిలో నేదైన నొకగతి దానికిఁ దప్పక కలుగవలయును. ఎవఁడు ధనము నొకరికిఁ బెట్టక తాను ననుభవింపకయుండునో వానిధనమునకు మొదటిరెండుగతులును లేనందున దొంగలు మొదలగువా రపహరించుట యనెడిమూఁడవగతియే తప్పక కలుగును.

అవ. దానశీలునికి దానముచే ధనమెల్ల వ్యయమైపోవుటవలనఁ గలుగు కృశత్వముకూడ వానికి శోభనే కలుగఁజేయునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. మణి శ్శాణోల్లీఢః సమరవిజయీ హేతిదళితో
 మదక్షీణో నాగః శరది సరి దాశ్యానపులినా ।
 కలాశేష శ్చన్ద్రః సురతమృదితా బాలవనితా
 తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్థిషు నరాః ॥ 36

టీ. శాణ ఉల్లీఢః = సానరాతిచే ఒరపెట్టఁబడిన - సానపెట్టఁబడిన యనుట, మణిః = రత్నమును, హేతిదళితః= ఆయుధముచే గాయపఱుపఁబడిన, సమరవిజయీ= యుద్ధమునందు జయముగలవాఁడును-రణశూరుఁడు ననుట, మదక్షీణః = మదజలము (మిక్కిలికాఱుట)చేత కృశించినట్టి, నాగః = గజమును, శరది= శరత్కాలమునందు, ఆశ్యానపులినా=కొంచెముగా నెండియున్న యిసుకతిన్నెలుగల, సరిత్=నదియును, కలాశేషః = పదునాఱవపాలుమాత్రము-అనఁగా పదునాఱుకళలలో నొక్కకళమాత్రము మిగిలియున్నట్టి, చన్ద్రః=చంద్రుఁడును, 'కలాతుషోడశోభాగః' అని యమరము. తక్కిన పదునైదుకళలను వరుసగా నగ్ని మొదలైనదేవతలు త్రాగుచున్నారనుట యితిహాస ప్రసిద్ధము. సురతమృదితా=మన్మథయుద్ధముచే(రతిక్రీడచే ననుట) మర్దింపఁబడిన- అనఁగా విహ్వలించునదిగాఁ జేయఁబడిన, బాలవనితా=ముగ్ధస్త్రీయును, అర్థిషు=యాచకులవిషయమందు, గళితవిభవాః=పోయినద్రవ్యసంపత్తిగలవారైన-యాచకులకవ్వారిగాఁ దమ

సంపత్తినెల్ల దానముచేసి పేదవడినవారైన యనుట, నరాశ్చ = మనుష్యులును - దాతల నుట, తనిమ్నా=కృశత్వముచేత, శోభన్తే = ప్రకాశించుచున్నారు - ఇట్టి కృశత్వమే వారికి శోభాకరమని భావము.

ఇచట ప్రస్తుతములైన మణ్యాదులకును నదులకును ఏకధర్మాన్వయముచేత ఔపమ్యముగమ్య మగుచుండుటఁబట్టి దీపకాలంకారము.

ఉ. శాణవిఘృష్టరత్నమును శస్త్రహతుం డగుశూరుఁడుం మద
క్షీణగజంబు సైకతవిశిష్టశరన్నదియుం నవక్షపా
ప్రాణవిభుండు చండసురతాలసబాలికయుం ధనైకవి
శ్రాణనశూరులుం గడుఁ గృశత్వమునం బ్రభఁ గాంతు రిద్ధరన్. 36

తా. సానపెట్టఁబడిన రత్నమును, ఆయుధపుదెబ్బ దగిలియున్న రణశూరుఁడును, మిక్కిలి మదజలము స్రవించుటచేఁ జిక్కిన యేనుఁగును, శరత్కాలమందుఁ గొంచె మెండినట్టియిసుకతిన్నెలు గలనదియును, నొక్కకళమాత్రమేగల చంద్రుఁడును, రతిక్రీడయందు నలఁగి పరవశయైయున్న ముగ్ధకాంతయును, తమద్రవ్యమును యాచకుల కొసంగి బీదలైనదాతలును, ఎంత కృశించినప్పటికిని ఆకృశత్వమే వారికి మఱింతశోభ కలిగించుచున్నది.

అవ. పురుషులకు ధనము కలిగినప్పుడు నది లేనప్పుడును గలుగు దశను (స్థితిని) జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్సమ్పూర్ణః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్ ।
అత శ్చానేకాన్తా గురులఘుతయార్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సఙ్కోచయతి చ॥ 37

టీ. కశ్చిత్=(ధనవంతుఁడగు) ఒకానొకపురుషుఁడు, పరిక్షీణః=దైవికముగా దరిద్రుఁడై, యవానాం = యవధాన్యములయొక్క, ప్రసృతయే = పుడిసెఁడుకొఱకు, స్పృహయతి=కోరుచున్నాఁడు- యవ లొకపుడిసెఁడుమాత్రమే మిక్కిలిగొప్పగాఁ గోరుచున్నాఁడనుట. సః = వాఁడు-ఆదరిద్రుఁడైయున్నవాఁడనుట, పశ్చాత్ = పిదప-కాలాంతరమునందనుట, సంపూర్ణః=(దైవవశమున)ధనసంపన్నుఁడై, ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం = గడ్డిపోచతో సమానమైనదానినిగా-దానివలె చులకనైనదిగా ననుట, కలయతి=తలఁచుచున్నాఁడు- ధనమదముచేత దాని నట్లుచూచుచున్నాఁడనుట. అతశ్చ= కాఁబట్టియే, అర్థేషు=(యవలు, భూమి మొదలైన)వస్తువులవిషయమున, గురులఘుతయా= గురుత్వలఘుత్వములచేత-గొప్పది అల్పమైనది యనుభావముచేత ననుట, అనేకాన్తా=

ఒక్కతీరుగానేయుండని-ఒకటే నియతిలేని-గొప్పది గొప్పదిగానే అల్పము నల్పమైనది గానే ఎప్పుడును గ్రహించునియమములేనిదైన యనుట, ధనినాం అవస్థా=ధనవంతులదశ (వ్యాపారము),వస్తూని=(యవలు,భూమి మొదలైనగొప్పవియునల్పములునైన)వస్తువులను, ప్రథయతిచ=(ధనములేనపు డల్పమైనవానిని) గొప్పవిగాను జేయుచున్నది. అల్లే,సఙ్కోచ యతిచ=(ధనముగలయప్పుడుగొప్పవస్తువునుగూడ)తక్కువగాఁజేయుచున్నది-చులకనగాఁ దలఁచుచున్నదనుట. మనుష్యు లొకవస్తువునే ధనమున్నపు డొకరీతిగాను లేనపుడు మఱి యొకరీతిగాను జూచుట ప్రత్యక్షసిద్ధముగానున్నది. కావున వివేకముగలవాఁ డట్లు తాఱు మా అగుబుద్ధి కలిగియుండరాదనిభావము.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁబడి ♦ చిక్కుచుఁ జేరెఁడుశాలిధాన్యమే
కోరు నతండు పిమ్మట న♦కుంఠధనోన్నతుఁడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలఁచు ♦ భూరిధనాఢ్యులచొప్పనేకమై
గౌరవముల్ లఘుత్వమును ♦ గైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్. 37

తా. ధనవంతుఁ డొకానొకఁడు దైవవశమున దారిద్ర్యము కలుగఁగా నపు డొకపుడి సెఁటియవలను మిగులగొప్పగాఁ దలఁచి కోరుచున్నాఁడు.పిదపఁ గాలాంతరమున వానికే సంపదలు కలిగినప్పుడు ధనమదముచే భూమినిసైతము గడ్డిపోచవలెఁ దలఁచుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి ధనవంతు లొకవస్తువునే యొకప్పుడు గొప్పదిగాను మఱొకప్పు డల్పముగాను భావించుటచే వస్తువులయెడల వారివ్యాపారము(స్థితి) ఎప్పుడునొక్కతీరుగలది (అనఁగా గొప్పదాని నెప్పుడును గొప్పదిగాను నల్పము నెప్పుడు నల్పముగాను భావించునట్టినియమ ముగలది)గా లేదు. అది తన కనురూపముగా వారికి వస్తువులను జిన్నవానిని పెద్దవానిని గాను బెద్దవానిని చిన్నవానినిగాను దోఁపించును.

అవ. రాజును సంబోధించి వానికి ద్రవ్యము సంపాదించు నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షితిధేను మేనాం
తే నాద్య వత్స మివ లోక మముం పుషాణ ।
తస్మింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః ॥ 38

టీ. రాజన్=రాజా,(నీవు అని శేషము)ఏనాం=ఈనీహ స్తగత మైనయనుట-ఇచట అన్వాదేశములేమిచే ఏనాదేశము చింత్యము, క్షితిధేనుం= ఆవువంటిభూమిని, దుధుక్షసి యది= పిదుకఁగోరితివేని, (అర్థమును అని శేషము,) తేన = దానిచేత - పిదుకఁగోరిన కారణముచేత ననుట, అద్య = ఇప్పుడు, అముం = ఈ, లోకం = జనమును, వత్సం =

దూడవలె, పుషాణ=పోషింపుము. దూడ నశించినయెడల పాలెట్లు కలుగదో యట్లే జనము నశించినయెడల ద్రవ్యమును గలుగదని భావము. అట్లు పోషించుటచేఁ గలుగుఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. తస్మింశ్చ=ఆలోకము, అనిశం=ఎల్లప్పుడును, సమ్యక్=చక్కఁగా, పరిపుష్యమాణే సతి=పరిపాలింపఁబడుచుండఁగా, భూమిః=భూమి, కల్పలతాఇవ = కల్పవృక్షపుఁగొమ్మవలె('సమేశాఖాలతే' అనియమరము) లేక, యభీప్సితములను గల్పించునదిగాన కల్పా, అదియే లతయు, అని విగ్రహము సేయవచ్చును. అప్పుడు 'కల్పా'కు పుంవద్భావము కలుగఁగా కల్పలతా యగునని వ్యుత్పత్తి చేసినచో, కల్పవల్లియన కోరినకోర్కెల నిచ్చునట్టి తీఁగయని యర్థము. దానివలె, నానాఫలం=(ధనధాన్యములు మొదలైన) పెక్కురూపము లగుఫలమును, ఫలతి=ఫలించుచున్నది. లోకమును బరిపాలించుటతప్పఁ దక్కినవిధమున నీకు ధనము కలుగనేరదు. ఏలనఁగా లోకపరిపాలనమూలమునమాత్రమే భూమి సకలఫలములను బిదుకునుగాని తక్కినవిధమునఁబిదుకదు. కాఁబట్టి సమస్తలాభములనుబొందుటకై లోకమును బోషించుట యావశ్యకము. ఇచట పూర్వవాక్యమందలియుపమచే నుత్తరవాక్యమందలియుపమ నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికి నంగాంగిభావముచే సంకరము.

తే. ధరణి ధేనువుఁ బిదుకంగఁ గోరితేని
జనుల బోషింపు మధిప వత్సములమాడ్కి
జనులు పోషింపఁ బడుచుండ జగతి కల్ప
లత తెఱంగున సకలఫలంబు లొసఁగు. 38

తా. రాజా! ఆవువంటి యీభూమివలననుండి ధనమును బిదుకఁగోరితివేని, యీజనమును దానిదూడవలెఁ దలఁచి పోషింపుము. దూడను బోషించినప్డే గదా యావుపాలు పిదుకఁగూడును. ఇట్లే యీజనము నెల్లప్పుడును జక్కఁగా బరిపాలించితివేని భూమి కల్పలతవలె ధనధాన్యాదిరూపము లగునానావిధములను నీకుఁ గలిగించును.

అవ. రాజును సంబోధించినట్టిప్రసక్తిచేత వానినీతియు నెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది బహువిధములైన దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సత్యానృతాచ పరుషా ప్రియభాషిణీచ
హింస్రా దయాళు రపి చార్థపరా వదాన్యా।
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమాచ
వారాఙ్గనేవ నృపనీతి రనేకరూపా॥ 39

టీ. సత్యా=(కొన్ని విషయములందు)సత్యముగాఁ బలుకునది, అనృతాచ(కొన్నిట) అసత్యముగా చెప్పునదియును-"కొన్ని విషయములందు" అని అంతటను గూర్చుకొనవలయును, పరుషా=కఠినముగా మాటలాడునది, ప్రియవాదినీచ=తియ్యగా మాటలాడు

నదియును, హింసా్రి=చంపునట్టిది, దయాళురపి=కనికరముగలదియును, అర్థపరా=ధన లోభముకలది, వదాన్యాచ=దానముచేయునట్టిదియును, నిత్యవ్యయా = నిత్యమును ధన వ్యయముగలది - ధనమును వెచ్చించునట్టిదనుట, ప్రచుర...ఆగమాచ-ప్రచుర=మిక్కిలి, నిత్య=నిత్యమును, ధన ఆగమా=ధనముయొక్క రాక గలది- నిత్యమును మిక్కిలి ధనమును వెచ్చించుటయు సంపాదించుటయుఁ గలది యనుట. కాఁబట్టి,వారాఙ్గనాఇవ=వేశ్యవలె, నృపనీతిః=రాజువృత్తి, అనేకరూపా=బహుప్రకారములుగలది-ఒక్కతీరుననే యుండునది కాదనుట, నీతికిఁగల విశేషణములెల్ల వారస్త్రీకిని సమానము లని తెలియనగును. ఇచట సత్యా అనృతా ఇత్యాదిపదములను వినినతోడనే విరోధముస్ఫురించుచున్నది. దానిని స్వా భావ్యమున నాభాసముగాఁ జేయుటచే నిది విరోధాభాసాలంకారమగుచున్నది. అది 'వారఙ్గనేవ' అనుచోఁగలయుపమతో నంగాంగిభావముచే సంకీర్ణమగుచున్నది.

తే. సత్య మనృతంబు పరుషోక్తి సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లోభంబు నీఁగి
కనకసంగ్రహవ్యయములు గలుగు వార
రమణికైవడి బహురీతి రాజనీతి. 39

తా. రాజనీతి వేశ్యవలెఁ గొన్నియెడల నిజము పలుకుచుఁ, గొన్నియెడల నబ ద్ధములాడుచుఁ, గొన్నిచోట్లఁ జంపుచు, మఱికొన్నిచోట్లఁ గనికరముచూపుచుఁ, గొన్ని విషయములందు ధనలోభముచూపుచు,మఱికొన్నిట మిక్కిలి దానముచేయుచు,నిత్యమును మిక్కిలిధనము వెచ్చించుచు నిత్యమును మిక్కిలిధనముసంపాదించుచును, నానాప్రకార ములుగా నుండును.

అవ. గుణసంపన్నుఁడైన రాజునే యాశ్రయింపఁదగును గాని గుణహీనుని గాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆజ్ఞా కీర్తిః పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణంచ।
యేషా మేతే షడ్గుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థ స్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ॥ 40

టీ. పార్థివ=ఓరాజా,ఆజ్ఞా=మర్యాదను బరిపాలించునట్టి శాసనము, కీర్తిః=దాన క్షాత్రములచేఁబుట్టిన మంచిపొగడ్త, బ్రాహ్మణానాం పాలనం=బ్రాహ్మణులను బాలిం చుట-నిరుపద్రవముగా బ్రాహ్మణసంతర్పణముసేయుట, దానం = సత్పాత్రమునకిచ్చుట, భోగః = హారచందనాదులవలనిసుఖము ననుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ=చెలికాండ్ర నుద్ధరించుటయును (అను), ఏతేషడ్గుణాః=ఈయాఱుగుణములు, యేషాం=ఎవరికి-ఏరా

జులకనుట, నప్రవృత్తాః=ప్రవర్తింపవో-కలుగవోయనుట, తేషాం=వారియొక్క, ఉపాశ్రయేణ = ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః=ఏమిలాభము - లాభమేమియులేదనుట. కాఁబట్టి పూర్వోక్తములైన గుణములుగల రాజునే యాశ్రయింపవలయునుగాని కుక్షింభరియైనవానిని గాదని భావము.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసురావనంబు
దానమును భోగమిత్రసంత్రాణనములు
సద్గుణంబులు గలుగ వేరజనులయందు
వారిఁ గొల్చిన ఫలమేమి వసుమతీశ. 40

తా. ఏరాజులకుఁ గట్టుపాటులను జెడకుండునట్లు గాపాడునట్టి శాసనమైనయాజ్ఞ, కీర్తి, నిరుపద్రవ మగుబ్రాహ్మణసంతర్పణము, సత్పాత్రదానము, హారచందనాదిసుఖానుభవరూపమైనభోగము, చెలికాండ్ర నుద్ధరించుట, యనెడి యీ యాఱుగుణములు లేవో యట్టిరాజులను గొలుచుటవలన లాభమేమియులేదు.

అవ. లాభాలాభములు దైవాయత్తముగాఁ గలుగునవి గాన వానిని గుఱించి దైన్యము నొందకుమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య ద్ధాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
త త్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరౌచ నాతోఽధికమ్ ।
త ద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మాకృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధా వపి ఘటో గృహ్ణాతి తుల్యం జలమ్॥ 41

టీ. ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, స్తోకం=అల్పముగాఁగాని, మహద్వా=మిక్కిలిగాఁగాని, యత్ ధనం=ఏధనము, నిజఫాలపట్టలిఖితం=తననొసలనెడుపట్టికయందు వ్రాయఁబడినదో, తత్=అది-బ్రహ్మలిఖించిన యాధనమనుట, మరుస్థలేఽపి = ఊషరప్రదేశమందుఁగూడ-ఇఁక తక్కినచోట్ల దొరకుట చెప్పనేల యనిభావము, నితరాం=మిక్కిలి, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నాఁడు(తక్కువపడకుండ నని శేషము). మేరౌచ=బంగారుకొండయందును, అతః = (బ్రహ్మలిఖించిన) దానికంటెను, అధికం=ఎక్కువను, నప్రాప్నోతి=పొందఁడు, తత్=కాఁబట్టి, ధీరః=స్థిరచిత్తుఁడవు, భవ=కమ్ము, విత్తవత్సు=ధనాఢ్యులైనవారియెడల, కృపణాంవృత్తిం=దీనవ్యాపారమును, వృథా=వ్యర్థముగా, మాకృథాః=చేయకుమా-అట్లు దీనత్వముచూపుటవలన నిందమాత్రమేగలుగునుగాని ధన మధికముగాఁ గలుగదనిభావము. ఇందులకు దృష్టాంతముచెప్పుచున్నాఁడు. ఘటః=కుండ, కూపే=(అల్పజలముగల) బావియందును, పయోనిధౌ అపి=సముద్రమునందునుగూడ, తుల్యం = తనకు పరిమితమైనంత, జలం=జలమును, గృహ్ణాతి=గ్రహించుచున్నది, పశ్య=చూడుము. ఇట్లని కృపణునినంబోధిం

చుట తెలియనగును. కుండ కూపమునందుఁ గొంచెముగాను సముద్రమునందు నధికముగాను జలమును గ్రహింపదుగదా. కాఁబట్టి కలిగినంతమట్టునకు తృప్తినొంది ధైర్యముతో నుండవల యునుగాని దీనత్వముతో వ్యాకులపడుట తగదని భావము.

చ. వనజభవుండు నెన్నొసట వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో
వినుమరుభూమి కేఁగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయినన్
ధన మధికంబు రాదు కడు దైన్యము మాను ధనాఢ్యులందు న
వ్వననిధి నూతఁ దుల్యముగ వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా. 41

తా. బ్రహ్మ నొసటియం దెంతధనము కలుగునట్లు వ్రాసియున్నాఁడో యంత మాత్రమే కొంచెమైనను తక్కువపడక మరుభూమియందైనను దప్పక దొరకును. బంగారు మయ మగు మేరుపర్వతమునకుఁ బోయినను దానికంటె నెక్కువ దొరక నేరదు. కాఁబట్టి మనస్సున ధైర్యముకలిగియుండుము. ధనవంతులయెదుట దీనత్వము చూపకుము. దీనిచే నీకు నింద గలుగు నేగాని ధన మెక్కువరాదు. కుండ బావియందుమంచినను సముద్ర మున ముంచినను దన కెంతమితమో యంతజలమునుమాత్రమే గ్రహించుటఁ జూడుము. ఈదృష్టాంతముచే నెచటికిఁబోయిననుగాని ప్రాప్త మెంతో యంతే లభించునని తలంచి వ్యాకులపడకుండుము.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణనమన్నది చతుర్థదశకము.

నీతిశతకము – దుర్జనపద్ధతి.

అవ. అర్థము మొదలైనవిగలవాఁడైనప్పటికిని దుర్జనుని గైకొన రాదని చెప్పు నభిప్రాయముతో నర్థపద్ధతి నిరూపించినపిదప దుర్జనపద్ధతిన్ని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః, పరధనే పరయోషితి చ స్పృహా।
సుజనబన్ధుజనే ష్వసహిష్ణుతా, ప్రకృతిసిద్ధ మిదంహి దురాత్మనామ్॥

టీ. అకరుణత్వం=(పరదుఃఖములను బోఁగొట్టుకోరిక కరుణ కావుననట్టి)కరుణలేమి-దయాహీనత్వమును, అకారణవిగ్రహః=కారణములేని కలహమును, పరధనే=ఇతరుల ద్రవ్యమునందును, పరయోషితి=పరుని స్త్రీయందును, స్పృహా=ఆశ-పరధన మపహరించు టకును పరభార్యలతో సంభోగించుటకును గోరికయనుట, సుజన = సజ్జనులయందును, బన్ధు జనేషు=చుట్టములయందును, అసహిష్ణుతా=సహింపలేనితనమును(అను), ఇదం=ఇదియెల్లను,

దురాత్మనాం=దుర్జనులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమైనదిగదా. కావున నట్టివారిని గైకొనరాదనిభావము.

తే. కారణము లేనికలహంబు కరుణ లేమి
పరవధూపరధనవాంఛ బంధుసాధు
జనములం దసహిష్ణుత్వ మనఁగ జగతిఁ
బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్టనికరమునకు. 42

తా. కరుణలేమి, కారణములేని కలహము, పరధనముల నపహరించు కోరిక, పరస్త్రీలతో సంభోగింపఁదలఁచుట, సజ్జనులయెడలను బంధుజనులయెడలను నోరుపు చూపకుండుట, నను నివియెల్ల దుర్జనులకు సహజగుణములు. కావున నట్టివారు గైకొనఁదగనివారు.

అవ. కేవలదుర్జనుఁడు త్యజింపఁదగినవాఁ డనుట యటుండఁగా వాఁడు తనయవగుణముల నన్నింటిని బోఁగొట్టఁ జాలినగొప్పలక్షణముతోఁ గూడియున్నప్పటికినిగూడఁ ద్యజింపఁదగినవాఁడే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దుర్జనః పరిహర్తవ్యో, విద్యయాలఙ్కృతోఽపి సన్ ।
మణినా భూషిత స్సర్పః, కి మసౌ న భయఙ్కరః॥ 43

టీ. దుర్జనః=దుష్టుఁడైనవాఁడు, విద్యయా=వేదవేదాంగాదిమయమైన విద్యచేత, అలంకృతః సన్ అపి=అలంకరింపఁబడినవాఁడైనప్పటికిని, పరిహర్తవ్యః=త్యజింపఁదగినవాఁడు, ఏలనఁగా, సర్పః=సర్పము, మణినా=పడగయందలి మాణిక్యముచేత, భూషితః సన్ అపి=అలంకరింపఁబడినదైనప్పటికిని, అసౌ=ఇది-ఈసర్పమనుట,నభయఙ్కరః కిం=భయము కలుగఁజేయునట్టిది కాదాయేమి - భయంకరమైనదే యగుననుట. ఇచట బింబప్రతిబింబన్యాయముచే ధర్మమును ధర్మియు రెండువాక్యములందు వేఱువేఱ నిర్దేశింపఁబడుటచే దృష్టాంతాలంకారము.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి వెలయుచున్నఁ
దోడరి వర్జింప నగుఁ జుమీ దుర్జనుండు
చారుమాణిక్యభూషితశీర్షమస్త
కం బయినపన్నగము భయంకరముగాదె. 43

తా. సర్పము పడగయందు రత్నముగలదైనప్పటికినిగూడ నదిభయంకరమగుటచే దూరముననె త్యజింపఁదగినది యెట్లగునో యట్లె దుర్జనుఁడు విద్యగలవాఁడైనప్పటికిని వానిని దుష్టత్వమునుబట్టి దూరముననే త్యజింపవలయును.

అవ. దుర్జనుఁడు సర్వదూషకుఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం హ్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దమ్భః శుచౌ కైతవం
శూరే నిర్ఘృణతా మునే ర్విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని।
తేజస్విన్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిస్థిరే
తత్కో నామ గుణో భవేత్స గుణినాం యో దుర్జనై ర్నాఙ్కితః॥

టీ. (దుర్జనైః=దుర్జనులచేత); హ్రీమతి=లజ్జగలవానియందు, జాడ్యం=మాంద్యము-చురుకుఁదనము లేమి యనుట, గణ్యతే=గణింపఁబడుచున్నది - భావింపఁబడుచున్న దనుట. వాని లజ్జను, రోఁత పుట్టించు పనులను జేయుటకు వెనుదీయునట్టి యొక గుణ విశేషముగా నెన్నక మందత్వముగా దుష్టు లెన్నుదురనుట. వ్రతశుచౌ-వ్రత=తపము చాంద్రాయణము మొదలైన నియమములచేత, శుచౌ=శుద్ధుఁడైనవానియందు, దమ్భః=డంబము, గణ్యతే=గణింపఁబడుచున్నది - వానివ్రతములను అనుష్ఠానములనుగాఁ దలంపక డంబముగాఁ దలంతురనుట. శుచౌ = (స్వభావముచేతనే బాహ్యాంతరములయందు) నిర్మలుఁడైనవానియందు, కైతవం=కపటము (గణింపఁబడుచున్నది)- సహజమైన వాని బాహ్యాభ్యంతరశుద్ధిని పారమార్థికమైనదానినిగా నెన్నక వేషముగా నెన్నుదురనుట. శూరే=శూరునియందు, నిర్ఘృణతా=దయలేనితనము (గణింపఁబడుచున్నది)-వాని శూరత్వమును బరాక్రమముగా నెన్నక దయలేమిగా నెంతురనుట. మునౌ = * మననశీలునియందు - ఆత్మస్వరూపానుసంధానరూపమైన మననముగలవానియం దనుట, విమతితా=మతిలేనితనము - బుద్ధిహీనత (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిమననమును ఆత్మానుసంధానముగాఁ దలంపక బుద్ధిహీనతగాఁ దలంతురనుట. ప్రియ ఆలాపిని=ఇంపుగా మాటలాడువానియందు, దైన్యం=దీనత్వము (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిమాటలు శ్రవణానందకరము లగుటను గణింపక దీనోక్తులనుగా గణింతురనుట. తేజస్విని=తేజస్సు (ప్రభ లేక ధీరత్వము)గల వానియందు, అవలిప్తతా=గర్వము(గణింపఁబడుచున్నది)- తేజస్సును. వానికి స్వభావముఁగాఁదలంపక గర్వముగాఁ దలంతురనుట.వక్త...స్థిరే-వక్తవ్య=మాటలాడఁదగిన విషయములందు, శక్తి=ప్రతిభారూపమైన సామర్థ్యముచేత, స్థిరే=నిలుకడయైనవానియందు- చలింపని బుద్ధి సామర్థ్యముతోఁ దగిన విషయముల నెత్తి చక్కఁగా సంభాషించువానియం దనుట, ముఖరతా=అసంబద్ధప్రలాపము లాడుట- వదరుఁబోతుతనము (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిని బొంకముగా మాటాడ నేర్చినవానినిగాఁ దలంపక వదరుఁబోతుఁగా గణింతురనుట. తత్=కాఁబట్టి, యః=ఏది-ఏగుణము, దుర్జనైః=దుర్జనులచేత, నఅఙ్కితః=తప్పుపెట్టఁబడనిదో-దూషింపఁబడనిదో, సఃగుణః=అట్టిగుణము,

---

* మననము అద్వైతపక్షమున ఆత్మైక్యానుసంధానముగాను, విశిష్టాద్వైతపక్షమున ఆత్మస్వరూపానుసంధానముగాను దెలియవలయును.

గుణినాం=గుణవంతులకు,కో నామ భవేత్=ఏది కలదు. దుర్జనులు తప్పు పెట్టనిగుణ మొక్కటియును సజ్జనులకు లేదు. అనఁగా సజ్జనులగుణము లన్నింటిని దుర్జనులు దూషించుచునే యుందురనుట.

శా. హ్రీరమ్యుం జడుఁగాఁగ సువ్రతుని మాయింగా శుచిం దంభిఁగా
శూరుణ్ నిర్దయుఁగా మునిణ్ విమతిఁగా శ్రోత్రప్రియాలాపు ని
స్సారుంగా బలవంతు గర్వితునిగా సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ
గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితాకారాఢ్యంబు జేయుంగదా. 44

తా. దుర్జనులు సిగ్గుగలవానిని జడునిగాను, తపశ్చాంద్రాయణాదివ్రతానుష్ఠానములచేఁ బరిశుద్ధుఁడైనవానిని డాంబికునిగాను, ఏవ్రతములేక సహజముగానే లోపలను వెలుపలను నిర్మలుఁడై యున్నవానిని వేషధారిగాను, శూరుని దయలేనివానినిగాను, ఆత్మస్వరూపమును మననముసేయువానిని బుద్ధిహీనునిగాను, చెవులకింపుగా మాటలాడువానిని దీనునిగాను, తేజస్సుగలవానిని గర్విఁగాను, మంచిసామర్థ్యముతో యుక్తియుక్తముగా మాటాడువానిని వదరుఁబోతుగాను గణింతురు. ఇట్లు గుణవంతు లగువారిగుణములలో నేదిగాని దుర్జనుఁడు దూషింపనిది లేదు.

అవ. గుణములను అవగుణములను వరుసగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లోభ శ్చే దగుణేన కిం పిశునతా య ద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చే త్తపసాచ కిం శుచి మనో య ద్యస్తి తీర్థేన కిమ్।
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా య ద్యస్తి కిం మణ్డనైః
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో య ద్యస్తి కిం మృత్యునా ॥ 45

టి. లోభః=(ద్రవ్యాదులయందలి) పేరాస, (అస్తి)చేత్=ఉండెనేని,అగుణేన=దుర్గుణముతో, కిం=(పని) ఏమి-ఏమియునులేదనుట-మిక్కిలి నిందకలిగించుటకు లోభ మొకటిచాలును మఱియొకదుర్గుణ మక్కఱలేదని భావము. పిశునతా=కొండెముచెప్పుట-మఱుఁగున పరులపై తప్పులెత్తిచూపుట, అస్తియది=ఉండెనేని, పాతకైః కిం = బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములతో పనియేమి-నరకములోఁ ద్రోయుటకు కొండెముచెప్పుట యొకటియె చాలును మఱియొకపాతక మక్కఱలేదనుట. సత్యం=నిజము పలుకుట, లేక, సమదర్శిత్వము, అస్తిచేత్=ఉండెనేని, తపసాచ కిం=చాంద్రాయణాదితపములతో పనియేమి-పరిశుద్ధికలిగించుటకు సత్యభాషణమేచాలును మఱియొకనియమ మక్కఱలేదనుట. శుచి=(ద్రోహచింతనము మొదలైనవిలేక)శుద్ధమైన,మనః=మనస్సు,అస్తియది = ఉండెనేని,తీర్థేన=ప్రయాగ మొదలైన తీర్థములతో,కిం=పనియేమి-మోక్షమునుగలిగించుటకు నిర్మలమైన మన సొకటియేచాలును మఱియొక పుణ్యతీర్థమక్కఱలేదనుట. సౌజన్యం=సుజనభావము-

మంచితనము, అస్తియది=ఉండెనేని, బలేన=బలగముతో-పరిజనముతో,కిం = పనియేమి-సర్వకార్యములు నిర్వహించుటకు మంచితన మొకటియేచాలును పరిజను లక్కఱలేదనుట.మహిమా=మాహాత్మ్యము-గొప్పతనము,యది అస్తి=ఉండెనేని, మణ్డనైః=మండలహారాదులైన యలంకారములతో,కిం=పనియేమి-అలంకారము సేయుటకు గొప్పతనమేచాలును వేఱొక భూషణ మక్కఱలేదనుట. సద్విద్యా = మంచివిద్య, యదిఅస్తి=ఉండెనేని, ధనైఃకిం=ద్రవ్యములతోపనియేమి-కార్యములను సాధించుటకు మంచివిద్య యొక్కటిచాలును ద్రవ్య మక్కఱలేదనుట. అపయశః=అపకీర్తి, అస్తియది=ఉండెనేని, మృత్యునాకిం=మరణముతో పనియేమి-*అపకీర్తి కలుగుటయే చచ్చుటతో సమానము, నిజముగా చావ నక్కఱలేదనుట. ఇట్లు విచారించినవాఁడై పురుషుఁడు సద్గుణములనే యార్జింపవలయును. లేనియెడల దుర్జనత్వ మతిసులభముగాఁ బట్టుపడునని యిచట వాక్యశేషముగా నూహించుకొనఁదగు.

చ. వగ గొనులోభముం బిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వముఁ సుమహితత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన దుర్గుణంబు దురితంబు దపంబునుఁ దీర్థసేవ భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచయంబును జావును వేఱ యున్నదే: 45

తా. లోభముకంటె మిక్కిలి నిందావహమైన దుర్గుణములేదు. కొండెము చెప్పుట కంటె మిక్కిలి నరకములోఁ గూల్చునట్టి పాతకములేదు. సత్యము చెప్పుటకంటెఁ బవిత్రమైన నియమములేదు. †నిర్మలమగు మనస్సుకంటె మోక్షదాయకమైన పుణ్యతీర్థములేదు. మంచితనముకంటె నన్నిపనులు నిర్వహించునట్టి పరిజనములేదు. గొప్పతనముకంటె మించిన యలంకారములేదు. మంచివిద్యకంటె మించిన ధనములేదు. అపకీర్తికంటె ఘోరమైన మరణము లేదు.

అవ. కవి యొకానొకయనుభవశాలి పడినకష్టములను దనతోఁ జెప్పినట్లు అభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శశీ దివసధూసరో గళితయౌవనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతేః।
ప్రభు ర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో
నృపాఙ్గణగతః ఖలో మనసి సప్త శల్యాని మే॥ 46

టీ. దివసధూసరః – దివస=పగటియందు, ధూసర=కాంతిమాసిన, శశీ=చంద్రుఁడును, గళితయౌవనా=జాఱిపోయిన యౌవనముగల-ఎలప్రాయము గడచినట్టి, కామినీ=

* 'సమ్భావితస్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే' అనుభగవద్గీతావాక్యమిచట ననుసంధేయము.
† 'యస్స్వాత్మతీర్థం భజతే వినిష్క్రియః స సర్వవి త్సర్వగతో౽మృతో భవేత్' అనుట నిచట ననుసంధేయము.

స్త్రీయును, విగతవారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల-తామరపువ్వులులేని, సరః=కాని, నును, సు ఆకృతేః=మంచియాకారము గలవానియొక్క - సుందరపురుషునియొక్క, అ-క్షరం=అక్షరములేని-శాస్త్రములు చదివినట్టిదికాని, ముఖం = ముఖమును, ధనపరాయణః= ధనమందు పేరాసగల, ప్రభుః=రాజును, సతతదుర్గతిః = నిరంతరమును దారిద్ర్యము గలిగి యున్న, సజ్జనః=సత్పురుషుఁడును, నృప అఙ్గణ గతః = రాజగృహమునుబొందిన-రాజగృహమునందు వర్తించునట్టి, ఖలః=దుర్జనుఁడును (వీఁడు రాజుచెంతనుండి యితరులకు విఘాతము సేయువాఁడగుటచే నిట్లు చెప్పఁబడెను), అని యిట్లు, సప్త=ఏడును, మే=నాయొక్క, మనసి=మనస్సునందు, శల్యాని=శూలములు-శూలములవలె సహింపరాని దుఃఖమును బుట్టించునవియనుట. శల్యములనుటయే మిక్కిలి కష్టమును దెలుపునట్టిమాట యని తెలియవలయును. ఇచట అప్రకృతములైన దివసధూసరచంద్రాదులకును ప్రకృతమైన ఖలునికిని సమానమగు దుఃఖహేతుత్వమువలనఁ గలిగిన సామ్యముచే ఉపమాభావము గమ్యమగుచున్నది గాన దీపకాలంకారము.

చ. దినమలినాంగుఁడైనహిమదీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పు నాతియున్
వనరుహశూన్యమౌ కొలనువర్ణితరూపునిరక్షరాస్యమున్
ధనపరుఁడైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందు సాధువున్
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు శల్యము లే డివి నామనంబునన్. 46

తా. పగటియందుఁ దేజస్సు మాసినచంద్రుఁడును, యౌవనము గడచిపోయిన స్త్రీయును, తామరలులేని కొలఁకును, చదువులేని సొగసుకాఁడును, మిక్కిలి ద్రవ్యాశ గలరాజును, నిరంతరమును దరిద్రుఁడైనసజ్జనుఁడును, రాజుచెంతనుండి యితరుల కార్యములకు విఘాతముసేయుచుండు దుర్జనుఁడును అను నీ యేడుగురు మనస్సునకునాటిన శూలములవలె దుస్సహమైన దుఃఖమును గలిగింతురు.

అవ. దుష్టరాజలక్షణమును దృష్టాంతముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న కశ్చి చ్చణ్డకోపానా, మాత్మీయో నామ భూభుజామ్।
హోతార మపి జుహ్వానం, స్పృష్టో దహతి పావకః॥ 47

టీ. చణ్డకోపానాం = తీక్ష్ణమైన కోపముగలవారగు-ఉగ్రులైనట్టి, భూభుజాం= రాజులకు, కశ్చిత్=ఎవఁడుగాని, ఆత్మీయః = తమవాఁడు-తమక్షేమకుఁ జ్ఞాత్రుఁడై యుండునట్టివాఁ డనుట, ననామ=కాఁడుగదా-వారికిఁ దమవాఁడుగాఁ బ్రసిద్ధినొందిన వాఁ డొక్కఁడును లేఁడనుట-ఎట్లోయొకట్లు వారికి హితము సేయుచుండువాఁడు వారి వాఁడే యగునుగదా యనఁగా కానేరఁడని దృష్టాంతము చూపుచున్నాఁడు. జుహ్వానం అపి=వేల్చుచున్నవాఁడైనను-నెయ్యి పురోడాశము మొదలయినవి యొసంగి యుపచరించుచున్నవాఁడైనప్పటికిని, హోతారం=ఋజించుచున్నవానిని-యజ్ఞము సేయుచున్న

వానిని, పావకః=అగ్ని, స్పృష్టఃసన్=తాఁకఁబడినవాఁడై, దహతి=దహించుచున్నాఁడు. అలంకారము దృష్టాంతము.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ
దనవాఁ డనువాఁడు దుష్టధరణీశునకుం
దనకయి వ్రేలిమి వ్రేల్చెడు
జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయుండై. 47

తా. మంచుచుండునగ్నికి యజించునట్టివాఁడు నెయ్యి మొదలైనవి యర్పించి యుపచరించుచున్నప్పటికినిగూడ నది తన్నుఁ దాఁకినయెడల వానిని దహింపక విడువదు. అట్లె కోపముచే మండుచుండురాజులకు నెంతహితము సేయువాఁడుగాని వారికిఁ బ్రేమపాత్రుఁడై వారివాఁడని చెప్పఁదగినవాఁ డొక్కఁడును లేఁడు. కాఁబట్టి వారి నాశ్రయింపఁదగదు.

అవ. వారిని గొలుచుట మిక్కిలి కష్టమగుటవలన వారి నాశ్రయింపఁ దగదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మౌనా న్మూకః ప్రవచనపటు ర్వాచకో జాల్పకో వా
ధృష్టః పార్శ్వే భవతి చ వస న్దూరతోఽప్యప్రగల్భః।
క్షాన్త్యా భీరు ర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజాతః
సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినా మప్యగమ్యః॥ 48

టీ. మౌనాత్=మౌనమువలన-ఏమియుఁ బలుకకుండుటవలన, మూకః = మూఁగ, భవతి=అగుచున్నాఁడు-సేవకుఁడు అని శేషము మీఁద నెల్లఁ గూర్చుకొనునది. సేవకుఁడు భయభక్తులచే మాఱుపలుకక యున్నకుండినయెడల వానిని మూఁగవాఁడని నిందింతురనుట-, ఇట్లె యంతటను భావము గ్రహించునది. ప్రవచనపటుః= చక్కఁగా మాటలాడుటయందు సామర్థ్యము గలవాఁడు, వాచకః=మిక్కిలిమాటలాఁడువాఁడుగాఁ గాని, జాల్పకః వా= అసంబద్ధముగా మాటలాడువాఁడుగాఁ గాని, (భవతి=అగుచున్నాఁడు,) పార్శ్వే=సమీపమునందు, వసన్=వసించువాఁడు, ధృష్టః = భయభక్తులులేనివాఁడు (అగుచున్నాఁడు), దూరతః=దూరముగా, వసన్ అపి=ఉండువాఁ డైనను, అప్రగల్భః= ప్రౌఢిలేనివాఁడు-దిట్టగానివాఁడు (అగుచున్నాఁడు), క్షాన్త్యా = (అవమానాదులు గలుగుచున్నను క్రోధము నడ్డగించునట్టి గుణవిశేషమైన) ఓర్పుచేత(గూడినవాఁ డైనయెడల), భీరుః=భయశీలుఁడు (అగుచున్నాఁడు), నసహతేయది = (అవమానాదులను) ఓర్చుకొననియెడల, ప్రాయశః= తఱుచుగా-మిక్కిలి, అభిజాతః=మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడు, న= కాఁడు, కాఁబట్టి,

పరమగహనః— పరమ=మిక్కిలియు, గహనః=దురవగాహమైన-గ్రహింపసాధ్యముకాని, సేవాధర్మః=పరిచర్యసేయుట యనుకర్మము, యోగినాం అపి=యోగులకుఁ గూడ-కాలత్రయాభిజ్ఞులకుఁ గూడ-ఇంద్రియములకు గోచరముగాని వస్తువుల నెఱుఁగునట్టివారికిఁగూడ ననుట, అగమ్యః=తెలిసికొనుటకసాధ్యముకానిది - అవాఙ్మానసగోచరమైన పరబ్రహ్మమును గూడ ధ్యానాదులచేఁ గనుఁగొన నేర్చినట్టి యోగులకుసైతము దీనిని గనుఁగొనుట సాధ్యము కాదనిభావము. రాజులను సేవించునప్పుడు మానాదులను జూపినయెడల నొక్కొక్కటికి నొక్కతప్పు వారు పెట్టెదరు. కావున నవి లేనట్టిసేవ ననుష్ఠింపవలయును. అయిన నట్టి సేవాధర్మము గగనారవిందమువలె కలుగనే కలుగదు. అది బ్రహ్మకును దెలియదు. కాఁబట్టి యట్టిధర్మము అనుష్ఠించుట దుష్కరమని యాశయము. ఇచట సేవాధర్మము యోగులకు గమ్యమైయుండినను దానికి నగమ్యత్వము సెప్పుటవలన సంబంధ ముండఁగా నసంబంధమును జెప్పెడి యతిశయోక్తి యలంకారము.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సమంచితవక్త్రప్రలాపి చెంగటం
బూని వసింప దిట్ట దమముందట దవ్వుగ నుండెనేని శా
లీనుఁడు దాల్మి భీరుఁ డవలిప్తుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానులసేవ దుష్కర మసాధ్యము యోగులకైన నిద్ధరన్. 48

తా. రాజులు తమసేవకుఁ డేమియుఁ బలుకకుండిన వాఁడు మూఁగవాఁ డనియుఁ, జక్కఁగా మాటాడఁజాలినయెడల మితిమీఱిగాని (లేక) తొఱుమాఱుగాఁ గాని మాటాడు వాఁడనియు, దగ్గఱ నిలుచున్నయెడల భయభక్తులులేనివాఁ డనియు, దూరమునందు నిలుచుకొన్నను గట్టివాఁడు కాఁడనియు, నవమానాదుల నోర్చుకొనువాఁ డైనయెడలఁ భీతికి యనియు, నోర్చుకొననియెడల మిక్కిలి మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడనియుఁ జెప్పుదురు. కావున వారలను సేవించు విధ మిట్టి దట్టిదని గ్రహించుట మిక్కిలి యశక్యముగా నున్నది. వేయేల, ఇంద్రియగోచరములుగాని వస్తువుల నెఱుఁగునట్టి యోగులకుఁ గూడ దానిని దెలిసికొనుట సాధ్యముకాదు.

అవ. వేయేల, దుర్జను లగుప్రభువులయెదుట నిలుచుటకుఁగూడ నెవ్వనికి శక్యముగాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృఙ్ఖలస్య
ప్రోద్గాఢవిస్మృతనిజాధమకర్మవృత్తేః ।
దైవా దవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః ॥ 49

టీ. ఉద్భాసిత=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, అఖిల ఖలస్య=సమస్త దుర్జనులు గల వాఁడును-అధికారములనొసంగి దుర్జనులనెల్ల ముందఱికి దెచ్చినవాఁ డనుట-సజ్జనులను

ద్వేషించుటవలన ననిభావము,విశృంఖలస్య=విధినిషేధములను బాటింపక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును, ప్రోద్గాఢ...వృత్తేః-ప్రోద్గాఢ=మిక్కిలి, విస్మృత=మఱవఁబడిన, నిజ=తనదైన,అధమకర్మవృత్తిః=(పూర్వపు)నీచకృత్యములచేతనైనజీవిక గలవాఁడును - తాను బూర్వము జరపుచుండిన నీచపుబ్రతుకు నిపుడు బొత్తిగా మఱచినవాఁడనుట-మిక్కిలి లజ్జాహీనుఁడనిభావము, దైవాత్ = దైవికముగా-అదృష్టవశమున, అవాప్తవిభవస్య = అప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యసంపత్తిగలవాఁడును, గుణద్విషః = సుగుణముల నిందించునట్టి వాఁడును అగు, అస్య నీచస్య=ఈనీచునియొక్క - నీచుఁడైన యీపూర్వోక్తప్రభువు యొక్క, గోచరగతైః=దేశమందు వసించునట్టి-ఎఱుక కందినట్టి-లేక, పాలంబడినట్టి యని యుఁ జెప్పవచ్చును, కైః=ఎవ్వరిచేత, సుఖం=సుఖముగా, ఆస్యతే=ఉండఁబడుచున్నది-ఎవరును దుఃఖములేక యుండరనుట. కాఁబట్టి నీచుల నాశ్రయింపఁ దగదనిభావము. ఇచట 'ఉద్భాసిత' ఇత్యాదిపదార్థము విశేషణగతిచే సుఖస్థిత్యభావపదార్థమునకు హేతువగుటవలన పదార్థహేతుకకావ్యలింగ మలంకారము.

చ. ఖలు లగువారలం దురధికారసమర్థులఁజేసి తా నిర
ర్గళగతి యై నికృష్టనిజకర్మము విస్మృతిపా లొనర్చి ని
శ్చలగుణవైరి యై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్ళుచుఁ
మెలఁగున్నృపాలుదేశమున మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్. 49

తా. సజ్జనుల నొల్లక దుర్జనుల కధికారములిచ్చి వానికి వన్నెకుఁ దెచ్చినట్టివాఁడును, ఇది తగును ఇది తగదని విచారింపక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును, లజ్జాహీనుఁడగుటవలనఁ దాను బూర్వమునీచకృత్యములచేఁ గడపినబ్రతుకును మఱచియదృష్టవశముగా నప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యముచే మదించి మంచిగుణముల నొల్లకయుండువాఁడును, గావున నీచుఁడు నైనట్టిప్రభువుయొక్క దేశమందు వసించునట్టివాఁ డెవ్వఁడును సుఖముగ నుండఁడు.

అవ. దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు స్నేహముల రీతినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆరమ్భగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ, లఘ్వీ పురా వృద్ధి ముపైతి పశ్చాత్।
దినస్య పూర్వార్ధపరార్ధభిన్నా, ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్॥ 50

టీ. ఖలసజ్జనానాం=దుర్జనులయొక్కయు, సుజనులయొక్కయు, మైత్రీ = చెలిమి, దినస్య=పగటియొక్క, పూర్వార్ధ...భిన్నా - పూర్వార్ధ=ముందటిసగముచేతను, పరార్ధ=వెనుకటి సగముచేతను, భిన్నా = వేఱువేఱైన, ఛాయాఇవ=నీడవలె - పగటియందు మొదటిభాగమున నొకవిధముగాను వెనుకటి భాగమున వేఱువిధముగాను నిట్లు రెండుభాగములచే రెండ్లువిధములుగా వేఱుపడియున్న నీడవలె ననుట, ఆరమ్భగుర్వీ-

ఆరమ్భ=ఆరంభించు సమయమున, గుర్వీ=గొప్పది-పెరుఁగునట్టిదనుట, క్రమేణ=కాలక్రమమున-ప్రొద్దెక్కు-కొలఁదిని, క్షయిణీ=తగ్గునట్టిది - దినపూర్వభాగపునీడ యిట్లనుట, పురా=మొదట, లఘ్వీ=చిన్నది, పశ్చాత్=వెనుక, వృద్ధిం=పెరుఁగుటను, ఉపైతి = పొందుచున్నది-ఇట్టిది వెనుకటిభాగపునీడ యనుట. ఇచట యథాసంఖ్యము ఉపమ అను నలంకారములు రెంటికి సంకరము.

తే. మొదలఁ జూచిన గడుగొప్ప పిదపఁ గుఱుచ
యాదిఁ గొంచెము తర్వాత నధిక మగుచుఁ
దనరు దినపూర్వపరభాగజనిత మయిన
చాయపోలికఁ గుజనసజ్జనుల మైత్రి. 50

తా. దుర్జనులమైత్రి ప్రొద్దిటిపూటనీడవలె మొదటఁ బెద్దదిగానుండి క్రమక్రమముగా క్షీణించిపోవును. సజ్జనులమైత్రియో మాపటిపూట నీడవలె మొదటఁ జిన్నదై పిదపఁ బెరుఁగుచు వచ్చును. ఈ రెంటిలో నేది యుక్తమో దానిని కుశలుఁడైనవాఁడు గైకొనవలయును.

అవ. 'అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః' అనుచో దుర్జనుఁడు నిష్కారణముగా వైరము చూపునని చెప్పిన విషయమునే మరల విశదముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాం, తృణజలసన్తోషవిహితవృత్తీనామ్ ।
లుబ్ధకధీవరపిశునా, నిష్కారణ మేవ వైరిణో జగతి॥ 51

టీ. తృణ...వృత్తీనాం - తృణ=గడ్డిపరకలచేతను, జల=నీటిచేతను, సన్తోష= (దైవవశమున లభించినదానిచేతనె మనస్సునఁబొందు) సంతుష్టిచేతను, విహిత = కల్పింపఁబడిన, వృత్తీనాం = జీవనముగల-ఒరులను బీడించి పొట్టపోసికొనక దొరికినదానితో నెమ్మదిగాఁ గాలము గడపునట్టి యనుట, మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ=మృగములకును, మీన=చేఁపలకును, సజ్జనానాం=సాధువులకును, లుబ్ధ...పిశునాః- లుబ్ధక=బోయవాండ్రును, ధీవర=చేఁపలనుబట్టు జాలరివాండ్రును, పిశునాః=కొండెగాండ్రును, జగతి = భూమియందు, నిష్కారణంఏవ=కారణము లేకయే, వైరిణః=శత్రువులు-ఘాతుకు లనుట. ఇచట తృణవిహితవృత్తు లగుమృగములకు లుబ్ధకులు నిష్కారణముగా వైరులు అని యీతీరున నొక్కొక్కటికి యథాక్రమముగా నన్వయము కలుగుటచే క్రమ మనునామాంతరముగల యథాసంఖ్య మలంకారము.

తే. కసవుచే నీటిచే మోదకలనచేత
బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనప్రకరమునకు

శబరకైవర్తసూచకజనులు జగతిఁ
గారణము లేని పగవారుగారె తలఁప. 51

తా. ఇతరుల నొక్కరినిగాని బీడించి పొట్టపోసికొనక గడ్డిపరకలచేత జీవనులైన మృగములును, నీళ్లచేతఁ జేఁపలును, దొరికినదానితోఁ దృప్తినొంది సజ్జనులును, సమస్తకాలములను గడపుదురు. ఇట్లుండినను మృగములకు బోయవాండ్రును, జేఁపలకు జాలరివాండ్రును, సజ్జనులకుఁ గొండెగాండ్రును గారణములేకయే విరోధులైయున్నారు.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణనమన్నది పంచమదశకము.

నీతిశతకము - సుజనపద్ధతి.

అవ. దుర్జనపద్ధతికి వ్యతిరిక్తమైనలక్షణములతో సుజనపద్ధతిని నిరూపించువాఁడై మొదట నాదగాతిశయమువలన సుజనులకు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వాఞ్ఛా సజ్జనసఙ్గతౌ పరగుణే ప్రీతిర్గురౌ నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతిర్లోకాపవాదాద్భయమ్।
భక్తిశ్శూలిని శక్తిరాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలై
రేతే యేషు వసన్తి నిర్మలగుణాస్తేభ్యో నమః కుర్మహే॥ 52

టీ. సజ్జనసఙ్గతౌ = సాధువులతోడి సాంగత్యమున, వాఞ్ఛా=అభిలాష- దుర్జనులకుంబోలె వెగటుకాదనుట. ఇట్లే దుష్టుల విరుద్ధలక్షణములెల్లఁ జెప్పఁబడియుండుట యూహ్యము. సజ్జనసాంగత్యము మోక్షసాధకమగుటచే దానియందభిలాష యనిభావము. అది మోక్షసాధకమగుట జ్ఞానవాసిష్ఠమునందు * 'మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చత్వారః పరికీర్తితాః। శమో విచారః సన్తోష శ్చతుర్థః సాధుసఙ్గమః॥' అనియును, శ్రీమద్భాగవతమున † 'మహత్సేవాం ద్వార మాహు ర్విముక్తేః' అనియు, నిందు ‡ 'చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం సత్సఙ్గతిః కథయ కిం నకరోతి పుంసామ్' అనియును జెప్పఁబడియున్నవి. పరగుణే=ఇతరులగుణమునందు, ప్రీతిః=సంతోషము–దుష్టులవలె తప్పు పెట్టుట

---

* మోక్షద్వారమున, శమము విచారము సంతోషము నాలుగవది సాధుసంగమము అని నలుగురు ద్వారపాలకులుండునట్లు చెప్పఁబడియున్నారు.

† మహాత్ములను సేవించుటను మోక్షమునకుఁ బోవు ద్వారమునుగాఁ జెప్పుదురు.

‡ చూడు 22 పుట, 20 శ్లోకము.

కాదనుట. దీనిని గుఱించి యిందే 'పరగుణపరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసన్తః సన్తి సన్తః కియన్తః' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది. గురౌ=విద్య నుపదేశించువానియందు, నమ్రతా = (భక్తిశ్రద్ధాభరముచే) అణఁగియుండుట - గర్వో ద్రేకము లేకుండుట, దీనిని గుఱించి † 'యస్య దేవే పరాభక్తి ర్యథాదేవే తథాగురౌ। తస్యైతే నిఖిలాహ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః॥' అనియు, ‡ 'గురుర్బ్రహ్మా గురుర్విష్ణు ర్గురుర్దేవో మహేశ్వరః। గురుస్సాక్షాత్పరంబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవేనమః॥' అనియు శ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి. విద్యాయాం = వేదాంతాదివిద్యల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం = ఆసక్తి-విద్య మోక్షసాధనమును బ్రహ్మజ్ఞానము నొసంగునదియు నగుటచే దానియం దాసక్తి యనిభావము-జూదము మొదలైనవానియందు కాదనుట, స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః=సంభోగము - పరభార్యలయందు కాదనుట; ¶ 'రమ్యంకులస్త్రీరతమ్' అను వచన మునుబట్టి స్వభార్యతోమాత్రమే సుజనులు సుఖింతురని భావము. లోకఅపవాదాత్=లోక నిందవలన, భయం=భయము-సిగ్గుమాలియుండుట కాదనుట; § 'లోకాపవాదో బలవా నితి సత్యవతీ శ్రుతిః' ఇత్యాదివచనముంబట్టి లోకాపవాదము బలిష్ఠమైన దగుటచే దానికి సుజనులు భయపడుదురనిభావము. శూలిని=పరదైవమగు శివునియందు, (పాఠాం) చక్రిణి=విష్ణువునందు, భక్తిః=అనురాగము-క్షుద్రదేవతలయందుఁ గాదనుట, ♦ 'శివేభక్తిః శివేభక్తిః' ఇత్యాది వచనములందు శివభక్తికి శ్రుతులు ప్రాశస్త్యము చెప్పుటవలన శివుని యందు భక్తి కలిగియుందు రనిభావము. ఆత్మదమనే (సతి) = తన కవమానము కలుగు చుండఁగా, శక్తిః=సామర్థ్యము-పరాక్రమించుట-ఉపశాంతితో(అనఁగా ఓర్పుతో)మిన్న కుండుట కాదనుట; ‖ 'అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితాం।• పరా క్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ' అను వచనముంబట్టి పరిభవము కలిగినేని పరా క్రమము చూపుదు రనిభావము. ఖలైః (సహ) = దుర్జనులతోడ, సంసర్గముక్తిః=సాంగ

---

† ఎవనికి దేవునియందును, దేవునియం దెట్లో యట్లే గురువునందును,ఉత్కృష్టమైన భక్తి గలదో యా మహాత్మునికే యీ సమస్తవిషయములు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నవి.

‡ గురువే బ్రహ్మ. గురువే విష్ణువు. గురువే పరమేశ్వరుఁడు. గురువే సాక్షాత్పర బ్రహ్మము. అట్టి శ్రీ గురువునకు నమస్కారము.

¶ కులస్త్రీసంభోగ మింపైనది.

§ లోకనింద బలీయమైన దని చెప్పుశ్రుతి సత్యమైనది.

♦ శివునియందుభక్తి శివునియందుభక్తి.

‖ సురతము తప్పఁ దక్కినకాలమునందు స్త్రీలకు లజ్జవలె, పరిభవములేని కాల మునందుఁ బురుషులకు శమము భూషణ మగును. స్త్రీలకు సురత(కాల)ములందు ధిట్ట తనము (లజ్జలేమి)వలె, పురుషులకు పరిభవమునందు పరాక్రమము భూషణము.

త్యము వదలుట-వారితో సాంగత్యముచేయఁగోరుట కాదనుట; * 'దుర్జనం దూరతస్త్యజేత్' † 'దుర్జనః పరిహర్తవ్యః' ఇత్యాదివచనములంబట్టి దుష్టసహవాసము మానుదురని భావము. ఏతే=ఈ (చెప్పఁబడిన), నిర్మలగుణాః = (సజ్జనసాంగత్యముగోరుట మొదలైన) కళంకము లేనిగుణములు, యేషు=యేపురుషులయందు, వసన్తి=వసించుచున్నవో, తేభ్యః మహాత్మభ్యః = ఆ మహాత్ములకొఱకు, నమస్కుర్మహే=నమస్కరించుచున్నారము. ఇట్టి గొప్పగుణములతోఁ గూడినవారే నమస్కరింపఁ దగినవా రనిభావము.

మ. సుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణస్తోమంబునం బ్రీతి దే
శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వస్త్రీకేళి లోకాపవా
దకథాభీతియు విష్ణుభక్తి దమనోద్యచ్ఛక్తియుక్ సాధుదూ
షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీషావంతులం గొల్చెదన్. 52

తా. సజ్జనసహవాసమును గోరుట, పరులగుణములకు సంతోషించుట, విద్యనుపదేశించుగురువునకు భయభక్తులచే నణఁగియుండుట, వేదాంతాదివిద్యల నభ్యసించుటకాసక్తి,స్వభార్యతోమాత్రము సంభోగించుట, లోకనిందకు వెఱచుట, శివునియందుభక్తి, అవమానము కలిగెనేని పరాక్రమించుట, దుర్జనులతోడిసహవాసము వదలుట, యానెడి యీ నిర్మలగుణము లెవ్వరికిఁగలవో యట్టిమహాత్ములే నమస్కరింపఁ దగుదురు గాన వారికి నమస్కారము.

అవ. సుజనులకు స్వభావసిద్ధము లైనగుణములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా
సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః।
యశసి చాభిరతి ర్వ్యసనం శ్రుతౌ
ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి మహాత్మనామ్॥ 53

టీ. విపది=ఆపత్కాలమందు, ధైర్యం=ధైర్యము-నిర్వికారచిత్తము(అనఁగా కలఁకనొందనిమనస్సు)గలిగియుండుట-దీనత్వముకాదనుట; అథ=పిదప, అభ్యుదయే=సంపదయందు, క్షమా=సహించుట-మన్నించుట-ఉగ్రతకాదనుట; సదసి=(రాజును విద్వాంసులు నుండు) సభయందు, వాక్పటుతా=చక్కఁగామాటాడుశక్తి-లేకసరసవచనరచనాచాతుర్యము-మూఁగవలెనుండుట కాదనుట;యుధి=యుద్ధరంగమందు,విక్రమః=పరాక్రమము-పలాయనము కాదనుట; యశసి= కీర్తియందు, అభిరతిః=సంపాదింపవలయునను కోరిక-అనాదరము కాదనుట;శ్రుతౌ = వేదశాస్త్రముల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం=ఆసక్తి -

* దుర్జనుని దూరముననే విడువవలయును.

† దుర్జనుఁడు పరిహరింపవలయువాఁడు.

హేయముగాఁ దలఁచుట కాదనుట, ఇదం=ఇది-ఈచెప్పఁబడినదంతయు, మహాత్మనాం=మహానుభావులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమైనదిగదా.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణ మంచితసంపదలందుఁ దాల్మియున్
భూపసభాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్చతురత్వ మాజి బా
హాపటుశక్తియున్ యశమునం దనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియున్ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్. 53

తా. ఆపత్కాలమందు మనోధైర్యము కలిగియుండుట, సంపద కలిగినప్పుడు ఓర్పు కలిగియుండుట, రాజును బండితులును గలసభలందుఁ జక్కఁగా నేర్పుతో మాటలాడుట, యుద్ధమునందుఁ బరాక్రమము నెఱపుట, కీర్తి సాక్షింపవలయునను కోరిక, వేదశాస్త్రము లభ్యసించుటయం దాసక్తి యనెడి యీగుణములన్నియు మహాత్ములైనవారికి స్వభావసిద్ధములుగా నుండును.

అవ. సజ్జనులకు మణిసువర్ణాదులచేఁ జేయఁబడుహారకటకాది ప్రసిద్ధభూషణములు భూషణములు గావనియు, వారిభూషణము లాప్రసిద్ధ భూషణములకంటె వేఱువిధముగా నుండుననియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కరే శ్లాఘ్య స్త్యాగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా
ముఖే సత్యా వాణీ విజయి భుజయో ర్వీర్య మతులమ్।
హృది స్వచ్ఛావృత్తిః శ్రుత మధిగతం చ శ్రవణయో
ర్వినా ప్యైశ్వర్యేణ ప్రకృతిమహతాం మణ్డన మిదమ్॥ 54

టీ. కరే=హస్తమునందు, శ్లాఘ్యః = సకలలోకప్రశస్తమైన, త్యాగః=దానము, మణ్డనం=భూషణము-కంకణములు కాదనుట, ఇందు * 'దానేన పాణి ర్నతు కఙ్కణేన' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది; శిరసి=శిరస్సునందు, గురు...ప్రణయితా-గురుపాద=గురువుయొక్క పాదములందు, ప్రణయితా = (మ్రొక్కుటకు) ఆసక్తి (భూషణము)-మణిసువర్ణమయకోటీరాదులు కావనుట; ముఖే=ముఖమునందు, సత్యావాణీ=సత్యమైనవాక్కు-నిజము చెప్పుట (భూషణము)-తాంబూలచర్వణాదులు కావనుట ; భుజయోః=బుజములందు, అతులం = సమానములేనిదియు, విజయి=జయశీలమైనదియును అగు, వీర్యం=బలము, (భూషణము)-బాహుపురులు మొదలైనవి కావనుట; హృది=(వృత్తిపరముగా) మనస్సునందు, (భూషణపరముగా) వక్షస్థలమునందు, స్వచ్ఛావృత్తిః = నిర్మలమైనవ్యాపారము (భూషణము)-హారాదులు కాదనుట; ఇచట స్వచ్ఛవృత్తి మండనముగా నిరూపితముగదా. అయినను స్వచ్ఛవృత్తికి స్థానము అంతరంగము, మండనమునకు స్థానము వక్షము, కాఁబట్టి

* చూ॥ నీతిశతకము-పరోపకారపద్ధతి, 68 శ్లోకము.

రెంటికిని బోసఁగునట్లుగా నారెంటికిని బర్యాయమగు హృత్ శబ్దమును బ్రయోగించినాఁడని తెలియవలయును. శ్రవణయోః=రెండుచెవులయందు, అధిగతం=పొందఁబడిన-వినఁబడిన యనుట, శ్రుతం=శాస్త్రము (భూషణము)-కుండలములు కావనుట-ఇందే 'శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన' అని మీఁదఁజెప్పఁబడును. ఇదం=ఇది-ఈచెప్పఁబడిన దానాదులన్నియు ననుట, ఐశ్వర్యేణవినా = ధనరత్నసంపత్తి లేకపోయినను, ప్రకృతిమహతాం=స్వభావముచేత మహాత్ములైనవారికి-సుజనత్వముగలవారి కనుట, మణ్డనం= భూషణము. హారకంకణాది ప్రసిద్ధభూషణములకంటె దానాదిరూపములైన భూషణములే లోకోత్తరమైన రామణీయకత్వమును గలిగించునని భావము. భూషణమునకుఁ గారణమైన యైశ్వర్యము లేకపోయినను ఐశ్వర్యమునకు ఫలమైన భూషణము వ్యక్తమగుటచే నిచట నలంకారము విభావన.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూనృతవాణి యాఁదలం
గురుచరణాభివాదన మకుంఠితవీర్యము దోర్యుగంబునన్
వరహృదయంబునన్ విశదవర్తన మంచితవిద్య వీనులన్
సురుచిరభూషణంబు లివి శూరులకున్ సిరి లేనియప్పుడున్. 54

తా. స్వాభావికముగా సుజనులైయుండుమహాత్ములైశ్వర్యములేమిచే హారకంకణాద్యాభరణము లేనివారైనను వారి నాభరణహీనులనుగాఁ దలంపరాదు. వారియవయవములకుఁ బ్రసిద్ధములైన కంకణాద్యాభరణములకంటె మిక్కిలియు రమణీయములైన యాభరణములు వేఱు గలవు. ఎట్లన, వారిహస్తములకుఁ బ్రశస్తమైన దానమును, శిరస్సునకు గురుచరణప్రణామమును, ముఖమునకు సత్యభాషణమును, భుజములకు జయమునిచ్చునట్టి యసమానబలమును, హృదయమునకు నిర్మలవృత్తియుఁ, జెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును అనెడియివియే యాభరణములు. తక్కినయాభరణము లిట్లు లోకోత్తరరమణీయములైనవిగావు.

అవ. సుగుణములు కలిగియుండుటవలన లాభమేమని యడుగఁగా నవి మిక్కిలి శ్రేయస్కరము లని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్ ।
తృష్ణాస్రోతోవిభఙ్గో గురుషుచ వినయః సర్వభూతానుకమ్పా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రే ష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసామేష పన్థాః॥ 55

టీ. ప్రాణ ఆఘాతాత్ = ప్రాణహింసనుండి-ప్రాణులను హింసించుటవలననుండి యనుట, నివృత్తిః=నివర్తించుట-తొలంగుట, పరధనహరణే = ఇతరులద్రవ్యము నపహరించుటయందు, సంయమః=మనోనిగ్రహమును, కాలే=సమయమందు-సత్యము చెప్పవలసినట్టి

సందర్భమునం దనుట, సత్యవాక్యం=యథార్థమునుజెప్పుటయు, ఇచట 'బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే' ఇత్యాదులందు గోబ్రాహ్మణాదులరక్షణకై గాను అసత్యమును బలుకవచ్చునని శ్రుతిచెప్పుటచే నెప్పుడును సత్యమే చెప్పవలయుననుట విహితముకాఁజాలదు. కాఁబట్టి సత్యమును జెప్పఁదగినకాలమందే చెప్పవలయునని తెలుపుటకై 'కాలే' అని ప్రయుక్తమైనది. శక్త్యా=శక్తిచేత-శక్తికొలఁదిని-ద్రవ్యమునకుఁ దగినట్లుగా, ప్రదానం = దానమును, పరేషాం = ఇతరులయొక్క, యువతి...భావః-యువతిజనకథా=స్త్రీలవృత్తాంతమును జెప్పుటయందు, మూకభావః = మూఁగతనము - ఏమియుఁజెప్పక మిన్నకుండుట - పరస్త్రీలను గుఱించి మాటలాడుకొనుటయే గూడదనఁగా ఇఁక వారిని గోరఁదగదనుట చెప్పవలయునా యనిభావము, తృష్ణా...విభఙ్గః-తృష్ణాస్రోతః = (ధనమునుపొందవలయు ననెడి) యాశాప్రవాహముయొక్క, విభఙ్గః = నిరోధమును-అడ్డగించుటయు, ప్రవాహమువలెఁ బైపై సాగు తనయాశను సాఁగనీక యంతటితో నిలుపుట, గురుషు=గురువులయందు, వినయంచ= నమ్రత్వమును, సర్వ...కమ్పా-సర్వభూత=సమస్తప్రాణులందును, అనుకమ్పా = దయయు, (అనఁబడు), ఏషః=ఈ, శ్రేయసాం = (అఖండైశ్వర్యము మొదలైన) శ్రేయస్సులకు,-లేక, ప్రశస్యులైనవారియొక్క, పన్థాః=మార్గము-శ్రేయస్సులను బొందునట్టిమార్గమనుట - ప్రాణాఘాతనివృత్తిమొదలైనవానినూపమున నున్న యీశ్రేయోమార్గమని భావము, సర్వశాస్త్రేషు = సకలశాస్త్రములందును, సామాన్యః = సమానముగానుండునది- శాస్త్రములన్నియు నీమార్గమును బ్రతిపాదించుచున్నవనుట. మఱియు, అనుపహతవిధిః= కొట్టువడని (అడ్డగింపఁబడని)యనుష్ఠానముగలది- దీని ననుష్ఠింపఁగా నేయాటంకమును లేక ఫలము కలుగుననుట. లేక, కొట్టువడని శాస్త్రవిధులుగలది-అనఁగా శాస్త్రవిధుల నతిక్రమింపనిది. ఇట్టి గుణసంపత్తి సుజనులకే గనుక వారు శ్లాఘ్యులని యాశయము.

మ. పరహింసాపరకీయవిత్తహరణాభావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితాసదంతోక్తిమూకత్వముం
బరతృష్ణాఘురభంజనంబు గురునమ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భద్రప్రాప్తికిన్ మార్గముల్. 55

తా. * ('మాహింస్యా త్సర్వభూతాని' 'అహింసా పరమోధర్మ స్స్వధర్మః ప్రాణినాం వధః' ఇత్యాదిప్రమాణములచే నగ్నిషోమీయయజ్ఞమందుఁ జేయు పశువధను తప్పఁ దక్కినహింస నిషిద్ధ మని శ్రుతిచెప్పుటచే) ప్రాణహింసచేయుటను మాను

* సమస్తభూతములను హింసింపరాదు. హింసచేయమియే పరమధర్మము. ప్రాణులను వధించుటే యధర్మము.

టయు; * 'పరద్రవ్యాణిలోష్టవత్' అను న్యాయమునుబట్టి పరధనాపహారణమందు మనస్సును బోనీక నడంచుటయు; ('బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే' అనునట్లు గోబ్రాహ్మణాదులను రక్షించుటకు నసత్యము చెప్పినను నిషిద్ధము కాదు. అట్టి సమయములందు వానికి బాధకమగు సత్యమైనను నిషిద్ధము కావున సత్యమైనంతమాత్రమున సమయమెఱుంగక చెప్పరాదు గాన) సమయమెఱింగి సత్యము పలుకుటయు; ('విత్తశాఠ్యం నకారయేత్' అనునట్లు,) శక్తికొలంది దానము సేయుటయు; † ('స్వప్నేప్యన్యసధూకథామ్' అనునట్లు) పరస్త్రీల వృత్తాంతముల మూగవలె నెంతమాత్రమును బలుకక యూరకుండుటయు; ప్రవాహమువలె మీఁదుమిక్కిలి సాఁగునట్టి యాశను నిలుపుటయు; ('గురౌనమ్రతా' అనునట్లు) గురువులయెడ నడఁకువయు; సమస్త ప్రాణులయెడ దయయు నను నిదియే యఖండితైశ్వర్యము మొదలైన శ్రేయస్సులను బొందు మార్గము. మఱియు నిది సర్వశాస్త్రములందును బ్రతిపాదితమై విధ్యుక్తమై, కోరినకోర్కెల తప్పక నొడఁగూర్చునదియై యొప్పును.

అవ. ఆపదలందును సంపదలందును సజ్జనులమనస్సు ఉండెడిరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సమ్పత్సు మహతాం చిత్తం, భవే దుత్పలకోమలమ్।
‡ ఆపత్సు చ మహాశైల, శిలాసఙ్ఘాతకర్కశమ్॥ 56

టీ. సమ్పత్సు = సంపదలందు - ధనధాన్యవస్తువాహనాదిసమృద్ధులయందు, మహతాం = మహాత్ములయొక్క - సజ్జనులయొక్క యనుట, చిత్తం=మనస్సు, ఉత్పలకోమలం=కలువలవలె మెత్తనిదిగా, భవేత్=అగును - కఠినమైనదికాదనుట. ఆపత్సు= ఆపదలందు - దారిద్ర్యము మొదలైన యనర్థసంకటములందు, మహా...కర్కశం - మహాశైల= పెద్ద కొండలయొక్క, శిలాసఙ్ఘాత=రాళ్ల సమూహమువలె, కర్కశంచ= కఠోరమైనదియు, (భవేత్=అగును)-అధైర్యముచే వికవికలు గాదనుట. వారిమనస్సు ఇచటఁ జెప్పఁబడిన ట్లుండునే గాని వేఱువిధమున నుండదు. అట్లుండినయెడల వారు మహాత్ములు కానేర రనిభావము. వివేకులుగాని అవివేకులుగాని యిట్టిపద్ధతినే(అనఁగా ఇట్టిమనోవృత్తినే

---

* పరులద్రవ్యములను మట్టిపెళ్లవలెఁ జూడవలెను.

† స్వప్నమందును పరస్త్రీలను గుఱించిన విషయములను స్మరింపరాదు.

‡ ఇదియే 'సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహితప్రారబ్ధవీరవ్రతాః । వాచాలాః పరవర్ణనే నిజగుణాలాపేచ మౌనవ్రతాః । ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిలయాః సంపత్స్వనుత్సేకినో । మాభూవ న్ఖలవక్త్రనిర్గతవిషమ్లానాననాః సజ్జనాః' అని మఱియొకచోటను జెప్పఁబడినది.

యాచరింపఁదగు ననితాత్పర్యము). 'మహాశైల' అనుచో శైలమునకు 'మహత్' అను విశేషణము పెట్టుట అట్టి దాని శిలాసమూహము భేదింపరానిదని తెలుపుటకొఱకని యెఱుఁగునది. ఇందు అలంకారము ఉపమ.

తే. సంపదలు గల్గుతఱి మహాజనుల హృదయ
మభినవోత్పలకోమలం బగుచు వెలయు
నాపదలు వొందునపుడు మహామహీధ
రాశ్మసంఘాతకర్కశం బై తనర్చు. 56

తా. మహాత్ములగు సజ్జనులయొక్క మనస్సు ధనధాన్యాదిసంపదలు కలిగినప్పుడు గర్వముచేఁ గఠినముకాక కలువపూవువలెఁ గోమలమైనదిగానే యుండును. దారిద్ర్యము మొదలైనయాపదలు కలిగినపుడు దిగులుపడి విలవిలఁబోక పెద్దకొండయొక్క గండశిలవలె భేదింపరానిదై కఠోరముగా నుండును.

అవ. ఇట్టిసజ్జనవృత్తి సాధారణమైనదికాదు. ఇది మిక్కిలి యరుదని యిఁక రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తి ర్మలిన మసుభఙ్గేఽప్యసుకరం
త్వసన్తో నాభ్యర్థ్యాః సుహృదపి న యాచ్యః కృశధనః ।
విప ద్యుచ్చైః స్థైర్యం పద మనువిధేయంచ మహతాం
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్ ॥ 57

టీ. న్యాయ్యా=న్యాయముతోఁ గూడినట్టి-నీతియుక్తమైన, వృత్తిః = వర్తనము, ప్రియా=ఇష్టమైనది-(ఇట్టివర్తనమే శ్రేయస్కరముగాన నిదియేయిష్టమైనదిగాని వేఱొక్కటికాదని భావము.) అసుభఙ్గే అపి = ప్రాణప్రయాణమందును - ప్రాణమునకు కష్టము కలిగినప్పుడుకూడ-ఇంక వేఱొకప్పుడు చెప్పనేల యని భావము, మలినం = పాపకర్మము, అసుకరం=చేయఁదగినదికాదు-ఇట్లు చేయకుండుటయే యైహికాముష్మిక ఫలప్రదము గాన 'ఆపత్కాలే నాస్తి మర్యాదా=ఆపత్కాలమందు మర్యాద యక్కఱలేదు' అను న్యాయము ననుసరించి తగనికార్యము చేయరాదని భావము. అసన్తః=దుష్టులు, న అభ్యర్థ్యాః=ఏ విషయమునందును వేడఁదగినవారు కారు- దుష్టులుపేక్షింపఁ దగినవారే యగుదురుగాన సజ్జనులనే యేవిషయమందుఁగాని వేడుకొనఁదగు నని భావము. 'న పదాదౌ ఖల్వాదయః, పదాదిని ఖలుమొదలైనవి రాఁగూడదు' అని వామనుఁడు చెప్పియుండుట వలన నిచట 'త్వసన్తః = తు+అసన్తః' అని పదాదిని తు శబ్దము ప్రయోగించుట దోషమైనను కవిప్రౌఢిచే నట్లు ప్రయుక్తమైనదని తెలియవలయును. సుహృదపి=మిత్రుఁడైనను - ప్రాణప్రియబంధువైన ననుట - ఇఁక తక్కినవారిని జెప్పనేల యని

భావము, కృశధనః=కృశించిన ధనముగలవాఁడు-ధనములేనివాఁడు, నయాచ్యః=(ధనాదులను) యాచింపఁ దగినవాఁడు కాఁడు, ధనాఢ్యునే ధనాదులను యాచింపఁదగును గాని ధనహీనుని యాచించుట మిక్కిలి యనుచితముగాన వాఁ డెంత ప్రాణమిత్రుఁడుగా నుండినను వానిని యాచింపరా దనుట. విపది=ఆపదయందును, ఉచ్చైః ధైర్యం=అధిక మైనధీరత్వము, 'ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిలయాః' 'విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా' అనునట్లు ఆపదలందు ధైర్యము కలిగియుండవలయు నేకాని భయముచే విలవిలఁబోరాదని భావము, మహతాం=మహాత్ములకు, అనువిధేయం=అనుకూల మైన, వదం=వ్యవసాయము-పూనిక (అనెడి), ఇదం=ఈ, విషమం=(అసాధారణ మైనదగుటచే) దుష్కర మైన, *అసిధారావ్రతం=కత్తివాఁదరవంటివ్రతము, సతాం=సత్పురుషులకు, కేన=ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం=ఉపదేశింపఁబడినది-అది వారికి స్వతస్సిద్ధ మైనదేకాని యెవరిచేతను ఉపదేశింపఁబడినది కాదని భావము-అసిధారావ్రతమనఁగా, కత్తివాఁదరవలె వాఁడి యైన దనికాని లేక కత్తి వాఁదరను ద్రిప్పు సాదనవలె మిగుల మెలపుతోను హెచ్చరికతోను జేయఁదగిన వ్రతమనికాని లేక కత్తివాఁదరతో వ్యవహరించువారియొక్క (అనఁగా వీరులయొక్క) వ్రతమనికాని యర్థము గ్రహింపవలయును.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్ మలీ
మస మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మసంపత్ప్రార్థనాభావమున్
వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్యంతానుకూలత్వ మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 57

తా. న్యాయ మైన వర్తనము నే యిష్టపడుట, ప్రాణసంకటము కలిగినపుడు కూడ దుష్కార్యములు చేయకుండుట, ఎట్టిసమయమునందుఁగాని దుష్టులను బోయి ప్రార్థింపకుండుట, ఎంత ప్రాణమిత్రుఁడైనను ధనహీనుఁడుగా నుండెనేని వానిని బోయి యాచింపకుండుట, ఆపత్కాలమందు మిక్కిలి ధైర్యము కలిగి యుండుట, మహాత్ముల కనుకూలము లయినప్రయత్నములనే చేయుట, అనెడి యీదుష్కర మైన అసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావముచేతనే కలుగునుగాని యొకరియుపదేశమువలన వచ్చునది కాదు.

---

* 'అసిధారావ్రతమ్-అసిధారాయాం స్థితిరివ దుష్కరం వ్రతమ్' కత్తివాఁదర మీఁద నిలుచుకొనుటవలె దుష్కర మైన వ్రతము అని కొందఱిమతము. 'య త్రైకశయన స్థాపి ప్రమదా నోపభుజ్యతే । అసిధారావ్రతం నామ వదన్తి మునిపుఙ్గవాః॥' అనునట్లు కాంత తనతోఁడఁగూడ నేకశయ్యను పరుండుచున్న దైనను దానితో భోగింపకుండునట్టి నియమము అసిధారావ్రతము. లేక, 'శయనే మధ్యే ఖడ్గం నిధాయ స్త్రీపుంసౌ యత్ర బ్రహ్మచర్యేణ స్వపత స్తత్' పడుకనడుమఁ గత్తినుంచి యందు స్త్రీపురుషులిరువురు పరుండి బ్రహ్మచర్యముతో నిదురపోవునట్టి నియమము. లేక, 'యువా యువత్యా సార్థం య న్ముగ్ధ

శ్లో॥ ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహ ముపగతే సంభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మౌనం సదసి కథనం చాప్యుపకృతేః ।
అనుత్సేకో లక్ష్మ్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్ ॥ 58

టీ. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యమైన, ప్రదానం=దానమును-రహస్యదానమునకే మహా ఫలము కలుగుననుటవలన దానమును ప్రకాశముగాఁ జేయరాదనిభావము. గృహంప్రతి= తనయింటిని గూర్చి, ఉపగతేసతి=యాచకుఁడు రాఁగా, సంభ్రమవిధిః = (ఎదురుకొనుట వందనముచేయుట మొదలైన) సంభ్రమముతోఁగూడిన వ్యాపారములు చేయుటయు- అలక్ష్యముగా నూరకుండక లేచి యెదుర్కొనుట మొదలైన యాదరణలు త్వరపడి చేయు టయు-ఇట్లు చేయుటయే శాస్త్రోక్తమైన యాచారము గనుక విముఖముగా నుండ రాదనిభావము. ప్రియం = (అయతిథికి) ఇష్టమైనదానిని, కృత్వా=చేసి, మౌనం=ఊర కుండుటయు-చేసినదానిని చెప్పకొన కుండుటయు ననుట. 'కృతస్యాపరికీర్తనమ్' 'నదత్త్వా పరికీర్తయేత్' అను మనుస్మృతినిఁబట్టి చేసిన మేలును ప్రకటించుకొనకుండుటయు నని భావము. సదసి = (రాజులు పండితులునుండు) సభయందు, ఉపకృతేః=ఒకరు తమకుఁ జేసిన యుపకారముయొక్క, కథనం=చెప్పటయు-చెప్పక మిన్నకుండుట గాదనుట, అట్లుచెప్పనియెడల కృతఘ్నత కలుగును గనుక చెప్పకొనఁదగుననిభావము.లక్ష్మ్యాం=సంపద యందు, అనుత్సేకః=గర్వములేమియు-మదాంధత్వము కాదనుట 'సమ్పత్స్వనుత్సేకినః' అని చెప్పి యున్నట్లు గర్వములేకుండుట యనిభావము. నిరభిభవసారాః=నిందింపమియే సారముగాఁ గలిగిన-నిందించుటయే లేనట్టి, పరకథాః=ఇతర పురుషులను గూర్చిన ప్రస్తావ ములును-ఇతరులనుగూర్చి ముచ్చటించునపుడు వారిని గొంచెమైనను నిందింపకుండుటయు ననుట. 'ఆత్మప్రశంసాం పరగర్హాంచ వర్జయేత్' అను స్మృతిప్రకారమున ఒకరిని నిందింప కుండుట యనిభావము. (అనెడి) ఇదమ్=ఈ, విషమం=దుష్కరమైన, అసిధారావ్రతం= అసిధారావ్రతము, సతాం=సజ్జనులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం = ఉపదేశింపఁబడినది- స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని ఒకరిచే నుపదేశింపఁబడినది కాదనుట. సముచ్చయాలంకారము.

మ. పొసఁగం దానము గుప్తమర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో
ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ గావించి మౌనంబు రా

భర్తృవదాచరేత్ । అంతర్నివృత్తసంగస్స్యా దసిధారావ్రతం స్మృతమ్' ఒక యౌవన వంతుఁడు తనయువతితోఁ గలసి యుండియు మనస్సున సంగమును వదలినవాఁడై మిక్కిలి చేలయగు భర్తవలె నవికారమును బొందక దానియెడల నడచుకొనునట్టి నియమము అనియు కొందఱి మతము.

జనభర్తృ మిత్రకృతప్రకాశనము గుణోత్సాకరత్వై ముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహోర్యుల్ శ్రేణికిం దెల్పెనో. 58

తా. రహస్యముగా దానముచేయుటయు, యాచకుఁ డింటికివచ్చినపుడు మెంగ మ్రిప్పుకొని మిన్నకుండక యెదుర్కొని వందనాదులు సంభ్రమముతోఁ జేయుటయు, వాని కిష్టమైనదానిని జేసి చెప్పుకొనకుండుటయు, రాజులు పండితులు నుండుసభలందు తమ కొకరుచేసినయుపకారమును జెప్పుటయు, సంపదకలిగినపుడు గర్వములేకుండుటయు, పరులవిషయములను నిందారహితముగా ముచ్చటించుటయు, ననెడియీ దుష్కరమైన యసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావసిద్ధమైనదేకాని ఎవరియుపదేశముచేతను వచ్చినదికాదు.

అవ. అధములు, మధ్యములు, ఉత్తములు, అను నీ మువ్వురి యొక్క వృత్తులను దెలియఁజేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సన్తప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే
ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రస్థితం దృశ్యతే ।
అన్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్మౌక్తికం జాయతే
ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషా మేవంవిధా వృత్తయః॥ 59

టీ. సన్తప్త అయసి=చక్కఁగాకాలినయినుమునందు, సంస్థితస్య=ఉన్నట్టి–ఉంపఁబడినట్టియనుట, పయసః=జలముయొక్క, నామ అపి=పేరుమాత్రముకూడ, నశ్రూయతే= వినఁబడదు–మొదలంట నశించుచున్నదనుట – దానిపేరే లేనపుడు దాని స్వరూపమును జూచుట యెక్కడిదని భావము. తదేవ=అదియే–అజలమే, నలినీపత్రస్థితంసత్=తామర పాకునందున్నదై, ముక్తాకారతయా = ముత్యముయొక్కయాకారముతో–ముత్యమువలె ననుట, దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది – ముత్యమువలెనే యుండునుగాని ముత్యమే కాదనుట. తత్ = అజలమే, అన్త... పతితం సత్ – అన్తస్సాగర= సముద్రములోపలఁ గల, శుక్తి=ముత్తెపుఁజిప్పయొక్క, మధ్య=నడుమ–కడుపునందనుట, పతితంసత్=పడినదై, మౌక్తికం=ముత్యముగా, జాయతే=పుట్టుచున్నది–మంచిముత్యముగా పరిణమించుచున్నదనుట. ప్రాయేణ = తఱుచుగా, అధమ మధ్యమ ఉత్తమ జుషాం=నీచమైనవియు నడితరమైనవియు హెచ్చైనవియు నగు ఆశ్రయములను బొందినవారికి, ఏవం విధాః=ఇటువంటివి, వృత్తయః=వ్యాపారములు (కలుగుచున్నవి). ఇందు యథాక్రమముగా అన్వయ ముండుటవలన యథాసంఖ్యాలంకారము. మనమాశ్రయించిన దెట్టిదియో అట్టిస్థితియే మనకుఁ గలుగుచున్నది గాన 'నీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః' అన్నట్లు గొప్పదానినే యాశ్రయింపవలయునని యాశయము.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున నిల్చి యనామకమై నశించు నా
నీరమె ముత్యమట్లు నళినీదళసంస్థితమై తనర్చు నా
నీరమె శుక్తిలోఁ బడి మణిత్వము గాంచు సమంచితప్రభం
బౌరుషవృత్తు లిట్లధము మధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్. 59

తా. మిక్కిలి కాలియున్న యినుమునందు జలమును బోసినయెడల నది పేరు కూడ తెలియనట్లు మొదలంట నశించుచున్నది. ఆజలమే తామరాకుమీఁదఁబడి తళతళ లాడుచు నిజమైన ముత్యము కాకపోయినను ముత్యమువలెనే కానఁబడుచున్నది. అదియే సముద్రమధ్యముననున్న ముత్తెపుఁజిప్పలోపలఁబడి నిజమైనముత్యమే యగుచున్నది. కావున అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములునైనవానిని ఆశ్రయించినవారికి తెలుచుగా నీరీతినే అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములునైన వ్యాపారములు వరుసగాఁ గలుగుచున్నవి.

అవ. పుణ్యము లాచరించువారికే మంచి పుత్రమిత్రకళత్రములు కలుగు నని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రీణాతి య స్సుచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తు రేవ హిత మిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్ ।
తన్మిత్ర మాపది సుఖేచ సమక్రియం య
దేత త్త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే ॥ 60

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, సుచరితైః = (చెప్పినట్లుచేయుట మొదలైన) మంచినడవడులచేత, పితరం=తండ్రిని, ప్రీణాతి = సంతోషింపఁజేయునో, సఃపుత్రః = వాఁడే పుత్రుఁడు–పున్నామనరకమునుండి కాపాడువాఁడు అను వ్యుత్పత్తిప్రకారముగా*పుత్రశబ్దమునకుఁ దగినవాఁ డనుట. యత్=ఏది, భర్తుః=పెనిమిటికి, హితం=హితమైనదానిని, ఇచ్ఛతి=(చేయఁ) గోరుచున్నదో, తదేవ=అదియే, కళత్రం=భార్య–తనయిచ్ఛచొప్పున నడచుకొనునట్టిదికా దనుట, యత్ = ఏది–ఎవఁడనుట, ఆపది = ఆపత్కాలమందును, సుఖేచ=సంపత్కాలమందును, సమక్రియం=సమానమైన వృత్తిగలదో–ఒక్కవిధముననే నడచుకొనునో, తదేవ=అదియే–వాఁడేయనుట, మిత్రం=మిత్రము–స్నేహితుఁడు–ఆపద

* జీవతో ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్దం భూరిభోజనాత్ । గయాయాం పిణ్డదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా తలిదండ్రులు జీవించియుండఁగా వారు చెప్పినట్లు నడచుకొనుట, వారు గతించిన వెనుక ప్రతిసంవత్సరమును శ్రాద్ధమున మిక్కిలి భోజనము పెట్టుట, గయయందు వారికి పిండములు పెట్టుట, అను నీమూటిచే పుత్రునికి పుత్రత్వము కలుగుచున్నది; అనిస్మృతి.

వచ్చినపుడు విడుచుటయు సంపదవచ్చినప్పుడు అనువర్తించుటయుఁ గలవాఁడు మిత్రుఁడు కాఁడనుట. ఏతత్ త్రయం=ఈమూఁటిని-ముగ్గురినినుట, జగతి=పుడమియందు, పుణ్యకృతః=ధన్యులు, లభన్తే= పొందుచున్నారు-పుణ్యహీనులు పొందరనుట. ఇట్టి పుత్రమిత్రకళత్రములు మహాపుణ్యమువలననే కలుగుదురుగాన పుణ్యముచేయువారే వారిని బొందుదురనిభావము.

చ. జనకుని బూజలం గడుఁ బ్రమోదమున్ జేయునతండు పుత్రుఁ డే
వనిత మెలంగు భర్తృవశవర్తినియై యది సత్కళత్ర మే
జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁ డీత్రయం
బును జగతిన్ లభించుఁ గడుఁ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్. 60

తా. మంచినడవడిచేఁ గన్నతండ్రిని సంతోషపెట్టువాఁడే పుత్రుఁడు. పెనిమిటికి హితము గోరునదియె పెండ్లము. ఆపదయందుఁగాని సంపదయందుఁగాని సమముగా చెలిమి కలిగియుండువాఁడే చెలికాఁడు. లోకమున నిట్టి ముగ్గురును పుణ్యాత్ములకే కలుగును.

అవ. సజ్జనులు మిక్కిలియు గొప్పతనముగలవా రగుటచే నందఱికిని బూజ్యు లనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమ్రత్వేనోన్నమన్తః పరగుణకథనైః స్వాన్గుణాన్ఖ్యాపయన్తః
స్వార్థాన్సమ్పాదయన్తో వితతపృథుతరారమ్భయత్నాః పరార్థే।
క్షాన్త్యై వాక్షేపరూక్షాక్షరముఖరముఖాన్దుర్జనాన్దుఃఖయన్తః
సన్తస్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చనీయాః॥

టీ. నమ్రత్వేన=అణఁకువచేత, ఉన్నమన్తః=ఉన్నతిని పొందుచున్నట్టివారును-అణఁకువయే యున్నతికి హేతువు గాన దానిచే నున్నతిని బొందుచున్నవారనుట, పరగుణకథనైః=ఇతరులయొక్క సుగుణములను వర్ణించుటలచేత-తమగుణములను వర్ణించుకొనుటచేతఁ గాదనుట, స్వాన్ గుణాన్=(సౌజన్యము మొదలైన) తమయొక్క గుణములను,ఖ్యాపయన్తః=ప్రకటించుచున్నవారును-ఒకరిగుణములనువర్ణించుటయే తమసుగుణములు ప్రకటితమగుటకు హేతువుగాన అట్లు వారిని వర్ణించుటచే తమసుగుణములే ప్రకటింపఁబడుచున్నవని భావము. పరార్థే=పరులయొక్క ప్రయోజనమందు,వితత...యత్నాః-వితత=విస్తరించినదైన,పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పవియగు,ఆరమ్భ=కార్యములయందు, యత్నాః సన్తః=పూనికగలవారై, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, సంపాదయన్తః= సంపాదించుకొనుచున్నవారును-ఒడఁగూర్చుకొనుచున్నవారనుట-వారు పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను జేయఁబూనఁగా వారికార్యములను పరులు తామై సాధించి యిచ్చుచున్నారనుట-తమ కార్యములనుమాత్రమే చూచుకొన్నవారు కారనుట, 'వితత' శబ్దము 'యత్న' మునకు

విశేషణము, త్వాన్ధ్యాపి=ఓర్పు చేత నే–ఉగ్రత చేత కాదనుట,ఆక్షే... ముఖాన్ – ఆక్షే ప=నింద చేత, రూక్ష=పరుషములైన, అక్షర=వాక్యముల చేత,ముఖర=శబ్దించుచున్న – కఠినవాక్యములను పదరుచున్న యనుట,ముఖాన్ =ముఖములుగల, దుర్జనాన్ =దుష్టులను, దుఃఖయన్తః = సంతాపమునొందునట్లు చేయువారును–తమయోర్పే దుష్టులకు హృదయ శల్యమువలె బాధించును గాన నాయోర్పు చేత నే వారిని దుఃఖింపఁజేయుచున్నారని భావము. ఇట్లు కావున నే, సాశ్చర్యచర్యాః=మిక్కిలియాశ్చర్యకరమైన చరిత్రముగలవారైన, సన్తః=సత్పురుషులు, జగతి=లోకమునందు,బహుమతాఃసన్తః=గొప్పగా నెంచఁబడిన వారై, కస్య=ఎవ్వనికి, న అభ్యర్చనీయాః = పూజింపఁదగినవారు కారు–అందఱికిని బూజింపఁదగినవారే యగుదురనిభావము. విరోధాభాసాలంకారము.

చ. నతు లగుచున్ మహోన్నతిఁ దనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుం బరజనప్రియకార్యసమర్థతన్ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ జేయుచు నిష్ఠురవాదులన్ క్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగుసద్ధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్. 61

తా. సజ్జను లణఁకువ చేత నే యౌన్నత్యమును బొందుదురు. పరులగుణములవర్ణన సేయుట చేత తమసౌజన్యాదిగుణములను బ్రకటింతురు. పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను జేయుటయందు మిక్కిలి పూనిక గైకొని పాటుపడుటవలన తమకార్యముల నొడఁ గూర్చుకొందురు. తమ్ముఁ బరుషముగా మాటలాడుదుష్టులను తమయోర్పు చేత నే సంతాపమునొందునట్లు చేయుదురు. కావున వారిచరిత్రలు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములై లోకమునందంతట వారికి మిక్కిలి మెప్పు కలిగించుచున్నవి. కాన నట్టివా రందఱికిని బూజనీయులే యగుదురు.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణనమన్నది షష్ఠదశకము.

నీతిశతకము – పరోపకారపద్ధతి.

అవ. సౌజన్యమునకు పరోపకారమే ఫలముగావున సుజనపద్ధతి నిరూపించిన వెనుక పరోపకారపద్ధతిని వర్ణించుచున్నారు.

శ్లో॥భవన్తి నమ్రా స్తరవః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభి ర్భూరివిలమ్బినో ఘనాః।
అనుద్ధతా స్సత్పురుషా స్సమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏ వైష పరోపకారిణామ్॥ 62

టీ. తరవః=(పనస మామిడి మొదలైన) వృక్షములు, ఫల ఉద్గమైః=పండ్లభారముల చేత, నమ్రాః=వంగినవి, భవన్తి=అగుచున్నవి. ఘనాః=మేఘములు, నవామ్బుభిః (ఉపలక్షితాః సన్తః)=క్రొత్తనీళ్లతో (గూడినవై), భూరి విలమ్బినః=మిక్కిలి వ్రేలాడునవి-జలభారముచే క్రిందుగా మిక్కిలితగ్గి సంచరించునవి యనుట, (భవన్తి=అగుచున్నవి). సత్పురుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః (ఉపలక్షితాఃఅపి) = సంపదలతోఁ (గూడియున్న వారైనప్పటికిని), అనుద్ధతాః=ఉద్ధతిలేనివారు-ఉగ్రులుకానివా రనుట, (భవన్తి=అగుచున్నారు). 'అనర్థితాః' అను పాఠమునందు యాచింపఁబడనివారని యర్థము. పరులు తమ్ము యాచించుట నక్కఱలేకయే వారికి తాము హితములు సేయుదురని భావము. ఏష=ఇది-ఈనమ్రత్వము మొదలైనవియనుట, పరోపకారిణాం=పరులకు హితముసేయుటయం దాసక్తులైనట్టివారికి, స్వభావ ఏవ=స్వభావమే-స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని తెచ్చిపెట్టుకొన్నది గాదనుట. *మహాత్ములకుఁ బరోపకారము సేయుట స్వాభావికమగుటవలన వారుదానిచేఁగలుగు క్లేశమును క్లేశముగా గణింపరనుట. అలంకారము అర్థాంతరన్యాసము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగురుత గాంచు
నింగి వ్రేలుచు నమ్రత మొగిసంగు మేఘుఁ
డుద్ధతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత
జగతి నుపకర్తలకు నిది సహజగుణము. 62

తా. పనసరసాలాదివృక్షములు ఫలభారములచే నమ్రములై (వంగి) యున్నవి. మేఘములు నూతనజలభారముచే క్రిందుగాఁదగ్గి యంతరిక్షమున సంచరించుచున్నవి. సుజనులు సకలసంపదలతోఁ గూడియున్నవారైనను గర్వముచే మిట్టిపడువారుకారు. (లేక యాచింపఁబడకయే దానముసేయుదురు). ఈ నమ్రత్వము మొదలైనవి పరోపకారులకు సహజగుణములేకాని వేఱుకావు.

అవ. పరోపకారులకు ముఖ్యములైన యలంకారములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన, దానేన పాణిర్నతు కఙ్కణేన।
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం, పరోపకారేణ న చన్దనేన ॥ 63

---

* పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః। పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారార్థ మిదం శరీరమ్॥' వృక్షములు ఫలించుటయు నదులు ప్రవహించుటయు గోవులు చరించుటయు పరోపకారము కొఱకే. ఈ శరీరము ను పరోపకారముకొఱకే; అనువచనము నిట తెలియునది.

టీ. కరుణాపరాణాం = దయాళువులైనవారికి-పరోపకారులకనుట, శ్రోత్రం=చెవి, శ్రుతేనఏవ=(ధర్మశాస్త్రములను) వినుటచేతనే, విభాతి=ప్రకాశించుచున్నది, కుండలేన=(సువర్ణ మణిమయమైన) కర్ణాభరణముచేత, న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. పాణిః=చేయి, దానేన=(సత్పాత్రమునకుఁజేయు) దానముచేత, (విభాతి=ప్రకాశించుచున్నది), కఙ్కణేన తు=కంకణముచేతనో,న(విభాతి)=ప్రకాశింపదు. కాయః=దేహము,పరోపకారేణ=పరులకు హితముచేయుటచేత, (విభాతి=ప్రకాశించుచున్నది), చన్దనేన=చందనముచేత-న(విభాతి)=ప్రకాశింపదు. మహాత్ములకు నశించునట్టి కుండలాదులు ఆభరణములు కావు. శాస్త్రశ్రవణము మొదలైనవియే వారికి సహజములైన యాభరణములని భావము.
అలం. పరిసంఖ్యా.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు
వలయమున నొప్ప దీవిచేత వెలయుఁ బాణి
యురుదయాఢ్యుల మేను పరోపకార
కలన రాణించు గంధంబువలనఁ గాదు. 63

తా. దయాళువులైన పరోపకారశీలురయొక్క కర్ణములకు శాస్త్రశ్రవణమే యలంకారముకాని కుండలములుకాదు. వారిహస్తములకు సత్పాత్రదానమే యలంకారముగాని కడియములుకాదు. వారిదేహమునకు పరోపకారమే యలంకారముగాని కస్తురి పచ్చకర్పూరము మొదలైనవానితో మెదిపిన చందనపుఁబూఁత కాదు.

అవ. 'అనర్థితాః సత్పురుషాః' సత్పురుషులు యాచింపఁబడకయే దానము చేయుదురు, అని చెప్పినదానినే మరల విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి
చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్ ।
నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి
సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః ॥ 64

టీ. దినకరః=సూర్యుఁడు, న అభ్యర్థితః అపి=యాచింపఁబడనివాఁడైనను, పద్మాకరం=తామరతంపరను, వికచం = వికసించినదానినిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు. చంద్రః=చంద్రుఁడు, (అట్లే యాచింపఁబడనివాఁడైనను), కైరవచక్రవాలం-కైరవ=తెల్లగలువలయొక్క, చక్రవాలం = సమూహమును, వికాసయతి = వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. జలధరః = మేఘుఁడు, (యాచింపఁబడనివాఁడైనను,) జలం = జలమును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు-వర్షించుచున్నాఁడనుట, సన్తః = సత్పురుషులు, స్వయం = తమంతటనే-ఒకరిచే యాచింపఁబడకయేయనుట, పరహితే=పరులకు హితము

చేయుటయందు, విహిత అభియోగాః=చేయఁబడిన అభినివేశముగలవారు-పరోపకారమందు తమంతటనే యభినివేశముగలవారుగాని యొకరుచెప్పుటచేత కాదనుట. ఇట్టి వారికి పరోపకారముచేయుట యుక్తమేయని భావము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. ద్యుమణి పద్మాకరము వికసిచముగఁ జేయుఁ
కుముదహర్షంబు గావించుశీనమృతసూతి
యర్థితుఁడు గాక జల మిచ్చుశీనంబుధరుఁడు
సజ్జనులు దారె పరహితాచరణమతులు. 64

తా. సూర్యుఁడు యాచింపఁబడకయే తామరలను వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. చంద్రుఁడును యాచింపఁబడకయే కలువలను వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. మేఘుఁడును యాచింపఁబడకయే జలమును గురియుచున్నాఁడు. కావున సత్పురుషులు ఒకరు కోరుటవలనఁగాక తమంతటనే పరులకు హితము సేయఁజొత్తురు.

అవ. పురుషులు తమతమవ్యాపారములంగలతారతమ్యమువలన నుత్తమమధ్యమాదిభేదములను బొందుచున్నారని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాః స్వార్థాన్ పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థ ముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే।
తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నన్తి యే
యేతు ఘ్నన్తి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే॥ 65

టీ. యే=ఏపురుషులు, స్వార్థాన్=తమసొంతప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=విడిచి, పరార్థఘటకాః-పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనములను, ఘటకాః=ఘటింపఁజేయువారో-ఒడఁగూర్చునట్టిశీలముగలవారో, ఏతే=(ఆ) వీరు, సత్పురుషాః=మంచిపురుషులు-పురుషులలో నుత్తములనుట. యేతు=ఎవరైతో, స్వార్థావిరోధేన-స్వార్థ=తమప్రయోజనములకు, అవిరోధేన = విరోధములేమిచే-భంగము కలుగకుండునట్లు- తమప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనుచునేయనుట, పరార్థం=ఇతరులకొఱకు-ఇతరులప్రయోజనముల నిర్వహించుకొఱకనుట, ఉద్యమభృతః=పూనికగలవారో,(తే=వారు), సామాన్యాః=సాధారణపురుషులైనవారు-మధ్యమపురుషులనుట, యే=ఎవరైతే, స్వార్థాయ = తమప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం=ఇతరులకు హితమైనదానిని, నిఘ్నన్తి=నాశముసేయుదురో, తే అమీ=ఆవీరు, మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులని చెప్పఁబడు రాక్షసులు-మనుష్యులని పేరు కలిగినను క్రూరాచారములను బట్టి రాక్షసులే యగుదు రనుట-పురుషులలో అధము లని భావము. యేతు=ఎవరైతే, నిరర్థకం = నిష్ఫలముగా - ఏప్రయోజనముగాని కలుగక పోయినను అనుట,పరహితం=ఇతరులకు హితమైనదానిని,ఘ్నన్తి=చెడఁగొట్టుచున్నారో,

తే = వారు, కే=ఎవరో-ఎట్టివారో, న జానీమహే = ఎఱుఁగము - ఈ చెప్పఁబడిన ఉత్తములు మొదలైన మూఁడువిధములపురుషులకంటెను వీరు మిక్కిలి వేఱువిధముగా నుండుటవలన వీ రెట్టివారని తెలియఁజాలమనుట. కావుననే వీరు పరమనీచులని తెలియు నది. ఇట్లు చెప్పఁబడిన యుత్తమాదిపక్షములలో నేది మేలైనదో దానిని ఆయుష్మంతుఁ డైనవాఁ డాశ్రయింపవలయు నని భావము.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థప్రాపకుల్ సజ్జనుల్
దమకార్యంబు ఘటించుచుం బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ దైత్యుల్ వృథాన్యార్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరొ యెఱుంగం శక్యమే యేరికిన్. 65

తా. తమకార్యములను విడిచి పరులప్రయోజనముల నొడఁగూర్చునట్టివా రుత్తములు. తమకార్యములకు భంగము లేకుండ నెఱవేర్చుకొనుచునే యితరులకార్య ములను సైతము నిర్వహించుటకుఁ బూనునట్టివారు మధ్యములు. తమకార్యముల నెఱ వేర్చుకొనుటకొఱకై పరులకార్యములను జెడఁగొట్టువారు మనుష్యు లనఁబడురాక్ష సులేగాన నధములు. తమ కేప్రయోజనముగాని కలుగకయే పరులకార్యములను జెఱుచు నట్టివారిని ఎట్టివారని చెప్పవచ్చునో తెలియకున్నది.

అవ. నిజమైన మిత్రునియొక్క లక్షణములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాపా న్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణా న్ప్రకటీకరోతి ।
ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే
సన్మిత్రలక్షణ మిదం ప్రవద న్తి స న్తః ॥ 66

టీ. పాపాత్ = పాపముచేయుటవలననుండి, నివారయతి = నివర్తింపఁజేయు చున్నాఁడు-ధర్మోపదేశముచేత దుష్కర్మములందు ప్రవర్తించుటను విడుచునట్లుచేయు చున్నాఁడనుట, హితాయ=సత్కర్మములనుజేయుటకొఱకు, యోజయతే = ప్రవర్తింపఁ జేయుచున్నాఁడు, లేక, హితాయ = మేలు (ఒనఁగూర్చుకొనుట) కొఱకు, యోజ యతే = పురికొలుపుచున్నాఁడు అనియు నర్థము చేయవచ్చును, గుహ్యం = గోప్యమైన దానిని-రహస్యమును, నిగూహతి = దాఁచుచున్నాఁడు-దానిని ఎక్కడను వెలిపుచ్చఁ డనుట, గుణాన్ =సౌశీల్యము మొదలైన మంచిగుణములను, ప్రకటీకరోతి=ప్రకటనము చేయుచున్నాఁడు-అందఱికిఁ దెలుపునేగాని దాఁచఁడనుట, ఆపద్గతంచ=మిక్కిలి సంక టమును పొందియున్నవానిని గూడ-ఆపదవచ్చినప్పుడునుగూడ యనుట, నజహాతి=విడిచి పెట్టఁడు, కాలే=(వ్యసనాదులుకలుగు) సమయమునందు, దదాతి=(కోరినదానిని) ఇచ్చు

చున్నాఁడు. ఇదం=ఇది-ఈపాపమునుండి నివర్తింపఁజేయుట మొదలైనవి యనుట, సన్మిత్రలక్షణం-సన్మిత్ర=నిజమైనస్నేహితునియొక్క, లక్షణం=స్వరూపముగా, సన్తః = సత్పురుషులు, ప్రవదన్తి=చెప్పుచున్నారు.

తే. అఘమువలన మఱల్చు హితార్థకలితుఁ
జేయు గోప్యంబు దాఁచుఁ బోషించు గుణము
విడువఁ డాపన్ను లేవడివేళ నిచ్చు
మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల మెలఁగుచుండు. 66

తా. పాపకృత్యములనుండి మఱల్చుట, మంచికర్మము లాచరించునట్లుగాని మేలొనఁగూర్చుకొనునట్లుగాని పురికొలుపుట, రహస్యమును దాఁచుట, మంచిగుణములనే వెల్లడిసేయుట, ఆపదకలిగినప్పుడుగూడ విడిచిపోకుండుట, వ్యసనాదులు కలిగినప్పుడు వలయుదాని నిచ్చుట, మొదలైనవి నిజమైనమిత్రునియొక్క లక్షణములని సత్పురుషులు చెప్పుదురు.

అవ. మరల నాసన్మిత్రలక్షణమునే క్షీరనీరదృష్టాంతపూర్వకముగా వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షీరేణాత్మగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః
క్షీరోత్తాప మవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హుతః।
గన్తుం పావక మున్మన స్తదభవ ద్దృష్ట్వా తు మిత్రాపదం
యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పున స్త్వీదృశీ॥ 67

టీ. క్షీరేణ=పాలుచేత, ఆత్మ...కాయ-ఆత్మ=తన్ను, గత=పొందిన, ఉదకాయ=జలమునకొఱకు-తనతోఁగలుపఁబడినజలమున కనుట, పురా=ముందుగా, తే=ప్రసిద్ధములైన అఖిలాః=సమస్తములైన, గుణాః=(తీయఁదనము, తెల్లఁదనము మొదలైన తన)గుణములు, దత్తాహి=ఇయ్యఁబడినవిగదా. ఇట్లు తనగుణముల నిచ్చుటవలన పాలునకు జలముతో మైత్రికలిగెననుట. క్షీరోత్తాపం=(కాఁగుటకై నిప్పునం దుంపఁబడిన) పాలుయొక్క సంతాపమును-పాలుకాఁగుటనని భావము, అవేక్ష్య=చూచి, తేనపయసా= క్షీరముతోఁ గలిసియున్న జలముచేత, స్వాత్మా=తనశరీరము, కృశానౌ=అగ్నియందు, హుతః = వేల్వఁబడినది-హోమముచేయఁబడినది-మిత్రమగు పాలయొక్క సంతాపమునుజూచి తాళలేక నిప్పులోఁబడి నశించెననుట-ఇగిరిపోయెనని భావము. తత్ తు=ఆపాలును, మిత్రాపదం=మిత్రమగుజలముయొక్క (యిగిరిపోవుటయనెడి) విపత్తిని, దృష్ట్వా=చూచి, పావకం=అగ్నిని గూర్చి, గన్తుం=పోవుటకు, ఉన్మనః=ఉద్యుక్తమైనది, అభవత్=ఆయెను. నీరు ఇగిరిపోఁగా పాలు పొంగి పైకి వచ్చుచున్నదని భావము. తేన=ఆ, జలేన = జలముతోడ,

యుక్తంసత్ =కూడినదై, శామ్యతి=ఉపశమించుచున్నది-పొంగు తీసిపోవునని భావము. సతాం=సజ్జనులయొక్క, మైత్రీ=స్నేహము, ఈదృశీపునః=ఇటువంటిదిగదా-ఒండొరుల వ్యసనములకుఁ దాళనట్టి స్వభావముగలది యనుట.

ఉ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసఁగెఁ గాన స్వగుణంబులు దన్ను జేరుటన్
క్షీరము దప్తమౌట గని చిచ్చున వెతచే జలంబు దు
ర్వారసుహృద్విపత్తిఁ గని వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధమంతలో
నీరముఁగూడి శాంత మగు నిల్చు మహాత్ములమైత్రి యీగతిన్. 67

తా. పాలు తనతోఁగలసినజలమునకు తీయఁదనము తెల్లఁదనము మొదలైన తన గుణము లన్నిటిని ముందిచ్చి దానితో మైత్రిచేసికొనెను. పిదప నాపా లగ్నియందు మిక్కిలి తపించుటఁజూచి దానిమిత్రమగు జలము తాళలేక తనశరీరము నగ్నియందు హోమము చేసికొనెను. జలమున కిట్టియాపద వచ్చెనేయని పాలు దుఃఖించి తాను నగ్నియందుఁబడుటకుఁ దమకించుచుండఁగా నింతలో జలమువచ్చి దానితోఁ గలియుట వలన నాపా లూఱడిల్లెను. సత్పురుషుల స్నేహముకూడ యిటువంటిదే యగును. [పాలుతో మొట్టమొదట జలము కలుపఁబడును. పిదప పాలు ప్రొయ్యిమీఁద కాఁచఁ బడును, అది కాఁగునపుడు జలమంతయు నిగిరిపోవును. అది యిగిరిపోఁగా పాలుపొంగి పైకివచ్చును. అప్పుడు జలమును జల్లఁగా పాలుపొంగక యణఁగిపోవును. ఈ వ్యవహారము క్షీరనీరములకు స్వభావసిద్ధమైనది. ఆ రెంటికిని స్వాభావికమైన యీ వ్యవహారమును నొండొరులతాపమునకు తాళలేని హేతువుచేఁ గలిగిన స్నేహవ్యాపారముగాఁ గవి యుత్ప్రేక్షించి వర్ణించినాఁడు. కావున నిందు క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్ష. ఈ యుత్ప్రేక్ష 'సతాంమైత్రీ పునస్త్వీదృశీ' అనుచోఁగల అర్థాంతరన్యాసముచే నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికిని విజాతీయసంకరమని తెలియునది.]

అవ. పరోపకారుల మాహాత్మ్యమును చెప్పుచున్నాఁడు

శ్లో॥ ఇతః స్వపితి కేశవః కుల మిత స్తదీయద్విషాం
మిత శ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే।
ఇతోఽపి బడబానలః సహ సమస్తసంవర్తకై
రహో వితత మూర్జితం భరసహాంచ సింధోర్వపుః॥ 68

టీ. ఇతః=ఈదిక్కున-ఈప్రదేశమందనుట, కేశవః = విష్ణువు-సకలభువనములను గుక్షియందుఁగలయట్టివాఁడని భావము. స్వపితి = యోగానుసంధానముతో నిద్రించుచున్నాఁడు-యోగనిద్రపోవుచున్నాఁడనుట, ఇతః = ఈప్రక్కను-మఱియొకప్రక్కనుట, తదీయద్విషాం - తదీయ=ఆవిష్ణువుయొక్క, ద్విషాం = (కాలకేయాది)

శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది యని శేషము గ్రహింపవలెను). ఇతః= ఈప్రక్కను - మఱియొకచోటనుగూడ ననుట, శరణ అర్థినాం = శరణముగోరి నట్టి, శిఖరిణాం=మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, గణాః = సమూహములును, శేరతే= నిద్రించుచున్నవి. ఇతః=ఈప్రక్క-ఈ యింకొకచోట, సమస్తసంవర్తకైః సహ-సమస్త= సకలమైన, సంవర్తకైః సహ = (ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించునట్టి) యగ్నులతోడఁగూడ, బడబానలః అపి = బడబాగ్నియును, (వసించుచున్నదని శేషము.) సింధోః=సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వితతం=(విష్ణువునంతటి పెనుమూర్తియుండునట్టి స్థలమగుటచే) విరివియైనదియు, ఊర్జితం =(బడబానలము నీరునంతయు త్రాగుచుండియుఁ దగ్గకుండుటవలన) మిక్కిలి వర్ధిల్లుస్వభావముగలదియు, భరసహంచ=(మహా పర్వతములను సైతము భరించుటచే) బరువును వహింపఁజాలినదియును,అహో=ఆశ్చర్యము -కొలఁదిలేనిప్రభావము గలిగియుండుటచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమైనదనుట. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

చ. ఒకయెడఁ బవ్వళించు హరియొక్కయెడన్ వసియించు రాక్షస
ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుఁ బర్వతసంఘము లొక్కెడన్ బ్రళా
హకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం
బ్రకటభరక్షమం బగుచు భాసిలు నౌర సముద్ర మెంతయున్. 68

తా. సముద్రమునం దొకప్రక్క పదునాలుగుజగములు కడుపునంగల విష్ణువు యోగనిద్ర పోవుచున్నాఁడు. వేఱొకప్రక్క నావిష్ణుని శత్రువులగు కాలకేయుఁడు మొదలైనవారిసమూహము ఉన్నది. ఇంకొకప్రక్క నింద్రాదులకు వెఱచి శరణు గోరివచ్చి దాఁగియున్న మైనాకాదిమహాపర్వతసమూహములు పడియున్నవి. మఱియొకప్రక్క ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించి నశింపఁజేయునట్టియగ్నులతోఁగూడ బడబాగ్ని వసించుచున్నది. ఈవిషయములనుబట్టి చూడఁగా సముద్రముయొక్క దేహము అత్యంత విస్తారమైనదియు మఱిమఱి పెరుఁగునట్టిదియు మిక్కిలి భారమును వహింపఁజాలినది యునై యున్నది. ఏమాశ్చర్యము. [ఇందు లక్షయోజనముల కొలఁదిగల సముద్రమును కొలఁదిలేనికేశవాదివాసప్రదేశముగాఁ జెప్పఁబడినదిగాన ఆధారముకంటె ఆధేయము పెద్దది యగుటచే అధికాలంకారమును.]

అవ. నిరతిశయమైనపరోపకారశీలము గలవారిద్దఱే గనుక నాయిద్దరిజన్మమే సఫలమైనదికాని తక్కినవారిది కాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాతః కూర్మః సఏకః పృథుభువనభరా యార్పితం యేన పృష్ఠం
శ్లాఘ్యం జన్మ ధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్వి చక్రమ్ ।
సఞ్జాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టా న్న చాధో
బ్రహ్మాణ్డోదుమ్బరాన్త ర్మశకవ దపరే జన్తవో జాతనష్టాః ॥ 69

టీ. యేన = దేనిచేత-ఏకూర్మముచేత ననుట, పృథు...రాయ- పృథు=అధికమైన, భువనభరాయ = పదునాలుగులోకముల భారముకొఱకు-అంతటిభారమును వహించుట కొఱకు, పృష్ఠ=వీఁపు-తన వీఁపుఁజిప్పయనుట, (ఇచట 'పృథు' శబ్దమును వేఱుగా విడఁదీసి దానిని 'పృష్ఠ' మునకు విశేషణముగా గ్రహించిన 'పృథు పృష్ఠం' విశాలమైనవీఁపు అనియర్థము.) అర్పితం = ఇయ్యఁబడినదో, సః ఏకః కూర్మః = ఆ ఒక్కకూర్మమే-ఆయాదివరాహావతార మొకటిమాత్రమే యనుట, జాతః=పుట్టినది-సార్థకమైనజన్మముగల దనుట - పదునాలుగులోకములను వీఁపుపై భరించియుండుటచే నని భావము-నిరంతరమును లోకములకన్నిటికిని క్రిందిప్రదేశమునం దుండుటవలన భరింపరాని యాభువనములభారముచేఁ గలిగినక్లేశమును సహించినట్టిదనుట, యత్ర=ఎవనియందు-ఏధ్రువునియందు, తేజస్విచక్రం- తేజస్వి = జ్యోతిస్సులగు గ్రహనక్షత్రాదుల యొక్క, చక్రం=శింశుమారచక్రము, లేక, మండలము, నియమితంసత్ = నియోగింపఁబడినదై-ఏర్పఱుపఁబడినదై, భ్రమతి=తిరుగుచున్నదో, ధ్రువస్య=అధ్రువునియొక్క, జన్మ=జన్మమును, శ్లాఘ్యం = (సకలలోకములందును) బొగడఁదగినది-గ్రహనక్షత్రములనంతయు మెలపుచుండుటచే నని భావము-సకలలోకములకును బొడవైన మేరువుయొక్క శిఖరమునకు శిఖామణియగు ధ్రువుఁడు జ్యోతిశ్చక్రమునంతయు తన కధీనము చేసికొని నడపుచుండుట శ్రీ విష్ణుపురాణభాగవతాదులందుఁ బ్రసిద్ధము. అపరే=ఇతరులైన-ధ్రువకూర్మములు తప్ప తక్కిన, జనవః=ప్రాణులు, పరహితకరణే=పరోపకారముచేయు విషయమందు, సఙ్జాత...పక్షాః-సఙ్జాత = కలిగిన, వ్యర్థ = నిరర్థకమైన- ప్రయోజనము లేని,పక్షాః=పక్షముగలవారు-పరహితముఁ జేయ నేరనిపక్షమం దున్నవారు, కాఁబట్టి, ఉపరిష్టాత్ న=మీఁదను లేరు- ధ్రువునివలె ఉపరిభాగమందు వర్తించువారును గారు, అధశ్చన = క్రిందను లేరు- ఆదికూర్మమువలె క్రిందిభాగమున వర్తించువారును గారు. (మఱి యెట్టివా రగుదురనిన),బ్రహ్మ...వత్ - బ్రహ్మాణ్డ=బ్రహ్మాండమనెడు, ఉదుమ్బర=అత్తిపండుయొక్క, అన్తః=లోపలి, మశకవత్=పురుగులవలె, జాతనష్టాః=పుట్టినవారును నశించినవారును, అగుదురు అని శేషము. తక్కినవారికి జంతువులు అనుశబ్దము ప్రయోగించుట వారి నీచత్వము తోఁపించుటకొఱకని తెలియునది, తక్కినవారు సాధించినదేదియు లేమిచే అత్తిపండులోనిపురుగులవలె నిరర్థకముగా పుట్టి చచ్చునట్టివానితో సాటియగుదురు గాన వారితోఁ బనియేమి యని భావము.

చ. వితతజగద్భరంబు దనవీఁపునఁ దాల్చినకూర్మనాథుఁడున్
సతతము చంద్రభాస్కరులచక్రముఁ ద్రిప్పుధ్రువుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫలరంధ్రవసన్మశకంబులట్లు నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జనించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్.

తా. అవతారములందు సైతము ఆదికూర్మావతార మొకటియే సకలలోకములను వీఁపుపై భరించియుండుటంజేసి సార్థకమైన జన్మముకలది. ఇఁక దక్కినవానిజన్మముల మాట చెప్ప నేల. ఇంతేకాక ధ్రువుఁడు మేరుపర్వతశిఖరముననుండి జ్యోతిశ్చక్రము నంతయుఁ ద్రిప్పుచుండుటను గాన నట్టివానిజన్మమును శ్లాఘ్యమైనది. ఈయిరువురు తప్ప పరహితముసేయుటయందు సమర్థులు కానితక్కినప్రాణులు ధ్రువునివలె మీఁదను లేక, యాదికూర్మమునవలెఁ గ్రిందనులేక, బ్రహ్మాండము నడుమ నత్తిపండులోని పురుగులవలెఁ బుట్టి నశించువారే యగుదురు. కావున వారిజన్మములెల్ల నిరర్థకములే యగును. 'బ్రహ్మోదుమ్బరా నర్మశక' అనుచో రూపకము. 'మశకవత్ జాతనష్టాః' అనుచో ఉపమ. ఈరెంటికిని సంకరము.

అవ. విధేయులగువారిని బిలిచి వారికి సదాచారమును గఱపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృష్ణాం ఛిన్ధి భజ క్షమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూ హ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్వజ్జనమ్ ।
మాన్యా న్మానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయా మేత త్సతాం చేష్టితమ్ ॥ 70

టీ. ఓయి జనుఁడా! అని అధ్యాహరించుకొనవలయును. తృష్ణాం=ఆశను, ఛిన్ధి=(వైరాగ్యశాస్త్రముచేత) ఛేదింపుము-లేనియెడల ననేకములైన యాశాపాశములచే కట్టువడి క్లేశమును బొందుదువని భావము. తృష్ణయనఁగా లభింపరాని పరధనములు లభింపవలయుననెడి యభిలాష. క్షమాం=ఓర్పును, భజ=సేవింపుము-పొందుమనుట-లేనియెడల నుగ్రభావముకలిగి కార్యములను జెఱుచునని భావము. క్షమయనఁగా అవమానాదులు సంభవించునపుడు కలుగుకోపము నడంచుట. మదం = (విద్యవలనఁబుట్టిన) క్రొవ్వును, జహి=(విజ్ఞానముచేత)నాశముచేయుము- లేనియెడల వివేకము మాలి తగనికార్యములందు ప్రవర్తించి యనర్థములను దెచ్చుకొందువని భావము. పాపే=పాపమునందు-పాపకృత్యములను జేయుటయందనుట, రతిం=ప్రీతిని, మాకృథాః= (అజ్ఞానముచేత) చేయకుము. అయితే 'ధర్మంచర' ఇత్యాద్యుపదేశవచనములచొప్పున సత్కర్మములను జేయుటయందే మనస్సునుంపుము-లేనియెడల నరకమునం బడుదువని భావము. సత్యం=నిజమును, బ్రూహి=చెప్పుము. 'సత్యం వద' అనువచనముచొప్పున యథార్థమునే చెప్పుము- లేనియెడల 'నానృతాత్పాతకంపరమ్-అనృతముకంటె మించిన పాతకములేదు'అను న్యాయమువలన అవివేకిత్వము కలుగుననిభావము. సాధుపదవీం=సన్మార్గమును, అనుయాహి=(ధర్మశాస్త్రానుసారముగా) అనుసరింపుము-లేనియెడల దుర్మార్గమునఁ బ్రవర్తించుటవలన దోషము సంభవించుననిభావము. విద్వజ్జనం=(మంచి యుపదేశములచేతే కృతార్థత్వమునకలిగించు

నట్టి) పండితమండలమును, సేవస్వ=(బుద్ధిప్రసన్నతకొఱకు)శుశ్రూష చేయుము- లే యెడల బుద్ధి విశదముకామి పెద్దలశిక్షలేమి * మొదలైన దోషములు సంభవించున భావము. మాన్యాన్ = పూజ్యులను, మానయ = తగినట్టు పూజింపుము-లేనియెడల † కీర్తి ధర్మము ధనము అనునీమూఁడును వదలిపోవుననిభావము. విద్విషః అపి=శత్రువులైనను. ఇఁక తక్కినవారిని జెప్ప నేలయనుట, అనునయ=ఉపలాలింపుము-ప్రసన్నులనుగాఁ జేయ మనుట, 'సమ శ్శత్రౌచ మిత్రేచ' అను వచనముచొప్పున శత్రువులను నీయెడల కలఁక లేనివారినిగాఁ జేసికొనుమనుట- లేనియెడల వారు నీలోపములను గనిపెట్టి తన్మూలముగ కూలఁద్రోయుదురనిభావము. ప్రశ్రయం=(గురువు లాచార్యులు మొదలైనవారి యెడల నమ్రత్వమును-అడఁకువను, ప్రఖ్యాపయ=ప్రకటింపుము- 'గురౌనమ్రతా' అనునట్లు వినయ మును జూపుమనుట-లేనియెడల దుర్వినీతుఁడనెడి యపవాదము కలుగుననిభావము 'ప్రచ్ఛాదయ స్వాన్గుణాన్' అను పాఠమున, సొంతగుణములను మూసిపెట్టుము(అనఁగా చెప్పుకొనకుము) అని యర్థము. కీర్తింపాలయ=(జన్మసాఫల్యము కలుగుటకై) కీర్తి నిర్వహించుటకుఁ బ్రయత్నముచేయుము-లేనియెడల భూమియందు 'కింజన్మకీర్తింవినా. కీర్తిర్లేనిజన్మమేల' అనునట్లు జీవన్మృతుఁడను పేరు కలుగుననిభావము. దుఃఖితే=దుఃఖము గలవారియందు-ఇచట జాత్యేకవచనము, దయాం కురు=కరుణసేయుము-దయ యనఁగా నితరులదుఃఖములను బోఁగొట్టవలయుననెడియిచ్ఛ. 'దుఃఖిషు కరుణా' అను శాస్త్రము చొప్పున కరుణచూపనియెడల చిత్తశుద్ధి కలుగదనిభావము. ఏతత్=ఇది-తృష్ణను ఛేదించుట మొదలైనవి, సతాం=సజ్జనులయొక్క, చేష్టితం=వ్యాపారము-కావున నీవు సుజనుఁడనుకీర్తి పొందఁగోరితివేని యిట్లు ప్రవర్తింపుము- లేనియెడల పురుషార్థములు నీకు లభింపవని యాశయము. 'సతాం లక్షణమ్' అని పాఠాంతరము.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్మియు మదత్యాగంబు దుర్దోషవాం
ఛాశూన్యత్వము సత్యముఁ బుధమతాచారంబు సత్సేవయుఁ
వైశద్యంబును శత్రులాలనము మాన్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందు గృపయుఁ శిష్టాలికిన్ ధర్మముల్. 70

---

* 'యస్తు పర్యటతే దేశా న్యస్తు సేవేత పణ్డితాన్ । తస్య విస్తారితా బుద్ధి స్తైల బిన్దు రివామ్భసి' ఎవఁడు దేశాటనము చేయునో, ఎవఁడు పండితులను సేవించునో, వాని బుద్ధి నీటియందు నూనెబొట్టువలె విస్తరించును; అనుట యూహ్యము.

† 'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యన్తే పూజ్యా శ్చాపమానితాః । అయశో మహ దాప్నోతి ధనా ద్ధర్మాచ్చ హీయతే' ఎవనిచే పూజ్యులుకానివారు పూజింపఁబడుదురో పూజ్యులైనవా రవమానింపబడుదురో వాఁడు మిక్కిలి యపకీర్తిని బొందును. ధనమును ధర్మమును క్షీణించినవాఁ డగును; అనుట యిట గ్రాహ్యము..

తా. వేరొరుసను (దుంచుట, ఓర్పు కలిగియుండుట, విద్యవలనిమదము నడంచుట, పాపకృత్యములందు ప్రీతిలేకుండుట, సత్యము పలుకుట, సన్మార్గము ననుసరించుట, పండితజనులను గొలుచుట, పూజ్యులను బూజించుట, పగవారైనను లాలించి కలఁక దేర్చుట, పెద్దలయెడల నడఁకువఁజూపుట, కీర్తిని రక్షించుకొనుట, దుఃఖితులయెడ దయఁజూపుట యను నివి యెల్ల సజ్జనులవ్యాపారములే యగును.

అవ. ఇటువంటివారు మిక్కిలి కొందఱే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయ న్తః ।
పరగుణపరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం
నిజహృది వికస న్తః స న్తి స న్తః కియ న్తః ॥ 71

టీ. మనసివచసికాయే=మనోవాక్కాయములందు-త్రికరణములందును,పుణ్య... పూర్ణాః-పుణ్య=పుణ్యమనెడి, పీయూష=అమృతముచేత, పూర్ణాః=నిండినవారు-త్రికరణములచేతను సత్కర్మములనే యాచరించుటయం దాసక్తిగలవా రనుట, త్రిభువనం = మూడులోకములను-మూడులోకములం దున్నట్టిజనులననుట, ఉపకారశ్రేణిభిః=ఉపకార పరంపరలచేత, ప్రీణయ న్తః = సంతోషింపఁజేయుచున్నవారును, పర...అణూన్ - పర=ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణూన్=మిక్కిలి స్వల్పములయినగుణములను, పర్వతీకృత్య=కొండంతచేసి-గోరంతదానిని కొండంతసేసి యనుట, నిత్యం=ఎప్పుడును, నిజహృది=తమయంతఃకరణమునందు, వికస న్తః=సంతోషించుచున్నవారును(అగు), స న్తః= సత్పురుషులు, కియన్తః = కొందఱే, స న్తి=కలరు- ఇటువంటి గుణసంపత్తి మిక్కిలి యరుదగుటచే దీనిని గలవారు ఎక్కడనో ఒకరిద్దఱుగా నుందురేకాని తఱుచుగా నుండరని భావము.

చ. హృదయవచశ్శరీరముల నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
ముదము బహూపకారముల మూఁడుజగంబులకున్ ఘటించుచున్
వదలక సాధుసద్గుణలవంబులు గొండలు సేసి మెచ్చుచున్
మదిని వికాసయుక్తు లగుమాన్యులు గొందఱు వెల్తు రిద్ధరన్. 71

తా. పుణ్యమనెడి యమృతముచే నిండిన త్రికరణములు గలవారును, నుపకారములు పెక్కులాచరించి ముల్లోకముల నుల్లసిల్లఁ జేయువారును, బరులగుణముల గోరంతలను గొండంతలుగాఁజేసి వర్ణించి మది నానందించువారును నగు సత్పురుషులు కొందఱే కలరుకాని పెక్కండ్రు గలుగరు.

ఇది నీతిశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మన్నది సప్తమదశకము.

శ్లో॥ రత్నై ర్మహార్హై స్తుతుషు ర్న దేవా, న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్ ।
సుధాంవినా నప్రయయు ర్విరామం, న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః॥

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహార్హైః = మహాసముద్రముయొక్క-పాలసముద్రమును సంబంధించినట్టి యనుట, రత్నైః=కౌస్తుభము మొదలయిన మణులచేత-లేక 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి కథ్యతే' 'ఒక్కొక్కజాతియందును ఎది మిక్కిలి మే లైనదో అది రత్న మని చెప్పఁబడుచున్నది' అను వచనముచొప్పున ఐరావతము, ఉచ్చైశ్శ్రవము, కల్పవృక్షము, కామధేనువు మొదలైన జాతిశ్రేష్ఠము లగువస్తువులచేత, న తుతుషుః = సంతుష్టినొందినవారు కారు-సముద్రమును చిలుకునప్పు డని శేషము. భీమవిషేణ=భయంకరమైన కాలకూటవిషముచేత, భీతిం=భయమును, నభేజిరే=పొందినవారు కారు-ఇది ధైర్యాతిశయమును సూచించుమాట. సుధాంవినా = అమృతము లేక-అమృతమును లభింపక యనుట. విరామం=ఉడుగుటను-చిలుకుట మానుటను, నప్రయయుః=పొందినవారు కారు-అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను వదలినవారు కారనుట-ఇది శీలసంపత్తిని సూచించుమాట. ధీరాః=ధీరులు-దిట్టలైనవారు, నిశ్చితార్థాత్ =ప్రతిజ్ఞ చేసికొన్న కార్యమునుండి, న విరమన్తి = విరమింపరు. ధైర్యశీలసంపన్నులైనవారు పట్టినకార్యమును విడువక ఫలము గలుగువఱకు ప్రయత్నము చేయుచునే యుందురనుట. దేవతలును ధైర్యశీలసంపన్నులు గనుక వారును బట్టినకార్యము విడువకుండుట (అనఁగా అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుట వదలకుండుట) యుక్తమే యగు నని భావము.

తే. తనిసిరే వేల్పు లుదధి రత్నములచేత
వెఱచిరే ఘోరకాకోలవిషముచేత
విడిచిరే యత్న మమృతంబు వొడము దనుక
నిశ్చితార్థంబు వదలరు నిపుణమతులు. 72

తా. పాలసముద్రమును జిలుకునప్పుడు దేవత లందలిరత్నములకు సంతోషింపక, యందుఁ బుట్టిన హాలాహల మనుభయంకరవిషయమునకు భయపడక, యమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను జాలించినవారు కారు. ధీరులైనవారు తాముచేయ నిశ్చయించుకొన్న కార్యమును ఫలము గలుగువఱకును జేయక విడువరు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

అవ. నీచులు మొదలైనవారి వృత్తులను జెప్పుచు తన్మూలమున

---

*ఈశతకమందుఁ గొన్నియెడల ధైర్యము ప్రధానముగాను గొన్నియెడల భయము ప్రధానముగాను నిర్దేశింపఁబడుచున్న దని యెఱుంగునది.

'ధీరులు పూనినకార్యమును విడువరు' అని ముందు చెప్పినవిషయమునే గట్టిపఱుచుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
ప్రారభ్య విఘ్నవిహతా విరమన్తి మధ్యాః ।
విఘ్నైః పునఃపునరపి ప్రతిహన్యమానాః
ప్రారబ్ధముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి ॥ 73

టీ. నీచైః = అధములచేత, విఘ్నభయేన=విఘ్నములవలని భయముచేత, నప్రారభ్యతేఖలు=ఆరంభింపఁబడదు – కార్యము అనిశేషము. మధ్యాః=మధ్యములు, ప్రారభ్య=(కార్యమును)ఆరంభించి, విఘ్నవిహతాః సన్తః=విఘ్నములచే నడ్డుపఱుపఁబడినవారై, విరమన్తి = ఉడుగుచున్నారు – కార్యము చాలించుచున్నారనుట. ఉత్తమగుణాః = ఉత్కృష్టములైన ధైర్యము శీలము మొదలైనగుణములు గలవారు – పురుషశ్రేష్ఠులనుట, విఘ్నైః=విఘ్నములచేత, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాఃఅపి = కొట్టఁబడినవారైనప్పటికిని, ప్రారబ్ధం=ఆరంభించినదానిని, న పరిత్యజన్తి = విడిచిపెట్టరు. దేవతలును †ధైర్యము శీలము మొదలైనయుత్తమగుణములు గలవారేకాన కాలకూటము బడబానలము మొదలైన విఘ్నములచే కొట్టుపడినను అమృతము లభించువఱకు నారంభించిన మథనమును పరిత్యజింపకుండుట యుక్తమేయని యీ చెప్పఁబడిన రెండుశ్లోకములచే నేర్పడిన యాశయము.

శా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నాయాససంత్రస్తులై
యారంభించి పరిత్యజింతు రురువిఘ్నాయత్తులై మధ్యముల్
ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచుం ధృత్యున్నతోత్సాహులై
ప్రారబ్ధార్థము లుజ్జగింపరు సుమీ ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్. 73

తా. అధములు విఘ్నములు కలుగు ననుభయముచేతఁ గార్యమునే యారంభింపరు. మధ్యములు కార్యమును ప్రారంభింతురుగాని నడుమ విఘ్నములు కలిగెనేని దానిని విడిచిపెట్టుదురు. ధైర్యశీలాదిగుణములు గలయుత్తములు ప్రారంభించినకార్యమును విఘ్నములు మాటిమాటికిఁ గలిగినను విడిచిపెట్టరు.

అవ. ధైర్యశీలసంపన్నుఁడైనవాఁ డొకకార్యమునకుఁ బూనినపుడు సుఖదుఃఖములు కలిగిన సరకుసేయఁడు. అట్లు సరకుసేయకుండుట

---

† 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుషు' మనస్సునకు వికారము కలిగించుహేతువులు కలిగియున్నను అది వికారము నొందకుండుటయే ధైర్యము. కులోచితమైన మంచిస్వభావమే శీలము అని రెంటికిని భేదము తెలియంగునది.

వలన నాకార్యమును సాధించుకొనునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి త్పృథ్వీశయ్యః క్వచి దపిచ పర్యఙ్కశయనః
క్వచి చ్ఛాకాహారః క్వచి దపిచ శాల్యోదనరుచిః ।
క్వచి త్కన్థాధారీ క్వచి దపిచ దివ్యామ్బరధరో
మనస్వీ కార్యార్థీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్॥ 74

టీ. క్వచిత్=ఒకానొకచోట, లేక, ఒకానొకప్పుడు, పృథ్వీశయ్యః=భూమియే శయ్యగాఁగలవాఁడును - కఠినమగు నేలపై పరుండువాఁడు ననుట, క్వచిత్ చ = ఒకానొకచో, లేక, ఒకానొకప్పుడు; (ఇట్లే క్వచిచ్ఛబ్దమునకు మీఁద నెల్ల నర్థము తెలియునది) పర్యఙ్కశయనః అపి = (హంసతూలికా) తల్పమున నిదురించుటగలవాఁడును - మిగుల మెత్తనిపరుపున పరుండువాఁడు ననుట, క్వచిత్, శాక ఆహారః=కాయగూరలే యాహారముగాఁగలవాఁడును-నీరసమైన యాహారముగలవాఁడు ననుట, క్వచిత్, శాల్యోదనరుచిరపి- శాల్యోదన=శాల్యన్నమునందు, రుచిఃఅపి = రుచిగలవాఁడును - షడ్రసోపేతమృష్టాన్నభోజనముచే సంతుష్టుఁడైనవాఁడుననుట, క్వచిత్, కన్థాధారీ = చింపిగుడ్డలను గూర్చి కుట్టినబొంతను ధరించినవాఁడును, క్వచిత్, దివ్యామ్బరధరోఽపి = ప్రకాశించుచున్న బంగారుపీతాంబరమును ధరించినవాఁడును(అగు), కార్యార్థీ = కార్యసిద్ధిని గోరునట్టి, మనస్వీ=ధీరుఁడు, దుఃఖంచ- (భూశయ్యాదులవలనఁగలుగు) దుఃఖమును, నగణయతి=సరకుసేయఁడు, సుఖంచ = (పర్యంకశయనాదులవలనఁగలుగు) సుఖమును, నగణయతి = సరకుసేయఁడు-సుఖదుఃఖములను సమముగాఁజూచి లక్ష్యపెట్టక కార్యమును సాధించుటయందే కనుగలిగి యుండుననుట.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వళించు నొకచోఁ నొప్పారుఁ బూసెజ్జపై ణమ్ ।
నొకచో శాకము లారగించు నొకచోఁ నుత్కృష్టశాల్యోదనం
బొకచోఁ బొంత ధరించు నొక్కొకతఱిన్ యోగ్యాంబరశ్రేణి ద్రేవ॥
కకురా నీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబున్ సుఖంబున్ మదిన్ఁ

ఛా. కార్యమును సాధింపఁగోరు ధీరుఁడు కష్టాకష్టములను లక్ష్యపెట్టక యా (సెడి న్నే
సందర్భములకుఁ దగినట్లు కటువైన నేలమీఁదఁగాని మృదువైన పరుపునందుఁగాని పరుండి నిదురించును. చవిలేని కాయగూరలనుగాని రసవంతమైన శాల్యన్నమునుగాని వ భుజించును. చింపిగుడ్డల బొంతనుగాని తళతళలాడు బంగరుపీతాంబరమునుగాని ధరించును. ఇట్లు కష్టము లైనవానివలనఁ గలుగు దుఃఖమునుగాని కష్టములు కానివానివలనఁ గలుగు సుఖమునుగాని సరకుసేయఁడు. [ఇట్లు సుఖదుఃఖములను లక్ష్యపెట్టకుండుటవలన వానిచేఁ గార్యముచెడక సిద్ధించుచున్నదని యాశయము.]

అవ. ధీరులైనవారు లోకులు నిందించినను గాని స్తుతించినను గాని న్యాయమార్గమునుండి చలింప రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నిన్దన్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువన్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతువా యథేష్టమ్।
అద్యైవవా మరణ మస్తు యుగాన్తరేవా
న్యాయ్యాత్పథః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః॥ 75

టీ. నీతినిపుణాః=నీతిశాస్త్రమునందు నేర్పరులైనవారు-నీతిని జక్కఁగా నెఱింగినవారనుట, నిన్దన్తువా = నిందింతురుగాక, యది = కాదేని, స్తువన్తువా = స్తోత్రము సేయుదురుగాక, లక్ష్మీః=సంపద, సమావిశతువా=కలుగునుగాక,(అథవా)యథేష్టం=ఇచ్చవచ్చినట్లు-అడ్డపాటులేక, గచ్ఛతువా=పోవునుగాక, మరణం = మృతి, అద్యైవవా = ఇప్పుడేకాని,(అథవా)యుగాన్తరేవా=కల్పాంతరమందుఁగాని,అస్తు=కలుగుఁగాక,ధీరాః=బుద్ధిశాలురు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయముతోఁగూడిన, పథః=మార్గమునుండి, పదం = అడుగు-ఒక్కయడుగు పెట్టునంతమాత్రముగూడననుట, నప్రవిచలన్తి=చలింపరు-న్యాయమార్గమును విడువకుండుటయే వారికి పరమార్థముగాని నిందాస్తోత్రములు కావనిభావము.

శా. నీతిప్రౌఢవిహారులైననిపుణుల్ నిందింపనీ మెచ్చనీ
ఖ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ గాఢంబుగా సాఁగనీ
ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతిమై కానీ యుగాంతంబునన్
నీతిశ్లాఘ్యపదంబు దప్పరుగదా నిత్యంబు ధీరోత్తముల్. 75

తా. నీతివేత్తలు దూషించినను లేక భూషించినను, సంపద కలిగినను లేక తొలఁగి ...రణ మిప్పుడే కలిగినను లేక కల్పాంతరమునఁ గలిగినను, ధీరులైనవారు న్యాయ...ర్గమునుండి యొక్కయడుగుకూడఁ జలింపరు.

అవ. ధీరుఁ డనఁగా నెవఁడు? వాఁ డేమిసాధించు ననఁగా దానికిఁ ... చెప్పుచున్నాఁడు.

వసంతతిలక॥ కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః।
కర్షన్తి భూరివిషయా శ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్న మిదం స ధీరః॥ 76

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, చిత్తం = మనస్సును, కాన్తా *కటాక్షవిశిఖాః -

* 'యద్గతాగతవిశ్రాన్తివైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్। తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తం-

కాన్తా=స్త్రీలయొక్క, కటాక్ష=కడగంటిచూపులనెడి, విశిఖాః=బాణములు, న ఖిన న్తి=క్రుచ్చవో-మోహింపఁజేయవోయనుట, కోప... తాపః-కోప=క్రోధమనెడి, కృశాను=అగ్నియొక్క, తాపః=తాపము-వేఁడిమి, ననిర్దహతి=దహింపదో-వ్యాకుల పెట్టవోయనుట, భూరివిషయాఃచ=బలవత్తరములైన శబ్దము రసము మొదలైన యింద్రియార్థములును, లోభపాశైః=లోభములనెడి త్రాళ్లచేత - (లోభమనఁగా పరధనాపహరణమందు ప్రయత్నము-అది బంధనహేతువగుటచే పాశముగా రూపింపఁబడినది), నకర్ష న్తి=ఆకర్షింపవో - (తర్ష న్తి అనుపాఠమున తృష్ణగలదిగాఁజేయవో యని యర్థము.) సః ధీరః = ఆ ధీరుఁడు, కృత్స్నం=సమస్తమైన, లోకత్రయం=స్వర్గము మొదలైన మూఁడులోకములను, జయతి=జయించుచున్నాఁడు-స్వాధీనములుగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడనుట. వానికేదియు నసాధ్యముకాదని భావము.

ఉ. మానవతీకటాక్షశితమార్గణముల్ విదలింపఁ జాలవె
వ్వానిమనంబు కోపమయవహ్ని దహింపదు లోభపాశసం
తానము మాల్యచందనవితానములట్ల వెత సేయనోప కె
వ్వానివశంబునన్ మెలఁగు వాఁడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

తా. ఎవనిమనస్సు, పూవుబోఁడుల వాడిచూపులనెడి తూపులచే గాడకయుఁ, గోపాగ్నిచేఁ గ్రాఁగకయు, శబ్దాదివిషయములం దగిలి లోభపాశములచే కట్టువడి పేరాసపాలు కాకయు నుండునో, వాఁడే ధీరుఁడు. వానికి మూఁడులోకములును వశమై యుండును.

అవ. ధైర్యగుణమును దిరస్కరించుట యెట్లును యుక్తము కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కదర్థితస్యాపి హి ధైర్యవృత్తేః, ర్నశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్ష్టుమ్।
అధోముఖ స్యాపి కృతస్య వహ్నేః, ర్నాధః శిఖా యాతి కదాచిదేవ॥

తా. కదర్థితస్యాపి=తక్కువపఱుపఁబడినవాఁడయ్యును-అతిదుఃఖితుఁడైనను, ధైర్యవృత్తేః=ధైర్యముతో వర్తించునట్టివానియొక్క-ధీరునియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమనెడి గుణము, ప్రమార్ష్టుం=తుడిచివైచుటకు-తక్కువపఱుచుటకనుట, నశక్యతేహి=శక్యముగానేరదు. దీనికి దృష్టాంతమేమన, అధోముఖస్య=దిగుముఖముకలదిగా, కృతస్యాపి=చేయఁబడినదైనను, వహ్నేః=అగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాల, కదాచిదేవ = ఒకప్పుడును, అధః=

కటాక్షం ప్రచక్షతే' నల్లగ్రుడ్డు ఇటు నటు పోవుచును మరల వచ్చుచును నిలుచుచును ఇట్లు విచిత్రముగా విలాసముతో తిరిగివచ్చుటయే కటాక్షము: అని భావప్రకాశమునఁ జెప్పఁబడినది.

క్రిందుగా, నయాతి=పోదు-మీఁదనే ప్రసరించుననుట- ఇట్లు ధీరుని ధైర్యగుణము నుండునని తెలియునది. అలంకారము-దృష్టాంతము.

తే. నియతిచేతఁ గదర్థితుం డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మాపింపఁగఁ దరమె
క్రిందుసేయంగఁ బడినట్టి కృష్ణపథుని
కీల లెందయిన మీఁదుగాఁ గెరలుఁగాదె. 77

తా. అగ్నిని దలక్రిందుగాఁ బట్టినను దానిజ్వాల క్రిందుగా ప్రసరింపనియట్లు ధీరుని నెంతతక్కువపఱచినను వానిధైర్యగుణము తక్కువకాదు.

అవ. శీలము నశించుటకంటె మరణమునొందఁ యత్నించుటయే మే లనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరం తుఙ్గాచ్ఛృఙ్గా ద్గురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాయం కాయః కఠినదృషద న్తే విదలితః ।
వరం న్యస్తో హ స్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్నౌ పాత స్తదపి న కృతః శీలవిలయః ॥ 78

టీ. అయం=ఈ, కాయః=దేహము, గురుశిఖరిణః=మిక్కిలి పొడవైన పర్వతముయొక్క, తుఙ్గాత్ శృఙ్గాత్ = పొడవైన శిఖరమునుండి, క్వాపి = ఒకానొక, విషమే = వికటమైన - ఒడుదుడుకైన, కఠిన దృషత్ అన్తే = కఠినమైన ఱాతి నడుమ, పతిత్వా = పడి, విదలితః = తునుకలైనది (అయ్యేనేని), వరం=కొంత మేలు. హ స్తః=చేయి, తీక్ష్ణ దశనే = విషాగ్నిచే నుగ్రమైన కోఱలుగల, ఫణిపతిముఖే = సర్పరాజుయొక్క నోటియందు, న్య స్తః=పెట్టఁబడినది (అయ్యేనేని), వరం=కొంత మేలు, వహ్నౌ=అగ్నియందు, పాతః=పడుట-అగ్నిప్రవేశమనుట, వరం=కొంత మేలు, తదపి= అయినను, శీలవిలయః=మంచిస్వభావముయొక్క నాశము - మంచిస్వభావమును విడిచిపెట్టుట, కృతః = చేయఁబడినది (అయ్యేనేని), న వరం=కొంచెమైనను మంచిదికాదు- ప్రాణసంకటము కలిగినను శీలమును విడువరాదని భావము.

ఉ. ఉరుతరపర్వతాగ్రమునఁ నుండి దృఢం బగుఱాతిమీఁద స
త్వరముగఁ ద్రెళ్ళి కాయము హతంబుగఁ జేయుట మేలు గాలిమే
పరిదారవాఁతఁ గే లిడుటఁ బాగు హుతాశనమధ్యపాతముం
వర మగుఁ జారుశీలగుణవర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్. 78

తా. పొడవైనయొకపర్వతపుకొననుండి యొకానొకకఠినశిలనడుమఁ బడి యొడలు తునకలుగాఁ జేసికొనుటయుఁ గొంత మే లనవచ్చును. వెడిదంష్ట్రఁగోఱలు గల-

యాదిశేషునిముఖమునందుఁ జేయిఁ జొనుపుటయుఁ గొంత మేలనవచ్చును. అగ్నిఁజొచ్చుటయు మేలనవచ్చును. కాని, శీలమును విడుచుటమాత్రముకొంచమైననుమంచిదికాదు.

అవ. శీల మత్యంతావశ్యక మైనదని చెప్పఁబడినదిగదా. అది యుండుటవలనఁ గలుగు లాభమేమి ? అని యడుగఁగా దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహ్నిస్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్క్షణా
న్మేరుః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కురఙ్గాయతే ।
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షాయతే
యస్యాఙ్గేఽఖిలలోకవల్లభతమం శీలం సమున్మీలతి ॥ 79

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, అఙ్గే = అవయవమునందు - శరీరమునందనుట, అఖి. . .తమం-అఖిలలోక=సమస్తజనులకును, వల్లభతమం=మిక్కిలియు మనోహరమైన, శీలం=సత్స్వభావము, సమున్మీలతి=మిక్కిలియుల్లసిల్లుచున్నదో, తస్య=వానికి-వానియెడ, వహ్నిః=అగ్ని (దహించునట్టిదైనను), జలాయతే=జలమువలె నాచరించుచున్నది-జలమువలె చల్లనగుచున్నదనుట. జలనిధిః=సముద్రము (దాఁటరానిదైనను), తస్య=వానికి-(ఇట్లె మీఁద నొక్కొక్కదానికిని గూర్చుకొనవలయును), కుల్యాయతే=కాలువవలె నాచరించుచున్నది. తత్క్షణాత్=అక్షణముననే-ఆలస్యమునఁగాదనుట, మేరుః = మేరుపర్వతము, స్వల్పశిలాయతే=చిన్నఱాయివలెనగుచున్నది, మృగపతిః=సింహము(మిక్కిలి హింసించు స్వభావముగలదైనను), సద్యః=అప్పుడే-తోడనే, కురఙ్గాయతే=జింకవలెనగుచున్నది. వ్యాలః=సర్పము (విషముచేతను రోషముచేతను భయంకరమైనదయ్యును), మాల్యగుణాయతే=పూదండవలె నగుచున్నది. విషరసః=విషద్రవము (ప్రాణములను హరించునట్టిదైనను), పీయూషవర్షాయతే=అమృతవర్షమువలె నాచరించుచున్నది-దుఃఖమును గలిగించునవియెల్ల శీలసంపన్నునికి సుఖమును గలిగించుచున్నవి. ఇదియే శీలమువలనఁ గలుగు పరమలాభమని భావము.

చ. అతనికి వార్ధికుల్య యగు నగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం
చితశిలలీల నుండు మదసింహము జింక తెఱంగుఁ దాల్చుఁ గో
పితఫణి పూలదండ యగు భీష్మవిషంబు సుధారసం బగుక్
క్షితి జనసమ్మతం బగుసుశీల మ దెవ్వనియందు శోభిలున్. 79

తా. సకలజనులకు నత్యంతమనోహరమైన శీలముకలిమిచే నెవ్వనిమూర్తి యుల్లసిల్లచుండునో యట్టిపురుషునికి దహించునట్టియగ్ని జలమువలెఁ జల్లగను, దాఁటరానిసముద్రము చిన్నకాలువవంటిదిగాను, బొడవైన మేరుపర్వతము చిన్నఱాతివంటిదిగాను,

హింసించునట్టి సింహము బెదరిపాఱునట్టి జింకవంటిదిగాను, విషతోషములచే బెడిదమైన సర్పము సొంపైన పుష్పసరమువంటిదిగాను, విషద్రవ మమృతవర్షమువంటిదిగాను నిట్లు దుఃఖహేతువులైనవన్నియు సుఖప్రదములుగా నగును. ఇచట కృత్యర్థమువలన నౌపమ్య ప్రతీతి కలుగుటచే నుపమాలంకారము.

అవ. శీలసంపన్నులగువారికి నెప్పుడును సంతాపము గలుగదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః, క్షీణో ప్యుపచీయతే పున శ్చన్ద్రః।
ఇతి విమృశన్త స్సన్తః, సన్తప్యన్తే న విప్లుతా లోకే॥ 80

టీ. తరుః=వృక్షము, ఛిన్న స్సన్నపి=ఛేదింపఁబడినదైనను,పునః=మరల,రోహతి=పైకిపోవుచున్నది-పెరుఁగుచున్నదనుట. చన్ద్రః = చంద్రుఁడు, క్షీణస్సన్నపి = కృష్ణపక్షమునందు నానాఁటికిం గృశించినవాఁడైనను, పునః=మరల, ఉపచీయతే=పెరుఁగుచున్నాఁడు. ఇతి=అనియిట్లు,విమృశన్తః=మనస్సునఁ దలపోయుచున్నవారైన, సన్తః=సత్పురుషులు-శీలసంపన్నులనుట, లోకే=ఈలోకమునందు, విప్లుతాస్సన్తః=సంకటము నొందినవారగుచు, న సన్తప్యన్తే = సంతాపమునొందరు. అయితే తరువృక్షములవలె తాము అభివృద్ధికి మఱియొకప్పుడు రాఁగూడునని తలంతు రనుట.

గీ. ఖండితం బయ్యు భూజంబు ♦ వెండి మొలుచు
క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధిఁ ♦ జెందు సోముఁ
డివ్విధమున విచారించి ♦ యొడలు దెగిన
జనములకుఁ దాప మొందరు ♦ సాధుజనులు. 80

తా. చెట్టు ఛేదింపఁబడినను మరల పైకి పెరుఁగుట, చంద్రుఁడు కృష్ణపక్షమునఁ గృశించినను మరల వృద్ధినొందుట, యను నీ రెండుదృష్టాంతములను మనస్సునఁ దలపోసినవారై శీలసంపన్నులు తమకు దుఃఖముకలిగినేని తాపమునొందక తా మాతరు చంద్రులవలె ముం దభివృద్ధికి రాఁగూడునని తలఁచుచుందురు. [ఇప్పుడు క్షీణదశనొంది నను పిదప వృద్ధినొందుదుమను విమర్శవలన వారికి సంతాపమే కలుగదని యాశయము.]

అవ. శీలమే సమస్తభూషణము లని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞాన స్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః।
అక్రోధ స్తపసః క్షమా ప్రభవితు ర్ధర్మస్య నిర్వ్యాజతా
సర్వేషామపి సర్వకారణ మిదం శీలం పరం భూషణమ్॥

టీ. ఐశ్వర్యస్య = స్వామ్యమునకు-పతిత్వమునకు, సుజనతా=సుజనత్వము-మంచి తనము, విభూషణం = అలంకారము-దుర్జనత్వ మలంకారము కాదనుట. శౌర్యస్య= శూరత్వమునకు, వాక్సంయమః=వాక్కుయొక్క నియమము-మితభాషిత్వమనుట, భూష ణము - అసంబద్ధప్రలాపములాడుట కాదనుట. జ్ఞానస్య=తెలివికి - ఇది చేయఁదగును తగదు అను వివేకమునకు, లేక, ఆత్మవిషయజ్ఞానమునకు, ఉపశమః = శబ్దాది విషయము లందు ఆశలేమి, విభూషణము-విషయలోలుపత్వము కాదనుట. శ్రుతస్య=శాస్త్రమునకు, వినయః=అడఁకువ, భూషణము-గర్వోద్రేకముకాదనుట. విత్తస్య=ధనమునకు, పాత్రే= సత్పాత్రమునందు, వ్యయః=వ్యయము, భూషణము-నటవిటాదులందుఁ జేయు వ్యయము కాదనుట. తపసః=చాంద్రాయణాదిరూపమైన తపమునకు, అక్రోధః=కోపములేమి, భూషణము-కోపశీలత్వము కాదనుట, ప్రభవితుః=సమర్థుఁడైనవానికి-సామర్థ్యమున కు, క్షమా = ఓర్పు, విభూషణము-ఉగ్రతకాదనుట, ధర్మస్య=సత్పాత్రదానమునకు, నిర్వ్యాజతా = వ్యాజములేమి, భూషణము - ఒకనెపమునకై చేయుట కాదనుట. సర్వకారణం=ఐశ్వర్యము మొదలైన సమస్తమునకు మూలమగు, ఇదం=ఈ పూర్వోక్త మైన, శీలం=శీలము, సర్వేషామపి=సకలపురుషులకును, పరం = (సౌజన్యాదులకంటె) నుత్కృష్టమైన,భూషణం=అలంకారము. కావున సర్వవిధముల శీలమునే యాశ్రయింప వలయు నని భావము.

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికిన్
మానము నీతి విద్యకు శమంబు సుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికిన్
దానము దాల్మి శక్తికిని ధర్మనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ. 81

తా. స్వామిత్వమునకు సుజనత్వమును, శౌర్యమునకు మితభాషిత్వమును, జ్ఞాన మునకు శబ్దాదివిషయములందు రక్తిలేమియు, శాస్త్రజ్ఞతకు వినయమును, ధనమునకు సత్పాత్రవినియోగమును, తపమునకుఁ గోపములేమియు,సామర్థ్యమునకు సహనశీలత్వమును, ధర్మమునకు వ్యాజములేకుండుటయు నలంకారములు. శీలమనునది ఐశ్వర్యము మొదలైన వానికన్నిటికిని మూలము గనుక సకలపురుషులకు నిదియే సౌజన్యాదులకంటెను మేలైన భూషణము-(ఐశ్వర్యము మొదలైనవిగల యాయాపురుషులకు వరుసగా సౌజన్యము మొదలైన యాయాగుణములు భూషణములు. ఐశ్వర్యాదులకెల్ల శీలమే మూలము,గనుక నాయైశ్వర్యాదులు గలవారికి ఆసౌజన్యాదులకంటె నిదియే మేలైనభూషణ మని తాత్పర్యము.)

ఇది నీతిశతకమునందు ధైర్యపద్ధతివర్ణనమన్నది అష్టమదశకము.

అవ. ధైర్యశీలములు రెండునుగూడ దైవాయత్తము లగుటంజేసి వానిని నిరూపించినపిదప దైవపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సైనికాః
స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రైరావణో వారణః ।
ఇత్యాశ్చర్యబలాన్వితోఽపి బలభి ద్భగ్నః పరైః సజ్గరే
త ద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ధిగ్ వృథా పౌరుషమ్॥ 82

టీ. యస్య=ఎవనికి, నేతా=నడపువాఁడు-హితాహితము లుపదేశించి తగినదారిని ప్రవర్తింపఁజేయువాఁడనుట, బృహస్పతిః=బృహస్పతియో-ఎవఁడో యొకఁడు కాదనుట, ప్రహరణం=ఆయుధము-పగతురనుగొట్టుసాధనము, వజ్రం = వజ్రాయుధమో-కొండల ఱెక్కలుగొట్టినను మొక్కవోనట్టి వజ్రాయుధమేకాని యేదో యొకయినుపసాధనము కాదనుట, సైనికాః=సైనికులు, సురాః=దేవతలో - బలహీనులగు నీలోకపుమనుష్యులు కారనుట, దుర్గం=గుప్తిస్థానము, స్వర్గః=స్వర్గలోకమో-మన్నుతాళ్లు మొదలైనవానితోఁ గట్టఁబడినదికాదనుట, అనుగ్రహః=రక్షించునాసక్తి, హరేఃఖలు = హరివలననుండియో-క్షుద్రదేవతవలననుండి కాదనుట-హరి యింద్రునిరక్షింపఁగోరుట సకలలోకాధీశ్వరుఁడగుటవలననేకాని వానికిఁ దమ్ముడుగాఁ బుట్టుటవలనఁగాదని హరిశబ్దప్రయోగము తెలుపుచున్నది, వారణః=ఏనుఁగు, ఐరావణః = ఐరావతమో-ఏదో యొకయేనుఁగుగున్నకాదనుట, బలభిత్ = అట్టియింద్రుఁడు, ఇతి=ఇట్లు, ఆశ్చర్యబలాన్వితోఽపి = (ఇతరులకు సాధారణము కానిదగుటవలన) ఆశ్చర్యమును గలిగించునట్టి శక్తితోఁ గూడినవాఁడైనను, సజ్గరే=యుద్ధమునందు, పరైః=ఇతరులచేత-రాక్షసులచేతననుట, భగ్నః = భంజింపఁబడెను. తత్ =కాఁబట్టి, వ్యక్తం=స్పష్టముగా, దైవమేవ=దైవమే, శరణంనను=రక్షకముకదా-పౌరుషము రక్షకము కానుట. పౌరుషం=పురుషకారమును-పురుషప్రయత్నమును, ధిగ్ధిగ్ =ఛీ ఛీ (అనఁదగును.) వృథా=అదివ్యర్థము - అప్రయోజకమైనదగుటచే పౌరుషమేమియుఁ జేయనేరదని భావము.

మ. గురుఁడు గురుండు వాలు శతకోటి సుపర్వులు వాహినీపతుల్
సురభవనంబు కోట మధుసూదనుఁడుగ్ సయిదోడు దంతి ది
క్కరిపతి గాఁగ నొప్పుబలఘాతియు దాయల కోడె నాజిలో.
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్. 82

తా. ఇంద్రుని కాలోచనచెప్పుమంత్రి బృహస్పతి. ఆయుధము కొండలఱెక్కలఁ గొట్టినను మొక్కవోనివజ్రము. సైనికులు దేవతలు. దుర్గము స్వర్గము. అనుగ్రహించిన

వాఁడు సకలలోకాధినాథుఁడగు విష్ణువు. గజము ఐరావతము. ఇట్లాశ్చర్యకరమైన శక్తితోఁగూడినవాఁడైనను ఇంద్రుఁడు యుద్ధమునందు రాక్షసులచే భంగపడెను. కాఁబట్టి * దైవమే రక్షకమనుట స్పష్టముగాఁ దెలియుచుండుటవలన నిసీ! పౌరుష మెంతయు వ్యర్థము. [ఇందు సాభిప్రాయవిశేషణములవలన పరికరాలంకారము.]

అవ. బంధమోక్షములకును హానివృద్ధులకును సైతము దైవమే కారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భగ్నాశస్య కరణ్డపిణ్డితతనో ర్మ్లానేన్ద్రియస్య క్షుధా
కృత్వాఖు ర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః ।
తృప్త స్త త్పిశితేన సత్వర మసౌ తేనైవ యాతః పథా
స్వస్థా స్తిష్ఠత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ క్షయే కారణమ్ ॥ 83

టీ. ఆఖుః=ఎలుక, నక్తం=రాత్రియందు, వివరం=బిలమును, కృత్వా=చేసి-పెట్టె కనిభావము, కరణ్డ పిణ్డిత తనోః=పెట్టెయందు ముద్దగాఁ గూర్పఁబడిన దేహముగలదియు-తిరుగుటకును మేను చాచుటకును లేక కష్టదశయందున్నట్టి యనుట, కావుననే, భగ్న ఆశస్య=(తప్పించుకొనిపోవ వీలులేమిచే) చెడినమనోరథముగలదియు, క్షుధా=ఆఁకటిచేత, మ్లాన ఇన్ద్రియస్య=వాడినయింద్రియములు గలదియు-ఇంద్రియములపాటవము చెడినది యు ననుట, (అగు) భోగినః=సర్పముయొక్క, ముఖే=నోటియందు, స్వయమేవ = తనం తనే-దైవవశమున, నిపతితః=పడినదాయెను. అసౌ=ఈసర్పము, తత్ పిశితేన = దాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచేత, తృప్తస్సన్=తృప్తినొందినదై, తేనైవపథా=అదారినే-ఆబిలముదారి నేయనుట, సత్వరం=శీఘ్రముగా, యాతః=(బయటవచ్చిపాఱి) పోయెను. (కాఁబట్టి, హేజనాః = జనులారా! అని శేషము), స్వస్థాః సన్తః = స్థిరచిత్తులై - నెమ్మ దితోననుట, తిష్ఠత = ఉండుఁడు, (ఏలనఁగా) వృద్ధౌ=వృద్ధియందును, క్షయే=క్షీణత యందును, దైవమేవ=దైవమే, పరంహి=ఉత్కృష్టమైనదిగదా-ఉత్కృష్టమైన కారణ ముగదాయనుట-వేఱొకటి కారణముగాదనిభావము. ఈ మూషకభోగిదృష్టాంతమును ద లఁచుకొని వృథా పౌరుషములకు సంకటపడక, స్వస్థచిత్తులై యుండుఁడని యాశయము.

ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరంబు నొనరించి కరండబద్ధమై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి పెద్దయు డస్సినపామువాత సం

* 'ఉద్యోగినం పురుషసింహ ముపైతి లక్ష్మీ ర్దైవం ప్రధాన మితి కాపురుషా వదన్తి। దైవం నిహత్య కురు పౌరుష మాత్మశక్త్యా యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః' అని పౌరుషమే యధికప్రధానమైనదిగాఁ జెప్పుటను పైశ్లోకము ఖండించుట తెలియనగును.

పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని ◆ పాము దొలంగె బిలంబు త్రోవనే
యేతఱి హానివృద్ధులకు ◆ నెక్కటి దైవము కారణం బగున్. 83

తా. ఒకనాఁటిరాత్రి యొకయెలుక యాహారము సంపాదించుకొనుటకు నొకపెట్టెకు రంధ్రముచేసి దానిలోనికిఁ దూఱెను. అప్పుడంతకుమును పే యొకపాము పెట్టెలో తగులుపడి యాఁకచెడి యిఱుకటమువలన దేహమునంతయు ముద్దగాఁగూర్చుకొన్నదై యాఁకటివలన నింద్రియములపాటవమును దప్పి కృశించుచుండెను. అంతనది యాయెలుక ప్రవేశింపఁగానే పట్టుకొని దానిమాంసమును దిని తృప్తినొందినదై యాయెలుకచేసిన రంధ్రముగుండనే బయటికి తప్పించుకొని పాఱిపోయెను. ఇట్లెలుక యాహారమువెదకవచ్చి చిక్కుకొని చచ్చుటయు, చిక్కుకొని చావనున్నసర్ప మాహారమును దిని తప్పించుకొని బ్రదుకుటయు, నెలుకచేసినబొందయే యది చిక్కుకొనుటకు నుపాయమును బాము తప్పించుకొనుటకు హేతువగుటయుఁ జూడఁగా దైవమె ముఖ్యకారణమై నిలిచి వృద్ధిక్షయములు కలిగించుచున్నదిగాని పురుషప్రయత్నమువలన నేమియులేదని తెలిసెడిని. కావున లోకులారా! యీసర్పమూషకదృష్టాంతమును దలఁచుకొని కష్టములు కలిగినయెడల వానికి దైవమే మూల మని తలఁచి దుఃఖింపక స్వస్థచిత్తులరై యుండుఁడు.

అవ. దైవభక్తి గలవానికిని లేనివానికిని గలుగు నవస్థలను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యథా కన్దుకపాతే నో, త్పత త్యార్యః పతన్నపి।
తథా త్వనార్యః పతతి, మృత్పిణ్డపతనం యథా॥ 84

టీ. ఆర్యః=పూజ్యుఁడు-దైవభక్తిగలవాఁడు, పతన్నపి=(ఏదేనొకకారణములచేత) పడుచున్నవాఁడైనను - తక్కువదశకు వచ్చుచున్నను అనుట, కన్దుకపాతేన=బంతిపాటుచేత-బంతి పడి పైకిలేచులాగున అనుట, యథాఉత్పతతి=ఎట్లు పైకివచ్చునో-ఉన్నతికి వచ్చునోయనుట, తథా=అట్లే, అనార్యః=పూజ్యుఁడుకానివాఁడు-దైవభక్తిలేనివాఁడనుట, మృత్పిణ్డపతనం యథా = మట్టిముద్దయొక్క పాటువలె, పతతి=పడుచున్నాఁడు-తక్కువస్థితికి వచ్చుచున్నాఁడనుట.

క. కందుకము వోలె సుజనుఁడు
గ్రిందం బడి మగుడ మీఁదికి న్నెగయు సుమీ
మందుఁడు మృత్పిండమువలె
గ్రిందం బడి యడఁగియుండుఁ ◆ గృపణత్వమునన్. 84

తా. బంతి క్రిందపడినను మరల పైకిలేచునట్లు దైవభక్తిగల పూజ్యుఁడు క్రిందపడినను తిరిగి యున్నతికి వచ్చును. మట్టిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండునట్లు దైవభక్తిలేనివాఁడు క్రిందపడిరేని యుండును.

అవ. దైవకృప లేనివానికి నెక్కడఁగాని సుఖము కలుగదను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఖల్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సన్తాపితో మస్తకే
వాఞ్ఛన్దేశ మనాతపం విధివశాత్తాలస్య మూలం గతః।
తత్రాప్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః
ప్రాయో గచ్ఛతి యత్ర దైవహతక స్తత్రైవ యా న్త్యాపదః॥ 85

టీ. ఖల్వాటః=బట్టతలవాఁడు, మస్తకే=తనతలయందు, దివసేశ్వరస్యకిరణైః=సూర్యునియొక్క కిరణములచేత, సన్తాపితస్సన్=మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడినవాఁ డగుచు, అనాతపం=ఎండలేనట్టి - నీడగలయనుట, దేశం=ప్రదేశమును, వాంఛన్ = కోరుచు, విధివశాత్=దైవయోగమున, తాళస్య=తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం (ప్రతి) = మొదటిని (గూర్చి), గతః=పోయెను - తాటిచెట్టు క్రిందికిఁ బోయియుండె ననుట, తత్రాపి = అచ్చటనుగూడ, పతతా=కాడ తునిగి పడుచున్న, మహాఫలేన=పెద్ద (తాటి) పండు చేత, అస్య=వీనియొక్క, శిరః=తల, సశబ్దం = పటపట యను శబ్దముతోఁ గూడు నట్లుగా, భగ్నం=పగుల్పఁబడినది - పగిలెననుట. (దీనికి హేతువేమనఁగా), దైవహతకః=దైవము ప్రతికూలముగా నుండువాఁడు, యత్ర = ఏచోటికి, గచ్ఛతి=పోవుచున్నాఁడో, తత్రఏవ=ఆచోటికే, ఆపదః=ఉపద్రవములుకూడ, ప్రాయః=బహుతరముగా,యాన్తి=పోవుచున్నవి-దోమలకు వెఱచి యూరువిడిచి యడవికిఁబోయిన వానిని పులి పట్టుకొన్నట్లనుట.

మ. ధర ఖల్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్త ప్రధానాంగుఁ డై
త్వరతో డక్క బఱువెత్తి చేరి నిలిచెన్ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద
చ్ఛిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విచ్ఛిన్నశబ్దయోగంబుగాఁ
బోరి దైవోపహతుండు పోవుకడకుం బోవుంగదా యాపదల్. 85

తా. బట్టతలవాఁడొకఁడు తనతల యెండచేఁ గాలుటకుఁ దాళలేక నీడగలచోటిని గోరి నొకతాటిచెట్టుక్రిందఁజేరెను. దైవికముగా, అచ్చటికిఁ బోయియుండినను పెద్ద తాటిపండొకటి మీఁదఁబడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. కావున దైవము ప్రతికూలముగానుండువాఁ డెక్కడికిఁబోయిన నక్కడికి వానియాపదలుకూడ వచ్చునేగాని వానిని విడిచిపెట్టవు. (తలను ఎండసోఁకుననుండి తప్పింపఁజూడఁగా పండువేసి దానిని బగుల్చుట ప్రతికూలమగు దైవముయొక్క చేష్టితమని యూహించునది).

అవ. ఇట్లుండుటవలన దైవమే బలీయమని నా యభిప్రాయమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజభుజఙ్గవిహఙ్గమబన్ధనం, శశిదివాకరయో ర్గ్రహపీడనమ్ ।
మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం,విధి రహో బలవానితి మే మతిః॥

టీ. గజ భుజఙ్గ విహఙ్గమ బన్ధనం = ఏనుఁగులు సర్పములు పక్షులు వీనియొక్క కట్టువడుటయు, శశిదివాకరయోః = సూర్యచంద్రులయొక్క, గ్రహపీడనం = రాహుగ్రహముచే పీడింపఁబడుటయు, మతిమతాం=ప్రాజ్ఞులైనవారియొక్క, దరిద్రతాంచ= పేదరికమును, విలోక్య=చూచి, అహో=ఔరా, విధిః=దైవము, బలవాన్ ఇతి = బలీయమైనది అని, మేమతిః=నాయభిప్రాయము-దైవమే యన్నిటికిని మూలమనిభావము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బక్షులుఁ బట్టువడుట
రవి సుధాకరులకు నైన రాహుబాధ
బుద్ధిమంతుల లేమియుఁ బొసఁగఁ జూచి
విధి బలాఢ్యుఁ డటంచు భావింతు మదిని. 86

తా. పట్టుకొనసాధ్యముకాని యేనుంగులు సర్పములును పక్షులును గట్టువడుటయు, జగమునంతయు వెలిఁగించునంతటి మహిమగల సూర్యచంద్రులను రాహువు పీడించుటయు, మిక్కిలి బుద్ధిశాలులైనవారికిఁ బేదరికము కలుగుటయును జూడఁగా, ఔరా! అందఱికంటెను దైవమే బలీయమైనది, కానిచో నింతటిగజాదు లిట్టిపాట్లను లోనగునా యని నేను దలంచుచున్నాను. అలం. అర్థాంతరన్యాసము, కావ్యలింగము.

అవ. దైవ మిట్లు చేయునేని యదికూడ తెలివిలేనిదియే యగునని తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సృజతి తావ దశేషగుణాకరం, పురుషరత్న మలఙ్కరణం భువః ।
తదపి తత్క్షణభఙ్గి కరోతి చే, దహహ కష్ట మపణ్డితతా విధేః ॥ 87

టీ. (విధిః=దైవము), అశేష గుణ ఆకరం = సకల సద్గుణములకును గనియును (అనఁగా ఆశ్రయమును), భువః = భూమికి, అలఙ్కరణం = అలంకారమును, (అగు) పురుషరత్నం=పురుషుఁడను రత్నమును- పురుషశ్రేష్ఠుని అని భావము, సృజతితావత్ = నిర్మించుచున్నాఁడుగదా.తదపి=అయినను-అట్లు సృజించినప్పటికిని,తత్ =ఆపురుషరత్నమును, క్షణభఙ్గి=క్షణమాత్రమున భంగము నొందుదానినిగా, కరోతిచేత్ =చేయుచున్నయెడల, విధేః=దైవముయొక్క, అపణ్డితతా = పాండిత్యములేమి - మూఢత్వమనుట, అహహ=అక్కటా, కష్టం=కష్టము. 'అహహ' మిక్కిలి విషాదమును దెలుపుటకొఱకని తెలియునది. ఇచట 'అశేషగుణాకరం','అలఙ్కరణంభువః' అను నీరెండు విశేషణములును పురుషరత్నం అను రూపకసమాసమునఁగల పురుషునికిని రత్నమునకును సమానములు.

క. గుణమణిఖని యగుపూరుష
మణి ధరణికి రవణముగ నమర్చిన విధి యా

నీతిశతకము - దైవపద్ధతి.

గుణవంతుని వెసఁ దునిమిన
గుణహీనునిగాఁగ నెన్నుకొనరే ధాతన్.

తా. దైవము సకలసుగుణసంపన్నుఁడును జగమున కలంకారభూతుఁడ
పురుషశ్రేష్ఠుని నిర్మించినప్పటికిని వాని నతిత్వరల్లో నశించునట్లు చేయునేని,కటక
దానికిని దెలివిలేదు. ఏమి చేయవచ్చును. అలం. రూపకము.

అవ. దైవయోగము నెట్లుగాని యతిక్రమించుట కష్టవ
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ అయ మమృతనిధానం నాయకో ఒప్యోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నో ఒవతంసః।
విరహయతి న చైనం రాజయక్ష్మా శశాఙ్కం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లఙ్ఘనీయః॥

టీ. అయం=వీఁడు-ఈ కనఁబడుచున్న చంద్రుఁ డనుట, అమృతనిధానం=అమ
మునకు స్థానమును, ఓషధీనాం=సంజీవిని మొదలైనమూలికలకు, నాయకఃఅపి =
యును, శతభిషక్ అనుయాతః=నూర్గురు వైద్యులచేత అనుసరింపఁబడినవాఁడు
(చంద్రునికి నూఱువైద్యులు లేమిచేనట్లు చెప్పుటవలన దోషముకలుగఁగా శతభిషన
ముచే ననుసరింపఁబడినవాఁడు అని యర్థాంతరమువలన దోషమునకు పరిహారము (గపి
వలయును), శమ్భుమూర్ధ్నః=శివునియొక్క-శిరస్సునకు, అవతంసః = శిరోభూషణమ
ఏనంశశాఙ్కం=పూర్వోక్తలక్షణములతోఁ గూడియున్న యీ చంద్రునీ, రాజయ
క్షయరోగము, నచ విరహయతి=విడువలేదుగదా. (కావున) హత...పాకః-హత
నష్టదైవముయొక్క-చచ్చినదైవముయొక్క, పరిపాకః=నియోగము, కేనవా=ఎవ్వని
లఙ్ఘనీయః=అతిక్రమింపఁదగినది - ఎవ్వనికిని అతిక్రమింపరాదనుట. 'హతవిధి' అను
హతశబ్దము నిర్వేదపడుటను దెలుపుచున్నది. అనఁగా హేయముగాఁ దలఁచిచెప్పినవ
యని తెలియనగును.

చ. శతభిషగాఢ్యుఁడున్ సతతశంభువతంసము నయ్యు నోషధీ
తతులకు నాథుఁ డయ్యును సుధారససేవధి యయ్యుఁ దారకా
పతి దనరాజయక్ష్మభవబాధలఁ బాపఁగ నోపఁ డక్కటా
హతవిధి కృత్య మెవ్వనికి నైన జగంబున దాఁటవచ్చునే.

తా. ఈ కనఁబడుచున్నచంద్రుఁడు అమృతముండెడు స్థానము. సంజీవిని
లైన మూలికలకెల్లరాజు వైద్యులొకనూర్గురు కూడనేయుందురు. సకలలోకక్షేమ

డగు శివునికి శిరోభూషణమైనవాఁడును, ఇట్టి యీ చంద్రుని క్షయరోగముపట్టి విడువకున్నది. కాఁబట్టి పాడుదైవముయొక్క నియోగమును దప్పింప నెవరికిని దరముకాదు.

అవ. మనస్సును మెలపునదికూడ దైవమే యని చెలికానిని చూచి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియసఖ విప ద్దణ్డవ్రాతప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయచలే చిన్తాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః।
మృదమివ బలాత్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
ద్భ్రమయతి మనో నో జానీమః కి మత్ర విధాస్యతి॥ 89

టీ. ప్రియసఖ=ప్రియస్నేహితుఁడా! ఖలః=దుష్టుఁడైన, విధిః=దైవము, ప్రగల్భకులాలవత్=ప్రౌఢుఁడైన (అనఁగా ఆఱితేఱిన) కుమ్మరవానివలె, మనః= నామనస్సును, మృదంఇవ = మట్టినివలె, బలాత్ = సామర్థ్యముతో, పిణ్డీకృత్య = ముద్దచేసి, విపత్...చలే-విపత్=ఆపదలనెడి, దండ = కొయ్యలయొక్క, వ్రాతస్య= సమూహముయొక్క, ప్రపాత=పాటులయొక్క, పరమ్పర=పరంపరయొక్క, పరిచయ=మచ్చికచేత-కూడికచేతననుట-విపత్తులనెడికొయ్య లొకటివెనుక నొకటిగా పెక్కులు తన పైఁబడుచుండుటచేతననిభావము, చలే = తిరుగునట్టిదైన-దైవమనెడి కుమ్మరి విపత్తులనెడి కొయ్యలను వరుసగా మీఁదవైచికొట్టుటచేఁ దిరుగుచున్నట్టియనుట,చిన్తాచక్రే= చింతయనెడి చక్రమునందు, నిధాయ=ఉంచి, భ్రమయతి=త్రిప్పుచున్నది, అత్ర=ఇందు-ఈత్రిప్పుటయందు, కిం విధాస్యతి=ఏమి చేయఁబోవుచున్నాఁడో- ఏమిచేయుట కిట్లు త్రిప్పుచున్నాఁడో, నోజానీమః=ఎఱుఁగము.

చ. కలితవిపత్తిదండపదఘట్టనసేయుచు మన్కువడిన్
ఖలుఁడు విధాత పిండితముగా నొనరించి నితాంతచింత యన్
బలితపుసారెపై నిలిపి పాయక డెందము ద్రిప్పుచున్నవాఁ
డలమి కులాలురీతిఁ దెలియం గలవారమె యేమిసేయునో. 89

తా. దుష్టమగుదైవ మొకయాఱితేఱిన కుమ్మరివలె నామనస్సును బలిమితోఁ బట్టి మట్టివలె ముద్దఁజేసి, యాపద లనియెడి కొయ్యగుదియలచే నెడతెగక కొట్టుపడుట వలనఁ దిరుగుచున్న చింతయనెడు చక్రమునం దునిచి త్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుట కిట్లు త్రిప్పుచున్నదో తెలియరాదు. [కుమ్మరిత్రిప్పుట కుండచేయుట కని తెలియును. ఇదిత్రిప్పుట యెందులకో తెలియరాదనుట. దైవప్రాతికూల్యమువలన ఆపదలు సంభవించుటయు, అవి చింతను గలిగించుటయు, ఆచింత మనస్సును ద్రిప్పుటయు ననెడి వ్యవహారమును మట్టిని ముద్దచేసి చక్రమునఁబెట్టి త్రిప్పుటయనెడు కుమ్మరివ్యాపారముగాఁ గవి రూపించినాఁ డని యెఱుంగునది.]

శ్లో॥ విరమ విరసాయాసా దస్మా ద్దురధ్యవసాయతో
విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితు మీహసే।
అపి జడ విధే కల్పాపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః
కులశిఖరిణః క్షుద్రా నైతే న వా జలరాశయః॥ 90

టీ. జడ = ఓయి మందుఁడా! విధే = దైవమా, విపది=నీవు కలిగించిన యాపదయందు, మహాత్మనాం=మహాత్ము లైనవారికి, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యము చెడుటను, ఈక్షితుం=కనుగొనుటకు, ఈహసే=కోరెదవు, (అనుట) యత్ =ఏదియో, -విరస ఆయాసాత్ =నిష్ప్రయోజనమైన ఆయాసముగల-మహాత్ముల ధైర్య మెట్టియాపద నేని దూలనేరదుగాన దానిని దూలించుటకైన యాయాసము వ్యర్థమే యగును కాఁబట్టి యట్టియాయాసముగల,అస్మాత్ =యీ-మహాత్ముల కాపదపుట్టించి వారి ధైర్యమును దూలింపఁజూచుట యనునట్టి యనుట, దురధ్యవసాయతః=చెడ్డపూనికనుండి, విరమ=ఉడుగుము, వారిధైర్యమును దూలించుట యసంభావిత మని దృష్టాంతముచే దృఢపఱుచుచున్నాఁడు. కల్ప అపాయే=కల్పాంతమునందు — కల్పాంతమువంటి మిక్కిలి సంకటమునందు-ఇఁక తక్కినపుడు చెప్పనేల యని భావము, వ్యపే...క్రమాః - వ్యపేత = మిక్కిలిపీడిన - చెడిన యనుట, నిజక్రమాః అపి = తమమర్యాదలుగలవయ్యు -తమతమ మేరలు తప్పినట్టివయ్యు-భూమిని దాల్చియుండుట చెలియలికట్ట దాఁటిరాకుండుట యనుకట్టుపాటులను వదలినవయ్యు, ఏతే = ఈ, కులశిఖరిణః = మహేంద్రాది సప్తకులపర్వతములు గాని, జలరాశయో వా=సప్తసముద్రములు గాని, క్షుద్రాః=నీచములు, న (ఖలు) = కావుగదా-అపుడు మేరలు తప్పినవయ్యు పిదప మిగుల తమతమ మరియాదలయందే వర్తించుచున్నవి చూడు మనుట. * లేక, 'అపి' అనునది సంబోధవాచకముగాఁగొని తక్కినవానికి 'కల్పాపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః క్షుద్రాః కులశిఖరిణః=కల్పాంతమునందు క్రమముతప్పినవియు కావున నే

* గాంభీర్యస్థైర్యాదులందు మహాత్ములకును సముద్రకులపర్వతములకును సామ్యముఁజెప్పుట కవులందు సామాన్యముగాఁ జూపట్టుచున్నది. కిరాతార్జునీయమున 'స్థిత్యతిక్రాన్తిభీరూణి స్వచ్ఛాన్యాకులితాన్యపి। తోయాని తోయరాశీనాం మనాంసిచ మనస్వినామ్' అనియు, మహావీరచరితమున 'నకమ్పన్తే ఝుంఝామరుతి కిల వాతిప్రతిదిశమ్। సమున్మూర్చ్ఛాసారాః కులశిఖరిణః కిఞ్చిదపి తే । న మర్యాదాన్తే ఽపి ప్రతిజహాతి గాంభీర్యగరిమస్ఫురద్వార్చ్ఛిష్మోణః కలితమహిమానోఽమ్బునిధయః' అనియు సామ్యము వర్ణితము. కాన నీ సామ్యమును బ్రతిపాదించు మొదటియర్థము సరసముగా నున్నది. అయినను 'తతస్సముద్రఉద్వేల స్సర్వతః ప్లావయన్మహీమ్' భాగవత-8-24, అనునట్లు సముద్రా

నీచములైనవియు నగు కులపర్వతములు, ఏతే=ఈ మహాత్ములు, న=కారు. జలరాశయోవా= (అట్లె అప్పుడు క్రమము తప్పుటచే నీచములైన) సముద్రములుగాని, న=కారు-మహాత్ములు ఎప్పుడైనను సముద్రకులపర్వతములవలె నీచులై మేరతప్పువారు కారనుట - అనియు నర్థాంతరము. ఈదృష్టాంతమునుబట్టి ధీరధైర్యధ్వంసము అతిదుష్కర మగుటచే దానికై పూనుటవలన వట్టి ప్రయాసతప్ప వేఱొక్కఫలము గలుగదనుట. రెండవయర్థమున, అలం. వ్యతిరేకము.

చ. దొసఁగులు వచ్చువేళ గుణశోధుర్యుల ధైర్యగుణంబు సర్వముం
బస చెడు నంచుఁ జూచెదవు ♦ పాపపుదైవమ యీదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళయంబున వీతనిజక్రమంబులై
నసి సెడ వించు కంతయును ♦ సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్. 90

తా. మందబుద్ధివైన యోదైవమా! మహాత్ములకు నీ వాపదలు కలిగించి వారి ధైర్యమును దూలింపఁగోరెదవు. నీ యీపూనిక వట్టిప్రయాసయే యగును గాని ఫలింప నేరదు గాన దీని నుడుగుము. ఏలన, కల్పాంతమున సప్తకులపర్వతములును సప్తసముద్రములును దమతమ మేరలు తప్పినను మరల నవి తమతమ మేరలయందే యొంఘయు నెలకొని వర్తించుచుండుటఁ జూడుము.

అవ. అయినను దైవమే శరణమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి య ద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్త స్యోపనమే న్మనా గపి మహా న్నైవాశ్రయః కారణమ్।
సర్వాశాపరిపూరకే జలధరే వర్షత్యపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ పతన్తి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిన్దవః ॥ 91

టీ. ప్రభుణా=సమర్థుఁడైన, దైవేన=దైవముచేత, జగతి=లోకమునందు, యస్య= ఎవనికి, యత్=ఏది - ఏవస్తువు, ప్రమాణీకృతం=నిర్దేశింపఁబడినదో -ఏర్పఱుపఁబడినదో; తత్=ఆ వస్తువు, తస్య=వానికి, స్వయం=తనంతటు, ఉపనమేత్ = కలసివచ్చును-తనంత దొరకును. మహాన్=గొప్పదైన, ఆశ్రయః = పట్టు-గొప్పవారి నాశ్రయించుట యనుట.

దులు ప్రళయకాలమున మేరలు దప్పుటచే నీచము లగుననియు నట్టి నీచులు మహాత్ములు కారనియు-అనఁగా సముద్రాదులకంటె నతిశయించినవా రనియు, ప్రతిపాదించు రెండవయర్థము మతింత సమంజసముగా నున్నది. మహాత్ములకుఁ గల యీయతిశయమే "గిరయో గురవ స్తేభ్యో౽ప్యుర్వీ గుర్వీ తతో౽పి జగదణ్డమ్।తస్మాద ప్యతిగురవః ప్రలయే ప్యచలా మహాత్మానః" అనుటం దెలియనగు. 'మహేన్ద్రో మలయః సహ్యః సానుమా నృక్షపర్వతః। విన్ధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥' అని కులపర్వతము లేడును, "లవణేక్షు సురాసర్పి ర్దధిక్షీరజలార్ణవాః" అని సముద్రము లేడును గలవు.

మనాక్ అపి=కొంచమైనను, కారణం=సాధనము - గొప్పవారి నాశ్రయించుట గొప్ప ఫలప్రాప్తికి సాధనము, నైవ=కానేకాదు. ఇందులకు దృష్టాంతము. సర్వా...రకే - సర్వ=సర్వలోకముయొక్క, ఆశా=మనోరథములను, పరిపూరకే=ఒడఁగూర్చునట్టి, లేక, సర్వాశాపరిపూరకే=సకలదిగంతములందును వ్యాపించినట్టి ఫలముగల అని యర్థాంతరము, జలధరే=మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, వర్షతి సత్యపి=వర్షించుచున్నను, చాతకస్య=చాతకపక్షియొక్క, ముఖే = నోట - చంచూపుటమునందు, సూక్ష్మాః = అణువులైన, (అందును), ద్విత్రాః=రెండోమూఁడో (యైన), పయోబిన్దవః=జలకణములు-నీటిబొట్లు, పతన్తి=పడుచున్నవి. అన్నిటికి దైవము నియామకమై యుండుటచే మన మాశ్రయించి నట్టి తక్కినవి యెంత పెద్దవియయ్యు ఫలము నంత పెద్దవిగా నుండు నని తలంపరాదు. కావున దైవమే శరణ మని యాశయము.

తే. ఎవ్వనికి నిజ్జగంబున నెంత ఫలము
దైవకృత మగు నది వొందు దప్ప కతనిఁ
గారణముగాదు పెనుఁ బ్రాపు ఘనునిఁ జేరు
చాతకము వాతఁ బడు నల్ప జలకణములు. 91

తా. అన్నిటికిని శక్తిగల దైవము లోకమునం దెవనికి నేది గలుగునట్లు లేర్పరుచు చున్నదో యదియే వానికిఁ దనంత దొరకును. కావున గొప్పవారి నాశ్రయించుటచే గొప్పఫలము కొంచెమేనియుఁ గలుగు ననరాదు. ఎట్లన, నలుగడల వ్యాపించి యెల్లవారి కోరికలు నీడేరునట్లు మేఘము ప్రతిదినమును వర్షించుచుండియుఁ జాతకపక్షినోట ర్వవ్వం తేసి నీటిబొట్లు రెండోమూఁడో పడుచున్నవే కాని యంత కెక్కువ పడవు గదా.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణనమన్నది నవమదశకము.

నీతిశతకము - కర్మపద్ధతి.

అవ. 'దైవేన ప్రభుణా ఇత్యాదిసందర్భములచే దైవమె మిక్కిలి యావశ్యక మైనదని తెలుపఁబడినది. ఆదైవము కర్మముచే నియమింపఁ బడునదై యుండుటచే దానికి స్వాతంత్ర్యము లేదను నభిప్రాయముతో దైవపద్ధతిని నిరూపించినవెనుక కర్మపద్ధతిని నిరూపింపఁ గోరినవాఁ డై యందును, సర్వదేవతలను నియమించునది విధి యనియు నట్టివిధిని నియమించునది కర్మమనియుఁ, గర్మముయొక్క ప్రాబల్యమును దెలుపుటకై దేవాదికర్మపర్యంత మైనపరంపరను అనువిధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమస్యామో దేవా న్నను హతవిధే స్తేఽపి వశగా
విధి ర్వన్ద్యః సోఽపి ప్రతినియతకర్మైకఫలదః ।
ఫలం కర్మాయత్తం కి మమరగణైః కించ విధినా
నమ స్తత్కర్మేభ్యో విధి రపి న యేభ్యః ప్రభవతి ॥ 92

టీ. దేవాన్=ఇంద్రాదిదేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నారము-అయినను దేవతలకుమాత్రమే తుదముట్ట నమస్కరింపఁదగదు, వారినిసైతము నియమించు నట్టిదైన దైవ మనునది యొకటియుండుటచే దానికిఁగూడ నమస్కరింపవలయు నను చున్నాఁడు, తేఽపి=వారును, హతవిధేః=పాడుదైవమునకు, వశగా నను=లోనైనవారు గదా, కాఁబట్టి, విధిః=దైవము (కూడ), వన్ద్యః = వందనముచేయఁదగినది, సోఽపి=అదికూడ-ఆదైవముకూడ, ప్రతి...లదః=ప్రతినియత = ఏర్పఱుపఁబడిన-ఈ కర్మమున కీఫలమని ముందుగానే వేఱువేఱ నియమింపఁబడియున్నదైన (ఇది ఫలముతో నన్వయిం చును), కర్మ=కర్మముయొక్క, ఫల=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది. ఆయాకర్మమునకు ప్రతి నియతమైయున్న యాయాఫలమునుమాత్రము నియ్యఁజాలునేకాని దాను స్వతంత్రముగా నేదియు నియ్యఁజాలదనుట. ఫలం=ఫలమో, కర్మఆయత్తం = కర్మమునకులోనైనది-కర్మమువలననే ఫలమొనఁగూడునుగాని మఱొకటిచేఁ గాదనుట, కావున, అమరగణైఃకిం=దేవతాసమూహములతోఁబనేమి.'ఫలం కర్మాయత్తం యది కి మమరైః' అను పాఠమున 'ఫలము కర్మమునకులోనైనయెడల దేవతలతోఁబనేమి' యనియర్థము. విధినాచకిం=విధితోడనుబనేమి-దేవతలును దైవమును ఫలమును దమంతటనిచ్చునధికారములేనివారుగాన ఫలమునకై వారిని బ్రార్థించి యభివందనము చేయవలసినపని లేదనుట. తత్ = కాఁబట్టి, యేభ్యః=ఎవనివలన-ఏకర్మములయెడననుట, విధిరపి=దైవముకూడ, నప్రభవతి=చాలదో-సమర్థమైనదికాదో-ఫలము తనంతనే యిచ్చుటకు నేరదుగావున తనంతనే యొఁజాలిన కర్మమునకంటె శక్తికలదిగాదోయనుట, కర్మేభ్యః=(అట్టి జ్యోతిష్టోమతపోదానాదిరూపమైన)కర్మములకొఱకు, నమః=నమస్కారము-విధికంటె సమర్థమైనదిగాన నమస్కరింపఁదగినదనిభావము-ఇచ్చటఁ బూర్వపూర్వములైనవి యుత్తరోత్తరములకు నుత్కర్షము కలిగించుటచే నలంకారము మాలాదీపకము-ఇదియె 'ఉత్తరోత్తర ముత్కర్షో భవేత్సారః పరావధిః' అని సారాలంకారముగాఁ గావ్యప్రకాశమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. శిథిలత లేనిభక్తి నతిసేతుము వేల్పుల కాసుపర్వులున్
విధివశవర్తు లావిధియు విశ్రుతకర్మఫలప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్మవశ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్మ మని వేమఱు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్మమున్. 92

తా. సకలఫలములను నొసంగువారు దేవతలుగాన వారికి మ్రొక్కుదము. అయినను దేవతలు సైతము పాడుదైవమునకు లోనైనవారుగాన దైవమునకును మ్రొక్కఁదగును. ఈదైవమో కర్మమునకుఁబూర్వమే యేర్పడియుండునట్టిఫలము నిచ్చునదికాని వేఱుకాదు. ఆఫలమును గర్మమునకు లోనైనది. కాఁబట్టి యొకఫలముకొఱకు మనకు స్వతంత్రులు కాని దేవతలతోఁగాని దైవముతోఁగానిపనేమి? కాఁబట్టి దైవముకూడ దేనిని మీఱఁజాలదో యట్టికర్మములే మ్రొక్కఁదగినవి గాన వానికే మ్రొక్కుదము.

అవ. విధికూడ కర్మములను మీఱఁ జాల దన్నవిషయమునే విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మా యేన కులాలవ న్నియమితో బ్రహ్మాణ్డభాణ్డోదరే
విష్ణు ర్యేన దశావతారగహనే క్షిప్తో మహాసఙ్కటే ।
రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం కారితః
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనే తస్మై నమః కర్మణే॥ 93

టీ. యేన=దేనిచేత-ఏకర్మముచేతననుట, బ్రహ్మా=బ్రహ్మ, బ్రహ్మా...దరే=బ్రహ్మాణ్డభాణ్డ=బ్రహ్మాండమనెడు కుండయొక్క, ఉదరే=నడుమ, కులాలవత్ = కుమ్మరివలె, నియమితః=(వివిధవస్తువులను నిర్మించువాఁడుగా)నియోగింపఁబడెనో (బ్రహ్మ బ్రహ్మాండమనెడు కుండలోపల కుమ్మరివలె నియుక్తుఁడైనాఁ డనుట యాభాసము. కుమ్మరి కుండలోపల నియుక్తుఁ డగుటలేదుగదా. 'బ్రహ్మాణ్డభాణ్డోపరే=మేలైన బ్రహ్మాండమనెడు కుండయందు-అనఁగా బ్రహ్మాండములనెడి కుండలను నిర్మించుటయందు' అను పాఠ ముచిత మని తోఁచెడి) యేన = దేనిచేత, విష్ణుః = విష్ణువు- కుక్షియందు నఖిలజగములు గలయట్టివాఁ డయ్యు ననుట, దశా...హనే- దశఅవతార=పదియవతారములచేత, గహనే=చొరరాని-బహుప్రయాసకరము లైన పది యవతారములు గలిగియుండుటచే ననుభవింప శక్యము కాని యనుట, మహాసఙ్కటే = గొప్ప కష్టమునందు - పదియవతారము లెత్తుట యను పడరాని పెనుకష్టమునం దనుట, క్షిప్తః=త్రోయఁబడెనో, 'మహాసఙ్కటే దశావతారగహనే' అనునన్వయమున 'మిక్కిలికష్టమైన దశావతారములనెడి యడవియందు' అని యర్థము. దీనికంటె పూర్వోక్తమైన యన్వయార్థములు సరసములు. యేన=దేనిచేత, రుద్రః=శివుఁడు-మృత్యువును జయించినవాఁడయ్యుననుట, కపాలపాణిపుటకే=పుఱుక యనెడి (అనఁగా బ్రహ్మశిరస్సు అనెడి) చేతిపాత్రయందు-పుఱుకనే బిచ్చమెత్తుటకైన చేతిపాత్రగాఁ గలిగి యనుట, భిక్షఅటనం=భిక్షమునకై తిరుగుట, కారితః=చేయింపఁబడెనో, 'పుటకే భిక్షాటనం' 'పాత్రయందు బిచ్చమునకై తిరుగుట' అనుట యసంగతము. 'పుటకః భిక్షాటనం' పాత్రగలవాఁడై బిచ్చమునకై తిరుగుట అనియే పాఠముండునని తోఁచెడి. లేక, 'పుటకే భిక్షాదనంసేవతే=పాత్రయందు భిక్షాన్నమును గుడుచుచు

న్నాఁడు' అనుపాఠాంతరమును నుచితమే.అయినను, 'క్షిప్తః' 'నియమితః' అని మొదట కర్త్రార్థకములు ప్రయోగించి యిచట 'సేవతే' అని కర్త్రర్థకము నుంచుట ప్రక్రమభంగముగాన 'కారితః' అనునదియే సరసము. (యేన=ఎవనిచేత), సూర్యః=సూర్యుఁడు-సకలలోకప్రకాశకుఁడయ్యును, (నియమితస్సన్=నియోగింపఁబడినవాఁడగుచు), గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యమేవ=ఎప్పుడును-ఒకనిమిషమైనను విశ్రాంతిలేక యనుట, భ్రామ్యతి=తిరుగునో, తస్మై=ఆ-సకలమును నియమించునట్టియనుట, కర్మణే=కర్మమునకు, నమః=నమస్కారము. సర్వనియంతయైనదానికే నమస్కారము సేయఁదగునుగాన అట్టిదైనకర్మమునకు నమస్కరించెద నని భావము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలిశనప్రభవాండమునందు దేనిచే
నిలిచె దశావతారవనశనిష్ఠితుఁ డయ్యె మురారి దేనిచేఁ
బెలుచఁ గపాలహస్తుఁ డయి శ భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే
వల రవి దేనిచేఁ దిరుగు శ నాఘునకర్మము వంద్యమే కదా. 93

తా. దేనిచేత బ్రహ్మ కుండవలెనుండు బ్రహ్మాండమునడుమ నుండి కుమ్మరివలె నానావిధవస్తువులు నిర్మించుటకు నియోగింపఁబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములెత్తు పెనుకష్టమున కగ్గమయ్యెనో, దేనిచేత శివుఁడు పునుకను బాత్రగా చేతఁగొని బిచ్చమెత్తుటకుఁ దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుఁడు నియుక్తుఁడై యొక్కనిమిషము నేపేని నిలువక యెప్పుడు నాకాశమునఁ దిరుగాడుచుండునో, యట్టి సర్వనియమనశక్తిగల కర్మమునకు నమస్కారము.

అవ. ఇట్లు రెండుశ్లోకములఁగర్మము సకలనియంత యగుటచే నదియభివాదనము సేయఁదగిన దని నిరూపించి, తాను దాని కభివందనము సేసి, యిప్పు డది బహుశ్రేయస్సులకు హేతువై నదగుటచే నుపాదేయము నైన దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యా సాధూంశ్చ ఖలాన్ కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్ హితాన్ ద్వేషిణః
ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్ష మమృతం హాలాహలం తత్క్షణాత్ ।
తా మారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఛితం
హే సాధో వ్యసనైర్గుణేషు విపులే ష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః॥ 94

టీ. యా=ఏది-ఏసత్క్రియయనుట, ఖలాంశ్చ=దుర్జనులనుగూడ, సాధూన్=సజ్జనులనుగాను, మూర్ఖాన్=అజ్ఞానులను, విదుషః=పండితులనుగాను, ద్వేషిణః=ద్వేషించువారిని, హితాన్=హితులనుగాను-మేలుకోరువారినిగా ననుట, పరోక్షం=మఱుఁగైనదానిని-ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదాని ననుట, ప్రత్యక్షం=ఇంద్రియములకు గోచరించు

దానినిగాను, హాలాహలం=విషమును, తత్క్షణాత్=తోడనే-అప్పుడే యనుట, అమృతం=అమృతమునుగాను, కరోతి=చేయుచున్నదో, తాం=ఆ, భగవతీం=భగవతియగు, సత్క్రియాం=సత్కర్మమును, 'వ్రక్రికామ్' అనుపాఠమున 'మంచివారిని జెడ్డవారినిగాఁ జేయుట మొదలైనవక్రములు చేయఁజాలిన పైనట్టిది' యనునర్థము గ్రాహ్యము. హేసాధో=ఓసుజనుఁడా, లేక, నేర్పరియైనవాఁడా యనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'సాధుస్సమర్థో నిపుణోవా' అని కాశిక; వాఞ్ఛితం=కోరినట్టి, ఫలం=ఫలమును, భోక్తుం=అనుభవించుటకు–కోరిన ఫల మనుభవింపఁదలఁచితివేని యనుట,ఆరాధయ=ఆరాధింపుము–అది సర్వఫలప్రదాయిని యగుటచేననుట, (అయితే) వ్యసనైః=ఆపదలచేత,విపులేషు=మిక్కిలియైన–మిక్కిలి యాపదలతోఁ గూడినవైన, లేక, 'వ్యసనైః' అనుటను క్రియావిశేషణపర్యాయముగా గ్రహించినచో 'మిక్కిలి యక్కఱలతో'–చాల ఆక్కఱఅయెత్తుకొని,విపులేషు=అనేకములైన'అనియు నర్థ మూహ్యము,గుణేషు=రజస్సు తమస్సు మొదలైనగుణములందు, వృథా=వ్యర్థముగా, ఆస్థాం=ఆసక్తిని–ప్రయత్నమిననుట, మాకృథాః=చేయకుమా–గుణములు క్లేశకరములైన ఫలములనిచ్చునవిగాన వానికై పూనకుమనిభావము. ఇచట ఖలాదులను సాధువులు మున్నగువారినిగాఁ జేయుట అను అశక్యవస్తుకరణ ముండుటచే తద్రూపమైన విశేషాలంకార మూహ్యము.

మ. ఖలునిఁ సజ్జనుఁగాఁగ మూర్ఖజను సంఖ్యావంతునింగాఁగ దా
యల సన్మిత్రులఁ గా నగోచరము బ్రత్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహృ
త్కలనం బైనమహావిషం బమృతముంగాఁ జేయు సత్కర్మము-
జ్జ్వలనిష్ఠానిధివై భజింపుము వయస్యా వాంఛితార్థాప్తికిన్. 94

తా. ఓయీ! నిపుణుఁడా! నీవు గోరినకోరిక బడయఁదలంచితివేని యేది సుజనులను దుర్జనులనుగాను, మూర్ఖులను బండితులనుగాను, బగతురను హితులనుగాను, ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదానిని గోచరించుదానినిగాను, హాలాహలమును నమృతముగాను తోడనే చేయఁజాలినదో యట్టి భగవతిని సత్క్రియను (మంచికర్మమును) నారాధింపుము. అట్లుగాక యనేకములైనరజస్తమోగుణాదులను బట్టితివేని యవి క్లేశకరములైన ఫలములనే యొసంగునుగాన వానికొఱకై మిక్కిలి యక్కఱతో వ్యర్థముగాఁ బాటుపడకుము.

అవ. వృద్ధియు హానియు దీనివలననే కలుగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శంభ్రం సద్మ సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా
లక్ష్మీ రిత్యనుభూయతే చిర మనుస్యూతే శుభే కర్మణి।

విచ్ఛిన్నే నితరా మనఙ్గకలహక్రీడాత్రుటత్తన్తుకం
ముక్తాజాల మివ ప్రయాతి ఝడితి భ్రశ్య ద్దిశోదృశ్యతామ్॥ 95

టీ. శుభేకర్మణి=మంచికర్మము-మంగళమైన పురాకృతవిశేష మనుట, చిరం = చిరకాలముననుండి, అనుస్యూతేసతి=కూడఁ గ్రుచ్చఁబడినదై యుండఁగా-అనుసరించి వచ్చుచుండఁగా ననుట, శుభ్రంసద్మ=నిర్మలమైనయిల్లును-తెలిగచ్చు మున్నగువానిచే నిగనిగలాడు మేడలు మొదలైనవియనుట, సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁగూడిన, యువతయః=జవరాండ్రును, శ్వేతా...జ్జ్వలా-శ్వేత ఆతపత్ర=తెల్లని గొడుగుచేత, ఉజ్జ్వలా=ప్రకాశించుచున్నట్టి - తెల్లనియొకగొడుగు చక్రవర్తులే ధరింతురుగాన ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి యనుట, లక్ష్మీః=లక్ష్మియు-రాజ్యలక్ష్మియుననుట, ఇతి=అని-అనునట్టియీచెప్పఁబడినవి యెల్ల, అనుభూయతే=అనుభవింపఁబడుచున్నది - జన్మాంతరకృతఫలము ఎడతెగక వచ్చుచుండఁగా నివియెల్ల ననుభవింపఁబడుననుట. విచ్ఛిన్నే=(అశుభకర్మము) తెగిపోఁగా-నశింపఁగాననుట, నితరాం=మిక్కిలియు, అనఙ్గ...తన్తుకమ్-అనఙ్గకలహ = మన్మథయుద్ధము-మరుపోరు-మిక్కుటమైనరతి, (యనెడు) క్రీడా=కేళిచేత-బెట్టిదముగా మరుకేళి సలుపుటచేతననుట, త్రుటత్=తెగు, తన్తుకం=దారముగల, 'అనఙ్గక్రీడా' అనుటయే చాలియుండఁగా 'కలహ'శబ్దమునుగూడ ప్రయోగించుట దారము తెగునంతటి యౌత్కట్యమును సూచించుటకొఱకని తెలియునది, ముక్తాజాలమివ=ముత్తెపు సరివలె, సద్మము మొదలైనవి, ఝడితి=తోడనే, దిశః=దిశలనుగూర్చి, భ్రశ్యత్=జాఱిపోయినదై-దారము తెగుటచే జాఱిపడి నలుగడలఁ జెదరిపోయినదై, అదృశ్యతాం=కానరాకుండుటను, ప్రయాతి=పొందుచున్నది - కానఁబడకపోవు ననుట. లేక 'దిశోదృశ్యతాం=దిక్కులయందుఁ గనఁబడుటను-అనఁగా చూపునకుఁదెలియక మూలలలో మాటుగాఁ బడియుండుటను, ప్రయాతి=పొందుచున్నది.' యని కాని, లేక; 'దిశః ప్రయాతి దృశ్యతామ్=దిక్కులనుఁగూర్చి పోవుచున్నది చూడుఁడు' అని కాని యర్థాంతరములూహ్యములు. చూడుఁడు అనుచో వృద్ధిహానులకు నిదియే కారణమగుట చూడుఁ డని భావము. ఇందు ముత్తెపుసరి నుపమానముగాఁ దెచ్చుటచే దానికిని బోసఁగునట్లు ఉపమేయమునకు - 'అనుస్యూతః-విచ్ఛిన్నః' అను విశేషణము లుంపఁబడినవని సారస్యము గ్రహించునది. అలం. ఉపమ.

చ. లలితనికేతనప్రియవిలాసవతీధవళాతపత్రస
ద్విలసితవై భవం బనుభవింపఁబడుఁ సుకృతానువృత్తిచేఁ
జెలు వగుపుణ్యకర్మము నశించిన నంగజసంగరత్రుట
త్కలితగుణోరుమౌక్తికనికాయములట్లు దొలంగు సంపదల్. 95

తా. పురాకృతమైన శుభకర్మవిశేషము ఎడతెగక యనువర్తించుచుండఁగాఁ జెలిగచ్చుచే మెచ్చులుగులుకు మిద్దెలు మేడలును, నొయ్యారంబు గులుకులేజవరాండ్రును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి రాజ్యలక్ష్మియు మొదలైనవి యనుభవింపఁబడును. ఆకర్మవిశేషము తీఱి పోయెనేని తోడనే యామిద్దెలు మొదలైనవి మిక్కుటమైన మనకేళియందు దారము తెగి నలుగడల చెదరి కానరాకపోవు ముత్తెపుసరివలె వేమటుమాయ మగును.

అవ. ఇఁక నీకర్మముల నాచరింపఁ దగుప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గుణవ దగుణవ ద్వా కుర్వతా కార్య మాదా
పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్డితేన ।
అతిరభసకృతానాం కర్మణా మావిపత్తే
ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః ॥ 96

టీ. గుణవత్ = గుణము కలిగినట్టికాని, అగుణవత్ వా = గుణములేనట్టికాని, కార్యం=కార్యమును, కుర్వతా=అనుష్ఠించునట్టి, పణ్డితేన=పండితునిచేత - ఎఱుకగలవానిచేత ననుట, పరిణతిః=పరిపాకము-ఆకార్యముయొక్క పర్యవసానమనుట, ఆదౌ=మొదట, యత్నతః=అతిప్రయత్నముచేత-హెచ్చరికతో ననుట, అవధార్యా=ఆలోచింపఁదగినది-ఒక కార్యమును మొదటనే దానిపర్యవసానమును ఆలోచించుకొని పిదప మిక్కిలి యత్నముతో నారంభింపవలయు ననుట. అట్లుగాక, అతిరభసకృతానాం = మిక్కిలి త్వరతోఁజేయఁబడినట్టి, కర్మణాం=కర్మములకు - అవి గుణవంతములైననుగాని యని శేషమూహ్యము, ఆవిపత్తేః = మరణపర్యంతము-లేక, 'ఆవిపత్తేః=నిష్పత్తిపర్యంతము - అవియొనఁగూడునంతకు ననుట' అనియు నర్థాంతరము సరసముకాదు, శల్యతుల్యః=శల్యముతో సమానమై, హృదయదాహీ = మనస్సునకు సంతాపముకలిగించునట్టి, విపాకః=పరిపాకదశ-అతిత్వరగాఁ జేసినయెడల కార్యములకు మనస్సునకు బాధకరమైనట్టి పరిణామము, భవతి = కలుగును. కాన మొదట పర్యవసాన మిట్టిదగునని యాలోచించియే యొకకార్యము నారంభింపవలయుననియు నట్లుచేసిననే యది మనస్సునకు సమాధానకరముగానుండు ననియు భావము. అలం. ఉపమ.

తే. సగుణనిర్గుణకార్యముల్ ♦ సలుపుసుమతి
చేతఁ బరిణతి గడుఁ బ్రతీక్షింపఁ దగును
బరుసకర్మవిపాకంబు ♦ ఫలముదనుక
హృదయము దహించు శల్యంబురీతి జగతి. 96

తా. ఎటువంటివాఁడు మంచిదో చెడుదో యొక కార్యమును జేయఁబూనినపుడు మొదట దాని కెట్టిపర్యవసానముగలుగునో యని మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నాలోచించు కొనవలయును. అట్లుగాక యేకార్యమునుగాని ముందు వెనుక చూడక యతిత్వరతోఁ జేసిన యెడల నది మరణపర్యంతము శల్యమువలె మనస్సు దహించునట్లుగాఁ బరిణమించును.

అవ. కాఁబట్టి సత్కర్మము ననుష్ఠింపనివానికి బుద్ధి లేదను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్థాల్యాం వైదూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలీ మిన్ధనై శ్చన్దనాద్యైః
సౌవర్ణై ర్లాఙ్గలాగ్రై ర్విలిఖతి వసుధా మర్కమూలస్య హేతోః।
ఛిత్వా కర్పూరఖణ్డాన్ వృతి మిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్మభూమిం నభజతి మనుజో య స్తపోమన్దభాగ్యః॥

టీ. ఇమాం కర్మభూమిం = కర్మమాచరించుటకుఁదగిన యీభూమిని, ప్రాప్య = పొంది, యః = ఏ, మన్దభాగ్యః = నిర్భాగ్యుఁడైన, మనుజః = మనుష్యుఁడు, తపః = చాంద్రాయణాదికర్మరూపమైన తపమును, నభజతి = సేవింపఁడో – ఆచరింపఁడో యనుట, సః = అట్టివాఁడు, వైదూర్యమయ్యాం = వైడూర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన, స్థాల్యాం = వంటకుండలో, చన్దనాద్యైః = చందనము మొదలైన, ఇన్ధనైః = వంటకట్టియలతో, 'చాన్దనై రిన్ధనౌఘైః' అనుపాఠమున చందనసంబంధియైన కట్టెలసమూహములచే నని యర్థము, తిలఖలీం = తెలికపిండిని, పచతి = వండుచున్నాఁడు – వండునట్టివానితో సమానుఁడనుట. సౌవర్ణైః = బంగారుమయములైన, లాఙ్గలాగ్రైః = నాగేళ్లమొనలతో, అర్కమూలస్యహేతోః = జిల్లేడువేరుయొక్క కారణమునుబట్టి – జిల్లేడువేరుకొఱకనుట, 'అర్కతూలస్య' అనుపాఠమున జిల్లేడుదూదికొఱకని యర్థము; ఈపాఠము సరసముకాదు. వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి = దున్నుచున్నాఁడు– బంగరునాగేళ్లతో జిల్లేడువేరుకొఱకు నేలదున్నువానితో సమానుఁడగుననుట. కర్పూరఖణ్డాన్ = కర్పూరవృక్షముల సమూహమును, లేక, కప్పురపుటరఁటి బోదెలను, ఛిత్వా = ఛేదించి, కోద్రవాణాం = ఆర్లకు, ఇహ = ఇచట, సమన్తాత్ = చుట్టును, వృతిం = వెలుగును, కురుతే = చేయుచున్నాఁడు – చేయునట్టివానితో సమానుఁడగుననుట. ఈకర్మభూమియందు తపం బనుష్ఠింపకుండుట వైదూర్యపుఁ గుండలలో తెలికపిండివండుట మున్నగువానితో సాటియని భావము. కాబట్టి శ్రేయస్సునుగోరువాఁడు సర్వవిధముల సత్కర్మము ననుష్ఠింపవలయు నని తాత్పర్యము. ఇచట అలం. మాలానిదర్శనము.

మ. చెలువౌరత్నఘటంబునం దతఁడు సుశ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిణ్యాకము వండె నాఁగల కర్థిన్ సప్తపర్ణావృతుల్
నిలిపెన్ జిల్లెడుమూఁదికై పుడమి దున్నెన్ బైఁడినాగేళ్ల ని
మ్ములఁ గర్మక్షితిఁ బుట్టి యెవ్వఁడు దపంబుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్. 97

తా. కర్మమాచరించుటకు యోగ్యమైన యీభూమిని బ్రాపించియు నేభాగ్యహీనుఁడు చాంద్రాయణాదిరూపమైన తపంబు నాచరింపఁడో, యట్టివాఁడు వైడూర్యమణిమయమైన వంటకుండయందుఁ జెలికపిండిని వండువానితోను, పనికిమాలిన జిల్లేడువేరుకొఱకు బంగరునాగేళ్లతో నేలను దున్నించువానితోను, గప్పురపుటరఁటుల నడికి వానితో నాళ్లకు వెలుగువేయువానితోను సమానుఁడగును.

అవ. పుణ్యవిశేషమే ఫలముగాని మఱియొకటి ఫలము గానేరదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాపి నైవ నచ యత్నకృతాపి సేవా।
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సఞ్చితాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యథైవ వృక్షాః॥ 98

టీ. ఆకృతిః = ఆకారసంపత్తి - శరీరముయొక్క చక్కఁదనము, నైవఫలతి = ఫలింపనేఫలింపదు - ఫలమునకు హేతువుకానేకాదనుట, కులం = మంచివంశము ను, నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, శీలం న=మంచిస్వభావమును ఫలింపదు. విద్యాపి= వేదవేదాంగాత్మకమైన విద్యయు, నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, యత్నకృతా= ప్రయత్నముతోఁ జేయఁబడినట్టి - మిక్కిలిపాటుపడి చేసినట్టి యనుట, సేవా అపిచ = (రాజాదులకుఁజేయు) పరిచర్యయును, న = ఫలింపనేఫలింపదు. అయితే, పూర్వతపసా = పురాకృతమైన తపస్సుచేత-అనఁగా సుకృతముచేత, సఞ్చితాని=కూర్పఁబడిన-సంపాదింపఁబడిన యనుట, పురుషస్య=పురుషసంబంధియైన, భాగ్యాని=భాగ్యములు, యథా వృక్షాః = వృక్షములవలెనే, కాలేఏవ=పరిపాకసమయమునందే, ఫలన్తిఖలు = ఫలించుచున్నవిగదా - తపస్సుచేఁగలుగు భాగ్యవిశేషముతప్ప తక్కినదేదియు ఫలమొసంగునదొక్కటియు లేదనిభావము. అలం. దీపకము, ఉపమయు.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు రాజసేవ
గులము శీలంబుఁ జాలవు ఫల మొసఁగ

పూర్వపుణ్యసంచితభాగ్యకములు ఫలించుఁ
గాలమునఁ బనసాదివృక్షముల కరణి. 98

తా. పురుషునకు మేని చక్కఁదనముగాని, మంచికులముగాని, మేలైన స్వభావముగాని, వేదాదిరూపమైన విద్యగాని, పాటుపడి రాజాదులకుఁ జేసిన పరిచర్యగాని ఫలము నొసంగునవికావు. పూర్వకృతమైన తపస్సుచేఁగలిగినట్టి భాగ్యమే వృక్షములవలె పరిపాకకాలమున ఫలము నొసంగును.

అవ. 'కానిది కానేరదు' అనుట సర్వవిధముల కర్మవశముననే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మజ్జత్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూన్ జయ త్వాహవే
వాణిజ్యం కృషిసేవనాది సకలావిద్యాః కలాః శిక్షతామ్ ।
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవ త్కృత్వా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవ తీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః॥ 99

టీ. (పురుషుఁడు అనుకర్త అధ్యాహార్యము), అమ్భసి = నీటియందు, మజ్జతు = (జలస్తంభాదులచే) మునుఁగునుగాక, మేరుశిఖరం = మేరుపర్వతపుకొనను గూర్చి, యాతు = (యోగానుసంధానాదులచే) పోవుఁగాక, ఆహవే = యుద్ధమునందు, శత్రూన్ = పగతురను, జయతు = జయించునుగాక, వాణిజ్యం = (క్రయవిక్రయాదిరూప) వర్తకము, కృషిసేవనాది = దున్ని బ్రదుకుట కొలువుగొలుచుట మొదలైనవియు, లేక, 'కృషిసేవనేచ' అనుపాఠమున-దున్ని బ్రదుకుటయు కొలువు గొలుచుటయు ననియర్థము, సకలాః = సమస్తములైన, * విద్యాః = పదునాలుగువిద్యలను, కలాః = ఇతిహాసాగమాదులైన యరువదినాలుగు కళలను, శిక్షతాం = అభ్యసించునుగాక, పరం = ఉత్కృష్టమైన, ప్రయత్నం = (పాదుకాసిద్ధిమొదలైనట్టి) ప్రయత్నమును, కృత్వా = చేసి, ఖగవత్ = పిట్టవలె, విపులం = విరివియైన, ఆకాశం = ఆకాశమునందు, ప్రయాతు = పోవునుగాక, (ఏమిచేసినను), భాగ్యవశతః = భాగ్యవశమున-'కర్మవశతః' అనుపాఠమున ధర్మాధర్మాత్మకమైన కర్మవశమున అని యర్థము, ఇహ = ఈలోకమునందు, అభావ్యం = కలుగనిది-భాగ్యము కలిగింపఁబూనని యేవస్తువుగాని ఫలముగాని యనుట, నభవతి = కలుగదు. భావ్యస్య = (భాగ్య మవశ్యమును గలిగింపఁజూచుటచేఁ) గలుగ నున్నదానికి-కానున్నదానికనుట, నాశః = నాశము, కుతః = ఎక్కడిది. కానున్నది బ్రహ్మాయడ్డగించినను కాకమానదనుట, 'నాభావ్యం భవతీహ' అనుటకు 'భావ్యస్యనాశః కుతః'

* 'అఙ్గాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశ' అనివిద్యలు పదునాలుగు.

అనుట హేతువు. 'కానిది కానేకాదు' అది కానున్నదైనయెడల కాక యెందుకు నశించును, అని యాశయము. ఇట్లుగాక మొదటివాక్యముచే 'కానిదికాదు' అనియు, రెండవదానిచే 'కానున్నదికాకపోదు' అనియు వేఱువేఱ రెండర్థములు ముఖ్యముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినవని గ్రహించుట యసమంజసము. మొదటియర్థమే ముఖ్యప్రతిపాద్యమై దానికి రెండవది అంగమాత్ర మగునని తెలియఁదగును. •'యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావినతద్భవేత్' అను న్యాయ మిచటననుసంధేయము. ఇందు అంభోమజ్జనాదులు చతుష్షష్టికళలలో నంతర్భూతములు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనకశైలముఁ జేరిన వైరివీరులం
గెలిచిన రాజసేవఁ దిలకించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలతెఱం గెఱింగిన ఖగత్వము దాల్చినఁ గర్మనిష్ఠతా
కలన నభావ్యమైన పనికాదు వినాశము లేదు భావికిన్. 99

తా. ఒకఁడు నీళ్లయందు మునిఁగినను, మేరువుకొనకుఁ బ్రాఁకినను, గయ్యంబునఁ బగతుర గెలిచినను, వర్తకము సేసినను, దున్నికొని బ్రతికినను, గొలువుచేసినను, మఱి సకలవిద్యలను సమస్తకళలను గఱచినను, మిక్కిలియుఁ బాటుపడి పిట్టవలె నాకసమునఁ బాఱినను, మఱి యింకేమిచేసిననుగాని, భాగ్యమేమి వానికిఁ గలిగింపఁబూనదో యది కలుగనేకలుగదు. అది కలుగనున్నయెడలఁ గలుగక నశించు టెట్లు? [అది కలుగనున్నది కాదు గాఁబట్టియే నీళ్లలోమునుఁగుట మొదలైన పాట్లుపడినను గలుగఁజాలదని యాశయము.]

అవ. ఒకఁడు పూర్వకృతపుణ్యముగలవాఁ డేని వాఁ డెట్టిసంకటమునం దుండినను జెఱుపు నొందఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే, మహార్ణవే పర్వతమస్తకేవా।
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితంవా, రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని॥

టీ. వనే=అడవియందుఁగాని, రణే=యుద్ధమందుఁగాని, శత్రుజల అగ్నిమధ్యే=పగతురు నీళ్లు నిప్పు అనెడివీనినడుమఁగాని, మహత్ అర్ణవే = పెనుసముద్రమునఁగాని, పర్వతమస్తకేవా = కొండమైని గాని, సుప్తం = నిదురించిన వానినేని — నిద్రపోయియున్ననుగాని యనుట, ప్రమత్తం=పరాకుపడియున్న వానినేని - పరాకునొందియున్ననుగాని యనుట, విషమస్థితంవా = ఒడుదొడుకైనచో నున్న వానినేని - ఒడుదొడుకుచోట నున్ననుగాని యనుట, పురాకృతాని = పూర్వకృతములైన, పుణ్యాని = సుకృతములు, రక్షన్తి=రక్షించుచున్నవి.

క. కాననమున రణమున సలిలానలరిపుమధ్యమున మహాబ్ధి నగాగ్ర
స్థానమున మత్తు నిద్రితుఁ బూనిక తోఁ బూర్వపుణ్యములు రక్షించున్.

తా. ఒకఁడు పూర్వమునందు పుణ్యములాచరించి యున్నవాఁ డేని, అట్టి వాఁడు అడవియం దున్నను, యుద్ధము సేయుచున్నను, శత్రువులు నీళ్లు నిప్పు మొద లయినవాని నడుమఁ జిక్కుకొని యున్నను, మహాసముద్రమునందుగాని పెనుకొండ పైభాగమునఁగాని యున్నను, నిదురనొంది యున్నను, పరాకుపడియున్నను, ఒడు వొడుకైనచో నున్నను, వానిని నాపుణ్యములు చెఱుపు కలుగనీయక కాచును.

అవ. వేయేల, పుణ్యాత్ముని కన్నియు ననుకూలముగానే యుండు నని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వో జనః సుజనతా ముపయాతి తస్య।
కృత్స్నా చ భూ ర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యా స్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య॥ 101

టీ. యస్యనరస్య=ఏ మనుష్యునకు, విపులం=విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం= పురా కృత సత్కర్మములచేఁ గలిగినట్టి పుణ్యము, అస్తి=ఉన్నదో, తస్య=అట్టి వానికి, భీమం = (ఘాతుకము లైనసింహములచే) భయంకరమైన, వనం=అరణ్యము, ప్రధానం పురం=ముఖ్య పట్టణము, భవతి = అగుచున్నది - ఒక ప్రధానపట్టణమువలె సకలభోగ సాధనమగు ననుట, తస్య=వానికి, సర్వోజనః=జనులందఱును, సుజనతాం=మంచివా రై యుండుటను, 'స్వజనతాం' అనుపాఠమున కింకరులై యుండుట నని యర్థము, ఉప యాతి=పొందును - పొందుదు రనుట. జనులంద అట్టివానికి మంచివా రగుదురనుట. (తస్య=వానికి), కృత్స్నా=సమస్తమైన-నాలుగు సముద్రముల నడుమ నుండునట్టి, భూశ్చ=భూమియు, సన్నిధి...పూర్ణా - సన్నిధి=శ్రేష్ఠము లైననిధులతోను-పాఁతఱల తోను, రత్నైః = రత్నములతోను, పూర్ణా=నిండినది, భవతి = అగుచున్నది-సమస్త ఫలములను ఈను ననిభావము. కాఁబట్టి శ్రేయస్కాముఁ డైనవాఁడు సత్కర్మాచరణపరా యణుఁడై యుండఁదగునని సందర్భాభిప్రాయము.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృతపుణ్యరాశి
యగుచు నుదయంబు గాంచిన సుగుణనిధికి
వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మజనము లగుదు
రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ యయి ఫలించు. 101

తా. ఎవ్వఁడు మిక్కిలియుఁ బురాకృతపుణ్యము గలవాఁడో యట్టివానికి సింహ శార్దూలాదులచే భీకరమైనయరణ్యము వొక రాజధానివలె సకలభోగసాధనమైయుండును.

అట్టివానికి జనులందఱు మంచివారై చెలిమి చూపుచుందురు. మఱియు నట్టివానికి నాలుగు చెఱఁగులలోని నేలయంతయు మేలైన పాత్రములతోను ధళధళలాడు రతనములతోను నిండియుండునదై కోరినకోర్కె లీనుచుండును.

మ. యమునానీలసరోజసౌరభరసవ్యాసంగిభృంగీకులో
పమకంఠద్యుతిలిప్త శేషభుజగప్రాలంబ జాంబూనదా
ద్రిమహాకార్ముకరూఢగూఢపదమౌర్వీసంప్రయుక్తత్రివి
క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరక్రవ్యాత్పురాట్టాలకా.

మాలిని. ప్రమథగణపరీతా పాపజీమూతవాతా
కమలభువనసూతా గణ్యాలీలాకిరాతా
శమితదనుజనేతా చారువక్త్రాంబుజాతా
సమరజయసమేతా సామవేదాంతగీతా.

క. సుమనోనాయకసంభృత, సుమనోర్చిత పదబిసప్రసూన భవానీ
సుమనోహర సురనిర్ఝర, సుమనో దామార్ద్రజటాజూటోద్దేశా.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరకరుణాకటాక్షవీక్షాపాత్ర యేనుఁగు లక్ష్మణకవిరాజపౌత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధవిద్వజ్జనవిధేయ లక్ష్మణకవి నామధేయప్రణీతం బయినసుభాషితరత్నావళి కావ్యంబునందు నీతి శతకంబున మూర్ఖపద్ధతియు విద్వత్పద్ధతియు మానశౌర్యపద్ధతియు నర్థపద్ధతియు దుర్జనపద్ధతియు సుజనపద్ధతియు బరోపకారపద్ధతియు ధైర్యపద్ధతియు దైవపద్ధతియు గర్మపద్ధతియు నను ప్రకరణంబులుగల ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్మపద్ధతివర్ణనమన్నది దశమదశకము.

సుభాషిత త్రిశతియందు నీతిశతకము సంపూర్ణము.

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

భర్తృహరిసుభాషితము - శృంగార శతకము.

అవతారిక.

రాజర్షిప్రవరుం డగుభర్తృహరి లోకంబునకు వైరాగ్యంబు బోధింపఁబూనినవాఁడై, శృంగారరసంబు తొలుత విషయంబులచవి చూపి పిదప వానినైరస్యంబు వెలిపుచ్చి కడపట వైరాగ్యంబును దిరముగాఁ గలుగునట్లు సేయునది గావునను, శృంగారస్వరూపంబు తెలిసిననే తద్విరుద్ధమైనవైరాగ్యస్వరూపంబు తెలియుట సుకర మగుం గావునను, మొదట శృంగారంబును వర్ణింపఁదలంచియు, నీతిని మున్నిడుకొనియేకాని నీతిని మాని యాశృంగారంబును సేవింపరాదు గాన నన్నిటికిని మొదట నీతిశతకమును రచించినవాఁ డయ్యె. ఇఁక నీతిపూర్వకముగా సేవింపఁదగినదియు, నంతమున వైరాగ్యమును గలిగించునదియు నైన శృంగారముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁబూని యది నిర్విఘ్నముగాఁ దుదముట్టుటకై యేదేని మంగళమును మునుముట్ట నాచరింపఁదగును గాన శృంగారరసమున కధిదేవత యైన మన్మథునికి నమస్కరించుట యను నమస్కారరూపమంగళమును మొట్టమొదట నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం
యే నాక్రియన్త సతతం గృహకుమ్భదాసాః।
వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రితాయ
తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ ॥

టీ. శమ్భు స్వయమ్భు హరయః=శివబ్రహ్మ విష్ణువులు- సంహారసృష్టిస్థితులు సేయువా రగుటచే సకలలోకములకు నధిపతులైనవారయ్యు ననుట - దేనినిగాని చేయుటకును జెఱుపుటకును మఱియొకరీతిని మార్చుటకును శక్తిగలవారై యుండియునని భావము, యేన= ఎవ్వనిచేత- ఏమన్మథునిచేతననుట, హరిణ ఈక్షణానాం = (లేడికన్నులవలె సొగసైన

కన్నులుగలతమ) కాంతలకు-అనఁగా పార్వతీ సరస్వతీ లక్ష్మీదేవులకు, గృహ... దాసాః-గృహ = ఇంటియందు, కుమ్భ = నీటికడవలకు - నీటికడవలను మోసితెచ్చునట్టి యనుట, దాసాః=సేవకులుగా, ('గృహకర్మదాసాః' అనుపాఠమున నింటిపనులుసేయు పరిచారకులుగా నని యర్థము.),అక్రియన్త=చేయఁబడిరో-మిక్కిలి విధేయులు గావింపఁబడిరో యనుట-సర్వశక్తియుక్తులైన త్రిమూర్తులవంటివారినిఁగూడ సరస్వతిమొదలైన వారివారి పడతులయందు మోహమును గలిగించి యాలలనలకు మిక్కిలియు లోనై యుండునట్టి వారినిగాఁ జేసినాఁడనుట ; ఇంక తక్కినవారిని జేయుట చెప్పనేల యని భావము-బ్రహ్మ సరస్వతిని దనవాక్కునసే యుంచుకొనుటచేతను, శివుఁడు పార్వతికిఁ దనసగదేహ మిచ్చుటచేతను, విష్ణువు తనఱొమ్మునసే లక్ష్మినిఁదాల్చియుండుటచేతను నిట్లు గృహకుంభదాసు లనఁబడిరని తెలియునది. ఇచట 'హరిణేక్షణా' శబ్దము దాసులగుటకు హేతువును దెలిపెడిని-జెళుకుంగన్నుఁగవ సొగసునకుఁ జొక్కి మిక్కిలి లోనైరని యాశయము, కావుననే, వాచా...చిత్రితాయ-వాచాం=వాక్కులకు, అగోచర=తెలియని - పలుకులకందరాని- వర్ణింపఁదరనుకాని యనుట, చరిత్ర=చర్యలచేత, విచిత్రితాయ=విచిత్రమైనవాఁడుగాఁ జేయఁబడిన - వర్ణింపరాని తనయద్భుత చర్యలచే లోకముతోపాటివాఁడుగాక వారికంటె విలక్షణుఁడుగా నుండునట్లు చేయఁబడిన యనుట, కావుననే, * భగవతే = ఐశ్వర్యవంతుఁడైన- సర్వలోకనియమనశక్తిగల, తస్మై =ఆ-అనఁగా జగత్ప్రసిద్ధుఁడైనట్టి, కుసుమాయుధాయ=(పువ్వులే యాయుధముగాఁగల) మన్మథునికి, 'మకరధ్వజాయ' యనుపాఠమున మొసలిని పడగయందుఁగల మన్మథునికి నని యర్థము, నమః = నమస్కారము.

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురశాసనులన్ భువనేశులన్ నిరా
తంకధృతిన్ మృగాక్షులకు దాసులఁజేసినమేటికిం గురం
గాంకవసంతమిత్రునకు నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని
శ్శంకచరిత్రచిత్రునకు షడ్గుణహారికి శంబరారికిన్. 1

తా. సృష్టిస్థితిసంహారకర్తలగు బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులనుగూడ † శృంగారరసంబునకు లోఁబఱిచి తమతమపూఁబోండ్లకు మిక్కిలి విధేయులుగా నుండునట్లు సేయు

* భగవంతుఁడగు వాసుదేవునకు, వాసుదేవ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధులను నాలుగు వ్యూహములలో ప్రద్యుమ్న వ్యూహముగా నుండుటంబట్టికాని, విష్ణువునకుఁ బుత్రుఁడగుటంజేసికాని, భగవచ్ఛబ్దము మన్మథునకుఁ బ్రయుక్తముకావచ్చునని తెలియునది.

† ఒకరిసుఖదుఃఖాదులను జూచునపుడు వాసనారూపముగా మనమనస్సులకును నొక వికారము పుట్టును. ఇట్టిమనోవికారమే భావమనఁబడును. ఇట్టిభావము స[illegible]

మున్నాఁడుగాన వర్ణింప నలవికానియిట్టియతివిచిత్రచర్యలచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గలిగించునట్టి యాభగవంతుఁడగు మన్మథునికి నమస్కారము.

ములచేఁగాని విజాతీయభావములచేఁగాని డిందుపడక రసముగాఁ బరిణమించువఱకు చిత్తమున స్థిరముగానుండునేని యది స్థాయి యనఁబడును. అనఁగా నొకనాయకునకు నొక నాయికయందు రతి (అనఁగా వలపు) అనెడి భావముగలిగినయెడ నది మఱియొకనాయిక యందలి రతియనెడి సజాతీయభావముచేఁగాని హాస్యబీభత్సాదులనెడి విజాతీయభావ ములచేగాని కొట్టువడక చిత్తమున స్థిరముగా నెలకొని తన కనుకూలముగా సంబంధించి యుండు వానిచే వర్ధిలి రసముగాఁ బరిణమించునేని యది స్థాయీభావ మనఁబడును. లవణ సముద్రము తనయందుఁగలయు నదులతీయనిజలముల నుప్పనగాఁజేయునట్లు స్థాయీభా వము తన్నుఁగలయు నితరభావములనెల్ల తనయందు మగ్నములు గావించునంత పటు వైయుండును. ఇట్టిస్థాయీభావము పైపయి వర్ధిలి మిక్కిలి యానందరూపముగాఁ బరిణ మించునేని యదియె రస మనఁబడును. రతియనఁగా సంభోగవిషయముగాఁ గలుగు నొక యిచ్ఛావిశేషము. ఈభావమే స్థాయిత్వమునుబొంది పూర్వోక్తరీతిగాఁ బుష్టిం జెందునేని శృంగారమనెడు రసముగాఁ బరిణమించును. ఈరతితోఁగూడ, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్మయము, శమము అని స్థాయీభావములు తొమ్మిది గలవు. ఇవియె వృద్ధినొంది వరుసగా శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, రౌద్రము, వీరము, భయానకము, బీభత్సము, అద్భుతము, శాంతము, అని నవరసములగును. ఈస్థాయిని బుష్టి నొందించి రసముగాఁ బరిపక్వము సేయుసామగ్రియుఁ గలదు. అది విభావములు, అనుభా వములు, సాత్త్వికములు, వ్యభిచారులు అని నాలుగువిధముల నుండును. వ్యంజనాదులు అన్నమునెట్లు భోగ్యముగాఁ జేయునో యట్లె విభావాదులును స్థాయిని స్వాద్యముగాఁజేసి రసముఁగావించును. ఇదియె 'విభావై రనుభావైశ్చ సాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమా న స్స్వాదుత్వం స్థాయీభావో రసః స్మృతః'. అని చెప్పఁబడినది. స్థాయిని గలిగించుటకు మొదటిసామగ్రియైనది విభావము. ఇది ఆలంబనము, ఉద్దీపనము అని ద్వివిధము. నాయికా నాయకు లాలంబనవిభావము. ఈయాలంబనముయొక్క (1) గుణములు (2) చేష్టలును (3) అలంకారమును (4) మఱి తక్కినతటస్థములును అని ఉద్దీపనవిభావము నాలుగువిధములు గలవు. గుణములు రూపయౌవనాదులు. చేష్టలు యౌవనమువలనఁబుట్టు హావభావాదులు. అలంకారము నూపురాంగదహారాదులు. తటస్థములు మలయానిలచంద్రశుకపికాదులు. ఈ నాయికానాయకతద్గుణచేష్టాదిరూపమైన యాలంబనోద్దీపనవిభావములచే రత్యాది భావములకు స్థాయిత్వము గలుగును. అనఁగా నాస్థాయీభావములకు నవియె కారణము లగును. రెండవసామగ్రియైన అనుభావములు శరీరజనితములైన కటాక్షము (కడకంటిచూ పులు) భ్రూవిక్షేపము (కనుబొమలు త్రిప్పుట) మొదలగునవి, ఇవి హృదయమునందలి

అవ. ఆలంబనవిభావభూతు లైన స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలే ప్రశస్త మైన యాలంబనము గాన నింకఁ బంద్రొమ్మిదిశ్లోకములచే మొదట నా స్త్రీలను బ్రశంసింపఁ బూని మున్ముగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువు లగుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

రత్యాదిభావములను వెలిపుచ్చును. ఇవి స్థాయివలనఁగలుగు కార్యంబులు. ఇవి స్థాయివలనఁగలుగునట్టి వైనయెడల స్థాయినిగలిగించుసామగ్రియెట్లగు ననరాదు. ఏలన, ఒకరికిచిత్తమునందుఁగల రత్యాదులచే భ్రూవిక్షేపాదులు పుట్టునవయ్యు నాభ్రూవిక్షేపాదులు వారిచిత్తమునందలి రత్యాదిభావములను మఱొకరికిఁ దెలిపి ఆ యితరులకుఁగూడ నారత్యాదులు కలిగించుచున్నవి. ఇట్లు మొదటివారి రత్యాదులకవి కార్యములయ్యును, రెండవవారి రత్యాదులకుఁ గారణము లగుటచే సామగ్రిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది. మూఁడవసామగ్రియైన సాత్త్వికభావములు సత్త్వమువలనఁ బుట్టినవి. సత్త్వమనఁగా ఒకరిసుఖదుఃఖాదులను భావించుటకు మనసు మిక్కిలి యనుకూలముగానుండుట. ఇట్టిమనఃస్థితియగు సత్త్వమువలనఁ బుట్టునవిగాన నివి సాత్త్వికము లనఁబడియె. ఇవి స్తంభము, ప్రళయము, రోమాంచము మొదలైనవి యెనిమిదిగలవు. నాలుగవసామగ్రియైన వ్యభిచారిభావములు స్థాయికి సహకారములు. ఇవి నిర్వేదము, గ్లాని, శంక మొదలైనవి ముప్పదిమూఁడు గలవు. ఇట్లు స్థాయీభావ మీచతుర్విధసామగ్రిచే సముల్లాసితమై రసమగును. రసము వస్త్రమువంటిది, దానికి స్థాయితంతువులవంటిది. విభావాదిసామగ్రులు నాలుగును సాలెవాఁడు మున్నగువానివంటివి. వస్త్రమునకు తంతువు లెట్లు సన్నిహితములో - అనఁగా వస్త్రమునకు మిక్కిలి సమీపమైన పూర్వావస్థ తంతువు లెట్లగునో, యట్లే రసమునకు మిక్కిలి దాపైన పూర్వావస్థ స్థాయియేయగును. అనఁగా తంతువులే వస్త్రమగునట్లు స్థాయియే రసమగును. సాలెవాండ్రు మున్నగునవి తమంతఁగాక తంతువులమూలముననే వస్త్రము కలిగించునట్లు, విభావాదులు తమంతటఁగాక స్థాయిమూలముననే రసమును గలిగించును కాన భావములలో స్థాయి రసమునకు సన్నిహితమైనదియు విభావాదులు వ్యవహితములైన వనియు గ్రాహ్యము.

శృంగారరసమున సాత్త్వికవ్యభిచారిభావము లన్నియు వర్తించును. తక్కిన రసములందు అవి యన్నియుంగాక కొన్నికొన్నియే వర్తించును.

ఇచటఁ బ్రకృతరసము శృంగారము. దీనికి స్థాయి రతి. తక్కినరసములకుం బోలె దీనికిని నాయికానాయకులు ఆలంబనమును తద్గుణచేష్టాదులు ఉద్దీపనమును అగును గదా. శృంగారరసమునకుఁగల యుద్దీపనముయొక్క చేష్టలు భావము, హావము, హేల, మాధుర్యము, ధైర్యము, లీల, విలాసము, విచ్ఛిత్తి, విభ్రమము, కిలికించితము, మోట్టాయితము, కుట్టమితము, బిబ్బోకము, లలితము, కుతూహలము, చకితము, విహృతము, హాసము అని పదునెనిమిది గలవు.

శ్లో॥ స్మితేన భావేన చ లజ్జయా భియా
పరాఙ్ముఖై రర్ధకటాక్షవీక్షణైః।
వచోభి రీర్ష్యాకలహేన లీలయా
సమస్తభావైః ఖలు బన్ధనం స్త్రియః॥ 2

టీ. స్మితేన=(యౌవనము మొదలైన మదవికారములవలనఁ దనంతనెకలుగు) చిఱునవ్వు చేతను, భావేన=(బాల్యమువీడి యౌవనము వచ్చుటకు నడుమ మనస్సునకు శృంగారవిషయముగా మొట్టమొదటఁ గలుగువికారముభావము. అట్టి)మనోవికారముచేతను,లజ్జయా=(చన్నుఁగవయు చంకలును మూసికొనుట, మోమువంచుట,కన్నులరమోడ్చుట మొదలైనవి కలిగించునట్టి) మనస్సు కొంకుపాటుచేతను, భియా=(తటాలున భయపడుటచే బుట్టునట్టి)బెదరుచేతను-అట్టి భయముచే మనస్సునకుఁ గలుగు కలఁకపాటుచేత ననుట, 'గుణైః'అనుపాఠమున ఆలంబనభూతములైన యాస్త్రీలరూపయౌవనాదిగుణములచేత నని యర్థము. పరాఙ్ముఖైః=లజ్జచేత మాఱుగతిపడిన-అనఁగా తాము చూచుపురుషునిదెస సిగ్గుచేత సగముమాత్రము స్పష్టము గాకుండునట్లు నిగుడ్చుచును తక్కినసగము మఱొకదెస స్పష్టముగా నిగుడ్చుచును ఉన్నట్టి యనుట, *అర్ధకటాక్షవీక్షణైః=సగమైన(అనఁగా సమగ్రముగా నిగుడింపక కొంచెముగా నిగుడించు) కడకంటిచూపులచేతను, వచోభిః=చిలుకలకోయిలల పలుకులవలె ఇంపు గులుకు తీయనిపలుకులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈర్ష్య=ఒకరిమేలిమికి నోర్వకుండుట(అనఁగా చూపోపమి)చేతనైన కలహముచేతను-ప్రణ

ఇందు మొదటఁ జెప్పఁబడినభావము సామాన్యవాచి యగు భావశబ్దముగాదు. ఇది శృంగారచేష్టావిశేషమైనది. వికారము కలిగించు కారణముండఁగా చిత్తమునకుఁ గలుగు వికృతియె సత్త్వము అనఁబడును. ఇది చిత్తవికారములకు బీజమువంటిది. ఇదియె పరులసుఖదుఃఖాదులను భావించుటకు యోగ్యమైన చిత్తస్థితి యనఁబడియె. బీజముయొక్క మొట్టమొదటివికారమువలె నిట్టిసత్త్వముయొక్క కొంచె మెక్కువయైన వికారము భావ మనఁబడును. ఇది శృంగారముయొక్క ప్రథమచేష్ట. బాల్యము వీడి యౌవనము రానున్నపుడు శృంగారవిషయముగా మనస్సునకు మొట్టమొదటఁ గలుగు వికారమే యిది యగును. ఇది స్పష్టముగాఁ గానిపింపదు. దీనికంటెఁ గొంచె మెక్కువ స్పష్టముగాఁ దోఁచు శృంగారచేష్టయె హావము. దానికంటె నెక్కువ స్పష్టమై(అనఁగా సువ్యక్తముగాఁ)గలుగునది హేల. ఇట్లె తక్కిన శృంగారచేష్టలును నాయాసందర్భములయందు మీఁద వివరింపఁబడును.

* 'యద్గతాగతవిశ్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్। తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తత్కటాక్షం ప్రచక్షతే'అన్నట్లు కనుగ్రుడ్డుపోవుచును వచ్చుచును నిలుచుచును నిట్లు పలువగల సొగసుగానట్టి తిరుగుటయే కటాక్ష మనఁబడును.

యకలహముచేత ననుట, † లీలయా=వాక్కు మొదలైనవానిచే ప్రియుని ననుకరించునట్టి విలాసవిశేషముచేతను- ప్రియుఁడెట్లు నడచుకొనునో యట్లేతాను వాగాదులచే యనుకరించి నడచుటయను విలాసముచేత ననుట, వేయేల, సమస్తభావైః= స్తంభము రోమాంచము మొదలైన సాత్త్వికభావములు హర్షము ఔత్సుక్యము మొదలైన వ్యభిచారిభావములు అన్నిటిచేతను, స్త్రియః=స్త్రీలు, బన్ధనం ఖలు=పురుషులకు బంధనము అగుదురుకదా-పురుషులకు సంసారబంధము కలిగించువా రగుదురనుట. ఇందు స్మితము కటాక్షములు ఆలాపము లనునవిఁయును అనుభావములు; లజ్జ భయము ఈర్ష్య అనునవిఁయును వ్యభిచారిభావములు; భావము లీల అనురెండును శృంగారముయొక్క చేష్టావిశేషములు అని తెలియునది. ఇట్టి హావభావాదిసాధనసంపత్తి స్త్రీలకుండఁగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువు లగుదురని చెప్పనేల యని భావము. మఱియు నిందుఁ జెప్పఁబడిన శృంగారనాయికలలో భావలజ్జాభయములు గలవారు మధ్యమలనియు ఈర్ష్యాకలహలీలలు గలవారు ప్రౌఢలనియు వివేకించుకొనవలయు.

చ. చెలువపుఁదేట లేనగవుసోఁ చేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలు వగులీలచేత సుగుణంబులచేఁ గడఁగంటిచూపుచేఁ
గలహముచేత విందు లగుసోకందువమాటలచే నసూయచేఁ
బెలుచన నెంతవారి వలపింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్. 2

తా. మవ్వంపుఁజిఱునవ్వు మొలకచేతను, మనంబునఁ దొలితొలి తోఁచు మోహంపువికారముయొక్క మురువుచేతను, నునుసిగ్గుచేతను, నారజంపుబెదరుపాటుచేతను, నొఁఱపుమీఱ నోరగా మలంచి చూచుకడఁగంటిపిసాళి యరమోడ్పు చూడ్కులచేతను, చిలుకలకోయిలలపలుకులవలె ముద్దులుగులుకు పలుకులచేతను, నెయ్యంపు జగడముచేతను, నవకంపులీలచేతను, ఇది యది యననేల, సమస్తభావములచేతను, స్త్రీలు పురుషులను వశపఱుచుకొని సంసారబంధమునకుఁ గట్టుపఱుతురు.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భ్రూచాతుర్యాత్కుఞ్చితాక్షాః కటాక్షాః
స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తాశ్చ హాసాః।
లీలామన్దం ప్రస్థితంచ స్థితంచ
స్త్రీణా మేత ద్భూషణం చాయుధంచ ॥ 3

---

† 'లీల' యనఁగా శృంగారముయొక్క యష్టాదశచేష్టలలో నొకటి. 'లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్భిర్గత్యార్థచేష్టయా-మాటలచేతను, నడకచేతను, చేష్టచేతను ప్రియుని ననుకరించుట లీల' అని లక్షణము.

టీ. భ్రూచాతుర్యాత్ - భ్రూ=కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పువలన - కనుబొమల నీటుగా త్రిప్పుటయందలి నేర్పువలన ననుట, కుఞ్చితాక్షాః - కుఞ్చిత=కొంచెము వంకరగాఁ జేయఁబడినట్టి, అక్షాః= కన్నులుగల, కటాక్షాః=కడకంటిచూపులును- బొమలు నొయ్యారముగా నటు త్రిప్పఁగా నొకింత వంకరలైన కన్నులుగల కొలుకులచేఁ జూచు వాలుఁజూపులనుట-ఇందు* రేచితము భ్రూకుటియనుభ్రూలతావ్యాపారములు రెండును జెప్పఁబడియె, స్నిగ్ధాః=నెయ్యముతోఁగూడిన, వాచః=పలుకులును-నెయ్యంపుఁ దియ్యనిపలుకులనుట, లజ్జిత అన్తాః=లజ్జ కడపలగాఁగల-సిగ్గునందు ముగియునట్టియనుట, హాసాశ్చ=చిఱునవ్వులును-ననుసిగ్గుగాఁ బరిణమించు చిఱునవ్వే మోహాకరముగాని నవ్వియు సిగ్గుమాలియుండుట మదనోద్దీపకముగాదు; అది హాస్యజనకమే యగును.గాన నవ్వునకు సిగ్గునందుఁ బర్యవసానము చెప్పఁబడినది. † లీలామన్దం-లీలా=విలాసముచేత- మురువుచేననుట, మన్దం= మెల్లనైన, ప్రస్థితం=నడకయు, స్థితంచ=నిలుచుటయు-అల్లనల్లన నొయ్యారముగా నడచుటయు నిలుచుటయు ననుట, ఏతత్ =ఇది (యంతయు), స్త్రీణాం=స్త్రీలకు, భూషణం=(మిక్కిలి నీటును గలుగఁజేయునదిగాన) అలంకారము; ఆయుధంచ= (వయసుకాండ్ర గెలుచుటకు సాధనములగుటచే) కైదువును; అగుననుట. ఇందు భ్రుకుటి మొదలైనవానిని భూషణములుగాను ఆయుధములుగాను రూపించుటచే రూపకాలంకారము. ఇందు కటాక్షాదులు స్థాయికిఁ బోషకములై దానిని రసముగాఁ బరిణమింపఁజేయునట్టి యనుభావములని పూర్వమే చెప్పఁబడినవి.ఇందుఁ జెప్పబడిన లీల శృంగారచేష్టయగును. భ్రుకుటి మున్నగు తక్కినవి అనుభావములని తెలియనగు.

తే. భ్రూలతాక్షేపకుంచితస్ఫురణఁ దాల్పు
    కలికిచూపులు నెయ్యంపుఁబలుకుతీపు
    సిగ్గునగవులు చెన్నగుచిన్నినడలు
    సొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకును. 3

తా. బొమలుగా నీటుగాఁ ద్రిప్పి వంకరలైన యోరగన్నులతోఁ జూచుచూడ్కులును, నెయ్యంబుఁగులుకు తియ్యనిపలుకులును, ననుసిగ్గున గిజిగొనుచిన్నారిలేనగవులును,

* 'స్యాద్భ్రువోర్లలితాక్షేప ఏకస్యా ఏకరేచితమ్ । ద్వయోర్మూలసమక్షేపకాటిల్యాద్భ్రుకుటింవిదుః' ఒకబొమ లలితముగాఁ ద్రిప్పుట రేచితము. రెంటినిఁద్రిప్పి మూలల ముడివఱచి వంకరగావించుట భ్రుకుటి.

† ఇందు గమనమును లీలామందమైనదిగా జెప్పఁబడినది. ఇట్టిమందయానము పద్మినీజాతిస్త్రీలకే నియతముకాన వారికిఁగల లజ్జాతిశయమును నిందు సూచితమగుచున్నది. పద్మినీజాతి 'వ్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషామృదుశుచి లఘు భుక్తే మానినీ గాఢలజ్జాధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీస్యాత్'

హావాయలు మీఱ నల్లనల్లన నడచు నడకయు, ఎలదీఁగెవలెఁ బొలసి నిలుచునిలువును, అను నివి స్త్రీలకు సొమ్ములు నాయుధములు నగును.

అవ. ఇఁక శృంగారమునకు అనుభావము లైనదృగ్విలాసములను సపరికరముగా వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి త్సభ్రూభఙ్గైః క్వచిదపిచ లజ్జాపరిగతైః
క్వచి ద్భూరిత్రస్తైః క్వచిదపిచ లీలావిలసితైః।
కుమారీణా మేతై ర్మదనసుభగై ర్నేత్రవలితైః
స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః ॥ 4

టీ. క్వచిత్=ఒకానొకచోట, సభ్రూభఙ్గైః = బొమముడిపాటుతోఁ గూడినవియు-భ్రుకుటిరేచితము లనెడి భ్రూవ్యాపారములతోఁ గూడినవనుట, క్వచిదపిచ=ఒక్కయెడను, లజ్జాపరిగతైః=సిగ్గుచేఁ జుట్టఁబడినవియును-నునుసిగ్గు గిలిగొన్నట్టియు ననుట-('సవ్రీడాలోక నైనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమ్' అన్నట్లు సిగ్గుతోఁ జూచుట స్త్రీల యానుకూల్యమును దెలుపునుగాన) నిజానుకూల్యమును దెలుపునట్టివియు నని భావము, క్వచిత్= మఱియొక్కెడ, భూరిత్రస్తైః= మిక్కిలి భయముచే తత్తరపడినవియు - మిక్కిలి బెదరినవియుననుట, క్వచిదపిచ = మఱియొకచోట, లీలావిలసితైః- లీలా=రాకపోకలవిలాసవిశేషములచేత - నీటుగులుకుచు నటుపోవుట మరలి యిటువచ్చుట యను వ్యాపారములచేత ననుట, విలసితైః=యింపైనవియు-లేక చకచకని మెఱుఁగు లడరించునవియు, మదనసుభగైః-మదన=మన్మథునిచేత, సుభగైః=మనోహరమైనవియు, మరులు గొలుపునంతసొగసైనవియనుట-('యద్దర్శనా ద్విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే తత్సమన్మథమ్'దేనిని జూచుటచే విరక్తుఁడును గలఁతనొందునో యది సమన్మథ మనఁబడునుగాన) విరక్తుని మనస్సునేని గలంచునట్టివియు ననుట, ఏతైః = ఈ-ఇట్లు చెప్పఁబడినటువంటివైన యనుట, కుమారీణాం=కొమరాండ్రయొక్క-కలువరేకులవంటి కన్నులుగల జవరాండ్రయొక్కయనుట, నేత్రవలితైః = నయనవిలాసములచేత-బెళుకులీను కన్నుంగవల కులుకుందిరుగుడులచేత-వానిని నీటుగాఁ ద్రిప్పుటలచేత ననుట, దిశః=దిక్కులు, స్ఫురత్ నీలఅబ్జానాం=వికసిల్లుచున్న నల్లగలువలయొక్క, ప్రకర పరికీర్ణా ఇవ=సమూహములచేత వెదచల్లఁబడినవో యనునట్లు; కనఁబడుచున్నవని శేషము. జవరాండ్రచూపులు కలువపూగుంపులవలె నిగుడుటచే నలుగడలు కలువలు చల్లఁబడినవో యనునట్లు గానిపించిన వని యుత్ప్రేక్ష.

[ఇచట నయనవిలాసములు ప్రియజనులు మొదలైనవారిఁ గనుగొనుటయందలి చాపలముచేతఁ గలుగునవిగాన 'కుతూహలం రమ్యదృష్ట్యా చాపలం పరికీర్తితమ్' రమ్యము లైనవాన్నిని జూచుటయందలి చాపలమె కుతూహల మనఁబడు ననుటచే, కుతూహలయు

నెడి శృంగారచేష్ట సూచిత మైనది. మఱియు నిందు నయనములయొక్క వలన మనుక్రియ చేత దిశలు వికీర్ణములయ్యె నానెడిక్రియ యుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే క్రియానిమిత్త క్రియా స్వరూపోత్ప్రేక్ష యాూహ్యము. 'నయనవలితములచే దిక్కులు నల్లగలువలచే వెదచల్లఁబడె నో యన్నట్లుండె' నానెడి యీయుత్ప్రేక్షచే నయనములు నల్లగలువలతో సమానమగుట గమ్యమగుచున్నది. గమ్యమైనయీసామ్యముచే ఉపమ వ్యంజిత మగుచున్నదిగాన నిచట అలంకారముచే నలంకారధ్వని యని యెఱుఁగునది.

ఉ. భ్రూలతికావిభంగయుతకేళుల్ సభయంబులు సత్రపంబు లు
ద్వేలవిలాసముల్ మదనదీపనముల్ రుచిరంబు లైనకాం
తాలసమాననేత్రవలితంబులచే దిశలెల్ల విస్ఫుర
న్నీలసరోజపత్రములు నిండె ననం గనుపట్టె నెంతయున్.

తా. * ఎలప్రాయంపుఁబువుబోండ్లు ఒక్కెడ బొమలుముడివెట్టియు, నొక్క చో నునుసిగ్గున నూలుకొల్పియు, నొకచక్కి నిక్కిలి బెదరున బిత్తరంపు తత్తరపాటు నొందియు, నొక్కవలన నును మెఱుఁగు లడరించునట్లు నిటునటుఁ బఱపియును, నిట్టి మ రుఁడు లో యని యార్చి చూపఱం జైకొనునంతసొగసుగాఁ, దమనిడువాలుఁగన్నుఁగవ గిఱపి దెసలఁ గీలుకొలిపిరేని నల్లనికలువపూఁజాయల నిగనిగలాడు వానినునుఁజూడ్కుల చే దిక్కుల నల్లగలువలు వెదచల్లఁబడెనో యన్నట్లు గానిపించెడిని.

" * ప్రాయంబున నే స్త్రీలకుఁ గన్నులు నల్లఁగలువలతో సాటియగును గాన నిచట నీలాబ్జవికిరణమునకు అనుగుణముగా యౌవనసూచక మగుకుమారీశబ్దము ప్రయుక్త మైనది. స్త్రీలకు యౌవనప్రాదుర్భావమున నయనములు నీలోత్పలసమానము లగుట

శ్లో॥ 'నీరాత్తీర ముపాగతా శ్రవణయో స్సీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయో
శ్శ్యామం లగ్న మిదం కి ముత్పలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యస్యతి।
శైవాలాఙ్కురశఙ్కయా శశిముఖీ రోమావళీం ప్రోజ్ఝతి
త్రాస్తా స్మీతి ముహు స్సఖీ మవిదితశ్రోణీభరా పృచ్ఛతి ॥

శా. లీలన్ బాల తటాకముల్ వెడలి హాళిం గేలఁ గర్ణస్ఫుర
ల్లోలాపాంగము లంటుఁ గేళిలసదుల్లోలోత్పలం బంచు శై
వాలభ్రాంతిని నారుఁ జిమ్ము నఖరవ్యాపారలీలం జెలీ
నోలేక్ మే నని పల్కుఁగా యవిదితశ్రోణీభరాయాన యై.'

అని అజ్ఞాతయౌవనవిషయ మై రసమంజరియందును,

అవ. ఉద్దీపనవిభావము ఆలంబనముయొక్క గుణము, చేష్ట, అలంకారము, తటస్థము అని నాలుగువిధములుగా నుండును గదా. ఆ నాలుగింటిలో మొదటఁ జెప్పఁబడిన గుణములను పిదపఁ జెప్పఁగోరికతో నిప్పుడు మానినవాఁ డై 'స్మితేన' ఇత్యాదు లగు మూఁడుశ్లోకములచే రెండవది యగుశృంగారచేష్టలను గొన్నిని వానితోఁగూడ కొన్ని అనుభావములను వ్యభిచారులను వర్ణించినాఁడు. ఇప్పుడు మూఁడవది యైన యలంకారమును జెప్పఁబూనినవాఁ డై అవి నైసర్గికము, ఆహార్యకము అని ద్వివిధమగుటచే ఆహార్యకము వెంబడినే తెలియఁగల దని లోఁదలఁచి యిప్పుడు నైసర్గికాలంకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వక్త్రం చన్ద్రవికాసి పఙ్కజపరీహాసక్షమే లోచనే
వర్ణః స్వర్ణ మపాకరిష్ణు రళినీజిష్ణుః కచానాం చయః।
వక్షోజా విభకుమ్భవిభ్రమహరౌ గుర్వీ నితమ్బస్థలీ
వాచాం హారిచ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మణ్డనమ్॥ 5

టీ. చన్ద్రవికాసి=చంద్రునివలె వికసించునట్టి-అనఁగా సుందరమైన, వక్త్రం=ముఖమును; పంక...క్షమే-పంకజ=తామరలను, పరీహాస=పరిహాసించుటయందు, క్షమే=సమర్థములైనట్టి-తామరలను నిరసింపఁజాలినట్టి-తామరలను బోలినట్టియనుట, లోచనే=కన్నులుగవయు; స్వర్ణమపాకరిష్ణుః=బంగారును సరకుసేయని స్వభావముగల-బంగరుచాయంబోలినయనుట, వర్ణః=దేహకాంతియు-దీనిచే పద్మినీజాతి సూచితము ('కాఽపి చామ్పేయగౌరీ-సంపెఁగపూవంటి పసుపువన్నె గలది' అని పద్మినిలక్షణము). అళినీజిష్ణుః=ఆఁడుతుమ్మెదలను జయించునట్టి శీలముగల-ఆఁడుతుమ్మెదలవలె నల్లనైన యనుట, కచా

'అప్రక్రాన్తే బాల్యే తరుణిమని చాగన్తుమనసి
ప్రయాతే ముగ్ధత్వే చతురిమణి చాశ్లేషరసికే।
న కేనాపి స్పృష్టం యదిహ వయసా మర్మ పరమమ్
త దేత త్పుష్ణ్చేపో ర్జయతి వపు రిన్దీవరదృశః॥'

అని ప్రసన్నరాఘవనాటకమునను,

శ్లో॥ ఆకృష్టే వసనాఞ్చలే కువలయశ్యామా త్రపాధఃకృతా
దృష్టి స్సంవలితా రుచా కుచయుగే స్వర్ణప్రభే శ్రీమతి।
బాలః కశ్చన చూతపల్లవ ఇతి ప్రాన్తస్మితాస్యశ్రియం
శ్లిష్యం స్తా మథ రుక్మిణీం నతముఖీం కృష్ణ స్స పుష్ణాతు నః॥

అని కృష్ణకర్ణామృతమునను వర్ణితము,

నాం చయః = వెంట్రుకకలసమూహమును ; ఇభ... హారా - ఇభకుమ్భ = ఏనుఁగుకుంభముల యొక్క, విభ్రమ = విలాసమును, హారా = తీసివేయునట్టి - వానికెనయైనయనుట, వక్షోజా = చన్నుదోయియు; గుర్వీ = పెద్దదియైన - బటువైన, నితమ్బస్థలీ = పిఱుఁదుపట్టును; హారి = మనోహరమైన, వాచాం = పలుకులయొక్క, మార్దవంచ = మృదుత్వమును - ఇంపారుమెత్తని కులుకుపలుకులు ననుట; (ఇవియెల్ల), యువతిషు = యౌవనవతులయందు, స్వాభావికం = స్వభావసిద్ధమైన - తెచ్చికొన్నదిగాక తనంతటనే కలిగినట్టి యనుట, మణ్డనం = అలంకారము - ఇవి యెల్ల దేహమునందే పుట్టినసొమ్ములనుట. ఇందలంకారము. *ఉపమ.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నులు సుధానిధిఁ బోలుమొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీఱుమెఱుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వుగుబ్బచనుబంతులు గొప్పపిఱుంద తేనియ
ల్చిమ్మెడు ముద్దుఁబల్కులును జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగికిన్. 5

తా. † నిండుచందురునివలె ముద్దులుగుల్కు నెమ్మొగంబును, దామరరేకులం బురడించు నిడువాలుకన్నుంగవయు, జాళువాపసిండిచాయను జీ యను మేనికాంతియు, తుమ్మెదగుఱులవలె నల్లనై నిగనిగలాడు నెఱికురులును, గజకుంభములంబోని గబ్బిచను

* 'స్పర్ధతే జయతి ద్వేష్టి హాస తీర్ష్య త్యసూయతి। తదన్వే త్యనుబధ్నాతి తచ్ఛీలతి నిషేధతి। తచ్చైవానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః॥' అను ఆచార్యదండి వచనముంబట్టి 'వికాసి' 'పరిహాసతుమే' ఇత్యాదులు ఇట సాదృశ్యమునే తెలుపునవిగాన అలంకార ముపమయే యగును.

† చంద్రవికాసి యగువక్త్రము మున్నగునవి యౌవనలక్షణములు గనుక యువతీశబ్దము సాభిప్రాయము. ఇందులకు

మ. వరవక్త్రేందు విలాసకృన్నవవయోఽవర్షావసానంబునం
దరుణీశైశవ సింధు లింకనెడఁ దత్తత్కూలలక్ష్యంబు లా
నరసాంతస్థిస్తతగండశైలములనం జందోయి యంతంతకుం
బరఁగుం దత్క్రిమశోష రేఖ లనఁ గన్పట్టుౕ వళీపుంజముల్.

నరసభూపాలీయము.

చ. కలికిముఖేందుకాంతికరకాంతవయోజలదాంతవేళ వ
ర్తులకుచగండశైలములు దోఁప వళిత్రయశోష రేఖ లిం
పలరఁగ మధ్యసీమ బయలై కటిసైకత మొప్పు బాల్య మ
న్నలునది యింకుచో మెఱసె నాభి గభీరజలాశయం బనన్.

గుబ్బలును, బటువులై మిటారించు పలుఁదషిఱుందులును, మెత్తనై యింపారు కులుకు పలుకులును, అను నివియె జవరాండ్రకు పెట్టిక తమంతటనే మేనంబుట్టిన యొమ్మెసొమ్ములు.

అవ. ఇఁక ఆలంబనముయొక్క గుణమైనయౌవనమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్మితం కించి న్ముగ్ధం సరళతరళో దృష్టివిభవః
పరిస్పన్దో వాచా మభినవవిలాసోక్తిసరసః।
గతానా మారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః
స్పృశన్త్యా స్తారుణ్యం కిమివ నహి రమ్యం మృగదృశః॥ 6

టీ. స్మితం=మందహాసము-చిఱునవ్వు, కించిత్ ముగ్ధం=కొంచెము మనోహరమైనది - కొంచెముమాత్రమే ముద్దుగొలుపునది, (అగును అని శేషము. ఇట్లే మీఁద నెల్ల యథాయోగముగా నధ్యాహరించుకొనునది). ఇచట తరుణి, బాల్యమునకును యౌవనమునకును నడుమ నున్నదిగాన యింకను ప్రాగల్భ్యము కలుగమింజేసి చిఱునగవొక్కింత సుందరమైనదిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది; 'కించిద్వక్త్రే' అను పాఠమున మొగమున చిఱునవ్వు కొంచెము కలిగియున్నదని యర్థము. ఈ పాఠమును సరసమే. దృష్టివిభవః=విలోకనసంపద-చూడ్కులసొంపు, సరళతరళః- సరళ=అకుటిలముగా-ఏకుంటునులేక యనుట, తరళః=చలించునది-చూడ్కు లేవంకరయులేక ధారాళముగా బెళుకులు దళుకొత్తుచుండు ననుట; వాచాం=వాక్కులయొక్క, పరిస్పన్దః=రచన-పన్నిక యనుట-వాగ్వ్యాపార మనిభావము, అభి...సరసః=అభినవ=క్రొత్తవైన, విలాస=మురువులుగల-వింతపొలుపైనకులుకులతోఁ గూడినయనుట, ఉక్తి=పలుకులచేత, సరసః=రసవంతమైనది-మాటాడునప్పుడు పలుకులు మునుపటివలెఁగాక మఱియొక క్రొత్తచెలువుతోఁగూడి తులకించుచుండుననుట; గతానాం=నడలయొక్క, ఆరమ్భః = మొదలుపెట్టుట-నడచుటకుం బూనఁగా ననుట, కిస...కరః-కిసలయిత=చిగిర్చిన-క్రొత్తగా నంకురించిన యనుట, లీలాపరికరః=విలాససమృద్ధిగలది-నడలయం దిప్పుడిప్పుడే క్రొత్తగా

సీ. దేవకీ సుతుకోర్కె • తీఁగలు వీడంగ, వెలదికి మైఁదీఁగ • వీడఁదొడఁగె
కమలనాభునిచిత్త•కమలంబు వికసింపఁ, గాంతి నింతికి ముఖ•కమల మొప్పె
మధువిరోధికిలోన • మదనాగ్ని పొడసూపఁ, బొలఁతికిఁజనుదోయి • పొడవునూపె
శౌరికిధైర్యంబు • సన్నమైడాయంగ, జలజాక్షిమధ్యంబు • సన్నమయ్యె
హరికిఁ బ్రేమబంధ • మధికంబుగాఁ గేశ, బంధ మధికమగుచు • బాలకలరెఁ
బద్మనయనువలనఁ • బ్రమదంబునిండార, నెలఁత యౌవనంబు • నిండియుండె.
భాగవతము.

నెఱసీటు పోయలు గులుకుచుండుననుట, లేక, పరికరమనఁగా ఆరంభము నగునుగాన ఒయ్యారము కొంతకొంత సూపుచున్న దని యర్థాంతరము; (కాఁబట్టి) తారుణ్యం = యౌవనమును - లేఁబ్రాయముననుట, స్పృశన్త్యాః=తాఁకుచున్న - ఎలపరువ మప్పుడే కొంచెము వచ్చియున్నట్టి యనుట, మృగదృశః = (లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల) స్త్రీ)యొక్క-అనఁగా ఎలపరువము తలసూపుచున్న పడతిని సంబంధించి నట్టిదైన యనుట, కిమివ=ఏది, రమ్యం=మనోహరము, నహి (భవతి)=కాదు-వసమించు నెల ప్రాయముగల పువుబోఁడియొక్క యొక్కింతముద్దు లేనగవు మున్నగునవి యొక్కొక్క టియు మనోహరమే యగునని భావము. [ఇందు నాయికకు యౌవనము పొడసూపు చున్నది గాన యిది * ముగ్ధయగును. ఈరెండుశ్లోకములను శ్లాఘ్యములైన విశేషణము

---

* నాయికలు. ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ అని మూఁడువిధములు. ఇందులకు లక్షణము.

'ఉదయ ద్యౌవనాముగ్ధా లజ్జా విజితమన్మథా ।
లజ్జా మన్మథమధ్యస్థా మధ్యమోదితయౌవనా ।
స్మరమందీకృతవ్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయౌవనా ॥'

ఉదయించుచున్న యౌవనముగలదియు, లజ్జచే జయింపఁబడిన మన్మథుఁడు గల దియు (అనఁగా సిగ్గుచే కామము నడంచినదియు) ముగ్ధ. యౌవన ముదయించినదియు సిగ్గును కామమును సమముగాఁగలదియు మధ్య. యౌవనము నిండారినదియు కామముచే సిగ్గుఁ దగ్గుపఱచినదియు ప్రౌఢ. అందు ముగ్ధ యెట్లన,

ఉ. నేరని నేర్పు కౌఁగిటికి ♦ నిండనిచన్నులు సిగ్గుపాటునం
జేరక చేరుదేహమును ♦ జిన్నిమిటారపుఁ గల్కి నేఁతలున్
బీరము లేనిపొందికలుఁ ♦ బ్రీతివిలాసపుముద్దుమాటలుం
గోరక కోరుచుంబనముఁ ♦ గొంచెపుఁజూపులు ముగ్ధభామకున్.

మధ్య యెట్లన,

చ. నెఱిగలగుబ్బచన్నులును ♦ నేర్పులు గుల్కెడి వాలుఁజూపులుం
బఱికొను మారుకేళియును ♦ దట్టపుగర్వము భూషణంబులున్
వెఱపక నేయు నేఁతలును ♦ హీడనికౌఁగిలి మోహకోపముం
దుఱగలియొప్పు లేఁజెమట ♦ తోరపుమాటలు యౌవనాంగికిన్.

ప్రౌఢ యెట్లన,

చ. కులుకు మెఱుంగుఁ జూపులును ♦ గొంటెపుఁజేఁతలు తియ్యమాటలున్
జిలిబిలిపాటలుం గలికిచిత్తము మన్మథబంధభేదముం
దలకొనుచుంబనంబులును ♦ దాటవపేటవభూషణవ్రజం
బలుకలుఁ గల్గి పైకొనుచు ♦ నాసలఁ దేల్తురు ప్రౌఢభామినుల్.

లుండుటచే ఉదాత్త మనుగుణము చెప్పఁబడినది. 'శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యోగో యస్యాశ్చ స్యాదుదాత్తతా' అని ఉదాత్తగుణలక్షణము.]

ఉ. ఇంచుకముద్దులే నగవు కెలింపఁగఁ నన్యవిలాససూక్తుల
భ్యంచితలోలదృష్టియు నకెవారుణపల్లవమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయానములు కై మెలుగ యౌవనలక్ష్మితోడ వ
ర్తించు మృగాక్షిచందము లకెత్రిప్రమదంబు ఘటింపఁ జాలవే. 6

తా. ఎల్రప్రాయము తెలసూపుచున్న చిఱునాకఁబోఁడియందు మొలకనగ వొకింత ముద్దుగుల్కుచున్నది. వాలాయఁ జూడ్కు లేయఁకును లేక తెళుకులు దళుకొత్తు చున్నవి. మాటాడుతీరు వింత చెలువుతోఁ గూడినపలుకులచే నొప్పు లొలుకుచున్నది. నెన్నడలయందు నొయ్యారంపుఁగులుకు దులకింప మొదలుపెట్టుచున్నది. పూపజవరాలి పోలు పేది మనోహరముగాదు.

అవ. ఇపుడు కన్నుమొద లైనయాఖేంద్రియములలో నొక్కొక్కటికిని లోకోత్తరము లైనవిషయము లిందే నియతమైయున్న వని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యేషు కి ముత్తమం మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం
ఘ్రాతవ్యే ష్వపి కిం తదాస్యపవనః శ్రావ్యేషు కిం తద్వచః।
కిం స్వాద్యేషు తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం తద్వపు
ర్ధ్యేయం కిం నవయౌవనం సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః॥ 7

టీ. (ఇందు ప్రశ్నోత్తరరూపంబుగా అన్వయము గ్రహించుకొనునది). ద్రష్టవ్యేషు=చూడఁదగినవానిలో-చూడ నింపైనవస్తువులలో ననుట, ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైనది, కిం=ఏది-ఇది ప్రశ్నము. ప్రేమప్రసన్నం=అనురాగముచే వికసిల్లినట్టిదైన-'ద్రవీభూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయిని-దేనినిజూడఁగా మనస్సు ద్రవమువలె కరఁగునో యది ప్రేమదాయి' అనునట్లు ప్రేమదాయి యైనట్టి, మృగదృశః=తరుణియొక్క, ముఖం=ముఖము-ఇది ఉత్తరము. ఇట్లే ప్రశ్నోత్తరములు మీఁదనెల్లఁ దెలియునది. కన్నులకు మిక్కిలియింపుగూర్చున దగుటచే నిదియె శ్రేష్ఠమనుట. ఘ్రాతవ్యేషు=మూచూడఁ దగినవానిలో-కిం=ఏదిశ్రేష్ఠము. తత్ ఆస్యపవనః=దాని (ఆతరుణియొక్క) మొగము యొక్కగాలి-దాని కమ్మనిముద్దుమొగముపైఁ బొలసి వచ్చునట్టిగాలి యనుట; ఇదియె మిక్కిలి ఘ్రాణతర్పణమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. మూర్కొనఁదగినది గంధమేకాని గాలికాదు గావున స్త్రీముఖపవనమును మూర్కొనఁజెప్పుట యెట్లు? అన్నచో ఇచట తరుణి పద్మినీజాతిగాన పద్మవాసన దానిపైఁ బొలయుగాలికిని తగులువడుచున్నది.

'పుష్పము లాఘ్రాణింపఁబడును' అన్నచో పుష్పములనఁగా కేవలపుష్పములుకాక సుగంధములోఁగూడిన పుష్పములను(అనఁగా పుష్పములయొక్క గంధమును) ఆఘ్రాణించుట యెట్లయినట్లు ఇచట ముఖపవనము నాఘ్రాణించుటయనఁగా పద్మవాసనగల ముఖపవనమును(అనఁగా ముఖపవనముయొక్క పద్మగంధమును) ఆఘ్రాణించుట యగునుగాన దోషములేదు. శ్రావ్యేషు=వినఁదగినవానిలో, కిం=(శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తత్ వచః=దానియొక్క (ఆతరుణియొక్క) పలుకు -మృదుమధురభాషణ మనుట; ఇదియె మిక్కిలి శ్రవణానందకర మైనదిగాన శ్రేష్ఠమనిభావము. స్వాద్యేషు = అనుభవింపఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది)ఏది. తదో...రసః- తత్ =ఆతరుణియొక్క, ఓష్ఠపల్లవ = చిగురాకువంటిమోవియొక్క, రసః = రసము-అధరామృతమనుట ; ఇదియె మిక్కిలి చవిగొలుపునదిగాన శ్రేష్ఠమని భావము. స్పృశ్యేషు = స్పృశింపఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తత్ వపుః = ఆతరుణియొక్క శరీరము - పువ్వువలె నతిసుకుమారమైయుండు దానిమేననుట ; ఇదియె మిక్కిలి యింద్రియసౌఖ్యావహమైనదిగాన శ్రేష్ఠమైనదనిభావము. ధ్యేయం = ధ్యానింపఁదగినది, కిం = ఏది-ధ్యానింపఁదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనది ఏది యనుట, నవయౌవనం = (తరుణియొక్క)ఎలప్రాయము. ఇదియె మిక్కిలి మనస్సును రంజించునదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. అన్నివిధముల ముఖ్యముగా ధ్యేయమెద్దియో చెప్పుచున్నాఁడు. సహృదయైః=హృదయముగలవారిచే-రసికజనులచే ననుట, సర్వత్ర=అన్నియెడలను, లేక, అన్నికాలములను, తత్ విభ్రమాః = ఆతరుణియొక్క విలాసములు-ఒయ్యారపుఁగులుకులు, ధ్యానింపఁదగినవని శేషము.

[ఇచట నాయాదానికిఁ బ్రసిద్ధములైయుండు విషయములెల్ల నీయొకచోటనే యొక్కటిగా నొనఁగూడియుండుటను జెప్పుటచే దీనికి (తరుణికి) శృంగారరసమును బరిపోషించునట్టి యతిశయము మిక్కిలియుఁ గలిగియుండుట చెప్పఁబడియె. దీనివలన దీనికి లోకోత్తరమైన యాభిరూప్యము సూచితమగుచున్నది. ఇట్లె మిక్కిలి యుత్తమవిషయములను గోరువారికి నిట్టి విశిష్టతరుణీసంభోగమే కర్తవ్యమనియు నర్థము ఫలించుచున్నది. ఇందు చాతుర్య మతిశయించుటకొఱకు ప్రశ్నోత్తరములను పలుమాఱు నిబంధించుటచే నలంకారము ఉత్తరము.]

సీ. చూడఁగఁ దగినవస్తువులందు ఘనమెద్ది
తులలేక తగువెలందులమొగంబు
వలపుగైకొనఁదగువానిలో నెయ్యది
మగువలవదనాబ్జమారుతంబు
వీనుల కింపైనవానియం దెయ్యది
కోమలాంగుల ముద్దుగులుకుపలుకు

తనువు సోఁకిన సుఖం బొనరించు నెయ్యది
మెలఁతల సొబగైన మేనుదీవ.
తే. యతిమధుర మెద్ది కాంతాధరామృతంబు
సరసజనులకుఁ జింతింపఁ జాలు నద్ది
పువ్వుబోఁడుల వెలలేని జవ్వనంబు
వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతుల విభ్రమములు. 7

తా. రసికులైనవారికి జవరాలియొక్క ప్రేమలొలుకు తెలిముద్దుమొగముకంటె మిక్కిలియుఁ జూడఁదగినది గాని; తమ్మివాసనలు గొలుపు దాని నెమ్మొగముపైఁ బొలసివచ్చు కమ్మనితెమ్మెరకంటె మిక్కిలియు మూర్కొనఁదగినది గాని; తేనియలొల్కు దాని తీయని పల్కులకంటె మిక్కిలియు వినఁదగినది గాని; చిగురాకువంటి దాని కెమ్మోవిపానకమునకంటె మిక్కిలియుం గ్రోలఁదగినది గాని; మవ్వంపునునుఁబువ్వువంటి దాని మేనుదీఁగెకంటె మిక్కిలియు స్పృశింపఁదగినది గాని; దాని యెలప్రాయముకంటెను, దానికన్న ముఖ్యముగా నన్నియెడల దాని యొయ్యారంపుఁగులుకులకంటెను, మిక్కిలి ధ్యానింపఁ దగినవి గాని మఱి వేఱెవ్వియు నెందును లేవు.

అవ. ఇపుడు వీరల ముఖాద్యలంకారములను వర్ణించుమూలముగా సకలలోకములను మిక్కిలి మోహింపఁ జేయునట్టివా రగుదురని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతాశ్చలద్వలయసంహతిమేఖలోత్థ
ఝఙ్కారనూపురపరాజితరాజహంస్యః ।
కుర్వన్తి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యో
విత్రస్తముగ్ధహరిణీసదృశైః కటాక్షైః ॥ 8

టీ. చలత్...హంస్యః=చలత్=(గతివైచిత్ర్యమువలన-అనఁగా నడకతీరువలన) కదలుచున్న, వలయసంహతి=కడియముల సమూహమునుండియు, మేఖలా=మొలనూలినుండియు-మొలనూలి చిఱుగజ్జెలనుండియు, ఉత్థ=లేచిన-పుట్టినయనుట, ఝఙ్కార=ఝణఝణత్కారముచేతను, నూపుర=అందియలచేతను-అందియల రవళిచేతను అనుట, పరాజిత = ఓడింపఁబడిన- 'నూపురరవాహృత' అనుపాఠమున 'అందియలరవళిచే గెలువఁబడిన' అని యర్థము, రాజహంస్యః=రాయంచపెంట్లుగలవారు-కడియములయొక్కయు మొలనూలి గజ్జెలయొక్కయు ఝణఝణధ్వనిచేతను గిలుకుటందియల రవళిచేతను ఆడు రాయంచల గెలిచినవా రనుట-రాయంచల యొలుఁగులకంటె వార్ల కంకణకాంచీనూపురధ్వనులు మఱింత శ్రావ్యములనియుఁ గాఁబట్టి కలరవంబులు సేయుచు సుందరములగు

నముతోఁ బోవు రాజహంసాంగనలవలె కరకంకణాదిధ్వను లతిశ్రావ్యముగాఁ జెలంగ హొయలుగులుకుచు నడచువారనియునాశయము. ఏతాః=ఈ-అనఁగా పూర్వోక్తలైన, * తరుణ్యః=జవరాండ్రు-ఇరువదియేఁడ్ల కొక్కంతతక్కువవయస్సు గల స్త్రీలు,విత్రస్త... దృశైః-విత్రస్త-చకితములైనట్టియు, ముగ్ధ=సుందరములైనట్టియు, హరిణీ=జింకతో-జింకయొక్క కన్నులతోననుట, సదృశైః=సమానములైనవియగు,కటాక్షైః=కడకంటిచూపులచేత (ఈచకితహరిణకటాక్షములచేత వీరు 'చకితమృగదృగాభే ప్రాన్తరక్తే చనేత్రే' అన్నట్లు పద్మినీజాతివారని సూచిత మగుచున్నది)కస్య=ఎవనియొక్క, మనః=మనస్సును, వివశం=మోహమునొందినదిగా, నకుర్వన్తి=చేయరు.-చేయనేచేయుదురనుట. ఇందు చెప్పఁబడిన నాయికలు మధ్యమలు. ఇచట రాజహంసియొక్క పరాజయము, దండివచనానుసారముగా సాదృశ్యమునందే పర్యవసించునుగాన ఉపమ. 'హరిణీసదృశైః' అనుచో మఱొకయుపమ. ఈరెండును ఒకటొకటిని అంగములై యాశ్రయింపక పరస్పరనిరపేక్షములుగా నుండుటచే సజాతీయసంసృష్టి అలంకారము.

మ. కరచంచన్మణికంకణక్వణనరణత్కాంచీగుణస్వర్ణనూ
పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ పూర్ణేందుబింబాననల్
ధర నెవ్వానిమనంబు సేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్గన్మృగీ
తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తోమపాతంబులన్. 8

తా. కలగివములుసేయుచు హొయలుగాఁ బోవునాఁడురాయంచలవలె కరంబుల నల్లలాడుకడియంబులును మొలనూలి చిఱుగజ్జెలును ఝణంఝణధ్వనులుసేయ, గిలుకుటందెలును గల్లుగల్లుమన మొరయ మురిపెంపుఁగులుకునడలతోఁ బోవు జవ

* తరుణీలక్షణము రతిరహస్యమున
బాలా స్యాత్షోడశాబ్దా తదుపరి తరుణీ త్రింశతే ర్యావదూర్ధ్వం।
ప్రౌఢా స్యాత్పఞ్చపఞ్చాశదవధి పరతో వృద్ధతా మేతినారీ॥
క. 'పదియాఱు బాలకును మ, ప్పదియేఁడులు జవ్వనికిని ♦ ప్రౌఢకు నైదుం,
బదియేఁడులు నటమీఁదట,తుదియేఁడులు లోలకయ్యెఁ♦దోడ్తోవరుసన్'.అనియు,
ఆయావయస్సులయొక్క లక్షణములు,
'నిదాఘశరదో ర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్।
హేమన్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రౌఢా వర్షావసన్తయోః।
సతతం సేవ్యమానాపి బాలా ప్రథయతే బలమ్॥'
క. 'హేమంతంబున యౌవన, కామిని వర్షావసంత♦కాలములందుం,
గామించుఁ బ్రౌఢ బాలకు, నేమానంబైనబలము ♦ నిచ్చును వరుసన్.'
అనియుఁ జెప్పఁబడినవి.

రాంఁడు బెదరినబిత్తరిజింకవంటి బెళుకుంగడగంటిచూపులచే నెట్టివారిమనసును మరులు కొలుపుదురు.

శ్లో॥ కుఙ్కుమపఙ్కకళఙ్కితదేహా, గౌరపయోధరకమ్పితహారా।
నూపురహంసరణత్పదపద్మా, కం న వశీకురుతే భువి రామా॥ 9

టీ. కుఙ్కు... దేహా—కుఙ్కుమపఙ్క=కుంకుమ రొంపిచేత - రొంపివలెఁ జిక్కగా మెదిచిన కుంకుముచేత ననుట, ('అథకుఙ్కుమమ్। కాశ్మీరజన్మాగ్నిశిఖమ్' 'పఙ్కోఽస్త్రీ శాదకర్దమా' అని యమరుఁడు; లేక, 'కుఙ్కుమం ఘుసృణమ్' అను అభిధానరత్నమాలచొప్పున కుంకుమ మనఁగా కుంకుమపువ్వు గాన 'కుంకుమపువ్వు మెదిచిన చందనపుఁజిక్కని పూఁతచేత, ననుట; లేక, 'సిన్దూరం నాగసమ్భవమ్। చీనపిష్టంచ గాన్ధారం పఙ్కం శృఙ్గారభూషణమ్' అను నమరునిచొప్పున పఙ్క మనఁగా సిందూర మనునామాంతరముగల శృంగారభూషణ మనియెడి యొకద్రవరూపమైన ద్రవ్యవిశేషమును అగును గాన 'కుంకుమముచేతను అట్టి సిందూర మనెడి పంకముచేతను' అని యర్థాంతరము.) కళఙ్కిత=చిహ్నితమైన-గుఱుతుగలదిగాఁ జేయఁబడిన-అలఁదఁబడిన యనుట, దేహా=దేహముగలదియు—కుంకుమసిందూరాది రంజకద్రవ్యములచే శృంగారితమైనయాకారముగలదియు ననుట; కాఁబట్టియే, గౌర...హారా-గౌర=ఎఱుపువన్నెగల-లేక, పద్మినీజాతి యగుటచే 'స్తనయుగళ మనిన్ద్యశ్రీఫలశ్రీవిడమ్బి' అన్నట్లు మారేడుపండువన్నెగల, పయోధర=గుబ్బపాలిండ్లయందు, కమ్పిత=చలితమైన-అల్లలాడుచున్న యనుట, హారా=ముక్తావళులు-అనఁగా ముత్తెపుసరులు, గలదియు; నూపు...పద్మా - నూపురహంస=అందియలనెడి హంసలచేత-లేక, హంసలవంటి యందియలచేత, రణత్=మ్రోఁగుచున్న, పదపద్మా=అడుగులనెడి తామరలుగలదియు-లేక, తామరలవంటి యడుగులుగలదియు, అగునట్టి, రామా=సుందరి, భువి=పుడమియందు, కం=ఎవనిని, న వశీకురుతే = వశముచేసికొనదు - ఎట్టివానినైనను వశముసేసికొనుననుట. ఇచట రూపకమును ఉపమయు రెండు నగుటకు సాధకబాధకములు లేమింజేసి సందేహసంకరము.

[ఇచట హారములు అల్లలాడుచున్నవనుటచే చన్నుఁగవలు మిక్కిలి బిగువులగుట సూచిత మగుచున్నది. మిక్కిలి బిగి లేనియెడ దానిపై ముత్తెపుసరులు వ్రాలియుండునే గాని తాఁకి తాఁకి యెగయుచు నిట్లు అల్లలాడుచుండు ననుట పొసఁగదు. చన్నుఁగవ నిబ్బరంపు బిగిచే మిక్కిలి మిక్కుటమైన పరువంపుసొంపు సూచితమయ్యెడిని. పాలిండ్లకు గౌరము లనుటచే రూపసమృద్ధియు వ్యక్త మగుచున్నది. ఇందువలన ఆలంబనగుణము లభించుట తెలియనగును. ఇట్లే 'కుఙ్కుమపఙ్క' అనుటచే తటస్థమైన యుద్దీపనవిభావము చెప్పఁబడినది. అట్లే హారనూపురము లనెడి ఆలంబనాలంకరణము తెలుపఁ

బడియె. 'రణత్పదపద్మా' అనుటచే లీలాగతివిశేషరూప మైన అనుభావమును దెలియనయ్యెడి. ఇట్లు 'ఆభిరూప్యమకాఠిన్య మఙ్గానాం చాతిమార్దవమ్ । ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యౌవనే భవేత్' అన్నట్లు యౌవనమునఁ బొడసూపు ఆలంబనగుణానుభావాదిసామగ్రిచే సముల్లసిత మైనట్టియు, 'కృతాధరాఙ్గసంస్కారా సఖీ కేలీషు లాలసా' అను చేష్టావిశేషములతోఁ గూడిన యౌవనముచే నిండారియున్నట్టియు, 'రమయతీతి రామా' అను వ్యుత్పత్తివలన రమింపఁజేయునట్టిది గాన లోకోత్తరలావణ్యసంపన్న మైనదియు నగు ఆలంబనవిభావముచేత (అనఁగా నాయికారూప విభావముచేతఁ) బొడమిన శృంగారరసంపుసముద్రమున నెవ్వఁడు మునుఁగకుండు నని భావము. ఇచట శ్లాఘ్యము లైన విశేషణములతోఁ గూడి యుండుటవలన ఉదాత్తత యనుకావ్యగుణము తెలియునది. మఱియు నత్యంతసుకుమార మైనయర్థసందర్భము కలిమిచే నిచట వృత్తి కైశికి యగును.]

చ. గొన బగుమేన సంకుమదకుంకుమపంక మెసంగ సిబ్బెపుం
జనుఁగవ రత్నహారములు సారె పెనంగఁ బదాంబుజంబులన్
మొనసినగిల్కుటందియలమ్రోఁత చెలంగ ననంగవైభవం
బెనయఁగఁ గుల్కుకల్కిసాబ గెవ్వనిఁ దా వలపింప దిమ్మహిన్. 9

తా. కుంకుమపూవుతోఁ జిక్కఁగా మెదిచినచందనంబు మెయినిండ నలందుకొని, పసిమివన్నె గబ్బిగుబ్బలపై ముత్తియంపుసరులు అల్లలాడుచుండఁగా, నంచరొదలవలె నింపుగులుకు గిలుకుటందియలరవళి యడుగుఁదమ్ముల నెమ్మెలుసూప, నిలరారు మిటారికి నిప్పుడమియం దెవ్వరు వశులుగారు.

అవ. వీరలప్రాబల్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నూనం హి తే కవివరా విపరీతవాచో
యే నిత్య మాహు రబలా ఇతి కామినీ స్తాః ।
యాభి ర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః
శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః ॥ 10

టీ. యే=ఎవరు-ఏకవివరు లనుట, తాః=ఆ-ప్రసిద్ధలైనట్టి, కామినీః=స్త్రీలను, అబలాః=అబలలు అని-అనఁగా బలహీనురాండ్రని, నిత్యం=ఎప్పుడును, ఆహుః=చెప్పుదురో-వర్ణింతురో యనుట, తే=ఆ, కవివరాః=కవిశ్రేష్ఠులు, విపరీతవాచః=వ్యత్యస్తమైన వచనములుగలవారు-ఒకవిషయమును దానికి విరుద్ధమైన మఱొకవిషయముగాఁ జెప్పువారనుట, నూనంహి=సత్యమేగదా. అబలాశబ్దమునకు రూఢ్యర్థము స్త్రీయైనను దాని నిచట యోగార్థమున(అనఁగా బలహీనురాలు అను నర్థమున) గ్రహించి యిట్టి యర్థమునకు విరు

ద్ధముగా స్త్రీలుండుటచే కవీశ్వరు లిట్టియర్థముతో వారిని వ్యవహరించుట విపరీతము గాదా యని యాశంకించి విపరీతమే యని స్థాపించుటకు నా స్త్రీలు ప్రబలురాండ్రని సాధించుచున్నాఁడు. యాభిః=ఏస్త్రీలచేత, విలోల...పాతైః - విలోలతర=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్నట్టి, తారక = నల్లగ్రుడ్డులుగల, దృష్టిపాతైః = లోచనప్రసారములచేత - చూపుల నిగుడ్పుటలచేత ననుట-ఇటునటు నల్లగ్రుడ్డును సలీలముగాఁ ద్రిప్పి నిగుడ్చునట్టి చూడ్కులచేత నని భావము, శక్రాదయఃఅపి=ఇంద్రుఁడు మొదలైనవారుఁగూడ-తక్కినవారిని జెప్పనేల యనుట, విజితాః=జయింపఁబడిరో-తమకు లోఁబడగాఁ జేసికొనఁబడిరో, తాః తు=వారో-అట్టి కామినులో, అబలాః=దుర్బలలు, కథం=ఎట్లు, దుర్బలలుగారు ప్రబలలే యని భావము. వీక్షణమాత్రముచేతనే యింద్రాదులను సైతము గెలువఁజాలినట్టి వారిబలము నేమని చెప్పవచ్చును. అట్టి యా స్త్రీలకు దౌర్బల్యమును ప్రతిపాదించు కవుల పలుకులే దుర్బలములుగాని వారుగాదు అని భావము. ఇందు ఉత్తర వాక్యార్థము పూర్వవాక్యార్థమును సమర్థించుచున్నదిగాన తద్వాక్యార్థహేతుక మైన కావ్యలింగము అలంకారము.

చ. అతివలఁ జూచి వీరబల లెంచు వచించుమహాకవీంద్రు లు
ద్ధతవిపరీతవాదు లిది దబ్బరగాదు విలాసినీసమం
చితతరళాక్షిపాతములచే గెలువంబడి రింద్రముఖ్యులు
ధృతి నటువంటివా రబల లే గతి నైరి తలంచి చూడఁగన్. 10

తా. కవీశ్వరు లెప్పుడును కామినులను అబల లనుచుందురు. ఆకామినులో నల్లగ్రుడ్డును నొయ్యారముగా నటు నిటుఁ ద్రిప్పి నిగుడ్చునువాలుంజూడ్కులచేతనే యింద్రాదులనుగూడ తమకు లోఁకువగావించుకొనునట్టి ప్రబలురాండ్రు. అట్టివారిని నబల లని చెప్పుకవులు విపరీతములు మాటలాడువారే యగుదురు గదా.

అవ. కామదేవుఁడును కామినులకుఁ గింకరుఁడే యగుట నుత్ప్రేక్షించుచున్నాఁడు.

శ్లో. నూన మాజ్ఞాకర స్తస్యాః, సుభ్రువో మకరధ్వజః ।
యత స్తన్నేత్రసఞ్చార, సూచితేషు ప్రవర్తతే ॥ 11

టీ. మకరధ్వజః=కామదేవుఁడు - మన్మథుఁ డనుట, యతః=ఎందుచేత, తన్నేత్ర...తేషు-తత్=ఆకామినియొక్క, నేత్రసఞ్చార=దృష్టిప్రసారముచేత - ఆకాంత నిగిడ్చిన చూడ్కిచేత ననుట, సూచితేషు=సూచింపఁబడినవానియందు - గుర్తింపఁబడిన పురుషులయందు, ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నాఁడో - కామినులు తమవాలుఁజూపులఁగీలుకొలిపినంతనే మన్మథావేశము పురుషులకుఁ గలుగుననుట, (అతః=అందువలన), తస్యాః=

ఆ - ప్రసిద్ధమైన- లేక, పూర్వోక్తమైనట్టి, సుభ్రువః=(చక్కని కనుబొమలుగల) స్త్రీ యొక్క - ఇట జాత్యేకవచనము గనుక స్త్రీలయొక్క అనిభావము, ఆజ్ఞాకరః-ఆజ్ఞను సేయువాఁడు-కింకరుఁడనుట-ఏమిచెప్పిన నది సేయువాఁ డనుట,నూనం=నిజము-ఇది యుత్ప్రేక్షావాచకము. లోకమునందు స్వామి కన్నుఁజూపినచోట సేవకుఁడు వర్తించునట్లు స్త్రీలు తమచూపులు నిగిడ్చినవానియందు మన్మథుఁడు ప్రవర్తించుచున్నాఁడు - అనఁగా వానికి మరులుకొలుపుచున్నాఁడు గాన వాఁడు వారికి కింకరుఁడే యని భావము.

[కామినీకటాక్షముచేతనే జనులకు మన్మథావేశము కలుగుటవలన నీయుత్ప్రేక్ష కలిగినది. ఇదియు 'నూనమ్' అను వ్యంజకశబ్ద ముండుటవలన వాచ్యమగుచున్నది. 'మన్యే శఙ్కే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః।ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపితాదృశః' అనుటంబట్టి 'నూనమ్' అనుశబ్దముచే నిచట నుత్ప్రేక్ష యుత్థాపితమైనది. దీనిచే స్త్రీలు జగత్తునెల్ల వశీకరించుకొనుటయందు నెదురులేని సామర్థ్యముగలవారని వ్యక్తమగుచున్నది. బొమలతీరుతోఁగూడిన కన్నుంగవచూపులు మఱింత మదనోద్దీపకములుగాన 'సుభ్రువః' అనుపద మిట సాభిప్రాయము.]

క. నారీజనముల కాజ్ఞా
కారి యగుభటుండు మరుడు కొ గాఁబోలుఁ జుమీ
వారికటాక్షము సోఁకిన
వారియెడన వాఁడిఁ జూపి వర్తించుఁ గదా. 11

తా. మన్మథుఁడు చక్కనికనుబొమలతీరుగల యెలనాగలు తమచూపు లెందు నిగుడింతురో యందే ప్రవర్తించుచున్నాఁడు గాన వాఁడు వా రానతిచ్చుపని సేయుకింకరుఁ డగుట నిజము.

అవ. కామినులయందు రాగము గలయొకఁడు ఒకానొక కామినిం జూచి శ్లేషవైచిత్ర్యముచే దానిని బ్రశంసించుట యగునట్లుగాఁ జెప్పిన వచనమును రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కేశాః సంయమినః శ్రుతేరపి పరం పారం గతే లోచనే
అన్తర్వక్త్ర మపి స్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజానాం గణైః ।
ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరౌ వక్షోజకుమ్భా విమౌ
విత్థం తన్వి వపుః ప్రశాన్తమపి తే రాగం కరోత్యేవ నః॥ 12

టీ. కేశాః=కురులు, సంయమినః=కట్టఁబడినవి-ఇది సామాన్యమైన యర్థము; మంచి నియమముతోఁ గూడినవని ప్రశంసాపరమైన విశేషార్థము. ఇట్లు శ్లేషవైఖరిచే మీఁద నెల్ల విశేషణములకు రెండేసియర్థములు గలుగుట తెలియునది. లోచనేఅపి = కన్నులు

గూడ, శ్రుతేఃపరం పారం=చెవులయొక్క యవ్వలిదరిని-అనఁగా కర్ణాంతము ననుట; వేదములయొక్క యవ్వలిదరిని-అనఁగా వేదాంతముల ననుట, గతే=పొందినవి-కర్ణాంత విశ్రాంతములైనవనియు, వేదాంతపరిశీలనతత్పరము లనియు నర్థద్వయము. అంతర్వక్త్రం=ముఖముయొక్క లోపలిభాగము, స్వభావశుచిభిః=స్వభావముచేత తెల్లనైనట్టి; స్వభావముచేత పవిత్రమైనట్టి, ద్విజానాం గణైః=దంతములసమూహముచేత; బ్రాహ్మణులసమూహముచేత, 'దన్తవిప్రాణ్డజాద్విజాః' అని యమరుఁడు, కీర్ణం=వ్యాప్తమైనది-స్వాభావికముగాఁ దెల్లనైయుండు పండ్లవరుసచేత నెఱసినదని యర్థము; స్వాభావికముగాఁ బవిత్రులైన బ్రాహ్మణగణములు గలిగియున్న దని యర్థాంతరము. ఇమౌ=ఈ-ఈ యని చేతితోఁ జూపుటగాఁ దెలియునది, వక్షోజకుమ్భౌ=కుచకుంభములు-గుబ్బపాలిండ్లు, ముక్తానాం=ముత్తెపుసరులయొక్క; జీవన్ముక్తులయొక్క, సత...రుచిరౌ-సతత= నిరంతరమైన, అధివాస=ఉనికిచేత; కాపురముచేత, రుచిరౌ=మనోహరములైనవి. 'ముక్తాతు మౌక్తికే ముక్తః' 'ప్రాప్తముక్తౌతు మోచితః' అని విశ్వము. గబ్బిగుబ్బలు ముత్తెపుసరుల కెపుడు నాటపట్టైయుండునని యర్థము; జీవన్ముక్తులకు నెపుడు వాసస్థానమైయుండు నని యర్థాంతరము. కాఁబట్టి, హేతన్వి=ఓతీఁగబోఁడీ, ఇత్థం=ఈచెప్పఁబడిన ప్రకారమున, తే=నీయొక్క, వపుః=శరీరము, ప్రశాన్తమపి=ప్రసన్నమైనను-తిన్నఁదనముగలదైన ననుట; మిక్కిలిశాంతిగలదైనను-అనఁగా వైరాగ్యమునకువలయు సంయమాదిసాధనసంపత్తిగలదయ్యును అని యర్థాంతరము, నః=మాకు, రాగం=అనురక్తిని-సంభోగాభిలాష నేయనుట, (క్షోభం=కలఁతను, అని పాఠాంతరము.) కరోతి=పుట్టించుచున్నది-వైరాగ్యసాధనములైన సంయములు, వేదాంతపారీణత, పవిత్రబ్రాహ్మణగణములు, జీవన్ముక్తులు అనెడునివి గలిగియుండుటచే వైరాగ్యమునే కలిగింపవలసినదై యుండఁగా దానికి విరుద్ధముగా రాగమును గలిగించుచున్నదని విరోధము స్ఫురించుచున్నది. ఈవిరోధము ఆభాసిత మగుటచే నిచట అలంకారము విరోధాభాసము. ఇదియును 'సంయమినః' ఇత్యాదు లందలి శ్లేషయొక్క శక్తిచే నుత్థాపితమైనదిగాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే సంకరము.

ఉ. వావిరిగన్నుదోయి శ్రుతిపారగ మెంతయు సంయముల్ కురుల్
భావశుచిద్విజప్రకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ము
క్తావళిరమ్యముల్ కుచము లక్కట యిట్లు ప్రశాంత మయ్యు రా
జీవదళాక్షి మేను విరచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్. 12

తా. ఓ తీఁగబోఁడీ! నీ నెఱికురులు సంయములు (ముడువఁబడిన వనుట). నీలోచనములు శ్రుతియొక్క పారమును జెందినవి (కర్ణాంత విశ్రాంతము లనుట). నీ ముఖములోపల సహజముగా శుచిగల ద్విజగణములు నిండియున్నవి (తెలిపండ్లవరుస గలిగియున్నవనుట). నీగుబ్బపాలిండ్లో ముక్తావలికి నిరంతరవాసమై యొప్పుచున్నవి

(ముత్తైపుసరు లెపుడు వ్రేలుచుండుననుట). ఇట్లు నీశరీరము వైరాగ్యసాధనభూతు లగు సంయములు, బ్రాహ్మణులు, జీవన్ముక్తులు మున్నగువారిం గలిగి ప్రశాంతమై యుండియు (తిన్నదనము కలిగియుండియు ననుట) మాకు రాగమునే కలిగించుచున్నది కాని వైరాగ్యమును గలిగింపదు.

శ్లో॥ ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయ, మపూర్వా త్వయి దృశ్యతే ।
యయా విధ్యసి చేతాంసి, గుణైరేవ న సాయకైః ॥ 13

టీ. హేముగ్ధే=ఓసుందరీ-లేక, యౌవనము పొటమరించుచున్నదానా, త్వయి= నీయందు, అపూర్వా=ఇంతవఱకుఁ జూచి యెఱుఁగనట్టి-అసాధారణమైన యనుట, ధానుష్కతా = విలుకానితనము - విలువిద్యయనుట, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది. ఇయం కా=ఇది యేది-ఇది యెట్టిదో తెలియరాకున్న దనుట. ఏలనఁగా, యయా= దేనిచేత-ఏవిలువిద్యను గొని యనుట, చేతాంసి = (వయసుకాండ్ర) మనస్సులను - దుర్లక్ష్యము లైనవాని ననుట, గుణైఃఏవ=అల్లెత్రాడులచేతనే యని యర్థము ; రూప యౌవనాదిగుణములచేతనే యని యర్థాంతరము, విధ్యసి = గ్రుచ్చుచున్నావో, ఆ యీ విలువిద్య యెట్టిదో తెలియరాకున్న దని పూర్వముతో నన్వయము. సాయకైః= బాణములచేతనో, న (విధ్యసి) = గ్రుచ్చవు. లోకమునఁ బ్రౌఢు లైనవిలుకాండ్రు గుఱి పెట్టఁగూడిన లక్ష్యములనే బాణములతో నాఁటుచున్నారు; నీవో ముగ్ధవయ్యు గుఱి పెట్టరాని లక్ష్యములను (యువజనమనంబులను) అల్లెత్రాడులచేతనే నాటుచున్నావు; ఈవిలువిద్య మిక్కిలి వింతగానుండుటచే ఎట్టిదో తెలియరాకున్నదని భావము. ఇచట గుణమనఁగా ఆలంబనగుణము లైన రూపయౌవనాదులు నగును గాన నీరూపయౌవ నాదిగుణములచేత వయసుకాండ్రమనసులను మరుతూపులపాలు సేయుచున్నా వని భావము. స్త్రీలకుఁ దమరూపయౌవనాదిగుణసంపత్తియే పరులను బ్రహరించుటకు సాధన మగు నని ఫలితార్థము. ఇచట ఉత్తరవాక్యము పూర్వవాక్యమును హేతువై సమర్థించుటచే వాక్యార్థహేతుక మగుకావ్యలింగము అలంకారము. అదియు 'గుణైః' అను శ్లేషయొక్క భిత్తికాభేద మగుఅధ్యవసాయమువూలమునఁ గలిగిన అతిశయో క్తిచే నిర్వహింపఁబడినది. కాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే సంకరము. దానిచేఁ బ్రసిద్ధోపమాన మగుధానుష్కునికంటె ఉపమేయభూత యగుముగ్ధకు ఆధిక్యము ప్రతీత మగుటచే వ్యతిరేకాలంకారము వ్యక్త మగుచున్నది గాన అలంకారముచే అలంకార ధ్వని యని యెఱుంగునది.

క. శరములచే భేదింపక
నిరతముఁ జేసెదవు హృదయభేదముఁ భా

సురగుణములచే నద్భుత
కరచాపప్రౌఢి నీకె ౯ కలదు లతాంగీ. 13

తా. ముద్దరాలా ! గుఱిపెట్టరాని యువజనమనంబులను గుణములచేతనె (రూపయౌవనాదిగుణములచేతనే యనుట) గ్రుచ్చుచున్నావు కాని తక్కిన విలుకాండ్రవలె బాణములచేఁ గాదు. నీ యీ విలువిద్య మిక్కిలి వింతగానుండుటచే నెట్టిదో తెలియరాకున్నది.

అవ. ఇఁక నీమొదటివింశతి ముగియువఱకును కామినులయం దత్యంతానురాగము గలవా రా కామినులం గుఱించి చెప్పు ప్రశంసా వచనములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సతి ప్రదీపే సత్యగ్నౌ, సత్సు తారారవీన్దుషు।
వినా మే మృగశాబాక్ష్యా తమోభూత మిదం జగత్ ॥ 14

టీ. ప్రదీపే = (విషయములను బ్రకాశింపఁ జేయునట్టి వెలుంగుగల) దీపము, సతి=ఉండఁగా-ఉండిన ననుట, అగ్నౌ = (అటువంటిదేయైన) అగ్ని, సతి=ఉండఁ గాను, 'అర్కే' అనుపాఠమున త్రిలోకప్రకాశకుఁ డైనసూర్యుం డుండఁగా నని యర్థము. తారా రవి ఇన్దుషు = (చీఁకటిని బోఁగొట్టునవిగాఁ బ్రసిద్ధములై యున్న) చుక్కలు సూర్యుఁడును చంద్రుఁడును ('తారామణీన్దుషు' అను పాఠమున మణి యనఁగా కెంపులు మొదలైన మాణిక్యములు అని యర్థము.) సత్సు=ఉండఁగాను - వీరందఱు నుండినను గాని యనుట, మృగశాబ అక్ష్యా వినా = లేడిపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగల దానిని (అనఁగాఁ బూర్వము నే ననుభవించిన యా ప్రియురాలిని) విడిచి-అట్టి ప్రియురాలు లేకుండుటవలన ననుట, ఇదం జగత్=ఈజగము, మే=నాకు, తమోభూతం=అంధకార మైనది - చీఁకటివలెఁ గనఁబడుచున్న దని శేషము. అదియె నాకన్నుఁగవకు వెలుతురువంటిది గాన నదిలేనిచో జగమెల్ల నాకుఁ జీఁకటిగానే కనుపట్టుచున్న దని భావము. చీఁకటిని నిరసించునవిగాఁ జేరొందిన ప్రదీపాదికారణములుండియు వానివలన చీఁకటిని నిరసించుకార్యము పుట్టనందున నలంకారము విశేషోక్తి. మఱియు ప్రదీపాదులున్నను చీఁకటియయ్యె ననుటచే విరోధమును వ్యంజిత మగుచున్నది. దీనిచే నీ యనురాగికిఁ గలమోహాంధత్వము అనెడివస్తువు గమ్య మగుచున్నదిగాన అలంకారముచే వస్తుధ్వని యని తెలియునది.

ఆ. వెక్కుదివియ లున్న ౯ జక్కవచెలి యున్న
రిక్కరాయఁ డున్నఁ ౯ జుక్క లున్నఁ
జిన్నిలేడిచూపు ౯ చేడియ నెడఁబాయు
నప్పు డంధకార ౯ మయ్యె జగము. 14

తా. విషయములను చనవెలుంగుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయు దీపముండినను, అట్టిదే యగు నగ్నియుండినను, జీఁకటిని బోఁగొట్టునవిగా వన్నెకెక్కిన చుక్కలును సూర్యుఁడును జందురుఁడు నుండినను, కోపములేడివంటి బెళుకుఁగన్నుఁగవ గల నాపగలాడి లేనిచో యీలోకం బంతయుఁ జీఁకటి గాఱుకొన్నట్లే తోఁచుచున్నది.

శ్లో॥ ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భ్రూలతే
రాగాధిష్ఠిత మోష్ఠపల్లవ మిదం కుర్వన్తు నామ వ్యథామ్ ।
సౌభాగ్యాక్షరపఙ్క్తికేవ లిఖితా పుష్పాయుధేన స్వయం
మధ్యస్థాపి కరోతి తాప మధికం రోమావలిః కేన సా ॥ 15

టీ. ఉద్వృత్తః=మిక్కిలి వట్రువదైన-ఉత్పథముగలదైన : అనఁగా కాని త్రోవను వర్తించునదైన అని యర్థాంతరము, ఏషః=ఈ-ఈయని చేతఁజూపి చెప్పుట, స్తనభారః=చన్నులబరువును,బటువులైనచన్నులనుట, తరళే=సలీలముగా చలించునట్టి-నీటుగా నిటు నటు తిరుగునట్టి యనుట: చపలము లైన యని యర్థాంతరము, నేత్రే = కన్నుదోయి, చలే=రేచితము మొదలైన విలాసములచేఁ గదలునట్టి: నిలుకడలేనట్టి యని యర్థాంతరము, భ్రూలతే=తీగెవంటి కనుబొమలును, రాగఅధిష్ఠితం = ఎఱుపునెలకొన్నట్టిది: మత్సరము నెలకొన్నట్టి దని యర్థాంతరము. 'రాగశ్చ రక్తే మాత్సర్యే క్లేశాదా లోహితేషుచ' అని విశ్వము. ఇదం=ఈ, ఓష్ఠపల్లవం=మోవిచిగురును, చిగురాకుమోవి యనుట, అనునివి, వ్యథాం=మనస్సునకు బీడను, కుర్వన్తునామ=కలిగించిన కలిగింపనీ- ఇచ్చట ఉద్వృత్తాది విశేషణములందు శ్లేషవలన నర్థాంతరములుగా ఉత్పథవృత్తి, చపలత్వము, నిలుకడలేమి, మాత్సర్యగ్రస్తత మొదలైన దుష్టలక్షణములు ప్రతిపాదింపఁబడుటచే నిట్టి దుష్టములైన స్తనభారాదులు వ్యథ కలిగించుట యొక యాశ్చర్యముకాదనుట - దుష్టులకు పరులను పీడించుట స్వాభావికము గాన నవి పీడించిన పీడించుఁగాక యని భావము. అయితే, పుష్పాయుధేన = (పువ్వు లాయుధముగాఁగల యట్టి) మన్మథునిచేత, స్వయం=తనంత-తనచేతితోనే యనుట, లిఖితా=వ్రాయఁబడిన దైన, సౌ...పంక్తికేవ - సౌభాగ్య=సౌభాగ్యమును దెలుపునట్టి,అక్షరపంక్తికా ఇవ=పుణ్యావర్ణముల బంతివలె-అట్టివర్ణముల బంతియో యన్నట్లు ఉన్నట్టి యని యుత్ప్రేక్ష, సా=ఆ, రోమావలిః=ఆరు, మధ్యస్థాఅపి=నడుమునందున్నదైనను : తటస్థమైనదిగా నున్నప్పటికిని అని యర్థాంతరము, కేన=ఎందుచేత, అధికం=మిక్కుటమైన, తాపం=తుందుడుకును, కరోతి=చేయుచున్నది - తటస్థులైనవార లొకరికి సంతాపముచేయరు గాన విశేషించి తటస్థమైన యీ యారేల మనస్సును తపింపఁజేయుచున్న దనుట - ఇచట స్తనభారాదులకును రోమావళికిని శ్లేషచే నర్థాంతరములు కల్పించి యాయర్థములచే స్తనాదులన్నిల్ల దుష్టులనుగాను రోమావళినిమాత్రము మధ్యవర్తి యైనదిగాను అలవరించి

దుష్టము లైన స్తనాదులకు మనస్సును బీడించుట తగునుగాని మధ్యవర్తియైన యారున కట్లుచేయఁదగదు. అయినను ఆరే యన్నిటికంటె నధికతాపము చేయుచున్నదని యాశయము నిబంధించినాఁడు.

[ఇచటఁ బూర్వార్థమున శ్లేషభంగిని ఉద్వృత్తాదిదాపర్థములు విశేషణగతి చేత, పీడించుట యనుపదార్థమునకు హేతువులగుటచే పదార్థహేతుకకావ్యలింగ మలంకారము. ఉత్తరార్థమున మధ్యస్థపదార్థము శ్లేషభంగిచేతనే 'కేన సా తాప మధికం కరోతి' అను ఆక్షేపము అనెడి పదార్థమునకు హేతువగుటచే పదార్థ హేతుకకావ్యలింగము మఱియొకటియుఁ జూపట్టుచున్నది. ఈ రెండవది 'సౌభా గ్యాక్షరపంక్తికేవ' అను ఉత్ప్రేక్షచే నపేక్షిత మగుటచే రెంటికిని సంకరము. మొదటికావ్యలింగమున కివి యపేక్షితములు గామిచే సజాతీయసంసృష్టి యలంకార ము. దీనిచే స్తనభారాదులు లోకోత్తరలావణ్యసంపత్తి గలవనియు నత్యంతమోహన కరము లైనవనియు సూచితమగుచున్నది. ఆరును సౌభాగ్యాక్షరపంక్తికగా నుత్ప్రేక్షిం చుటచే నది నల్లనియక్షరములబంతివలె నిడుదగా సాఁగియుండుట సౌభాగ్యసూచక మగుటయు దానినే 'స్వయంలిఖితా' అనుటచే అత్యంతమదనోద్దీపక మగుటయు నూహ్యము.

చ. గరువపుఁజన్నులుం బెళుకుఁగన్నులు నిల్కడలేనికన్బొమల్
మురియుచు నెఱ్ఱఁబాఱుజిగిమోవియుఁ దాపముఁ జేయఁగాఁదగుఁ
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిజాల మనం దగి మధ్యవర్తి యై
పరఁగినరోమరాజియును బాయక తాపముఁ జేయ నేరమే. 15

తా. చనుగుబ్బలు (మిక్కిలి వట్రువలైనవి) త్రోవదప్పి నడచునవి. కన్నుఁగవ (నీటుగా నిటునిటుచలించునది) చపలమైనది. కనుబొమ (విలాసంపుత్రిప్పులు గలది) నిలుకడలేనిది. చిగురుంగెమ్మోవియో (ఎఱుపుగిఱిగొన్నది) మత్సరము మిక్కిలియుఁ గలది. ఇట్లివియెల్ల దుష్టములగుటచే మనస్సును బీడించినఁ బీడించుఁగాక. మన్మథుఁడు తనచేతులార వ్రాసిన పుణ్యాక్షరముల బంతివలె నల్లనై నిడుదగాఁ జాఁగి సొంపు నింపుచున్నయారు తాను (నడుమునందున్నదైనను) మధ్యవర్తిగా నున్నదైనను దుష్టులైన యా స్తనాదులకంటె నధికతాపము చేయుచున్నది. ఇది యెట్లో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ముఖేన చన్ద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః ।
కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా ॥ 16

టీ. చన్ద్రకాన్తేన=చంద్రునివలె మనోహరమైన : చంద్రకాంతమణిరూపమైన యని యర్థాంతరము, ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః=మిక్కిలి నల్లనైన : సింహళ

ద్వీపమునఁబుట్టు నింద్రనీలములైన యని యర్థాంతరము, శిరోరుహైః=కురులచేతను, ('సింహలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తు తేస్మృతాః' అనియగస్త్యులు.) పద్మరాగాభ్యాం= తామరలవలె నెఱ్ఱనైన : పద్మరాగమణులరూపమైన యని యర్థాంతరము, కరాభ్యాం= చేదోయిచేతను, సా=ఆసుందరి, రత్నమయీఇవ=రత్నరూపమైన దానివలె-రత్నముల చేతనే చేయఁబడినదానివలె, రేజే=ఖిలసిల్లెను. ఇచట చంద్రకాన్తాదిశబ్దములకుఁ గల యర్థాంతరములచేత చంద్రకాంతమణ్యాదుల నలవరించి యాసుందరి మణులచేతనే రచిత మైనదని యుత్ప్రేక్షించినాఁడు. ఇచట శ్లేషానుప్రాణితమైనయుత్ప్రేక్ష యలంకారము.

తే. మిగుల శశికాంత మైననెమ్మోముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైనకెఱులచేత
జలజరాగము లయినహస్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామినీరత్న మమరె. 16

తా. ఆముద్దుగుమ్మనెమ్మోగము చంద్రకాంతము (చంద్రునివలె మనోహరమైన దనుట). దానికురులు మహానీలములు (మిక్కిలి నల్లనైనవనుట). దానికరములు పద్మరాగములు (తామరలవలె నెఱ్ఱనైనవనుట). కాఁబట్టి యది రత్నములచేతనే చేయఁబడినదో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

శ్లో॥ గురుణా స్తనభారేణ ముఖచన్ద్రేణ భాస్వతా ।
శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా॥ 17

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన : బృహస్పతిరూపమైన అనియర్థాంతరము-('గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భరే' అని శబ్దార్ణవము) స్తనభారేణ=చన్నులబరువుచేత-నిబ్బరంపు గుబ్బచన్నులచేత ననుట, భాస్వతా=ప్రకాశముగల : సూర్యునిచేతన ('భాస్వాన్ భాస్కరసూర్యయోః' అని విశ్వము.) ముఖచన్ద్రేణ=ముఖమనెడి చంద్రునిచేతను-ఇచట 'భాస్వతా' అనుశబ్దముయొక్క మొదటియర్థము ముఖచంద్రునికి విశేషణము; రెండవయర్థము విశేషణముగాక తనంతవేఱె నవగ్రహములలో సూర్యుని నిర్దేశించుచున్నదని తెలియునది. శనైశ్చరాభ్యాం=మందగమనముగల : శనైశ్చరుఁడనుగ్రహములచేతను, పాదాభ్యాం=అడుగులచేతను-ఇందును శనైశ్చరశబ్దము మొదటియర్థము పాదములకు విశేషణమనియు, రెండవయర్థము వేఱె శనిని నిర్దేశించుచున్నదనియుఁ దెలియునది, సా=ఆసుందరి, గ్రహమయీ ఇవ=గ్రహరూపమువలె-గ్రహములనెడి సామగ్రిచేతనే రచింపఁబడినదోయన్నట్లు, అని యుత్ప్రేక్ష, రేజే=విలసిల్లెను-ఇందును శ్లేషమహిమచే గురువు మొదలైనగ్రహములను అలవరిచి యాస్త్రీని గ్రహమయిగా నుత్ప్రేక్షించినాఁడు. కాన శ్లేషసంకీర్ణమైన యుత్ప్రేక్షయే యిట యలంకారము. ఇట్లు రెండుశ్లోకములను

రత్నమయిగాను గ్రహమయిగాను సుత్ప్రేక్షించుటవలన లోకోత్తరములైన యాకార రూప లావణ్య సౌందర్య కాంతి విశేష భాగ్య సౌభాగ్యాదులగు సకలకల్యాణగుణములచే మనోహరమైయుండుట సూచితమగుచున్నది.

క. గురు వగుకుచభారంబును
సరసకళాభాస్వదాస్యకచంద్రుండు శనై
శ్చరము లగుచరణములుఁ గల
కరిగమన దనర్చె నౌర గ్రహరూప మనన్. 17

తా. గుబ్బచనుంగవ గురువు (గొప్పది). మొగంబు చంద్రుండును భాస్వంతుండును (ప్రకాశముగలదియు). పాదములు శనైశ్చరములు (మందగమనముగలవి). కాఁబట్టి యాసుందరి గ్రహములచేతనే చేయఁబడ్డదో యనునట్లున్నది.

శ్లో॥ తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనంచ హారి
వక్త్రంచ చారు తవ చిత్త కి మాకులత్వమ్ ।
పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు త వా స్తి వాఞ్ఛా
పుణ్యై ర్వినా నహి భవన్తి సమీహితార్థాః॥ 18

టీ. తస్యాః=ఆతరుణియొక్క, స్తనౌ=చన్నుఁగవ, ఘనౌ=గొప్పలైనవి-గ్రిక్కిఱిసినవనుట, యద్యపి=అయినను, జఘనంచ=కటిపురోభాగమును, హారి = మనస్సును హరించునట్టిది, (యద్యపి=అయినను), వక్త్రంచ=మొగమును, చారు=సొగసైనది (అయినను), హేచిత్త=ఓమనస్సా, తవ=నీకు, ఆకులత్వం=ఆకులపాటు-కలఁత, కిం=ఎందుకు-ఇట్లు స్తనములఘనత్వము మున్నగువానింబట్టి యాకులపడుటవలన నాయాకులపాటు మాత్రమే కలుగునుగాని మఱేమియుఁ గలుగదుగాన నది వలదనిభావము.అయితే చేయవలసినదేమియన్నచో, తేషు=వానియందు-ఆ స్తనాదులయం దనుట, తవ=నీకు,వాఞ్ఛ యది = కోరికగలదేని, పుణ్యం=సత్కర్మమును, కురుష్వ = ఆచరింపుము. ఏలనఁగా, పుణ్యైః వినా=పుణ్యములులేక, సమీహిత అర్థాః=కోరినయర్థములు, నభవన్తిహి=కలుగవుగదా. జ్యోతిష్టోమాదిసత్కర్మము లాచరించుటవలన రంభాసంభోగము కలుగునట్లు ఏదేనియొకపుణ్యవిశేషముచేత నీకును ఆతరుణితోడిసంభోగము కలుగఁగలదు గాన పుణ్య మాచరింపుమని భావము. అలం - అర్థాంతరన్యాసము.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా
వదనము హృద్య మంచుఁ జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానిపైఁ దలఁపు గల్గినఁ బున్నెము లాచరింపు మిం
పొదవ లభించునే సుకృతయోగములేక సమీహితార్థముల్. 18

తా. ఆలలనజిగిబిగిగుబ్బపాలిండ్లం జూచియు,మరులుగొలుపు దానికటింజూచియు, ముద్దుగులుకుదానినెమ్మొగంబుఁ జూచియు, ఓమనసా ! నీవూరక యాకులపడుటవలనఁ బనయేమి? వానియందు నీకు సంభోగవాంఛకలదేని పుణ్యకర్మము లాచరింపుము. పుణ్యములు సేయనిచో వాంఛితార్థములు కలుగనేరవుగదా.

అవ. ఇఁక విలాసవర్ణనమును నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రౌఢసురత
ప్రతాపప్రారమ్భాః స్మరవిజయదానప్రతిభువః।
చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవో
విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయన్తే మృగదృశామ్॥ 19

టీ. తారుణ్య...మళాః - తారుణ్యశ్రీ=యౌవనపుసంపదయొక్క, నవ = క్రొత్తలైన,పరిమళాః=వాసనలైనవి-వాసనలవంటివియనుట-వాసన లెట్లు తాము కలిగియున్న వస్తువులను బయలుపఱుచునో యట్లె యవియు జవ్వనంపుసొంపును వెలిపుచ్చునవి యనుట-లేక, తారుణ్యశ్రీయొక్క, నవ=అపూర్వమైన, పరిమళాః = సౌభాగ్య విశేషముగలః యనియు నర్థము-యౌవనముయొక్క యపూర్వసౌభాగ్యవిశేషమును సూచించునవి యని భావము, ప్రౌఢ...ప్రారమ్భాః-ప్రౌఢసురత=మిక్కుటమైనరతికేళియందలి, ప్రతాప= సామర్థ్యముయొక్క, ప్రారమ్భాః=ఉపక్రమములైనవియు-మరుకేళి సురవడిగాఁ జేయనేర్పు క్రొత్తక్రొత్తగా నలవడుచున్నదనుటకు సూచకములైనవని భావము, స్మర...భువః-స్మర=(జగత్తులనెల్ల జయింపఁజూచు) మన్మథునికి, విజయ=గెలుపును, దానే= ఇచ్చుటయందు, ప్రతిభువః=లగ్నకములు-పూఁటకాఁపులైనవియు ననుట-ఒకరు చేయు పనిని తాను జేసియిచ్చునట్లు పూనుకొనువాఁడు పూఁటకాఁపు. మన్మథుఁడు సేయవలయు త్రిలోకజయమును దాము చేసియిచ్చుటచే నివి పూఁటకాఁపు లనఁబడెను, అప్పులకాఁపు లీయవలసినధనము తీసి యప్పిచ్చినవారలకు నిచ్చుపూఁటకాఁపువలె మన్మథునికిఁ గలుగవలసిన దిగ్విజయమును దామే కలిగించి యిచ్చునని యాశయము, చిరం= చిరకాలమునుండి, చేతశ్చోరాః=మనస్సును దొంగిలునట్టివియు-మనస్సును చిరకాలము హరించి యుండునట్టివియు ననుట, అభినవ...గురవః-అభినవ వికార=క్రొత్తలైన యౌవనవికారములచేత-ఆకస్మికముగా బెదరుట, కంపించుట, ప్రియునిగుణచేష్టాదులనుకరించుట మొదలైన యెలపరువంపువికారములచేత ననుట,ఏకగురవః = మిక్కిలి గొప్పలైనవి-అట్టివికారములెంతయు నిండారియుండునవి యనుట-లేక,ఏకగురవః=ముఖ్యశిక్షకులైనవియు- అనఁగా పైపయిఁ గ్రొత్తక్రొత్తలగు శృంగారవికారములను ముఖ్యముగాఁ గఱపునట్టివియు నని యర్థాంతము, అగు, మృగదృశాం=(లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల) జవరాండ్రయొక్క, ఇమే=ఈ-ఈ మనువర్ణింపఁబడినట్టి యనుట, విలాస

వ్యాపారాః=శృంగారచేష్టావిశేషములు, కిమపి=అనిర్వాచ్యముగా-ఇంతింతనరానియట్లు, విజయన్తే=సర్వోత్కృష్టములై ప్రవర్తించుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపుఁగల్మికిఁ దావులు ప్రౌఢసంగమం
బునకు నుపక్రమక్రియలు పుష్పధనుర్జయదానదక్షవా
ఙ్మనసిజచిత్తహారులు వికారనిదానము లైనకామినీ
జనులవిలాసకృత్యములు సంతతరమ్యతరంబు లెన్నఁగన్. 19

తా. లేడికన్నులవంటికన్నులు గలకులుకులాండ్ర శృంగారంపుకలికిచెయ్వులు, వారి యొలపరువంపుసొంపును తొలుఁబొలుత వెలువరించునవియు, మరుకేళి నురవడిగాఁ జేయు ప్రోఢతనము వారి కల్లల నలవడుచుండుటకు సూచకములును, పూవిలుకానికి ముల్లోకంబుల గెలుపు నొడఁగూర్చి యిచ్చుటకుఁ బూఁటకాఁపులునై, మనంబు తద్ద యుఁ గాలము చూఱగొని,పయింబయి నవయౌవనంపువికారములు మిక్కిలియు నిండార, గండరించి యెల్లయెడల నింతింతనరాని యొఱపుమీఱి వఱలుచున్నవి.

శ్లో॥ *ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్గారా రసాశ్రయతాం గతాః
ఫణితిమధురా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసంమదాః।
ప్రకృతిసుభగా విస్రమ్భార్ద్రాః స్మరోదయదాయినో
రహసి కిమపి స్వైరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్॥ 20

టీ. ప్రణమయధురాః-ప్రణయ=స్నేహముచేత, మధురాః=తాపమును హరించునవియు, (శీతలీక్రియతే తాపోయేన తన్మధురం స్మృతమ్' అనుటచే తాపము చల్లార్చునవి మధురమనఁబడును),ప్రేమ ఉద్గారాః = అనురాగముగ్రక్కునవియు, రసా...గతాః -రస=శృంగారరసమునకు, ఆశ్రయతాం = ఆస్పదమై యుండుటను, గతాః=పొందినవియును-శృంగారరసమొలుకఁ గులుకు చూపునట్టివియు ననుట, ఫణితి మధురాః=ఫణితి=ఫక్కిచేత- మాటల కూర్పుపొందిక చేత-సందర్భవిశేషముచే ననుట, మధురాః= మాధుర్యగుణముతోఁ గూడినవియు-అమృతప్రాయములైన వనుట, ముగ్ధప్రాయాః= సౌకుమార్యముతో నెఱసినవియు-చెవులకింపైనవనుట, ప్రకాశితసంమదాః=వెలిపఱుపఁ బడిన సంభోగంపు తమిగలవియు-సంభోగంబునందలి తమిని వెలిపుచ్చున వనుట, ప్ర కృతి సుభగాః=స్వభావముచేతనే యింపారునవియు, విస్రమ్భ ఆర్ద్రాః=విశ్వాసముచేఁ

---

*ప్రణయమనఁగా 'విస్రమ్భః పరమాం కాష్ఠా మారూఢో యౌవనాదిభిః। యేనా న్తర్ద్రవతి సస్నేహ ఇతికథ్యతే' యౌవనాదులచే మిక్కిలియు నెక్కుడుగా వర్ధిలినదై యంతరంగమును గరగింపఁజాలునట్టి విస్రంభము (విశ్వాసము) స్నేహమనఁబడును' అను స్నేహమే యగును.

పడిసినవియు- నమ్రికతోఁ గూడుటచే సరసములుగా నుండునవియు ననుట, కావుననే, స్మరో... దాయినః - స్మరఉదయ = మన్మథుని పుట్టుటను - మారవికారము ననుట, దాయినః=ఇచ్చునట్టివియు- జితేంద్రియున కైనను మరులుకొలుపునట్టివియు ననుట, అగు, మృగీదృశాం = స్త్రీలయొక్క, రహసి=రహస్యమునందు, స్వైర ఆలాపాః= చనువుతోడి మాటలు- మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చు మెయినాడుమాట లనుట-నర్మోక్తు లని భావము, కిమపి = అనిర్వాచ్యముగా, ఇట్టిట్టు అని చెప్పరానట్లు, హరన్తి = మనస్సును హరించునవి-మనోహరములైనవి.

[ఇచట రెండు శ్లోకములందును శృంగారము చదువుచుండఁగానే ఆస్వాదింపఁ బడుచుండుటచే లోపలను వెలుపలను స్ఫురించునదగుం గావున నిందు ద్రాక్షాపాక మని తెలియం దగును.]

చ. ప్రణయప్రేమమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రాచుర్యముల్ ప్రేమ భూ
షణముల్ దర్శితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాసార్ద్రముల్ ముగ్ధముల్
ఘణితిశ్రావ్యము లంగజప్రభవముల్ ప్రాణేశ్వరీనర్మభా
షణముల్ నామదిఁ గొల్లలాడెడి రహస్యక్రీడలం దెప్పుడున్. 20

తా. బెళుకుగన్నుల పూవుబోండ్లు మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చు మెయినాడు నునుఁబలుకులు, నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, వలపుసొంపుచే నింపుగులుకుచు, శృంగార రసంబు నొలుకుచు, కూర్పుపొందికచే నమృతముచిందుచు, మెత్తందనమునఁ దళుకొత్తుచు, మరుకేళితమిఁ గొమరుఁజూపుచు, తమంతటఁజెలువంబులై, నమ్రికచే మఱిమఱియిమ్ములై, మదులు మొలపించుచు, నింతింతని చెప్పనలవికాని మనోహరములగును.

ఇది శృంగారశతకమునందు స్త్రీప్రశంస మన్నది ప్రథమవింశతి.

శృంగారశతకము – సంభోగవర్ణనము.

అవ. * సంభోగము విప్రలంభము అను శృంగారవిధముల లో సంభోగశృంగారమును సవిస్తరముగా మీఁద వర్ణించువాఁడై మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

* శృంగారము – సంభోగము విప్రలంభము అని ద్వివిధము. ఒండొరులఁ గలసి యున్న స్త్రీపురుషులకుఁ గలుగునది సంభోగము. ఒండొరుల నెడఁబాసియున్న స్త్రీ పురుషులకుఁ గలుగునది విప్రలంభము. కావున 'సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్తయోః' అనఁబడినది. అందు సంభోగము ఒండొరులఁజూచుట, మాటాడుట,

శ్లో॥ విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాసు తన్వీ విచచార కాచిత్ ।
స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
నివారయన్తీ శశినో మయూఖాన్॥ 21

టీ. కాచిత్=ఒకానొక, తన్వీ=(కృశించినయంగములుగల) స్త్రీ, వనే=వనమునందు, కరఉద్ధృతేన=చేతితోఁ బైకెత్తఁబడిన, స్తనఉత్తరీయేణ=గుబ్బలమీఁది వలువచేత-పయ్యెదచేతననుట, శశినః=చంద్రునియొక్క, మయూఖాన్=కిరణములను-అనఁగా వెన్నెలలననుట, నివారయన్తీ=అడ్డగించుచున్నదై-పైటచెఱంగుఁ బైకెత్తి అడ్డముగాఁబట్టుకొని వెన్నెలతనమీఁదఁ బడకుండునట్లువారించుకొనుచున్నదై యనుట, ద్రుమాణాం=చెట్లయొక్క, ఛాయాసు = నీడలయందు - వెన్నెలలులేని చెట్లక్రింది ప్రదేశములందనుట, విశ్రమ్య విశ్రమ్య=విశ్రమించి విశ్రమించి-సారెసారెకు నలపుదీర్చుకొనుచు ననుట, విచచార= సంచరించెను - వనములయందు విహరించుట విరహిజనుల కొకవినోదోపాయమగుటచే నందు సంచరించెననుట-పీవనచే వేసవితాపమును వారించునట్లు పయ్యెటచెఱంగుచే వెన్నెలతాపమును వారించుకొనుచున్నదనుట, వెన్నెల విరహిణులకు సంతాపకర మగుటచే దాని నివారించుకొనుట చెప్పఁబడినది. † దశావస్థలు చెప్పుపక్షము ననుసరించిన యెడల నిందు ఆఱవదియైన మన్మథావస్థయు నాలుగవదియగు జాగరావస్థయుఁ జెప్పఁబడినవి.

కౌఁగిలించుకొనుట, ముద్దిడుట మొదలైనవ్యాపారము లనంతములుగాఁ గలిగియుండుటచే నది వేఱువేఱు విభాగించుటకు శక్యముగాక యంతయు నొక్కవిధముగానే గ్రహింపఁబడెడిని. విప్రలంభము - అభిలాష, ఈర్ష్య, విరహము, ప్రవాసము అనెడి నాలుగు హేతువులచే నాలుగువిధములుగాఁ గ్రహింపఁబడుచున్నది. అభిలాష మనఁగా సంభోగమునకు మునుపు గలుగు ననురాగము. ఈర్ష్య యనఁగా నాయకుఁడు మఱొకస్త్రీయందు ఆసక్తుఁడై యుండుటచేఁ గలుగు చిత్తవికారము. విరహ మనఁగా మున్ను కలిసిన నాయికానాయకులకు మఱల నొకకారణముచే కూడిక కలుగనీయనియెడఁబాటు. ప్రవాసమనఁగా దేశాంతరమునం దుండుట. ఈ నాలుగింటిచే విప్రలంభము నాలుగు విధములగును.

† ఈ శృంగారమునకు అంకురితత్వ(మొలకొత్తుట),పల్లవితత్వ(చిగుర్చుట), కుసుమితత్వ (పూచుట), ఫలితత్వము (పండుట) లను గలిగించు నవస్థలు కొందఱు పంద్రెండనియు మఱికొందఱు పదియనియుఁ జెప్పుదురు. 'చక్షుఃప్రీతి ర్మనస్సంగ స్సంకల్పోఽథ ప్రలాపితా।జాగరః కార్శ్య మరతి ర్లజ్జాత్యాగోఽథసంజ్వరః । ఉన్మాదోమూర్ఛనం చైవ మరణం చరమంవిదుః॥' కంటికిఁ బ్రీతిగలుగుట, మనస్సు తగులుపడుట, తలంచుచుండుట, ప్రలాపించుట, నిదురతప్పుట, మేనుచిక్కుట, అరతి, సిగ్గువిడుచుట, కాఁకపుట్టుట, మతి

పైటచెఱంగుతోఁ జంద్రకిరణములు నివారింపరా దనువివేకములేమిచేఁ జిత్తవిభ్రమము తెలియుచున్నదిగాన కామశాస్త్రప్రోక్తద్వాదశావస్థలయందు పదియవదియైన ఉన్మాదావస్థ సూచితమగుచున్నది. తన్వీ అనుటచే కార్శ్యావస్థయుఁ జెప్పఁబడినది. *ఇందు నాయిక విరహోత్కంఠిత.

చ. విరహకృశాంగి యైనఘనవేణి యొకర్తు వనంబులోపలం
దరువులనీడలందు నుచితంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం
ధురగతి సంచరించెఁ జనుదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా
వెరవుగఁ బూని యగ్గలపువెన్నెలకాకఁ దొలంగఁజేయుచున్. 21

భ్రమయుట, సొమ్మసిలుట, మరణము అని కామశాస్త్రప్రోక్తములైన ద్వాదశావస్థలు. 'దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతా రతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాన్తా ఇత్యనఙ్గదశాదశ' అని, ప్రలాపము అరతి అను రెండవస్థలను విడిచి తక్కినదశావస్థలు చెప్పఁబడినది.

*శృంగారరసాలంబనభూతు లగునాయకులు-అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁడు, ధృష్టుఁడు, శఠుఁడు అని నాలుగువిధముల నుందురు. ఒక్కతరుణియందే మిక్కిలి యనురక్తుఁడైనవాఁడు అనుకూలుఁడు. అనేకనాయికలందు భేదము లేక సమానమైన యనురక్తిగలిగి యుండువాఁడు దక్షిణుఁడు. తానుజేసిననేరము నాయికకుఁ దెలుపుచు భయము లేకుండువాఁడు ధృష్టుఁడు. నాయికకుమాత్రము దెలియుగూఢవిప్రియమును జేసినవాఁడు శఠుఁడు. ఇదియే 'ఏకాయత్తోఽనుకూలః స్యాత్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః। వ్యక్తాగా గతభీ ర్ధృష్టో గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః' అని చెప్పఁబడినది. నాయికలు-స్వాధీనపతిక, వాసకసజ్జిక, విరహోత్కంఠిత, విప్రలబ్ధ, ఖండిత, కలహాన్తరిత, ప్రోషితభర్తృక, అభిసారిక అని యెనిమిదివిధములు. ప్రియునిచే నెప్పుడు నుపలాలింపఁబడునది స్వాధీనపతిక. ప్రియుఁడు వచ్చువేళయందు కేళీగృహమును దన్నును మాటిమాటికి నలంకరించునది వాసకసజ్జిక. ప్రియుఁడురాక తడవుసేసెనేని మనసున నారటపడునది విరహోత్కంఠిత. పురుషుఁడొకసంకేతపుఁజోటు చెప్పి రాక వంచనసేయఁగా మిగుల మదనార్తిం గుందునది విప్రలబ్ధ. ప్రియుఁడు మఱొకతరుణికడకు రాత్రి పోయియుండి దానితోడిసంభోగపుచిహ్నములతో వేకువ తనకడకురాఁగా కోపించునది ఖండిత. కోపముచే ముందు ప్రియుని పరుషములాడి పశ్చాత్తాపపడునది కలహాంతరిత. ప్రియుఁడు దేశాంతరమునం దుండుటచే దుఃఖించునది ప్రోషితభర్తృక. మదనార్తిచే తానుగోరిన చెలువునికడకు దానై వేషాదులు దాల్చి పోవునది అభిసారిక. నాయికలకు పద్మిని, చిత్తిని, హస్తిని మొదలైనజాతులు కామశాస్త్రప్రోక్తములు. సంక్షేపమున నాయికలు-ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ యని ముత్తెఱంగులు మున్ను వివరింపంబడియె.

తా. ఒకవనములో నొకానొకతీఁగబోఁడి విరహతాపముచేఁ గ్రాశించిన మేనితో వేడుకగా నుబుసుపోకకై విహరింపవచ్చి యందు నిచ్చలు గాయు పండువెన్నెల వేఁడిమికిఁ దాళంజాలక పైటచెఱంగుసెత్తి యది తనకుసోఁకకుండునట్లు అడ్డముగాఁ బట్టుకొనుచు వెన్నెలలు లేనిచెట్లయడుగునీడలయందు మాటికిమాటికి నలపుదీర్చుకొనుచు నందుఁ దిరుగుచుండెను.

అవ. ఇఁక సంభోగశృంగారము. అది * బాహ్యము ఆభ్యంతము అని రెండువిధములు. అందు ఆలింగనాదిరూప మైన మొదటివిధమును సపరికరముగా రెండు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అదర్శనే దర్శనమాత్రకామా
దృష్ట్వా పరిష్వఙ్గసుఖైకలోలాః ।
ఆలిఙ్గితాయాం పునరాయతాక్ష్యా
మాశాస్మహే విగ్రహయోరభేదమ్ ॥ 22

టీ. పురుషులు అనుకర్త యిచట అధ్యాహార్యము. అదర్శనే=దర్శనములేనపుడు-ఒకకాంతను చూచుట కలుగనపు డనుట, దర్శ...కామాః - దర్శనమాత్ర=చూచుట యందుమాత్రము, కామాః=కోరికగలవారు-ఒకచెలువ కంటికిఁ గనఁబడకుండఁగా దానిం జూచునంతమాత్ర మేని కలిగినఁ జాలునని కోరుచుండువా రనుట, అగుదుము అని శేష ము. పిదప, దృష్ట్వా=చూచి-దైవికముగా దానినిచూడఁగలిగెనా యనుట, పరి...లోలా - పరిష్వఙ్గ=కౌఁగిలించుటయొక్క-కౌఁగిలించుటచేఁ గలుగునట్టి, సుఖ = సుఖము నందు-('రస' అనుపాఠమున కౌఁగిలింతయందలి ప్రేమయందని యర్థము), ఏక=ముఖ్య ముగా-మిక్కిలియనుట, లోలాః=తమకముగలవారము, అగుదుము,పునః = అయితే, ఆయత+అక్ష్యాం= (నిడువాలు కన్నులుగలయా) చెలువ, ఆలిఙ్గితాయాం (సత్యాం)= కౌఁగిలింపఁబడినది అగుచుండఁగా, మేము, విగ్రయోః=దేహములయొక్క-దానియొక్క యు మాయొక్కయు దేహములు రెంటియొక్క, అభేదం=వేఱుపాటు లేకుండుటను, వేఱువేఱుకాక ఒక్కటియే యై యుండుటను,ఆశాస్మహే=గోరుచున్నారము-దైవికము గా ఆలింగనము సైతము కలిగె నేని అవి మరల కలుగకపోవునేమో యనుభీతిచే నిరువుర దేహములు రెండును ఎప్పుడు,నొక్కటియే యై యుండునా యని యువ్విళ్లూరుదుమనుట.

['ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కిఞ్చనవేదనాన్తర మేవాయం

* వాత్స్యాయనుఁడు వీనికే మఱియొకరీతిని రెండుభేదములు 'బాహ్యమాభ్యన్తరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్ । తత్రాద్యం చుమ్బనాశ్లేషనఖద న్తక్షతాదికమ్ । ద్వితీయం సురతం సాక్షా న్నానాకరణకల్పితమ్' అని చెప్పియున్నాఁడు.

పురుషః' ప్రియురాలగు చెలువచేఁ గౌఁగిలింపఁబడిన యాపురుషుఁడు వెలుపలివస్తువు నేది గాని లోపలివస్తువును గాని యెఱుఁగఁడు' ఇత్యాదిశ్రుతులవలన, ప్రియతముల బిగికౌఁగిలింతలవలన మఱి వేఱొద్దియుఁ దెలియకుండునట్లు చొక్కించు బ్రహ్మానందముతో సాటియైన మహాసుఖవిశేషము కలుగుటచే నట్టి గాఢాలింగనముం గోరుట యుక్తమే యని భావము. ఇదియే రతిరహస్యమున 'తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానన్దోపమం మూఢధీః । కో వా నిన్దతి సూక్ష్మమన్మథకలావైచిత్ర్యమూఢో జనః' పరతత్త్వమును దెలియుటచేఁ గలుగు మహానందముతో సాటియైనయా సౌఖ్యమును సూక్ష్మము లగుమన్మథవిద్యయందలి విన్నాణములను దెలియని మూఢమతి యెవఁడునిందించునో అని చెప్పఁబడియున్నది. ఇందే యింకొకచోట 'ప్రౌఢాలిఙ్గనచుమ్బనామితసుఖం ప్రచ్ఛన్నవేద్యాన్తరమ్' అని గాన నగు.]

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం
జాలు నటంచుఁ గోరె మఱిచక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రో
యాలు కవుంగలింపవలె నంచుఁ దలంచె దమిం గవుంగిటన్
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరుమేనులు నొక్కటి సేయఁ గోరితిన్. 22

తా. ఒకమగలాడిని జూడకుండునంతవఱకు దానిం జూడనైనఁగలుగునా యని కోరుచుందుము. దైవికముగా దానిని జూడనోఁచితిమా దానిని బిగియార కవుంగలించి చొక్కఁ గలుగునా యని యువ్విళ్లూరుచుందుము. అదృష్టవశమున నా వాలుగంటిని బిగియఁ గవుఁగలించుకొనుటయుఁ గలిగెనా యిఁక నిట్టిమహాసుఖము మరలం గలుగునో కలుగదో యను విరహభీతిచే మాయిద్దఱిదేహములును వేఱువేఱుగాక యొక్కటియే యై యెప్పుడు నుండునా యని గోరుదుము. మగలాండ్రతోడిసుఖము మితిలేనిది గాన యెంత యనుభవించినను దృప్తి కలుగదు.

అవ. ఇట్లు పరమానందసంధాయక మగుటచే స్త్రీల యాలింగనము అపవర్గమే యగు నని చెప్పి యిప్పుడదియే స్వర్గమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మాలతీ శిరసి జృమ్భణోన్ముఖీ, చన్దనం వపుషి కుఙ్కుమావిలమ్।
వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః॥ 23

టీ. శిరసి = తలయందు, జృమ్భణ+ఉన్ముఖీ – వికసించుటయందు ఆసక్తిగల– వికసింప నారంభించినట్టి యనుట, మాలతీ=జాజి–జాజిపూదండయుననుట, ('జృమ్భణం ముఖే' అనుపాఠమున యౌవనంపుమదముచే మోమునంగలుగు ఆవులింత యనిగాని సంభోగంపుఁదమిని జూపు రాగవిలాసస్ఫూర్తి యనిగాని యర్థము. ఇది మిక్కిలి విరసము.), వపుషి=దేహమునందు, కుంకుమ+ఆవిలం=కుంకుమపువ్వుతో మెదిచిన, చన్దనం=గంధమును–

దానిపూఁతయు, వక్షసి=ఱొమ్మున,మనోహరా=చక్కనిదైన, ('మదాలసా' అనుపాఠమున యౌవనంపు మదముచే మందవ్యాపారములు గల-అనఁగా జవ్వనంపుపెంపుచే మత్తిలి లీలమైనల్లల్లమెలఁగునట్టి యని యర్థము),ప్రియతమా=చెలువయు-అక్కున బిగియఁ గౌఁగిలింపఁబడియున్న చెలువంపుతరుణియు ననుట, ఏష=అనెడి యిది-మాలతిమొదలైన యీమాఁటియొక్క సముదాయమనుట, పరిశిష్టః=పుణ్యావశిష్టమై - పుణ్యముచే అనుభవింపఁగా మిగిలినదై, ఆగతః=ఈభూలోకమునకు వచ్చినట్టి, స్వర్గః=స్వర్గము, పుణ్యవిశేషముచేఁ జాలవఱకు స్వర్గమును అనుభవింపఁగా అందుఁ గొంతమిగిలి యీ భూలోకమునం దనుభవింపఁబడుటకు వచ్చిన(స్వర్గ) భాగమే యీమాలత్యాదు లని యాశయము. ('పరిశిష్ట ఆగమః' అనుపాఠమున ఈమాలత్యాదులు మూఁడే స్వర్గమగును. ఇవితప్పవేఱైనదానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పు ఆగమ (శాస్త్ర) ము అముఖ్యమైనది - అనఁగా స్వర్గపదమునకు ముఖ్యార్థమైన యీమాలత్యాదులను జెప్పక మఱి యేయర్థమునో చెప్పునదని యర్థము. ఈపాఠము అంతగా సరసముకాదు). తలను జాజిదండ దాల్చుట మున్నగునవి స్వర్గసమానసుఖప్రదము లని యాశయము.

చ. తలపయి మాలతీకుసుమదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ
గలసినకమ్మదావి విరిగంధపుఁబూఁత వెడందఱొమ్మునం
దలికులనీలకుంతలమదాలసనీలసరోరుహాక్షియుం
గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగాఁ దగదే మఱి వేఱె యున్నదే. 23

తా. సిగయం దప్పుడువికసించుచున్న జాజిపూదండయు, మేనియందు క్కుంకుమపూవైచి మెదిచిన చందనంపుఁబూఁతయు,నక్కున బిగికౌఁగిలియందు నెలకొన్న జక్కవగుబ్బలాడియు ననెడి యీమూఁడును, మిగతపడి రాఁగా నిం దనుభవింపఁబడుస్వర్గమే కాని వేఱుకావు.

అవ. ఇఁక ఆభ్యంతరసంభోగమును వర్ణింప నుపక్రమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాఙ్నామేతి మనా గనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః
సవ్రీడం తదను శ్లథీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః।
ప్రేమార్ద్రం స్పృహణీయనిర్భరరహః క్రీడాప్రగల్భం తతో
నిశ్శఙ్కాఙ్గవికర్షణాధికసుఖం రమ్యం కులస్త్రీరతమ్॥ 24

టీ. ప్రాక్=మొదట, మనాక్=కొంచెముగా, మామాఇతి = వద్దువద్దు అని-అడ్డగింపుఁ బలుకులుచేత ననుట, అనాగతరసం=రానట్టి (అనఁగా పుట్టని) అనురాగవిశే

షము గలదియు - బేలతనముచే నింకను అనురాగముపుట్టినందున వలదువలదను నడ్డగింపుఁ బలుకులతోఁ గూడియుండునదనుట, ('అమానితగుణమ్' అనుపాఠమున కొంచెము సెన్నంబడని గుణములుగలదియు-గుణములు లెస్సగా సెఱుంగఁబడనిది యనుట, ఈపాఠము సరసముకాదు); తతః=పిమ్మట - అడ్డగింపుమాటలకుఁ బిదప యనుట, జాత+అభిలాషం=అంకురించిన కోరికగలదియు- మొదట నడ్డగింపుఁబలుకులాడి తీఱినవెనుక రతియందు కొంత కోరిక మొలకొత్తు ననుట, తదను=దానివెంట-ఆకోరికగలిగిన పిమ్మట, సవ్రీడం (యథా తథా)=సిగ్గుతోఁగూడునట్లుగా, శ్లథీకృతతను=ప్రిదులఁజేయఁబడిన మేనుగలదియు-అవయవములు ముడుఁచుకొనియుండి రతియందుఁ గోరికయుదయింపఁగా మేనిని రతి కనుగుణముగాఁ బ్రిదులఁజేయు ననియు నట్లు సేయునప్పుడు లజ్జ తలసూపు ననియు భావము. ('సవ్రీడం తదను శ్లథోద్యమ మథ'అనుపాఠమున, తదను=పిమ్మట-గోరిక యుదయించిన పిదప, సవ్రీడం=సిగ్గుతోఁగూడినదియు-చెలువకుఁ గోరిక యుదయింపఁగాఁ బురుషుఁడా కీలెజెంగి పోకముడి వదల్చుట మొదలైనవ్యాపారములు సేయునపుడు దానికి సునుసిగ్గు మీఱు ననుట, అథ=సిగ్గుగలిగిన పిమ్మట, శ్లథ+ఉద్యమం=ప్రిదిలిన పూనికగలదియు-పురుషునినడ్డగించుపూనిక బిగివీఁడినది యనుట-సిగ్గు గలిగియుండఁగా నడ్డగించుపూనిక బిగియెచ్చునేకాని తగ్గునా యన్నచో సిగ్గుకంటెఁ గోరిక యెక్కుడుగా నుదయించియుండుటచే నాసిగ్గు విఘ్నకారి గాదయ్యె నని తెలియునది-ఈపాఠ మంతగా సరసముగాదు.) పునః=పిదప, ప్రత్యస్తధైర్యం=నశించినధైర్యము గలదియు - అడ్డగించుదిట్టతనము మానినది యనుట, 'ప్రధ్వస్తధైర్యమ్' అనుటకును ఇదియే యర్థము, ప్రేమ+ఆర్ద్రమ్=ప్రణయతనముచేఁ దడిసినదియు-సెయ్యముచే నరసమైనదియు ననుట, స్పృహా...గల్భం - స్పృహణీయ=ఒండొరులు కోరఁదగినవియు, నిర్భర=మిక్కుటమైనదియును అగు, రహః క్రీడా=ఏకాంతకేళికలయందు - ఏకాంతమున సిగ్గువిడిచి కోరికలు ప్రబ్బి నిబ్బరముగా నలుపు విహారాది వ్యాపారములయం దనుట - ప్రగల్భం=ప్రౌఢమైనదియు - ఆరితేఱినదియు ననుట, తతః=దానికిఁ బిదప, నిశ్శఙ్క...సుఖం—నిశ్శఙ్క=జంకులేని, అఙ్గ=కుచాద్యవయవములయొక్క, వికర్షణ=మర్దనముచేత - ఒండొంటితోడి యొరపిడిచేత ననుట, అధికం=మిక్కిలియైన, సుఖం=పరమానందము గలదియు-ఏకతమున నిచ్చలుగలిసి మెలఁగి విహారాదులు సేయుటయందు నేర్పుముదిరిన పిదప జంకువిడిచి యొండొరులతో నణఁగి పెనఁగి చేయుకూటువలయందు కుచాద్యవయవముల యొరపిడివలన మిక్కిలియుంబుట్టు మహాసుఖము గలదియును, అగు, కులస్త్రీరతమ్ = కులకాంతలతోడి - (అనఁగా స్వస్త్రీలతోడి) సంభోగము-తమ తమ పత్నులతోడి రతి యనుట, రమ్యం= మిక్కిలియు మనోహరమైనది, ఇచట 'మామా' అను నిషేధవచనము లాడుట మొదలు కొని 'నిశ్శఙ్కాఙ్గవికర్షణ' మను గాఢకేళియందుఁ జొక్కుటవఱకుఁగల సురతవ్యాపా

రములు వర్ణింపఁబడిన క్రమముంబట్టి నిది ప్రథమసమాగమపర మైన దని తెలియునది, కాకున్న నిట్టివ్యాపారక్రమము కలుగదు. ఇందలినాయిక ముగ్ధ. నాయకుఁడు ఉత్త ముఁడును గామతంత్రనిపుణుఁడును అగు అనుకూలుఁడు. అట్టివాఁడు గాకున్న నీచెప్పఁబడిన క్రమమున చతురముగా నాలలనను గరఁగించి చొక్కించుట కలుగదు. సంభోగము రతిరహస్యమున 'అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శనస్పర్శనాదీని ససంభోగఉదాహృతః' విలాసు లిరువురు అనుకూలురై యొండొరులను దర్శనస్పర్శ నాదులచే మిక్కిలి సేవించుటయే సంభోగము' అని చెప్పఁబడినది. మఱియు నిందు 'మామా' అను పలుకులచే సూచితములైన యనుభావములచేతను, 'జాతాభిలాషమ్' అని చెప్పఁబడిన రతి యనెడి స్థాయీభావముచేతను, 'సవ్రీడం' అనుటచే నుపలక్షితము లగు వ్యభిచారిభావములచేతను, తక్కుంగల విశేషణములచే నూహ్యములైన యాయా యను భావాదులచేతను, 'కులస్త్రీ' 'అని చెప్పఁబడిన యాలంబనవిభావముచేతను, ప్రతీయమాన మైన రసలలామ మగుశృంగారము 'నిశ్శఙ్కాఙ్గవికర్షణాధికసుఖమ్' అను పరిపో షాతిశయము పొందుటను తెలియునది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మంచితరాగ మంత ల
జ్జోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి
చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా
హ్లాదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే. 24

తా. ఇల్లాలితో మొట్టమొదట మరుకేళిం గూడునపుడు తొలుత రసం బుప్పతిల్ల కుండుటచే వలదు వలదని యడ్డగింపుఁబలుకు లాడును.పిదపఁ గవగూడుటకుఁ గోరికగలది యగును. అట్టికోరిక కలిగినపిదప మున్ను బిగియ ముడుఁచుకొన్న యవయవములను అగ్గ లంపు సిగ్గుమీఱ మరుకేళి కనుగుణముగా సడల్చును. పిదప రసము పైకొనఁగా తాలిమి యిసుమంతయు లేక మాలును. ఇట్లు తాలిమి దూలఁగా ప్రేమరసం బెనలార నొలుకును. పిమ్మట మంతనమున నిచ్చలు గలసి మెలసి లీలావిహారాదిక్రీడలునలుపు నెఱజాణయై రాణిం చును. అనంతరము ఆవంతయు జంకును గొంకును లేక బిగిగుబ్బలు మున్నుగువాని నదిమి గదిమి యింతింతనరాని యానందమున నోలలార్చును. కాన యిట్టికులకాంతతోడి మరు కేళియే యెంతయు మనోహరము.

అవ. వాత్స్యాయనుఁడు 'ద్వితీయం సురతం సాక్షా న్నానాకరణకల్పితమ్' అని ఆభ్యంతరసురతమును నానాకరణకల్పితముగా (అనఁగా నానాబంధవిరచితముగాఁ) జెప్పినాఁడు. ధేనుకము మొదలైన యాబంధవిశేషములలో నొకబంధమును (అనఁగా పురుషాయితమును)

జెప్పఁబూని దానికనుకూలమైన యుపరిసురతమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్మిల్లకానాం
ముకుళితనయనానాం కిఞ్చి దున్మీలితానామ్।
ఉపరిసురతఖేదస్విన్నగణ్డస్థలానా
మధరమధు వధూనాం భాగ్యవన్తః పిబన్తి॥ 25

టీ. ఉరసి = ఱొమ్మునందు, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును - పురుషాయితబంధవశమున ప్రియునిఱొమ్మున వ్రాలియున్నవారు ననుట, కావుననే, స్రస్తధమ్మిల్లకానాం = జాఱిన కీలుగంటుగలవారును -మరుకేళిసేయు నురవడివలన ముడివీడిన కీల్గంటుగలవారనుట, ముకుళితనయనానాం = మోడ్పఁబడిన కన్నులుగలవారును - సుఖపారవశ్యమువలనఁగాని లజ్జానుభావము ననుకరించుటవలనఁగాని కన్నుఁగవ మోడ్చియున్నవారనుట, అట్లు మోడ్చినప్పటికిని, కిఞ్చిత్ ఉన్మీలితానాం = కొంచెము కన్నులు తెఱచియున్నవారును - కన్నుంగవ యరమోడ్చినవారనుట, కన్నులు పూర్ణముగా మొగుడ్చుట పురుషాయితమునకు అనుచితముగాన యరమోడ్పు చెప్పఁబడినది, కాఁబట్టియె, ఉపరి ... స్థలానాం - ఉపరి సురత = పైపయిఁజేయు రతియందలి, ఖేద = శ్రమచేత, స్విన్న = చెమర్చిన, గణ్డస్థలానాం = చెక్కిళ్లప్రదేశములు గలవారును, ('శ్రమః ఖేదోహి రత్యాదే ర్జాతః స్వేదాదిభూమికృత్' అని ఖేదలక్షణము) అగు, వధూనాం = చెలువలయొక్క, అధరమధు = అధరామృతము - మోవిపానకమును, భాగ్యవన్తః = భాగ్యముగలవారు, పిబన్తి = గ్రోలుదురు, * పురుషాయితమున స్త్రీముఖము తమముఖమున కెదురైయుండుటంజేసి యనాయాసముగాఁ గెమ్మోవి నొక్కుదురని యర్థము. ఇట్టిసుఖము పుణ్యాత్ములకేకాని తక్కినవారికిఁ గలుగదుగాన 'భాగ్యవన్తః' అనఁబడియె. ఇచట చుంబనము బాహ్యరతవిశేషమయ్యును నది ఆభ్యంతరమునకు అంగముగాఁ జెప్పఁబడినదని తెల్లియునది. ఇచట నాయికలు ప్రౌఢలు; నాయకులు కామతంత్రకుశలులైన యనుకూలురు. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడి యల్లల నాడఁగ గన్నుఁదామరల్
చక్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం
జెక్కుల ఘర్మబిందువులు చిందఁగ విం దొనరించుబోంట్లమే
ల్చొక్కపుమోవితేనె చవిఁ జూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్పరుల్.

*'స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథాయోషి దాచరతిపూరుషాయితమ్' ప్రియుఁడు అలసిసొలసియుండఁగా స్త్రీ తనయిచ్చగా పైకొని యతనివలె రతినాచరించుట పురుషాయితము: అని రతిరహస్యము.

తా. ప్రియునిప్రోమ్మున బిగిగుబ్బలు గ్రుమ్ముచు వ్రాలి, మరుకేలి యురవడిని మిటారించు కీలుగంటు బిగివీడ, నక్కజంపుఁజొక్కున వాలుఁగన్నుఁగవ లర మొగుడ,సుపరిసురతంబున నలసి సొలసి నిద్దంపుఁజెక్కులుచెమర్పఁ, గొమరారుసట్టిముద్దుగుమ్మలకె మ్మోవి తేనియలం గ్రోలుట పుణ్యాత్ములకే కలుగునుగాని తక్కితరులకుఁ గలుగదు.

అవ. జ్ఞానపూర్వకముగాఁ జేయు సురతానుభవమే సార్థకము గాని తక్కినది కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆమీలితనయనానాం, యః సురతరసోఽను సంవిదం భాతి ।
మిథునైర్మిథోఽవధారిత, మవితథ మిదమేవ కామనిర్వహణమ్॥26

టీ. ఆమీలితనయనానాం=(చొక్కి)ఒక్కింతమోడ్చిన కన్నులుగలవారియొక్క, యః=ఏ,సురతరసః = సురతముయొక్క ఆస్వాదము – రతికేళియొక్కచవి, సంవిదంఅను =జ్ఞానమును అనుసరించి–తెలివియందింపై నెలకొనియనుట, భాతి = ప్రకాశించునో–ఇది యిట్టిది యని తెలివితో ననుభవింపఁబడునో, (‘భవతి’ అనుచో కలుగునోయని యర్థము) ఇదమేవ=ఇదియే–ఇట్టి సురతానుభవవిలసనమే, అవితథం = వ్యర్థముకాని–సార్థకమైనట్టియనుట, కామనిర్వహణమ్–కామ = మన్మథునియొక్క – లేక, కామపురుషార్థముయొక్క,నిర్వహణం = ప్రతిష్ఠాపనము – ఉజ్జీవనమనుట–ఇట్టిది కానట్టి తక్కినసురతము కామోజ్జీవనముకాదనుట,అని,మిథునైః=స్త్రీపురుషులిరువురచేత, మిథః=అన్యోన్యముగా, అవధారితం = నిశ్చయింపఁబడినది. అనుభవముగలవారికే విషయము ఇట్టిదని నిర్ణయింపఁ గలుగును గాన అట్టిసురతరస మనుభవించుస్త్రీపురుషులకే యదియిట్టిదని నిర్ణయింపఁగలుగునని భావము. రతిపారవశ్యమునఁగన్నులరమోడ్చి తెలివితో మనంబున సురతంపుచవి ననుభవించుటయే కామపురుషార్థము సిద్ధించుట యని భావము. ఇట్టి సురతరసము ననుభవింపని యెడల కామపురుషార్థ మెడఁగూడినది కానేరదని యాశయము.

తే. కన్నులరమోడ్చి విహరించుచున్న వారి
సురతభోగంబు తెలివితోఁ గ బరఁగెనేని
రమ్య మగునిది కామనిర్వహణ మనుచు
నాయికానాయకులకు నిర్ణయముగాదె. 26

తా. మరుకేళిపారవశ్యమునఁ జొక్కి కన్నులరమోడ్చి యువయువతీజనులే సురతంపురసమును తెలివితో తమమనంబుల ననుభవింతురో అదియే కామపురుషార్థముయొక్కసిద్ధి యని తద్రసజ్ఞులైన స్త్రీపురుషులచే పరస్పరము నిశ్చయింపఁ బడియున్నది.

అవ. సురతకాలావధిని జెప్పుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇద మనుచిత మక్రమశ్చ పుంసాం
యదిహ జరాస్వపి మాన్మథా వికారాః।
యదపిచ న కృతం నితమ్బినీనాం
స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా॥ 27

టీ. ఇహ=ఇందు-ఈలోకమం దనుట, పుంసాం=పురుషులకు, జరాసు అపి=వార్ధకదశలయందును-ముసలితనమునం దనుట, మాన్మథాః=మన్మథుని సంబంధించిన-మన్మథకృతములైన, వికారాః=వికారములు - సురతవ్యాసంగము లనుట (కృతాః=చేయఁబడినవి అనిశేషము), (ఇతి) యత్=అని యేదియో,నితమ్బినీనాం=స్త్రీలకును, స్తన...వధి- స్తన=గుబ్బలయొక్క, పతన=పడుట-సోలుట, అవధి=మేరగా-కడపలగాఁ గల-చన్నులుఁగవ బిగివీడునంతవఱకుమాత్ర ముండునట్టి యనుట, జీవితంవా=బ్రతుకుగాని, రతం వా=సురతముగాని, నకృతం=చేయఁబడదు, (ఇతి) యదపి=అనునది యేదియో, ఇదం=ఇది-అనఁగా మగవారలకు ముదిమి గలిగినప్పుడును సైతము వలపు చిన్నెలు కలిగించుటయు, నాఁడువారిని గుబ్బలబిగి వీడకుండునంతవఱకే బ్రతికియుండునట్లు గాని రతి సలుపునట్లుగాని చేయకపోవుటయు ననెడి యీరెండును,అనుచితం=తగనిది,అక్రమశ్చ=క్రమమునుగానిది-మర్యాదమీఱిన దనుట. మగవారికి యౌవనమునఁ గామవికారములు కలుగుటయే సార్థకముగాన ముదిమియందుఁ గలుగుట నిరర్థకమే యగుటంజేసి యవి యనుచితములు అక్రమములును అగును. స్త్రీలకుఁ జన్నుంగవ బిగి గలిగి మరులుకొలుపు చుండు వయసువఱకే బ్రతికియుండుటయు రతిసలుపుటయు సార్థకము గాని * గుబ్బలు సోలి యెమ్మెపోఁగిన ముదిమిని బ్రతికియుండుటగాని రతి సలుపుటగాని అనుచిత ములును అక్రమములును అగుననిభావము. స్త్రీపురుషులకు యౌవనమందు చేయు సురత మే రమణీయ మనిభావము.

---

* 'పఞ్చపఞ్చాశదవధిపరతో వృద్ధతామేతి నారీ' అని కామశాస్త్రవచనము చెప్పున వృద్ధలు సంభోగమునకు అనర్హలగుటచేతను, 'త్యజే దన్త్యకులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాంత్యజేత్' అని వృద్ధస్త్రీని నిషేధించుటచేతను,'ఆలిఙ్గనం లమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాంచ దుఃఖం త్రయమేవ భూమా' అని చన్నులుసోలిన స్త్రీతోడిసంభోగము దుఃఖరూప మగుటచేతను, స్త్రీలకు స్తనపతనపర్యంత మైనజీవితమును రతమునే యుచితమును క్రమము నని యెఱుంగునది. మాఘుఁడును 'అయ మతిజరతాః ప్రకామ గుర్వీ రలఘువిలమ్బిపయోధరోపరుద్ధాః। సతత మసుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికా స్తటీర్బిభర్తి' అని చెప్పఁబడుట యనుసంధించుకొనునది.

చ. ఇది యుచితంబుగానిపని ౘుమ్మహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు ౘూనక యున్కి జరాభరంబునం
గాదమమిటారిముద్దుచను ౘుబ్బలు జాఱినవెన్క బోంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము ౘూన్పెడు తామరచూలి జాణయే. 27

తా. మగవారికి ముదిసినపిదప సైతము కామవికారములు కలిగించుటయు, స్త్రీలకు గుబ్బపాలిండ్లబిగి వీడినపిదపఁ గూడ బ్రతికియుండునట్లును రతివలపునట్లును గావించుటయు నను నీరెండును సృష్టికర్తకు మిక్కిలి యనుచితములును అక్రమములు నగును.

అవ. సురతంపుసొంపు గోరినయెడల యౌవన మత్యంతావశ్యక మని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు. అందును మొదట రాజసే వాపరత్వమునఁ జిరకాల మిల్లాలిని బాసి దేశాంతరమునందున్న కోడె గాండ్రడఫలుకులఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజం స్తృష్ణామ్బురాశే ర్నహి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం
కోవార్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వవపుషి గళితే యౌవనే సానురాగే
గచ్ఛామః సద్మ యావద్వికసితనయ నేన్దీవరాలోకినీనా
మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝటితినజరయా లుప్యతే ప్రేయసీనామ్.

టీ. రాజన్=రాజా, జగతి=ఈలోకమునందు, కశ్చిత్ ఎవ=ఎవ్వఁడును, తృష్ణాఅమ్బురాశేః=పేరాసయనెడు సముద్రముయొక్క-తృష్ణ గొలఁదియిడరాని దగుటచే అంబురాశిగా నిరూపితమైనది, పారం=గట్టును, నగతోహి=పొందఁడుగదా - తృష్ణాసముద్రమున మునింగినవాఁడే కాని దాని దరిచేరినవాఁడు లేనే లేఁడనుట, స్వవపుషి=తనశరీరమునందు, స+అనురాగే=అనురాగముతోఁగూడిన-వలపుఁ బుట్టించునట్టి యనుట, యౌవనే = ప్రాయము, గళితేసతి=జాఱినదగుచుండఁగా, ప్రభూతైః=మిక్కిలియైన, అర్థైః=ద్రవ్యములచేత, అర్థః=ప్రయోజనము, కోవా=ఏమి, ఆశయోమితిలేనిది. దానిని యౌవనమందు తృప్తిపఱుచుటయే మిగుల సుకరము. యౌవనముతీఱినపిదప దానిని తృప్తిపఱుచుటకు శక్తియుండ నేరదు. ఆశయో ఎంతవయస్సుచెల్లినను విడువదు. కావున శక్తియుక్తమైన యౌవనముననే దానిని తృప్తిపఱుపఁదగును గాని యౌవనముతీఱినవెనుక ఎంత ద్రవ్యముండినను అట్లు తృప్తిపఱుపశక్యమగునా యని యర్థము. రాజా! నీవెంత ద్రవ్యము లవ్వారిగా నిచ్చినను, యౌవన ముండునపుడే వానినిగొని స్త్రీ సంభోగాదిరూపమైన తృష్ణను దృప్తిపఱుపఁగూడును గాని అదిలేనిపిదప నన్నియు వ్యర్థమేయగు నని భావము. కాబట్టి,

విక...కినీనాం-వికసిత = వికసించిన,నయన+ఇన్దీవర = నల్లగలువలవంటి కన్నులచేత, ఆలోకినీనాం=చూచునట్టి-కన్నులు నల్లగలువల వెదచల్లఁగా నీటుగులుక చూడ్కులు నిగుడ్చునట్టి యనుట ('వికసితకుముదేన్దీవరాలోకినీనాం' అనుపాఠమున వికసించిన తెల్ల గలువల నల్లగలువలవంటికన్నులు గలవారైన యని యర్థము.) ప్రేయసీనాం=ప్రియురాండ్రయొక్క, రూపం=పరువంపుఁ జక్కఁదనము, జరయా=ముదిమిచే, ఆక్రమ్య ఆక్రమ్య=మిక్కిలి యాక్రమింపఁబడి, ఝడితి=తటాలున-అతిత్వరలో ననుట, నలుప్యతే యావత్=ఎంతవఱకు మాపఁబడదో, (తావత్=అంతలోఁగా), సద్మ=మాయింటికి, గచ్ఛామః=పోయెదము- మాప్రియురాండ్ర పరువంపుఁజెలువు మాసి ముసలితనము రాకమునుపే మేముపోయి వారితో నిష్టసుఖము లనుభవింపఁదగును. లేనియెడ మాకు ముదిమివచ్చి యశక్తులమై యాశాతృప్తికి అనర్హులమగుదుము. వారును, ముదిమివచ్చుటచేతను వృద్ధస్త్రీ సంభోగము నిషిద్ధముగావునను, నిరర్థకలే యగుదురు. ఇచట 'నయనేన్దీవరాలోకినీనాం' అనుటచే చూడ్కులకు నల్లగలువల సాటియు దానిచే యౌవనమును ప్రియురాండ్రయందు గమ్యములు.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శక్యం బౌనె చేరంగ భో
గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గళితంబైనన్ ధనం బేల ధా
త్రీశా యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూహృద్యోల్లసద్రూపరే
ఖాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరాక్రాంతంబు గాకుండఁగన్. 28

తా. రాజా! ఆశ సముద్రమువలె మేరలేనిది. కాన నట్టిదానిని దరించినవాఁడెవ్వాఁడును లేఁడనుట తెలిసినవిషయమేగదా. అట్టిదానిని వలపుఁ గొలుపునట్టి యౌవనమునందే చేసైనంతవఱకు తృప్తిపఱుపఁదగును. దేహమున యౌవనము జాఱి వలపుడిగిన పిదప నెంతద్రవ్యముండిన నేమి? దానిని తృప్తిసేయఁగూడునా. కావున నల్లగలువ చాయల వెదచల్లునట్టి నిడువాలుఁజూడ్కులు నిగుడ్చు ప్రియురాండ్ర యెలజవ్వనంపుసొంపు ముదిమిచే మాయకమునుపే మామాయిండ్లకుఁబోయి వారితో నిష్టసుఖము లనుభవించెదము.

అవ. ఇఁక యౌవనము అనర్థమునకు మూలమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాగస్యాగార మేకం నరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహేతు ।
ర్మోహస్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య ।
కన్దర్పస్యైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబన్ధం।
లోకేఽస్మిన్నహ్యనర్థవ్రజకులభవనం యౌవనాదన్యదస్తి ॥ 29

టీ. రాగస్య=అనురాగమునకు, ఏకం=ముఖ్యమైన, ఆగారం=గృహము, నరక...హేతుః-నరకశత=నరకపరంపరలయొక్క, మహాదుఃఖ-(తీవ్రయాతనాది రూపమైన)

మహాదుఃఖములయొక్క, సంప్రాప్తి=పొందుటకు, హేతు = సాధనమైనది-సంభోగింపఁదగని వారితో సంభోగించుట మొదలైన దుష్కర్మములందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుటచే నరకదుఃఖావహమైనదనుట, మోహాస్య=(మఱొకస్త్రీ)యందలి)ఆసక్తియొక్క,ఉత్పత్తిబీజం=పుట్టుకకువిత్తు-జన్మకారణమైనదనుట, జ్ఞానతారాధిపస్య-జ్ఞాన= ప్రబోధమనెడి - తత్త్వజ్ఞానమనెడు,తారాధిపస్య=చంద్రునికి,జలధరపటలం=మేఘసమూహము-మబ్బు లెట్లుఁగప్పి చంద్రుని ప్రకాశమును మఱుఁగుపఱుచునో యట్లే యిదియు జ్ఞానమును బ్రకాశింపనట్లుచేయుననుట,కన్దర్పస్య=మన్మథునికి,ఏకమిత్రం=ముఖ్యుఁడైన చెలికాఁడు-మన్మథుని ఉద్రేకింపఁజేయుననుట,ప్రక ... బన్ధం-ప్రకటిత=ప్రకటింపఁబడిన, వివిధ=నానావిధములుగలదియు,స్పష్ట=ప్రకాశమైనదియునగు,దోషప్రబన్ధం=పాతకసంబంధముగలదియు, 'యౌవన మగును గావున' అని శేషము, అస్మిన్ =ఈ,లోకే= లోకమునందు. అనర్థ... భవనం-అనర్థ=అనర్థములయొక్క, వ్రజ=సమూహమునకు, కులభవనం=పుట్టినిల్లు అగునది ('కుసుమవనం' అనుపాఠమున పూఁదోట-యనఁగా అనర్థములెల్ల మిక్కిలితలనూపునట్టి స్థానము అనియర్థము), యౌవనాత్ =యౌవనముకంటె, అన్యత్ =మఱొకటి, నాస్తిహి= లేదుగదా. యౌవనమే అత్యంతానర్థమూలమని భావము. ఇదియే 'యౌవనం ధనసమ్పత్తిః ప్రభుత్వ మవివేకతా। ఏకైకమ ప్యనర్థాయ కిము యత్రచతుష్టయమ్' అనిచెప్పఁబడినది.

చ. రతిపతిచేతివాలు ఘనరాగనివాసము నీతివైరి దు
ర్గతిశతదుఃఖమోహజనికారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాభ్రబృందము శుభప్రతిబంధము దోషసంఘసం
గత మగునేఁగి జవ్వనముకన్న జగంబున వేఱె యున్నదే. 29

తా. యౌవనము అనురాగము కలిగించును. నరకపరంపరలం బొరలించి పెను దుఃఖములకుఁ బాలుపఱుచును. పరకాంతలయం దాసక్తి పుట్టించును. మబ్బు చంద్రుని గప్పునట్లు జ్ఞానమును గప్పి దానిని బ్రకాశింపనట్లుచేయును. మదనవికారము రేఁచును. పలువగల పాతకములఁ బ్రకటముగాఁ జేయించును. ఇట్లు అనర్థములను గలిగించునది యౌవనముకంటె మఱొకటి యీలోకమునందు కలుగనే కలుగదు.

అవ. ఇట్టి యౌవనము కలిగినప్పుడు వికారము నొందనివాఁ డెవ్వఁడో యొకఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శృఙ్గారద్రుమనీరదే ప్రసృమరక్రీడారసస్రోతసి।
ప్రద్యుమ్నప్రియబాన్ధవే చతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి।
తన్వీనేత్రచకోరపార్వణవిధౌ సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ।
ధన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యౌవనే॥ 30

టీ. శృఙ్గార...నీరదే-శృఙ్గార=శృంగారరసమనెడి, ద్రుమ=చెట్టునకు, నీరదే=మేఘమైనదియు-మేఘము వృక్షమున కెట్లో యట్లే యిదియు శృంగారమునకు, పాటమరించుట, మొలకొత్తుట, చిగుర్చుట, పూచుట యను నవస్థలఁ గలిగించి పోషించున దనుట, ప్రసృమర...స్రోతసి-ప్రసృమర=వ్యాపించు గుణముగల, క్రీడారస=మన్మథకేళీరసమునకు, స్రోతసి=ప్రవాహమైనది-జలములను ప్రవాహస్థానములగు నదులు మొదలైనవి యెట్లు ఎడతెగక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవహింపఁజేయునో యట్లే యిదియు మన్మథక్రీడారసమును ఎడతెగక ప్రవహింపఁజేయు స్థానమగునని యర్థము - దానిని ఎడతెగక ప్రవర్తింపఁజేయునదని భావము. ప్రద్యు...థవే-ప్రద్యుమ్న=మన్మథునికి, ప్రియబాన్ధవే=ఆప్తబంధువైనదియు-మన్మథోద్రేకము కలిగించునది యనుట, చతుర...దన్వతి-చతుర = నిపుణములైన, వాక్=మాటలనెడి, ముక్తాఫల=ముత్తెములకు, ఉదన్వతి=సముద్రమైనదియు-సరస సల్లాపములను బుట్టించునది యనుట, తన్వీ...విధౌ-తన్వీ - విలాసినులయొక్క, నేత్ర=కన్నులనెడి, చకోర = వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధౌ = పున్నమచందురుఁడైనదియు-చకోరములను బూర్ణచంద్రుఁ డెట్లు ఉల్లసిల్లఁజేయునో యట్లే యిదియు విలాసినుల కన్నుఁగవల నుల్లసిల్లఁజేయునని భావము, సౌభాగ్య...నిధౌ-సౌభాగ్యలక్ష్మీ=సౌందర్యసంపదకు, నిధౌ=నిధానమైనదియు-మంచి చక్కఁదనమును గూర్చునది యనుట, అగు, నవే యౌవనే=నూతనమైన వయస్సు-ఎలప్రాయమనుట, ప్రాప్తేసతి= కలిగినదగుచుండఁగా, కోఽపిధన్యః=ఎవఁడో యొకధన్యుఁడు, విక్రియాం=మన్మథ వికారమును, కలయతే = పొందఁడు. ఇట్టివాఁడు మిక్కిలి యరుదని భావము. ఈ రెండుశ్లోకములను అలం. నిరవయవరూపకము.

ఉ. మారునికూర్మిచుట్టము సమంచితకేళిరసహ్రదంబు శృం
గారమహీజనీరదము కంజముఖీజనదృక్చకోరరా
కారజనీశమండలము కాంతవచోమణివార్ధి యౌవనం
బౌరయఁ జెందుచో వికృతినందనివాఁడె కృతార్థుఁ డిమ్మహిన్. 30

తా. ఒకచెట్టునకు మబ్బువలె శృంగారరసమును అంకురించి, చిగిర్చి, పుష్పించునట్లు పోషించునదియు, జలమునకుఁ బ్రవాహమువలె మన్మథకేళీరసము నెడతెగక విచ్చలవిడిఁ బ్రవర్తింపఁజేయునదియు, అనుంగుచుట్టమువలె మన్మథునికిఁ దోడై యుద్రేకింపఁజేయునదియు, * సముద్రము ముత్తియముల నీనునట్లు విన్నాణంపు నెఱజాణమాటల

* 'కరీన్ద్ర జీమూత వరాహశఙ్ఖమత్స్యాహి శుక్త్యుద్భవవేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి' ఏనుఁగు, చెఱకు, మబ్బు, పంది, సంకు, చేఁప, పాము, ముత్తెపుఁజిప్ప, సముద్రము, వెదురు అను వీనిలోఁబుట్టిన ముత్తెములు లోకమునఁ బ్రసిద్ధములైనవి. వానిలో ముత్తెపుఁజిప్పను బుట్టునవియే మెండు.

నీటుగులుకఁ గలిగించునదియు, పున్నమచందురుఁడు చకోరముల నుల్లసిలఁ జేయునట్లుచెలు వల కన్నులఁగవల కుల్లాసము గలిగించునదియు, చక్కఁజంపుఁజక్కఁందనపుసిరిని గిఱిగొనఁ జేయునదియు, నైన యెలజవ్వనము దలసూపఁగా ధన్యుఁ డెవఁడో యొక్కఁడు మన్మథ వికారము నొందక యుండునుగాని నందఱు నట్లుండుట యరిది.

అవ. యౌవనము అనర్థమూలముగాన కామినులను వదలినయెడల నది యనర్థములకు మూలమగుటయు మిక్కిలి దొలఁగి పోవును గదా యని యాశంకించి యాకామినులను విడుచుటయుఁ గష్టమని మూఁడు శ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * సంసారేఽస్మిన్నసారే కునృపతిభవనద్వారసేవాకళఙ్క-।
వ్యాసఙ్గవ్యస్తధైర్యం కథ మమలధియో మానసం సంవిదధ్యుః।
యద్యేతాః ప్రోద్యదిన్దుద్యుతినిచయభృతో న స్యు రమ్భోజనేత్రాః
ప్రేఙ్ఖత్కాఞ్చీకలాపాః స్తనభరవినమన్మధ్యభాజస్తరుణ్యః॥ 31

టీ. అమలధియః=నిర్మలమతులు- మహాత్ములనుట, ప్రోద్య...భృతః-ప్రోద్యత్= ఉదయించుచున్న, ఇన్దు=చంద్రుని యొక్క, ద్యుతి = కాంతి వంటికాంతిగల, నిచయ= చీరలను, భృతః = ధరించువారును-ఉదయించుచున్న చంద్రునికాంతితోఁ బోల్చుటచే నిట చీరలు మాంజిష్ఠవర్ణము (అనఁగా ఎఱుపుమించిన పసుపువన్నె) గలవిగాఁ దెలియు నది-అట్టిచీరలను దాల్చినవారు ననుట, అమ్భోజనేత్రా=తామరలవంటి కన్నులు గల వారును-తామరఱేకులవలె నిడుదలైన కన్నులుగలవారనుట, ప్రేఙ్ఖత్...కలాపాః- ప్రేఙ్ఖత్=కదలుచున్న-మ్రోఁగు, కాఞ్చీ=ఒంటిపేట మొలనూలును,కలాపాః=యిరువది యైదుపేటలయొడ్డాణమును గలవారును-లేక అట్టి మొలనూలును దక్కిన హారాదిభూష ణములునుగలవారనుట, స్తన...భాజః- స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేత,వినమత్=వంగుచున్న,

* ఈ శ్లోకమునకు.

సంసారేఽస్మిన్...కునృపతిభవనద్వారసేవావలమ్బ।

వ్యాసఙ్గధ్వస్తధైర్యం...మానసం సన్నిదధ్యుః॥

అనుపాఠమున, కునృప...ధైర్యం=దుష్టరాజుల మోసలకడ కొలువును గైకొనుటయందలి యాసక్తిచే మిక్కిలి నశించిన ధైర్యముగల, మానసం=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సన్నిద ధ్యుః=సమాహితముగావించుకొందురు-అనఁగా తేర్చుకొందు రనియర్థము - తక్కినవాని కర్థము సమము. ఇట్టిజవరాండ్రు లేనిచో నట్టికొలువువలన దిటవుమాలిన మనస్సును దేర్చు కొనలేరని భావము-అట్టికొలువు మనస్సుతెంపును దూలించియు నిట్టిజవరాండ్రు ఉండుటం బట్టి వారిమనస్సునకు దిటవు కలుగునని యాశయము.

మధ్యా=నడుములను, భాజ = పొందినవారును ('మధ్యభాగాః' అనుపాఠమున నడుమ నెడి భాగము గలవారని యర్థము), బలితంపు గుబ్బచన్నులును సన్నని నడుమును గలవార నుట-ఇది సౌందర్యాతిశయసూచకము, అగు, ఏతాః=ఈ-ప్రసిద్ధలైనయనుట, తరుణ్యః= జవరాండ్రు, నస్యుః యది=లేకపోయిరేని, అమలధియః = నిర్మలమతులగువారు- మహాత్ములనుట, అసారే=సారములేని, అస్మిన్=ఈ, సంసారే=(దారపుత్రాది పోషణవ్యా సంగరూపమైన) సంసారమునందు, కునృపతి......ధైర్యం=కునృపతి = దుష్టరాజులయొక్క, భవనద్వార=యింటిమోసలయొక్క, సేవా=కొలుచుట యనెడి, కళఙ్క=అపవాదమునందు- నెఱసునందనుట, వ్యాసఙ్గ=మిక్కిలి యాసక్తిచేత, వ్యస్త=చెడిన, ధైర్యం= ధీరత్వము గలదానినిగా, మానసం=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సంవిదధ్యుః=చేయుదురు- ఎట్లును చేయ నేరరనుట-మహాత్ములీసంసారము నిస్సారమని తెలిసియు నిందలిజవరాండ్ర కులుకుబెళుకులకులోనై, ధైర్యముమాలి, తమ నిర్మలమనస్సులను కుచ్ఛితంపురాచనగళుల మోసలలకడ కొలువు గొలువ నియ్యకొనునట్టి కళంకము గలవానినిగాఁ జేసికొని రనియు నీజవరాండ్రు లేకుండిరేని యీనిస్సారమగు సంసారమునకై యింతటి కుచ్ఛితంపు బ్రదుకు నకుఁ బాలువడరనియు భావము. ఇట్టి విశిష్టతరుణు లుండుటవలననే మహాత్ములుసైత మిట్టివారైరనియు కాన తరుణుల పరిహరించుట కష్టమనియు నాశయము. ఉత్తరవాక్యార్థము పూర్వవాక్యార్థమును సమర్థించు హేతువగుటచే కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. జలజవిలోచనంబులును ౕ సన్నపుఁజందురకావిచీరెలుం
గులుకుమెఱుంగుఁజన్నులును ౕ గొంచెపుఁగన్నులు రత్నకింకిణీ
కలరశనాగుణంబులును ౕ గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా
సిలి మతిమంతు లేటికి వసింతురు రాజగృహాంగణంబులన్. 31

తా. అప్పు డుదయించుచున్న చందురునికాంతివంటి వన్నెగల వలువ చెలువుగాఁ గట్టి, తామర రేకులవలె వాలుకన్నుంగవచెన్నుచూప, మొలనూలిగజ్జెలు గల్లుగల్లని మొరయ, బలితంపుగుబ్బల వ్రేఁగున లేఁగొఁదీఁగె యల్లలాడ, బెడఁగారు లేజవరాండ్రులేనిచో, నిర్మలాత్ములైనవారు నిస్సారమైన యీవట్టి సంసారమునకై దుష్టరాజుల మొగసాలకడ గొలువుకొలుచునట్టి కుచ్ఛితంపుబ్రదుకుచే మనస్సు తెంపుమాలినవారు గాకుండుదురు.

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకన్దరే హరవృషస్కన్ధావరుగ్ణద్రుమే ।
గఙ్గాధౌతశిలాతలే హిమవతః స్థానే స్థితే శ్రేయసి ।
కః కుర్వీత శిరఃప్రణామమలినం మ్లానం మనస్వీ జనో ।
యద్విత్రస్తకురఙ్గశాబనయనా న స్యుః స్మరాస్త్రం స్త్రియః॥ 32

టీ. విత్రస్త...నయనాః-విత్రస్త=మిక్కిలిబెదరిన, కురఙ్గశాబ = లేడి పిల్లవంటి, నయనాః=కన్నులుగలవారును-దీనిచే 'చకితమృగదృగాఢ్యే' అను పద్మినీజాతి సూచితము,

కావున నే, స్మరాస్త్రం=మన్మథుని బాణమును-మహావీరుఁడైన మన్మథునికి జగములనెల్ల గెల్చు సాధనమైన బాణమగు వారనుట, అగు, స్త్రియః= స్త్రీలు, యత్ నస్యుః=లేకపోయిరేని, సిద్ధా...కన్దరే-సిద్ధ=యోగులచేత, అధ్యాసిత=అధిష్ఠింపఁబడిన-యోగులుండునట్టియనుట, కన్దరే=గుహలుగలదియు, దీనిచే తపస్సిద్ధి గలిగించునదని సూచితము, హర...ద్రుమే-హర=శివునియొక్క - హిమవత్పర్వత శిఖరమగు కైలాసమున శివుఁడుగాఁపుండునుగాన నచటనే యెపుడు సన్నిహితుఁడై యుండునట్టి శివునియొక్క యనుట, వృష = (వాహన మైన) యెద్దుయొక్క - నందియొక్క యనుట, స్కన్ధ=మూఁపురముచే, అవరుగ్ణ=విఱువఁబడిన, ద్రుమః=చెట్లుగలదియు-నంది వర్తించుటను జెప్పుటచే దాని నెక్క శివుఁడును దగ్గఱనే యుండుట సూచిత మగుచున్నదిగాన నట్టి శివసన్నిధానముచే యఖిలశ్రేయఃప్రద మైనదని భావము, గఙ్గా...తలే-గఙ్గా=గంగచేత, ధౌత=కడుగఁబడిన, శిలాతల=బాతి పట్టులుగలదియు- దీనిచే నతిపవిత్రమైనదని సూచితము, కాఁబట్టియే, శ్రేయసి-శ్రేష్ఠమైనదియుః లేక, శ్రేయస్కర మైనదియునగు, హిమవతః=మంచుకొండయొక్క, స్థానే=ప్రదేశము, స్థితే (సతి)ఉండఁగా, కః మనస్వీ=ఏబుద్ధిమంతుఁడు, మానం=తనమానము, శిర...మలినం-శిరః ప్రణామ=తలవంచి నమస్కరించుటచే, మలినం=చెడినదిగా-దుష్టరాజుల పాదములకు దలవంచి నమస్కారము సేయుటచే కళంకితమైనదిగా ('శిరః ప్రణామమలినం మ్లానం' అను పాఠమున, శిరః=తనతలను, ప్రణామ మలినం =నమస్కారముచే కళంకిత మైనదిగా-అనఁగా దుష్టరాజుల పాదములకువందనము సేయుటచే దూషితమై, కావున నే, మ్లానం=వాఁడినదిగా-ఉత్కర్షలేనిదిగా)కుర్వీత=చేయును-ఎవఁడును జేయఁడనియర్థము. కాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు జవరాండ్రులేనిచో మతిమంతులు పుణ్యవంతమైన హిమవంతమున వసించి తపంబు సేసి కడతేఱినవా రగుదురుగాని, రాజులకుఁ దలవంచికొని కొలిచి బ్రతుకునంత మానమును జెఱుపుకొనువారు గారని భావము. అమోఘమన్మథాస్త్రమువలె నున్న స్త్రీలను బరిహరించుట కష్టముగాన వారినిబట్టియే మనస్వులగు వారికిని ఇట్టి ప్రణామాదిదురవస్థాప్రాప్తియని యాశయము.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోస్కంధప్రదేశాహతో
త్తుంగక్ష్మాజము సిద్ధసేవితగుహాస్తోమంబు శీతాచలో
త్సంగం బుండఁగ నెవ్వఁ డోపు నృపపాదంబుల్ దలం దాల్ప సా
రంగీశాబవిలోచనల్ మనసిజాస్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్. 32

తా. బెదరిన కొదమలేడివంటి బెళుకుఁగన్నులఁ జెన్నారుచుఁ గాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు చెలువలంబట్టియే బుద్ధిమంతులగు వారు నైతము రాజులకుఁ దలవంచి కొలువుసేసి దమమానముఁ దూలపుచ్చుకొను చున్నారుగాని యట్టికామినులు లేనిచో

(సిద్ధులచేఁ బద్దయు నొప్పుగుహల కలిమిని) దపస్సిద్ధి కలిగించునదై, (నంది తనలోని ప్రమథుల నందవలీలమై విలుచుట వలనఁ దెలియందగు శివసన్నిధిచే) నతిశ్రేయస్కరంబై, (గంగాజలంబులఁ బడిసిన శిలాతలంబులవలన) అతిపవిత్రమై యొప్పుచుండు కొండనొక యెడనుండి కడతేఱఁ జూతుదగాని యట్లు తలవంచి కొలిచి మానము చెఱుపుకొనను.

శ్లో॥ * సంసార తవ పర్యన్తపదవీ న దవీయసీ।
అన్తరా దుస్తరా నస్యుర్యది తే మదిరేక్షణాః॥ 33

టీ. సంసార=ఓసంసారమా, తే=నీయొక్క, అన్తరా=నడుమ -సముద్రమువంటి నీనడుమననుట, దుస్తరాః = తరింపశక్యముకానివారై - మహానదులవలె నతిక్రమించిపోఁదరముకానివారై, మదిరేక్షణాః= స్త్రీలు, నస్యుఃయది=లేకపోయిరేని, తవ=నీయొక్క, పర్యన్తపదవీ=పొలిమేర, దవీయసీ=మఱింతదూరమైనది, న=కాదు-అనఁగా స్త్రీలునడుమనుండుటచేఁ గలిగినదూరముకంటె మఱింతతక్కువదూరముననే నీచివరయెల్ల యుండుననుట. సంసారము దరిచేరుటకు స్త్రీలు అడ్డుపాటు అగుదురు-కాన వారిని పరిత్యజించుటచేతనే శ్రేయము కలుగుననిభావము.-అలం. కావ్యలింగము.

అమితసంసార నీదుపర్యంతపదవి
గతి దలంప దవీయసి గాదుసూవె
యర్థి కీలోనఁ గడవంగ నలవిగాని
ఖంజరీటాయతాక్షులు గలుగరేని. 33

తా. ఓసంసారమా! నీపొలిమేరను జేరవలయునన్న నడుమ జవరాండ్రు దాఁటఁ గూడరాని వారై యున్నారు. వారు లేనియెడల నీయెల్ల యిప్పుడు తోఁచునంత దవ్వుగా నుండదు. మఱింత దాపుగానే యుండి యుండును.

---

* ఈశ్లోకమునకు.
'సంసారోదధినిస్తారపదవీ న దవీయసీ।
అన్తరా దుస్తరా నస్యుర్యది రే మదిరేక్షణాః॥

అనిపాఠాంతరము. రే=ఓరీ-ఓజనుఁడా యనుట, 'అన్తరా దుస్తరా మదిరేక్షణా నస్యుర్యది=నడుమఁ(అనఁగా సంసార సముద్రమునడుమఁ) గడవరాని వారగు స్త్రీలు లేకుండిరేని 'సంసార+ఉదధి నిస్తారపదవీ = సంసార మనెడిసముద్రమును దాఁటు మార్గము. దవీయసీ న = మఱింత దూరముకాదు - సమీపమునందే యుండుననుట. స్త్రీలంబట్టియే సంసారము తరింపరాని దైనదని రెండుపాఠములయందును భావము సమానము.

అవ. ఇట్లు స్త్రీలయం దనురక్తికై సంభోగమును వర్ణించి, యిపుడు బుద్ధిమంతులకేని స్త్రీలను పరిహరించుట కష్టమగుటచే నందఱు వారియం దాసక్తులే యగుదురు, అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సు కలుగుట యెట్లు? అని యాశంకించి యా స్త్రీలను అనురక్తిచేఁ గలసి యున్నవారికి నిహలోకఫలమును, విరక్తిచే వదలినవారికిఁ బరలోక ఫలమును గలుగునని తలఁచి దానిని నిరూపించుటకై యనురక్తి విరక్తియను రెండుపక్షములను నీవింశతి ముగియునఁతకు వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * దిశ వనహరిణేభ్యో వంశకాణ్డచ్ఛవీనాం
కబళ ముపలకోటిచ్ఛిన్నమూలం కుశానామ్।
శుకయువతికపోలాపాణ్డుతామ్బూలవల్లీ
దళ మరుణనఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః॥ 34

టీ. (హేజన=ఓయీ ! అని అధ్యాహార్యము), వనహరిణేభ్యః=పుణ్యారణ్యమందలి యాఁడుజింకలకు-అచ్చటఁ దపస్సుచేయుటవలన వెఱపులేక లేళ్లు దాపునకు రాఁగా వానికని భావము, వంశకాణ్డచ్ఛవీనాం=వెదురు మోసులయొక్క-కాంతి గలవియగు, కుశానాం = దర్భలయొక్క-, ఉపల...మూలం-ఉపలకోటి=ఱాతిమొనచేత, ఛిన్న = ద్రెవ్వఁబడిన, మూలం=మొదళులుగల-పుణ్యారణ్యములందు కొడవలి మొదలగు సాధనములు గలుగవు గాన కఱకుకొనలుగలఱాలు సాధనముగాఁ జెప్పఁబడినవని తెలియునది,-కబళం=గ్రాసమునైనను-కఱకుఱాల కొనలచేఁ ద్రుంపఁబడినవై వెదురుమొలకలవలె నొప్పు దర్భలయొక్క- గ్రాసమునుగాని యనుట, వా=లేక, వధూభ్యః=స్త్రీలకు, అరుణనఖ అగ్రైః=ఎఱ్ఱనిగోళ్ల కొనలచేత, పాటితం=చీల్పఁబడిన, శుక...దళం-శుకయువతి =చిలుకపెంటియొక్క-, కపోల=చెక్కిలివలె, ఆ పాణ్డు=కొంచెము తెలుపుమించిన పసిమివన్నెగల, తామ్బూలవల్లీదళం=తములపాకునుగాని, ('శకయువతి' అనుపాఠమున, శకయువతికపోల=శకదేశపుతరుణులయొక్క- చెక్కులవలె, ఆపాణ్డు=అంతటఁ దెల్లగానున్న, తామ్బూలవల్లీదళం=తములపాకును గాని, అనియర్థము), దిశ=యిమ్ము- ఇచట, నడవులందు లేళ్లకు గఱికపోఁచలు ద్రుంచి యిమ్మనుటచే తపస్సు నాచరించుటయు,

---

* 34-వ శ్లోకముతోలుత 'ఇతి సంభోగవర్ణనమ్. అథపక్షద్వయనిరూపణమ్' అని యవతారిక దాక్షిణాత్యకోశములందుఁ గానిపించెడి. 33-వ శ్లోకములో సంభోగవర్ణనము ముగియఁగా 34-వది మొదలుకొని 40-యవది వఱకుఁగల యేడు శ్లోకములచే పక్షద్వయమును (అనఁగా అనురక్తి విరక్తియను పక్షముల రెంటిని) నిరూపించునట్లు ప్రతిజ్ఞ చూపట్టుచున్నది.

జవరాండ్రకుఁ బాగాలిమ్మనుటచే సంసారము సలుపుటయు సూచితములు. విరక్తితో తపంబైనఁ జలుపుము. అనురక్తితో సంసారమునైనఁ జేయుమనుట. విరక్తియందు తపస్సును ననురక్తియందు సంసారమును అను రెండే పరమసౌఖ్యప్రదములు కాని తక్కినవి కావని భావము. ఇట్లే మీఁదనెల్ల నూహించుకొనునది. గోళ్లు ఎఱ్ఱనివిగా నుండుట మహాభాగ్యలక్షణమగుటచే సుఖిత్వమును దెలుపుటకై యది యిట 'అరుణ నఖాగ్రైః' అనిచెప్పఁబడియె. ఇందులకు 'పాణీ పాదతలే రక్తే నేత్రాన్తశ్చ నఖస్తథా। తాలు జిహ్వాధరోష్ఠంచ సప్తరక్తః సుఖీభవేత్' అను సాముద్రికశ్లోకము ప్రమాణము.

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి కెంపెన్నగ వేణుకరీరకాంతిచే
లలితము లైనదర్భకబళంబులు లేళ్లకు నిమ్ము కానలోఁ
గలితశకాంగనావిపులకోగండసుపాండుర నాగవల్లికా
దళముల గోళ్లఁ ద్రుంచి వనితాతతికైన నొసంగు మిమ్ములన్. 34

తా. ఓయీ! పుణ్యారణ్యములందుఁ బెదరులేనిదై దాపునకు వచ్చెడి యాఁడు జింకలకు వెదురుమోసులవలె మిసిమిగల గఱికపోచలను గఱుకుఱాళ్లకొనలచేఁ గోసి మేఁతపెట్టుము- (విరక్తి కలవాఁడవేని యడవికిఁబోయి తపంబు సేయుమనుట). లేదా, జవరాండ్రకు, ఆఁడుచిలుకలచెక్కిళులవలె నించుక తెలుపుమీఱిన పసిమివన్నెగల తమల పాకులను నెఱ్ఱగోటిమొనలచేఁ జీల్చియిమ్ము-(అనురక్తి గలవాఁడవేని యిండ్లయందు చెలువలతో సంసారము సలుపుమనుట).

శ్లో॥ *అసారాః సన్త్వేతే విరతివిరసా వాథ విషయా
జుగుప్స్యన్తాం యద్వా నను సకలదోషాస్పద మితి।

* పక్షద్వయనిరూపకమైన శ్లోకసప్తకములోని యీ 'అసారాఃసన్త్వేతే' అను శ్లోకమునకు 'అసారాః సర్వేతే విరతి విరసాః పాపవిషయాః। జుగుప్స్యన్తాం యద్వానను సకల దోషాస్పదమితి' అను పాఠాంతరము గ్రహించి యీ పూర్వార్థమునకు 'పాపములైన విషయములెల్ల నసారములనికాని, విరతివిరసములనికాని, సకలదోషాస్పదమనికాని యేవగింపఁబడునుగాక' అని 'జుగుప్స్యన్తామ్' అనునొక క్రియనుబట్టిమూవిరక్తిపరముగా నర్థము సేసి యుత్తరార్థమునకు అనురక్తిపరముగా నర్థముచెప్పి యిది పక్షద్వయనిరూపకముగా సమర్థింపఁబడినది. అయినను ఉత్తరార్థమునందు మూఁడవ పాదమున 'పుడమిలో పరహితముకంటె నెక్కుడు పుణ్యములేదు' అనియు, నాలవపాదమున 'సంసారములో స్త్రీకి మించిన రమ్యవస్తువులేదు' అనియు నున్నవి. ఇందు మొదటిది యేపక్షములోను జేరని సామాన్యవిషయము. రెండవది మాత్ర మనురక్తిలోఁజేరినది. ఈ రెండును పరస్పరసంబద్ధములుకాక వేఱువేఱ నిబద్ధములైనవి. కాన యీ రెంటిని గలిపి యనురక్తిపరముగాఁజేయుట కల్పనాగౌరవమేకాని కవిహృదయముకానేరదు. పూర్వార్థమెల్ల

తథా ప్యేత ద్భూమౌ నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్॥ 35

టీ. ఏతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన,విషయాః=శబ్దాదివిషయములు-లేక, హారచందనాదులు, అసారాః = అస్థిరములుగా-లేక, నిస్సారములుగాఁగాని, అథవా = లేక, విరతివిరసాః = పరిణామసమయమున అనర్థకరములుగాఁ గాని, సంతు = ఉండుఁగాక, యద్వా=లేక,సకల...స్పదమితి = రాగద్వేషమోహాదిసకలదోషములకుఁ బట్టయిన దనిగాని, జుగుప్స్యన్తాం=ఏవగింపఁబడునుగాక-వెగటుతో విడువఁబడునుగాకయనుట.అట్లు విడుచుటచే, 'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనన్తం విదధతే' అన్నట్లు పరమసుఖము లభించును. తథాపి=అయినను-విషయములు నిస్సారములుగాను విరతివిరసములుగాను నుండినను దోషాస్పదములుగా ఏవగింపఁదగినవైనను అనుట,రెండువిషయములుమాత్రమట్టివి గావనుచున్నాఁడు. అవియేవన,ఏతత్=ఈ,భూమౌ=భూమియందు, పరహితాత్=ఇతరులకుఁజేయు హితముకంటె, అధికం=ఎక్కుడైన, పుణ్యం=సుకృతము,నహి=లేదుగదా-'శ్లోకార్ధేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థకోటిభిః। పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీడనమ్' అనుటచే పరహితమే అత్యంతపుణ్యమైనదనుట, అస్మిన్ సంసారే=ఈసంసారమునందును, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అపరం=వేఱైన, రమ్యం=మనోహరమైనవస్తువు, న=లేదు-ఇదియే మిక్కిలి మనోహరమనుట, కాఁబట్టి విషయములన్నిటిని దోషాదులుగాఁ గనుఁగొనినను, భూమియందు పరహితము సంసారమునందు స్త్రీ1) అనురెండువిషయములను మాత్రమట్లు గనుఁగొనరాదని భావము.

చ. దురితనిదానముల్ సకలదోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతిఘోరముల్ విషయపద్ధతులెంతయుఁ గుత్సితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృతంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హరతరవస్తువుల్ కువలయాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వియున్. 35

తా. ఈశబ్దాదివిషయములను నిస్సారములనికాని, కడపట ననర్థము గలిగించునవనికాని, సకలదోషములకుఁ బట్టయిన వనికాని యేవగించి విడిచినను వీనిలో పరోపకారమును పూవుబోఁడియు ననురెండుమాత్రమట్టివిగావు. ఏలన నిప్పుడమిని పరహితమునకంటె మించిన పుణ్యములేదు. ఈసంసారమున కలువకంటికంటె నింపైనది మఱొకటిలేదు. కావున పరహితమాచరించుచుఁ గాంతలం గూడి సంసారమును నడపవలయును.

విరక్తిపరమైనట్లు ఉత్తరార్ధమెల్ల అనురక్తిపరము గావలసి యుండఁగా నందు తృతీయపాదవిషయము అప్రసక్తమైనదిగాను ఏకదేశమైన చతుర్థపాదముమాత్రము ప్రకృతపరముగాను నుండనేల. పూర్వార్ధముయొక్క పాఠాంతరమును అంతగాయుక్తముగాఁ దోఁషదు. కాన నీ శ్లోకము పక్షద్వయనిరూపకము గాదు.

శ్లో॥ మాత్సర్య ముత్సార్య విచార్య కార్య
మార్యాః సమర్యాద మిదం వదన్తు।
సేవ్యా నితమ్బాః కిము భూధరాణా
ముత స్మరస్మేరవిలాసినీనామ్॥ 36

టీ. ఆర్యాః=పండితులు-లేక పండితులారా అని సంబోధనపరముగా నుగ్రహింప వచ్చును, మాత్సర్యం=అసూయను, ఉత్సార్య=నిరాకరించి-విడిచియనుట-మాత్సర్యము యథార్థమును జెప్పనీయదుగాన దానినివిడిచి యనిభావము, కార్యం=కర్జమును-చేయఁ దగినదాని ననుట, విచార్య = చక్కఁగా నాలోచించి, సమర్యాదం = మర్యాదతోఁ గూడునట్టుగా-అనఁగా సన్మార్గ మనుమేరను అతిక్రమింపక యనుట, ఇదం=దీనిని, వదన్తు=చెప్పుదురుగాక. అది యేదనఁగా, సేవ్యాః = ఆశ్రయింపఁదగినవి, భూధరాణాం=పర్వతములయొక్క, నితమ్బాః కిము = కటకప్రదేశములా, ఉత=లేక, స్మర... విలాసినీనాం - స్మర=మన్మథునిచే, స్మేర = ఉల్లసిల్లునట్టి - అనఁగా మన్మథ మదము మిక్కిలిగల, లేక, స్మర=మన్మథావేశముచే, స్మేర = అందకత్తియలైన - అనఁగా సంభోగంపుతమిని జూపుచిఱునవ్వుచే ముద్దుగులుకు నెమ్మొగము గలవారైన యనుట,-లేక, ఏవిషయమందును గుఱిగా నెలకొనక విచ్చలవిడి నందంద యల్లల్ల నీటుగా వెలసి పొలయు కడగంటిచూపులు *స్మేర మనఁబడునుగాన,, స్మరస్మేర=మన్మథుఁడు ముఖ్యముగాఁ గలిగి(అనగామన్మథునిచే ముఖ్యముగాఁ బురికొలుపఁబడి)యందంద విచ్చలవిడి నీటుగా నొలయుకడకంటి చూపులుగల యనియు నర్థాంతరము,విలాసినీనాం=పగలాండ్రయొక్క, నితమ్బాః=మొలలా-కొండనడుములా కులుకులాండ్ర పిఱుఁదులా యాశ్రయింపఁ దగిన వేది చెప్పుదురుగాక యనిభావము. వైరాగ్యమున్నచో గిరినితంబములును, అఁ లేనిచో విలాసినీ నితంబములును, సేవ్యములని యాశయము. ఇచట వృత్త్యనుప్రాసమన శబ్దాలంకారము. పర్వతకటకములను స్త్రీకటీభాగములను 'నితమ్బాః'అను శ్లిష్టమైన యేక పదముచేతనే చెప్పినాఁడు గాన శ్లేష యనునర్థాలంకారము. మఱియు గిరికటక నాఁ కటీభాగములు రెండును ప్రకృతములగుటచేత నీశ్లేష కేవలప్రకృతమైనది. ఒక కాడ యందు రెండుపండ్లవలె నొకశబ్దమునందే రెండర్థములు స్ఫురించుటచే నిది యర్థశ్లేషయు నగు. మొదటఁ జెప్పిన వృత్త్యనుప్రాసమును దానికి విజాతీయమైన యీశ్లేషయు తిల తండులములవలె పరస్పరనిరపేక్షములుగా నుండుటచే సంసృష్టి.

---

* అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమన్థరమీవితమ్ । స్ఫురద్భ్రూపక్ష్మతాయుక్తం తత్స్మేరమితి కథ్యతే; విషయ మిది యనిలేక, మత్తుచేమందటిలి యరమోడ్చినదై కదలుచున్న కనుబొమ్మలును తొంగలిఱెప్పలును గలిగినచూపు స్మేరమనఁబడును.

శృంగారశతకము – పక్షద్వయనిరూపణము.

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడనాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో
దారవిచారులై సరసతన్ వచియింతురు గాక సజ్జనుల్
ధారుణి సేవ్యముల్ గిరినితంబములో మఱి కాక మన్మథ
స్మేరవిలాసినీజనవిశేషనితంబములో తలంపఁగన్.

తా. ఉండఁదగినవి కొండలకటకములా ? లేక, మన్మథమదముచే నల్లల్ల ని నటు వాలాయఁ గడగంటిచూడ్కులు నిగుడ్చు కులుకులాండ్ర కటిదేశములా? ఈ విడిచి చక్కఁగా విచారించి పండితులైనవారు మేరతప్పనియట్లు చెప్పుదురు గాక.

శ్లో॥ సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరళే ద్వే గతీ పణ్డితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతామ్భఃప్లవలలితధియాం యాతు కాలః కథఞ్చిత్
నో చేన్ముగ్ధాఙ్గనానాం స్తనజఘనఘనాభోగసమ్భోగినీనాం
స్థూలోపస్థస్థలీషు స్థగితకరతలస్పర్శలీలోద్యమానామ్ ॥

టీ. స్వప్నసారే=స్వప్నముయొక్క సారమువంటి సారముగలదియు–అనఁగా ప్నమువలె మిథ్యాభూతమైన దనుట, పరిణతి తరళే–పరిణతి=పరిణామమునందు, తరళ అస్థిరమైనదియు – స్థిరమైన పరిణామము లేనిదనుట.– శాశ్వతము కానిదని భావమ సంసారే=సంసారమునందు, ('సంసారేఽస్మిన్నసారే' అనుపాఠమున సారహీనమైన ం సంసారమునందని యర్థము), పణ్డితానాం=పండితులైనవారికి – ఎఱుక గలవారి కను ద్వే=రెండు, గతీ=అవస్థలు– లేక మార్గములు, కలవు అని శేషము, ఆగతులు రెండే విధ చెప్పుచున్నాఁడు, తత్త్వ...ధియాం–తత్త్వజ్ఞాన=తత్త్వజ్ఞాన మనెడి, అమృతామ్భ అమృతమువంటి జలమునందు, ప్లవ=తెప్పవలె, లలిత=మనోహరమైన,–లేక, ప్లవ=తెప్ప తేలుటయందు, లలిత=ఉల్లాసముగలదియగు ('పరిలులిత' అనుపాఠమున అంతట వ ర్తిం నట్లు చేయఁబడినట్టి–అనఁగా ఆజలమునందంతట నోలలార్పఁబడినట్టి యనుట), ధియాం=బు గలవారలకు–తత్త్వజ్ఞానామృతరసమున నెవరిమనస్సు నోలలాడునో యట్టి పండితులక ట, కాలః=కాలము, కథఞ్చిత్=ఎట్లో యొకవిధమున, యాతు=కడచి పోవునుగాక– త్త్వజ్ఞానముచే నుల్లసిల్లుచు కాలముపుత్తురుగాక యనుట–ఇదియొకగతి. నోచేత్=(ఇట్ల కాదేని, స్తన...సమ్భోగినీనాం–స్తన=చన్నులయొక్కయు, జఘన = మొలలయొక యు, ఘన=గొప్పవియైన, ఆభోగ=పరిపూర్ణతయొక్క–విస్తారముయొక్క, సమ్భోగినీనా =అనుభవము– లేక ఉపయోగము గలవారైన–విరివిచన్నులును పెద్ద పిఱుఁదులు గలవారైనయనుట('స్తనఘనజఘనాభోగసమ్భోగినీనాం' అనుపాఠమున, స్తన...భోగ చన్నులయు గొప్పమొలలయు విస్తారమునందు–అనఁగా విరివియైనచన్నులయందును తంపు పిఱుఁదులయందును, సమ్భోగినీనాం=సంభోగించునిచ్ఛ గలవారైన, లేక, స్తన

లందును ఘనజఘనములందును, ఆభోగసమ్భోగినీనాం=విస్తరించిన సంభోగేచ్ఛ గలవారైన -అనఁగా కుచమర్దనము అనెడి బాహ్యసంభోగమును రతి యనెడి ఆభ్యంతర సంభోగమును అభిలషించువారైనయనుట-దీనిచే స్త్రీకిని సమానురాగము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇది లేని చో*నాభాసము ప్రసక్తించునుగాన నిట్లు స్త్రీపురుషులకు సమానురాగత్వము చెప్పఁబడిన దని తెలియునది-'స్తనఘన...సంసర్గిణీనాం' అనుచో. 'చన్నులయు గొప్ప మొలలయు సంసర్గముగలవారైన' యని యర్థము.) ముగ్ధాఙ్గనానాం=ముద్దరాండ్రయొక్క-నవయౌవనము తలసూపుచున్న చెలువలయొక్క, స్థూలోపస్థ స్థలీషు=స్థూల=బలుపుగల-బటువైనిండారినయనుట, ఉపస్థస్థలీషు=మన్మథగృహస్థానములందు, స్థగిత...ద్యమానాం=స్థగిత=స్థిరమైన-గట్టిగా నెలకొలుపఁబడిన యనుట-లేక, కప్పఁబడిన-తెలియనట్లు ఉంపఁబడిన, కరతల = అఱచేతులయొక్క, స్పర్శ = తాఁకుడు అనెడి, లీలా = లీలయందు, ఉద్యమానాం=పూనికగలవారికి- ముగుదల మర్మస్థానముల విలాసముగాఁ గేల స్పృశించి సుఖమనుభవించు పండితులకనుట, (కాలోయాతు=కాలము జరిగి పోవునుగాక) - ఇది రెండవగతి. జ్ఞాననిష్ఠచేఁగాని కామినీగోష్ఠిచేఁగాని పండితులు కాలము పుచ్చవలయుననియును ఈరెండుగతులే యుత్తమములుగాన ఈ రెండుతప్ప మఱియొక్క గతిని కాలము పుచ్చరాదనియును భావము. 'స్థూలోపస్థ' అనుటచే నిచట స్త్రీలకు చిత్రిణీ జాతి సూచితమగుచున్నది.

శా. సారం బెక్కడ లేక మిథ్య యగుసంసారంబునన్ మార్గముల్
  బాఱం జూచిన రెండు పండితులకున్ బ్రహ్మానుసంధానయో
  గారూఢత్వము రూపవద్యువతిరమ్యస్థూలమీనధ్వజా
  గారన్యస్తకరారవిందకృతయోగ్యస్పర్శలీలాప్తియున్. 37

తా. సంసారము కలవలె కల్లయైనది, నిలుకడయు లేనిది. కానయొఱుకగలవారి కిందు నడచుకొనవలసినమార్గములు రెండుగలవు. అవి యేవనఁగా, వారు తమమనస్సులను తత్త్వజ్ఞానమనెడియమృతరసమున నోలలార్చుచు సుఖముగాఁ గాలము పుచ్చవలయును. ఇట్లు కాదేని వలుఁదచన్నులును బలితంపుఁబిఱుఁదులును గల యెలపరువంపుముద్దరాండ్రతోడ విలాసముగాఁ గ్రీడించుచునైనను కాలము జరుపవలయును.

శ్లో॥ † ఆవాసః క్రియతాం గాఙ్గే పాపహారిణి వారిణి।

* 'ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపివా। యోషితో బహుసక్తిశ్చేద్రసాభాస స్త్రిధా మతః' అని ఆభాసము త్రివిధము.

† 'గాఙ్గంవారి మనోహారి మురారిచరణచ్యుతమ్। త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహారి పునాతు మామ్॥' 'పాపాపహారి దురితారి తరఙ్గధారి, దూరప్రచారి గిరిరాజగుహావిహారి।

స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహారిణి హారిణి॥ 38

టీ. పాపహారిణి=పాపములను హరించునట్టి, గాఙ్గే=గంగానదిని సంబంధించినట్టి, వారిణి=జలమునందు,ఆవాసః=నివాసము-స్నానపానాదులు సేయుచు నా గంగానదియొద్దు న వసించుట యనుట, క్రియతాం = చేయఁబడుసుగాక - స్నానపానాదులచే బాహ్యాభ్యంతరశుద్ధి గలిగి స్వర్గాపవర్గములు లభించునుగాన నట్లుచేయఁదగునని భావము. (అథ) వా=లేక, హారిణి=ముత్తెపుసరులుగలదియు, కావునసే, మనోహారిణి=మనస్సును మిక్కిలి హరించునదియు, అగు, తరుణ్యాః=జవ్వనియొక్క, స్తనద్వయే=చన్నుదోయియందు, ఆవాసఃక్రియతాం=నివాసము చేయఁబడునుగాక-అంటే రమింపఁదగుననుట,తరుణీ స్తనముల నాశ్రయించుటయే నిరతిశయసుఖము కలిగించునది గాన నట్లు చేయఁదగునని భావము. ఇట తరుణీశబ్దము గ్రహించుట చన్నుఁగవ సోలక బిగితంపుబిగి కలిగియున్నదని తెలుపుట కొఱకని తెలియునది. రతనాలకడియములు బంగరుకడియములు రెండునెట్లోయట్లే చన్నుఁగవయు ముత్తెపుసరులును నొండొంటికి రామణీయకము గలిగించును గాన చందోయికి 'హారిణి' అని విశేషణము గూర్పఁబడెను. తరుణీశబ్దముచే బిగి తెలుపఁబడెను. ముత్తెపు సరులచే నలరారు బిగువుంగుబ్బలే మిక్కిలి రమించుటకుఁ దగినవని భావము. ఇందు పూర్వార్ధమున వృత్త్యనుప్రాసము.ఉత్తరార్ధమున భిన్నార్థకములైన యొకతీరుపదము లే'హారిణి హారిణి'అనివచ్చుటంబట్టి యమకము.ఈరెండు శబ్దాలంకారములును బరస్పరనిరపేక్షములుగాన వీనికి సంసృష్టి యని తెలియునది.

తే. అఖిలపాతకభయహారి కైనగాంగ
వారియందైన యువమనోహారి యగుచు
హారి యగుకల్కికుల్కుమిటారిచన్ను
దోయియందైన వాసంబు సేయవలయు. 38

తా. సకల పాపములను దూలించు గంగాజలంబుల స్నానపానంబులు సేయుచు దాని తీరమున వసించి బాహ్యాంతరశుద్ధినొంది స్వర్గాపవర్గములం బడయందగును. లేదా,

---

ఝుఙ్కారకారి హరిపాదరజోవిహారి, గాఙ్గంపునాతు పరితః శుభకారి వారి॥'అని గంగాజలములు సకలపాపక్షయకరములగుట వర్ణింపబడినది. మఱియు నది స్వర్గాపవర్గప్రదమని 'సితాసితేసరితే యత్ర సఙ్గతే తత్రాప్లుతాసో దివ ముత్పతన్తి।యేవైతన్వాం విసృజన్తి ధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే;'తెల్లని నల్లని నదులు రెండెచట సంగమించుచున్నవో యందు మునిఁగినవారు దేవలోకమునకుఁ బోవుదురు. అచట నెవరు దేహమును విడుతురో నాధీరులు అపవర్గమును బొందుచున్నారు' అనిశ్రుతియు 'గఙ్గాతుఙ్గతరఙ్గిణీ భవభయక్లేశాపహా సర్వదా,మర్త్యానా మవగాహనాత్సకృదపి స్వర్గేఽపి సంస్థాపినీ' అని స్మృతియు ప్రతిపాదించెడిని.

ముత్తెపుసరులచే నలరారు జవరాలి బిగిగబ్బిగుబ్బలయందు రమించుచు నిహలోక సుఖమునైనఁ బడయంపగును.

అవ. ఇఁక రెండు శ్లోకములచే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కి మిహ బహుభి రుక్తై ర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపై
ర్ద్వయ మిహ పురుషాణాం సర్వదా సేవనీయమ్।
అభినవమదలీలాలాలసం సున్దరీణాం
స్తనభరపరిఖిన్నం యౌవనం వా వనం వా॥ 39

టీ. ఇహ=ఈవిషయమునందు, బహుభిః=అనేకములును, యుక్తిశూన్యైః=ఒప్పిదములేనివియు-సారహీనములు ననుట, ఉక్తైః=చెప్పఁబడినవియునగు, ప్రలాపైః=ప్రేలుటలచేత-అనర్థకవచనములచేత ననుట, కిం=ఏమి, ఫలమని శేషము-సారములేని వట్టి ప్రేలరిమాటలు పెక్కు-చెప్పుటవలన మొఱ్ఱపెట్టుకొనుటే కాని మఱియొక్క-ఫలము గలుగదనుట. అయితే, ఇహ=ఈలోకమునందు, పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం=రెండు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడును, ('సర్వథా' అనుపాఠమున అన్నివిధములచేత నని యర్థము), సేవనీయమ్=సేవింపఁదగినది. ఆరెండెవ్వియనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు, అభినవ...లాలసం-అభినవ=క్రొత్తయైన, మద=మన్మథావేశప్రమత్తుయొక్క-దానిచేఁ గలిగిన యనుట, లీలా=విలాసములందు, లాలసం=ఆసక్తమైనట్టియు-వలపుసొలుపునఁజేయు చిన్నెలువన్నెలు గలదియు ననుట, స్తన...ఖిన్నం=స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేత, పరిఖిన్నం=మిగుల బడలినట్టియు, సున్దరీణాం=అందకత్తియల యొక్క, యౌవనంవా=ఎలప్రాయముగాని-ఇచట అచేతనమైన యౌవనమునకు చేతనధర్మములైన లాలసత్వపరిఖిన్నత్వములు కలుగవుగాని యౌవనవతియొక్క యాధర్మము లాయౌవనమునందు ఉపచరించినవని తెలియునది-మరుఁడు పెరరేపువలపుసొలుపునఁ గ్రొత్తలుగాఁ బొటమరించు కలికి కులుకులు గలదియు, గబ్బిగుబ్బలబ్రేఁగున నల్లల్ల పచరించు చేష్టితములు గలదియునైన యెలజవ్వనముగాని యనుట, వనంవా = పుణ్యారణ్యముగాని, సేవింపఁదగినది యని సంబంధము. ఈరెండు పరమసుఖప్రదములని భావము.

చ. కనుగొనయుక్తియుక్తములు * గానివి మాటలు వేయు నేటికిం
గొనబుగ రెండు మానవులకుం భజనార్హము లైనవస్తువుల్
వినుతనవీనచారుమద * విభ్రమలాలససుందరీజన
స్తనభరఖిన్నమై యమరుయౌవనముం వనముం వసుంధరన్. 39

---

* చను గుబ్బలే ముత్తెపుసరులకు వన్నెగూర్చుట 'తరుణీస్తన ఏవ దీప్యతే మణిహారావలిరామణీయకమ్' అని శ్రీహర్షుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

తా. సారములేని పలుమాట లూరక చెప్పుటవలనఁ బనయేమి ? మరువికారంపు సొంపు దళుకొత్త మత్తిలి యొయ్యొయ్యఁ బొడసూపునొయ్యారంపుఁ గులుకుమీఱు చును, గ్రిక్కిఱిచన్నుఁగవవ్రేఁగున నల్లల్ల సోలి క్రాలుచును నున్న యందకత్తియల యెలప్రాయం బనుభవించి యిహసుఖంబునేని, లేదా పుణ్యారణ్యంబుల నిలిచి తపంబు నేసి యాముష్మికసుఖంబునేని పురుషు లెప్పుడును బొందవలయునుగాని యీ రెండు దప్ప వేఱెద్దియును దగదు.

అవ. ఇప్పుడు సారముగాఁ దేలిన విషయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సత్యం జనా వచ్మి న పక్షపాతా, ల్లోకేషు సప్తస్వపి తథ్య మేతత్ ।
నాన్య న్మనోహారి నితమ్బినీభ్యో, దుఃఖైకహేతు ర్న చ కశ్చి దన్యః॥

టీ. హేజనాః=ఓజనులారా, సత్యం=నిజమును, వచ్మి=చెప్పుచున్నాను, పక్షపాతాత్=పక్షపాతమువలన, న (వచ్మి) = చెప్పను - నిష్పక్షపాతముగానే చెప్పుచున్నా ననుట, సప్తసు లోకేషుఅపి=ఏడులోకములందును, ఏతత్=ఇదియే, తథ్యం=సత్యమైనది- అది యేదియో చెప్పుచున్నాఁడు. నితమ్బినీభ్యః=యువతులకంటెను, మనోహారి=మనో హరమైన (వస్తువు), అన్యత్=మఱియొక్కటి, న(అస్తి)=లేదు. అట్లె వారికంటె,దుఃఖ ఏకహేతుః=దుఃఖములకు ముఖ్యకారణమైనది, అన్యః=మఱియొకటి, న (అస్తి) = కలు గదు, 'కోభోగోరమణీంవినా' ఇత్యాదులచే రమణియే భోగైకసాధనముగాను, 'బద్ధ మూలస్య మూలం హి మహాద్వైరతరోః స్త్రియః'అన్నట్లు ఇదియే అనర్థకమూలముగాను నుండుటచే నితంబినులే పరమసుఖమునకుఁగాని పరమదుఃఖమునకుఁగాని నిదానమైన వా రనిభావము. ఇచట స్త్రీకంటె వేఱైనరమ్యవస్తువును అనర్థహేతువును ఉండియు లేవనఁ బడెను. ఇట్లారెంటియొక్క సంబంధ ముండియు లేదని యసంబంధము చెప్పుటచే అతి శయోక్తి.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁగాదు
నిఖిలజగములయం దిదినిక్కువంబు
తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు
వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు. 40

తా. జనులారా ! నేను సత్యమొకటిచెప్పెద. అదిచెప్పుట పక్షపాతముచేఁగాదు సుఁడీ. వలుఁదపిఱుఁదులుగల జవరాండ్రకంటె మనోహరమైన వస్తువులేదు. వారికంటె దుఃఖకారణ మగువస్తువును గలుగదు. ఇది యిందేకాదు. ఈసప్తలోకములందును నిజము.

ఈ యైదుశ్లోకములందు పక్షద్వయము నిరూపించుటకు భావమేమనఁగా, అఖం డానందప్రాప్తిలక్షణమైన మోక్షము ముఖ్యపురుషార్థ మనుట సర్వసిద్ధాంతసమ్మతము.

సకలప్రాణులును స్త్రీపుంసయోగాత్మక మైన కామముచేతనే జనించుటచేతను మహాత్ములును పిత్రృణవిముక్తికై దానిని పరిగ్రహించుటచేతను కామమును పురుషార్థమని నందికేశ్వర శ్వేతకేతు పాంచాల వాత్స్యాయనాదుల సిద్ధాంతము. అందు ముఖ్యపురుషార్థమైన మోక్షమునకై తత్సాధనములందు ప్రవర్తింపవలయు. లేదా, 'పూర్వాలాభేపరఃపరః' అను న్యాయముచొప్పున కామపురుషార్థమునకు సాధనములైన వానియందైన నవశ్యము ప్రవర్తింపవలయునని రెండుపక్షములును జెప్పఁబడినవిగాఁ దెలియునది.

ఇది నీతిశతకమునందు సంభోగవర్ణనమన్నది ద్వితీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము–కామినీగర్హణము.

అవ. 'దుఃఖైకహేతుర్నచ కశ్చిదన్యః' అనిచెప్పినదానినే విస్తరించి నిరూపించుటకిపుడు కామినీగర్హణమును అనఁగా స్త్రీనిందను నిరువదిశ్లోకములచేఁ జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కాన్తేత్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరేత్యున్నమ
త్పీనోత్తుఙ్గపయోధరేతి సుముఖాంభోజేతి సుభ్రూరితి।
దృష్ట్వా ముహ్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తౌతి విద్వానపి
ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రియమహో మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్ ॥

టీ. విద్వాన్ అపి = ఎఱుకగలవాఁడైనను–సారాసారములను విచారించునేర్పుగలజ్ఞానవంతుఁడైనను, ఇంకొకరిని జెప్పనేల యనుట, ప్రత్య... స్త్రికాం–ప్రత్యక్ష= ప్రత్యక్షముగా, అశుచిభస్త్రికాం = అపవిత్రమైన తిత్తియైన – మిక్కిలి యేవగింపఁదగిన స్వరూపముగలదైన యనుట,('ప్రత్యక్షామసిపుత్రికాం' అనుపాఠమున, ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచున్న చూరకత్తియైనట్టి–అనఁగా చూరకత్తివలె వేధించునట్టిదైన యనుట), స్త్రియం=స్త్రీని, దృష్ట్వా=చూచి, కాన్తాఇతి=మనోహరమైనది యనియు–చెలువయనియు ననుట, ఉత్పలలోచనా ఇతి=నల్లకలువలవంటి కన్నులుగలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి=వలుఁదపిఱుఁదుల బరువుగలది–అనఁగా బలితంపు వలుఁదపిఱుఁదులుగలది యనియు, ఉన్న...ధరేతి–ఉన్నమత్=ఎగయునదియు–పుట మెగయునట్లున్నట్టిదియనుట, పీన=బలుపుగలదియు,ఉత్తుఙ్గ=పొడవైనదియునగు,పయోధరాఇతి=చన్నులుగలదియనియు–చన్నులు పీనోత్తుంగములగుటచే పైకి నెగయునో యన్నట్లుగానిపించునవనుట, ('ఉత్సుకః పీనోత్తుఙ్గపయోధరేతి' అనుపాఠమున, ఉత్సుకః=తమిగలవాఁడై అని విద్వాంసునికివిశేషణమగును), సుముఖ+అమ్భోజాఇతి–చక్కనిమోము దామరగలది

యనియు-తామరవలె చక్కనైన నెమ్మోముగలదియనుట, సుభ్రూః ఇతి=తీరైన కనుబొమలుగలదియనియు, ముహ్యతి=మోహపడుచున్నాఁడు-మతిమాలిసోఁగియుచున్నాఁడనుట ('మాద్యతి' అనుపాఠమున మత్తుఁడగుచున్నాఁడు-చొక్కు పట్టియున్నాఁడనుట), మోదతే=సంతసిల్లుచున్నాఁడు, అభిరమతే=క్రీడించుచున్నాఁడు, ప్రస్తౌతి=(ముందు చెప్పినట్లుగాని మఱొకరీతినిగాని) పొగడుచున్నాఁడు. హా ఇట్టి, మోహస్య=మోహముయొక్క, దుశ్చేష్టితం = దుశ్చలితము-చెడుసయ్యాటము, అహో=ఆహా! ఆశ్చర్యము-విద్వాంసునిగూడ వెట్టివానిగాఁ జేయుచున్నదే యేమాశ్చర్యమనుట. ఇచట పెక్కుక్రియలు సముచ్చితములగుటచే సముచ్చయాలంకారము.

మ. మలభూయిష్ఠవుఁదోలుబొమ్మ యగుకోకమ్ముం జూచి విద్వాంసుఁడుం
బులినశ్రోణి మనోహరస్తని నవాంభోజాస్య నీలోత్పలా
క్షి లతాతన్వి యటంచు మత్తుఁడగు హర్షించుచున్ రమించున్ భళీ
భళి యంచున్ వినుతించు మోహవికృతుల్ భావింపగాఁ జిత్రముల్.

తా. ప్రత్యక్షముగా కనుమాలపు తిత్తియై చూపట్టుచున్న స్త్రీని జూచినంతనే సారాసారములు తెలిసినపండితుఁడు సైతము మిక్కిలి యసహ్యపడఁదగిన దాని స్వరూపమును మఱచి చెలువయనియు, కలువకంటియనియు, వలుఁదపిఱుఁదులాఁడియనియు, నుదుటుగబ్బిగుబ్బలాఁడియనియు, తామరవంటి నెమ్మోముగలదనియు, కాముని విలువలెఁ దీరిచినట్లున్న కనుబొమలుగలదియనియు, మతిమాలి, చొక్కి, యుబ్బి, దానితోఁ గ్రీడించుచుఁ బొగడుచున్నాఁడు. * ఆహా! మోహముయొక్క సయ్యాట మేమన వచ్చును.

అవ. మూఁడు శ్లోకములచే దానిస్వరూపమును దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ ।
స్పృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్ ॥ 42

---

* 'అమేధ్యపూర్ణం కృమిజన్తుసఙ్కులం స్వభావదుర్గన్ధ మశౌచ మధ్రువమ్। కళేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢో న రమేత పణ్డితః' అమేధ్యముచే నిండినదియు, పురుగులచే నెఱసినదియు, సహజముగా చెడుకంపుగొట్టునదియు, శుచికానిదియు, నిత్యముకానిదియు, మూత్రపురీషములకు పట్టు అయినదియు నగు బొందియందు మూఢుఁడే రమించునుగాని పండితుఁడు రమింపఁడు; అన్నట్లు, పండితునికి నేవగింపఁదగిన యిట్టి కామినియొక్క కళేబరమునందు రమించుటయే కలుగదు. అయినను మోహము మిక్కిలి ప్రబలమైనదిగాన నట్టివానినిగూడ దానియందు రమింపఁజేయుచున్నదని భావము.

టీ. (యా=ఏది), స్మృతాసతీ = తలంచుకొనఁబడినదగుచు-పురుషునిచే దేశాంతరమున నొకప్పుడు స్మరింపఁబడినదగుచు, తాపాయ=తాపముకొఱకు, భవతి=అగుచున్నదో-తాపముకలిగింపఁజాలిన దగునో యనుట, పిదప, దృష్టాసతీ=చూడఁబడిన దగుచు, ఉన్మాదకారిణీ = చిత్తవిభ్రమము కలిగించునదో-మదికిఁ దత్తఱపాటు కలిగించునది యగునో, స్పృష్టాసతీ=తాఁకఁబడినదగుచు-కౌఁగిలింపఁబడినదగుచు ననుట, మోహాయ=మైమఱపునకు, భవతి=అగుచున్నచో-పారవశ్యమున బయటి ప్రపంచమును మఱచునట్లు సేయుచున్నదోయనుట, సా=అది - ఆకాంత, కథంనామ=ఎట్లు,దయితా=ప్రియతమ-మనస్సునకింపైనదనుట-ఎట్లును ప్రియతమకాదు ; ఉక్తకారణములంబట్టి యప్రియతమయె యగు ననిభావము. ఇచట 'స్మృతా భవతి తాపాయ' ఇత్యాదిపదార్థములు 'సా దయితా కథం' అను పదార్థమునకు విశేషణగతిని హేతువు లగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపము
గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ గడువేడుక ము
ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు
వనిత దయిత యనుచుఁ బలుక వచ్చునె జగతిన్. 42

తా. దేశాంతరమునందుండి యొకానొకప్పుడు మనకామినిని దలంచుకొందుమేని యదితోడనే మదనతాపము పుట్టించును. దానినిఁ గన్నులార జూచితిమా మతిని దత్తఱపఱచి కలఁచును. వచ్చి కౌఁగిలించితిమా యంతయు మఱచి పారవశ్యము నొందునట్లు చేయును. ఇట్టిది ప్రియురాలని యెట్లుదాఁ జెప్పవచ్చును.

శ్లో॥ తావదేవామృతమయీ యావ ల్లోచనగోచరా ।
చక్షుష్పథా దతీతాతు విషాద ప్యతిరిచ్యతే॥ 43

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా=కంటికిఁ గనఁబడునది యగునో, తావదేవ=అంతవఱకే, అమృతమయీ=అమృతమైనదిగానుండును-అమృతమువలె మిక్కిలిమధురముగా నుండుననుట, చక్షుః పథాత్ = కంటియొక్కత్రోవనుండి - చూపుమేరనుండి యనుట, అతీతాతు=కడచిపోయినదైతేనో, విషాదపి=విషమునకంటె-కాలకూటవిషమునకంటెను అతిరిచ్యతే=అతిశయించినదగును-దానివలె ప్రాణము నలంచుననుట, ఇచట వధువు అమృతమయిగాను విషాతిరిక్తగాను నుండుసంబంధములేకున్నను సంబంధమున్నట్లు చెప్పుటచే నలంకార మతిశయోక్తి.

తే. ఎంతతో నింతి కన్నులకెదుట నిలుచు
నంతలో నింతి వాటించుక నమృతమట్లు

కాక లోచనమార్గంబునఁ గడచెనేని
గరళమునకన్న బ్రాణసంకటముఁ జేయు. 43

తా. కాంత కంటికి నగపడుచుండునంతవఱకె యమృతమువలె నింపుసొంపు గూర్చు చుండును. కంటికి మఱుఁగయ్యెనా కాలకూటమునకు మించి ప్రాణముల నలంచును.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నామృతం న విషం కిఞ్చి దేకాం ముక్త్వా నితమ్బినీమ్ ।
సైవామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ ॥ 44

టీ. నితమ్బినీం=చక్కనిపిఱుఁదులు గలదానిని-కాంతను, ఏకాం = ఒక్కతెను, ముక్త్వా=విడిచి, అమృతం=అమృతమనునది, కిఞ్చిత్=ఏదిగాని, న=లేదు, విషం=విషమనునది, కిఞ్చిత్=ఏదిగాని, న=లేదు-'స్త్రీతప్ప అమృతముగాని విషముగాని వేఱొకటి లేదు-ఇదియే అమృతమును విషమును అగుననుట - అమృతమువంటిదియు విషమువంటిదియు నగుననిభావము. అగుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యుక్తా (చేత్)=కూఁడఁబడియుండినది(అగునేని), సాఏవ=అదియే-ఆనితంబినియే, అమృతలతా = అమృతపుతీఁగ-సంజీవిని-యగుననుట,వియుక్తా(చేత్)=ఎడఁబాయఁబడినది(యగునేని),విషవల్లరీ= విషపుతీఁగ, యగును-ప్రాణాపహారిణియగుననుట. ('యుక్తా' అనుటకు'రక్తా' యనియు 'వియుక్తా' అనుటకు'విరక్తా'యనియు పాఠాంతరములు. అప్పుడు, రక్తా=అనురాగము గలదియనియు, విరక్తా=అనురాగములేనిది యనియు నర్థము.) అమృతలతవలె బ్రతికించునదియు విషవల్లరివలెఁ జంపునదియునగుననుట. నితంబినియేకాక వేఱైనయమృతమును విషమును లోకమునఁ గలిగియున్నవి. ఇట్లు వేఱైన యమృతవిషములకుఁ గలిగియుండునట్టి సంబంధముండియు 'నామృతం నవిషం' అని అవిలేవనెడియసంబంధమును జెప్పుటచే నిచటనలంకార మతిశయోక్తి. ఉత్తరార్థమునందు, నితంబినిని అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను రూపించుటచే నలంకారమురూపకము.'యుక్తా,వియుక్తా' అనుపదార్థములే హేతువులై అమృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వములను సమర్థించుటచే నలంకారము కావ్యలింగమును దెలియునది. 'యుక్తావియుక్తా' అని హేతువులు ప్రతిపాదించు నీకావ్యలింగముచేతనే 'అమృతలతా' 'విషవల్లరీ'అని రూపణములుసేయు రూపకాలంకారము ఉత్థాపితమైనది. నితంబినినే అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను నీరూపకము రూపించుటచే! 'నామృతం నవిషం కిఞ్చిత్' 'మఱొక యమృతమునులేదు విషమునులేదు' అను అతిశయోక్తి యుత్థాపితమైనదిగాన నిది రూపకానుప్రాణితమగును. ఇట్లు అలంకారములు పరస్పరాపేక్షితములై యుండుటంజేసి సంకరమనియుఁ దెలియునది.

ఆ. పడతి యొక్కదాని కై విడిచి యించుక యమృ
తంబులేదు భువి విషంబులేదు
అమృతలత లతాంగి కై యనురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగె నేని కై గరళవల్లి. 44

తా. బలితంపుపిఱుఁదులు గలయెమ్మెలాఁడి కూడియుండునప్పు డమృతలతవలె ప్రాణముల నెలకొలుపుచున్నది. ఎడఁబాసినయెడల విషవల్లరివలె ప్రాణముల నలంచుచున్నది. కాఁబట్టి యదితప్ప నమృతముగాని విషముగాని వే ఱొకటిలేదు.

అవ. స్త్రీయనెడు యంత్రమును సృజించినవానిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవర్తః సంశయానా మవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం
దోషాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం క్షేత్ర మప్రత్యయానామ్।
స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణ్డం
స్త్రీయన్త్రం కేన సృష్టం విష మమృతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః॥

టీ. సంశయానాం=సందేహములయొక్క, ఆవర్తః=సుడియు-సుడి త్రిప్పునట్లు ఎడతెగని సందేహములచే మనస్సును త్రిప్పునదియు,అవినయభవనం=అవినయములకు నిల్లు అయినదియు-వినయములేక ప్రవర్తించున దనుట, సాహసానాం = తెగుదారితనములకు, పట్టణం = పట్టణ మైనదియు, దోషాణాం=రాగద్వేషాది దోషములకు, సన్నిధానం = అక్షయ మైన నిధియైనదియు-తఱుఁగని పాఁతఱ యైనదనుట-దీనియందలి దోషము లెన్నటికిఁ దఱుఁగవనుట-లెక్కింపరాని దోషములకు పట్టు అయినదని భావము, కపటశతమయం = పెక్కులైన కపటములచే మిక్కిలి యైనదియు-నిలువెల్ల కపటములే కాన పలువిధములైన కపటముల నిండేచూడఁ గలుగు ననిభావము, అప్రత్యయానాం = అవిశ్వాసములకు, క్షేత్రం=పుట్టుచోటు-అవిశ్వాసములను పెక్కు పుట్టించునది యనుట, స్వర్గద్వారస్య=స్వర్గలోకప్రాప్తికి సాధన మైనదానికి, విఘ్నః=అడ్డపాటు అయినదియు, నరకపురముఖం=యమలోకమునకుద్వార మైనదియు-నరకము గలిగించునదియనుట, సర్వమాయాకరణ్డం=సమస్తములైన యింద్రజాలాదిమాయలకు పెట్టియయైనదియు-పెట్టియవలె నన్నివిధములైన మాయలను సంగ్రహించి యున్నదియనుట, అమృతమయం=అమృతరూపముగా నున్నట్టి, విషం=విష మైనదియు - బయటికి నమృతమువలెఁ దోఁచుచు లోపల విచారింపఁగా విషప్రాయ మైనది యనుట, ప్రాణిలోకస్య=జనసముదాయమునకు, పాశః=పాశ మైనదియు-బంధించుసాధనమనుట, అగు, స్త్రీయన్త్రం=స్త్రీ యనెడి జంత్రము, కేన=ఎవ్వనిచేత, సృష్టం=నిర్మింపఁబడినది-ఇట్టి యనర్థావహ మైన యంత్రము నిర్మి

చుట పత్నితమేయగునుగాన ఆట్టిపత్నితుఁ డెవ్వఁడని ప్రశ్నము, లేక, బ్రహ్మయే యిట్టి దుష్టయంత్రమును నిర్మించినవాఁడేని యాతని నామము నుచ్చరించుటయుఁ దగదుగాన 'కేన' అని అనిర్దిష్టముగాఁ జెప్పఁబడినదనియు గ్రహింపవచ్చును. ఇచ్చట స్త్రీయంత్రమున పట్టణాదిరూపణము లుండుటచే నిరవయవరూపకాలంకారము.

మ. నరకద్వారము సాహసాకరము పుణ్యవ్యాప్తివిఘ్నంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దోషస్థాన మప్రత్యయో
త్కరసుక్షేత్రము కాలకూట మమృతాకారంబు స్త్రీయంత్రము
ర్వర నెవ్వాఁడు సృజించెఁ బూరుషగళోద్యద్బంధక్రియా పాశమున్. 45

తా. ఎడతెగనిసందేహములను బుట్టించి మనస్సును సుళ్ళఁబెట్టునదియు, అవినయములకు నునికిపట్టయినదియు, సాహసములకు పీఁడైనదియు, పలువగల కపటములు నిలువెల్లఁ గలదియు, అవిశ్వాసములను బుట్టించునదియు, స్వర్గప్రాప్తికి సాధనములైనవాని నెల్లఁజెఱుపు నదియు, నరకమునుగలిగించు సాధనమైనదియు, సకలమాయలను సేకరించి పెట్టియున్న పెట్టెయవంటిదియు, బయటికి కమ్మతముపలె నుండియు లోపల విషప్రాయమై యుండునదియు, జనసముదాయమున కెల్ల బంధనమైనదియునగు స్త్రీయనెడి యంత్రమును గుత్తితుఁ డెవఁడు నిర్మించెనో తెలియరాదు.

అవ. ఇట్లు కపటమునకే పాలుపడి యున్న స్త్రీయంత్రమును మఱియొక్కవిధమైనదిగా పొగడుకవుల విస్తారవర్ణనములచే మోసపోయి మూఢుఁడు అనువర్తించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నో సత్యేన మృగాఙ్కఏష వదనీభూతో న చేన్దీవర
ద్వన్ద్వం లోచనతాం గతం న కనకైర ప్యఙ్గయష్టిః కృతా।
కిన్త్వేవం కవిభిః ప్రతారితమనా స్తత్త్వం విజానన్నపి
త్వఙ్మాంసాస్థిమయం వపు ర్మృగదృశాం మన్దో జనః సేవతే ॥ 46

టీ. ఏష = ఈ-ఈకనఁబడుచున్నయనుట, మృగాఙ్కః=చంద్రుఁడు, సత్యేన=యథార్థముగా, వదనీభూతః=ముఖముగానైనవాఁడు-ముఖముగా పరిణమించినవాఁడనుట, నో=కాదు, ఇన్దీవరద్వన్ద్వం= రెండునల్లగలువలు, లోచనతాం=లోచనభావము-కన్నగుటను, గతం నచ=పొందినదియుఁగాదు- రెండుకలువలు కందోయిగాఁ బరిణమింపలేదనుట, కనకైః=బంగరుతీఁకులచేత-లేక, సంపెంగపూవులచేత,'అథచామ్పేయశ్చమ్పకో హేమపుష్పకః' అని యమరుఁడు, అఙ్గయష్టిః= దేహము, కృతా న=చేయఁబడినది కాదు. 'కాపిచామ్పేయగౌరీ' అని సంపెంగవన్నె గలిగియుండుట పద్మినీలక్షణము. కిన్తు=అయితే, ఏవం = ఇట్లు- మొగము చంద్రుఁడు, కన్నులు నల్లగలువలు, మేను

బంగారు అని యీప్రకారమున, కవిభిః=(మాటనేర్పుగల) కవులచేత, ప్రతారితమనాః= వంచింపఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై-వారి వర్ణనములు మదినమ్మి మోహమునొందినవాఁడై యనుట, మన్దః=మూఢుఁడగు, జనః=జనుఁడు, తత్త్వం=కలరూపును, విజానన్ అపి= తెలియువాఁడైనను - ఈమొగముచంద్రుఁడుగాదు పోలికచేత నట్లు చెప్పఁబడినదియని ముఖాదుల కలరూపును నెఱుఁగుచున్నవాఁ డయ్యునసుట, త్వ...మయం-త్వక్=తోలు, మాంస=కండ, అస్థి=ఎమ్ములు, మయం=వీనిచేనైనట్టి-మిక్కిలి యేవగింపఁదగినదైనను అనుట, మృగదృశాం=స్త్రీలయొక్క, వపుః=కళేబరమును - బొందిని, సేవతే=సేవించుచున్నాఁడు-సంభోగించుటకై చేకొనుచున్నాఁడు. ఎఱుకగలవాఁడో యట్లు దానిని గైకొనఁడనుట. ఇచట 'ప్రతారితమనాః' అనుపదార్థము విశేషణగతిచే త్వఙ్మాంసాస్థిమయవపుఃసేవనము అను పదార్థమునకు హేతువగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

చ. అలనెల కామినీవదన కైమై జనియింపఁగ లేదు కల్వలున్
నెలఁతకుఁ గన్నులై యునికి కే నిక్కము గాదు కడానిచే నొడల్
వలనుగఁ జేయలేదు కవికేవంచితమానసుఁడై వివేకియున్
మలమలినాంగనాతనుసకేమాశ్రయుఁడై విహరించు మందతన్. 46

తా. నిజమువిచారింపఁగా చంద్రుఁడు స్త్రీయొక్క మొగమైనవాఁడుగాఁడు. దాని కన్నులు నల్లగలువలుకావు. దాని మెయిదీఁగెయు మిసిమిబంగారుతోఁ జేయఁబడినది గాదు. అయితే కవులు వానిని అట్లు వర్ణింపఁగా మూఢుఁడు విని మతిమాలి స్త్రీశరీరము తోలు, కండ, యెమ్ములతోనైనదని తెలిసినవాఁడయ్యు దానినే సేవించుచున్నాఁడు.

అవ. పురుషులు స్త్రీని జూచి భ్రమించుటను దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లీలావతీనాం సహజా విలాసా స్త ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి।
రాగో నలిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ స్తత్ర భ్రమత్యేవ ముధా షడఙ్ఘ్రిః॥

టీ. లీలావతీనాం=విలాసినులయొక్క, విలాసాః=విభ్రమములు-ఒయ్యారంపువగలనుట, ('స్వభావాః' అనుపాఠమున కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదిధర్మము లనియర్థము), సహజాః=కూడఁబుట్టినవి-వారికి స్వభావసిద్ధములైనవేకాని తెచ్చి పెట్టుకొన్నవి కావనుట, తేఏవ=అవియే-ఆసహజములైనట్టి విలాసములే, మూఢస్య=తెలివిలేనివానియొక్క, హృది= మనస్సునందు, స్ఫురన్తి = ప్రకాశించుచున్నవి-అవి తన్నుఁగూర్చి చేయఁబడినవిగా వానిమనస్సునందు ప్రకాశించుననుట, ఇట్లు స్ఫురించుట వ్యర్థమేయగు నెట్లనఁగా, నలిన్యాః=తామరతీఁగయొక్క, రాగః=అనురాగము-ఎఱుపు అని యాశయము, నిసర్గసిద్ధః=

స్వభావముచేతనే కలిగినదికదా, షట్పదః=తుమ్మెద, ముధాఏవ=వ్యర్థముగానే, తత్ర = ఆతామరతీఁగయందు, భ్రమతి=తిరుగాడుచున్నది, తన్ను గుఱించియే యాతామరకు రాగముగలిగినదని భ్రమించి దానిఁజుట్టి తిరుగుననుట. నిజముగా తామరతీఁగెకు తుమ్మెద యెడ రాగములేదుగాన నది భ్రమించుట వ్యర్థమేయనిభావము. ఇట రాగమనఁగా ఎఱుపనియు నది తామరతీఁగెకు స్వభావసిద్ధమైన దనియు భావము.

ఇచట రెండువాక్యములందు బింబప్రతిబింబ భావముచే సామ్యమును నిర్దేశించుట వలన దృష్టాంత మలంకారము. ఎఱుపనెడిరాగమునకు అనురక్తియనెడురాగమునకు భేద ముండియు శ్లేషచేనైన యభేదాధ్యవసాయమువలన నతిశయోక్తి. దానిచే 'భ్రమత్యేవ' అని భ్రాంతిమదలంకారము నిర్వహింపఁబడియె. ఈభ్రాంతిమంతముచే, ప్రస్తుతములైన నళినీషట్పదములవలన అప్రస్తుతములైన కామినీవిటులను దోఁపించు సమాసోక్తి ఉజ్జీవితమైనది. ఇది పూర్వోక్తదృష్టాంతమునకు అంగ మగుటచే సంకరము నూహ్యము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీలావతులకు
సహజ మది మూఢునకు మది సందడించుఁ
బద్మినికి రాగగరిమ స్వాభావికంబు
తేటి పనిలేక దానిలోఁ దిరుగుచుండు. 47

తా. తామరతీఁగెకు రాగము సహజమైనదిగానున్నను అది తన్నుగుఱించినదిగాఁ దలఁచి తుమ్మెద దానియందు భ్రమించునట్లు లీలావతులకు నొయ్యారంపువగలు కూడఁ బుట్టినవే యైనను మూఢుని కవి యట్టివిగాఁ దెలియక తన్నుగుఱించి పచరింపఁబడినవిగా మనస్సునఁ దోఁచుచుండును.

అవ. పైకి సొగసైనదిగాఁ దోఁచుచెలువలమొగంబును జూచి మోహపడరా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దేత త్పూర్ణేన్దుద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం
ముఖాబ్జం తన్వఙ్గ్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు।
ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం
వ్యతీతేఽస్మి న్కాలే విషమివ భవిష్య త్యసుఖదమ్॥ 48

టీ. యద్ ఏతత్=ఏ యీ, తన్వఙ్గ్యాః=స్త్రీయొక్క, ముఖఅబ్జం=మోముఁదామర - తామరవంటి నెమ్మొగమనుట, పూర్ణ...హరం - పూర్ణేన్దు=నిండుచందురుని యొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, హరం=దొంగిలునదియు-నిండుచందురునికి సాటియైనదియనుట, తామర నిండుచందురునికాంతి హరించుట విరుద్ధమని ధ్వని,పరం=మిక్కిలియు, ఉదారఆకృతి=రమ్యమైన ఆకారముగలదియు, యత్ర=ఎందు-ఏముఖాబ్జమునం దనుట, అధర

మధు=మోవి తేనియ, వసతి కిల=ఉన్నదియందురో-ఉన్నది యని లోకులనుటే కాని యెప్పుడు ననుభవింపఁ బడినది కాదు; ప్రసిద్ధమైన తామరయందు పూఁదేనె యున్నది; ఈముఖతామరసమందో అది వార్తామాత్రమే కాని వాస్తవము కాదనుట, తత్ ఇదం= ఆ యిది-ఆయీముఖాబ్జమనుట, కింపాక...ఫలం-కింపాకద్రుమ=ముసిఁడిచెట్టుయొక్క, ఫలం=ఫలమైనది ('కింపాకః స్యాన్మహాకాళః' అని హలాయుధుఁడు. 'విషముష్టౌ నిరర్థకేజ' అని శబ్దరత్నకోశము. ముసిఁడిపండగుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.),ఇదానీం=ఇప్పుడు-భక్షించు కాలమున అని ముసిఁడి పరముగాను-అనుభవింపఁదగిన యీయౌవనకాలమునం దని ముఖాబ్జపరముగాను గ్రాహ్యము, అతిరసం=మిక్కిలియు మాధుర్యాది గుణముగలది-మిక్కిలియు ననురక్తిఁగొలుపున దనుట,అయితే, అస్మిన్ కాలే=ఈయనుభవింపఁబడు కాలము-యౌవనసమయ మనుట, అతీతేసతి=కడచిన దగుచుండఁగా, విషమివ=విషమువలె, అసుఖదం=దుఃఖమునిచ్చునది, భవిష్యతి=అగును, ముసిఁడిపండువలె భుజించునపు డతిమధురముగానుండి పరిణామమున విషతుల్యమైనట్లు తరుణీముఖాబ్జమును అనుభవయోగ్యమైన యౌవనసమయమందు నతిప్రేమావహమై యది జాఱినపిదప విషము వలె దుఃఖావహమగు ననిభావము.

శా. రాకాకైరవమిత్రకాంతిహరమై రమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకంబై విలసిల్లుచున్న రమణీశుంభన్ముఖాబ్జంబు కిం
పాకక్ష్మాజఫలంబగున్ రుచిరమై ప్రారంభకాలంబునం
గాకోలంబు తెఱంగునన్ నరులకుం గష్టంబొసంగుం దుదిన్. 48

తా. నిండుచందురునిం బోలునదనియు, నింపారుచూపు గలదనియు, మోవి యందుఁ దేనియ గలదియనియుఁ జెప్పఁబడు తీఁగబోఁడియొక్క యీమోముఁదామర, ముసిఁడిపండువలె అనుభవింపఁబడు (యౌవన) కాలమున మిక్కిలి రసవంతముగానుండి యీ (యౌవన)కాలము కడచిపోఁగా విషమువలె దుఃఖప్రద మగును.

అవ. ఇప్పుడు దీనిని అనర్థమును గలిగించు నొకనదిగా నిరూపించి తత్కాలమున పరిత్యజింపఁదగినదిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉన్మీలత్త్రివళీతరఙ్గవలయా ప్రోత్తుఙ్గపీనస్తన
ద్వన్ద్వేనోద్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ।
కాన్తాకారధరా నదీయ మభితః క్రూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్॥ 49

టీ. ఉన్మీలత్...వలయా-ఉన్మీలత్=పొడసూపుచున్న, త్రివళీ=మూఁడువళుల నెడి, తరఙ్గ=అలలయొక్క, వలయా=పంక్తులుగలదియు, ప్రోత్తు...ద్వేన-ప్రోత్తుఙ్గ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, పీన=బలిసినదియునగు, స్తనద్వన్ద్వేన=చన్నుఁగవచేత-[illegible]

చన్నుఁగవ(యనెడి నెపముచేత ననుట, ఉద్వృత్త...గళా–ఉద్వృత=పైకినిక్కిన, చక్రవాక=చక్రవాకపక్షులయొక్క, యుగళా=జతగలదియు–మిక్కిలి పొడవుగా నిక్కుచున్న గబ్బిగుబ్బదోయి యనెడి పైకి నెగయు జక్కవకవ గలదియని భావము, స్తనద్వంద్వము ప్రోత్తుంగ మనుటకు సరిగా చక్రవాకముల నుద్వృత్తములని చెప్పినాఁడు, వక్త్రా...సినీ–వక్త్రాంబుజ=మొగమనెడి తామరచేత, ఉద్భాసినీ=ప్రకాశించుచున్నదియు, అభితః=అంతటను, క్రూరఆశయా = (నదీపక్షమున) ఘాతుకజంతువులకు (మొసళులుమొద లైన వానికి)స్థాన మైనదియు–(స్త్రీపక్షమున) కఠిన మైన హృదయముగలదియు('నృశంసోఘాతుకఃక్రూర' అనియు 'కర్కశం కఠినంక్రూరం కఠోరమ్' అనియు నమరుఁడు. 'క్రూరాత్రనాపేక్ష్యతే' అనుపాఠమున 'క్రూరా' అనుటకు పూర్వోక్తము లైనయర్థములే గ్రాహ్యములు, అత్ర=ఈలోకమునందనియర్థము),కాన్తాకారధరా=కాంతరూపమును దాల్చినదియునగు, ఇయం=ఈ–ఈయగపడుచున్నయనుట, నదీ=ఏఱు–వళులనెడియలలును నిక్కుచన్నుఁగవ యనెడి నెగయు జక్కవకవయు మొగమనెడి తామరయుఁ గల స్త్రీయనెడి యీ నదియనుట, సంసారార్ణవమజ్జనం–సంసారార్ణవ=సంసారమనెడి సముద్రమునందు,మజ్జనం=మునుఁగుట, యది న ఇష్యతే=కోరఁబడదేని,తదా=అప్పుడు–అట్లు సంసారసముద్రమున మునుఁగ నపేక్షింపనిపక్షమునం దనుట, దూరేణ=దూరముగా, సన్త్యజ్యతాం=మిక్కిలి విడువఁబడునుగాక. నదులు సముద్రమునకుఁ బోవునట్లు ఈ స్త్రీయనెడినది సంసారమనెడి సముద్రమునకుఁ బోవును. ఈ స్త్రీనది నాశ్రయించినయెడల నిది సంసారమునఁ గొనిపోయి ముంచునుగాన నాసముద్రమున మునుఁగ నిచ్ఛగింపనివాఁ డీనదిని మిక్కిలిదూరముననే విడిచిపెట్టఁ దగునని భావము. స్త్రీయే సంసారమూలముగాన సంసారము గోరనివారు స్త్రీని మిక్కిలి పరిత్యజింపవలయునని భావము. ఇచట స్త్రీని నదిగాను దానివళులు మొదలైన వానిని నదియొక్కయలలు మొదలైనవానినిగాను,అది కొంపోవు సంసారమును నది ప్రవహించు సముద్రముగాను నిరూపించుటచే సావయవరూపక మలంకారము.

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు ✱ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి సుడి ✱ గాఢనితంబము సైకతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యను ✱ నేటికి దవ్వుల నున్కిచాల మే
లెన్న భవాబ్ధిమజ్జన మ ✱ దేమియుఁ గోరనివారి కిమ్మహిన్. 49

తా. వళులనెడి యలలును నిక్కువలుఁదచన్నుఁగవ యనునెగయుచున్న జక్కవదోయియును, మొగమనెడి తామరయుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరజంతువులకు వాసయై (కఠినహృదయము గలదై) యుండు కామిని యనెడి యీనది సంసారమనెడి సముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కాఁబట్టి యాసముద్రమున మునుంగఁ గోరనివా రీనదిని మిక్కిలి దూరముననే విడిచి పెట్టఁదగును.

అవ. స్త్రీలు నమ్మఁదగినవారు గా రనుటకు మఱియుహేతువులు రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జల్పన్తి సార్ధమన్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః ।
హృద్గతం చిన్తయన్త్యన్యం ప్రియః కో నామ యోషితామ్॥ 50

టీ. (స్త్రీలు), అన్యేనసార్ధం=ఒకపురుషునితోడ, జల్పన్తి=మాటలాడుదురు, సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై-కులుకు బెళుకులు జూపుచుననుట, అన్యం=మఱొకనిని, పశ్యన్తి=చూతురు. హృద్గతం=మనస్సునందుండెడి, అన్యం=ఇంకొకనిని, చిన్తయన్తి=తలఁచుకొనుచుందురు. కాఁబట్టి, యోషితాం=స్త్రీలకు, ప్రియః=ప్రియుఁడైనవాఁడు-నిలుకడగా మిక్కిలి ప్రియుఁడై యుండునట్టివాఁడనుట, కో నామ=ఎవఁడు-ఎవఁడును లేఁడనుట.

తే. ఒకనితోఁగూడి భాషింతు రొక్కనరునిఁ
జూతురు విలాససంపద సొంపుగులుక
మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు మనసులోనఁ
గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుగుమ్మలకును. 50

తా. కాంత లొకనితో నెయ్యముమీఱ మాటలాడుదురు. మఱొకని నొయ్యారముగాఁ జూతురు. ఇంకొకని మనస్సునఁ దలంచుచుందురు. కాఁబట్టి వారికి నియతముగాఁ బ్రియుఁ డైనవాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు.

అవ. స్త్రీని సర్పముగా నిరూపించి చెలికానికి వెఱపు గలిగించుచు దానికి దూరముగాఁ దొలఁగి పొమ్మని యుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అపసర సఖే దూరాదస్మాత్కటాక్షవిషానలా
త్ప్రకృతివిషమాద్యోషిత్సర్పా ద్విలాసఫణాభృతః
ఇతరఫణినా దష్టః శక్య శ్చికిత్సితు మౌషధై
శ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః ॥ 51

టీ. హేసఖే=ఓచెలికాఁడా, కటాక్షవిష అనలాత్=కడకంటిచూపులనెడి విషాగ్నిగలదియు, ('కటాక్ష శిఖానలాత్' అనుపాఠమున కడకంటి చూపులనెడి జ్వాలల యగ్ని గలదియని యర్థము), ప్రకృతి విషమాత్=స్వభావము చేతనే కుటిలమైనదియు - పుట్టుకచేతనే వంకరగానుండున దని సర్పపరమైన యర్థము, విలాస...భృతః-విలాస=విభ్రమములనెడి, ఫణా=పడగలను, భృతః=తాల్చినదియు నైన, అస్మాత్=యీ, యోషిత్ సర్పాత్=స్త్రీయనెడి సర్పమువలననుండి, దూరాత్=దూరముగా, అపసర=తొలఁగిపొమ్ము, హి=ఏలనఁగా, ఇతరఫణినా=తక్కిన ప్రసిద్ధ సర్పము చేత-పుట్టుక చేతనే సర్పమైన

జంతువుచేత, దష్టః=కఱవఁబడినవాఁడు, ఔషధైః=మందులచేత- మూలికా మణిమంత్రాదులచేత, చికిత్సితుం=కుదుర్చుటకు- విషమును దింపి ప్రతికించుటకు, శక్యః=అలవియైనవాఁడు-వానివిషమును గుదుర్ప సాధ్యమగుననుట, చతుర...గ్రస్తం- చతుర=నేర్పుకత్తెయైన, వనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి = సర్పముచేత, గ్రస్తం=పట్టుకొనఁబడినవానిని-కఱవఁబడినవాని ననుట- స్త్రీకి వశమైనవానినని యాశయము, మన్త్రిణః=మాంత్రికులు-విషవైద్యులనుట-ఆలోచనపరులు-అనఁగా బుద్ధిమంతులని యర్థాంతరము, త్యజన్తి=వదలుదురు - ఆస్త్రీసర్పము గ్రసింపఁగాఁ గలుగు నుస్మారము దీర్పరానిదగుటచే వదలుకొందురనుట. ప్రసిద్ధమైనసర్పముయొక్క- కాటువలెఁగాక స్త్రీయనెడి యీసర్పముయొక్క-కాటు కుదుర్పరాని దగుటచే దీనితోడిసంగతి నుంచుకొనక దవ్వుగాఁ దొలఁగిపొమ్మని యర్థము. ఇచటను సావయవరూపక మలంకారము. దీనిచే, ఉపమానమైన ప్రసిద్ధసర్పముకంటె నుపమేయమైన వనితాసర్పమున కాధిక్యము తెలియుచున్నదిగాన వ్యతిరేకము వ్యంజిత మగుటంబట్టి నలంకారముచే నలంకారధ్వనియని యెఱుఁగునది.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమము సొంపు ఫణాఫలకంబు గా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని రూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్పదష్టునకుఁ దప్పు విషంబు మహౌషధంబులం
బాపవధూభుజంగవిషభగ్ను నిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్. 51

తా. చెలికాఁడా ! వాలారుంగడగంటిచూపు లనెడి విసంపునిప్పుకలు గుప్పించుచు, స్వభావముచేతనే కుటిలమై (వంకరమై), యొయ్యారములనెడి పడగలు దాలిచియున్న యీచెలువయనెడి చిలువనుండి దవ్వుగాఁ దొలఁగిపొమ్ము. ఏలనఁగా, ప్రసిద్ధమైన తక్కిన సర్పము గఱచినవానిని మందు లిచ్చి కుదుర్పవచ్చును. కాని నీటుకత్తియగ్గైన బిత్తరియనెడిపాము గ్రసించినవానిని గుదుర్చుట యశక్యమని యెట్టిమంత్రముగలవారును వదలుకొందురు.

అవ. మరల మఱియొకరీతిని వెలుపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ
స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశ మత్ర భవామ్బురాశౌ।
తే నాచిరా త్తదధరామిషలోలమర్త్య
మత్స్యా న్వికృష్య స పచ త్యనురాగవహ్నౌ॥ 52

టీ. మకరకేతన ధీవరేణ=మన్మథుఁడనెడి జాలరిచేత, అత్ర=యీ, భవ+అమ్బురాశౌ=సంసారమనెడి సముద్రమునందు, స్త్రీసంజ్ఞితం=స్త్రీయనెడి సంజ్ఞ(పేరు)గల-స్త్రీరూపమైనయనుట, బడిశం=గాలము, విస్తారితం=పచరింపఁబడినది-విసరివైవఁబడియున్నదనుట. తేన=దానిచేత-అట్లువైచియున్న గాలముచేత, అచిరాత్=త్వరలో, తద...

మత్స్యాన్ - తత్ = వారియొక్క - ఆస్త్రీలయొక్క, అధర = మోవియనెడి, ఆమిష = ఎర యందు, లోల = ఆసక్తిగల, మర్త్య = మనుష్యులనెడి, మత్స్యాన్ = చేపలను, వికృష్య - లాఁగి, అనురాగవహ్నౌ = వలపుఅనెడి నిప్పునందు, సః = వాఁడు - ఆమన్మథుఁడు, పచతి = పక్వము సేయును - మిక్కిలి సంతాపము కలిగించును - మన్మథుఁడీమూలమున పురుషుల ను బీడించుననుట. ఇచటను సావయవరూపక మలంకారము.

ఉ. చేరి మనోజధీవరుని చేత భవాంబుధిలోన నంగనా
కారముఁ బూనియున్న పెనుగాలము చిమ్ముఁగ నయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామిషముఁ బేర్చి భుజించునరాండజంబులన్
వారక సారెకుం దిగిచి వంచు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్. 52

తా. మరుఁడను జాలరి సంసారమనెడి సముద్రమునందున్న మనుజులనెడి చేపలను బట్టుటకై కులుకులాఁడియను గాలమును విసరి వైచియున్నాఁడు. ఆగాలమందు కెమ్మోవియను ఎర యున్నది. దానికినాసించి చిక్కువడెడు మనుజులను చేఁపలను నాగాలముచేతఁ ద్వరలోలాఁగి వలపనెడినిప్పునందు వాఁడు పక్వముచేయును.

అవ. ఇప్పుడు మనస్సును వెఱపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కామినీకాయకాన్తారే, కుచపర్వతదుర్గమే ।
మా సంచర మనఃపాన్థ, తత్రాస్తే స్మరతస్కరః॥ 53

టీ. హేమనఃపాన్థ = ఓమనస్సనెడి బాటసారీ, కుచపర్వత దుర్గమే - కుచపర్వత = చన్నులనెడి కొండలచేత, దుర్గమే = పోవరానిదైన, కామినీ... తారే - కామినీకాయ = స్త్రీయొక్క దేహమనెడి, కాన్తారే = అడవియందు, మా సంచర = సంచరింపకుమా, ఏలనఁగా, తత్ర = అందు - ఆయడవియందు, స్మర తస్కరః = మన్మథుఁడనెడి దొంగ, ఆస్తే = ఉన్నాడు - వాఁడు నీమానధనమునెల్ల దొంగిలునని భావము. సావయవరూపక మలంకారము.

క. స్తనపర్వతదుర్గమమై
ఘన మగుకాంతాశరీరకాంతారమునం
జనఁ బోకు మనఃపాంథుఁడ
కనలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ గలఁ డచ్చోటన్. 53

తా. మనస్సనెడి యోబాటసారీ! బలితంపుఁజనుఁగొండలచేఁ జొరశక్యముకాని కామినీ దేహ మనెడి యడవియందు మరుఁడనెడిదొంగ దాఁగియున్నాఁడుగాన నందు నీవు నడవకుము. నడతువేని నీమాన మెల్ల వాఁడు కొల్లగొనును.

అవ. ఒకానొకని యనుభవమును మూఁడుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాదీర్ఘేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా
నీలాబ్జద్యుతి నాహినా వర మహం దష్టో న తచ్చక్షుషా।
దష్టే సన్తి చికిత్సకా దిశిదిశి ప్రాయేణ ధర్మార్థినో
ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య నహి మే వైద్యో న వా ప్యౌషధమ్ ॥ 54

టీ. ఇచట సర్పమునకును నేత్రమునకు రెంటికిని జొనంగునట్లు విశేషణములు నిబంధించినాఁడు. ఎట్లన, వ్యాదీర్ఘేణ=(సర్పపరముగా) మిక్కిలి నిడుపయైనదియు-(నేత్రపరముగా) చెవులకు నిడుపగాఁ జాఁగియున్నదియు, చలేన=చలించు చుండునదియు-రెంటికినిసమము, వక్రగతినా=(స్వభావము చేతనే) కుటిలమైన సంచారముగలదియు-రెంటికి సమము, తేజస్వినా=బలము గలదియు- (నేత్రపరముగా) కాంతిగలదియు, భోగినా=పడగ గలదియు-(నేత్రపరముగా 'అభోగినా' అని ఛేదము చేయఁగా) విజేవిగలదియు, నీలా...ద్యుతినా- నీలాబ్జ=నల్లగలువయొక్క, ద్యుతినా=కాంతి గలిగినదియు-నల్లగలువవంటి వన్నెగలదియని సర్పపరముగాను నల్లగలువతో సాటియైనదని నేత్రపరముగాను అర్థముగ్రాహ్యము, అహినా=సర్పము చేత, దష్టః=కఱవఁబడినవాఁడ గుట,వరం=కొంత మేలు, తచ్చక్షుషా=దాని నేత్రము చేత-ఆ చెలువకంటి చేననుట, (దష్టః)న=కఱవఁబడుట కొంచె మేనియు మేలుగాదు. వ్యాదీర్ఘమును, వక్రగతియు, తేజస్వియు, భోగియు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యహిచేతఁ గఱవఁబడుట గొంత మేలుగాని వ్యాదీర్ఘమును,వక్రగతియు, తేజస్వియు,అభోగియు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యాచెలికన్ను చేఁ గఱవఁబడుట కొంచెమైనను మేలుగాదనుట,(ఒక్కొక విశేషణమునకు సర్పనేత్రములకనుగుణముగా నర్థద్వయము పూర్వోక్తరీతిని దెలియునది.), ఏలనఁగా,దష్టే(సతి)-అసర్పముచేతఁ గఱవఁబడినయెడల, దిశిదిశి=ప్రతి దిక్కునందును, ప్రాయేణ=తఱుచుగా, ధర్మార్థినః=పరోపకారమనెడి ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁ గలవారైన, చికిత్సకాః=విషవైద్యులు, సన్తి=కలరు, అయితే, ముగ్ధా...వీక్షితస్య-ముగ్ధాక్షీ=సొగసైన కన్నులుగల చెలువయొక్క, ఈక్షణ=కంటిచేత, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి-లేక, ముగ్ధాక్షీ చేత, క్షణవీక్షితస్య=క్షణమాత్రము చూడఁబడినట్టియనియు నర్థాంతరము-ముద్దరాలి వాలాపుఁజూడ్కిచే గ్రసింపఁబడినట్టి యనుట, మే=నాకో, వైద్యః=చికిత్సకుఁడు, నహి=లేదుగదా, ఔషధంవా=విషమును హరించుమందుగాని,న=లేదు, ప్రసిద్ధమైన సర్పముకాటునకు మందు మంత్రములు గలవుగాని యాకామినియొక్క వాడిచూడ్కికాటు తగిలెనా దానిచేఁగలుగు నున్మాదమును దీర్పనేమందును మంత్రమును లేదు. కాన నట్టి కంటిచూపు తగులుటకంటె పాముకాటే కొంత మేలనిభావము. ఇచటఁ బ్రసిద్ధమైన సర్పముతోఁ బోల్చిచూడఁగా చక్షువునకు హేయాధిక్యముగాఁ దెలియుటచే వ్యతిరేక మలంకారము.

ఉ. ఉరగము ముట్టినా నరులకుం గుర్వని వెజ్జులు ధర్మశీలురై
గరళము నెక్కుడింతు రధికంబుగ నాయత మేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిఁ గ్రుంగని మానినిచూపు సోఁకినం
బురుషున కెందు మందులును బొందవు పొందరు వెజ్జు లెవ్వరున్. 54

తా. మిక్కిలి నిడుపయు, చలించుచున్నదియు, వంకరగాఁ బోవునదియు, బలిమిగలదియుఁ, బడఁగచే బెడిదమైనదియు, నల్లగలువవన్నెవంటి వన్నెగలదియునైన పాముచేఁ గఱవఁబడినను గొంత మేలనవచ్చునుగాని, చెవివఱకు నిడుదగాఁజాఁగి, బెళుకులీనుచు, కుటిలముగాఁ బొలయుచు, కాంతిదళుకొత్తుచు, విచ్చివిర్యై, నల్లగలువతోఁ బురడించు నాకలువకంటికంటిచేఁ గఱవఁబడుట కొంచెమైనను మేలుకాదు. ఏలనఁగా, ఆపాముచేఁ గఱవఁబడినయెడల దానికాటునకుఁ బరోపకారశీలు రగు విషవైద్యులెందఱో యేదిక్కునందునున్నారు. సొగసుంగన్నులుగల చిన్నారికంటిచూపు తగిలెనా నాకు దానివలనియున్మాదము దీఱుటకు నేవైద్యుఁడుగాని యేమందుఁగాని కలుగనేకలుగదు.

శ్లో॥ ఇహ హి మధురగీతం నృత్తమేత ద్రసోఽయం
స్ఫురతి పరిమళోఽసౌ స్పర్శ ఏష స్తనానామ్।
ఇతి హతపరమార్థై రిన్ద్రియై ర్భ్రామ్యమాణః
స్వహితకరణధూర్తైః పఞ్చభి ర్వఞ్చితోఽస్మి ॥ 55

టీ. ఇహహి=ఇందే-ఈతరుణులయందే యనుట, మధురం=తాపహారమైన-చెవులకింపైన యనుట-'శీతలీక్రియతే తాపో యేనతన్మధురం స్మృతమ్' అనుటచే మధురమనఁగా తాపహారియని తెలియునది, గీతం=(వారి) గానము, స్ఫురతి=ఒప్పుచున్నది, ఏతత్=ఈ-కంటికింపైనయనుట, నృత్తం=నాట్యము, ఒప్పుచున్నది, అయం=ఈ-నాలుకకింపైన, రసః=రసము-అధరామృతమనుట, ఒప్పుచున్నది. అసౌ=ఈ-మూచూచుటకింపైన, పరిమళః=వాసన-పద్మినీజాతియగుటచేఁ గలిగిన మేనికమ్మనితావియనుట-లేక, పచ్చకపురము గందము మొదలైనవానిపయిపూఁతలచేఁగలుగు వాసనావిశేషము, ఒప్పుచున్నది, ఏష=ఈ-స్పృశించుటకింపైన, స్తనానాం=చన్నులయొక్క, స్పర్శః=తాఁకుడు, ఒప్పుచున్నది, ఇతి=అని-ఈవిధముగా, హతపరమార్థైః=హత=నశించిన-చెడినయనుట, పరమార్థః=తత్త్వార్థముగలవియు-విషయములయొక్క కలరూపు తెలియక వానికి లోనైనవియనుట, కాఁబట్టియే, స్వ...ధూర్తైః=స్వహిత=తనయొక్క మేలును, కరణ=చేయుటయందు, ధూర్తైః=మోసగాండ్రును-తనకుహితముచేయక పోయినను చేయువానివలెనున్నట్టి యనుట, పంచభిః=ఐదు, ఇంద్రియైః=ఇంద్రియములచేత-చెవులు మొదలైనవానిచేత, భ్రామ్యమాణః=త్రిప్పఁబడుచున్న వాఁడనగుచు - ఆయావిషయములందుఁ దగులుకొలుపఁబడిన

వాఁడగుచు, వఞ్చితః=మోసపుచ్చఁబడినవాఁడను, అస్మి=అగుచున్నాను. ఈమోసమును మునుపే తెలియనైతి నని భావము.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన మీకుచమర్దన మీసుధారసో
త్తమమహనీయసౌరభము లింతులయందుఁ దనర్చు నంచు న
న్నేమరఁజేసి యాత్మహిత మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హితకార్యవిహీనుఁడ నైతి నక్కటా. 55

తా. ఈ జవరాండ్రయందే యిట్టి యింపైనపాట వినఁబడుచున్నదని నాచెవియు, నిందే యీ సొంపైనయాట గనఁబడుచున్నదని నాకన్నును, ఇందే యీ మోవి తేనియ యనెడిరసము చవి గులుకుచున్నదని నానాలుకయు, నిందే యీకమ్మతావి గుబులుకొనుచున్నదని నాముక్కును, నిందే చనుగుబ్బల నంటిన సుఖముగా నుండునని నాయొడలును, నిట్లు నా యైదింద్రియములును నాకేమో హితముచేయువానివలె నటించి విషయములకల రూపును దెలియనీక చెఱిపి యాయావిషయములందు నన్నుఁ దగులుకొలిపి యేమఱించిన వి.; ఇది యప్పుడే తెలియక మోసపోయినవాఁడనైతి.

అవ. మిక్కిలి మోహమును బుట్టించుమన్మథుని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న గమ్యో మన్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో
న చాపి ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైః శాన్తికశతైః ।
భ్రమావేశా దఙ్గే కమపి విదధ ద్భఙ్గ మసకృత్
* స్మరాపస్మారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ ॥ 56

టీ. అయం=ఈ, స్మర అపస్మారః=మన్మథుఁడనెడియపస్మారరోగము-మన్మథుఁడు గలిగించు స్త్రీవ్యామోహమనెడి యపస్మారరోగమనుట, మన్త్రాణాం=మంత్రములకు, నగ

---

* 'క్రుద్ధై ర్ధాతుభి రాహతేచ మనసి ప్రాణీ తమః సంవిశ న్దన్తాన్ ఖాదతి ఫేన ముద్వమతి దోఃపాదౌ క్షిప న్మూఢధీః।పశ్య న్రూప మసత్ క్షితౌ నిపతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా బీభత్సాన్యః స్వయమేవ శామ్యతి తథా వేగే త్వపస్మారరుక్' అపస్మారరోగి ధాతువులు ప్రకోపించి మనస్సునుగొట్టఁగా చీఁకటి గ్రమ్మినట్టివాఁడై పండ్లుకొఱుకును, నురువుగ్రక్కును, మతిమాలి కాలుసేతులు జాడించును, భూమిమీఁద లేని రూపమునుగాంచి దానికై పడును, రోఁతపనులు పెక్కు సేయును, దనకుఁదానే యుపశమిల్లును' అని యున్నది. ఇట్టి యవస్థలు మన్మథార్తులకును గలుగునుగాన వ్యామోహమును అపస్మారరోగముగా వర్ణించినాఁడని తెలియునది.

ష్యః=విషయమైనదికాదు-సాధ్యమైనదికాదనుట,భైషజ్యవిషయశ్చ=ఔషధమునకువిషయమైనదియు-మందుచేఁ గుదుర్పఁదగినదియు,న భవతి=కాదు,వివిధైః=పలువగలైన,శాన్తికశతైః అపి=నూఱులకొలఁది శాంతికర్మములచేతను, ప్రధ్వంసం=నాశమును, నవ్రజతి=పొందదు,'పూర్వజన్మకృతంపాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే।తచ్ఛాన్తి రౌషధై ర్దానై ర్జపహోమార్చనాదిభిః'అన్నట్లు ప్రసిద్ధమైన రోగము జపాదులచేత శాంతించును, ఇదియోయట్లుగాదనుట. భ్రమ+అవేశాత్=మోహమును బుట్టించుటవలన, అఙ్గే=శరీరమునందు, కమపి=ఇట్టి దట్టిదనరాని, భఙ్గం=జాడ్యమును-లేక, భ్రమావేశాత్=మతిభ్రంశము గలిగించుటవలన, అఙ్గే=అంగమునందు-కరచరణాద్యవయవములందు, కమపి = ఇట్టిదట్టిదనరాని, భఙ్గం=విదుల్చుట మొదలైన వికారమును, అసకృత్=మాటికి, విదధత్=చేయుచు, దృశం=నా చూపును, భ్రమయతి=తబ్బిబ్బుపఱుచుచున్నది, ఘూర్ణయతిచ=గిరగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుదు వీనినెట్లు కుదుర్పనగుననిభావము. ఇచట నలంకారము వ్యతిరేకము.

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతిన్
భూరివికార మంగములఁ బూన్చుచు మన్మథజన్య మీయప
స్మారము లోచనద్వయము సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముంబలెన్. 56

తా. లోకములో నపస్మారమనెడి రోగము మందునకు మంత్రాదులకు లోనై కుదురును. మఱఁడు కామినులయెడఁ గలిగించు మోహమనెడి యపస్మారరోగమో మంత్రములకును లోనుగాదు, మందుచేతను గుదురదు. నూఱులకొలఁది శాంతికర్మములఁ జేసినను నాశమునొందదు. మఱి మనస్సును భ్రమకలిగించి యవయవములను తాఱుమాఱుగా విదుల్చుట మొదలైన వికారములఁబుట్టించి చూపులను తత్తఱపఱచి గిరగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుదును. దీనినెట్లు మాన్పుకొందును.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వెలయాండ్రను నిందించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాత్యన్ధాయచ దుర్ముఖాయచ జరాజీర్ణాఖిలాఙ్గాయచ
గ్రామీణాయచ దుష్కులాయచ గళత్కుష్ఠాభిభూతాయచ।
యచ్ఛన్తీషు మనోహరం నిజవపు ర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః॥ 57

టీ. జాత్యన్ధాయ=పుట్టుగ్రుడ్డుకో అయిను, దుర్ముఖాయచ=వదరుఁబోతుకో అయిను-లేక దుర్గంధముగల ముఖముగలవానికో అయిను, జరా...లాఙ్గాయచ-జరా=ముదిమిచేత, జీర్ణ=జీర్ణించిన-చిక్కి సంధులబిగి వీడినయనుట, అఖిల = సమస్తమైన, అఙ్గాయచ=అవయవములుగలవానికో అయిను, గ్రామీణాయ=పల్లెటూరివానికో అయిను-లేక,మఱియొక్క గ్రామమునుండి వచ్చి కులగోత్రములు తెలియకుండునట్టి వానికో అయిను, దుష్కులాయచ=చెడుకులముగలవానికో అయిను, వేయేల, గళ...భూతాయచ-గళత్=కాఱుచున్న,కుష్ఠ=కుష్టుచేత-కుష్టుచేనైన చీము నెత్తురు మొదలైనవానిచే ననుట, అభిభూతాయ = నిందితుఁడైనవానికో అయిను-రోయఁదగినవానికో అయి ననుట, లక్ష్మీ...శ్రద్ధయా - లక్ష్మీ=సంపదయొక్క, లవ=లేశమునందలి, శ్రద్ధయా=అక్కఱచేత - ఇంచుకంతధనమున కాసపడి యనుట,మనోహర=మనస్సును హరించునట్టి-మిక్కిలియింపైన, నిజ వపుః=తనదేహమును, యచ్ఛన్తీషు=అర్పించుచున్నట్టి వారును-ముద్దిడుట కౌఁగిలించుట పంటనొక్కుట గోరఁ జీరుట మొదలైన సంభోగవ్యాపారములకై తమదేహమును అట్టివారి కధీనముచేయుచున్నట్టివారు ననుట, వివేక...శస్త్రీషు-వివేక=వివేకమనెడి-ఇది తగును ఇది తగదనెడి విచార మనునట్టి, కల్పలతికా=కల్పవృక్షపుఁదీఁగెను, శస్త్రీషు=చూరగత్తులైనవారును-తీఁగెలను గ్రొంచు చూరగత్తులవలె వివేకమును ఛేదించునట్టివారును, (వివేకమునైతము సకలార్థముల నొడఁగూర్చునది గాన కల్పలతగా నిరూపింపఁబడినదని తెలియునది), అగు, పణ్యస్త్రీషు=వేశ్యాంగనలయందు, కః=ఎవఁడు, రజ్యేత=అనురక్తిపొందును-ఎంతవివేకహీనుఁడును అట్టి వేశ్యలయందు రక్తినొందఁడని యర్థము. అలం. రూపకము.

చ. విడువక పుట్టుగ్రుడ్డునకు వృద్ధశరీరికిఁ గుష్ఠరోగికిన్
జడునకు జాతిహీనునకుఁ జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుఁబడంతులం దనదుభావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్. 57

తా. వారకాంత లోకింతద్రవ్యమున కాసపడి మిక్కిలి సొగసైన తమమైఁదీఁగలను పుట్టుగ్రుడ్డివానికైనను, వదరుఁబోతునకైనను,ముదిసి యంగములపటిమ తప్పినవానికైనను, ఊరును పేరును తెలియని యొకపల్లెటూరివానికైనను, చెడుకులమునఁబుట్టినవానికైనను, వేయేల! గుష్టుచేఁ జీమునెత్తురుఁగాఱుచున్నంత యసహ్యముగా నుండువానికైనను, సంభోగార్థము అప్పగింతురు. సకలార్థములనొడఁగూర్చు కల్పలతవంటి వివేకమును బటాపంచలు సేయుచు నిట్టియేవపుకార్యముల కొడిగట్టు వారస్త్రీలయెడ నెంతవివేకశూన్యునికైనను రక్తి పుట్టనేరదు.

శ్లో॥ వే శ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేన్ధనసమేధితా ।
కామిభి ర్యత్ర హూయన్తే యౌవనాని ధనానిచ॥ 58

టీ. అసౌ=ఈ, వేశ్యా=వేశ్య-వెలయాలు, రూపే...ధితా-రూప = సౌందర్య మనెడి, ఇన్ధన=పంటకట్టియలచేత, సమేధితా=మిక్కిలి పెంపఁబడినదియైన, మదనజ్వాలా=మన్మథాగ్నిశిఖ, యత్ర=ఎందు-అందు అనుట-వేశ్యయనెడి మన్మథాగ్నిజ్వాలయందు, కామిభిః=కాముకులచేత, యౌవనాని=ప్రాయములును, ధనానిచ=ధనములును, హూయన్తే = హోమముచేయఁబడుచున్నవి. స్వర్గాదిఫలములను గోరువారు ఆహవనీయాగ్నిజ్వాలయందు హవిస్సులను వేల్చునట్లు వేశ్యాసంభోగఫలము గోరువారు వేశ్యలనెడి మన్మథాగ్నిజ్వాలయందు యౌవనము ధనము అనెడిద్రవ్యములను వేల్చుచున్నారనుట. అగ్నియందు వేల్వఁబడు ద్రవ్యము లెట్లురూపుమాయునో యట్లె వెలయాండ్రకై యుపయోగింపఁబడిన వయస్సును ధనమును మాయుననిభావము. ఇచట యౌవనధనములను హోమము సేయుట ప్రకృతము. ఈ ప్రకృతమైన హోమకార్యమున కుపయోగించుటకు నగ్నియావశ్యకముగాన వేశ్యయందు మదనజ్వాలాత్వము ఆరోపితమగుటవలన పరిణామ మలంకారము. అది రూపేంధనమనెడి రూపకముతో సంకీర్ణమగుచున్నదిగాన సంకరము ను దెలియునది.

క. రూపేంధనవర్ధిత వే
శ్యాపంచశరాగ్నికీలికయం దంగజపూ
జాపరతంత్రులు వేల్తురు
దాపుగఁ దమజవ్వనములు కీ ధనములుఁ గడఁకన్. 58

తా. ఈవెలయాలు ఒకమన్మథాగ్నిజ్వాల. ఇది చక్కందన మనెడిసమిధలచేఁ మీఁదుమిక్కిలి పెంపఁబడినది. ఈజ్వాలయందు కాముకులు తమయౌవనములను ధనములను హవిస్సులుగా నర్పించి వేల్తురు.

శ్లో॥ క శ్చుమ్బతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి ।
చారభటచోరచేటకనటవిటనిష్ఠీవనశరావమ్॥ 59

టీ. మనోజ్ఞమపి=మనోహరమైనది యయ్యును, చార...శరావమ్-చార = వేగులవారు, భట=భటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంటెనగాండ్రు, నట=నట్టువులు, విట = జారులు - అనెడి వీరలయొక్క, నిష్ఠీవన = యెంగిలికి - ఎంగిలినుమియు, శరావమ్ = మూఁకుడైనట్టి - ఇటువంటి తక్కువపాటిమనుజులెల్ల ముద్దిడి యెంగిలిసేయుటచే మిక్కిలి యపవిత్రమైనట్టియనుట, వేశ్యాధరపల్లవం-వేశ్య=వెలయాలియొక్క, అధరపల్లవం=చిగురువంటి మోవిని, కులపురుషః=సత్కులమునందుఁ బుట్టిన మనుష్యుఁడు,

కః=ఎవఁడు, చుమ్బతి=ముద్దిడును-మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁ డెవఁడును ముద్దుపెట్టఁ డనుట, 'రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధ మాఖేటకే శునామ్' అన్నట్లు రతి సమయమున స్త్రీముఖము పవిత్రమే యైనను ముందు చెప్పఁబడిన కసుమాలపుమనుజుల సంపర్కము వలన హేయమై చుంబనమున కనర్హమగుటచే దానిని చుంబింపరాదని తాత్పర్యము. ఇచట 'అధరపల్లవం' అనుచో 'చిగురుపంటికెమ్మోవి' యనియే ఉపమితసమాసముగా నర్థము సేయఁదగును గాని 'మోవియనెడి చిగురు'అని రూపకసమాసముగా నర్థము దగదు. ఏలన, రూపకమున ఉత్తరపదమే ప్రధానముగనుక 'మోవిచిగురును ఎవఁడు ముద్దాడు' నను చో మోవికాక యుత్తరపదమైన చిగురునే ముద్దాడుట యని అసంగతి కలుగుచున్నది. కాన ఉపమితసమాసముగా నర్థముగ్రాహ్యము. కాఁబట్టి,'అధరపల్లవం' అనుచో ఉపమ. *అధరపల్లవమును నిష్ఠీవనశరావముగా రూపించుటచే రూపకము. ఉత్తరార్థమునందు అనుప్రాస మనెడి శబ్దాలంకారము. ఈమూఁడును పరస్పర నిరపేక్షములై యేకవాక్యమున నిబద్ధము లగుటచే సంసృష్టి యనియుఁ దెలియునది.

క. జారభటచోరచేటక
చారనటప్రభృతి నీచకజననిష్ఠీవా
ధారశరావము వార
స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె కులజుల్. 59

తా. వెలయాలియొక్క చిగురుపంటికెమ్మోవి యెంత యింపైనదిగా నుండినను అది జారచోరాదులైన కసుమాలపుమనుజులు ముద్దుకొనుటచే వారందఱు నెంగిలి నుమియుమూఁకుడుపాత్రవలె మిక్కిలియు నపవిత్రమైనది కాఁబట్టి సత్కులమునందుఁ బుట్టినవాఁ డెవఁడుగాని దానిని జుంబింపఁడు.

అవ. స్త్రీలు మీఁద తీయఁదనమును లోపల విషమును గలిగి యుందురు. కావున వారు సర్వవిధములఁ ద్యజింపఁ దగినవారే కాని కైకొనఁ దగినవారు కా రనునభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్।
అత ఏవ నిపీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభిరేవ తాడ్యతే॥ 60

టీ. యోషితాం=స్త్రీలకు, వాచి=నోటియందు, మధు=తేనె, తిష్ఠతి = ఉండును, హృది=హృదయమునందు, కేవలం=ముఖ్యముగా, హాలాహలమేవ = కాలకూటవిషమే, ఉన్నది. అత ఏవ=కాఁబట్టియే, అధరః=క్రిందిపెదవి, నిపీయతే=క్రోలఁబడుచున్నది. అందు తేనియ యున్నదని తలఁచి సకలజనులును మిక్కిలి యాదరముతో జుఱ్ఱు

దురనుట. హృదయం=ఎద-ఱొమ్మనుట, ముష్టిభిరేవ=పిడికిళులచేతనే, తాడ్యతే = కొట్టఁబడుచున్నది.అందువిషము వర్తించుచున్నదని తలఁచి యందఱును గొట్టుచున్నారనుట- స్త్రీలు మాటలందు తేనె లొలుకుచున్నారనియు మనస్సునందు విషమువంటి తలంపులు గలవారనియుఁ బూర్వార్థమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినవిగాను, ఉత్తరార్థమున మొదటిపాదమునందలి తేనె గొనుటయు, రెండవపాదమునందలి హాలాహలస్థానమైన హృదయమును గొట్టుటయుం బ్రదర్శింపఁబడినవిగాను నభిప్రాయము. ఇచట 'మధు తిష్ఠతి వాచి' అనుచో వాక్కునకు మధుసంబంధము లేకుండియుఁ జెప్పఁబడుటచే నతిశయోక్తి, 'హృది హాలాహలమేవ' అనుచో ఏవకారముచే నిచట నధ్యవసాయము సాధ్యమగుటచే ఉత్ప్రేక్ష. పూర్వార్థముచే ఉత్తరార్థము సమర్థితముగాన కావ్యలింగము. ఇట్లు పైకి తీయగను లోపల విషముగను నుండు ననుటచే స్త్రీలు త్యజింపఁదగినవారనియు ధ్వని స్ఫురించెడిని. ఈనాలుగింటికి సంసృష్టి.

చ. కలదుగదా సుధారసము కంజదళాక్షుల ముద్దుఁబల్కులన్
వెలయుఁగదా హాలాహలము వీరలచిత్తమునందుఁ గావునం
బలుమఱుఁ బల్లవాధరముఁ బౌన మొనర్తురు నిండువేడుకన్
బలితపుఱొమ్ము ముష్టితలపాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

తా. చెలువలకు నోటియందు తేనియ యొలుకుచున్నది. హృదయమందో హాలాహలమే యున్నది. కాఁబట్టియే పురుషులు వారి కెమ్మోవిని నాదరముతోఁ గ్రోలుదురు; హృదయమునో పిడికిళులతోనే కొట్టుదురు.

ఇది శృంగారశతకమున కామినీగర్హణమన్నది తృతీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము—సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతి.

ఇంతవఱకుఁ గామినీగర్హణము సేయఁబడినది. విరక్తులు గలరా లేరా యని యాశంకించి కలరనియే మది నుంచుకొని వారియందును సువిరక్తులు దుర్విరక్తులు అని రెండువిధములుగా నుండుట ప్రతిపాదించువాఁడై మొదట సువిరక్తపద్ధతిని దొమ్మిదిశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం
తారుణ్యదర్పఘనపీనపయోధరాణామ్॥

క్షామోదరోపరి లసత్త్రివళీలతానాం
దృష్ట్వాకృతిం వికృతిమేతి మనో న యేషామ్॥ 61

టీ. ధవళా...లోచనానాం- ధవళ=తెల్లనైనదియు- తెల్లదామరరేకులవంటి వి యనుట, ఆయత=విశాలములైనవియునగు, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...ధరాణాం-తారుణ్య=యౌవనముయొక్క, దర్ప=మదముచేత, ఘన=గొప్పలును-క్రిక్కిఱిసినవియు, పీన=బలుపుగలవియు నగు, స్తనానాం=చన్నులుగలవారును, క్షామో...పరి-క్షామ=మిక్కిలి కృశించిన, ఉదర=కడుపుయొక్క-నడుముయొక్క యనుట, ఉపరి=మీఁద, లసత్...లతానాం-లసత్=ప్రకాశించుచున్న, త్రివళీలతానాం=తీఁగలవలెనున్న మూఁడు ముడుతలు గలవారును, 'త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా' అన్నట్లు మూఁడువళులు కలిగియుండుటచే పద్మినీజాతి సూచితమగుచున్నది. ఇట్టి రూపసంపత్తిగలవా రగుకామినులయొక్క, ఆకృతిం=ఆకారవిశేషమును, దృష్ట్వా=చూచి, యేషాం=ఎవ్వరియొక్క-ఏపురుషులయొక్క యనుట, మనః=మనస్సు, వికృతిం=వికారమును-కామినులకు పరతంత్రమైయుండుటను,న ఏతి=పొందదో, తే ఏవ=అట్టివారే, ధన్యాః=ధన్యులు-సుకృతాత్ములనుట-ఇట్టి నిర్వికారమైన చిత్తముగలిగియుండుట శమసంపన్నులకే గాన ధన్యులనఁగా శమవంతులైన సువిరక్తులని భావము.

చ. కలికి మెఱుంగువాలుఁ దెలికన్నులు సన్నపుఁ గౌనుదీఁగపై
నలరెడుసద్వళీలతలు నంచితయౌవనదర్పలక్ష్మిచేఁ
గులికెడుసిబ్బెపున్వలుఁ దగుబ్బలునుం గలమించుబోండ్లరూ
పులఁ గని నిర్వికారు లగుపూరుషులే కృతకృత్యు లిద్ధరన్. 61

తా. తెల్లదామరరేకులం బురుడించు తెలికన్నుఁగవగలిగి, పరువంపు సొంపువఁ గ్రిక్కిఱిసిన బలితంపు గుబ్బిగుబ్బలు నొప్పి, నకనకలాడు సెన్నడుముమీఁద నుమఁదీవియలవలె నున్నమూఁడువళులు మురువుజూప, నింపారుచెలువలరూపుం జూచి వికారము నొందనిమనస్సు గలవారే సుకృతాత్ములు.

అవ. ముందు తా ననుభవించి యున్నయొకకామిని నిపుడు సంబోధించుటచే తనసువిరక్తిని బ్రకటించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బాలే లీలాముకుళిత మమీ మన్థరా దృష్టిపాతాః
కిం క్షిప్యన్తే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏవ శ్రమస్తే।
సమ్ప్రత్యన్యే వయ ముపరతం బాల్య మాస్థా వనాన్తే
క్షీణో మోహ స్తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయామః॥ 62

టీ. హేబాలే=ఓముద్దరాలా ! లీలాముకుళితం-లీలా=విలాసంపువగచేత, ముకుళితం యథాతథా=మొగుడునట్లుగా-అరమోడ్పఁ బడినట్లుగా-అరమోడ్చి అరతెఱచిన కంటనుండి నిగుడునట్లుగాననుట, మన్థరాః=మందసంచారములైన-అల్లల్ల నీటుగాఁ బొలయునట్టియనుట, అమీ=ఈ, దృష్టిపాతాః=విలోకనప్రసారములు-చూడ్కుల పచరింపులు, కిం=ఎందుకు, క్షిప్యన్తే = చిమ్మఁబడుచున్నవి-వానిని జిమ్మఁదగదనుట-విలాసముచే నరమోడ్చిన కన్నుఁదమ్ములనుండి యల్లల్లఁ దిన్నఁగా నొలయు వాఁడిచూడ్కుల నేల నాపైఁ జాలుకుగా నిగిడించెదవనుట. విరమవిరమ=ఉడుగుము ఉడుగుము-చూపులఁజిమ్ముట మిక్కిలియు మానుమనుట, ఏలనఁగా, ఏషః=ఈ, తే=నీయొక్క, శ్రమః=ఆయాసము-కడగంటిచూడ్కుల నిగుడ్చుటచేఁ గలిగినయలఁత, వ్యర్థః=నిరర్థకము-పనలేనిదనుట-దానివలనఁ గోరినఫలము ఒనఁగూడనేరదు గాన నిష్ఫలమే యనుట.? ఇంతవఱకును వలపుమత్తునకు లోనైయున్న మనస్సులు గలమీబోంట్లయందు చూపులు నిగుడ్చుటవలన ఫలమేల గలుగదనఁగాఁ జెప్పుచున్నారు, సమ్ప్రతి=ఇప్పుడు,వయం=మేము, అన్యే=వేఱైనవారము-మునుపటివలె నీ విలాసములకులోనై మోహము నందునట్టివార మిపుడు గా మనుట, ఏలనఁగా, బాల్యం=పసితనము-లేక బేలతనము అనఁగా అవివేకము, ఉపరతం=ఉడిగినది, అయితే, వనాన్తే = అరణ్యమునడుమ, ఆస్థా=ఆదరము-మిక్కిలియాశ, కలిగియున్నదని శేషము-నీయందు రక్తినిమాని విరక్తితో వనవాసము సేయఁ గోరుచున్నారమనుట, ఇది యెట్లు కలిగెననఁగా, మోహః=అజ్ఞానము, క్షీణః=నశించినది-నీయం దాసక్తినిగలిగించు కారణమైన మోహము నిర్మూలమైనదనుట, కాఁబట్టి, జగత్ జాలం=లోకముల సమూహమును-సకలప్రపంచము ననుట, తృణమివ=పోఁచవలె-నిస్సారమైనదిగాననుట, ఆలోకయామః=చూచుచున్నారము. 'నిః స్పృహస్య తృణం జగత్' అన్నట్లు జగము నెల్ల గడ్డిపరకవలె నెన్నుచున్నామనుట-ఇప్పుడజ్ఞాన ముదయించుటవలన మనస్సుఖముతప్ప తక్కినవెల్ల తుచ్ఛముగా ననుసంధించుచున్నామనియు భావము. కావున నీవు మాపయిఁ జూపులు చిమ్మవలదని యాశయము.

ఉ. మానిని యేల చిమ్మెదవు ? మాపయి మంథరదృష్టిపాతము
ల్మానుము నీశ్రమంబు విఫలం బిది వింతలమైతి మిత్తఱిన్
మానుగ జవ్వనం బడఁగె ? మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరెన
జ్ఞానము నష్ట మయ్యె యవ?నంబుగఁ జూచెద మెల్లలోకమున్.62

తా. ఓ ముద్దియా ! విలాసంపువగచే నరమోడ్చినకన్నుఁగవనుండి యల్లల్లఁ బొలయు మనుఁజూడ్కులు మాపయిఁ జిమ్మకు చిమ్మకుమా. అట్లు చిమ్ముటవలన వట్టియాయాసమే కలుగునుగాని వేఱు పనలేదు. ఏలనఁగా మేము ము పటివలె నీకులుకుబెళుకులకు

చేలుపోవుచుండిరవార మెప్పుడుగాదు. మాజీవితము తీసిపోయినది. ఇప్పుడు విరక్తితో వన వాసము సేయఁ గోరిక కలిగియున్నది. ఏలన, నీయందుఁ బుట్టుకలిగించు మూలమైన మోహము నిర్మూలమైనదిగాన ప్రపంచమంతయు నాకు గడ్డిపోచవలె నిస్సారమైయున్నది. అట్టినాయందు నీచూపులు నిష్ఫలములుగాఁ జిమ్మఁ బనిలేదు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱియొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇయం బాలా మాం ప్రత్యనవరత మిన్దీవరదళ
ప్రభాచోరం చక్షుః క్షిపతి కి మభిప్రేత మనయా।
గతో మోహోఽస్మాకం స్మరకుసుమబాణవ్యతికర
జ్వరజ్వాలా శాన్తా తదపి న వరాకీ విరమతి॥ 63

టీ. ఇయం=ఈ, బాలా=ముద్దియ, మాంప్రతి=నన్నుఁగూర్చి, అనవరతం=ఎడతెగక, ఇన్దీ...చోరం - ఇన్దీవరదళ = నల్లగలువ రేకులయొక్క, ప్రభా=కాంతిని, చోరం=దొంగిలునట్టి-నల్లగలువ రేకులతో సాటియైన యనుట, చక్షుః=కంటిని, క్షిపతి=ప్రసరింపఁజేయుచున్నది-విసరుచున్నదనుట, అనయా=దీనిచేత-ఈముద్దియచేత ననుట, కిం=ఏమి,అభిప్రేతం=అపేక్షితమైనది-ఈబాల యేమి యపేక్షించి తన కన్నుఁగవ నాపయి విసిరినదో యది నాకుఁ దెలియకున్నదనుట. అది నీపొందునే యపేక్షించి నది, దాని నీవు తెలియకుండుట యెట్లు అని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు,అస్మాకం= మాకు, మోహః=అజ్ఞానము, గతః=పోయినది-ఇప్పు డుడిగిన దనుట, స్మర...జ్వాలా-స్మర=మన్మథునియొక్క, కుసుమ బాణ = పూవు టమ్ములయొక్క, వ్యతికర=సంపర్కముచేత ('స్మర శబరబాణ వ్యతికర' అనుచో మన్మథుఁ డనెడి బోయవాని యమ్ముల సంపర్కముచేత నని యర్థము) కలిగిన, జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=సెగ,శాన్తా= నిమ్మళించినది-ఉడిగినదనుట, తదపి=అయినప్పటికి, వరాకీ=ఈ దౌర్భాగ్యురాలు - లేక యతినీచురాలు, న విరమతి=ఉడుగకున్నది - చూపులను జిమ్ముట నుడుగకున్న దనుట. పూర్వము ప్రాణప్రియురాలై గొప్పదిగా నెన్నఁబడినబాల యిప్పుడు వరాకి యని చెప్పఁబడుటచే దానియెడ నత్యంతవైరాగ్యము కలిమి సూచితమయ్యెడిని. మాకు మోహాదు లెల్ల నశించి మహావైరాగ్యము కలిగియుండఁగా నిది మమ్ముఁ దనవాఁడిచూపులలోఁ గ్రుచ్చుట నిష్ఫలమేకాని దానిచే మాకు వలపుకలుగదు. ఇది తెలిసియు నింకను మాపై చూపులు. చిమ్ముచున్నదే యిది యెంతనీచురా లని యాశయము.

ఉ. నీలసరోజపత్రకమనీయవిభాహరణప్రవీణదృ
గ్జాలము లీలతాంగి వెదచల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో

తూలె సమస్తమోహవిక్రియతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లసూ
జ్వాల లడంగె మాకుఁ దనకైవ్రైఖరి మానదు జోటి నేఁటికిన్. 63

తా. ఈముద్దియ, నిద్దంపుసల్లగలుపతేకుల నునుఁజాయలను జీ యనునట్టి తనకన్నుంగవ నాపయి నెడతెగక నిగుడ్చుచున్నది. ఏమి తలఁచి యిట్లు నిగుడ్చుచున్నదో తెలియరాదు. నేనుఁ దన్నువలతునని తలఁచియా ? మాకిపుడు మోహమెల్ల నుడిగినది. మరుని పూవుటమ్ముల తాఁకుచే నెమ్మనట్టిపెనుకాఁక సెగలును ఉడిగినది. ఇట్లు కేవలవిరక్తిచే మాకు వలపులన్నియు నుడిగియుండఁగా ఈనీచురాలుమాత్ర ముడుగక వలపించుటకు వ్యర్థముగా మాపయి వాఁడిచూడ్కులు చిమ్ముచునేయున్నది.

అవ. ఇపుడు మరునియొక్కయు వాని పరివారముయొక్కయు నేపును గర్వమును నిరాకరించుపలుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటఙ్కారితై
రే రే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి ।
ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధమధురై ర్లోలైః కటాక్షై రలం
చేత శ్చుమ్బితచన్ద్రచూడచరణధ్యానామృతం వర్తతే ॥ 64

టీ. రేకన్దర్ప=ఓరిమన్మథా, 'రే' యనుట నీచసంబోధనము, కోదణ్డటఙ్కారితైః=వింటియొక్కటంకృతులచే-అల్లెత్రాటిని లాగి చేయు టంకారములచేత ననుట, కరం=చేతిని, కిం=ఎందుకు, కదర్థయసి = పీడించుచున్నావు. ('శరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటఙ్కారితం' అనుపాఠమున కోదణ్డటఙ్కారితం=వింటిటంకారముగలదిగాఁ జేయఁబడిన-ముందు అల్లెత్రాటిని మొరయించుటతోఁ గూడినదైనయనుట, శరం=బాణమును, కిం=ఎందుకు, కదర్థయసి=చెఱుపుచున్నావు. నారి మొరయించి తూపు నేయుటవలనఁ బనయేమి యనియర్థము), రేరేకోకిల=ఓరోరికోయిలా, కోమలైః=మెత్తనివైన, కలరవైః=అవ్యక్తమధురధ్వనులచేత-కులకులమను తియ్యనియెలుఁగులచేత ననుట, వృథా=వ్యర్థముగా, కింవా జల్పసి=ఎందుకుదా పదరుచున్నావు-('కోమలం కలరవం...జల్పసి' అనుపాఠమున మృదువైన యవ్యక్తమధురధ్వని యెందుకుఁ గూయుచున్నావనుట),పదరుటవలన ఫలములేదు గాన నది వ్యర్థమేయని భావము. ముగ్ధే=సుందరీ, స్నిగ్ధ...మధురైః-స్నిగ్ధ=దట్టములును 'స్నిగ్ధస్తు మసృణే సాన్ద్రే' అని యమరుఁడు-లేక 'విస్రమ్భ పరమాం కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః । యేనాన్తరఙ్గం ద్రవతి స స్నేహఇతి కథ్యతే' అనునట్టి స్నేహముతోఁ గూడినవియు ననుట, విదగ్ధ=పలువగలవిలాసములను మెఱయించుటయందు నిపుణములును-అనఁగా'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే తత్సమన్మథమ్' అన్నట్లు విరక్తునైనవలపించుటయందు చతురములును,ముగ్ధ=సొగసైనవియు-'అపరిచ్ఛిన్నవిమ

యం మదమన్థరమీలితం । స్ఫురద్భ్రూపక్ష్మతాయుక్తం తత్స్మేరమితి కథ్యతే' అన్నట్లు ఏదో నొకవిషయమాత్రమున నెలకొనుట లేక నల్లల్ల పొలయుచు మదమంథరత్వాదిగుణములు గలిగియుండునట్టి స్మేరములును, మధురైః=ప్రియములును-లేక, 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమ్' అన్నట్లు సంతాపహరములును, అయినవియు, లోలైః=స్వభావముచే చంచలములైనవియు-లేక తృష్ణగలవియు 'కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తు సవ్యాజాగాత్రసూక్ష్మభావనా' అని సంభోగంపుఁదమిని నెఱపునట్టివి యనుట,అగు,కటాక్షైః=కడగంటిచూపులచేత-'యద్గతాగతవిశ్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్' అని పూర్వోక్తలక్షణములు గలచూపులచేత ననుట, అలం=చాలును-ఇటువంటి చూపులు నిగిడింపనక్కఱలేదనుట, ఏలనఁగా, చేతః=నామనస్సు, చుమ్బిత.....మృతం = చుమ్బిత = ఆస్వాదింపఁబడిన, చన్ద్రచూడ=(చందురుని శిరస్సునందుఁగల) శివునియొక్క, చరణ = అడుగులయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమనెడి, అమృతం=అమృతముగలది యగుచు-శివచరణధ్యానమనెడి యమృతము నాస్వాదించుచుననుట, వర్తతే=వర్తించుచున్నది. మన్మథుని గెలిచిన పరమశివునిచరణముల ధ్యానముచే మాచిత్తము వైరాగ్యము లభించినది. మన్మథునిజయించినవానిని దలఁచుటచే మన్మథజయరూపమైన వైరాగ్యము కలుగునే గదా. అట్టివిరక్తచిత్తులమైన మమ్ము క్షుద్రులైన యీమన్మథాదులు ఏమిచేయుదురని యొకభావము. 'ధ్యానామృతం'అనుటచే అమృతము గ్రోలి తృప్తిచెందినవానికి పులియఁబెట్టిన కడుగేల యని యొకభావము. బ్రహ్మానందముచే నిండినవానికి విషయములవలనఁ గలుగు క్షుద్రమైన యానందముతోఁబనియేమియని యొకభావము. నేనిపుడు పూర్వమువలె మీకుఁగింకరుఁడనుగాను శంకరకింకరుఁడ నని భావాంతరము. ఇట్టి శివచరణధ్యానాసక్తుని నతివిరక్తుని నన్ను వశముసేసికొనుట యసాధ్యముగాన నిట్టి యలవికాని పనినిసాధింపఁబూనుటకు మీకేమివెఱ్ఱి యనియు భావము. అన్నివిధముల మాకు కామినులయెడ నపేక్షయే లేదు అని పరమభావము.

ఉ. ఓరిమనోజ సూనశర కీ మూరక చిమ్మకు మిన్నకే కుహూం
కారము లేల చేసెదు పికధ్వజ యో మృగశాబకాక్షి,
చారువిలోకనంబు లిఁకఁ జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతనసుధారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్. 64

తా. ఓరిమన్మథా! వింటినారి మొరయించుచు నీచేయి నేల గాసివెట్టుకొనియెదవు. ఓకోయిలా! కులకులమని యింపారునెత్తనియెలుఁగుల నూరక యేల వదరెదవు. ఓచెలువా! నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, నెఱనీటు మిటారించుచు, సొగసులు కులుకుచు, నింపు సొంపారుచుఁ, దళుకుం బెళుకు లీను నీకడగంటివాఁడిచూపులు నిగుడ్చుట చాలుఁ

బాలు. నాచిత్తము, పరమశివపదపాదారవిందమకరందమును గ్రోలి యితరవిషయము లందు విరక్తి నొందియున్నది.

అవ. మనస్సుయొక్క స్థితినిబట్టియే సంగమము గాని విరహము గాని కలుగు నని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విరహేఽపి సఙ్గమః ఖలు పరస్పరం సఙ్గతం మనో యేషామ్।
హృదయమపి విఘటితం చేత్సఙ్గో విరహం విశేషయతి॥ 65

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికి-ఏస్త్రీపురుషుల కనుట, మనః=మనస్సు, పరస్పరం =అన్యోన్యముగా, సఙ్గతం=కలిసి యుండునదో - పరస్పరానురాగము కలిగియుండునో యనుట, (తేషాం=వారికి), విరహేఽపి = వియోగావస్థయందును-ఒండొరుల నెడఁబాసియుండు నప్పుడును, సఙ్గమః ఖలు=సమాగమమే యగునని శేషము-ఒండొరులను బాసియున్నను గలిసియున్నట్టివారే యగుదురనుట,('విరహోఽపి సఙ్గమఃఖలు' అనుపాఠమున విరహో ఽపి=ఎడఁబాటుకూడ, సఙ్గమః ఖలు=సంగమమేయగును-వారియెడఁబాటు సంగమముతో సాటియగునని యర్థము) 'హృదయసఙ్గమ ఏవ సుసఙ్గమో న తనుసఙ్గమ ఏవ సుసఙ్గమః, మనస్సులయొక్క కలయికయే మంచికలయిక గాని దేహములకలయిక మంచికలయిక గాదు' అనువచనముం బట్టియు, శరీరమునకంటె నంతరంగమే బలీయమైన దనున్యాయంబునను, అంతరంగములు కలిసియున్నయెడల శరీరములుకలిసియుండుటతో సమానమగునని భావము. మనస్సుకూడికలేనిచో సంగమముండినను విరహమే కలిగించు ననుచున్నాఁడు- హృదయం=మనస్సు, విఘటితం చేత్ =వేఱుపఱుపఁబడినదేని - కలసియుండదేని యనుట, సఙ్గః అపి=కూడికయు, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=వృద్ధి సేయుచున్నది. ('హృదయం విఘట్టితం చేత్' అనుపాఠమున,హృదయము,విఘట్టితం చేత్ =చక్కఁగా కొట్టఁబడినదేని-లెస్సగా నిగ్రహింపఁబడినదేని యనుట-నిగ్రహించి విరక్తికి లోఁబఱుపఁబడినదైనయెడల యని భావము, సఙ్గః=సమాగమము, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=విశేషించినదానిగాఁ జేయుచున్నది-అనఁగంటె మేలైనదానిగాఁ గావించుచున్న దనుట, స్త్రీపురుషులు మనస్సును ఒండొరులయెడ నిగిడింపక నిగ్రహించినయెడల నది వారికి సంగమము కలిగియుండినను విరహమునే దానికంటె మేలైనదిగాఁదోఁపించి దానినే కోరునట్లుచేయునని భావము-ఈపాఠమున కనుగుణముగా పూర్వార్థమునకు ఉత్తరార్థమునకు అర్థాన్వయ మెట్లనఁగా స్త్రీపురుషులు తమతమమనస్సులను నిగ్రహింపక యొండొరులయెడ విచ్చలవిడిగా నిగిడించిరేని వారు ఒండొరులనుబాసి విరక్తిని బొందఁజూచినను మనస్సులు కలసియుండుటవలనను రక్తితో నొండొరులఁ గూడియున్నట్టివారే యగుదురు. ఇట్లు గాక వారు మనస్సులను బరస్పరము నిగిడింపక నిగ్రహించిరేని వారు రక్తిగలవారివలెఁ గలసియున్నను విరక్తితో వీడియున్నట్టివారే యగుదురు అనియర్థము. కాఁబట్టి మనస్సును నిగ్రహిం

చుట యావశ్యకమనియు, అది నిగ్రహింపఁబడఁగా నింద్రియములు విషయములనుండి నివర్తింపఁబడుననియు, నింద్రియములు నివర్తింపఁగా దానివిషయము లైనంటను విరక్తి తనంతనే సిద్ధించుననియు నిట్లు పంచవిషయములందు విరక్తి సిద్ధించు ప్రకారము మూఁడవ యర్థమున నిరూపితమైనదని తెలియునది).

క. విరహమునం బైనఁ బర
 స్పర మనురాగులకుఁ బొందు కీభావిలు మన మై
 క్యార్తి కెనయదు నారలకును
 విరహము హెచ్చుగ నొనర్చు వెస సంగతియున్. 65

తా. స్త్రీపురుషులకు నన్యోన్యానురాగము గలిగియుండినయెడల దేహము లెడఁబాసియు మనస్సును గూడియున్నట్టివారే యనుకూలురు. మనస్సులు వేఱుపడియుండినను వారు కూడియుండినను ఎడఁబాసినట్టివారే యనుకూలురు. [రెండవయర్థమునకు తాత్పర్యము తెన్గుపరిణమంబె నిబంధింపఁబడినది.]

అవ. దేశాంతరమున నున్న యొకానొక విరక్తునికిం గల వైరాగ్యమును వాఁడు సేయువిచారముంబట్టి ప్రకటించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కిం గతేన యది సా న జీవతి, ప్రాణితి ప్రియతమా తథాపి కిమ్ ।
ఇత్యుదీక్ష్య నవమేఘమాలికాం, న ప్రయాతి పథికః స్వమన్దిరమ్ ॥

టీ. సా=ఆ, ప్రియతమా=ప్రేయసీ-మిక్కిలి ప్రియురాలైన యా నాచెలువ యనుట, యది న జీవతి=బ్రతికియుండదేని-విరహవేదనఁ దాళి మెచ్చే బ్రతికియుండకుండిన యెడల ననుట, గతేన=పోవుటచే-నే నింటికిఁబోవుటచే, కిం=ప్రయోజనమేమి-లేక 'గతేన మయా కిం' అని 'మయా' శబ్దము నధ్యాహరించుకొన్నయెడల 'పోయినట్టి నాచే నేమి' అనియర్థము. ప్రియురాలు బ్రతికియుండదేని నేనింటికిఁ బోవుటవలనఁ బ్రయోజన మేమియు లేదనిభావము. లేక, (యది) ప్రాణితి=బ్రతికి యుండునేని-నాప్రియతమ యేదేని విధోపాయములచే నెట్లో ప్రాణములువిడువక యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియుండునేని యనుట, తథాపి=అట్లయినను-అది యట్లు బ్రతికియుండినప్పటికిని, (గతేన) కిం=(నేనుపోవుటచే) ప్రయోజనమేమి-అది బ్రతికియున్నను విరక్తుఁడనైననాకు దానివలనఁ బ్రయోజనములేదు గాన నేనుబోవుట వ్యర్థమేయనిభావము. ఇతి=ఇట్లని-ఇట్లు విచారముసేసి యనుట, పథికః=(ఒకానొక) తెరువరి, నవ...మాలికాం-నవ=క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం=మబ్బుల వరుసను-విరహిజనులను మిక్కిలి పీడించునట్టిదాని ననుట, ఉదీక్ష్య=తలయెత్తిచూచి, స్వమన్దిరం ప్రతి=తనయింటినిగూర్చి, న ప్రయాతి=పయనము కాఁడు. * వైరాగ్యమువలన

* 'యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావి నతద్భవేత్ । ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం నచి

చిత్తము గట్టిగా చలింపకుండుటచే తనచెలువంగూర్చి యింటికిఁ బోఁడయ్యె ననుట.

క. చన నేటికిఁ బ్రేయసి జీ
వనవతి యగునేని ప్రాణసవతి గానితఱిం
బని యేమని యొకతెరువరి
చనఁ డింటికి నవ్యజలదసమయమునందున్. 66

తా. ఒకానొకపాంథుఁడు అప్పుడుక్రొత్తగా లేచుచున్న *మబ్బులవరుసను జూచినవాఁడై యది విరహిజనులకు మిక్కిలి మదనతాపము కలిగించి ప్రాణసంకటముచేయు నట్టిదిగాన యింటనున్న తనచెయ్యంపుటిల్లాలు విరహాగ్నిచే నేమగునో యనితలఁచి యింటికిఁ బోవంజూచియు విరక్తుఁడుగాన తనలో నిట్లు విచారించుచున్నాఁడు 'ఒకవేళ నాప్రియురాలు విరహతాపముచేఁ గుంది ప్రాణములు విడిచియుండునేని నే నింటికిఁబోవుటవలనఁ బనయేమి? లేక,యదియెట్లో యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియేయుండినను నేనువిరక్తుఁడను గానఁ బోయియుఁ బ్రయోజనమేమి'.ఇట్లు విచారించినవాఁడై వాఁడుతనయింటికిఁ బయనమై పోయినవాఁడు గాఁడు.

అవ. పండితులైనవారికి దానియందు వైరాగ్యము నుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విరమత బుధా యోషిత్సఙ్గా త్సుఖా త్క్షణభఙ్గురా
త్కురుత కరుణామైత్రీప్రజ్ఞావధూజనసఙ్గమమ్ ।
నఖలు నరకే హారాక్రాన్తం ఘనస్తనమణ్డలం
శరణ మథవా శ్రోణీబిమ్బం రణన్మణిమేఖలమ్ ॥ 67

టీ. హేబుధాః=విద్వాంసులారా, క్షణభఙ్గురాత్=క్షణకాలములో నశించునట్టి, యోషిత్ సఙ్గాత్=స్త్రీతోడి సమాగమమనెడి-చెలువతోడికూడిక యనెడి, సుఖాత్=

న్తా బాధతే క్వచిత్-కలుగనున్నది కలిగియేతీఱును, కలుగరానిది కలుగనే కలుగదు అని బుద్ధిని నిశ్చయించి యున్నవారిని చింత యెచ్చటను బాధింపదు' అనుట విరక్తచిత్తుని లక్షణము.

* మేఘోదయము మిక్కిలి మదనోద్దీపకము. ఇదియే మేఘసందేశమున 'మేఘాలోకే భవతి సుఖినోఽప్యన్యథావృత్తి చేతః । కణ్ఠాశ్లేషప్రణయిని జనే కింపున ర్దూరసంస్థే' 'సుఖముగలవారికి-అనఁగా కాంతలంగూడియున్న పురుషులకుఁగూడ-మేఘమును జూడఁగా మనస్సు మఱియొకవృత్తి-అనఁగా వికారముగలది యగుచున్నది. కాంతను బాసి దూరమందున్నవాఁడై దానికుత్తుక బిగియార కౌఁగిలించుకొన నువ్విళ్లూరునట్టివాని నిగుఱించి చెప్పనేల' యని కాళిదాసు చెప్పియున్నాఁడు.

సుఖమువలన, విరమత=విరమింపుఁడు-క్షణకాలమే సుఖము నిచ్చునట్టి స్త్రీసంగమము నుడుగుఁడనుట-దానివలనిసుఖము క్షణికముగాన తుచ్ఛమనియు కావున త్యాజ్యమనియు నాశయము, అయితే, కరుణా...సఙ్గమమ్-కరుణా=దయ - (సర్వభూతములందుఁగాని దుఃఖమునొందినవారియెడఁగాని) కనికరము, మైత్రీ=(పుణ్యవంతులతోడి) చెలిమి, ప్రజ్ఞా=బుద్ధి-ఆత్మవిషయమైనజ్ఞానము, వీరలనెడి, ఐణాజన=స్త్రీసమూహము యొక్క, సఙ్గమం=కూటువను, కరుణ మైత్రి ప్రజ్ఞ అనెడి స్త్రీలతోడికూడిక ననుట, కురుత=చేయుఁడు, కరుణాదులే అంతఃకరణముయొక్క మాలిన్యమును బోఁగొట్టి శుద్ధపఱుచునట్టివి గాన చిత్తపరికర్మములని సాంఖ్యసిద్ధాంతము-ఈ స్త్రీలవలన నాస్థిరమైనసుఖము గలుగఁగా క్షణికసుఖమునిచ్చు నాస్త్రీని జేపట్టనేల యనిభావము. ఏలనఁగా, నరకే=నరకమునందు, హార ఆక్రాంతం=ముత్తెపుసరులచే నాక్రమింపఁబడినదియైన-ముత్తెపుసరులచే శోభిల్లినట్టియనుట, ఘన...మణ్డలం-ఘన=గొప్పదైన, స్తనమణ్డలం=కుచమండలము - ఏజీవియైన వక్షోజగుబ్బలును, అథవా=లేక, రణ...ఖలమ్-రణత్=మ్రోఁగుచున్న, మణిమేఖలమ్=మణులు పొదిగిన మొలనూలుగల, శ్రోణీబిమ్బం=నితంబమండలము-గుండ్రని పలుఁద పిఱుఁదులు ననుట, బిగిగబ్బిగుబ్బలును బలితంపువలుఁదపిఱుఁదులును గల మెఱుఁగుబోండ్లనుట, శరణం=రక్షకమైనది, నఖలు=కాదుగదా. కరుణాదులతోడి సంగతియో నరకమందును రక్షించునట్టిది. కాఁబట్టి దానినే కయికొనఁదగునని యాశయము.

మ. మన సిం పొందఁగ ధీరులార కరుణామైత్రీమనీషాత్మమా
వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెపుడున్ క్షామాసుఖం బస్థిరం
బని వర్జింపుఁడు హారరమ్యకుచముల్ ప్రాంచన్మణీ మేఖలా
ధ్వనితాలంబినితంబముల్ నరకబాధల్ మాన్పి రక్షించునే. 67

తా. విద్వాంసులారా ! స్త్రీతోడికూడిక క్షణకాలమే సుఖమొసంగి నశించునట్టిది గాన దానితోఁ బనేమి. మీకు స్త్రీలతోకూడికయం దిచ్ఛయుండునేని కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ యనెడిస్త్రీలతోఁ గూడుఁడు. ఏలనఁగా ముత్తెపుసరులచే సిరులుచూపు చెలువల గబ్బిచనుగుబ్బలుగాని లేక చిఱుగజ్జెలచే మ్రోఁగుచున్న రతనంపుమొలనూలిచేఁ దులకించు వారి బలితంపువలుఁదపిఱుఁదులుగాని నరకమునందు వచ్చి మిమ్ము రక్షింపవుగదా.

అవ. ఇట్లు సాంఖ్యసిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును జెప్పి యిపుడు యోగమతానుసారముగా దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్మమనసో
రవిచ్ఛిన్నా మైత్రీ స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము తైః।
ప్రియాణా మాలాపై రధరమధుభి ర్వక్త్రవిధుభిః
సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశాశ్లేషసురతైః॥ 68

టీ. యదా=ఎప్పుడు, యస్య=ఎవనికి-మీఁద 'తస్య' అని తచ్ఛబ్దముండుటచే నిది యధ్యాహార్యము, యోగా...కృశయోః - యోగ అభ్యాస=(యమనియమాద్యష్టాంగములచే చిత్తమును నిరోధించి యాత్మయందు నిలుపుట యనెడి) యోగముయొక్క యలవాటువలని, వ్యసన=ఆసక్తిచేత, కృశయోః=చిక్కినట్టి-యోగాభ్యాసమున మెదిగినట్టియనుట, ఆత్మమనసోః=ప్రత్యగాత్మ అంతఃకరణము అను రెంటికి, అవిచ్ఛిన్నా=ఎడతెగని, మైత్రీ=చెలిమి-సంగడి-యోగాభ్యాసవశమున మనస్సు బాహ్యములైన శబ్దాది విషయములను బరిత్యజించి ప్రత్యగాత్మయందు రమించుట యనుట, స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తదా=అప్పుడు), తస్య కృతినః=ఆధన్యునకు, ప్రియాణాం=ప్రియురాండ్రయొక్క, తైః=ఆ, ఆలాపైః=మాటలచేతను-చెవి కింపైన తియ్యనిముద్దుపలుకులచేత ననుట, అధరమధుభిః=మోవి తేనియలచేతను-నాలుక కింపైన కెమ్మోవిపానకములచేత ననుట, సనిశ్వాసామోదైః=ఊర్పులయొక్క వాసనలతోఁగూడినట్టి-పద్మినీజాతినిబట్టి ఘ్రాణమున కింపైనవాసనలుగల కమ్మయూర్పులతోఁ గూడినట్టి యనుట, వక్త్రేన్దుభిః=ముఖచంద్రులచేతను-కంటికింపై చందురునివలెనొప్పు నెమ్మోములచేత ననుట, సకుచ...సురతైః—సకుచ కలశ ఆశ్లేషః=గిండ్లవంటి పాలిండ్ల కౌఁగిలింతలతోఁగూడిన, సురతైః=రతికేళులచేతను-ఒడలి కింపైన బాహ్యసంభోగములచేతను అభ్యంతర సంభోగములచేతను-'కుచకలశ' మనుట బాహ్యరతికిని 'సురత' మనుట ఆంతరరతికిని గమకములు, ఇట్లు చెవికన్ను మొదలైనయాయా యింద్రియము లన్నిటికిని నింపుగూర్చు ముద్దియలముద్దుపలుకులు, మోముచందురులు మొదలైనవానిచేత, కిము=ఏమి-వానితో నేమిసంబంధ మనుట, మనస్సు ఆత్మయందు నెలకొని యందలి యమందానందమును అనుభవించునపుడు ప్రియురాండ్ర యీయాలాపాదులు అతితుచ్ఛములుగాఁ దోఁచును గాన నిట్టివానితోఁ బనేమి యనిభావము.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి నెవ్వనిడెందములో వెలుంగుతోఁ
గొనకొని యేకమై వెలుఁగుఁ గూరిమి మీఱఁగ వాని కేటికిన్
వనితలముద్దుపల్కులును వాతెర తేనియ లూర్పుఁదావులున్
గొన బగు మోముఁజందురులు గుబ్బలఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుకూటముల్.

తా. ఎవఁడు యోగాభ్యాస మందలిసక్తచే మనస్సును బనుపఱిచి యాత్మయందు నెలకొల్పి యందలిమహానందము నెడతెగక యనుభవించునో యట్టిధన్యునికిఁ బ్రియురాండ్రముద్దుఁబలుకులచేతను, మోవి తేనియలచేతను, మోముచందురులచేతను, కమ్మయూర్పులచేతను, గిండ్లవంటిగుబ్బపాలిండ్ల బిగి కౌఁగిలింతలతోఁగూడిన పెనఁకువలచేతను వరుసగాఁ జెవి మొదలైన యాయాయింద్రియములకుఁ గలుగుసుఖము తుచ్ఛమే యగును గాన నట్టివానితో వానికి సంబంధము కలుగదు.

అవ. వేదాంతముయొక్క సిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును వర్ణించి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదాసీ దజ్ఞానం స్మరతిమిరసఞ్చారజనితం
తదా దృష్టం నారీమయ మిద మశేషం జగ దితి।
ఇదానీ మస్మాకం పటుతరవివేకాఞ్జనజుషాం
సమీభూతా దృష్టి స్త్రిభువన మపి బ్రహ్మ మనుతే॥ 69

టీ. యదా=ఎప్పుడు, స్మర...జనితం-స్మర=మన్మథుఁడనెడి, తిమిర=(బుద్ధిపరముగా)చీఁకటియొక్క-కామాంధకారముయొక్క యనుట-(దృష్టిపరముగా) 'తిమిరం నేత్రరోగే స్యా దన్ధకారేఽపి స్మృతమ్' అన్నట్లు, తిమిరమనెడి కంటి తెవులుయొక్క, సఞ్చార=వ్యాప్తిచేత, జనితం=పుట్టింపఁబడినదైన, అజ్ఞానం=అవివేకము, ఆసీత్=ఉండెనో, తదా=అప్పుడు, అశేషం=సమస్తమైన, జగత్=ప్రపంచము, నారీమయం ఇతి=స్త్రీమయమైనదని - స్త్రీలచే నిండినదని, దృష్టం=కనుఁగొనఁబడినది. మన్మథుఁడు కలిగించిన యజ్ఞానముచే లోకమెల్ల స్త్రీలుగాఁ గనఁబడిన దనుట, ఇదానీం=ఇప్పుడు, పటు...జుషాం-పటుతర=బలీయమైన-(బుద్ధిపక్షమున) అజ్ఞానమును మాలింపఁ జాలినట్టియనుట-(దృష్టిపక్షమున) ఆరోగమును మాలింపఁజాలినట్టి, వివేక=వివేకమనెడి, అఞ్జనం=కాటుకను - నేత్రకల్యాణమనెడి సిద్ధాంజనము ననుట, జుషాం=పొందియున్నట్టి, అస్మాకం=మాయొక్క, దృష్టిః=మతి-చూపు అని అర్థాంతరము, సమీభూతా సతీ=సమముగాఁ జేయఁబడినది అగుచు-తన యెప్పటి బాగునకు వచ్చినదై యనుట, త్రిభువనం=మూఁడు లోకములను, బ్రహ్మ=బ్రహ్మముగా-బ్రహ్మమయముగా ననుట, మనుతే=తలఁచుచున్నది-జ్ఞాన ముదయించుటవలన జగములనెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగా తెలియుచున్న దనుట. కాటుకచేత కంటితెవులు తీసిపోఁగా కంటిముందున్నవైన వస్తువులు వానివాని కలరూపునఁ గనఁబడునట్లు, తత్త్వజ్ఞానముచే కామాంధకారమువలనఁ గ్రమ్మిన యజ్ఞానము తొలఁగఁగా పరవస్తువు సాక్షాత్కరించుచున్నది. ఈతత్త్వసాక్షాత్కారరూపమైన సమ్యగ్దర్శనముచే సమస్తమును బ్రహ్మాకారముగాఁ గనుపట్టెడి. ఇదియె వేదాంతసిద్ధాంతమని భావము. ఇట్లు వివేకము పరశ్రేయస్సు కలిగించునది గాన దానిం బడయుటకై ప్రయత్నము సేయవలయునని తాత్పర్యము. 'స్మరతిమిర' 'వివేకాఞ్జన' ఇత్యాది ప్రకృతిరంజకములైన యారోపములచే రూపక మలంకారము. 'దృష్టిః' అనుచో మతికిని చూపునకును శ్లేషమూలకమైన యభేదారోపము. అలంకారములు రెంటికిని సంకరము.

చ. స్మరతిమిరప్రచారభవశశ్వదబోధము గల్గువేళ మే
దురగతి ముజ్జగంబులు వధూమయమై కన నయ్యె నిప్పుడిం

పరయఁగ సద్వివేకమహితాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమదృష్టి బ్రహ్మముగఁ జూచుచు నున్నది విశ్వ మంతయున్.

తా. కంటికిఁ దిమిర మనురోగము కలిగినపుడు చూపు చెడి ఒకగుణము ; వస్తువు మఱొకగుణము గలదిగా నగపడునట్లు, బుద్ధికి కామాంధకారముచే నజ్ఞాన కలిగినపుడు బ్రహ్మాత్మకమైన జగత్తెల్ల మాకు స్త్రీమయముగాఁ దోఁచినదయ్యె. కాఁ కచే నాకంటితెవులు నశింపఁగా చూ పాయావస్తువులను కలరీతిని గనుఁగొనునట్ల వివేకముచే నాయజ్ఞానము నశింపఁగా మాబుద్ధి ముల్లోకములను బ్రహ్మస్వరూపముగా దలఁచుచున్నది.

అవ. ఇంతవఱకును జెప్పఁబడిన సువిరక్తపద్ధతికి విలక్షణ మైన గా దుర్విరక్తపద్ధతిని జెప్పుచున్నాఁడు. అందు తొలుత కృతాత్ము లకు వి కము స్ఫురించు నని చెప్పిన దానినే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తావదేవ కృతినామపి స్ఫుర త్యేష నిర్మలవివేకదీపకః ।
యావదేవ న కురఙ్గచక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాఞ్చలైః॥7

టీ. కృతినాం అపి=కుశలులైనట్టివారికిని, ఏషః=ఈ-పూర్వోక్తమైనయనుట, ర్మల... దీపకః-నిర్మల=కళంకములేని, వివేక=తత్త్వజ్ఞానమనెడి, దీపకః=దీపము, కుర చక్షుషాం=జింకకన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, చటు...చలైః-చటుల=చం లములైన, లోచన అఞ్చలైః=కన్నులకొలుకులచేత-కడగంటిచూడ్కులచేతననుట, యా వదేవ=ఎంతవఱకు, నతాడ్యతే=కొట్టువడదో-చూడఁబడదో యనుట, తావదేవ=అంతవ కే, స్ఫురతి=ప్రకాశించుచుండును. ఎంతటివివేకకుశలుఁడైనను కామినికడగంటిచు పు తగిలెనా యావివేకమును నిర్వహించుకొని యుండువాఁ డెవ్వఁడని భావము. అంచ శబ్దము 'అఞ్చలత్వంశుకాన్తేస్యాత్' అన్నట్లు కొనకు వాచకముగా నుండియు కొ యందుండు సామ్యమునుబట్టి కడగంటిచూడ్కులయందు ఉపచరించెడి నని తెలియునది

క. నీలోత్పలనయనాతర
ళాలోకనహతులు సోఁకుసేనంతకు వెలుఁగున్
ధీలలితసుజనవిమలో
ద్వేలాతిస్ఫుటవివేకదీపము నెమ్మిన్. 7(

తా. వివేకకుశలులైనవారికిఁ గూడ నిర్మలమైనవివేక మనెడిదీపము, లేడిచూపుఁ వన్నెలాండ్ర ; బెళుకుంగడకంటిచూడ్కులు గ్రుచ్చుకొనకుండునంతవఱకే ప్రకాశించున గాని యవి తగిలెనా ప్రకాశింప నేరదు.

అవ. వీరలు దుర్విరక్తులని వీరివాక్యములవలననే తెలియనగును. ఆవచనము లిట్టివే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వచసి భవతి సఙ్గత్యాగ ముద్దిశ్య వార్తా
శ్రుతిముఖరముఖానాం కేవలం పణ్డితానామ్ ।
జఘన మరుణరత్నగ్రన్థికాఞ్చీకలాపం
కువలయనయనానాం కో విహాతుం సమర్థః ॥ 71

టీ. శ్రుతి...ముఖానాం - శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=శబ్దించుచున్న - ఎడతెగక వేదములను బఠించుచుండుటచే శబ్దించుచున్న యనుట, ముఖానాం=నోళ్లుగల, పణ్డితానాం = వివేకులకును - వేదవేదాంతపారీణు లైనవారికిఁగూడ ననుట, కేవలం వచసి=వట్టివాక్యమునందే - మాటయందుమాత్రమే యనుట, సఙ్గత్యాగం=స్త్రీలతోఁడికూడిక వదలుటను, ఉద్దిశ్య=గుఱించి, వార్తా=కథ, భవతి = కలుగుచున్నది - మాటలందు మాత్రమే స్త్రీలసంబంధము వదలుకొనవలయు ననువిషయముగాని మనస్సునం దది లే దనుట - అట్లు ఊరక చెప్పుటేకాని యాచరించుట లేదని భావము. ఏలనఁగా, కువలయనయనానాం=కలువఱేకులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, అరుణ...కలాపం-అరుణమణి=కెంపులయొక్క, గ్రంథి=కూర్పుగల - కెంపులు పొదిగిన యనుట, కాఞ్చీ=మొలనూ లనెడి, కలాపం=భూషణముగల, జఘనం=మొలను, విహాతుం=విడుచుటకు, కః = ఎవ్వఁడు, సమర్థః=చాలినవాఁడు - ఎవఁడును విడువఁజాలఁ డనుట. బహుతరముగా దుర్విరక్తులమాట లిట్టివే యని భావము.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యసనకేనిష్ఠలు గల్గినయట్టిపండితుల్
మగువలపొందు నింద్య మనికే మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్తురుల్
జగమున నెవ్వఁ డోపు విలసత్కురువిందమణిప్రభాధగ
ద్ధగితకలాపరమ్యవనితాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్. 71

తా. దుర్విరక్తులు వేదముల నెప్పుడు పఠించుచుండు వేదాంతవేత్తలైనను చెలువలతోఁడి సంబంధము కూడదని మాటలుమాత్రమే చెప్పుచుందురు గాని మనఃపూర్వకముగా నటు లాచరింపరు. ఏలన మంచికెంపులు పొదిగినమొలనూలిచే చెలువారుచున్న కలువకంటులమొలలను విడువ నెవ్వరితరము.

శ్లో॥ స్వపరప్రతారకోఽసౌ, నిన్దతి యోఽలీకపణ్డితో యువతీః ।
యస్మా త్తపసోఽపి ఫలం, స్వర్గః స్వర్గేఽపి చాప్సరసః ॥ 72

టీ. యః=ఏ, అలీకపణ్డితః=కపటపండితుఁడు-నిజమైన పాండిత్యము లేని పురుషుఁ డనుట, యువతీః=జవరాండ్రను, నిన్దతి=దూషించుచున్నాఁడో, అసౌ=అట్టి యీ,

స్వ... తారకః—స్వపర=తనయొక్కయు నితరులయొక్కయు, ప్రతారకః = వంచకుఁడు—తన్నును నితరులను వంచించువాఁడు అగునని శేషము—ఎవఁడు పండితుఁడైయుండి జవరాండ్రను దూషించునో యట్టివానిపాండిత్యము సత్యమైనది కాదు, పట్టి బూటకమే యగును. ఏలన, వాఁ డట్లు వారిని నిందించినను దుదకు నిందించిన తన్నును ఆనిందలను విన్నయితరులను వంచించినవాఁడే యగునని భావము. ఆ వంచించుట యెట్లో చెప్పుచున్నాఁడు, యస్మాత్=ఎందువలన, తపసోఽపి = (ఆ పండితుఁడు సేయు చాంద్రాయణాదులు వ్రతోపవాసాదులు మొదలైన రూపముగానుండు) తపస్సునకుఁగూడ, ఫలం=ఫలము, స్వర్గః=స్వర్గమో, స్వర్గేఽపి=ఆస్వర్గమందుఁగూడ, అప్సరసః=ఊర్వశి మొదలైన యచ్చరలు,ఫలం=భోగ్యవస్తువో—ఆ స్వర్గమునందు యచ్చరలతోడి సంగమమే ఫలమగునోయనుట,అందుచేత వారిని నిందించు కల్ల పాండిత్యముగలవాఁడు తన్నును తనయుపదేశమును విను నితరులను వంచించినవాఁ డగునని పూర్వముతో నన్వయము. తపస్సునకు ఫలము రంభాది స్త్రీలతోడి సంభోగము. ఇట్లు పండితుఁడు తపంబుచేసి యా స్త్రీలతోఁగూడం బోవువాఁడయ్యె నదితెలియక యిచట స్త్రీలను నిందించుటచేఁ దన్ను వంచించుకొన్నాఁడనియు, నిట్లె పరులకును ఫలమైయుండఁగా స్త్రీలను నిందించిచెప్పుటచే వారినిగూడ వంచించినాఁ డనియు భావము.('స పరప్రతారకోఽసౌ' అనుపాఠమున, ఏ పండితుఁడు తనకు జవరాండ్రు ప్రియులుగానుండియు వారిని నిందించుచున్నాఁడో యట్టివాఁడు కేవలము పరులనువంచించువాఁడనియుఁ గాఁబట్టి సరియైనపండితుఁడు గాఁడనియు నర్థము.)

తే. కుటిలవాదియుఁ బరవంచకుండు వాఁడు
నెమ్మి నెవ్వాఁడు యువతుల నింద సేయు
నింద్రలోకము తపములకెల్ల ఫలము
స్వర్గమున నున్నవార లచ్చరలు గారె. 72

తా. తపంబు సేయుటకు స్వర్గము ప్రాప్తించి యందు రంభాదులైన కుంభస్తనుల ననుభవించుటయే ఫలము. ఇట్లు చెలువంపు జవరాండ్రతోడికూడికయే ఫలముగా నుండియుఁ బండితుఁ డెవ్వఁడేని వారిని నిందించునేని వాని పాండిత్యము గల్లయే యగును. వాఁడును అట్టిఫలము తెలియకనిందించుటచే తన్నె కాక, నిందించి చెప్పుటచే తక్కిన వారినిగూడ వంచించినవాఁ డగును.

అవ. మన్మథుని జయించుట మిక్కిలియుఁ గష్టమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తి ధీరాః
కేచి త్ప్రచణ్డమృగరాజవధేఽపి దక్షాః

కిన్తు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య
కన్దర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః ॥ 73

టీ. భువి=భూలోకమునందు, మత్తే...దళనే - మత్తేభ=మదించిన యేనుఁగుల యొక్క, కుమ్భ=కుంభస్థలమును, దళనే=చీల్చుటయందు, ధీరాః=శూరులైనవారు, సన్తి=కలరు, కేచిత్=కొందఱు పురుషులు, ప్రచణ్డ...వధేఽపి - ప్రచణ్డ=మిక్కిలి భయంకరమైన, మృగరాజ=సింహముయొక్క, వధేఽపి=చంపుటయందును - బెడిదమైన సింగమును జంపుటకుఁగూడ ననుట, దక్షాః=చాలినవారు - ఏనుఁగును జంపువారికంటె శూరులైనవారును గలరని భావము. కింతు=అయినను, బలినాం=బలాఢ్యులైనవారియొక్క - జ్ఞానబలము గలవారియొక్క యనియు నర్థము, పురతః=మ్రోల, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను - చేయెత్తి జంకులేక చాటిచెప్పెద ననుట, చెప్పుట యేదనఁగా, ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా - భుజబలమువలనఁగాని బుద్ధిబలమువలనఁగాని యనుట, కన్దర్ప... దళనే - కన్దర్ప=మన్మథునియొక్క, దర్ప=గర్వమును, దళనే=చీల్చుటయందు-పోఁగొట్టుటయం దనుట, మనుష్యాః=(నేర్పరులైన)మనుష్యులు, విరళాః=పలుచనైనవారు - ఎక్కడనో యరుదుగా నుందురుగాని పెక్కండ్రు లేరనుట. ఇచట 'కన్దర్పదర్ప' అనుటచే వృత్త్యనుప్రాసము.

తే. సమదకుంజరకుంభభంజనులు మఱియు
నుగ్రమృగరాజవధదక్షు లుర్విఁ గలరు
తఱుచుగా లేరు కందర్పదర్పదళన
నిపుణజను లని చాటింతు నిఖిలసభల. 73

తా. పుడమియందు మదపుటేనుంగుల కుంభములనుం జీల్పఁజాలినట్టి శూరులున్నారు. వీరననేల, మిగుల బెడిదమైనసింగమును దునుమఁజాలు మహావీరులును మఱి కొందఱున్నారు. ఎట్టివా రుండిననేమి? మన్మథునియేపు రూపుమాపంజాలినవా రెవరో మిక్కిలి యరుదని యెట్టిబలవంతుల మ్రోలనైన జంకులేక చెప్పుచున్నాఁడను.

అవ. మన్మథుని జయింపరాదని ముందుచెప్పినదానినే మఱొక రీతిని మఱలఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సన్మార్గే తావ దాస్తే ప్రభవతిచ నర స్తావదే వేన్ద్రియాణాం
లజ్జాం తావ ద్విధత్తే వినయమపి సమాలమ్బతే తావదేవ।
భ్రూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపక్ష్మాణ ఏతే
యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముషో దృష్టిబాణాః పతన్తి ॥ 74

టీ. భ్రూచా...ముక్తాః-భ్రూచాప=కనుబొమయనెడి వింటిచేత, ఆకృష్ట=ఈడు

బంధింపఁబడినవియును, ముక్తాః=విడువఁబడినవియు-(దృష్టిపరముగా)కనుబొమలు త్రిప్పి నిగిడిం పఁబడినవియు, (బాణపరముగా) విలు వంగునట్లు నారినీడ్చి ప్రయోగింపఁబడినవనియుఁ దెలియునది, శ్రవణపథగతాః=చెవిత్రోవను బొందినవియు-(దృష్టిపరముగా) కన్నులు చెవివఱకు నిడుపుగాఁ జాఁగి యుండుటచే నందుండి వెడలునపుడు చెవి నొఱసికొని నిగుడునట్టివనియు-(బాణపరముగా) వింటిని జెవివఱకు సారించుటవలన నందుండి వెడలునవి యనియు నర్థములు, నీలపక్ష్మాణః=(దృష్టిపక్షమున) నల్లని ఱెప్పలుగలవియు-(బాణపక్షమున) నల్లని గఱులుగలవియు, ధృతిముషః=ధైర్యమును హరించునవియు-రెంటికి సమము, అయిన, ఏతే=ఈ-పురుషుల తెంపును మాలించుటచే ప్రసిద్ధములైనయనుట, లీలావతీనాం=వగలాండ్రయొక్క, దృష్టిబాణాః=చూపులనెడితూపులు, యావత్=ఎంతవఱకు, హృది = (దృష్టిపరముగా) మనస్సునందు- (బాణపరముగా) ఱొమ్మునందు, నపతన్తి=పడవో-నాఁటవోయనుట, నరః=పురుషుఁడు-విద్వాంసుఁడైననునుట, సన్మార్గే=మంచిమార్గమునందు-శ్రుతిస్మృతులు బోధించెడి యాచారమునందనుట, తావదేవ=అంతవఱకే, ఆస్తే=వర్తించుచున్నాఁడు, ఇన్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములకు, తావదేవ=అంతవఱకే, ప్రభవతి=చాలినవాఁడగును-అంతవఱకే యింద్రియముల నడంపఁజాలుననుట, లజ్జాం=సిగ్గును-రోఁతబుట్టించు పనులఁ జేయుటకుఁ గొంకుట ననుట, తావదేవ=అంతవఱకే, విధత్తే=అనువర్తించుచున్నాఁడు, వినయమపి=అడఁకువనుగూడ, తావదేవ=అంతవఱకే, సమాలమ్బతే=కైకొనుచున్నాఁడు. కులుకులాండ్రవాలారుఁజూడ్కులు తాఁకినపిదప సన్మార్గప్రవర్తనాదులు నిలుపుకొన నెవ్వఁడును నేరఁడనిభావము-ఇచట నుత్తరార్థమున సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపక మలంకారము.

శా. సారాచారముఁ బూను నింద్రియముల౯ శాసించు లజ్జాన్వితుం
డై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం డందాఁక నెందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శ్రుతిమార్గగాములు నుదారభ్రూధనుర్ముక్తముల్
నారీవీక్షణబాణముల్ చొరవు వి(క్ష)న్నాణంబుగా డెందమున్. 74

తా. విలుకాండ్రు వింటిని వంచి చెవివఱకు నారిని లాఁగి విడుచునట్టి నల్లనిగఱులతోఁగూడినతూపులవలె,కులుకులాండ్రు కనుబొమలు వంచి చెవివఱకుఁ గడలుకొనుకన్నుంగవనుండి నల్లనిఱెప్పలనీటు దీటుకొనువాఁడిచూపులు నిగిడింపకుండునంతవఱకే యెట్టిపురుషునకుఁగాని మంచినడవడియు, నింద్రియములనడంచుటయు, లజ్జయు, వినయమును నుండును. వా రట్టిచూపులు నిగిడించిరా యివియెల్ల నుండనే యుండఁజాలవు.

అవ. వేయేల; చెలువలుపూనిన యెట్టివనికిఁగాని బ్రహ్మాయు నడ్డపడఁజాలఁ డనుచున్నాఁడు

శ్లో॥ ఉన్మత్తప్రేమసంరమ్భా, దారభ్యన్తే యదఙ్గనాః ।
తత్ర ప్రత్యూహమాధాతుం, బ్రహ్మాపి ఖలు కాతరః ॥ 75

టీ. అఙ్గనాః=స్త్రీలు, ఉన్మత్త...సంరమ్భాత్-ఉన్మత్త=మిక్కుటమైన-విచ్చలవిడియైన, ప్రేమ=అనురాగముయొక్క, సంరమ్భాత్=సంభ్రమముచేత-ఉరవడిచేతననుట, యత్=దేనిని-ఏపనిననుట, ఆరభ్యన్తే=చేయఁదొడఁగుదురో, తత్ర=అందు-ఆపనివిషయముననుట, ప్రత్యూహం=విఘ్నమును, ఆధాతుం=చేయుటకు, బ్రహ్మాఅపి=బ్రహ్మయును-తక్కినవారినిచెప్పనేల యనుట, కాతరఃఖలు=అశక్తుఁడైనవాఁడుగదా-ఆపనిని చెఱుచుటకు భయపడుననుట-చెఱుచుటకు శక్తుఁడుగాఁడనిభావము. ఒకటిని నిశ్చయించిరా దానినెవ్వరడ్డగించినను విడువక మొండికేక యుండురు గనుక వారల నడ్డగించువాఁడెవఁడు లేఁడనియాశయము.

క. ప్రేమావేశభరంబున
భామాజను లాచరించుపని మరలింపం
దామరవిరిలోఁ బొడమిన
యామేటికి నైన నలవి యగునె తలంపన్. 75

తా. చెలువలు బలితంబైనవలపున తత్తఱపడి మంచిదో చెడ్డదో యెట్టిపనినిగాని చేయఁబూనిరేని దానినడ్డగించి నిలుపుటకు బ్రహ్మయు నేరఁ డనఁగాఁ దక్కినయెట్టివారు నడ్డగింపఁజాలరని చెప్ప నక్కఱలేదుగదా.

శ్లో॥ తావన్మహత్త్వం పాణ్డిత్యం కులీనత్వం వివేకితా ।
యావజ్జ్వలతి నాఙ్గేషు హతః పఞ్చేషుపావకః॥ 76

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, హతః=నీచుఁడైన - తన్నుఁ గొలిచినవారిని మిక్కిలి యగౌరవపాత్రులం జేయుటచే నికృష్టుఁడైనట్టియనుట, పఞ్చేషుపావకః=మన్మథుఁడనెడి యగ్ని, అఙ్గేషు=అవయవములందు, నజ్వలతి=వెలుఁగకుండునో - తాపము పుట్టింపకుండునో యనుట, తావత్=అంతవఱకు, మహత్త్వం=మహానుభావత్వము - పేరిమి యనుట, పాణ్డిత్యం=ప్రజ్ఞ కలిమి - ఎఱుక యనుట, కులీనత్వం=మంచికులమునఁ బుట్టుటయు, వివేకితా=ఎగ్గులగ్గులను విచారించి తెలియు నేర్పును, ఉండునని శేషము.

క. కులశీలవివేకంబులు
దొలఁగక నరులందు నిల్చు దుర్భరమదన
జ్వలనము సర్వాంగంబుల
నెలకొననందాఁక నంత నిలువం గలవే. 76

తా. మన్మథాగ్ని శరీరమును తపింపఁజేయ కుండునంతవఱకే పెద్దఱికమును,

నైఱుకయును, ఆభిజాత్యమును, వివేకమును నిలిచియుండును గాని యది తపింపఁ బొడఁగెనా యివి యేఁడియు నిలిచియుండవు.

అవ. సాంసారికులకు సద్గతి కలుగుట దుర్లభమని సహేతుకము గాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగణితనయోఽప్యాత్తబోధోఽపి బాఢం
సంసారేఽస్మిన్భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్ ।
యేనైతస్మిన్నిరయనగరద్వారముద్ఘాటయన్తీ
వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భ్రూలతా కుఞ్చికేవ ॥ 77

టీ. యేన = ఎందుచేత, ఏతస్మిన్ (సంసారే) = ఈసంసారమునందు, వామాక్షీణాం=(సొగసైన కన్నులుగల) స్త్రీలయొక్క, కుటిలా=వంకరయైన, భ్రూలతా=తీఁగవంటి కనుబొమ, కుఞ్చికాఇవ=కుంచెకోలవలె-గడియఁద్రోయుదీయు వంకర యినుపకమ్మివలె, నిర...ద్వారం-నిరయనగర=యమపురముయొక్క, ద్వారం=వాకిటిని - వాకిటి తలుపు గడియమ్రానునుటు, ఉద్ఘాటయన్తీ=తెఱచునట్టిది - వ్యామోహమును బుట్టించి దుర్గతిని ప్రవేశింపఁజేయున దనుట, భవతి=అగునో, (అతః=అందుచేత), శాస్త్రజ్ఞఃఅపి= సకలశాస్త్ర రహస్యములను దెలిసినవాఁడైనను, ప్రగుణితనయః అపి-ప్రగుణిత=మిక్కిలివల్లింపఁబడిన, నయః అపి=నీతిశాస్త్రముగలవాఁడైనను-నీతిశాస్త్రమును జక్కఁగా పరిశీలించినవాఁడై ననుట-('ప్రథితవినయోఽపి' అనుచో ప్రసిద్ధినొందిన వినయముగలవాఁడైనను-వినయముచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన ననుట), బాఢం=దృఢముగా, ఆత్తబోధః అపి=పొందఁబడిన జ్ఞానముగలవాఁడైనను-దృఢజ్ఞాన ముప్పతిల్లినవాఁడై ననుట-('ఆత్మబోధోఽపి' అనుచో ఆత్మజ్ఞానముగలవాఁడైన ననుట), అస్మిన్=ఈ, సంసారే=సంసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిగతులకు, భాజనం=పాత్రము, విరలః=పలుచనైనవాఁడుగా - ఎవఁడో యొకఁడనుట, భవతి=అగును. స్వర్గాది సద్గతులను ఎవఁడో యొకఁడు పొందుననుట, యమపురము వాకిలిఁదెఱచు కుంచెకోలవంటిదై కలువకంటుల వంకరయైన కనుబొమ జనులకు మరులుకొలుపుచు నీసంసారమునం దెంతవఱకు మెలఁగుచుండునో యంతవఱకు శాస్త్రజ్ఞత్వాదిగుణములుగల పురుషుఁడుకూడ సద్గతులకుఁ బాత్రులు కాఁజాలరనిభావము. స్త్రీలతోడి సంగముకలవారికి సద్గతి యెక్కడిదని యాశయము. అలంకార ముపమ.

తే. శాస్త్రవిదుఁడైన బుధుఁడైన సనయుఁడైన
సద్గతికిఁ బోవు టరిది సంసారసరణి
యమపురద్వారములకవాటములఁ గుంచి
కలునుబలె విప్పుచున్నవి కలికిబొమలు.

తా. చెన్నారు కన్నులుగలవారగు చిన్నారి పూఁబోఁడుల వలపంపుగాలికి తీవియ వలె సొంపారు కనుబొమ, నరకపురద్వారముయొక్క తలుపుగడియఁ దీయు కుంచెకోల వలె (దుర్గతికిం జొనుప్పునదై) యీ సంసారమునందు వెలయుచుండఁగా నిందు వర్తించు పురుషుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడైనను, నీతిశాస్త్రకుశలుఁడైన, జ్ఞానసంపన్నుఁడైనను సద్గతికిఁ బాత్రుఁ డగుట యరిది.

అవ. రెండుశ్లోకములచే మన్మథునివింతనడవడిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృశః కాణః ఖఞ్జః శ్రవణరహితః పుచ్ఛవికలో
వ్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశతైరావృతతనుః ।
క్షుధా క్షామో జీర్ణః పిఠరకకపాలార్పితగళః
శునీమన్వేతి శ్వా హతమపిచ హన్త్యేవ మదనః ॥ 78

టీ. కృశః=(కూడునోరకమిచే దేహమునతోలు నెముకలుమాత్రము మిగులునట్లు) చిక్కినదియు, కాణః=గ్రుడ్డిదియు-లేక, 'కాణః కాకైకచక్షుషోః' అన్నట్లు ఒంటికన్నుగలదియు, ఖఞ్జః=కుంటిదియు - చేయరాని పని చేయుటంబట్టి దుడ్డుకఱ్ఱదెబ్బచేతఁ గాలువిఱిగిన దనుట, శ్రవణరహితః=చెవులులేనిదియు - చెవులు మొదలంట తెగినదియు, పుచ్ఛవికలః=తోఁకయందు విచ్ఛేదము నొందినదియు-తోఁక తెగినది యనుట, వ్రణీ = (దేహమెల్ల) గాయములు గలదియు - లేక కురుపులుగలదియు, కావుననే, పూయక్లిన్నః = (ఆ కురుపులనుండి కారునట్టి) చీముచేఁ దడిసినదియు, కృమికులశతైః = వందలకొలఁది పురుగుల సమూహములచేత, ఆవృతతనుః - ఆవృత=క్రమ్ముకొనఁబడిన - పురుగులంతటను వ్యాపించిన యనుట, తనుః = దేహముగలదియు, క్షుధా=ఆఁకటిచేత, క్షామః=క్షీణించినదియు, జీర్ణః=ముదిసి యంగములుబిగి వీడినదియు, పిఠరక...గళః - పిఠరక=కుండయొక్క, కపాల= పెంకుచేత, అర్పిత=ఉంపఁబడిన, గళః= మెడగలదియు-కుండయొక్క వలయముగానుండు మూతిపెంకు మెడయందుఁ దగులుపడియున్నది యనుట-కుండయందు తలదూర్చి యందలి యన్నమును బూర్ణముగాఁ దిని యంతమాత్రకే బలిసి తలను వెలికిఁదీయజాలక యిటునటుఁ గుండ నీడిచి కొట్టఁగా నదిపగిలి యడుగు పెంకు వేఱుపడినంత దానిమూతిపెంకు తనగొంతునఁ జిక్కుకొనియున్నదనుట-లేక, దొంగతనమునకై దండించుటకుఁగాను చట్టినో మంగలమునో నడుమ బొందఁజేసి మెడకుఁ దగిలింపఁబడినది యనియు గ్రామ్యము, ఇట్లు రోఁతఁబుట్టించు లక్షణములుగల, శ్వా=కుక్క, శునీం=ఆఁడుకుక్కను, అన్వేతి=వెంబడించుచున్నది - కలయిక కొఱకు వెనుకొనుచున్న దనుట, హతమపిచ = నశించినదానిని సైతము, మదనః=మన్మథుఁడు,

హన్త్యేవ=చంపనే చంపుచున్నాఁడు-మరలఁగొలిపి పీడించుచున్నాఁడనుట-చచ్చినదానినే చంపుట యన్యాయమనియు విచారింపఁడనుట, పలుగాకియైన మరుఁడు ఎవరిని ఏమి చాఁజేయఁడనుట. మరులు వలసూపరాని యిట్టియవలక్షణపుదశనున్న కుక్క మరులు కొనుట దానిస్వభావముకాదు, మరునిప్రభావమే యని యాశయము.

చ. కరము కృశించి కాల్ విఱిగి కన్నులు గానక పుచ్ఛహీనమై
పురుగులు గ్రమ్ము చున్నవ్రణపుంజము మే నలమంగ నాఁకటం
బరవశమై ఘటీముఖకపాలగళం బగుకుక్క వెంటితో
నరిగెడుఁ గూళజంతువులనైన వధించు మనోజుఁ డక్కటా. 78

తా. ఎమ్ములు తోలుగాఁజిక్కి, యొకకన్నుపోయి, కాలు విఱిగి, కుంటై, చెవులు మొదలంటఁ దెగి, తోఁకయుఁ దునిగి, దేహమంతయు గంట్లును బుండ్లునై వానినుండి కాఱు చీముచేఁదడిసి, అందుండిపుట్టిన లెక్కడరాని పురువులు దేహమునలెల్లఁ బ్రాఁకులాడ, ఆఁకటిచేఁ దఱిఁగి, ముదిమిచేఁ దూలి, కుండయొక్క వలయాకారపు మూఁతి పెంకు మెడఁ దగులుపడి, యిట్లు రోఁతలపాలై యున్న కుక్కసయితము తనచెడుగతిని దలంపక యొక యాఁడుకుక్కను జూచెనా మరులుకొని దాని వెనువెంటఁదగులుచున్నది. ఇది మరునిమహిమ. వాఁడేమి! ఇంచుమించుగాఁ జచ్చినదానిఁగూడ విడువక వలపుగొలిపి చంపనేచంపుచున్నాఁడు. ఏమి యన్యాయము!

శ్లో॥ స్త్రీముద్రాం ఝషకేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్పత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుధియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః।
తే తేనైవ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముణ్డితాః
కేచి త్పఞ్చశిఖీకృతాశ్చ జటిలాః కాపాలికా శ్చాపరే॥ 79

టీ. కుధియః=దుర్బుద్ధిగలవారును, కాఁబట్టియే, మూఢాః=వివేకము లేనివారును అగు, యే=ఎవరు, మిథ్యాఫలాన్వేషిణః సన్తః - మిథ్యాఫల=బూటకములైన ఫలములైనవానిని - అభూతచరము లగుటచే లేనివానితో సాటియగు స్వర్గాది మోక్షఫలముల ననుట, అన్వేషిణః సన్తః=వెదకునట్టివా రగుచు, సర్వా...కరీం=సర్వ అర్థ = సమస్తములైన ధర్మార్థ కామము లనెడిపురుషార్థములయొక్క, సమ్పత్=కలిమిని, కరీం=చేయునట్టిదియు - ధర్మార్థకామపురుషార్థముల సమృద్ధికి హేతువైనది యనుట, పరమాం=శ్రేష్ఠమైనదియు, ('జయినీం' అనుపాఠమున మన్మథునికి జయముగలిగించునదియు ననియర్థము), అగు, ఝషకేతనస్య=(చేఁప పడగయందుఁగల) మన్మథునియొక్క, ('కుసుమాయుధస్య' అనుచో పువ్వులు ఆయుధముగాఁగల మన్మథునియొక్క), స్త్రీముద్రాం=స్త్రీయనెడి ముద్రను - స్త్రీరూపముగా నున్నవానిచిహ్నము ననుట, ప్రవిహాయ=విడిచి,

యాన్తి=పోవుదురో – మఱొకమార్గమునఁ బోవుదురో యనుట – ప్రవ్రాజకు లగుదురో యని భావము, తే=ఆమూఢులు, తేనఏవ=వానిచేతనే–తనముద్ర నతిక్రమించుటచేఁ గుపితుఁడైన యామన్మథునిచేత నేయనుట, నిర్దయతరం=మిక్కిలి దయలేనట్లుగా, నిహత్య=తక్కువపడుపఁబడి, నగ్నీకృతాః=దిస్సమొలవారుగాఁ జేయఁబడిరి–దిగంబరులనెడి సన్న్యాసులు గావింపఁబడిరని యర్థాంతరము, ముణ్డితాః=తల గొఱిగింపఁబడినవారైరి – ముండితశిరస్కులైయుండు పరమహంసలుగాఁ జేయఁబడిరని యర్థాంతరము, కేచిత్=కొందఱు, పఞ్చశిఖీకృతాః=అయిదుశిఖలు గలవారుగా–అనఁగా సగము గొఱిగింపఁబడి సగముజుట్టుగలవారుగాఁ జేయఁబడిరి – పంచశిఖు లనఁబడుయతు లైరనుట, కేచిత్=కొందఱు, జటిలాః=జడలుదాల్చినవారైరి–మునులైరని యర్థాంతరము, అపరే=మఱికొందఱు, కాపాలికాశ్చ=తలపుఱ్ఱెతో బిచ్చమెత్తువారైరి – కాపాలికులను నొకతెగ సన్న్యాసులైరనుట–తనముద్రను బరిత్యజించినవారినెల్ల వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ జేసెనుగాని సౌభాగ్యసంపన్నులను జేయలేదనుట. లోకమున తీక్ష్ణదండులైన రాజులు తమ యాజ్ఞ నుల్లంఘించి యపరాధులైన జనులను కొందఱిని కలధనమెల్లఁ దీసికొని కట్టుగుడ్డసైతము లేకుండఁజేసియు, కొందఱిని తలయంతయు గొఱిగించియు, కొందఱిని సగముతలమాత్రము గొఱిగించియు, కొందఱిని జడలందాల్చునట్లుచేసియు, కొందఱిని పుఱ్ఱెతో బిచ్చమెత్తునట్లుచేసియు నెట్లు దండించునో అట్లే మన్మథుండనురాజును సంసారసుఖసాధనము స్త్రీయే యని సిద్ధాంతముచేసి దానిమీఁద తాను వేసియున్న స్త్రీరూపమైన ముద్రను ఎవఁ డుల్లంఘించి మఱొక మార్గమునఁ బ్రవర్తించునో వారిని వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ గావించి దండించు నని భావము. స్త్రీసంగము వదలి వైరాగ్యమునొందినవారిలోఁ గొందఱు దిస్సమొలగానుండు సన్న్యాసులుగాను (లేక దిగంబరులనెడి బుద్ధసన్న్యాసులుగాను) గొందఱు పరమహంసలుగాను గొందఱు పంచశిఖులను తెగవారుగాను, గొందఱు జడదారులుగాను, గొందఱు కాపాలికు లనెడి యొక తెగయతులుగాను నగుదురని యాశయము. ఇచట వైరాగ్యకృతములైన నగ్నత్వాదులను మన్మథకృతములుగా నుత్ప్రేక్షించుటచే ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది 'నూనమ్' ఇత్యాదివ్యంజకములు ప్రయుక్తములు కానందున గమ్యమగును.

చ. స్మరునకు సర్వలోకజయసంపద లీయఁగఁ జాలు ప్రౌఢలం
దరుణుల నింద సేయుట నధర్ములు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులుఁ గపాలకపాణులు దండహస్తులై
తిరుగుచు నున్నవారు రతిదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే. 79

తా. ఏమూఢులు బుద్ధిచెడినవారై ప్రత్యక్షముగా సకలార్థముల నొడఁగూర్చునదియు స్త్రీయనఁబడునదియు నైన మన్మథుని మేలిముద్రను గైకొనక వదలి స్వర్గము మోక్ష

మునసెడి కంటకఁ దలయరాని బూటకపుఫలముల వెదకుచుం బోవుదురో యట్టివారిని మన్మథుఁడు, లోకములో రాజులు తమముద్రను సరకు సేయనివారిని గావించునట్లు, మిక్కిలి యు దయమాలి కీడుపఱిచి వారిలోఁగొందఱిని గట్టుపుట్టము సైతము లేనివారినిగాను(దిగంబరులనుగా ననుట), కొందఱిని దలయంతయు గొఱిగింపఁబడినవారినిగాను(పరమహంసులనుగాననుట), గొందఱిని సగముతల గొఱిగించి సగము జుట్టుపెట్టఁబడినవారినిగాను, (పంచశిఖులనుగా ననుట), కొందఱిని తలయెల్ల జడలుగట్టినవారినిగాను (జడదారులనుగాననుట), కొందఱిని పునుకచిప్పలో బిచ్చమెత్తి బ్రతుకువారినిగాను(కాపాలికులనుగా ననుట) చేసి దండించినవాఁడయ్యె.

అవ. వేయేల, మహర్షులుసయితె మింద్రియముల నిగ్రహింపఁజాలినవారు గా రైరని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్బుపర్ణాశనా
స్తేఽపి స్త్రీముఖపఙ్కజం సులలితం దృష్ట్వైవ మోహం గతాః।
శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతం భుఞ్జన్తి యే మానవా
స్తేషా మిన్ద్రియనిగ్రహో యది భవే ద్విన్ధ్య స్తరే త్సాగరే॥ 80

టీ. వాతా...శనాః-వాత=గాలియు, అమ్బు=జలమును, పర్ణ=ఆకులును, అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారైన - శరీరయాత్రామాత్రమునకు వలయు గాలిని నీళ్లను బండుటాకులను భక్షించువారేకాని యింద్రియపుష్టికై మృష్టాన్నమును భుజించువారు కానట్టి యనుట, తే=ఆ, విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయః అపి=విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలుగాఁగల వారుకూడ, సులలితం=మిక్కిలి సుందరమైనట్టి, స్త్రీ...జం- స్త్రీ=స్త్రీలయొక్క- మేనక రంభ సత్యవతి మొదలైన సుందరీమణులయొక్క యనుట, ముఖపఙ్కజం=మోముఁదామరను, దృష్ట్వా ఏవ=చూచియే, మోహం=మోహమును, గతాః=పొందినవారైరి - ఆ స్త్రీలకు లోఁబడినవారైరనుట - ఇంద్రియముల నిగ్రహింపఁజాలక పోయిరనిభావము. యేమానవాః=ఏ సాధారణమనుష్యులు, సఘృతం = నెయ్యితోఁగూడినదియు, పయో...యుతం - పయః=పాలుతోడను, దధి=పెరుఁగుతోడను,యుతం=కూడినదియు, అగు, అన్నం=వరియన్నమును-మిక్కిలి వీర్యపుష్టికలిగించుమృష్టాన్నము ననుట, భుఞ్జన్తి=భుజింతురో, తేషాం=అట్టివారికి, ఇన్ద్రియనిగ్రహః=ఇంద్రియముల నడంచుట, భవేత్ యది=కలుగునేని, విన్ధ్యః=వింధ్యపర్వతము, సాగరే=సముద్రమునందు, ప్లవేత్=తేలును, ('విన్ధ్య స్తరే త్సాగరమ్' అనుపాఠమున వింధ్యము సముద్రమును దాఁటుననుట),బండలు నీటం దేలుట కన్నదియు విన్నదియుఁగాదు. కాన వింధ్య మెుకప్పుడును సాగరమునఁ దేలదు. వింధ్యము దేలుట యెట్లో యట్లె యింద్రియముల నిగ్రహించుటయు అసంభా

వితమేయగుననియాశయము. వాతాదులను గొను ఋషులకే యిటువంటియవస్థ గలిగి నప్పుడు మృష్టాన్నమును భుజించుమానవులనుగుఱించి చెప్పనేల యని భావము. ఇచట నింద్రియములకు గ్రహింపఁబడు సంబంధముండియు వింధ్యప్లవనదృష్టాంతముచే నట్టిసంబంధము లేమిని (అనఁగా అసంబంధమును) జెప్పుటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

చ. వనదళవాతముల్ మెసవుకవారు పరాశరకౌశికాదు లా
ఘనులును సుందరీజనులఁ గన్గొని మోహితచిత్తులైరి హే
చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివారలకున్ మనోజయం
బు నెగడు నేని వింధ్యము సముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే. 80

తా. శరీరయాత్రామాత్రమునకు పట్టిగాలి, నీళ్లు, ఆకు లలము లనెడి హేలకమైన యాహారమును దిని తపంబులు సలుపుచుండు విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలైన మహర్షులే సొగసులు కలుగు మేనక సత్యవతి మొదలైన చెలువలమొగమును జూచి నంతనే మోహముపాలై యుండఁగా, నెఁక నేయి పాలు పెరుఁగులతోఁ గూడినదై వీర్యపుష్టికలిగించు మంచి వరియన్నమును దిను సాధారణజనులకు నింద్రియనిగ్రహము కలుగు టెట్లు? అట్లు వా రింద్రియముల నిగ్రహించిరేని వింధ్య మనెడి పెనుకొండ సముద్రమునఁ దెప్పలఁ దేలదా.

ఇది శృంగారశతకమున సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతి యన్నది చతుర్థవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము—ఋతువర్ణనపద్ధతి.

అవ. ప్రసంగవశముగాఁ జెప్పవచ్చినదానిని జెప్పి ముగించి ప్రకృతమైన శృంగారమున కుపయోగించునదిగా ఋతువర్ణనము నారంభింపఁ గోరినవాఁడై లోకమునను వేదమునను, వసంతము మొదటిదిగా వ్యవహరింపఁబడుటవలన దాని నాఱుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిమళభృతో వాతాః శాఖా నవాఙ్కురకోటయో
మధురవిరుతోత్కణ్ఠాభాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్ ।
విరళవిరళస్వేదోద్గారా వధూవదనేన్దవః
ప్రసరతి మధౌ ధాత్ర్యాం జాతో న కస్య గుణోదయః॥ 81

టీ. వాతాః=వాయువులు-ఉపవనములనుండి పొలయు తెమ్మెరలనుట, పరిమళభృతః=పరిమళమునుదాల్చునవి-'విమర్దోత్థేపరిమళోగన్ధే' అన్నట్లు నానాపుష్పముల

సమ్మర్దమువలని వాసనావిశేషమును వలచునవి, అయ్యోను అనిశేషము, ఇట్లే మీదనెల్ల నెఱుంగునది, శాఖాః=(మామిడిమొదలైన మ్రానుల) కొమ్మలు, నవ అఙ్కుర కోటయః= క్రొత్తలైన మొలకలుగల కొనలుగలవి-మొనలయందు చిగిర్చినవనుట, అయ్యోను. పికపక్షిణాం=కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః= స్త్రీలు-ఆఁడుకోయిలలనుట, మధుర... భాజః-మధుర=మామిడిచిగుళ్ల వగరురసమును గ్రోలుటచే యింపైనట్టి, విరుత=ఎలుఁగు లందు, ఉత్కణ్ఠా=తమకమును, భాజః=పొందినవి-తీయని యెలుఁగులతోఁ గూయుటకుం దమిగలవియనుట, ('మధురవిరుతోత్కణ్ఠా వాచః'అనుపాఠమున, పికపక్షిణాం=కోయిల పిట్టలయొక్క, వాచః=పలుకులు, మధు...త్కణ్ఠా-మధుర=తీయని,విరుత=ఎలుఁగుల చేత, ఉత్కణ్ఠాః=ఉత్సుకములైనవియు-మధురమైనధ్వనిచేత నుత్సాహముగలవిగాఁ గనఁ బడునవియనుట-వానిపలుకులయుత్సాహము అందలికలరవముచేఁ దెలియునని భావము, కాఁబట్టియే, ప్రియాః=ఇంపైనవియు-కోయిలలు తమకంబుతో తియ్యని యెలుంగుల నిం పొరుపలుకులు పలుకు ననుట), అయ్యోను, వధూ...దనః-వధూ= స్త్రీలయొక్క, వదన+ ఇన్దవః=ముఖచంద్రులు-చందురునివంటి ముద్దుమొగములనుట, విరళ...ద్గారాః-విరళ విరళ=మిక్కిలిపలుచనైన-వేసవివేంద్రమువలేమిచే మిక్కిలి కొంచెముగాఁగలిగిన యనుట, స్వేద ఉద్గారాః=చెమటల చిందుటలుగలవి-అతిస్వల్పముగా చెమరించునవి యనుట- కావుననే మఱింత యనుభవయోగ్యములైనవనిభావము, అయ్యోను. ('విరళసురతస్వేదో ద్గారాః' అనుచో స్వల్పముగా రతిక్రీడయందు చెమట గాఱునవి యనుట), ఇచట ఉద్గారశబ్దమునకు గౌణవృత్తిచే గ్రామ్యత్వము గలుగదు. ఇట్లు ఇవి యెల్ల నగుటకు హేతువేమనఁగా, ధాత్ర్యాం=భూమియందు, మధౌ=వసంతము, ప్రసరతిసతి=వ్యాపిం చుచుండఁగా, కస్య=దేనికి-ఏవస్తువునకు, గుణ ఉదయః=గుణము పొడసూపుట-లేక, గుణము హెచ్చుట, న జాతః=కలుగదు-సకలవస్తువులకును గుణాతిశయము కలుగుననుట, కావుననే వాయువులు మొదలైనవి మనోహరములైనవని భావము.

చ. వలపు వహించె గంధగిరివాతపరంపర భూరిభూజశా
ఖలు చిగిరించె నింపెసఁగెఁ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం
బలుచని ఘర్మబిందువులు భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం
జెలువు ఘటింపఁజాలదు విశేషవసంతసమాగమం బిలన్. 81

తా. పుడమియందెల్ల వసంతఋతువు వ్యాపించి విలసిల్లు చుండఁగాఁ బ్రతివస్తువు నకు గుణ మతిశయించును. కాఁబట్టి యపు డుపవనములనుండి పొలయు నెలదెమ్మెరలు పలువగలపువ్వుల తావులు వలచుచుండును. మ్రాఁకుఁగొమ్మలు మొనలందెల్లఁ గ్రొంజిగుళ్లు మొలకెత్తి మురువుగాఁ జూపట్టును. కోయిలలు తీయని యెలుఁగెత్తి కొలకొలమని యిం

పాడుపలుకులు సొంపుతోఁ గూయును. ముద్దరాండ్రచందమున వంటి ముద్దుమొగంబులు మిక్కిలి పలుచగాఁ జెమరించుటచే మరింత యుపభోగయోగ్యములుగా నుండును.

శ్లో॥ మధురయం మధురై రపి కోకిలా, కలకలై ర్మలయస్యచ వాయుభిః।
విరహిణః ప్రహిణస్తి శరీరిణో, విపది హన్త సుధాపి విషాయతే॥ 82

టీ. అయం=ఈ–పూర్వముచెప్పఁబడిన యనుట, మధుః=వసంతుఁడు, మధురైః=యింపైన, కోకిలాకలకలైః=ఆఁడుకోయిలలయొక్క కలకలమను నెలుఁగుల చేతను–(‘కలరవైః’ అనుచో వాని యవ్యక్తమధురధ్వనులచేతననుట), మలయస్య=మలయపుఁగొండ యొక్క, వాయుభిశ్చ=తెమ్మెరలచేతను–మిక్కిలి హాయిగాఁ బొలయువానిచేత ననుట, విరహిణః=విరహము గలిగియున్న, శరీరిణః=ప్రాణులను–జనులననుట, ప్రహిణస్తి=నాశముసేయుచున్నాఁడు(‘ప్రణిహన్తి’ అనుచో నిదియే యర్థము). ఇంపైన కోయిలపలుకులు మొదలైనవానిచే వసంతుఁడెట్లు విరహిజనులను నాశముసేయుచుండఁగా, విపది=ఆపత్కాలమందు, సుధాఅపి=అమృతముకూడ, విషాయతే = విషమువలె నగుచున్నది–విషమువలె ప్రాణముల నలంచుననుట, హన్త=అక్కటా. ‘మధురయం’ ఇత్యాదివిశేషముచే ‘విపదిహన్త సుధాపివిషాయతే’ అను సామాన్యము సమర్థింపఁ బడినదిగాన అర్థాంతరన్యాస మలంకారము. అది ‘విషాయతే’ అనుచోఁ గలయుపమతో సంకీర్ణమగుచున్నది. అనుప్రాసమనెడి శబ్దాలంకారమును ‘మధురయం మధురైః’ ‘విరహిణః ప్రహిణస్తి’ ఇత్యాదులందుఁ దెలియునది.

తే. నిండుకొని వచ్చుగందపుఁగొండచల్ల
గాలియును బికకాకలీకారవంబు
విరహిజనుల వధించె నవ్వేళఁ గాన
నమృతమును విష మగు విపత్ప్రాప్తియందు. 82

తా. ఆపత్కాలమందు నమృతమువంటి వస్తువుగూడ విషమువలెఁ బ్రాణసంకటముగా నుండునుగాన జనులకు విరహముకలుగునపుడు కొలకొలమని పలుకుకోయిలల తీయనిపలుకులును, నల్లల్ల హాయిగాఁ బొలయుమలయమారుతములును, దుస్సహములుగా నుండును. కావున వసంతుఁడు వీనిని గొని విరహిజనుల ప్రాణముల నలంచుచున్నాఁడు.

అత వసంతము విరహిజనులకే కష్టముగానుండును గాని తక్కినవారి కట్లు గాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవాసః కిలికిఞ్చితస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః
కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్మేరో లతామణ్టపః।

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై ర్ముగ్ధా స్సితాంశోః కరాః
కేషాంచి త్సుఖయన్తి చాత్ర హృదయం చైత్రే విచిత్రాః స్రజః*॥ 83

టీ. పార్శ్వే=ప్రక్కను, కిలికిఞ్చితస్య=రోషము అశ్రువు హర్షము భీతి మొదలైనవానియొక్క సంకరముగానుండు శృంగారచేష్టావిశేషముయొక్క, ఆవాసః=ఉనికిపట్టును- ఉనికిపట్టయినవారును అనుట, ఇచట కిలికించితమునకు ఆధారమాత్రమే చెప్పఁగోరుటవలన 'ఆవాసః' అని ఏకవచనము గ్రహింపఁబడినదిగా వివేచించుకొనునది, 'రోషాశ్రుహర్షభీత్యాదే స్సఙ్కరః కిలికిఞ్చితః' అని కిలికించితలక్షణము, విలాస అలసాః=లీలలచే మందటిలినవారును- కటాక్షము భుజాక్షేపము మొదలైన వివిధవిలాసముల నల్లల్ల నీటుగులుకచేయువారు ననుట-ఇచట 'స్మరమన్దీకృతపీడా' యన్నట్లు వలపుచే సిగ్గు డిందుపఱుపఁబడి యుండుటవలన నాయికలు ప్రగల్భురాండ్రని తెలియునది, అగు, దయితాః=ప్రియురాండ్రును, కర్ణే=చెవియందు, కోకిల...రవః - కోకిలకామినీ=ఆఁడుకోవెలలయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురమైన, రవః=శబ్దమును, స్మేరః=వికసించినట్టి, లతామణ్డపః=పొదరిల్లును - తీఁగెయిల్లును - వికసించినపువ్వులుగల పొదరిల్లనుట, ఇచట పువ్వులయొక్క వికసించుట యనుధర్మము పువ్వులుగల పొదరింటియందు ఉపచరించునట్లు చేయఁబడెనుగాన పొదరింటిపువ్వులు వికసించె ననుటకు మాఱుగా పొదరిల్లే వికసించెనని చెప్పఁబడెను, కతిపయైః=కొంచెమేయగు - పెక్కండ్రైన రసాభాసమగునుగాన కొంద ఱనఁబడెను, సత్కవిభిఃసమం=మంచి కవులతోఁగూడ, గోష్ఠీ=ప్రసంగము, ముగ్ధాః=మనోహరములైన, సితాంశోః =చంద్రునియొక్క, కరాః=కిరణములు, విచిత్రాః=పలువిధములైన, స్రజః=పూచెండలును, అత్ర=ఈ, చైత్రే=వసంతమునందు, కేషాంచిత్ =కొందఱియొక్క - విరహులుకాని యితరులయొక్క యనుట, హృదయం=మనస్సును, సుఖయన్తి=రంజింపఁ జేయుచున్నది - అందఱియొక్క హృదయములను రంజింపఁజేయ వనుట. ఇటువంటి సౌభాగ్యముగలవారు కొందఱేగాన కొందఱినే రంజిల్లఁ జేయునని భావము. ఇచట దయితలుమొదలైన బహుకారణములు హృదయమును రంజించుటయను నొకకార్యమును సాధించుటకై పూనుటను జెప్పుటచే ద్వితీయసముచ్చయమలంకారము.

* ఈపద్యమునకుఁ బాఠాంతరము.

శ్లో॥ ఆవాసః కిల కిఞ్చిదేవ దయితాపార్శ్వే విలాసాలసః
కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్మేరో లతామణ్టపః।
గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై స్సేవ్యాః సితాంశోః కరాః
కేషాంచి త్సుఖయ న్త్యవేహి హృదయే చైత్రే విచిత్రాః క్షపాః॥

టీ. దయితాపార్శ్వే=ప్రియురాలిప్రక్కను, విలాస అలసః=లీలచే నల్లల్ల వర్ధిఁ

చ. ఘనకిలికించితప్రచురకేకాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల
స్వనములు వీనులందు సుమకేశాలినికుంజము పుష్పమాల్యముల్
వినుతకవిప్రసంగమును కే వెన్నెలతేటలు భాగ్యవంతు లౌ
జనులకుఁ జైత్రమాసమున కే సౌఖ్య మొసర్చు సుగంధితోయముల్.

తా. ఈవసంతకాలమందు, జంకెనచూపులు కన్నీళ్లు నుబ్బును వెఱపును బిరి గొన్న శృంగారంపుచేష్టలు పచరించుచుఁ, గడగంటఁజూచుట బొమలుత్రిప్పుట మొదలైన యొయ్యారంపువగలు పలుకుచుఁ, గొలఁకులఁ జెలువారుచుండు చిగురాకుబోండ్లును, చెవుల కింపుగాఁగూయు నాఁడుకోవెలలును, నిండారఁబూచిన పొదరిండ్లును, సరస వచనరచనా చతురు లైనకొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలును, జందురునిసొంపారు చల్లని తెల్లనివెన్నెలలును, పలువగలపూవుదండలును సౌభాగ్యసంపన్ను లైన యొకకొందఱికిమాత్రము గలిగి వారిని సుఖింపఁజేయును.

శ్లో॥ ప్రాస్థ స్త్రీవిరహానలాహుతికలా మాతన్వతీ మఞ్జరీ
మాకన్దేషు పికాఙ్గనాభి రధునా సోత్కణ్ఠ మాలోక్యతే।
అప్యేతే నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారపాటచ్చరా
వాన్తి క్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖణ్డశైలానిలాః॥ 84

టీ. అధునా = ఇప్పుడు-ఈ వసంత సమయమునందనుట, ప్రాస్థ...కలాం-ప్రాస్థ స్త్రీ=ప్రోషితభర్తృకలయొక్క, విరహ + అనల=వియోగాగ్నియొక్క, ఆహుతి కలాం=హవిస్సువేల్చు వ్యాపారమును-అగ్ని నెట్లు హవిస్సువేల్చి ప్రజ్వరిల్లఁజేయుదురో యట్లే యావిరహ మనెడియగ్నిని వేల్చి యుద్దీపింపఁజేయు ననుట - విరహాగ్నిని మిక్కిలి యుద్దీపింపఁ జేయు ననిభావము, ('ఆహుతికథాం' అనుచో ఆహుతి యనెడి వృత్తాంతము ననుట), ఆతన్వతీ = చేయుచున్నట్టిదైన, మాకన్దేషు = తియ్యమామిడి

చునట్టి, కిఞ్చిదేవ=ఒక్కింతయేయైన, ఆవాసః=నివాసమును, ('కర్ణే...కతిపయైః' అను పఱకు ఉభయపాఠములను అర్థము సమము), సేవ్యాః=సేవింపఁదగినవైన, సితాంశోః కరాః=చంద్రకిరణములు, చైత్రే=వసంతమునందు,విచిత్రాః=పూర్వోక్తములైన 'ఆవాసః' ఇత్యాది వివిధసుఖములచే వింతలైన, క్షపాః=రాత్రులు, కేషాంచిత్=కొందఱియొక్క, హృదయం = మనస్సును, సుఖయన్తి=రంజింపఁజేయుచున్నది. అవేహి=ఎఱుఁగుము.

తా. వసంతర్తువునందు ప్రియురాండ్రపజ్జ నీటుగులుక వసించుటచేతను, చెవి కింపైన యాఁడుకోవెలలపలుకులచేతను, పూచినపొదరిండ్లచేతను, కొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలచేతను, వెన్నెలలచేతను వింతలు సేయురాతిరులు కొందఱు పుణ్యాత్ములకే కల్గి వారిని మిక్కిలి రంజింపఁజేయునవి యెఱుంగుము.

చెట్లయందు, (గల అని శేషము), మంజరీ=పూగుత్తి, పికాఙ్గనాభిః=ఆఁడుకోవెలలచేత, స కౌతుకం=కౌతుకముతో, ఆలోక్యతే=చూడఁబడుచున్నది-ఇష్టమై యుండుటచేత నని భావము. నవ...చ్చరాః-నవ=క్రొత్తలైన, పాటలా=కలిగొట్టుచెట్లయొక్క, పరిమళ=వాసనలయొక్క, ప్రాగ్భార=అతిశయమును, పాటచ్చరాః=దొంగలించునవియు-కలిగొట్టుచెట్లయందప్పుడు క్రొత్తగాఁ బుట్టినపువ్వులనుండి బుగులుకొనుతావులతోఁ గూడినది యనుట, క్లాన్తి...కృతః-క్లాన్తి=బడలికలయొక్క, వితాన=సమూహముయొక్క, తానవ=తనుత్వమును-కృశత్వమునుట, కృతః=చేయునవియు-బడలికలనెల్లఁ బోఁగొట్టునవియనుట, అల్పాః=మందములైనవియు, నగు, తే=ఆ-ప్రసిద్ధములైన, ('అప్యేతే నవపాటలా...' అనుపాఠమున, అపిచ=మఱియును, ఏతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన యనియర్థము), శ్రీఖణ్డ...నిలాః-శ్రీఖణ్డశైల=చందనపుఁగొండయొక్క, అనిలాః=వాయువులు-మలయమారుతములనుట, వాన్తి=వీఁచుచున్నవి. మంజరీప్రభృతులచే వసంతము విరహిజనులకు దురంతదుఃఖకరమనియుఁ, గవగూడి యున్నవారికి పరమానందకరమనియుఁ దెలియుచున్నది. 'వియోగాగ్ని' యనుచోఁగల రూపకము 'ఆహుతికలామ్' అనుచో గలయుపమ యపేక్షితమగుటచే దానితో సంకరము నొంది శాబ్దమైన అనుప్రాసముతోడను సంకీర్ణమయ్యెడి.

చ. వరలు వియోగినీవిరహహవ్యవహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్చు భా
సురసహకారమంజరులఁ జూచి మదించెఁ బికంబు లత్తఱిన్
సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ
పరిమళభారచోరములు బంధురచందనశైలవాతముల్. 84

తా. వసంతకాలమున దియ్యమావులందుఁ బూగుత్తి బొడసూపుచున్నది. హవిస్సు అగ్నియందువలె యాపూగుత్తియు, దేశాంతరమునందుఁ బురుషులుండుటచే వారినెడఁబాసి గాసిపడుచున్న యెలనాగల మదనాగ్నిని మఱింత యధికముగాఁ జేయుచున్నది. దాని మెసవుటకై యాఁడుకోవెలలు మిక్కిలి యాతురతతోఁ జూచుచున్నది. చందనపుఁగొండనుండి చిఱుతెమ్మెరలు కలిగొట్టుచెట్లందుఁ క్రొత్తగా ననిచినపువ్వుల గుబులుకొనుతావులను గొల్లగొనుచు, బడలికలనెల్లఁ బాపుచు వీఁచుచున్నవి.

శ్లో॥ ప్రథితః ప్రణయవతీనాం, తావత్పద మాతనోతు హృది మానః।
భవతి న యావ చ్చన్దనతరుసురభి ర్మలయపవమానః॥ 85

టీ. ప్రథితః=ప్రసిద్ధమైన-మఱింతదృఢమైనయనుట, మానః=మానము-మనస్సుయొక్కబిగి-ప్రియుఁడు పరకాంతతోఁ గూడుట వలని యసూయచేఁ గలిగిన కోపమనుట 'స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోఽన్యాసఙ్గిని ప్రియే। శ్రుతే-వానుమితే దృష్టే' అని మానలక్షణము, చన్దనతరుసురభిః- చన్దనతరు=చందనపుచెట్లచేత-వానిపై వీఁచి వా

తావులతోఁ గూడుటచేతననుట, సురభిః=పరిమళించుచున్న, మలయపవమానః=మలయపర్వతపుగాలి, యావత్=ఎందాఁక, నభవతి=కలుగదో-వీవదోయనుట, తావత్=అందాఁక, ప్రణయవతీనాం=ప్రేమగల ప్రియురాండ్రయొక్క, హృది=మనసునందు, పదం=స్థానమును, ఆతనోతు=చేయునుగాక-అందాఁక నెలకొనియుండునను నుట. మలయమారుతము మిక్కిలి మదనోద్దీపకమైనదిగాన మానినులకుఁ బ్రియులయందలి మాన మెంతదృఢముగానుండినను ఆగాలి వీచఁగానే దానిని విడిచి యుండుటనే ప్రియులకు లోనగుదురని భావము.

తే. అంగజునిగంధసింధురం బనఁగఁ బరఁగు
మలయజసుగంధిమలయాద్రిమారుతంబు
మలయ దెందాఁక నందాఁక మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని మాన మమరు. 85

తా. మానినులకుఁ దమప్రియులయం దెంతప్రేమయుండియు వారు పరకాంతలతోఁ గలిసిన యాసుచే నాప్రేమ మడంచి మిక్కిలియుఁ గోపము పూనియుందురు. అయినను మలయ పర్వతమునందలి చందనపుచెట్లయొక్క వాసనలతోఁగూడిన చల్లనిగాలి మరులుకొలుపుచుఁ బయిని వీవకుండునంతవఱకే యాకోపము దాల్చియుండఁజాలుదురు గాని యది వీచెనా మానముపీడి వల ప్రగ్గలింపఁగాఁ దమంతియె ప్రియులకు వశమగుదురు.

శ్లో॥ సహకారకుసుమకేసర, నికరభరామోదమూర్ఛితదిగన్తే।
మధురమధువిధురమధుపే, మధౌ భవే త్కస్య నోత్కణ్ఠా॥ 86

టీ. సహ...అన్తే-సహకార=తియ్యమావుల, కుసుమ = పూవులయొక్క, కేసర నికరభర=అకరువుగుంపుల పెంపులయొక్క-మిక్కిలియెక్కువగా నిప్పటిలుచున్న యకరువులయొక్క యనుట, ఆమోద=వాసనలచేత, మూర్ఛిత=వ్యాప్తములైన, దిగన్తే=దిక్కులకొనలుగలదియు, మధుర...మధుపే-మధుర=తీయని, మధు=పూఁదేనియచేత-దానిని గ్రోలుటచేతననుట, విధుర=విహ్వలములైన-మత్తుగొని కళవళించుచున్న, మధుపే=తుమ్మెదలుగలదియు-మామిడిపూవుల యకరువుల వాసనలు బుగులుకొనుటచేతను దేనియలాని సొక్కుచు ఝుంకారములు సేయు తుమ్మెదలచేతను మిక్కిలి యుద్దీపకమైనట్టియనుట, మధౌ=వసంతమునందు, కస్య=ఎవనికి-స్త్రీకిఁగాని పురుషునికిఁగాని యనుట, ఉత్కణ్ఠా=తమి-మరుకేళియందు తమకము, నభవేత్=కలుగదు-అందఱికిని గలుగుననుట. కాఁబట్టి యెప్పుడు మానముమ విడుచుటయే యుక్తమనిభావము. అనుప్రాసము శబ్దాలంకారము.

తే. సరససహకారకుసుమకేసరసమూహ
గళితరామోదముయదిగంతరము మధుర

మధువిధురమధుపము మధుశ్రీమాసనమయ
మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప శ్రీ దిజ్జగమున. 86

తా. వసంతమునందు తియ్యమావులు పూచుటచే వానియందలి యకరువుల తావులు నలుగడల గుబులుకొనుచున్నవి. తీయనిపూఁదేనియలు క్రోలి సోలి తుమ్మెదలు పాటలు పాడుచున్నవి. ఇట్టికమ్మవాసనలచేతను గండుతుమ్మెదల పాటలచేతను మిక్కిలి మరులుకొలుపుచు వసంతమురాఁగా నప్పు డెట్టివానికేని మరుకేళియందుఁ దమి కలుగకపోవదు.

అవ. ఇఁక మూఁడుశ్లోకములచే గ్రీష్మఋతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అచ్ఛాచ్ఛచన్దనరసార్ద్రతరా మృగాక్ష్యో
ధారాగృహాణి కుసుమానిచ కౌముదీచ।
మన్దో మరు త్సుమనసః శుచి హర్మ్యపృష్ఠం
గ్రీష్మే మదంచ మదనంచ వివర్ధయన్తి॥ 87

టీ. అచ్ఛ...తరాః-అచ్ఛ అచ్ఛ=మిక్కిలియు నచ్ఛమైన-కడుందెల్లనైనయనుట, చన్దనరస=గందపుద్రవము చేత-అనుకుగా నున్నగందంపుఁబూఁతలచేత ననుట, 'గుణే రాగే ద్రవే రసః' అనియమరుఁడు, ఆర్ద్రతరాః=మిక్కిలితడిసినవారైన-వేఁడిమి శమించి చలువగలుగుటకై దట్టముగా మేనఁ గలప మలందుకొన్నవారైనట్టియనుట, మృగాక్ష్యః= జవరాండ్రును, ధారాగృహాణి=నీటిని దారలుగాఁగాని తుంపరలుగాఁగాని చల్లునట్టి యంత్రములుగల యిండ్లును, కుసుమానిచ=మల్లెలు మొదలయిన పువ్వులును, కౌముదీచ=వెన్నెలయును, సుమనసః=జాజిపువ్వుయొక్క - జాజిపూవుందావులతోఁ గూడినయనుట, 'సుమనా మాలతీ జాతీ' అని యమరుఁడు, మన్దః=మెల్లగాఁ బొలయునట్టి, మరుత్ = గాలియు, శుచి=(పాలగచ్చుచే) శుభ్రమైన, హర్మ్యపృష్ఠం = మేడమీఁదిభాగమును, గ్రీష్మే=వేసవికాలమునందు, మదం=ఉబ్బును, మదనంచ=మన్మథునిని-మరులుననుట, వివర్ధయన్తి=పెంచుచున్నది. ఇందు నొక్కకార్యమునకై కారణములు పెక్కు చెప్పఁబడుటం జేసి ద్వితీయమగు సముచ్చయ మలంకారము.

చ. అతిసితచందనార్ద్రరుచిరాంగులు భామినులుఁ సుగంధసం
గత మగుమందమారుతముఁ గౌముదియుఁ జలయంత్రగేహము
న్నతశుచి సౌధభాగము ఘనంబగువాసనఁ బూనుపుష్పసం
తతియు మదంబు దర్పకునిదర్పముఁ బెంపుగఁ జేయు వేసవిన్. 87

తా. వేసవికాలమునందు ననుకుగాఁ గలిపిన యచ్చంపుగందమును దట్టముగా నలందుకొనుటచే చల్లనైయున్న చెలువంపు మేనులుగల జవరాండ్రును, జలయంత్రములు గల

యిండ్లును, మల్లెలు మొదలగు పువ్వులును, బంధువెన్నెలయు, జాజిపూవుల తావులం గలసి హాయిగాఁ బొలయు గాలియు, పాలగచ్చు పూఁతలచే శుద్ధముగానుండు మేడలును, జనులకు మిక్కిలి సొంపుపెంపారఁ జేసి మన్మథవికారము నెసకొలుపును.

శ్లో॥ స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవన శ్చన్ద్రకిరణాః
పరాగః కాసారో మలయజరసః శీధు విశదమ్।
శుచిః సౌధోత్సఙ్గః ప్రతను వసనం పఙ్కజదృశో
నిదాఘర్తా వేత ద్విలసతి లభ న్తే సుకృతినః॥ 88

టీ. హృద్య ఆమోదాః = ఇంపైన వాసనగల, స్రజః = పూదండలును, వ్యజనపవనః = వీవనలగాడ్పును, చన్ద్రకిరణాః = చందురుని వెలుంగులును - వెన్నెలయు ననుట, పరాగః = పుప్పొడియు, కాసారః = (క్రీడించుటకైన) తమ్మికొలనును, మలయజరసః = గంధపు ద్రవమును- అనుకైన కలపమనుట, ('మలయజరజః' అనుచో గంధపుఁబొడి యనుట), విశదం = తేటయైన, శీధు = మద్యమును, ('సీధు' అనుచో నిదియే యర్థము), శుచిః=నిర్మలమైన - తెలిగచ్చుచే మెఱయుచు నేమఱికియు లేకుండుటచేఁ గ్రీడించుటకు రమణీయముగానున్న యనుట, సౌధ ఉత్సఙ్గః = మేడపయిభాగమును, ప్రతను = సూక్ష్మమైన–సన్నని, వసనం=వలువయు - జిలుఁగువస్త్ర మనుట, పఙ్కజదృశః = (తామరలవంటి కన్నులుగల) చెలువలును, అనెడి, ఏతత్ = ఇది -ఈ చెప్పఁబడిన భోగసాధనములెల్ల ననుట, నిదాఘఋతౌ = వేసవికాలము, విలసతిసతి = మిక్కిలియొప్పుచుండఁగా, సుకృతినః = పుణ్యశాలురు, లభన్తే = పొందుచున్నారు. ('నిదాఘార్తా హ్యేత త్సుఖ ముపలభ న్తే సుకృతినః' అనుపాఠమున నిదాఘ ఆర్తాః=వేసవిచేఁ బీడింపఁబడినవారైన, సుకృతినః = పుణ్యవంతులు, ఏతత్ = ఈపూర్వోక్తమైన వానినెల్ల, సుఖం = అనాయాసముగా - పుణ్యాత్ములుగాన కష్టములేకయే యనుట, ఉపలభన్తేహి=పొందుదురుగదా, యని యర్థము.) పుణ్యాత్ములుకానివారి కిట్టిభోగము లెట్లు కలుగునని భావము.

ఉ. కమ్మనిదండలుఁ జురఁటికోగాడ్పులు వెన్నెలయుం బరాగపుం
జమ్మును మంచిగంధమును ♦ సన్నపువల్వలు సీధుపానముం
దమ్మికొలంకు మేడయును ♦ దామరసాక్షు లనంగ నొప్పు భో
గమ్ములు పుణ్యవంతులకుఁ ♦ గాని లభింప వటంచ్రు వేసవిన్. 88

తా. గుమగుమవాసనలు మెండుకొను పూదండలును, వీవనలనుండి హాయిగాఁబొలయుగాలియు, చందురునిచలివెలుంగులును, కమ్మపుప్పొడియుఁ, దమ్మికొలఁకును, గలపంపుఁబూతయుఁ, జెఱకురసమునఁగాని యారెపువ్వులచేఁగాని చేయఁబడి మీఱైన తేటకల్లును,

ముక్తికి యిసుమంతయులేక తెలిగచ్చుచే మెఱయునట్టి మేడలును, జిలుఁగు పలువలును, జవరాండ్రును, వేసవికాలపు వేంద్రము నడంచి మిక్కిలి సౌఖ్యము నొసంగును. అయిన నివి పుణ్యాత్ములకే కలుగునుగాన వారే యాఋతువున నీభోగములనెల్ల ననుభవింతురుగాని తక్కినవా రనుభవింపనేరరు.

శ్లో॥ సుధాశుభ్రం ధామ స్ఫురదమలరశ్మిః శశధరః
ప్రియావక్త్రాంభోజం మలయజరస శ్చాతిసురభి।
స్రజో హృద్యామోదా స్త దిద మఖిలం రాగిణి జనే
కరోత్య న్తఃక్షోభం నతు విషయసంసర్గవిముఖే॥ 89

టీ. సుధాశుభ్రం=సున్నపుఁబూఁతచే స్వచ్ఛమైన - లేక, అమృతమువలె స్వచ్ఛమైన, 'సుధా స్యా ల్లేపనద్ర వ్యేఽమృతేచ' అని విశ్వము. ధామ=గృహమును, స్ఫురత్ అమలరశ్మిః = ప్రకాశించుచున్న తెల్లనికిరణములుగల - తెల్లనికాంతిచేఁ దుఱఁగలించుచున్న యనుట, శశధరః=చంద్రుఁడును, ప్రియా వక్త్ర అంభోజం=ప్రియురాలియొక్క మోముఁదామరయు - తామరపువ్వువలె మనోహరమైన ప్రియురాలి నెమ్మొగ మనుట, అతి సురభిః=మిక్కిలి పరిమళించుచున్న, మలయజరసః = చందనంపు ద్రవమును-అనఁగ గందంపుఁబూఁత యనుట, ('మలయజరజః' అనుచో చందనపుఁబొడి యనుట), హృద్య ఆమోదాః= యింపైన తావిగల, స్రజః = పూదండలును, అనెడి, తత్ ఇదం అఖిలం = ఆ యీసమస్తమును- పూర్వోక్తములైన భోగసాధనములన్నియు ననుట, రాగిణి= రాగముగల- విషయములందు రక్తిగలిగినట్టి, జనే=జనునియందు-విషయాసక్తుని విషయమందనుట, అన్తః క్షోభం=లోపలియొక్క కలఁతను- మనస్సును గలంచుటను, కరోతి = చేయుచున్నది. విషయ...విముఖేతు- విషయ సంసర్గ=విషయములతోడి సంబంధమునందు, విముఖేతు = పెడమొగముగలవానియందన్ననో - విరక్తునియందో యనుట, న (కరోతి) = (మనస్సు కలఁతను) జేయదు- విరక్తుని గలంపఁజాల దనుట.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి
గందమును గేళిసౌధంబుఁ గలికిమోముఁ
గాముకునకు వికారంబు గలుగఁజేయుఁ
గలఁకవాటింప వెపుడు నిష్కామునకు. 89

తా. అచ్చంపుఁ దెలిగచ్చుచే మెచ్చులుగులుకు గృహమును, తెలివెలుఁగులు దుఱంగలించుచున్న చందురుఁడును, విరిదమ్మివలె ముద్దుగోలుపు ప్రియురాలి నెమ్మొగంబును, గమగమతావులు గుబులుకొను గంధమును, కమ్మనివాసనలీను పూదండలు అనునివి యన్నియు విషయాసక్తుఁ డగువానిమనస్సును గలఁచునే కాని విషయవిరక్తుని గలంపఁజాలవు.

అవ. ఇఁక వర్షాకాలమును వర్ణింప నారంభించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తరుణీ వైషా దీపితకామా, వికసితజాతీపుష్పసుగన్ధిః ।
ఉన్నతపీనపయోధరభారా, ప్రావృట్ తనుతే కస్య న హర్షమ్ ॥ 90

టీ. ఇందు వర్షర్తువును దరుణితోఁ బోల్చుచున్నాఁడు-దీపితకామా=ఉద్దీపింపఁబడిన మన్మథుఁడుగలదియు- మన్మథు నుద్దీపింపఁజేయునదనుట, విక...గన్ధిః=వికసిత = విరిసిన, జాతీపుష్ప=జాజిపూవులచేత, సుగన్ధిః=మంచివాసనగలదియు (వర్షాపరముగా) జాజిపువ్వులు వికసించుటచేత వాసించునదియు-(తరుణీపరముగా)జాజిపువ్వులు దుఱుముటచే వాసించునని యర్థము, ('వికసితజాతిః పుష్పసుగన్ధిః' అనుపాఠమున వికసించినజాజిపువ్వులు గలదనియుఁ గావుననే పుణ్యమైన-అనఁగామనోజ్ఞమైన-వాసన గలదనియు రెంటికి నర్థము సమము- 'పుణ్యంత్రిషు మనోజ్ఞేస్యాత్' అనివిశ్వము), ఉన్న...భారా-ఉన్నత=పొడవైనవియు, పీన=బలిసినవియునగు, పయోధర=మేఘములయొక్క, భార=అతిశయముగలది అని మేఘపరము- పొడవులై బలిసిన చన్నులబరువుగలది యని తరుణీపరము, 'స్తనాబ్దౌ పయోధరౌ' అని వైజయంతి, అగు, ఏషా=ఈ, ప్రావృట్=వానకాలు, తరుణీ ఇవ=జవరాలివలె. ('తరుణీవేషా' అనుపాఠమున జవరాలి వేషమువంటి వేషముగల, ప్రావృట్=వర్షాకాలము, అని యర్థక్రమము), కస్య=ఎవనికి, హర్షం=సొంపును-సంభోగంపుఁదమిని, నతనుతే=చేయదు- ఎల్లవారికిని మరుకేళియందుఁ దమకము పుట్టించుననుట. వర్షర్తు వొకతరుణివలె కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించిన జాజిపువ్వులు గుబులుకొన్నదై, యున్నతపీనపయోధరములు గలదియునై యుండుటచే దానివలెనే తాను బ్రతివానికి సంభోగమునందుఁ దమికలిగించునని యర్థము. ఒకతరుణి యెట్లు గొప్పునఁ దుఱిమిన జాజిపువ్వుల గుమగుమతావులచేతను, నుదుటుగబ్బిగుబ్బలచేతను మరులుకొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాషకలిగించునో యట్లె వర్షర్తువును నలుగడల జాజిపువ్వులు వికసించి వాసనలు వెదచల్లుటచేతను, పొడవుగా మింటఁ బొడసూపు పెనుమబ్బులచేతను మరులుకొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాష కలిగించునని భావము. జాతీపుష్పవాసనయుం మేఘోదయమును స్మరోద్దీపకములుగాన నవిగల వర్షర్తువును స్మరోద్దీపకురాలగు తరుణితోఁ బోల్పఁబడినదని తెలియునది. ఇచట నలంకార ముపమ .ఇది శ్లేషానుప్రాణితమైనది.

క. కామోద్దీపకయు నము, ద్దామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ
స్తోమసుగంధియు నై స,ర్వామోద మొనర్చెఁ బ్రావృడంగన భళిరే.

తా. ఈవర్షర్తువు కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించు జాజిపువ్వులు తావులు గుబులుకొనుచున్నదై, పొడవులైన బలితంపు పయోధరములు(మబ్బులు,గుబ్బలు) గలిగి,

యొక తరుణివలె గొప్పటంజేసి దానివలెనే ప్రతివానికి మరుకేళియందుఁ దమి పుట్టించుచున్నది.

శ్లో॥ వియ దుపచితమేఘం భూమయః కన్దళిన్యో
నవకుటజకదమ్బామోదినో గన్ధవాహాః ।
శిఖికులకలకేకారావరమ్యా వనాన్తాః
సుఖిన మసుఖినం వా సర్వ ముత్కణ్ఠయన్తి ॥ 91

టీ. ఉపచితమేఘం=పుష్టినొందింపఁబడిన మేఘములుగల - బలితంపు మబ్బులు గ్రమ్మిన యనుట, వియత్=ఆకాశమును, కన్దళిన్యః=మొలకలుగల-క్రొమ్మొలకలు దలసూపిన, భూమయః=నేలలును, నవ...మోదినః- నవ=క్రొత్తలైన, కుటజ=కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ=కడప పుష్పలయొక్కయు, ఆమోదినః=వాసనలుగల, గన్ధవాహాః=గాడ్పులును- ఎలదోటలంపలి కొండమల్లెలు కడపపువ్వులు మున్నగువాని తావులఁగలసి పొలయు నెలదెమ్మెరలనుట, శిఖి...రమ్యాః-శిఖికుల=నెమిళ్ల గుంపుయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురమైన-లేక, మంద్రమైన, కేకా ఆరావ=కేకలశబ్దముచేత-కేకయనఁగా నెమిలికూఁత, రమ్యాః=మనోహరములైన, వనాన్తాః=అరణ్యప్రదేశములును-లేక, కేళీవనమధ్యప్రదేశములును, సుఖినం=సుఖముగల యట్టివాని, అసుఖినం వా=సుఖములేనట్టివాని-దుఃఖము గలయట్టివాని యనుట, సర్వం =అందఱిని, ఉత్కణ్ఠయన్తి=తమి గొలుపుచున్నవి-తమకాంతలతో సంభోగించుటకై మిక్కిలి తమకముగలవారినిగాఁ జేయుచున్న దనుట.

చ. జలధరమాలికాఖచితచారునభంబు నవాంకురప్రభా
లలితమహీతలంబును గలస్వనకేకికులోల్లసద్వన
స్థలములు జాతినీపకుటజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్
నెలకొని యెల్లవారలకు నింపుముదంబు ఘటించె నత్తఱిన్. 9

తా. వానకాలమున పెనుమబ్బులు పయింబయిఁ గ్రమ్ముకొన్న మిన్నును, క్రొమ్మొలకలు దలసూపిన నేలలును, ఎలదోటల కొండమల్లియలు కడపపువ్వులు మొదలగువాని తావులంగలసి వీఁచు కమ్మదెమ్మెరలును, నెమిళ్లగుంపులు కూయు నింపారుకూఁతలచే మిగుల సొంపు నింపు నడవిపట్టులును, వీఁడు సుఖి వీఁడు దుఃఖాత్ముఁడు అని భేదమెన్నక యందఱికిని దమతమ సుందరులతో రమించునట్లు తమి గొలుపుచున్నవి.

శ్లో॥ ఉపరి ఘనం ఘనపటలం, తిర్య గ్గిరయోఽపి నర్తితమయూరాః ।
క్షితిరపి కన్దళధవళా, దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి ॥ 92

టీ. ఉపరి=మీఁద, ఘనం=దట్టమైన, ఘనపటలం=మేఘముల సమూహము, ఉన్నది యని శేషము. తిర్యక్=అడ్డముగ - దిక్కులయందనుట, నర్తితమయూరాః -

నర్తిత=ఆడుచున్న - లేక, మేఘోదయమున నందుల్లాసముచే నాడుట గలదుగాన మబ్బులచే నాడింపఁబడిన, మయూరాః=నెమిళ్లుగల, గిరయోఽపి=పర్వతములును, ఉన్నవి అని శేషము. క్షితిరపి=భూమియు, కన్దళధవళా = పలువగల మొలకలచేత స్వచ్ఛమైనది. కాఁబట్టి, పథికః=తెరువరి - స్త్రీయువతిని విడిచి యాత్రాదికారణమున నితరదేశములం దిరుగుచున్నవాఁడనుట, దృష్టిం=చూపును, క్వ=ఎక్కడ, పాతయతి = పడవైచును-నిగిడించుననుట, ఎటుప్రక్కఁ జూచినను గామోద్దీపకములైన మబ్బులు మొదలైనవి గానంబడుటచే నెచ్చోటను వానికిఁ జూడ్కి నిగుడ్చుట కష్టముగా నున్నదని భావము. విరహిజనుల కీవానకాలము మిక్కిలి కష్టమైనదని పరమార్థము. ('దృష్టిం పథికస్య వారయతి' అనుచో పథికుని చూపును వారించుచున్నదని యర్థము. వాని నెటుప్రక్కను జూడనీయదనుట - నలుగడల మబ్బులు మొదలైనవి మనసులు గొలుపుచు గానంబడుటచే వాఁ డేప్రక్కను జూడఁజాలఁ డయ్యె నని భావము.)

తే. మీఁది మబ్బులమోసులు మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గందళమ్ములఁ బొదల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల శైలమ్ము లుండ
విరహిజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి విడియఁ జేయు. 92

తా. మీఁద, నలుపుబలుపు నెక్కినమబ్బులు పట్టనుగాఁ గ్రమ్మియున్నవి. చుట్టు నామబ్బులం జూచి చెలరేఁగి యాడుచున్న నెమిళ్లతోడం గూడిన కొండలు మెండుకొని యున్నవి. క్రింద భూమియంతయుఁ బలువగల క్రొమ్మొలకలచేఁ జెలువారుచున్నది. ఎటు చూచిన నివియన్నియుఁ గామోద్దీపకములై కనఁబడుచున్నవి. కాన యిల్లాలినిబాసి క్రుమ్మరుచున్న బాటసారి యేవంకను జూపు నిగిడింపఁ జాలకున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసిత మితః కేతకితరోః
స్ఫుర న్గన్ధః ప్రోద్యజ్జలదనినదస్ఫూర్జిత మితః।
ఇతః కేకిక్రీడాకలకలరవః పక్ష్మలదృశాం
కథం యాస్యన్త్యేతే విరహదివసాః సంభృతరసాః ॥ 93

టీ. ఇతః=ఈప్రక్క, విద్యు...సితం - విద్యుద్వల్లీ = మెఱుపుఁదీఁగయొక్క, విలసితం=స్ఫురణము - మెఱచుటయనుట, 'భవతి' (ఉన్నది) అని శేషము, ఇతః=ఈ చోట, కేతకితరోః=మొగలిచెట్టుయొక్క - దాసపూవులయొక్క యనుట, స్ఫురన్ = వ్యాపించుచున్న, గన్ధః=పరిమళము, 'వర్తతే' అని శేషము. ఇతః=ఈయెడ, ప్రోద్య...ర్జితం- ప్రోద్యత్=పయిని లేచుచున్న, జలద=మబ్బుయొక్క, నినద=ధ్వనియొక్క - ఉఱుమునుయొక్కయనుట, స్ఫూర్జితం=స్ఫురణమును, 'భవతి' అని శేషము, ఇతః= ఈచా

ము, కేకి...రవః- కేకి=నెమిళ్లయొక్క, క్రీడా=కేళులయందలి, కలకలరవః=కోలాహలధ్వనులును-లేక, మిక్కిలియు నవ్యక్తమధురములైన శబ్దములును, 'ఉజ్జృమ్భతే' (చెల రేఁగుచున్నవి) అనిశేషము. కాఁబట్టి, సంభృతరసాః-సంభృత=కడలుకొన్న, రసాః=శృంగారరసముగల - శృంగారరసమును గడలుకొలుపునట్టి యనుట - మెఱపుతీఁగలు మొగలిపూవాసనలు మొదలైనవానిచే శృంగారరస ముప్పొంగఁజేయునట్టి యనిభావము, ఏతే=ఈ-కామోద్దీపకములని ప్రసిద్ధములైన యనుట, విరహదివసాః=వియోగపుదినములు-ప్రియుల నెడఁబాసియున్న దినములనుట, పక్ష్మలదృశాం=స్త్రీలకు, కథం=ఎట్లు, యాస్యన్తి=కడచును- ఎట్లును గడవనేరవనుట. దినమొక్క యుగముగాఁదోఁచి కడపరానిదై యుండునని భావము. మెఱపుఁదీఁగలు మొగలిపూవాసనలు మబ్బుల యుఱుములు నెమిళ్లకూఁతలును శృంగారరసోద్దీపకములని కవిసమయము.—

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెఱుంగుఁదివెఁ లిక్కడఁ గేతకిగంధవైభవం
బిక్కడ భూరిగర్జితముఁ లిక్కడ మత్తమయూరనిస్వనం
బక్కట యీరసోజ్జ్వలముఁ లైనదినంబులు మన్మథార్తివెం
పెక్కువియోగినీజనులకెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్. 93

తా. ఒక్కయెడఁ దళతళమని మెఱపుఁదీఁగె మెఱచుచున్నది. ఒకచోట మొగలిపూవులతావులు బుగులుకొనుచున్నది. మఱియొకచక్కి పొడ తెంచుచున్న మబ్బ యుఱుముచున్నది. ఇంకొకవంక నెమిళ్లు కలకలమని యాడుచుఁ గూయుచున్నవి. ఇవి యెల్ల నీదివసములయందు శృంగారరస ముప్పొంగఁజేయునవి. ప్రియుల నెడఁబాసి యున్న యువతులు మిక్కిలియు మరులుకొలుపునిట్టిదినముల నెట్లు గడపుదురో తెలియరాదు.

శ్లో॥ అసూచీసఞ్చారే తమసి నభసి ప్రౌఢజలద
ధ్వనిప్రాజ్ఞంమన్యే పతతి పృషతానాంచ నిచయే।
ఇదం సౌదామన్యాః కనకకమనీయం విలసితం
ముదంచ మ్లానించ ప్రథయతి పథి స్వైరసుదృశామ్॥ 94

టీ. తమసి=చీఁకటి, అసూచీ సఞ్చారేసతి= సూదియొక్క తిరుగుటలేనట్టి దగుచుండఁగా - సూదిమొన మోపునంతమాత్రమేని యెడములేనట్లు క్రమ్ముకొను చుండఁగా ననుట-కారు క్రమ్ముకొనుచుండఁగా ననిభావము, నభసి=ఆకాశము, ప్రౌఢ... మన్యే సతి-ప్రౌఢ= గంభీరమైన, జలదధ్వని=మేఘ గర్జితముచే- ఉఱుముచేత, ప్రాజ్ఞంమన్యే=తన్ను మాటకారిగా నెన్నుకొనునది యగుచుండఁగా-మిక్కిలి యుఱుములతో నిండిన దగుచుండఁగా ననుట, ('ప్రౌఢజలదధ్వని ప్రాయే' అనుచో బెడిదములైన యుఱుములచేఁ దఱచైనది యగుచుండఁగా ననుట), పృషతానాం = నీటిబిందువులయొక్క.

నిచయే=సమూహము, పతతిసతి=పడుచుండఁగా, ('పతతివృషదాంనీరనిచయే' అనుచో, వృషదాం=వడగండ్లయొక్క, నీరనిచయే=నీటితోఁగూడిన సమూహము, పడుచుండఁగా ననుట), కనకకమనీయం – కనక=బంగారువలె–ఒరగంటియందలి బంగరుగీరవలె ననుట, కమనీయం=మనోహరమైన, ఇదం=ఈ, సౌదామిన్యాః=మెఱపుఁదీఁగెయొక్క, విలసితం=స్ఫురణము – మెఱచుటయనుట– ఒరగంటియందు తళతళలాడు బంగారు గీఱవలెఁ బొలుపై మెఱచుచున్న మెఱుపనుట, స్వైరసువృశాం= అభిసారికలకు, పథి=ప్రియునిఁగూర్చి పోవుమార్గమునందు, ముదంచ=(మార్గమును దెలుపుటచే) సంతోషమును, మ్లానించ=(తమ్ము దెలిపుచ్చుటచే) వాఁడుటను– విన్నఁదనమనుట, ప్రథయతి = ప్రకటించుచున్నది– కలిగించుచున్నదనుట, మెఱుపులు మెఱచుట, కటికచీఁకటిలోఁ గానరాని మార్గమును దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁబోవుచున్న తమ్ము బయలుపఱుచుటచే సంకోచమును అభిసారికలకుఁ గలిగించినదని భావము. వేసాదులందాల్చి ప్రియునిం గూర్చి సంకేతస్థానమునకుం బోవునది యభిసారికయని తెలియునది. 'కాన్తాభిసరణోద్యుక్తా స్మరార్తా సాభిసారికా' అని తల్లక్షణము.

చ. ఘనతిమిరంబు నూది కనకాకాశ మొసంగమి మీఁద వారిద
స్వనముల మిన్నుపిక్కటిలన్ వారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ
గనకపురేఖలం దెగడుకారుమెఱుంగులు జారకామినీ
జనములకున్ ముదంబును విషాదమునుం బ్రకటించెఁ బ్రోవలన్. 94

తా. కటికచీఁకటి నూదివేసిన మోపునంతయెడమును లేనట్లు నిబిడముగాఁ గ్రమ్ముకొనుచుండఁగాను, జెడిపములైన యుఱుములచే మిన్నెల్ల మ్రోగుచుండఁగాను, చినుకులు పడుచుండఁగాను, ఒరగంటియందు రాచిన బంగరుగీఱవలెఁ దళతళ మెఱచుచున్న మెఱపుఁదీఁగ యభిసారికలకుఁ జీఁకటిలోఁ గానరానిమార్గముం దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁబోవుచున్నఁ దమ్ము వెలిపుచ్చుటచే సంకోచమును గలిగించుచున్నది.

శ్లో॥ ఆసారేణ న హర్మ్యతః ప్రియతమై ర్యాతుం బహిః శక్యతే
శీతోత్కమ్పనిమిత్త మాయతదృశా గాఢం సమాలిఙ్గ్యతే।
జాతాః శీకరశీతలాశ్చ మరుతో రత్యన్తఖేదచ్ఛిదో
ధన్యానాం బత దుర్దినం సుదినతాం యాతి ప్రియాసఙ్గమే ॥ 95

టీ. ప్రియతమైః =వల్లభులచేత – పతులచేత, ఆసారేణ=వడగండ్లచేత – వడగండ్లు పడుటంబట్టి యనుట, హర్మ్యతః=ఉప్పరిగనుండి, బహిః=వెలుపలికి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=అలవికాదు – వడగండ్లు పడుటవలనఁ బురుషు లుప్పరిగలను విడిచి బయటఁబోవనేర రనుట, ఆయతదృశా=(విశాలమగు కన్నులుగల) చెలువచేత, శీత ఉత్కమ్ప నిమిత్తం=చలిచేతనైన వడఁకు కారణముగా – చలిచేఁ గలిగినవడఁకుం బోఁగొ

ట్టుటకై యనుట, గాఢం=మిక్కిలిబిగిగా, సమాలిఙ్గ్యతే=కౌఁగిలింపఁబడుచున్నది. శీకరశీతలాః=తుంపరలచే చల్లగానున్నవియు, రత్యా...చ్ఛిదః - రతి అన్త=మరుకేళి కడపటఁగలిగెడు, ఖేద=శ్రమమును, 'శ్రమఃఖేదోఽధ్వరత్యాదేర్జాతః స్వేదాది భూమికృత్' అని ఖేదలక్షణము, ఛిదః=త్రుంచునవియును - సురతంపుకడపటఁ గలుగుబడలికను బాపునట్టివి యనుట, అగు, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః=పుట్టినవి - వీఁచుచున్నవనుట, కాఁబట్టి, ధన్యానాం=పుణ్యాత్ములకు, ప్రియాసఙ్గమే సతి=కాంతతోడి సంభోగము ఉండఁగా,దుర్దినం=దుష్టదినమైనను-మబ్బుక్రమ్మిన దినమైనను అనియుగ్రాహ్యము, 'మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమ్' అని యమరుఁడు, సుదినతాం=మంచిదినమగుటను, యాతి=పొందుచున్నది - మంచి యుప్పరిగలు వాలుఁగన్నులయొప్పులాండ్రు మొదలైన భాగ్యవిశేషములుగల పుణ్యాత్ములకుఁ మబ్బుక్రమ్మి పసమాలినదినములుకూడ మిక్కిలి సుఖప్రదములై మంచిదినములవలెనే యుండును. పుణ్యహీనులకో యట్లుగాదని భావము. ఇచట 'దుర్దినమపి సుదినతాం యాతి'అనుచో స్ఫురించు విరోధము క్రిందఁ జెప్పఁబడిన సమాధానములచే నాభాసితమయ్యెంగాన విరోధాభాస మలంకారము.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికిం జన శక్యము గాకయుండె నా
సారముచేత శీతమున కజవ్వనికౌఁగిలి గల్గె శీకరో
దారసమీరణంబు సురతశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం
బౌరయ నయ్యెడన్ సుదినమయ్యెఁ గృతార్థుల కంగనారతిన్. 95

తా. మబ్బుక్రమ్మిన కొఱగానిదినము జనులను వడగండ్లుకురిసి యిండ్లు వెడలనీయకయును,జలిపుట్టించి మిక్కిలి వడఁకునట్లును,తుంపరలతోఁగూడిన వాయువులను జిల్లుమని వీవఁజేసి గాసిపడునట్లును జేయుచున్నది. ఇట్టిది సామాన్యముగా నందఱికి బాధకరమగుటచేఁ జెడుదినమయ్యు ప్రియాసంగమభాగ్యముగల పుణ్యాత్ములకది యావడగండ్లు మున్నగు వానిచే సుఖమునే కలిగించి తాను సుదినమే యగుచున్నది. ఎట్లన వడగండ్లు, కురిసి వారిని బయటపోనీయక మేలి యుప్పరిగలయందే యిందువదనలతో సుఖముగావసించి యుండునట్లు చేయును. చలి వారిప్రియురాండ్రకు వడఁకుఁబుట్టించి వారినిబిగియఁ గౌఁగిలింపఁజేయుటచే బిగికౌఁగిలింతల సొంపును గలిగించుచున్నది. తుంపరతోఁగూడిన చలిగాలి, మరుకేళియం దలసి సొలసియున్నవారి యలఁతయెల్ల దీర్చుచున్నది. ఔరా! దుర్దినమైనను బుణ్యాత్ములకు సుదినమే యగుంగదా !.

అవ. ఒకశ్లోకముచే శరదృతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్ధం సుప్త్వా నిశాయాః సరభససురతాయాససన్నశ్లథాఙ్గః
ప్రోద్భూతాసహ్యతృష్ణో మధుమదనిరతో హర్మ్యపృష్ఠే వివిక్తే ।

సమ్భోగక్లాన్తకాన్తాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో
జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి న సలిలం శారదం మన్దపుణ్యః ॥ 96

టీ. నిశాయాః=రాత్రియొక్క, అర్ధం=సగము, సుప్త్వా=నిదురించి-రాత్రి తొలి రెండుజాములు నిద్రచేఁగడపి యనుట, ('అర్ధం సుప్త్వానిశాయాః'అనుచో రాత్రి సగము సెట్లోకడపి యని యర్థము), సరభస...ఙ్గః- సరభస=ఉరవడితోఁ గూడిన, సురత=రతిచేతఁ గలిసిన, ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=వాడి, శ్లథ=క్రిదిలిన-ఓగివీడి సోలిన యనుట, అఙ్గః=అవయవములు గలవాఁడును. 'మధ్యం నక్త ముదాహృతం శరదిచ ప్రత్యూషకాలే హిమమ్' అను భోజనచర్యనుబట్టి శరత్కాలమం దర్ధరాత్రసురతమే భోగ్యము గాన నప్పుడు *రతికేళిసలిపి యలసియున్నవాఁ డనుట,కావునసే, ప్రోద్భూత...తృష్ణః- ప్ర+ఉద్భూత = మిక్కిలియుం బుట్టినదియు, కావునసే, అసహ్యా=సహింపరానిదియు నైన, తృష్ణః=దప్పిగలవాఁడును, మధు...నిరతః- మధు=సంభోగమునకు ముందు త్రాగిన మద్యముచేతనైన, మద=మత్తుచేత, నిరతః=పరవశుఁడును, మదమనఁగా 'మదిరాది కృతో మోహో హర్ష వ్యతికరో మదః' అని మద్యపానముచేతఁ గలిగినమోహము (తెలివి తప్పుట), ఇట్టివాఁడై, వివిక్త=ఏకాంతమైన, హర్మ్యపృష్ఠే=మిద్దెమీఁది భాగమున, కర్కరీతః=కర్కరివలననుండి - గిండివంటి మట్టిపాత్రమిననుండి, సమ్భోగ...వర్జితం- సమ్భోగ=రతిచేత, క్లాన్త=వాడిన-అలసిన, కాన్తా = తన ప్రియురాలియొక్క,శిథిల= సోలునట్టి, భుజలతా=తీఁగవంటి బుజముచేత, ఆవర్జితం=ధారగాఁ బోయఁ బడినదియు, శారదం=శరత్కాలమును సంబంధించినట్టిదియు, నైన, సలిలం=జలమును - †హంసోద

* దీనిచే నాయకుఁడు కామతంత్రవశలుండనియు నాయిక మూఁడవజామున రతి గోరునదగుటచే శంఖినియనియుఁ దెలియునది. 'రమయతిచ తృతీయే శఙ్ఖినీ మార్ధ్రిభావాం, గమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే' అనియు 'కుసుమితవనమధ్యే కూచిమార స్తృతీయే తిమిరనిబిడయామే శఙ్ఖినీం సంలభేత' అనియు శంఖినీలక్షణము తెలియునది.

† ద్రవ్య రత్నమాలయందు 'అహ్ని తప్త మహిమాంశురశ్మిభిః, శీత మప్సు శశిరశ్మిభిర్నిశి। ఏవమేవ తదహర్నిశంస్థితం, తచ్చ హంసజలనామకం స్మృతమ్' పగలు సూర్య కిరణములచేఁ గ్రాఁగి రాత్రి చంద్రకిరణములచేఁ జల్లనై యుల్లి చేయుంబడలు నుండుజలము హంసజలమనఁబడును' అని హంసజలలక్షణము చెప్పంబడియె. దీనిని ద్రాగుటచేఁగలుగు గుణములు 'ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘుచశీతలమ్। వృషం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాన్తికృత్పరమ్' అని యందె చెప్పఁబడినవి. మఱియొకచో శరత్కాలమందు దీనిని ద్రాగునియమము 'కర్పూరాగరుజం సితాద్యభిరసై ర్హంసోదకం[illegible]। పాథ [illegible]హరం శిశిరతో ముగ్ధాఙ్గనాలిఙ్గనమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది.

కమునకుట, జ్యోత్స్నా... ధారం- జ్యోత్స్నా=వెన్నెలచేత, భిన్న=కూడినట్టియు, కావ్రణసే, అచ్ఛ=తెల్లనైనట్టియు, ధారం యథాతథా=ధారకలుగునట్లుగా, మన్దపుణ్యః=భాగ్యహీనుఁడు, న పిబతి=త్రాఁగఁడు- భాగ్యవంతుఁడే త్రాగుననుట. శరత్తున నెవఁడు నభిశేయుని రతిసలిపి యలసి బలుదప్పిగొని యిట్టికామిని పోసినజలమును త్రాగునో వాఁడే ధన్యుఁడని భావము.

చ. ప్రియముగ రేసగంబు నిదురించి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి దగఁ జెంది యాసవమదాలసుఁడై రతిఖిన్నకామినీ
శయమునఁ గర్కరీగళితశీచంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యుఁ డిం వెసఁగఁ ద్రాగు రహస్థితసౌధసీమలన్. 96

తా. ఎవఁడు రాత్రికి తొలిరెండుజాములు నిదురించి పిదప సురపడిగా మరుకేళి సలిపి యలసిసొలసి మిక్కిలియుఁ దప్పిగొన్నవాఁడై, మును త్రాగియున్న మద్యంపుమత్తునఁ బడఁబడుచు, నొంటిగా నుప్పరిగమీఁదనుండి, రతియందు నలంగిన తనచెలువ చేతులు సోలగిండిని వంచి నీరుపోయఁగా, నచ్చంపుఁదెలి వెన్నెలతోఁగూడి తెల్లగాఁ బడుచున్న యాధారను త్రాగఁడో వాఁడు భాగ్యహీనుఁడే యగును.

అవ. ఇపుడు రెండుశ్లోకములచే హేమన్తమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హేమన్తే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా మాఞ్జిష్ఠవాసోభృతః
కాశ్మీరద్రవసాన్ద్రదిగ్ధవపుషః ఖిన్నా విచిత్రై రతైః।
వృత్తోరుస్తనకామినీజనకృతాశ్లేషా గృహాభ్యన్తరే
తామ్బూలీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే॥ 97

టీ. హేమన్తే=మంచుకాలమునందు, దధి...రశనాః- దధి దుగ్ధ సర్పిః=పెరుఁగు పాలు నేయి అనునివి, అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారును, పాలును నేయియు చలువను బోఁగొట్టునుగాన వానిని సేవించుటదగునుగాని చలువహెచ్చించు పెరుఁగు నుపయోగించుట యీఋతువునఁ దగునా యన్నచో నాయుష్కాముఁడైనవాఁడు హేమంతమునను పెరుఁగు సేవింపవచ్చునని భోజరాజు చాయుచర్యయందు ఋతుప్రస్తావమున 'త్రిషుచ దధి నిషేవ్యం గ్రీష్మకాలే వసన్తే శరదిచ పరివర్జ్యం వాఞ్ఛతా దీర్ఘమాయుః। యది ఖలు పరివాఞ్ఛా సేవ్యతాం సర్వకాలం, సహగుడ మధుపాత్రే శర్కరా ముద్గయూషైః' అనిచెప్పియున్నాఁడుగాన దోషము లేదని తెలియునది; మాఞ్జి...భృతః-మాఞ్జిష్ఠ=మంజిడి వన్నెగల, వాసః = వలువలను, భృతః = తాల్చువారును - మిక్కిలి యెఱుపువన్నె వలువలు గట్టువారనుట, 'నిర్వాతం భవనం సురక్తవసనం వహ్నేః పరం సేవనమ్' అని మంచియెఱ్ఱనివలువ వసంతమునఁ గట్టఁదగినదిగాఁ జెప్పఁబడియు నిట మతాంతరముంబట్టి హేమంతమునం

దును గట్టించగినదిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది, కాశ్మీ...వపుషః-కాశ్మీరద్రవ=కుంకుమపంకముచే, సాన్ద్రి = దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయఁబడిన, వపుషః = దేహములుగలవారును, విచిత్రైః=బాహ్యములని అభ్యంతరములని నానావిధములైన, రతైః= సురతములచేత, భిన్నాః=అలసియున్నవారును, వృత్తో...శ్లేషాః-వృత్త=వర్తులములును, ఊరు=గొప్పలునునైన, స్తన=చన్నులుగల, కామినీజన=స్త్రీసమూహముచేత, కృత=చేయఁబడిన, ఆశ్లేషాః=కౌఁగిలింతలుగలవారును-ఇదియే 'కస్తూర్యాగురుకుఙ్కుమైరతికృతం పానంతటాకస్థితం।శీతంనైవవిదీర్యతే ప్రియతమై రాలిఙ్గనం కమ్బలమ్'అని చెప్పఁబడియున్నది. తామ్బూలీ...ముఖాః-తామ్బూలీదళ=తమలపాకులచేతను, పూగ = పోఁకలచేతను, పూరిత=నిండింపఁబడిన, ముఖాః=నోళ్లుగలవారును - బాగాలు నములుచుండువారనుట, ఇట్టివారైన, ధన్యాః = భాగ్యవంతులు, గృహ అభ్యన్తరే = యింటిలోపల, సుఖం యథా తథా=సుఖముగా, శేరతే=నిదురింతురు. తాంబూలము మనస్సునకు సొంపుఁబుట్టించుట మొదలైన బహుగుణములు కలిగించుటచే దానిని నములుట యిట్లు చెప్పఁబడినది- ఇది చారుచర్యయందు- 'మనసోహర్షణం శ్రేష్ఠం రతిసంమదకారణమ్। ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం ప్రస్త్రీశోధనమ్। ముఖశుద్ధికృమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరంపరమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది.

చ. ఘృతదధిదుగ్ధభోజన మొకింత భుజియించి సురంగవస్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమము హెచ్చుగ మేన నలంది ధన్యుల
ద్భుతరతిఖిన్నులై విడెము పుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా
కృతపరిరంభులై కడు రమింతురు మేడలలోన సీతునన్. 97

తా. హేమంతమునందుఁ దానికనుగుణమైన యుపచారముగా వీర్యవృద్ధికరమైనదిగానఁ దొలుత నెయ్యి పాలు పెరుగుతోఁగూడిన మృష్టాన్నమునుగుడిచి,పిదప మెయి నిండ కుంకుమపూవు కస్తురి మొదలగువానితో మెదిచినకలపం బలందుకొని, పలువిధములైన సురతక్రీడలు సలిపి యలసిసొలసి, గబ్బిగుబ్బలాండ్ర బిగికౌఁగిలింతలం జొక్కి యెప్పుడు బాగాలునములుచు నుండు సుకృతాత్ములు సుఖముగా గాలిలేని యింటిలోపలిభాగమునందు నిదురింతురు.

శ్లో॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియఙ్గుద్యుతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్ద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమన్దారదామ్ని।
యేషాం నో కణ్ఠలగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోదదక్షా మృగాక్షీ
తేషా మాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతి యూ
[నామ్॥

టీ. ప్రో ద్య... ధృతి-ప్రోద్యత్ = పొడసూపుచున్న, ప్రౌఢ=ప్రవృద్ధములైన-చక్కఁగాఁ బెరిఁగియున్న, ప్రియఙ్గు=ప్రేంకణపుఁ జెట్లయొక్క, ద్యుతి = కాంతిని-అవి యెదుగుటచేఁ గలుగుశోభను, ధృతి=తాల్చినవియు, విక...రేఫే- వికసత్=వికసించుచున్న, కుంద=మొల్లలచేత, మాద్యత్=మత్తిలుచున్న, ద్విరేఫే=తుమ్మెదలుగలదియు, ప్రాలేయ... దామ్ని - ప్రాలేయవాత=మంచుగాలిచేత, ప్రచల=కదలునదియు, కావున నే, వికసిత=విరిసినవియు, ఉదార=రమ్యములైనవియు, నగు, మన్దారదామ్ని=మందారపుఁ బూదండలుగలదియు, ('విలసితోదార మన్దారధామ్ని' అనుపాఠమున, మంచుగాలిచే చలించునవియు, కావున నే, విలసిత=ప్రకాశించుచున్నవియు, ఉదార=రమ్యములైనవియునగు, మన్దారధామ్ని=వేపచెట్లకు స్థానమైనది-లేక సంతానకవృక్షములకుఁ బట్టు అయినదని యర్థము. 'పారిభద్రో నిమ్బతరుర్మన్దారః పారిజాతకః' అని యమరుఁడు) ఇటువంటిదైన, కాలే=హేమంతసమయమునందు, యేషాం యూనాం = ఏవయసుకాండ్రకు, తుహిన...పక్షా - తుహిన=మంచును, క్షోద=నివారించుటయందు, పక్షా=సమర్థురాలైన ('తుహిన క్షోదరక్షా' అనుపాఠమున, తుహిన=మంచుయొక్క, క్షోద=పొడినుండి-తుంపరనుండియనుట, రక్షా=రక్షించునదని యర్థము)-గుబ్బచన్నులు వెచ్చగానుండునుగాన వానిఁ గౌఁగిలించుటచే మంచుతుంపరలవలని చలిని బోఁగొట్టఁజాలినదనుట, మృగాక్షీ=(లేడివంటి కన్నులుగల) స్త్రీ, క్షణమపి=అల్పకాలమైనను, కణ్ఠలగ్నా=మెడయందుఁ దగులుపడినది- మెడయం దాలింగనము చేయఁబడినది-లేక, తమ మెడ నాలింగనము చేసినది, నో=కాదో, తేషాం=వారికి-ఆవయసుకాండ్రకు, ఆయామ యామా సతీ- ఆయామ=నిడివిచే విశిష్టములైన-నిడుపలైన యనుట, యామా సతీ=జాములు గలదియగుచు - విరహవేదనచే జాములు మిక్కిలి గడపరానంత దీర్ఘములుగాఁ దోఁచుచున్నట్టి యని భావము, యామినీ=రాత్రి, యమసదనసమా=యమలోకముతో సాటియైనదై - మిక్కిలియు దుఃఖావహమైయనుట, యాతి=జరుగుచున్నది- హేమంతపు రాత్రులయందు ప్రియాంగనాలింగనములేక విరహవేదన సహించుట అతికష్టముగా నుండునుగాన నవి మిక్కిలి దుఃఖావహము లగుననిభావము. 'ప్రోద్యత్ ప్రౌఢప్రియఙ్గు' ఇత్యాదులందు అనుప్రాసము. 'యమసదనసమా' అనుచో ఉపమ - ఈశబ్దార్థాలంకారములు రెంటికి సంసృష్టి.

స్రగ్ధర ॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగుస్స్ఫుటరుచియుతమై, ఫుల్లమల్లీమతల్లీ
మాద్యత్సారంగమై హైమసపవనచలన్మంజుమందారభూజా
తద్యోతంబైన హేమంతమున విరహసంతప్తులౌ వారికెల్లన్
సద్యామాయామరాత్రుల్ చనువిషయమస్థానసాదృశ్యమూర్తిన్॥

తా. దప్పముగాఁ బెరుఁగుచున్న ప్రేంకణపుఁజెట్లకాంతిం దళుకొత్తుచుఁ, బూచుచున్న మొల్లలచే మత్తిలి చెలరేఁగుచున్న మొకరితుమ్మెదలచే నిమ్ముసూపుచు, మంచు

గాలిసోఁకుటచే ఱేకులు ప్రిదిలి విరియుచున్న మందారంపుఁ బూబిండులు మెండుకొనుచును, మంచుకాఱు రాఁగా, మెచ్చులుగులుకు గుబ్బచన్నుల వెచ్చందనముచే మంచుతుంపరలవలని చలిని మానుపు మఁ గలుపకంటి యొకతె యెడఁ గౌఁగిలించుకొనదో యావయసుకాండ్రకు రాతిరి విరహవేదనచే మిక్కిలి నిడుదయై కడచరాక కడచిన దగును.

అవ. రెండుశ్లోకములచే శిశిరఋతువును వర్ణించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చుమ్బన్తో గణ్డభిత్తీ రలకవతిముఖే సీత్కృతా న్యాదధానా
వక్షః సూత్కఞ్చుకేషు స్తనభరపులకోద్భేద మాపాదయ న్తః ।
ఊరూ నాకమ్పయ న్తః పృథుజఘనతటా త్స్రంసయన్తో ఽంశుకాని
వ్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వా న్తి వాతాః ॥ 99

టీ. ఇట చలిగాడ్పులను విటకాండ్రతోఁ బోల్చుచున్నాఁడు.- కాన్తా జనానాం=స్త్రీ సమూహములయొక్క, గణ్డభిత్తీః=చెక్కిలిగోడలయందు - గచ్చుగోడలవలె విద్దముగా నున్న చెక్కులయందు-కపోలస్థలములం దనుట, చుమ్బన్తః=ముద్దిడుచును-సోఁకుచునని వాతపరము, 'స్తనయోః కపోలా శ్చుమ్బనస్థానమాహుః' చన్నులు కన్నులు చెక్కులును ముద్దిడుచోటులని రతిరహస్యము, కాఁబట్టియే, అలకవతి=అలకలుగల-కౌఁగిలించుటవలన నలకలు గ్రమ్మినట్టి యనుట, ముఖే=మొగమందు, సీత్కృతాని=సీత్కారములను-'సీత్' అని యనుకరణశబ్దము, ఆదధానాః=చేయుచును -పుట్టించుచు ననుట-చలిచేతనని వాతపరముగాను మోవినొక్కుటచేతనని విటపరముగాను గ్రాహ్యము, వక్షఃసు=ఱొమ్ములు, ఉత్+కంచుకేషు సత్సుఅపి=చక్కఁగా ముడివేయఁబడిన అవికలు గలవియయ్యు-లేక, తీసివేయఁబడిన అవికలుగలవి యగుచుండఁగా ననియు నర్థము, స్తన...ద్భేదం- స్తనభర=బలితంపుఁ జన్నులయందు, పులక=గగుఱుపాటుపుయొక్క, ఉద్భేదం=పొటమరించుటను, ఆపాదయ న్తః=కలుగఁ జేయుచున్నవియును - చలిచేతనని వాతపక్షము-చేతఁ బుడుకుటచే నని విటపక్షము-ఇందు రోమాంచ మనుసాత్త్వికభావము చెప్పఁబడినది, ఊరూన్ =తొడలను, ఆకమ్పయ న్తః=కదల్చుచున్నవియును, రతికొఱకుఁబట్టికదల్చుచున్నాఁడని విటపరముగాను చలిచే వడఁకించుచున్న దియని వాతపరముగానుగ్రహించునది, పృథుజఘనతటాత్=విశాలమైన కటియొక్క ప్రదేశమునుండి-విరివియగు మొలనుండియనుట, అంశుకాని=చీరలను -పోకముళ్లననుట, స్రంసయ న్తః=జాఱ్చుచున్నవియు, కాఁబట్టియే, వ్యక్తం=స్పష్టముగా, విట చరితభృతః=విటకాండ్రవంటినడవడి దాల్చినట్టి, శైశిరాః=శిశిరఋతువునఁబుట్టిన, వాతాః=గాడ్పులు, వా న్తి=వీఁచుచున్నవి, 'అలకచుబుకగణ్డం నాసికాగ్రంచ చుమ్బేత్, పునరుపహితసీత్కం తాలుజిహ్వాంచ భూయః । భరిత

లిఖితనాభీమూలపక్షోరుహాఁరు, శ్లథయితధృతధైర్యాః శ్లాఘయి త్వాఘనీపీమ్' అని రతి రహస్యప్రోక్తములైన గండాదిచుంబనముఖసీత్కారములు మొదలైనవిటలక్షణములు గలిగి యుండుటచే వాతములు విటచరితభృతము లనఁబడినవి. వలిదెమ్మెరలు చెలువల చెక్కుల పైఁజోఁకి చలిచే వారి నుస్సురని సీత్కారము చేయించుచు, ఱొమ్ములందలి గుత్తంపుఁబవికలుండియు గుబ్బచన్నులందు చలిచే గగుఱుపుట్టించుచు దానిచేత నేతొడల వడంకఁజేయుచు నావడఁకుచే మొలయందలి వలువ సడల్చుచు వీఁచుననిభావము. 'విటచరితభృతః' అనుచో ఉపమ. 'వ్యక్తమ్'అనుటచే నుత్ప్రేక్షయు వ్యంజితమై యాయుపమ కంగమగుచున్నది; కాన రెంటికి సంకరము.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖసీమను సీత్కృతులన్ ఘటించుచుం
జక్కనిచన్గవం బులకజాలములన్ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలఁగఁజేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
పెక్కఁగఁ గాంత లందు విటకృత్యముఁ బూని చరించు నత్తఱిన్. 99

తా. శిశిరఋతువునందలి చలిగాడ్పులు విటకానివలెఁ జెలువలనిద్దంపుఁజెక్కిళుల ముద్దుగొనుచు, నుస్సురని సీత్కారము చేయించుచు, గుత్తంపుఁబవికలు దాల్చియున్నను బిగిగుబ్బలయందు గగుఱుపుట్టించుచుఁ, దొడలనాడించుచు, మొలనుండి వలువజార్చుచు వీఁచుచున్నవి.

శ్లో॥ కేశా నాకులయన్ దృశో ముకుళయన్ వాసో బలా దాక్షిప
న్నాతన్వన్పులకోద్గమం ప్రకటయ న్నాక్లేషు కమ్పం శనైః।
వారం వార ముదారసీత్కృతకృతో దన్తచ్ఛదాన్ పీడయన్
ప్రాయః శైశిర ఏష సమ్ప్రతి మరుత్కాన్తాసు కాన్తాయతే॥ 100

టీ. ఈశ్లోకమున శిశిరర్తువునందలి చలిగాలి నొకచెలువునితోఁ బోల్చియుభయులకు నన్వయించునట్లు విశేషణముల నిబంధించినాఁడు. కేశాన్=వెండ్రుకలును, ఆకులయన్=చెల్లచెదరుగాఁ జేయుచు-వడిగా వీఁచుటచేత నని గాలిపరముగాను నురవడిగా రతిసలుపుటచేత నని కాంతునిపరముగాను గ్రాహ్యము, దృశః=కన్నులను, ముకుళయన్=మొగుడ్చుచు-బిట్టుగాసోఁకుటచేత నని గాలిపక్షము, సుఖపారవశ్యముచేతనని కాంతునిపక్షము, వాసః=కట్టినవలువను, బలాత్=బలవంతముగా, ఆక్షిపన్=ఈడ్చివైచుచు-ఒకట వీఁచువడిచేతననియు మఱియొకట రమించుకోరికచేత ననియుఁ దెలియునది, పులక ఉద్గమం=గగుఱుపొడుచుటను, ఆతన్వన్=కలిగించుచు-ఒకట చల్లగాసుడియుటచేత ననియు, నింకొకట శృంగారరసముప్పతిల్లుటచేత ననియు గ్రాహ్యము, అఙ్గేషు=అవయవములందు, శనైః=మెల్లగా, కంపం=వడఁకును, ('ఆవేగకమ్పం' అనుచో ఉద్వేగమువలన వడఁకును

యర్థము), ప్రకటయన్=బయలుపఱుచుచు-తెలుపుచుననుట-ఈరెండువిశవణములందును రోమాంచకంపము లనుసాత్త్వికములు చెప్పఁబడినవి, ఉదారసీత్కృతకృతః=మనోహరములైన సీత్కారములను జేయునట్టి, దన్తచ్ఛదాన్=పెదవులను-క్రిందిపెదవులననుట, వారంవారం=మాటిమాటికి, పీడయన్=గాసిపఱుచుచు-ఒక్కట మిక్కుటంపుచలిచేత ననియు మఱొక్కట మోవినొక్కుటచేతననియు నూహ్యము, ఏషః=ఈ, శైశిరః=శిశిరర్తుసంబంధియైన, మరుత్=గాలి-చలిగాలియనుట, సమ్ప్రతి=ఇప్పుడు-ఈశిశిరఋతువునందనుట, ప్రాయః=తఱుచుగా, కాన్తాసు=స్త్రీలయందు-స్త్రీలవిషయమునందనుట, కాన్తాయతే=*కాంతునివలె నాచరించుచున్నది. కురులుగలంచుట, కన్నులు మెఱిగిడించుట, వలువను పీడ్చుట మొదలగుకాంతునికృత్యము లుండుటచే కాంతునివలె నగునని యర్థము. కురులను చెల్లచెదరుగావించుచు, బిట్టుగా సోఁకుటచే వారికన్నులు మూసికొనఁజేయుచును, వడిగా వీఁచివారిమొలవలువ నూడ్చుచు, చల్లఁగాఁదాఁకుటచే గగురుపాటువఁజేయుచు, మిక్కుటంపుచలిచే నోడలెల్ల వడఁకునట్లుచేయుచుఁ బెదవులయందు నుస్సురని సీత్కారముఁ బుట్టించుచును వీఁచునని భావము. ఇచటనలంకార ముపమ, 'ప్రాయః' అనుటచే నుత్ప్రేక్షయు వ్యంజితమై యంగమగును గాన, రెంటికిని సంకరము.

ఉ. వేనలిఁ గ్రొన్ననల్ చెదర వీవిప్పుచు గన్నుల మూయఁ జేయుచుం
బూనిన సీత్కృతుల్ నెఱవు మోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచున్
జానుగ మేనులం బులకజాలములన్ వెలయించుచున్ బర
స్త్రీనికరంబునందుఁ బతిరీతిఁ జరించు సమీరుఁడత్తఱిన్. 100

తా. శిశిరర్తువునందలి యీచలిగాలి చెలువల కురులఁ గలంచుచు, కన్నులు మాయించుచు, బలిమి మొలవలువ జార్చుచు, గగ్గురు పుట్టించుచు, మేనియందెల్ల నల్లల్ల వడఁకుఁ గలిగించుచు, మాటికి నుస్సురని కెమ్మోవి సీత్కారము నొనరించునట్లు చేసి గాసి పఱుచుచు, వారియెడ నొకచెలువునివలె మెలంగుచున్నది.

ఇది శృంగారశతకమున ఋతువర్ణన మన్నది పంచమవింశతి.

చ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురితోగ్రభవామయవైద్య వాసరా
ధిపశశివహ్నినేత్ర సముదీర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా

* 'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్భోగైశ్చసర్వదా। ఉపచారైశ్చ రమయే ద్యః సకాంత ఇతీర్యతే' ఇంపైనకథలచేతను నిచ్చకు వచ్చిన భోగములచేతను దగినయుపచారములచేతను నెవ్వఁడెప్పుడును రమింపఁజేయునో వాఁడు కాంతుఁడనఁబడును.

స్నపితసమస్తలోక కరకసంగతదివ్యపినాక భీకర
ద్విపసురవైరిభంజన సుధీజనరంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ. తారకాసురారిజనక దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్రవాస దానకల్పభూరుహా
తారకాధినాయకావతంస భవపయోధిసం
తారకాభిధాన యాతుధానవైరిసన్నుతా.

క. దండధరచండవిక్రమ
దండనపాండిత్యమండితప్రబలభుజా
దండ సుపర్వాలయకో
దండ యఖండప్రమోదతాండవలోలా.

శృంగారశతకము – అధికశ్లోకములు.

అవ. ఈసంసారమునఁ బరోపకారమునకు మించిన పుణ్యమును కలువకంటికి మించినసొంపును లేదనుచున్నాఁడు.

* శ్లో॥ భవన్తో వేదాన్తప్రణిహితధియా మాప్తగురవో
విచిత్రాలాపానాం వయమపి కవీనా మనుచరాః।
తథా ప్యేత ద్బ్రూమో నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్ ॥

టీ. భవన్తః=మీరు, వేదాన్తప్రణిహిత ధియాం=వేదాంతమునందు ఉంపఁబడిన బుద్ధిగలవారలకు – వేదాంతవేత్తల కనుట, ఆప్తగురవః=ఆప్తులును ఆచార్యులును, అగుదురని శేషము-మీరు వేదాంతవేత్తలకును వేత్తలనిభావము. వయమపి=మేమును, విచిత్ర ఆలాపానాం=(రసాలంకారాది వైచిత్రిచే) విచిత్రములైన భాషణములుగల, కవీనాం=కవులకు, అనుచరాః=అనువర్తించువారము, మిగుల గొప్పయగు బ్రహ్మవిచారము సేయు వేత్తలకును మీరు గురువులు, సామాన్యములై చదువుపలుకు లాడుకవులకు మేము శిష్యులము. మహనీయులైనట్టివారికిని గురువులైన మీకంటెను,సామాన్యులకును శిష్యులమైన మేమెంతయో తక్కువవార మనిభావము, తథాపి=అయినను – వస్తుతత్త్వ మెఱుంగుటయందు జ్ఞానసంపన్నులైన మీకంటెను మేమెంతయో తక్కువజ్ఞానముకలవారమైయున్నను

* ఈశ్లోకము పూర్వార్థమునందుమాత్రము భిన్నమై—పుట యందుఁ జూపట్టెడి.

అనుట, (ఈరెండు విషయములనుమాత్రము సత్యములైనవని మేము ధీరముగానొక్కి చెప్పఁగల మనుచున్నాఁడు. అవియేవనఁగా,) అస్మిన్ సంసారే=ఈ సంసారమునందు, పరహితాత్=పరోపకారమునకంటె, అధికం=హెచ్చైన, పుణ్యం=పుణ్యము, నహి=లేదు. కువలయదృశః=కలువకంటికంటెను, అపరం=వేఱైన, రమ్యం చ=ఇంపైనవస్తువును, న=లేదు,అని, ఏతత్=దీనిని-ఈరెంటిని, బ్రూమః=చెప్పెదము. పరోపకారమునకు మించినపుణ్యము లేదు, కలువకంటికి మించినయింపు లేదు,అని మే మెంతయల్పజ్ఞానులమైనను మిము బోఁటి జ్ఞానసంపన్నులొప్పుకొనకపోయినను దృఢముగా సత్యమని చాటిచెప్పఁగలమని భావము.

శా. చింతింపన్ నిగమాంతతత్త్వరులకుం జెన్నై గురుల్ మీరు మే
మంతేవాసులమే కవీశ్వరుల కట్లయ్యుం బెగం బల్కఁగాఁ
బంతం బ్భూనితి మా పరోపకృతికిన్ బాగైన పుణ్యంబునుం
గాంతారత్నము మించుసొంపు నెదియుం గాదీమహాసంసృతిన్.

తా. మీరువేదాంతవిదులకును గురువులు గాన మిక్కిలిజ్ఞానసంపన్నులైనను, మేమింపుగామాటలాడు కవిమాత్రులకును శిష్యులమే గాన నల్పజ్ఞానులమైనను 'సంసారమునందుల పరోపకారముకంటె మించినపుణ్యము లేదు; కలువకంటికంటె మించినసుఖము లేదు'అను నీరెండుమాత్రము సంసారమూలగు మీరు కల్లలన్నను మేము సత్యములేయని సాహసించి చెప్పఁగలము.

అవ. తరుణి బిగికౌఁగిలింతలో రాత్రి పరుండి నిదురించువాఁడే ధన్యుఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భపరిణాహిని కుఙ్కుమార్ద్రే
కాన్తాపయోధరతటే రతిఖేదఖిన్నః।
వక్షో నిధాయ భుజపఞ్జరమధ్యవర్తీ
ధన్యః క్షపాం క్షపయతి క్షణలబ్ధనిద్రః॥

టీ. (యః=ఎవఁడు,) రతిఖేదఖిన్నః సన్=రతిసలుపుటవలని శ్రమచే బడలినవాఁడై, మత్తే...హిని—మత్త+ఇభ=మదపుటేనుఁగుయొక్క, కుంభ=కుంభస్థలమువలె,పరిణాహిని=విటివిగలదియు, కుఙ్కుమ+ఆర్ద్రే=కుంకుమచేతఁ దడిసినదియు-కుంకుమ పూఁతగలదియును, అగు, కాన్తాపయోధరతటే=ప్రియురాలియొక్క చన్నుపట్టునందు,వక్షః=ఱొమ్మును, నిధాయ=ఉంచి, భుజ...వర్తీ—భుజపఞ్జర=ప్రియురాలి బుజము లనెడిపంజరముయొక్క, మధ్య=నడుమ, వర్తీ=వర్తించువాఁడై-పంజరంబునం దగులువడిన శుకా

దు లెట్లు యిటునటుఁ బోవక యందే తిరముగానుండునో యట్లే ప్రియురాలు బుజములచే బిగ్గఁగౌఁగిలించుకొనఁగా నాకౌఁగిటిలోఁచిగిలి యిటునటుఁబోవక తిరముగా నుండువాఁడై యనుట, కావుననే, క్షణలబ్ధనిద్రః=క్షణమాత్రములో పొందఁబడిన నిద్రగలవాఁడై, క్షపాం=రాత్రిని, క్షపయతి=కడపునో,(సః=వాఁడు) ధన్యః=ధన్యుఁడు. ఈసంసారమునందు గబ్బిగుబ్బలాఁడి బిగి కౌఁగిలిలోఁ బరుండి నిదురించుటయే పరమసుఖావహ మనిభావము. అలంకారము ఉపమ.

తే. కుంకుమార్ద్రంబు జితకుంభికుంభ మైన
 కాంతకుచకుంభమున రతిశ్రాంతుఁ డగుచు
 లీల నెదఁ గ్రుమ్మి బిగికౌఁగిలింతఁ జిక్కి
 హాయిగాఁ గూర్కుచును బుచ్చు రేయి సుకృతి.

తా. మదపుటేనుంగు కుంభమువలె విజివియై, కుంకుముపూఁతచేఁ బొంకమై, ము ఱువుచూపు ముద్దరాలి గబ్బిగుబ్బలయందు ఱొమ్ము గ్రుమ్మి దానిబుజముల బిగికౌఁగిలింత లోఁ బరుండి హాయిగా నిదురగూరుకుచు రాతిరిని గడపువాఁడే కడుధన్యుఁడు.

అవ. ప్రియురాలి ముక్కుఱముత్తియమును జంద్రునిఁగా నుత్ప్రేక్షించి వర్ణించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ సుధామయోఽపి క్షయరోగశాన్త్యై
 నాసాగ్రముక్తాఫలకచ్ఛలేన।
 అనఙ్గసఞ్జీవనదృష్టశక్తి
 ర్ముఖామృతం తే పిబతీవ చన్ద్రః॥

టీ. (హేనాయికే=ఓనాయికా, అని అధ్యాహార్యము), సుధామయః=అమృతమ యుఁడైనవాఁడును, కావుననే, అనఙ్గ...శక్తిః- అఙ్గ=మన్మథునిని, సంజీవన=పుట్టించుటయందు, దృష్ట=చూడఁబడిన, శక్తిః=సామర్థ్యము గలవాఁడును-అమృతము బ్రతికించునట్టిదిగాన అమృతమయుఁడైన చంద్రుఁడును శివునిచే మృతుఁడైనమన్మథుని బ్రతికించువాఁ డగుననుట - చంద్రుఁడు మన్మథోద్దీపకుఁడుగాన కాము నుద్దీపింపఁ జేయువాఁడనిభావము, అపి=అయ్యును, చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, క్షయరోగశాన్త్యై = తనకుఁ గలిగిన క్షయరోగమును అడంచుటకు - కృష్ణపక్షమున క్షయించుట నిచట క్షయరోగముగాఁ జెప్పఁబడినదని సారస్యము గ్రహింపవలయును, నాసాగ్ర...చ్ఛలేన-నాస అగ్ర=ముక్కుకొనయందలి, ముక్తాఫలక=ముక్కుఱ ముత్తెమనెడి, ఛలేన=నెపముచేత-ముక్కుఱముత్తెపురూపముఁ దాల్చినవాఁడై యనుట, తే=నీయొక్క,ముఖ+అమృతం=మొగమునందలి యమృతమును, పిబతి ఇవ=త్రాగుచున్నట్లున్నది, అని తలఁచుచున్నా

శేషము. చంద్రుఁడు మన్మథునిఁగూడఁ బుట్టించునట్టి మహిమగల తనయందలి యమృత ముచేతను దనక్షయము తీఱకుండుట నీముఖమునందలి యమృతమును ముక్కెఱ ముత్తెపు రూపముగా వచ్చి గ్రోలుచున్నాఁడని నాకుఁ దోఁచుచున్న దనియర్థము. అలంకారము, 'పిబతీవ' అనుచో ఉత్ప్రేక్ష 'నాసాగ్రముక్తాఫలకచ్ఛలేన' అనుచోఁ గలయపహ్నుతి చే నీయుత్ప్రేక్ష యుత్థాపితమైనది.

తే. అమృతమయుఁ డయ్యుఁ జంద్రుఁ డకీనంగజీవ
నౌషధం బయ్యుఁ దనయుతుక్షయంబు మాన్ప
నలవి గామి ముక్కెఱముత్తెయంబు పేర
నబల! యానెడినో నీముఖామృతంబు.

తా. చంద్రుఁ డమృతమయుఁడు, కావుననే మన్మథునిఁగూడ నుజ్జీవింపఁజేయు చున్నాఁడు. ఇట్టి మహిమగల యమృతమే తనయొద్దఁగలవాఁడయ్యును నతఁడు తన (కృష్ణపక్ష) క్షయమును గుదుర్చుకొనలేక దానిని నీముఖమునందలి యమృతముచేఁ బోఁ గొట్టుటకు నీముత్తెపుముక్కెఱరూపముఁ దాల్చి దానిని గ్రోలుచున్నాఁ డేమో యని తలంచెద.

అవ. స్త్రీపురుషులు చిత్తము లొక్కటిగాఁ గలసి చేయుసంగమ మే కామపురుషార్థఫలము గాని చిత్తము వేఱువేఱై యుండగాఁ జేయు సంగమము శవసంగమమువలె నిష్ఫలమే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏత త్కామఫలం లోకే, యద్ద్వయో రేకచిత్తతా।
అన్యచిత్తకృతే కామే, శవయోరివ సఙ్గమః ॥

టీ. లోకే=లోకమునందు, ద్వయోః=స్త్రీపురుషు లిరువురయొక్క, ఏకచిత్తతా=ఒక్కమనస్సు గలిగియుండుట-మనసు లొక్కటిగాఁ గలసియుండుట, (ఇతి)యత్=అనునది యేదియో, ఏతత్=ఇదియే, కామఫలం=కామపురుషార్థమునకు ఫలము- కామపురుషార్థమును గైకొన్నందులకిదియే ఫలమనుట, అగునని శేషము. కామే=కామము, అన్యచిత్తకృతే సతి=ఇతరులయందలి మనస్సుతోఁ జేయఁబడినది- పురుషుఁడు మఱొక స్త్రీయందును స్త్రీ మఱొకపురుషునియందును మనస్సునుంచి చేయునట్టిది యగుచుండఁగా, శవయోః=రెండుపీనుఁగులయొక్క, సఙ్గమ ఇవ=సంగమమువలె, అగును.

క. మానసము లిరువురొక్కటి
గా నుంచియుఁ గూడు టదియకే కామఫలం బౌం
డై నతెఱంగునఁ గూడినఁ
బీనుంగులకూడినట్లు కే బెరయుం గాదే.

తా. స్త్రీపురుషు లిరువురు నొండొరులమనంబు లొక్కటిగాఁ గలసి కావించు సంగమముచేత నే కామము సఫలమగునుగాని మనస్సులు మఱొక్కరియెడనుంచి యొండొరులఁ గామించి చేయుసంగమము రెండుపీనుంగులసంగమముతో సాటియగును.

అవ. రాగులయందుఁగాని విరాగులయందుఁగాని శివుఁడొక్కఁడే రాజిలుచున్నాఁడు గాని మఱెవ్వరు నట్లు గానేర రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్ధహారీ హరో
నీరాగేష్వపి యో విముక్తలలనాసఙ్గో న యస్మాత్పరః ।
దుర్వారస్మరబాణపన్నగవిషజ్వాలావలీఢో జనః
శేషః కామవిడమ్బితో హి విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః॥

టీ. ప్రియ...హారీ - ప్రియతమా=ప్రియురాలైన పార్వతియొక్క, దేహార్ధ=సగముదేహమును, హారీ=కయికొన్న వాఁడగు, హరః=శివుఁడు, ఏకః=ఒక్కఁడే, రాగిషు=విషయములందు రక్తిగలవారియందు-కాములయందనుట, రాజతే=ప్రకాశించుచున్నాఁడు -తనసగము దేహమునందే ప్రియురాలి నెప్పుడుఁ దాల్చియుండునంతటి రాగి మఱియొకఁడు లేఁడుగాన నట్లు దాల్చియున్న శివుఁడొక్కఁడే రాగులలో నెల్ల మిక్కిలి యతిశయించిన రాగి యని భావము. అతఁడు మఱియు నెట్టివాఁడనఁగా, యః=ఎవఁడు, విముక్త...సఙ్గః సన్ -విముక్త=విడువఁబడిన, లలనాసఙ్గః సన్=స్త్రీలతోడి కూటువగలవాఁడై, నీరాగేషుఅపి=రాగము లేనివారియందును,(ఏకః రాజతే=ఒక్కఁడే రాజిలునో),యస్మాత్ =ఎవని కంటె, పరః=అధికుఁ డైనవాఁడు, న=లేఁడో, ఆశివుఁడు 'రాగిషు రాజతే' రాగులయందు రాజిలునని పూర్వముతో నన్వయము. ప్రియురాలికి దేహము సగమునిచ్చి రాగులయందుఁ దానొక్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును, పడఁతులతోడి సంగమునే మాని విరాగులయందు నొ క్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును,కాన రాగిత్వవిరాగిత్వములు రెంటియందును నతనికంటె నధికుఁ డైనవాఁడు లేఁడనిభావము. దీని నే సహేతుకముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు.దుర్వార...లీఢః-దుర్వార=వారింపరాని, స్మరబాణ=మన్మథుని బాణముల నెడు, పన్నగ=సర్పములయొక్క,విషజ్వాలా=విషంపు సెగలచేత-విషముతోఁగూడిననాలుకలచేతననుట,అవలీఢ=నాఁకఁబడిన,శేషః=తక్కిన,జనః=జనుఁడు, కామవిడమ్బితః సన్ =కాముని చేమోసపుచ్చఁబడినవాఁడగుచు, విషయాన్ = స్త్రీలుమొదలగువిషయములను, భోక్తుం= (శివుని వలె)ననుభవించుటకును,మోక్తుం=(శివునివలె)విడుచుటకును,క్షమః=సమర్థుఁడు,నహి=కాఁడుగదా, విషజ్వాలావలీఢుఁడు ఎట్లుభోగ్యవస్తువుల ననుభవింపలేఁడో యట్లేస్మరబాణవిషజ్వాలావలీఢుఁడును కామిన్యాదిభోగముల జక్కఁగా ననుభవింపలేఁడు; కామునిచే వంచితుఁడుగాన వానిని విడువను లేఁడు. శివుఁడు స్మరబాణవిషావలీఢుఁడుగాఁడు గనుక న

భోగములను జక్కఁగా ననుభవింపఁగలవాఁడును కామునే జయించినవాఁడు గాన నా భోగములను విడువఁజాలువాఁడును అగును. కనుక రాగులందును విరాగులందును నాతఁడొక్కఁడే యప్రతిముఁడై వెలుఁగునుగాని తక్కినవారట్లుగారని భావము. శివుఁడుపార్వతిని పెండ్లియాడకమునుపు తన్ను మోహింపఁజేయుటకు వచ్చినమన్మథుని వానింగాల్చుటంజేసి విముక్తలలనాసంగుండై విరాగులందు వెలింగెననియుఁ, బార్వతితపంబునకుఁ దుష్టిం జెందినవాఁడై తద్వియోగభంగము గలుగుననుభీతిచే తనసగముదేహముగా నాదేవిందాల్చినవాఁడై రాగులందును వెలింగెననియు తెలియునది. ప్రియతమాదేహార్ధహారిత్వముచేతను విముక్తలలనాసంగత్వముచేతను రాగివిరాగులయందు రాజిల్లుటయనుపదార్థము సమర్థితము. కాన అలం. కావ్యలింగము. స్మరబాణవిషాగ్నిజ్వాలావళీఘత్వముచేతను కామవిడంబితత్వముచేతను విషయభుక్తిముక్తులం దక్షమత్వము సమర్థింపఁబడిన యిచటను, మఱొక కావ్యలింగము. ఈకావ్యలింగము పూర్వకావ్యలింగముచే సమర్థితముగాన రెంటికిని సంకరము.

శా. రామాళిం గూడియు సాముమేనొసఁగియుం జేరాజిల్లెఁ దా రాగులన్
రామానంగవిదూరుఁడై పసముఁడై జేరాజిల్లె నీరాగులం
గామారాతి యొకండ యక్కఁటణి భోగింబుగా నానఁగా
గామక్రూరశరాహిదష్టుఁడగు నేకష్టుండుఁ దా నేర్చునే.

తా. శివుఁడు ప్రియురాలికిఁ దనసగదేహము నిచ్చి రాగులందును, నంతకుమున్న లలనాసంగమునే వీడియుండి విరాగులందును దానొక్కండ యతిశయించి వెలుంగుచుండనకంటె మించినవాఁడు లేనివాఁడయ్యె. ఇది యిట్లేయగు, ఏలన నతఁడుతప్ప తక్కినజనుఁడెవ్వఁడుగాని మరుతూపులచే విసముసోఁకినట్లు తపఁబడి విషయముల నతనివలె ననుభవింపను జాలఁడు; కామునికిలోనైయుండుటచే నతనివలె విషయములను విడువనుం జాలఁడు. కాఁబట్టి రాగివిరాగు లుభయులందును విషయభుక్తిముక్తులంబట్టి శివుఁడొక్కఁడే యతిశయిల్లును.

అవ. స్త్రీలభ్రూవిక్షేపము మిక్కిలి యపకారము చేయునదిగాన దుర్జనులతోఁ బోల్చి వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజితాత్మసు సంబద్ధః, సమాధికృతచాపలః।
భుజఙ్గకుటిలః స్తబ్ధో, భ్రూవిక్షేపః ఖలాయతే ॥

టీ. అజిత ఆత్మసు = జయింపని మనస్సుగలవారియందు - జితేంద్రియులు కానివారియెడ ననుట, సంబద్ధః=సంబంధించినది-జితేంద్రియులుకానివారిని మరులుకొలుపునదని భ్రూవిక్షేపపరము, జితేంద్రియులుకానివారితోఁ గూడియుండువాఁడని ఖలపరము, సమాధి...చాపలః - సమ్ ఆధి = చక్కఁగా మనస్సును బీడించుటయందు, కృత =

చేయఁబడిన, చాపలః=ఆసక్తిగలది అని భ్రూవిక్షేపపరము-సమాధి=చిత్తముయొక్క యైకాగ్ర్యమునందు-మనస్సు ఒక్కదానియందే స్థిరము నెలకొనియుండువిషయమున, కృత=చేయఁబడిన, చాపలః=చాంచల్యముగలవాఁడు-ఒక్కటను దిరముగా నెలకొనక చలించువాఁడని ఖలపరము, భుజఙ్గకుటిలః=సర్పమువలె వంకరయైనదని భ్రూవిక్షేపపక్షము-విటకానివలె కుటిలుఁడని ఖలపక్షము, స్తబ్ధః=స్థిరమైనది- ఉభయపక్షమున గర్వించినవాఁడని యర్థము, ఇట్టి, భ్రూవిక్షేపః=కనుబొమత్రిప్పు, ఖలాయతే=ఖలునివలె నాచరించుచున్నది. జితేంద్రియులుకానివారిని మరులుగొలుపుచు మనస్సును మిక్కిలియుఁబీడించుచు, సర్పమువలె వక్రముగాఁబోలయుచు భ్రూవిక్షేపముండుననిభావము. 'ఖలాయతే' అనుచో నుపమ. ఇది 'సమాధికృతచాపల' ఇత్యాదివిశేషణములందలి శ్లేషచే ననుప్రాణితమైనది.

క. అజితాత్మసమాగతమును
భుజంగకుటిలంబు స్తబ్ధీభూతంబు సమా
ధిజనితచాపలమును నై
కుజనుంబలె నొప్పు బొమలకులుకుం ద్రిప్పుల్.

తా. కనుబొమత్రిప్పు, మనస్సు జయింపనివారితో సంబంధించియుండును; సమాధి (మనోపీడ,మనోలయము)యందు చాపలముకలిగియుండును; భుజంగము (సర్పము,విటుని) వలె కుటిలముగా (వంకరగా, కపటముగా) వర్తించును; స్తబ్ధమై, (స్థిరమై, గర్వితమై) యుండును ; కాఁబట్టి యది దుర్జనునివలె నడచుకొనుచున్నది.

భర్తృహరిసుభాషితము శృంగారశతకమునందలి
యధికశ్లోకములు సంపూర్ణము.

భర్తృహరి సుభాషితము - వైరాగ్యశతకము.

తృష్ణాదూషణము.

శ్లో॥ చూడోత్తంసితచారుచన్ద్రకలికాచఞ్చచ్ఛిఖాభాస్వరో
లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రే స్ఫురన్ ।
అన్తఃస్ఫూర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భార ముచ్చాటయం
శ్చేతఃసద్మని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపో హరః ॥ 1

టీ. ఇందు శివుని నొకదీపముగా రూపించి వర్ణించుచున్నాఁడు. చూడో...భాస్వరః-చూడా= సిగయందు, ఉత్తంసిత=భూషణముగాఁజేయఁబడిన, చారు=మనోహరమైన, చన్ద్రకలికా = చంద్రకలయనెడి, చఞ్చత్ = చలించుచున్న-అల్లలాడుచున్న, శిఖా=సిగచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించునదియు, లీలా...శలభః - లీలా=విలాసముచేత-అనాయాసముగాననుట, దగ్ధ=కాల్పఁబడిన,విలోల=చపలమైన, కామ=మన్మథుఁడనెడి, శలభః=మిడుతగలదియు, శ్రేయో...గ్రే - శ్రేయః=శుభమనెడు, దశా = వత్తి యొక్క, అగ్రే=కొనయందు, స్ఫురన్ = ప్రకాశించుచున్నదియు- నిచట శ్రేయఃపరముగా 'అగ్రే'=అనుటకు 'ముందు' అనియర్థము, శుభముకలుగుటకుముందు స్ఫురించువాఁడనుట- అతఁడు స్ఫురించినతోడనే శుభముకలుగుననిభావము, అన్తః...ప్రాగ్భారం - అన్తః = లోపల - హృదయముననుటనుట, స్ఫూర్జత్ = విజృంభించుచున్న, అపార = మేరలేని, మోహ=అజ్ఞానమనెడి, తిమిర=చీఁకటి యొక్క, ప్రాగ్భార=అతిశయమును, ఉచ్చాటయన్ = పోఁగొట్టునదియును అయిన, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానమనెడిదీపము-దీపమువలె స్వయంప్రకాశమైయున్న జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁగలవాఁడనుట, అగు, హరః = శివుఁడు-శివుఁడనెడి జ్ఞానమయదీపమనుట, యోగినాం = సనకాదియోగుల యొక్క, చేతఃసద్మని = మనస్సులనెడిగృహమునందు, విజయతే=సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తించును. ఒకదీపము జ్వాలకలదై, తనయందుఁబడినమిడుతల నవలీలఁగాల్చుచు, వత్తి కొనయందువెలుఁగుచు, చీఁకటినెల్లఁబోఁగొట్టుచు, గృహములందు ఎట్లు మిక్కిలి విలసిల్లునో యట్లే శివుఁడనెడిజ్ఞానాత్మకమైనదీపము, చంద్రుఁడనుజ్వాలగలదియై, మన్మథుఁడను మిడుతనుగాల్చి, శుభమనెడివత్తికొనయందు వెలుఁగుచు(శుభప్రాప్తికిఁ బూర్వము స్ఫురించుచుననుట), అజ్ఞాన మనెడిచీఁకటిని బోఁగొట్టుచు, యోగులమనస్సులనెడి గృహములందు సర్వాతిశయమై విలసిల్లుననియర్థము. ఇట చంద్రుఁడనక చంద్రకలికయనుటచేతనే దీపశిఖగారూపించుట పొసఁగుచున్నది. శిఖాశబ్దమునకు జ్వాలయు అగ్రమును అర్థములగును

గాన తలయందుఁ దాల్పఁబడినచంద్రకలిక హరుఁడను దీపమునకు శిఖాగ్రముగానున్న దను నర్థవిశేషము స్ఫురించెడి.తలయందు అగ్ని జ్వాలవలెఁ బ్రకాశించు చంద్రరేఖందాల్చి,అగ్ని మిడుతనెట్లో యట్లె యనాయాసముగాఁ గామునింగాల్చి,శుభావహముగాస్ఫురించుచు,భక్త జనాంతఃకరణములయందుఁ జీఁకటివలెఁ గ్రమ్ముకొన్న యజ్ఞానమును దొలఁగించుచు, నిండ్ల యం దతిస్వస్థముగా వసించునట్లు యోగిజనహృదయారవిందంబులనెలకొని,జ్ఞానస్వరూపుఁ డగు నీశ్వరుఁడు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిల్లుననిభావము. తొలుత, 'చూడోత్తంసిత' అను వాక్యమున చంద్రపదమును గ్రహించుటచే భక్తతాపహారి యనియు, 'లీలాదగ్ధ' అను వాక్యమున 'కామశలభ' యనుపదము గ్రహించుటచే మహాశత్రువులనేని యవలీల సంహరించువాఁడనియు నర్థములు లభించెడిని. అలం. సావయవరూపకము.

క. శ్రీరమణాధృతమృదంగగ
భీరధిమింధిమినినాదకృద్భేదక్రమయో
గ్యారంభగుంభనటన
శ్రీరంజితసుఖనివేశ శ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసితేందుకలికాశిఖచే విలసిల్లి చిత్తభూ
శలభము నుగ్గుసేసి శుభకృత్సారదశాగ్రమునన్ వెలుంగుచున్
బలవదపారమోహభరబాధతమోహరణంబు సేయుచుం
దెలివివెలుంగు పొల్చు శివదేవుఁడు యోగిమనోగృహంబులన్. 1

తా. హరుండను జ్ఞానమయదీపము, తలపువ్వుగాఁదాల్చిన చందురుకళ యనెడిసెగ కొనగలిగి, యవలీల మరుఁ డనుమిడుతంగాల్చి, మంగళమనెడి వత్తిమొనను వెలుఁగుచు, లోనఁగడలుకొను నజ్ఞానమనుచీకఁటిపెల్లును దూలించుచు,సనకాదియోగుల మనంబులనెడి యిండ్లయందు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిలుచున్నాఁడు.

అవ. వైరాగ్యమునకు విరుద్ధమైనది రాగము. రాగమునకు మూలము తృష్ణ. ఇట్టితృష్ణను నిరసింపనియెడ వైరాగ్యము సిద్ధింపదు గాన నది సిద్ధించుటకై దానికి మొదటిశత్రువైనతృష్ణను రాఁగల తొమ్మిదిశ్లోకముల దూషించుచున్నాఁడు.అందుఁ దొలుత తృష్ణచేఁ దాను జేసినకార్యములును బడినకష్టములును దెలుపుచు దానింబేర్కొని మూఁడుశ్లోకముల దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భ్రాన్తం దేశ మనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కిఞ్చిత్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభిమాన ముచితం సేవా కృతా నిష్ఫ

భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహే ష్వాశఙ్కయా కాకవ
త్తృష్ణే జృమ్భసి పాపకర్మనిరతే నాద్యాపి సన్తుష్యసి ‖ 2

టీ. అనేక...విషమం- అనేకదుర్గ = పెక్కుదుర్గములచేత - కొండలు చెట్లు జలములు మొదలైనవానిచేఁ బోవరాని ప్రదేశములచేతననుట, విషమం=వికటమైన, దేశం ప్రతి=దేశమునుగూర్చి- దేశమునందననుట, భ్రాన్తం=(నాచే)తిరుగఁబడినది- నేను తిరిగితి ననుట, ఇట్లుతిరిగియు, కిఞ్చిత్=కొంచెమైనను, ఫలం=ఫలము, ప్రాప్తంన=పొందఁబడి నదికాదు- మిక్కిలి ఫలముఁగోరి పోరానిదుర్గములకుఁబోయినను అవంతఫలమును గలుగ దయ్యెననియర్థము. ఉచితం=తగిన- నాకుండఁదగినట్టియనుట, జాతికుల అభిమానం=జాతి యందును కులమునందునుగల యభిమానము - నాగొప్పజాతిని మంచికులమునుబట్టి నా కుండఁదగిన యభిమానమనుట, త్యక్త్వా=విడిచి, నిష్ఫలా = ఫలశూన్యమైన, సేవా= కొలువు-ధనవంతులఁగొలుచుట, కృతా=చేయఁబడినది-రెంటను గష్టమే వక్కినదిగాని ఫలమేమియు లేదయ్యెననిభావము. మానవివర్జితంయథాతథా = మానములేనట్టుగా- సరి గౌరవమును వదలియనుట,పరగృహేషు=ఇతరులయిండ్లను, కాకవత్=కాకివలె, ఆశఙ్కయా=జంకుచేత, భుక్తం=భుజింపఁబడినది- కాకి తలఁచినపుడు తన్నుఁ దబిమివేయుదు రనుజంకుచే నెట్లు గుడుచునో యట్లె నేనును గుడిచితిననుట-అవమానముతో నొసలుపెట్టిన పిండము తింటిననిభావము.ఇన్ని కష్టములుపడియు,పాపకర్మనిరతే=పాపకార్యములయందు ఆసక్తిగలిగియున్న, తృష్ణే=విషయరాగమా- విషయములందలిపేరాసా, జృమ్భసి=చెల రేఁగుచున్నావు-పయింబయి పెరుఁగుచునేయున్నావు కాని, అద్యాపి=ఇంకను-ఇట్టి కష్టములుపడిచియు, నసంతుష్యసి = సంతోషమునొందవు- తృప్తినొందియుడుగవనుట, ఇంతటితోఁ దృప్తినొందక యింకను పాపకర్మములుచేయ నొడిఁగట్టియున్నావని నాకుఁ దోఁచుచున్నదనిభావము.

చ. విసికితి దుర్గదుర్విషయకోవిభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమానముం
బస చెడ సేవఁ జేసితి విశోషన్నుఁడనై పరగేహసీమ వా
యసమువలెన్ భుజించితిఁ బ్రయత్నము నిష్ఫలమై నశించె సం
తసపడవుగ్రకర్మపిశునోనత్వముఁ జూపెద వాశ యేటికిన్. 2

తా. ఎక్కరానికొండలు దాఁటరానియేఱులు మున్నగుదుర్గములచే నొడుదుడుకైయున్న దేశ మంతయుఁ దిరిగితినిగాని యావంతఫలము నొందనైతి. నాజాతి గొప్పది యయ్యు, వంశముపేలైనదయ్యు వానినిగూడఁ బాటింపక ధనవంతులకొలువుఁగొలిచి యే లాభమును బడయనైతి.మానమువిడిచి పరులయిండ్లఁ గాకివలె తలచినంతనే తటిమివైతు రోయని జంకుకొంతులతోఁ గుడిచితిని. ఓతృష్ణా! నన్నిన్నిపాట్లుపఱచితివి. ఇంతటితో

నైన నడుగక పయిఁబయిఁబెరుఁగుచు తృప్తిపడకున్నావు. ఇంకను నేదుష్కర్మమున కొడిగట్టుదువో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ఉత్ఖాతం నిధిశఙ్కయా క్షితితలం ధ్మాతా గిరేర్ధాతవో
నిస్తీర్ణః సరితాంపతి ర్నృపతయో యత్నేన సన్తోషితాః ।
మన్త్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్మశానే నిశాః
ప్రాప్తః కాణవరాటకోఽపి నమయా తృష్ణే సకామా భవ ॥ 3

టీ. నిధిశఙ్కయా = పాఁతు ఉన్నదనుభ్రమచేత, క్షితితలం =భూప్రదేశము, ఉత్ఖాతం = పెల్లగింపఁబడినది-త్రవ్వఁబడినదనుట, అప్పటికిని ఏమియు లభింపలేదని యర్థము, గిరేఃధాతవః = కొండయొక్కమనశ్శిలాది * ధాతువులు, ధ్మాతాః=ఊఁదఁబడినవి-అవి బంగారమగుననితలఁచి మూసయందు తగినమూలికలతోఁగూడఁ జేర్చియుంచి నిప్పునఁబెట్టికాఁచి యూఁదఁబడినవనుట,అప్పటికిని ఏమియుఁ గలుగలేదనియర్థము, సరితాంపతిః= (నదులకు మగఁడైన) సముద్రము, నిస్తీర్ణః=దాఁటఁబడినది-ద్వీపాంతరములందు వర్తకముసేసి బహుధనము సంపాదించెదనని యాత్రికుఁడనై సముద్రమునుదాఁటినాఁడ ననిభావము, నృపతయః=రాజులును, యత్నేన=పూనికచే-వారియిష్టము ననుసరించి కొలుచుప్రయత్నముచే ననుట, సన్తోషితాః=సంతోషపెట్టఁబడిరి, మన్త్రారాధనతత్పరేణ=మంత్రములను జపించుటయందలి యాసక్తిగల, మనసా = మనస్సుచేత, శ్మశానే=ప్రేతభూమియందు, నిశాః=రాత్రులు,నీతాః=కడపఁబడినవి-భూతప్రేత పిశాచాదులవలని భయమునుగణింపక నిధిమొదలైనవానిని జూపి యనుగ్రహించునట్టిదేవతలు ప్రసన్నులగునట్లుచేయుటకు వలయు మంత్రములనుజపించుచు రాత్రులు ప్రేతభూమియందుఁగడపితిననుట, కాణవరాటకోఽపి = గ్రుడ్డిగవ్వయైనను- ఇఁకధనమును జెప్పనేల యనుట, మయా=నాచేత, ప్రాప్తః న=పొందఁబడినదికాదు, కాఁబట్టి, తృష్ణే=విషయరాగమా! సకామా = ఈడేఱినకోరికగలదానవు, భవ=కమ్ము-నీవాసపెట్టిచూపినయర్థము లేవియుఁ గలుగమిచే నీవిఁకనైనఁదలంపులన్నియు నొడఁగూడినట్లుగాఁ దలఁచుకొని యూఱడుమనుట. ('తృష్ణేఽధునాముంచమామ్' అనుపాఠమున తృష్ణా! ఇప్పుడు నన్ను విడిచిపెట్టుమనియర్థము. ఇంతవఱకు నీవలనిలాభముచాలు నిఁకనీజోలి నాకువలదనిభావము),అనర్థముల

* 'సువర్ణరూప్యతామ్రాశ్మ హరితాలమనఃశిలాః । గైరికాఞ్జనకాశ్మీర లోహసీసాశ్చహిఙ్గులాః । గన్ధకాభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవోగిరిసంభవాః' అని సువర్ణరజతాదులు గైరికధాతువులగును. బంగారుదొరకుటకై వానినూఁదినాఁడని యిచ్చటఁ దెలియునది. అయిననేమియుదొరకలేదనుటచే బంగారువెండి ధాతువులుగాక తక్కినధాతువులనే యూఁదినాఁడని యూహ్యము.

నట్లుగలిగించు తృష్ణనుబట్టి వ్యర్థముగాఁబాటుపడి ప్రయాసయే దక్కినది కాని కోరికయీడేఱినదిగాదు. కాఁబట్టి దానిని మొదలంటు మానవలయునని భావము.

చ. నిధియను శంక భూతలము నిచ్చలుఁ ద్రవ్వితి నావచే మహో
దధిఁ దరియించితిన్ శిఖరిధాతువు లూఁదితి రాజుఁ గొల్చితిన్
వ్యధగొని ఘోరమంత్రజపమర్థి నొనర్చితి గవ్వయైన నే
విధమునఁ బొందనైతి గద వే ముద మందఁ గదే దురాశరో. 3

తా. పాఁతుకొఱకని పుడమిని పెల్లగించితిని. బంగారుమొదలైనవి చిక్కునని కొండధాతువులనెల్ల మూసనుంచి యగ్గిలోఁబెట్టి యూఁదితిని. దీవులకుఁబోయి వర్తకము సేసి యవ్వారిగానోడ నేయుదునని యోడలెక్కి సముద్రముమీఁదను గడచిపోయితిని. రాజులను వారిమనస్సునకు వచ్చునట్లెల్లఁగొలిచి సంతోషపెట్టితిని. లిబ్బిమొదలైనవిచూపునని దేవతలను వశముచేసికొనుటకై తత్పరుఁడనైనమంత్రములను జపించుచు ప్రేతభూమియందుఁ బెక్కురాత్రు లుంటిని. ఇన్ని పాటులుపడియు నొకగ్రుడ్డిగవ్వయు నాకు దొరకినది కాదు. తృష్ణా! ఇఁక నైన నీకోరికలెల్ల నీడేఱినట్లు తలఁచుకొని యూఱడిలుమా.

శ్లో॥ ఖలోల్లాపాః సోఢాః కథమపి తదారాధనపరై
ర్నిగృహ్యాన్తర్బాష్పం హసితమపి శూన్యేన మనసా ।
కృతో విత్తస్తమ్భప్రతిహతధియామఞ్జలిరపి
త్వమాశే మోఘాశే కిమపరమతో నర్తయసి మామ్ ॥ 4

టీ. ఖల ఉల్లాపాః = దుర్జనులయొక్క చెడుమాటలు, తత్ ఆరాధన పరైః= వారిని మనసునకు వచ్చునట్లు గొలుచుటయందు తత్పరులైన, (అస్మాభిః=మాచేత అని శేషము), కథమపి=ఎట్లో-మిక్కిలికష్టముతోననుట, సోఢాః=ఓర్చుకొనఁబడినవి-ఓర్వకున్న కార్యభంగము కలుగునని వెఱచి ఓర్వఁబడినవనుట, అపరుసంపుమాటల నూరక యోర్చుకొనుటే కాదు, అన్తః=లోపలనే, బాష్పం=కన్నీటిని, నిగృహ్య=అడంచి-ఆవాడిమాటలను వినుటచేఁ బొడమిన యశ్రుజలమును బయటికిరానీక లోపలనే యడంచి యనుట, శూన్యేన=వట్టిదియైన-నవ్వునుబుట్టించునట్టిభావము లేనట్టిదైన యనుట, మనసా=మనస్సుతో, హసితమపి=నవ్వును, ('కృతః=చేయఁబడినది' అని శేషము)- నవ్వుపుట్టించువిషయమేదైన మనస్సునందుండిననే నవ్వుకలుగును, అట్టివిషయమేదియులేక మనస్సు శూన్యముగానుండినను 'వీరలు మన మెంతదురుసులాడినను సంతోషముతోనున్నవారుగాని విషాదమొందరు. కాఁబట్టి వీరు మిక్కిలియువిశ్వాసపాత్రు'లని యాఖలులకుఁ దోఁచునట్లుగా లేనినవ్వు తెచ్చుకొని నవ్వనుగూడ నవ్వితిమనిభావము. విత్త...ధియాం-విత్త=ద్రవ్యముచేనైన, స్తంభ=బ్రమానుపాటుచే- జడభావముచే-గర్వముచేతననుట, ప్రతిహత=కొట్టఁబడిన, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి - ద్రవ్యగర్వముచే బుద్ధిచెడి మాయెడ నడచుకొనువారి కనుట,

అఞ్జలిరపి= కేలుమోడ్పును, కృతః= చేయఁబడినది. ఇంతచేసియు నేమియులభింపదయ్యెనని భావము. ('కృతశ్చిత్తస్తంభః ప్రతిహతధియాం' అనుచో, చిత్తస్తంభః= మనస్సుయొక్క ప్రానుపాటు-మనస్సునం దెవికారముకలిగినను వెలికిఁదోఁపనీక మాటునేయుటయనుట, కృతః = చేయఁబడినది, ప్రతిహతధియాం - ప్రతిహత=కొట్టఁబడిన-అనఁగా చెడిన, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి, అఞ్జలిరపి= కేలుమోడ్పును, కృతః=చేయఁబడినది - ఈపాఠమందే 'ప్రహసితధియాం' అనుచో మిక్కిలి నవ్వునందు బుద్ధిగలవారికి - మిక్కిలియు మమ్ముఁజూచి నవ్వునట్టివారికిననియర్థము.) కాఁబట్టి, మోఘ ఆశే=వ్యర్థమైనమనోరథముగల- కోరిక యీడేఱనట్టియనుట, ఆశే=తృష్ణా, త్వం=నీవు, మాం=నన్ను, అతః=దీనికంటెను- దురుసులకోర్చుటమొదలుగా నాడించినయాటలకంటె, అపరం=వేఱైనదానిని- వేఱైనయాటను, కిం=దేనిని, నర్తయసి=ఆడించెదవు - ఇంతవఱకాడించిన యీయాటలేగాక మఱివే ఱేయాటనాడించెదవనుట. ఏయాటయులేదనిభావము- ఇంతవఱకాడించినయాటలకంటె నీచమైనవి లేమింజేసియు, నింక నన్నేమియాడించినను నీపూనిక వ్యర్థమేగావునను నన్నాడింపవలసిన దింతకంటె మఱేదియు లేదనిభావము.

చ. పలువలు పల్కుమాట లోకశీభంగి సహించితి బొప్పవారిలో
పలనె హరించి శూన్య మగుభావమునన్ వెడనవ్వు నవ్వితిం
బొలుపఱి విత్తజాడ్యహతశీబుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలఁకక నింక నేపనికిఁ శీ దార్చెదు నన్ను దురాశ నీ విటన్.

తా. దుష్టులను వారిమనస్సునకువచ్చునట్లు కొలిచి వారాడినదురుసులనెల్ల నెట్లో యోర్చుకొంటిమి. ఆ వాఁడిమాటలకుఁ గన్నులనీరుక్రమ్మఁబోవఁగా దానినిలోపలనే యడంచి రిత్తమనస్సుతో లేనినవ్వుతెచ్చుకొని వారు మమ్ము మంచివారని మెచ్చుకొనుటకై నవ్వితిమి. ద్రవ్యగర్వముచే వివేకముమాలి మాయెడలనడచుకొన్న వారికిని జేయెత్తిమ్రొక్కితిమి. ఓతృష్ణా! నీవు మాకుఁ గోపముకలిగింపవలయునని యెన్నిపాటులు పడినను నీకోరిక యీడేఱినదిగాదు. ఇంతవఱకు నన్నాడించినవానికంటె మఱి యేమి యాడింపఁగలవు? అట్లాడించియు దానివలన నీకుఁ బనయేమి?

అవ. తృష్ణయొక్క చెడు సయ్యాటముచేతనే మిక్కిలియుఁ దగని కార్యముకూడఁ జేయఁబడినదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమీషాం ప్రాణానాం తులితబిసినీపత్రపయసాం
కృతేకిం నాస్మాభి ర్విగళితవివేకై ర్వ్యవసితమ్ ।
య దాఢ్యానా మగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతవ్రీడై ర్నిజగుణకథాపాతకమపి ॥

టీ. తులిత...పయసాం - తులిత=సమానముగాఁ జేయఁబడిన, నళినీపత్ర=తామరాకునందలి, పయసాం=నీరుగల - తామరాకునందలి నీటిబొట్టుతో సమానమైనయనుట-అతిభంగురమైన యని భావము, అమీషాం=ఈ-ఇట్టు మిక్కిలి నశ్వరములైనయనుట, ప్రాణానాం కృతే=ప్రాణములకొఱకు-ప్రాణముల రక్షించుటకైయనుట, విగళితవివేకైః=భ్రష్టమైన తెలివిగల-తెలివి మాలినట్టియనుట, అస్మాభిః=మాచేత, కిం=ఏది- ఏదుష్కర్మమనుట, న వ్యవసితం=పూనఁబడినదిగాదు-అన్ని దుష్కార్యములను పూనఁబడినవేయనుట, యత్=దేనిచేత - ఏలనఁగా ననుట, ద్రవి...నసాం-ద్రవిణమద=ధనగర్వముచేత, నిస్సంజ్ఞ=సంజ్ఞలేని - మ్రానుపడినయనుట, మనసాం=మనస్సులుగల-విమర్శ చేయలేనట్టి యంతఃకరణములుగలయనుట, ఆఢ్యానాం=ధనపరిపూర్ణులైనవారియొక్క, అగ్రే=మ్రోల, వీతవ్రీడైః=పోయిన లజ్జగల-లజ్జమాలిన, మాచేత నని యధ్యాహార్యము, నిజ...పాతకమపి-నిజగుణకథా=సొంతగుణములను చెప్పికొనుటయనెడి-స్వవిద్యావినయాదిగుణములను పొగడికొనుటయను, పాతకమపి=పాపముకూడ, కృతం=చేయఁబడినది. 'ఆత్మప్రశంసా పరగర్హణమివ; తన్నుఁ బొగడికొనుట పరులను నిందించుటవలె' 'ఆత్మప్రశంసామరణం పరనిన్దా తథైవచ; తన్నుఁ బొగడికొనుటయు నట్లే పరులనిందించుటయు మరణము' అను వచనములంబట్టి తనగుణములఁ బొగడుట నిషిద్ధము. అది నరకమును గలిగించునట్టిదిగాన పాతకమనగును. ఇట్టిపాతకమైనయాత్మగుణప్రశంస చేసియైన ధనముసంపాదించి ప్రాణములను తృప్తిపఱిచెద ననెడి యాశచేత యిట్టి యనుచితమునుగూడ చేసితిమి. అప్పటికిని ధనము దొరకినదిగాదు అని అపిశబ్దార్థము.

మ. నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నం బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియసత్కార్యంబు లే దేమియున్
బలవద్విత్తమదాతిరేకజనితాపస్మారులై నట్టిలు
బ్ధుల మ్రోలన్ నిజసద్గుణస్తుతిమహాదోషంబు గావించుటన్. 5

తా. ఈప్రాణములో తామరాకునందలి నీటిబొట్టులవలె మిక్కిలి యస్థిరములైనవి. అయినను ఇట్టివానిని గాపాడఁగోరి తెలివిమాలినమే మేయకృత్యమునైనను వెనుదీయక చేసెదము. ఎట్లనఁగా, ధనగర్వముచేఁ జొక్కి మతిమఱచియున్న ధనాఢ్యులయొద్ద మా గుణములను లజ్జవిడిచి పొగడుకొంటిమి. ఇట్టి పాతకమునే చేసినప్పుడు మఱి యేయకృత్యము చేయము.

అవ. ఉచితమునే చేసినను, దానిని ఎట్లుచేయఁదగునో యారీతిని జేయమిచే దానిచే ఫలము గలుగదయ్యె ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షాన్తం న క్షమయా గృహోచితసుఖం త్యక్తం న సన్తోషతః
సోఢో దుస్సహశీతవాతతపనక్లేశో న తప్తం తపః।
ధ్యాతం విత్తమహర్నిశం నియమితప్రాణైర్న శమ్భోః పదం
తత్తత్కర్మ కృతం యదేవ మునిభిస్తైస్తైః ఫలైర్వఞ్చితాః ॥

టీ. క్షమయా=(అవమానమునకు హేతువైనది యుండియు మనస్సు ఉద్వేగము పొందకుండుటయే ఓర్పు. అట్టి)ఓర్పుచేత, నక్షాన్తం=(అవమానాదులు)ఓర్వఁబడినదికాదు. అయితే అశక్తిచేతనో భయముచేతనో యాయవమానాదు లోర్వఁబడినవనుట, గృహ ఉచిత సుఖం=గృహమునందు తగిన సుఖము - మృష్టాన్నభోజనము భార్యాసంభోగము మొదలైనవానిచే గృహంబునఁ గలుగఁదగిన యానందాదు లనుట, సన్తోషతః = సంతోషముచేత - 'ఇఁక యిది యేమి' యని మనఃపూర్వకముగా రోయుటచేత ననుట, నత్యక్తం=విడువఁబడినదికాదు-అయితే త్రోసి పుచ్చరాని బ్రహ్మచర్యముచేతనో పారతంత్ర్యముచేతనో విడువఁబడినదనుట, దుస్స...క్లేశః - దుస్సహ=సహింపరాని, శీతవాత తపన=చలి గాలి యెండ అను వీనిచేఁ గలుగునట్టి, క్లేశః=దుఃఖము, సోఢః=ఓర్వఁబడినది-దేహయాత్రకొఱకు దేశాంతర సంచారము చేయునప్పుడు వీనినెల్లసహించితిననుట, అయితే, తపః=తపస్సు, నతప్తం=తపింపఁబడినదిగాదు - శీతవాతాదుల నోర్చుట తపస్సును బట్టికాదు దేహయాత్రకొఱకని భావము. విత్తం=ద్రవ్యము, అహర్నిశం=రేయుంబవలు, ధ్యాతం=ధ్యానము చేయఁబడినది-చింతింపఁబడినదనుట, అయితే, నియమితప్రాణైః= లోపల నడ్డగింపఁబడినప్రాణవృత్తులచేత-ప్రాణవ్యాపారముల లోపలనే నిరోధించి యనుట, శమ్భోః=శివునియొక్క, పదం=చరణము, న (ధ్యాతం)=ధ్యానింపఁబడినదికాదు. కాబట్టి, మునిభిః = ఈశ్వరుని మననము చేయునట్టి వారిచేత, యత్ కర్మ=ఏయేకర్మము క్షమ సుఖత్యాగము మొదలైనవనుట, కృతం=చేయఁబడినదో, తత్ తత్ కర్మ=ఆయకర్మమే, కృతం=మాచేతను జేయఁబడినది. అయితే, తైః తైః=ఆయా, ఫలైః=ఫలములచేత-ఆయాకర్మములకు నియతములైయున్న యాయాఫలములచేత ననుట, వఞ్చితాః=(మేము) వంచింపఁబడితిమి, మునులకుఁ గలిగిన యాయాఫలములే మాకుఁ గలుగక మమ్ము వంచించినవనుట-మునులాచరించినక్షమాదికర్మములనే మేమును ఆచరించినను వారు వానిని జేసినరీతిని మేము చేయనందున వానివలన వారు పొందినఫలములు మాకుఁ గలుగనయ్యెనని భావము. ఋషులవలె క్షమాదులచేతనే యవమానాదులను ఓర్చుకొనియుందుమేని ఫలలాభము కలిగియేయుండునని యాశయము. ఆరీతిని వాని నాచరింపకుండుటకు మూలము తృష్ణాదుర్విలసితమే యని భావము.

మ. క్షమచేఁ గాదవమాన మోర్చుట నుషాకసంతుష్టిచేఁ గాదు గే
హముసంబైనసుఖంబు మానుట తపోవ్యాసక్తిచేఁ గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరుపై ధ్యానంబు విత్తంబుపై
నమరెన్ మాకు మునీంద్రకృత్యములు లేకే వానత్ఫలాభ్యున్నతుల్. 6

తా. మే మవమానాదుల నోర్చితిమికాని యది క్షమచేతఁగాదు. ఇంద్రియం బను భవింపఁదగిన సుఖములను విడిచితిమిగాని యది మనఃపూర్వకమైనదిగాదు. చలి గాలి యెండలకుఁ దాళితిమిగాని దానిచే తపము సేయలేదు. రేయుంబవలు ధనమునే ధ్యానించితిమికాని ప్రాణవృత్తులను లోపల నాపి శివచరణములను ధ్యానింపలేదు. ఇట్లు మునులు సేయు క్షమ గృహసుఖత్యాగము శీతవాతాది సహనము ధ్యానము మొదలైన కర్మములు మేమును జేసినను వానిని జేయవలసినరీతిని జేయనందున వారికిఁ గలుగు ఫలములు మాకుఁ గలుగక యేమఱిన వారమైతిమి.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే ముదిమిని దూషించుచు తన్మూలమున తృష్ణను నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా న భుక్తా వయమేవ భుక్తా, స్తపో న తప్తం వయమేవ తప్తాః ।
కాలో న యాతో వయమేవ యాతా, స్తృష్ణా న జీర్ణా వయమేవజీర్ణాః॥

టీ. భోగాః=భోగములు-హారచందనాదిసుఖానుభవములనుట, నభుక్తాః=అనుభవింపఁబడినవిగావు, అయితే, వయమేవ=మేమే, భుక్తాః=భుజింపఁబడితిమి-ఆభోగములకొఱకైన దురంతచింతచే మేమే గ్రసింపఁబడితిమనుట - లేక సర్వభక్షకుఁడైన కాలమనెడి రాక్షసునిచేత మేమే భుజింపఁబడినవారమైతి మనుట-భుక్తశబ్దమునకు భోగపక్షమున అనుభవింపఁబడుటయు, 'వయం' అను పక్షమున భుజింపఁబడుటయు నని యర్థములు. తపః=తపస్సు, నతప్తం = తపింపఁబడినదిగాదు, వయమేవ = మేమే, తప్తాః=(ఆధ్యాత్మికాది తాపత్రయముచేత) తపింపఁజేయఁబడితిమి- తప్తశబ్దము తపస్సు చేయఁబడుటకును తపింపఁజేయఁబడుటకును గ్రాహ్యము. కాలః=కాలము, నయాతః= పోయినదిగాదు, అయితే, వయమేవ=మేమే, యాతాః=(జీవితకాలపు మేరనుదాఁటి)పోయితిమి-అవసానము నొందితిమనుట. అప్పటికిని, తృష్ణా=తృష్ణ, జీర్ణా న=శిథిలమైనదికాదు-దానికి శిథిలత్వము గలిగించునది లేనందుచే నని భావము, వయమేవ=మేమే, జీర్ణాః=ముదిమిచే నవయవములు సోలినవారమైతిమనుట, కాఁబట్టి యిటమీఁద వేగమ తృష్ణను నిర్మూలించు దానిని సంపాదింపవలయునని భావము. అలం. విశేషము.

క. భోగానుభవంబు తపో
యోగము కాలంబు చనుటయును ఘనతృష్ణో

దోగవిరామము లే దహ
హా గురుత వహించి తృష్ణకే యలజడి దెచ్చెన్. 7

తా. భోగములు భుక్తములు (అనుభవింపఁబడినవి) గావు. మేమే భుక్తులము(దురంతచింతచే గ్రసింపఁబడినవారము).తపస్సు తప్తము(తపస్సు చేయఁబడినది)గాదు. మేమే తప్తులము (తాపత్రయముచే తపింపఁ జేయఁబడినవారము). కాలము (అనంతమగుటచే) పోయినదిగాదు. మేమే పోయినవారము(అంత్యదశను బొందినవారము). తృష్ణ జీర్ణించినది (శిథిలమైనది) గాదు. మేమే జీర్ణించిన (ముదిసిన) వారము.

శ్లో॥ వలిభిర్ముఖ మాక్రాన్తం పలితై రఙ్కితం శిరః।
గాత్రాణి శిథిలాయన్తే * తృష్ణైకా తరుణాయతే ॥ 8

టీ. వలిభిః=(ముదిమిచేఁ గలిగిన)ముడుతలచేత, ముఖం=మొగము, ఆక్రాన్తం=ఆక్రమింపఁబడినది-ముఖము విరూపమైనదనుట, పలితైః=నరలచేత, శిరః=తల, అఙ్కితం=గుఱుతుగలదిగాఁ జేయఁబడినది-తల నరసినదనుట, గాత్రాణి=శరీరములు-కరచరణాద్యవయవములనుట, శిథిలాయన్తే=శిథిలము లగుచున్నవి- ముదిమిచే బిగితప్పి తమతమవ్యాపారములు సేయుట కశక్తము లగుచున్నవనుట,అయితే, ఏకాతృష్ణా=తృష్ణయొక్కటి, తరుణాయతే=పరువమైనదానివలె నాచరించుచున్నది - బలిష్ఠమైనదనుట- దేహేంద్రియాదుల శక్తులన్నియు నుడిగినను దృష్ణ యొకదానిశక్తిమాత్ర ముడుగక బలీయముగానే యుండునని భావము.

క. కరచరణాద్యవయవముల
భర ముడిగెఁ వళులు మొగముపై నిండారెఁ
శిరసెల్లఁ దెల్లఁబాఱెను
దరి మాలినతృష్ణ యొకఁడె తరుణతఁ బూనెన్.

తా. మొగమెల్ల ముడుతలు పడినవి. తలయంతయు నరసినది. అవయవము లెల్ల బిగి తప్పినవి. అయినను తృష్ణయొకటిమాత్రము పరువంపుదానివలె బలీయముగానేయున్నది.

శ్లో॥ నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానో విగళితః
సమానాః స్వర్యాతాః సపది సుహృదో జీవితసమాః।
శనై ర్యష్ట్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధేచ నయనే
అహో ధృష్టః కాయ స్తదపి మరణాపాయచకితః ॥ 9

* ఇదియే 'జీర్యన్తే జీర్యతః కేశాః, దన్తా జీర్యన్తి జీర్యతః। జీర్యత శ్చక్షుషీ శ్రోత్రే, తృష్ణైకా తరుణాయతే॥'. అనుచోటను జెప్పఁబడినది.

టీ. భోగేచ్ఛా=విషయానుభవమునందలి స్పృహ, నివృత్తా=నివర్తించినది-సామర్థ్యములేమిచే నని భావము. పురుషబహుమానః = పురుషునకైన సన్మానము, విగళితః= వీడిపోయినది-పూర్వప్రాభవములు లేమిచేననుట, లేక, పురుషబహుమానః = పురుషుల యొక్క (అనఁగా వయసుకాండ్రయొక్క) తమ్మగొప్పగాఁ దలఁచుకొనుట-వయస్సునందలి గర్వమనుట, వీడిపోయినదనియు నర్థము. లేక, పురుషబహుమానః = ఇతర పురుషులయొక్క గొప్పగాఁ దలఁచుట-ఇతరులు తమ్ము గొప్పగాఁ దలఁచుట వీడినదనియు నర్థాంతరము. మృతులైన సుహృదులనుగుఱించి శోకించుమూలమున తనవ్యర్థజీవమును సూచించుచున్నాఁడు. జీవితసమాః = ప్రాణముతో సాటియైనవారును, సమానాః = సమానవయస్సు గలవారును, అగు, సుహృదః = సఖులు- లేక, బంధువులు, సపది = తోడనే-ముదిమి రాకమునుపే యనుట - లేక, నాయట్టి దుర్దశ రాకమునుపే, స్వః= స్వర్గమునుగూర్చి, యాతాః=పోయిన వారైరి-తమ పుణ్యపరిపాకమువలనఁ బుణ్యలోకమును బొందిరి-ముదిసి పేంపు సొంపు దక్కిన నేను బోవక వ్యర్థముగా బ్రతికిపడియున్నాననుట. ఇట్లు తన్నుదూఱుకొననేల యనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. శనైః= మెల్ల మెల్లగా, యష్టి ఉత్థానం = కొయ్యచేత లేచుట-కాళ్లయందు పటుత్వములేమివలనఁ దనంతలేవను దిరుగను సత్తువలేమిచే కఱ్ఱ నూనుకొని మెల్లగాలేచుట యైనదనిభావము. నయనేచ=రెండు కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే-ఘనతిమిర=దట్టమయిన తిమిరమను కంటితెవులుచేత, రుద్ధే= అడ్డగింపఁబడినది-ప్రసరించి విషయములను గ్రహింపనీయకుండునట్లు చేయఁబడిన వనుట. ఇట్లు కుంటియు గ్రుడ్డియునై బ్రతికియుండు తాను నిందార్హుఁడే; ఇట్టి దుర్దశ కలుగక మునుపే గతించిన తనసుహృదులు పుణ్యాత్ములే యగుదురని భావము. తదపి=అయినను-ఇట్లు కుంటును గ్రుడ్డితనమును గలిగి జీవించుటకంటెను మరణమే మేలయినను, ధృష్టః=లజ్జలేని, ('మూఢః' అనుచో తెలివిలేనియనుట) కాయః=దేహము, మరణా...కితః- మరణాపాయ = మరణముచేతఁ గలుగు చెడఁబాటువలన-లేక, మరణరూపమైన యెడఁబాటువలన-దేహము చెడఁబాయుటవలన ననుట, చకితః=భయపడినది, అగునని శేషము, ఇచట దేహిధర్మమైన భయపడుట తద్దేహమునందు ఉపచరించినదని తెలియునది, అహో=ఆశ్చర్యము. *ఇట్టి కష్టదశగలిగినను జీవితాశయే బలీయముగానున్నదిగాని జ్ఞానోదయముగాదని యాశ్చర్యము-ఇట్టి కష్టములు కలుగుటయు తృష్ణావిలసితమే యని భావము. అలం. విభావన.

---

* 'అతికష్టా స్వప్యవస్థాసు జీవితనిరపేక్షా న భవన్తి ఖలు ప్రాణినాం ప్రవృత్తయః' మిక్కిలి కష్టములైన యవస్థలు గలిగినను జీవితమం దపేక్షమాని ప్రాణులు నడచుకొనరు' అని కాదంబరి.

శా. భోగాపేక్ష దొలంగెఁ బూజ్యత సెడెం ◆ బోరానిమిత్రుల్ మహా
భాగుల్ సెల్లిరి దండ మూఁతగొనుటల్ ◆ ప్రాప్తించెఁ గన్నుల్ తమో
రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరారూఢంబు ప్రాణానిల
త్యాగాపాయభయంబునన్ వడఁకెడుం ◆ దా నెంత సమ్మూఢమో. 9

తా. అనుభవించుటకు శక్తిలేమిచే భోగములం దాశమానినది. పురుషత్వముపలని గర్వమును వీడినది. నాకుఁ బ్రాణపదమై నాయీడువారైన చెలికాండ్రందఱును నప్పుడే స్వర్గప్రాప్తులైరి. నేనో ముదిమి గ్రమ్మియు బ్రదికియెయున్నాను. ఎందుల కీబ్రతుకు? కొయ్య నూనియే లేయవలసియున్నది. కంటికిఁ దెవులు దట్టముగాఁ గలిగి విషయములు గానరావయ్యె. ఇట్టి దుర్దశగలిగి బ్రదుకుటకంటె మరణమే మేలయ్యు సిగ్గుమాలిన యీదేహమో మరణమన్న భయపడుచున్నదే. ఏమాశ్చర్యము! ఆశ్చర్యమేమి? ఇది యంతయు తృష్ణాదుర్విలసితముగదా.

అవ. ఇటువంటితృష్ణ నుల్లంఘించి స్వకీయాత్మసుఖము ననుభవించుమహాత్ము లెవ్వరేని గలరా యని యాశంకించినవాఁడై కలరే యని నిగమించుచు నాతృష్ణ యట్టిమహాత్ములు తప్ప నితరులకుఁ దాఁటరానిదని తెలుపుటకై యొకమహానదిగా రూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆశానామ నదీ మనోరథజలా తృష్ణాతరఙ్గాకులా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ ।
మోహావర్తసుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుఙ్గచిన్తాతటీ
తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నన్దన్తి యోగీశ్వరాః ॥ 10

టీ. ఆశానామ = ఆశయనెడి, నదీ = ఏఱు, మనోరథజలా = (మృష్టాన్నపానభోజనము విచిత్ర వస్త్రాభూషణధారణము యువతీసంభోగము మొదలైనవాని యందు వర్తించు మనోవ్యాపారము లనెడి) కోరిక లనెడిజలముగలది, తృష్ణా...కులా- తృష్ణా = (లభింపరాని వస్తువులు లభింపవలయు నను నభిలాషవిశేషము లైన) తృష్ణ లనెడి, తరఙ్గ = అలలచే, ఆకులా=వ్యాపించినది, రాగ...వతీ-రాగ=(అభిమతములైన వస్తువులందు స్నేహరూపమైన) రాగములనెడి, గ్రాహవతీ = మొసళులుగలది, రాగశబ్దము ద్వేషాదులకు నుపలక్షణము, వితర్కవిహగా - వితర్క=(ఇట్లుచేసిన నిది కలుగునో లేదో యను) ఊహలనెడి, విహగా=పక్షులుగలది, ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ=(వికారముకలిగించుహేతువులుండియు మనస్సువికారము నొందకుండుట ధైర్యము. అట్టి) ధైర్యమనెడి మ్రాఁకును నిర్మూలము చేయునది. మోహా...స్తరా - మోహ = అజ్ఞానప్రవృత్తులనెడి,

ఆవర్త=సుడులచేత, సుదుస్తరా = దాఁటుటకు మిక్కిలియుఁ గష్టమైనది, అతిగహనా= (ఆశాపక్షమున) మిక్కిలియుఁ దెలిసికొనరానిది - (నదీపక్షమున) మిక్కిలియుఁ జొరరానిది, ప్రోత్తుఙ్గ...తటీ - ప్రోత్తుఙ్గ = మిక్కిలి పొడవులైన, చిన్తా= చింతలనెడి, తటీ = దరులు గలది, తస్యాః=దానియొక్క, పారగతాః=గట్టును పొందినవారును - జ్ఞానమును తెప్పచేత ననుట, కావుననే, విశుద్ధమనసః=నిర్మలమైన అంతఃకరణము గలవారును, అగు, యోగీశ్వరాః = మహాయోగులు, నన్దన్తి = ఆనందించుచున్నారు- బ్రహ్మానంద మనుభవింతురనుట. కాఁబట్టి శ్రేయస్సును గోరువాఁడు తృష్ణను దరించు నుపాయము నెల్లప్పుడు వెదకవలయునని భావము. ఇచట ప్రవాహరూపమున నవిచ్ఛిన్నముగా సాగుచుండుటచే ఆశను నదిగాను, దానికి స్వరూపనిరూపకమై యలుగడల భ్రమించుచుండుటచే మనోరథములను జలములుగాను, ఒకటివెనుక నొకటి యెడతెగక లేచుచు మునుఁగుచు నడుగక యుండుటచే తృష్ణలను తరంగములుగాను, దుష్టస్వభావమునఁ బట్టుకొను గుణముకలిగియుండుటచే రాగాదులను గ్రాహములుగాను, నానావిధగతులు కలిగియుండుటచే వితర్కములను విహగములుగాను, మిక్కిలి స్థిరముగానుండుటచే ధైర్యమును ద్రుమముగాను, ఎడతెగక సుళ్ళఁ బెట్టుచుండుటచే మోహములను ఆవర్తములుగాను, లోఁతైయునికిని దెలుపుటచే చింతలను తటములుగాను, కవి రూపించినాఁడని తెలియునది. కావున నలం. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకము.

చ. కలితమనోరథంబు లుదకంబులు తృష్ణలు భూరివీచికా
వళు లనురాగముల్ మకరవర్గము మోహవితర్కముల్ సుడుల్
పులుఁగులు గాఁగ ధైర్యఫలభూజముఁ గూల్చుదురాశ పేరిపు
ష్కలనది దాఁటి నిత్యసుఖసంపద గాంతురు యోగిపుంగవుల్. 10

తా. కోరికలనెడి జలములుగలిగి, తృష్ణ లనెడి యలలు గొట్టుచు, రాగాదులనెడి మొసళులు కలిగి, వితర్కములనెడి పక్షులతోఁగూడి, దరులందున్న ధైర్యమనెడి మ్రాఁకును గూల్చుచు, మోహములనెడి సుళ్లతోను, చింతలనెడి పొడవులైన దరులతోనుగూడి, చొరరానిదై యాశ యనెడినది యొప్పును. నిర్మలాంతఃకరణులైన యోగీశ్వరులు దానిను త్తరించి బ్రహ్మానందము ననుభవించుచుందురు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున తృష్ణాదూషణ మన్నది ప్రథమదశకము.

వైరాగ్యశతకము – విషయపరిత్యాగవిడంబన.

అవ. యోగులు తృష్ణానదిని దాఁటి యానంద మనుభవించువారయ్యు విషయపరిత్యాగము సేయక యది వారికిఁ గలుగఁ

జాలము గాన *విషయపరిత్యాగవిడంబన యిఁకఁ బదిశ్లోకములఁ జెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ న సంసారోత్పన్నం చరిత మనుపశ్యామి కుశలం
విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః।
మహద్భిః పుణ్యౌఘై శ్చిరపరిగృహీతా హి విషయాః
మహాన్తో జాయన్తే వ్యసన మివ దాతుం విషయిణామ్ ॥ 11

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమందుఁబుట్టిన, చరితం=నడవడి-లేక, ఫలోద్దేశముతోఁ జేయఁబడు పుణ్యాచరణము, కుశలం=క్షేమకరమైనదిగా, న అనుపశ్యామి = కనుఁగొనను - అనాదిజన్మపరంపరారూపముగా నుండు నిహసంసారమునందు నడచుకొనునట్టి యేనడవడిగాని క్షేమకరముకాదని నాకుఁ దోఁచుచున్నదనుట. ఏలనఁగా, పుణ్యానాం = పురాకృతములైన సుకృతములయొక్క, విపాకః=పరిపాకము- ఫలమనుట, విమృశతః = పరామర్శించుచున్న -ఇది నిజముగా సుఖప్రదమా కాదా యని విమర్శ సేయుచున్నట్టి, మే=నాకు, భయం=వెఱపును, జనయతి=కలిగించుచున్నది-పుణ్యముచే నగు సంపదలన్నియు నాపుణ్యముయొక్క వ్యయముచేతనే కలుగును గాన నవి విపత్తులే యగునని భయపడుచున్నాననుట. ఇదియే 'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధాః సంపదో విపద ఏవ విమృష్టాః-పూర్వము చేసిన పుణ్యవిభవముయొక్క వ్యయముచే లభించిన సంపదలు విమర్శించి చూడఁగా విపత్తులే యగు' నని శ్రీహర్షుండును జెప్పియున్నాఁడు. లేక, పుణ్యములయొక్క - అనఁగా జ్యోతిష్టోమాది సత్కర్మములయొక్క-విపాకమనఁగా స్వర్గాదిరూపమైన ఫలమును ముందు వెనుక నాలోచించి చూడఁగా 'క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి-పుణ్యము అనుభవించి తీఱఁగా మరల మనుష్యలోకమును ప్రవేశింతురు' అను వచనముం బట్టి యాఫలములు తీఱఁగా మరల భూలోకమును ప్రవేశించి మహాదుఃఖకరములైన గర్భనరకాదు లనుభవింపవలసివచ్చుచున్నది గాన నిట్టి పరిణామములుగల పుణ్యములు భయమే నా కొసంగుచున్నవనియు కావున నీ సంసారమునందుఁ జేయఁబడునదేదిగాని కుశలమైనది కాదని కనుఁగొనుచున్నాననియు భావము. మఱియును, మహద్భిః = గొప్పలైన, పుణ్యౌఘైః = పుణ్యసమూహములచేత, చిరపరిగృహీతాః=చిరకాలము గయికొనంబడిన-చిరకాలముగా అనుభవింపఁ బడుచున్నయనుట, విషయాః=భోగములు, విషయిణాం=విషయాసక్తులైనవారికి, వ్యసనం=దుఃఖమును,

---

* విషయములనఁగా రూపరసాదులు గాని లేక హారచందనవనితాదులు గాని గ్రాహ్యము. పరిత్యాగమనఁగా సన్న్యసించుట. విడంబన యనఁగా యనుకరణము - అభినయమనుట - విషయసన్న్యాసము నభినయించుట యిఁకఁ జెప్పఁబడు నని భావము.

దాతుమివ = ఇచ్చునట్లు-లేక 'ఇవ' శబ్దము అనర్థకార్థకముగా గ్రహించినయెడల, ఇచ్చుటకే, మహాన్తః = మిక్కిలి పెద్దవిగా-మిక్కిలి సుఖప్రదములుగా ననుట, జాయన్తే=అగుచున్నవి. ఆపుణ్యములచే బహుకాలముగా ననుభవింపఁ బడుచున్న భోగములో మఱిమఱి సుఖముచూపి విషయాసక్తుల నాకర్షించుటచే వారికి దుఃఖమే కలిగించునట్లుగా నున్నవి గాని సుఖమును గావనుట. కావున నైహికాముష్మికభోగము లన్నియు ననిష్టములయందే పర్యవసించుటచే వానినెల్ల పరిత్యజించుటయే శ్రేయమని భావము.

అవ. విషయములు సర్వవిధములను త్యాజ్యము లేయని చెప్పుటకై వాని వ్యవస్థితిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అవశ్యం యాతార శ్చిరతర ముషిత్వాపి విషయాః
వియోగే కో భేద స్త్యజతి న జనో య త్స్వయ మమూన్ ।
వ్రజన్తః స్వాతన్త్ర్యా దతులపరితాపాయ మనసః
స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనన్తం విదధతి ॥ 12

టీ. విషయాః = శబ్దాదులు- శబ్దాదివిషయభోగము లనుట, చిరతరం = బహుకాలము, ఉషిత్వాఅపి = నిలిచియుండియు, అవశ్యం=నిశ్చయముగా- సిద్ధముగాననుట, యాతారః=పోవునవి- * ఆగమాపాయులు (వచ్చుచు పోవుచుండునవి) గాన తమ్మనుభవించు పురుషుని విడిచి పోవునేకాని పరిచయముంబట్టి పురుషుని జీవపర్యంత ముండునవిగా వనుట, యత్=ఎందుచేత, జనః=పురుషుఁడు, అమూన్=వీనిని, స్వయం = తానే, నత్యజతి=విడువఁడో, (తత్=అందుచేత),వియోగే=వాని తానైవిడిచిపోవుటయందు, భేదః= విశేషము, కః=ఏమి-విషయములను తానైవిడువఁడుగాన అవి తామే విడిచిపోయిననేమి పోనిచ్చునని తెలియుచున్నది. తానే వానిని విడుచుటకంటె అవి తామే విడిచిపోవుటయందుఁ గలయతిశయమేమి?ఏమియులేదుగాన తానే వాని నేల విడువరాదు? అని భావము. తానై వానిని విడువఁడు కాఁబట్టి అవియే తన్ను విడిచిపోవుటయందుఁ గలవిశేషమేమి యనియాక్షేపము. దీనినే యుపపాదించుచున్నాఁడు. స్వాతంత్ర్యాత్=స్వాతంత్ర్యమువలన-తమంతనే యనుట, వ్రజన్తః సన్తః=పోవునవి - పురుషుని విడుచునవి, అగు, (విషయములుఅని శేషము),మనసః=మనస్సునకు, అతుల పరితాపాయ=మిక్కిలిసంతాపము కొఱకు,అగుచున్నవి అని శేషము. తామై పురుషుని విడిచిపోవునేని వానికి దుఃఖకరములే యగునని యర్థము. స్వయం=తనంతనే -పురుషుని చేతనే యనుట, త్యక్తాః=(తుచ్ఛములుగా తృణీకరించి) విడువఁబడినవై, ఏతే=ఇవి-విషయభోగములు, అనన్తం=కొలఁదిలేని,

* 'మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః। ఆగమాపాయినో ఽనిత్యా స్తాం స్తితిక్షస్వభారత'అని గీతయు విషయములయొక్క ఆగమాపాయిత్వమును దెలిపెడిని.

* శమసుఖం=మనశ్శాంతి వలనిసుఖమును, వివర్ధతిహి=కలిగించుచున్నవి. మనస్సుయొక్క తృష్ణ నడంచి నెమ్మది గలుగఁజేయునని భావము.

చ. ఉరుగతితోడ నేఁగుఁ దడ కే వుండియు భోగము లట్టివానిఁ దా
నరుఁడు పరిత్యజింపఁడు కకోన్నం గన దద్విరహంబు భిన్నమే
పురుషుని భోగముల్ విడిచి కే భూరిమనోవ్యథ లాచరించు నా
పురుషుఁడె భోగముల్ విడిచి కే పొందు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్.

తా. విషయభోగములు చిరకాలము పురుష్షునిచే ననుభవింపఁ బడుచుండినను తుదకు నవి వానిని విడిచిపోవునవే యగుననుట సిద్ధము. పురుష్షుఁడు తానై వానిని విడువఁడు కాఁబట్టి యవియే విడిచిపోవున వగుచున్నవి. పురుషుఁడే విడుచుటకంటె నవియే విడిచిపోవుటయందు విశేషమేమియులేదు. మఱియు నవి తమంత విడిచిపోవునేని పురుషుని మనస్సునకు మిక్కిలియు సంతాపము కలుగుచున్నవి. పురుషుఁడు తానే వానిని విడిచెనేని వానిమనస్సుఁ గలంచుచున్నతృష్ణ నిమ్మళించి దానిచే వానికి మిక్కిలి సుఖము కలుగును. కాన విషయములు తామే విడిచిపోవుటకంటె పురుషుఁడు తానే వానిని విడుచుట మిక్కిలియు శ్రేయము.

అవ. విషయములను ద్యజింపఁ జాలినపురుషు లెట్టివారని యాశంకించి జ్ఞానులే యిట్టివారుగాని మాబోఁటులు గా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినో ఽమలధియః కుర్వ న్త్యహో దుష్కరం
యన్ముఞ్చ న్త్యుపభోగభాఞ్జ్యపి ధనా న్యేకా న్తతో నిఃస్పృహాః।
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి నచ ప్రాప్తౌ దృఢప్రత్యయో
వాఞ్ఛామాత్రపరిగ్రహాణ్యపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్॥

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః=బ్రహ్మవిషయమైన జ్ఞానముచేఁ గలిగిన వివేకముగలవారు, అగు, అమలధియః=నిర్మలమైన బుద్ధిగలవారు-బ్రహ్మజ్ఞానముచే మంచిచెడ్డల వేఱువేఱ తెలియునట్టిశక్తి గలిగి దానిచే బుద్ధియు నిర్మలమైనవా రనుట, ('బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియః' అనుచో బ్రహ్మజ్ఞానముచేఁ గలిగినవివేకమువలనఁ దేటయైనబుద్ధి గలవారని యర్థము), యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాఞ్జి=అనుభవమును బొందుపట్టి - హారచందనాదిరూప

* ఇదియే 'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహ త్సుఖమ్। తృష్ణాశమసుఖస్యైవ నార్హతః షోడశీం కలామ్'॥ అనియు 'విహాయ కామా న్య స్సర్వా న్పుమాం శ్చరతి నిఃస్పృహః। నిర్మమో నిరహఙ్కారః స శాన్తి మధిగచ్ఛతి' అనియుఁ జెప్పఁబడినది.

ముగా ననుభవింపఁబడుచున్నట్టి యనుట, ధనాని=ద్రవ్యములను, ఏకాన్తతః= నిశ్చయముగా- బొత్తిగాననుట, నిస్పృహాః=ఆశలేనివారై, ముఞ్చన్తి=విడుతురో, (తత్= అందుచేత), దుష్కరం=చేయ నలవి కానిదానిని- అనుభవింపఁబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కరమైనను అట్టిదానినిగూడ నని భావము, కుర్వన్తి=చేయుచున్నారు, అహో=ఆశ్చర్యము. ప్రాక్=పూర్వము, ప్రాప్తాని న=లభించినవి కావు-మాకు ముందైన నీధనములు గలిగినవి కావనుట, సంప్రతి=ఇప్పుడును, న=(లభించినవి) కావు, ప్రాప్తౌ= అవి కలుగుటయందు,దృఢప్రత్యయః=గట్టినమ్మికయు,న=లేదు-అవి మాకు నికఁ గలుగునని గట్టిగానమ్ముటకును వీలులేదనుట, వాఞ్ఛామాత్రపరిగ్రహాః అపి=కోరికమాత్రము చేతనే పరిగ్రహింపఁబడుటగలవి యయ్యును- మనస్సునందుమాత్రము కోరఁబడుచున్నవే కాని నిజముగా అనుభవింపఁబడునవి కాకపోయినను అనుట, త్యక్తుం= విడుచుటకు, వయం= మేము - మాబోఁటులనుట, పరం = మిక్కిలి, నశక్తాః=సమర్థులు కానివారము- కాఁబట్టి పూర్వోక్తులైన బ్రహ్మజ్ఞానులే ధన్యులనిభావము. విషయపరిత్యాగమునకు బ్రహ్మజ్ఞానమే ముఖ్యసాధనము. కాఁబట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము సంపాదించి విషయత్యాగము అవశ్యము చేయఁదగినది.

చ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మహాత్ములు భోగనిధాన మౌ మహా
ధనముఁ బరిత్యజింతురు గతస్పృహులై పరమాద్భుతంబుగా
మునుపును బొంద కిప్పుడును కి ముట్టక నింకను జెందలేక నె
మ్మనమునఁ దోఁచుభోగములకే మానఁగఁ జాలము మే మొకింతయున్.

తా. హారచందనాదిరూపముగా ననుభవింపఁబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కరము. అయినను బ్రహ్మజ్ఞానముచే సారాసారవివేకముగలిగి నిర్మలబుద్ధినొందినజ్ఞానులు బొత్తిగా నాశ మాలినవారై ఔరా! యట్టిదుష్కరమైన ధనపరిత్యాగమును జేయుదురు. మాబోఁటులకో ధనము లింతకు ముందును గలిగినదిగాదు. ఇప్పుడును గలిగినదికాదు. ఇకఁ గలుగునను గట్టినమ్మికయులేదు. కాఁబట్టి యేయనుభవించుటలేక యూరక మనస్సునందుఁ గోరఁబడుచుమాత్రమే యుండునవయ్యు నట్టివానినిగూడ విడుచుటకు మే మెంతయు నశక్తులమై యున్నారము.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. ధన్యానాం గిరికన్దరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా
మానన్దాశ్రుజలం పిబన్తి శకునా నిఃశఙ్క మఙ్కేశయాః।
అస్మాకం తు మనోరథోపరచితప్రాసాదవాపీతట
క్రీడాకానన కేళికౌతుకజుషా మాయుః పరిక్షీయతే॥

టీ. గిరికన్దరేషు = కొండగుహలయందు, వసతాం=వసించువారును, 'వివిక్తసేవీ లఘ్వాశీ' అనునట్లు జనసమ్మర్దములేని కొండగుహలం దొంటిగా వసించియుండునట్టివారనుట, పరం జ్యోతిః = స్వప్రకాశమైన పరబ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం=ధ్యానించువారును, అగు, ధన్యానాం = పుణ్యాత్ములయొక్క, ఆనన్ద అశ్రుజలం=ఆనందమువలని కన్నీటిని, నిశ్శఙ్కం=(వారు తపస్సమాధినుండుటవలన) జంకులేనట్లుగా, అఙ్కేశయాః= తొడయందు నెలకొన్న-వారు నిశ్చలులై తపంబు సేయుచుండఁగా జంకక వారితొడలయందు వ్రాలినట్టి, శకునాః = పక్షులు, పిబన్తి=త్రాగుచున్నవి, తు=అయితే, మనోరథో...జుషాం - మనోరథ=కోరికమాత్రము చేత-మనస్సుచేమాత్ర మనుట, ఉపరచిత= కల్పింపఁబడిన, ప్రాసాద = ఉప్పరిగలందును, వాపీతట=చిన్నకొలంకుల కెలఁకులందును, క్రీడాకానన = ఉద్యానవనములందును, కేళి=విహారములందలి, కౌతుకజుషాం= కుతూహలము గలిగియున్నవారైన, అస్మాకం = మాకు-పూర్వోక్తులైనవారికి వ్యతిరిక్తమైన నడవడిగలవారికనుట, ఆయుః=ఆయువు, పరిక్షీయతే=మిక్కిలిక్షీణించుచున్నది-పూర్వోక్తులైన ధన్యులయాయువు బ్రహ్మజ్ఞానప్రాప్తిచే సఫలమగుచున్నది. దుర్లభవిషయములను చింతించుకొనుచు బ్రహ్మజ్ఞానము మాలిన మాయాయువు ఊరకయె గడపంబడి వ్యర్థమగుచున్నది. కాఁబట్టి వారివలె మేము ధన్యులము కామని భావము.

చ. గిరిగుహాలఁ వసించి వృషకేతనచింతన మాచరించుస
త్పురుషులసమ్మదాశ్రుకణపుంజముఁ గ్రోలుచు నంకశయ్యలం
దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సమిద్ధమనస్కృతసౌధవాపికా
వరవనకేళిశీలు రగువారల కాయువె విక్షతం బగున్. 14

తా. కొండగుహాలం దొంటిగా వసించి జ్యోతిఃస్వరూపమైన పరబ్రహ్మమున్ ధ్యానించుచు బ్రహ్మానుభవజనితమైన యానందమువలనఁ దొరఁగుతమబాష్పజలముల నొడియందు జంకులేక వ్రాలి పక్షులు త్రాగునంతనిశ్చలులై కాలము గడపుధన్యుల యాయువే సార్థకము. అట్లుకాక మనస్సుమాత్రముచేతనే యుప్పరిగలు కొలఁకులు నుద్యానవనములు మొదలగువానిని గల్పించుకొని యందుఁ గల్లవిహారములు సలుపుచు నేదియు నిజముగా ననుభవింపక బ్రహ్మజ్ఞానమును గడింపక యూరక కాలముపుచ్చు మమబోఁటులయాయువో నిరర్థకము.

అవ. విషయములవలనివస గానక విఫలుఁడై యొకానొకఁడు చెప్పికొనుమాటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశనం తదపి నీరస మేకవారం
శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్ ।

వస్త్రం సుజీర్ణశతఖండమయీ చ కన్థా
హాహా తథాపి విషయా న్న జహాతి చేతః॥ 15

టీ. భిక్షా = బిచ్చము, అశనం=ఆహారము, తదపి=ఆబిచ్చపుఁగూడైనను,నీరసః= రసములేనిది-చప్పిడియైనదనుట, అదియును, ఏకవారం = ఒకసారియే-ఒక్కపూటకే దొరకుననుట, శయ్యాపి = పడుకయు, భూః=భూమి-చాపమొదలైనవి లేని పట్టికఱకు నేలయే యనుట, పరిజనః = సేవకజనము, నిజదేహమాత్రం=సొంతదేహముమాత్రమే-తనకుఁదానే పరిజనుఁడుగాని మఱియొకఁడు పరిజనుఁడు లేఁడనుట, వస్త్రం = గుడ్డ, సుజీర్ణ...మయీ-సుజీర్ణ=మిక్కిలిచినిఁగిన, శతఖండ=నూఱుపేలికలచే, మయీ=నిండారిన, కన్థా=బొంత, తథాపి=అట్లయ్యును- విషయములందు విరక్తిపుట్టించు నట్టిదశ కలిగినను అనుట, చేతః=మనస్సు, విషయాన్=విషయములను-విషయభోగముల ననుట, నజహాతి = విడువదు. హాహా = అయ్యయ్యో-ఇది విషాదవిస్మయాతిశయములను దెలిపెడిని. ఇచట విషయపరిత్యాగమునకు పలుకారణములు సమగ్రముగా నుండియు నాకార్యము కలుగమిచే నలంకారము విశేషోక్తి.

చ. నిరతముఁ దింపి బిచ్చ మగు నీరస మద్దియు నొక్కపూటయే
ధరణితలంబు సెజ్జ సతతంబును దోడు శరీరమాత్రమే
చెఱఁగులచీరతున్కగమిచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినన్ విషయకాంక్ష లోఁకింతెయుఁ బాయ వక్కటా. 15

తా. బిచ్చమేకూడు. అదియును జప్పిడిదియై యొకపూటకే దొరకును. పడుక చాప మొదలైనవిలేని పట్టికఱకు నేల. సేవకుఁడు తనదేహమే. వస్త్రమో మిక్కిలి ప్రాఁతగిలిననూఱు పేలికలతోఁ గుట్టిన పట్టిబొంత. విషయసుఖములందు విసుగు పుట్టించునట్టితక్కువదశ గలిగియుం పాడుమన సావిషయములను విడువ ననుచున్నది. అక్కటా! ఏమివింత యిది.

అవ. విషయానుభవమునందు స్త్రీలే ముఖ్యులు గాన వారిని దూషింపనిచో వానిని విడుచుట సులువుగాదని తలఁచి యా స్త్రీలను దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్తనౌ మాంసగ్రన్థీ కనకకలశా విత్యుపమితౌ
ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపిచ శశాఙ్కేన తులితమ్।
స్రవ న్మూత్రక్లిన్నం కరివరశిరఃస్పర్ధి జఘన
మహో నిన్ద్యం రూపం కవిజనవిశేషై ర్గురుకృతమ్ ॥ 16

టీ. స్తనౌ = చన్నులు, మాంసగ్రన్థీ=మాంసపిండములు-మాంసపు కంతు లనుట, తథాపి = అట్లయినను, కనకకలశౌ=బంగరుకుండలు, ఇతి=అని, ఉపమితౌ=పోల్పఁబడి

నవి-వానికి నీడుగా వర్ణింపఁబడినవనుట, ముఖం= మొగము, శ్లేష్మ అగారం= తెమడకు పట్టయినది, తదపి = అయినప్పటికిని, శశాఙ్కేన=(జింకను గుఱుతుగాఁ గల) చంద్రునితో, తులితం = పురుడింపఁబడినది, దానితో సెనయైనదిగా వర్ణింపఁ బడినదనుట, జఘనం = మొల, స్రవ...క్లిన్నం-స్రవత్ = కాఱుచున్న, మూత్ర=మూత్రముచేత, క్లిన్నం = తడిసినది-మిక్కిలి అపవిత్రమైనదనుట, అయినప్పటికిని, కరివర శిరః స్పర్ధి-కరివర=శ్రేష్ఠమయినయేనుఁగుయొక్క, శిరః = తలతో-కుంభస్థలములతో, స్పర్ధి=మచ్చరించునది-దానితో సెన యైనదిగా వర్ణింపఁబడినదనుట, అహో = ఔరా, నిన్ద్యం=గ్రంథిమొదలైన యాకారముచే సేవగింపఁదగిన, రూపం = స్త్రీయొక్క రూపు, కవిజనవిశేషైః=(కామిజనులను రంజించుటయం దాసక్తిగల) కొందఱుకవులచేత, గురుకృతం=గొప్పదిగా చేయఁబడినది - కనకకలశాదులతో సాటిచెప్పి శ్రేష్ఠము గావింపఁబడినది. ఈ రూపము కవిజనవాఙ్మాత్రసారమే కాని నిజమైనసారముకలది కాదనుట, ఇచట స్తనములు మాంసపిండము లనుటచే పిసుకఁదగని వనియు, ముఖము శ్లేష్మాగార మగుటచే చుంబింపనర్హము కాదనియు,జఘనము స్రవన్మూత్ర క్లిన్నమగుటచే హేయమై సంభోగమునకు పాత్రముకాదనియు సూచితము. కామినులయొక్క యీయవయవములే సంభోగమునకు స్థానములుగా నంగీకరింపఁబడియున్నవి. ఇట్లంగీకరింపఁబడినవే యీతీరున హేయములైయుండునేని స్త్రీయందు మఱేది భోగయోగ్యమగునని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ స్తనములు మాంసపిండములు ౘక్కనిబంగరుకుండ లంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహినద్యుతితుల్య మటంచు మూత్రభా
జనజఘనస్థలంబు కరిచారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవిచాతురి వర్ణన కెక్కె నిమ్మహిన్. 16

తా. చనుగుబ్బలు పట్టిమాంసపుముద్దలైనను బంగరుకుండలనియు, మొగము తెమడజొల్లు మొదలైనవానికిఁ బట్టయినను చందురునితో సాటియైనదనియు, మొల మూత్రముకాఱి తడిసి యుండుటచే సేవగింపఁ దగినదయ్యు, యేనుంగుకుంభములవంటి దనియు నిట్లు మిక్కిలి నింద్యములైనవానిని కడుంగొప్పగాఁ గొందఱు కవులు కాముకుల రంజించుటకై వర్ణించెదరు.

అవ. పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే పూర్ణముగా అనురక్తుఁడును విరక్తుఁడును అగును. తక్కినవారు అట్లు అనురక్తులుగాని విరక్తులుగాని కారు గనుకఁ గష్టులే యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్ధహారీ హరో
నీరాగేషు జనో విముక్తలలనాసఙ్గో న యస్మాత్పరః ।

దుర్వారస్మరబాణపన్నగవిషవ్యావిద్ధముగ్ధో జనః
శేషః కామవిడమ్బితాన్న విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః॥

టీ. ప్రియ...హరః- ప్రియతమా=ప్రియురాలైన పార్వతియొక్క, దేహ=శరీరము యొక్క, అర్ధ=సగభాగమును, హరః=కయికొన్నవాఁడైన- మిక్కిలియు కాముకత్వము చేత క్షణమాత్రమైనను ప్రియురాలిని విడఁబాసి యుండనోపక నామెను తనదేహమునందు సగభాగముగా కల్పించుకొన్నవాఁడైన యనుట, హరః=శివుఁడు, ఏక ఏవ=ఒక్కఁడే, రాగిషు=అనురక్తులందు- కాముకులందనుట, రాజతే=సాటిలేక ప్రకాశించుచున్నాఁడు- దేహమునందు సగ మిల్లాలుగానే చేసికొన్నరాగి మఱెవ్వఁడును లేనందున అట్లు చేసికొన్న శివుఁడొక్కఁడే వారిలోనెల్ల అగ్రగణ్యుఁడనిభావము. నీరాగేషు=విరక్తులయందును, విముక్తలలనాసఙ్గః = విడువఁబడిన స్త్రీలతోడి కూటువగలవాఁడైన, జనః=పురుషుఁడు- విరక్తపురుషుఁడనుట, యస్మాత్=ఎవనికంటె - ఏశివునికంటెననుట, పరః = అన్యుఁడు, న=లేఁడో - తపస్సు చేయునప్పుడు మన్మథుని గాల్చుట మొదలైన కృత్యములచే నట్టి వైరాగ్యమును ప్రకటించుటవలన శివునికంటె విరక్తుఁడును మఱొక్కఁడు లేఁడనిభావము, అయితే, దుర్వార...ముగ్ధః-దుర్వార=వారింపనలవికాని, స్మరబాణ=మన్మథునిబాణము లనెడి, పన్నగ=సర్పములయొక్క, విష= విషముచేత - విషతుల్యమైన వ్యామోహము చేతననుట, వ్యావిద్ధ = కొట్టుపడి, ముగ్ధః = మూఢుఁడైన - నిశ్చేష్టుఁడైన యనియు నర్థము, పామువిషప్రకాటుచే నెట్లుమూఢుఁడగునో యట్లేమదనునితూపులచేతను మూఢుఁ డగునుగాన మదనునితూపులు పాములుగా రూపింపఁబడియె, సర్పపక్షమున మూర్ఛిలినవాఁ డనియు, బాణపక్షమున మరులుచే మతితప్పినవాఁడనియు మూఢశబ్దమున కర్థము గ్రాహ్యము, ఇట్టివాఁడైన, శేషః జనః=తక్కినజనుఁడు- శివుఁడుతప్పఁ దక్కినవాఁడనుట, కామ విడంబితాన్=మన్మథునిచే మోసముగాఁ గల్పింపఁబడిన, విషయాన్=విషయము లను- స్త్రీసంభోగాదులననుట, భోక్తుం=అనుభవించుటకును, మోక్తుం=విడుచుటకును, క్షమః=సమర్థుఁడు, న=కాఁడు, శివునికిఁగలయనురాగాతిశయముగాని విరాగాతిశయము గాని లేనందున నతనివలె భోగించుటకును త్యజించుటకును జాలఁడని యర్థము. అఘటిత ఘటనాచతురుఁడైన పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే అనురక్తులందును విరక్తులందును మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడగును. తక్కినవారందఱును ఉభయభ్రష్టులేయనిభావము. విషము మేన వ్యాపించి సొమ్మసిలినవాఁడు దేనిని జేయనుగాని మానను గాని నేరఁడు. కాఁబట్టియే మరు తూపులను సర్పములుగా రూపించి తద్విషవ్యావిద్ధుఁడై ముగ్ధుఁడైనవానికి విషయములను భోగింపను త్యజింపను సాధ్యముకాదని సమర్థింపఁబడినది. మన్మథబాణములను పన్నగము లుగా రూపించుటచే అలం. రూపకము.

చ. కాముకులందు మేసగముఁ గాంతకు నిచ్చినశంకరుండె ని
ష్కాములలోన బంచశరశాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గఁ డు
ద్దామమనోజబాణవిషదగ్ధులు తక్కినమూఢు లోప రే
సీమల భామినీసుఖముఁ జేరి భుజింప బరిత్యజింపఁగన్. 17

తా. శివుఁడు ప్రియురాలినే తనసగదేహము చేసికొన్నవాఁడు గాన నతఁడే కాముకులలో నగ్రగణ్యుఁడు. స్త్రీసంగమును మానినవాఁ డతనికంటె మఱెవ్వఁడును లేఁడుగాన నతఁడే విరక్తులలోను నగ్రగణ్యుఁడు, తక్కినజనులో మన్మథునిపూవులు నాటఁగా పాముపిషపు కాటులచేతంబోలె మతిదప్పి కాముఁడు కపటముగాఁ బన్నిన విషయములను నతనివలె ననుభవింపనుఁ జాలరు; పరిత్యజింపను జాలరు.

అవ. విషయములందలిదోషములు తెలిసినప్పటికిని వానిని విడువకుండుటకుఁ గారణమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజాన న్దాహాత్మ్యం పతతు శలభో దీపదహనే
స మీనో ఽప్యజ్ఞానా ద్బడిశయుత మశ్నాతు పిశితమ్ ।
విజానన్తో ఽప్యేతే వయ మిహ విపజ్జాలజటిలా
న్న ముఞ్చామః కామా నహహ గహనో మోహమహిమా ॥ 18

టీ. శలభః = మిడుత, దాహాత్మ్యం=దహించు స్వభావముకలిగియుండుటను, అజానన్ = తెలియనిదగుచు, దీపదహనే=దీపపునిప్పునందు, పతతు=పడునుగాక - పడి నీఱగునుగాక యనుట, సః = ఆ - ప్రసిద్ధమగు, మీనః అపి=చేఁపయు, అజ్ఞానాత్ = తెలియమిచే - తన్ను నశింపఁజేయున దిది యనువివేకము లేమిచేననుట, బడిశయుతం=గాలముతోఁగూడిన - గాలమునఁ గ్రుచ్చఁబడినయనుట, పిశితం = మాంసమును, అశ్నాతు=తినును గాక - ఎరయందలి లోభముచే గాలముఁ మ్రింగి కుత్తుకయం దడ్డుపడి చచ్చునుగాక యనుట, 'పతఙ్గ మాతఙ్గ కురఙ్గ భృఙ్గ మీనా హతాః పఞ్చభిరేవ పఞ్చ' అనున్యాయంబునం జేసి యీ మీనశలభము లేమఱుట వానియపరాధముగాదు, అజ్ఞానముచేఁ జేయఁబడినవిగాన వానికార్యము లపరాధములు కానేరవు. అయితే, ఇహ = ఈలోకమునందు, విజానన్తః అపి = (ఇవి వినాశహేతువులు అని) తెలియుచున్న వారమైనను, ఏతే=ఈ, వయం= మనము, విప...టిలాన్ - విపత్ జాల = ఆపదలసమూహాలచేత, జటిలాన్ = పెనఁచుకొనియున్న - విపత్తులతోఁ గూర్పఁబడియున్నయనుట, కామాన్ = విషయములను, నముఞ్చామః=విడువము. విషయములస్వరూపము తెలిసియు వానినివిడువకున్న మనదే యపరాధమని భావము. విచారింపఁగా మిక్కిలిప్రబలమై మఱొకకారణముండుటచే మనకుఁగూడనపరాధము లేదనుచున్నాఁడు. మోహమహిమా=అజ్ఞానముయొక్క మాహాత్మ్యము,

గహనా = తెలిసికొనరానిది. అహహా=అక్కటా. అఘటితఘటనాపటుతరమైన యవిద్య యొక్క విలాసమహిమచేత లోకులు విహితములుకానట్టివానినిగూడ చేయుదురు. కాబట్టి మనయపరాధ మేమియు లేదని భావము.

చ. తెలియక నాశహేతు వగుకీలశిఖాకలాపంబులోపలన్
శలభము చొచ్చుఁ గాక మఱి కేవలికి మీనము గాలపుంగొనం
గలపిశితంబు తా మెసఁగుఁగాక యెఱింగియు మేము దుఃఖదో
హలవనితాసుఖంబు విడకొనడము మోహమహత్త్వ మెట్టిదో. 18

తా. దీపపుశిఖ తన్నునశింపఁజేయునని తెలియమిచేతనే మిడుత యందుఁ బడి చెడుచున్నది. ఎర గాలములోఁ గ్రుచ్చఁబడియున్నదని యెఱుఁగమిచే చేప దానిని మ్రింగి గ్రుంగుడుపడుచున్నది. ఈ రెండును తెలియమిచే నిట్లుచేసినవి. కావున వీనియం దేయపరాధమును లేదు. కాని విషయములు పెక్కువిపత్తులను గలిగించునవని చక్కఁ గాఁ దెలిసియున్నవారమైనను వానిని విడువకున్న మనమే సాపరాధులము. మనమును అపరాధులముకాము. ఏలన, యిది యంతయు అజ్ఞానముయొక్క మహిమ. ఆమహిమ యెంతకట్టా! యిట్టిదట్టి దని తెలియరాకున్నది.

అవ. అజ్ఞానమహిమయే సుఖప్రదములుకానియున్నపానాది విషయములందును సుఖబుద్ధిని కలిగించుచున్న దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృషా శుష్యత్యాస్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం
క్షుధార్తః శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్ ।
ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతర మాలిఙ్గతి వధూం
ప్రతీకారం వ్యాధేః సుఖ మితి విపర్యస్యతి జనః ॥ 19

టీ. తృషా = దప్పిచేత, ఆస్యే=నోరు, శుష్యతిసతి=ఎండుచుండఁగా, శీతమధురం = చల్లనిదియు తాపహరము నైన, ('స్వాదు సురభి' అనుచో తీయనిదియు వాసనగలదియు నైన యనియర్థము), సలిలం=జలమును, పిబతి=త్రాగుచున్నాఁడు–ఇట 'మధురం'అనఁగా 'శీతలీ క్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమ్' అన్నట్లు తాపహర మైనదనుట-లేక చక్కెర మొదలైనవానిచేఁ దీయనిదిగాఁ జేయఁబడినదనియు గ్రాహ్యము, క్షుధార్తః సన్=ఆఁకలిచేఁ బీడింపఁబడినవాఁ డగుచు, మాంసాదికలితమ్– మాంసాది=మాంసము మొదలైన వానితో–మాంసము నేయి పాలు పెరుఁగు మొదలైన వ్యంజన ద్రవ్యములతో ననుట, కలితమ్=కూర్పఁబడిన, శాల్యన్నం=వరియన్నమును, కబళయతి= ముద్దగొనుచున్నాఁడు. ('క్షుధార్తః సన్ శాలీన్ కబళయతి శాకాదివలితాన్' అనుచో, శాకాదివలితాన్ = కాయగూరలు మొదలైన వ్యంజనములతోఁ గూడిన,శాలీన్ =

బియ్యమును-బియ్యపుటన్నము ననుట, తినుచున్నాఁడని యర్థము), కామాగ్నౌ= కామాగ్ని, ప్రదీప్తేసతి = మిక్కిలి వెలుఁగుచుండఁగా-మరులు చెలరేఁగఁగాననుట,("గ్నౌ' అనుచో రాగ మనెడియగ్ని యనియర్థము), సుదృఢతరం=మఱింత మిగట్టిగా, వధూం = స్త్రీని, ఆలింగతి=కౌఁగిలించుకొనుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి,వ్యాధి రోగముయొక్క-ఆఁకలిదప్పి మొదలైన బాధలయొక్క యనుట, ప్రతీకారం=వ చేయుట-వానిని అన్నపానాదులచే నుపశమింపఁజేయుట, సుఖం ఇతి=సుఖము జనః = మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి=తబ్బిబ్బుపడుచున్నాఁడు-తలక్రిందుగాగ్రహింన్నాఁడు. సుఖమనునదియే లేదు; సుఖముగా ననుభవింపఁబడున వెల్ల బాధతొలఁగు నట్లు తోఁచుచున్నవే కాని యథార్థములుగా సుఖములుగావు. అయినను జ వానిని సుఖములని తప్పుగా నెన్నుచున్నారని భావము.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁ కెజెందినవాఁడు క్షుధార్తుఁ డిష్టమృ
ష్టాతతభక్ష్యమాంసకలికాన్నము సాపడు మన్మథాగ్నితా
పాతురుఁ డైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రీతిని రోగశాంతికరకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే.

తా. మనుజుఁడు దప్పిచే నొంగము పఱువట్లువట్టినపుడు తీయనిచల్లనీరు గుచున్నాఁడు. ఆఁకలి పీడించినపుడు పాలు నేయి పెరుఁగు మొదలైన వానితోఁగూ వరియన్నమును దినుచున్నాఁడు. మరులుగొన్నయెడల జవరాలిని బిగ్గఁ గౌఁగిలిఁ కొనుచున్నాఁడు. ఇట్లు బాధను మాఱునేయుటయే సుఖమని తలక్రిందుగాఁ దలఁ చున్నాఁడు. కాని నిజముగా సుఖ మెక్కడిది?

అవ. అజ్ఞుఁడు సంసారవిషయంబులందు బద్ధుఁడగుచున్నాఁ జ్ఞానియో సర్వసంగములను వదలి కృతకృత్యుఁ డగుచున్నాఁడని చె నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తుఙ్గం వేశ్మ సుతాః సతా మభిమతాః సఙ్ఖ్యాతిగాః సంపదః
కల్యాణీ దయితా వయశ్చ నవ మి త్యజ్ఞానమూఢో జనః ।
మత్వా విశ్వ మనశ్వరం నివిశతే సంసారకారాగృహే
సందృశ్య క్షణభఙ్గురం త దఖిలం ధన్యస్తు సన్న్యస్యతి ॥ 2

టీ. తుఙ్గం = పొడువైన, వేశ్మ=యిల్లు, సతాం=సజ్జనులకు, అభిమతాః = ఇష్ట లగువారైన, సుతాః = పుత్రులు - విద్యావినయాదిగుణంబులు పడసినవా రనుట సఙ్ఖ్య అతిగాః = లెక్కనుగడచిన-లెక్కపెట్టరాని, సంపదః=సంపత్తులు, కల్యాణీ శుభకారిణియైనదై - ఆనుకూల్యాదిగుణములతోఁ గూడినదనుట-ఇదియే 'అనుకూలా

విమలాక్షీం కులజాం కుశలాం సుశీలసంపన్నాం। పఞ్చాలకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయా ల్లభతే' అని చెప్పఁబడియున్నది. దయితా=ప్రియురాలు, నవం=క్రొత్తదైన, వయః = వయస్సు-యౌవనమనుట, ఇతి=అని, అజ్ఞాన మూఢః=మోహముచే మతిమాలిన-వివేకశూన్యుఁడైన, జనః = జనుఁడు, విశ్వం=సమస్తమును-యిల్లు బిడ్డలు ధనము పెండ్లము మొదలుగాఁ గల ప్రపంచము ననుట, *అనశ్వరం=శాశ్వతమైనదిగా, మత్వా=తలఁచి, సంసారకారాగృహే = సంసారమనెడి చెఱసాలయందు, నివిశతే=మిక్కిలి చొచ్చుచున్నాఁడు-సంసారమునందు తగులువడుచున్నాఁడు గాని అది యనర్థకరమని తెలియఁడనుట. అతిసంకటమై మిక్కిలి నిర్బంధము కలిగించునదిగాన సంసారము కారాగృహముగా నిరూపింపఁబడినది. ధన్యస్తు = జ్ఞానియైన పుణ్యాత్ముఁడన్ననో, తత్ అఖిలం = దానినంతయు-ఆయిల్లు మొదలైన యఖిలప్రపంచమును, క్షణభఙ్గురం=క్షణకాలములో నశించునదిగా- అనిత్యమైనదిగా ననుట, సంవృశ్య = లెస్సగా కనుఁగొని, సన్న్యస్యతి=సన్న్యసించుచున్నాఁడు-వానియందుఁ దగులువడఁడు గాని విరక్తుఁడగు ననిభావము. కాఁబట్టి జ్ఞానముచే సర్వానర్థములకు మూలమైన యజ్ఞానమును దొలఁగించి కృతకృత్యత పొందవలయు నని యాశయము.

చ. పొదువులు మాడువుల్ ఘనులు పుత్రులు పెక్కులు రమ్యసంపదల్
పడతుక చారుశీల యెలప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై
కడు జగమెల్ల శాశ్వతముగాఁ గొని సంసృతిబందిలోపలం
బడు నిది మాయయంచు మతిమంతుఁడు దావిడుచుఁ సమస్తమున్.

తా. పొదువులైన మిద్దెలు మేడలను, సజ్జనులచేఁ గొనియాడఁబడిన కొడుకులను, కొలఁది యిడరాని సంపదలను, అనుకూలవతియైన యిల్లాలిని, ఎలజవ్వనమును, మఱియుం గల ప్రపంచమునంతయు నజ్ఞాని యగుజనుఁడు నిత్యముగా నమ్మి సంసారమునం దగులు వడుచున్నాఁడు. జ్ఞానియగు పుణ్యాత్ముఁడో వానినెల్ల ననిత్యముగా గ్రహించి సన్న్యసించుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమునవిషయపరిత్యాగవిడంబన యన్నది ద్వితీయదశకము.

వైరాగ్యశతకము-యాచ్ఞాదైన్యదూషణము.

అవ. విషయములు యాచనయు దానివలన దైన్యమును గలిగించుచున్నవి. కాన విషయపరిత్యాగవిడంబనను బ్రస్తావించిన పిదప యాచ్ఞాదైన్యమును దూషింపఁ దగును గానఁ బదిశ్లోకములచే దానిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దీనా దీనముఖైః సదైవ శిశుకై రాకృష్టజీర్ణామ్బరా
క్రోశద్భిః క్షుధితై ర్నిరన్నవిధురా దృశ్యా న చే ద్గేహినీ ।
యాచ్ఞాభఙ్గభయేన గద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం
కో దేహీతి వదే త్స్వదగ్ధజఠరస్యార్థే మనస్వీ పుమాన్ ॥ 21

టీ. దీనా=పేదరాలును, కావుననే, దీనముఖైః=విన్ననైన మొగములు గలవారును- కాంతిలేని ముఖములుగలవా రనుట, దేనిచేతననఁగా, క్రోశద్భిః=ఏడ్చుచున్నవారును, ఇది దేనిచేతననఁగా, క్షుధితైః = ఆఁకలిగొన్నవారును, అగు, శిశుకైః= నిసువులచేత, సదా ఏవ=ఎప్పుడును, ఆకృష్ట జీర్ణ అమ్బరా= పట్టిలాగఁబడిన చినిగిన వలువగలదియు-బిడ్డలు అన్నాదు లడుగుచు వలువనుబట్టి యీడుచుచుండుట గలది యనుట, నిరన్నవిధురా = అన్నములేనిదియు (కావుననే) కష్టపడుచున్నదియు, 'విధురః ప్రత్యవేతే స్యా త్కృష్టవిశ్లిష్టయోరపి' అనివిశ్వము, అగు, గేహినీ=యిల్లాలు, దృశ్యా=కనఁబడునది, నచేత్=కాదేని, ('నరై ర్నవిధురా దృశ్యేతచే ద్గేహినీ'అనుచో,విధురా=అన్నాదులులేమిచే కష్టపడునట్టి, గేహినీ=యిల్లాలు,నరైః=మనుజులచేత, న దృశ్యేతచేత్=చూడఁబడదేని), మనస్వీ=ధైర్యశాలియగు,కః=ఏ,పుమాన్=పురుషుఁడు, యాచ్ఞాభఙ్గభయేన-యాచ్ఞా=యాచనయొక్క, భఙ్గ=చెడిపోవుటవలని, భయేన=దిగులుచేత-యాచించుట విఫలమగునోయను వెఱపుచేననుట,గద్గద...క్షరంయథాతథా-గద్గద=డగ్గుత్తికగల-హీనస్వరము గలయనుట- గద్గదశబ్దము అనుకరణశబ్దము, గళ=కుత్తుకయందు,త్రుట్యత్=తునుఁగుచు, కావుననే, విలీనా=లోపలనే యడంగునట్టి- ఇంచుమించుగా నుచ్చరింపఁబడనట్టి, అక్షరంయథాతథా=అక్కరములు గలుగునట్లుగా-డగ్గుత్తికచే నక్షరము లొక్కొక్కటియు కొంత గొంతులోపలనే యడఁగి కొంత బయటికి వచ్చునట్లు అనుట, స్వదగ్ధ జఠరస్య-స్వ=తనయొక్క,దగ్ధ=కాలిన-తుచ్ఛమైనయనుట,జఠరస్య=పొట్టయొక్క,అర్థే=కొఱకు-దాని నిండించుట కొఱకు-దగ్ధశబ్దము నిర్వేదమును సూచించెడి, ఇట్లే సురేశ్వరవార్తికమున 'అస్య దగ్ధోదరస్యార్థే కిం న కుర్వ న్త్యసాంప్రతమ్' అని చెప్పఁబడినది, దేహి ఇతి=ఇమ్ము అని, వదేత్=చెప్పును-అట్లు ఆఁకటిచేతను నిసువులవలని రొదచేతను నవయుచున్న యిల్లాలిని జూడనియెడల మాట తొట్రుపడం బాడుపొట్టకొఱకు 'దేహి'యని ధీరుఁడెవ్వఁడును యాచింపఁడనుట. అట్టి యిల్లాలిం జూచుటవలననే యిట్టియవస్థ గలుగుచున్నది గాన అనర్థమూలమైన యద్దాని నవశ్యము పరిత్యజింపవలయు ననిభావము.

ఉ. ఆఁకొని యేడ్చు లేఁజిఱుత కే లన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
ల్లాఁకట సోలు చూడెడు నిజాంగనదుర్దశఁ జూడఁడేని యా

చ్ఛాకలనావిభంగభయసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁ డై
చేకొని దేహి యం చడుగఁ డే జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్. 21

తా. నిరుపేదరా లగుటచే బిడ్డలకుఁ గూడు పెట్టుటకు గతిలేకుండుటవలన వారాఁకలిగొని యేడ్చుచు మొగములువాడఁ దనచినిఁగిన చీరచెఱంగుఁబట్టి యెడతెగక లాగుచుండఁగాఁ, దాను నన్నాదులులేక నవయుచున్న యిల్లాలు కంటఁబడకుండునేని ధీరుఁ డెవ్వఁడుగాని యీపాడుపొట్టకొఱకు యాచింపఁబూని, యాచించినచో నేమియు నియ్యక యెవరు దన్నుఁ దూలనాడుదురో యనుదిగులుచేత గొంతుకలోనుండి యక్షరములు సగము వచ్చియు రాక తొట్రుపడుచుండఁ గ్రేటుకొనుచు 'దేహి' యని యడుగఁడు.

అవ. ఇపుడు దీనత్వమునకును అనర్థమునకు మూలమైన యుదరమును నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అభిమతమహామానగ్రన్థిప్రభేదపటీయసీ
గురుతరగుణగ్రామామ్భోజస్ఫుటోజ్జ్వలచన్ద్రికా ।
విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుఠారికా
జఠరపిఠరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమ్బనమ్ ॥ 22

టీ. అభిమత...పటీయసీ- అభిమత = (కీర్తిమొదలైనవి కలిగించున దగుటచే) ఇష్టమైనదియు, మహత్=గొప్పదియు, మాన=అభిమానముయొక్క- తన్ను గొప్పగా నెన్నుకొనుటయొక్క, గ్రన్థి=ముడియొక్క, ప్రభేద=విడఁదీయుటయందు, పటీయసీ= మిక్కిలి సమర్థమైనదియు - ముడిని విడఁదీయుట యనఁగా పట్టులేకుండఁజేయుట- అనగా ఛేదించుట, కనుక మానముయొక్క ముడిని పీడ్చునది యనఁగా మానమును నాశముసేయునది యనిభావము, మఱియును, గురుతర...చన్ద్రికా-గురుతర=మిగుల గొప్పలైన, గుణగ్రామ=గాంభీర్యధైర్యాదిగుణగణములనెడి, అమ్భోజ=తామరలకు,స్ఫుట=విశదమును,ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించుచున్నదియు-విశదముగా వెలుఁగుచున్నట్టి యనుట, చన్ద్రికా=వెన్నెలయైనదియు- తామరలను వెన్నెలయెట్లో యట్లె గుణగణములను సంకోచింపఁజేయునది యనుట, విపుల...కుఠారికా-విపులం యథాతథా=మిక్కిలిగా, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా=సిగ్గుఅనెడి, వల్లీ=తీఁగలయొక్క, వితాన=సమూహమునకు, కుఠారికా = గొడ్డలియైనదియు- తీఁగలను ద్రుంచుగొడ్డలివలె సిగ్గును ద్రుంచివైచునదనుట, దుష్పూరా = పూరించుట కలవికానిదియు - ప్రతిదినమును అన్నపానాదులచే నిండించినను చాలు ననకుండున దనుట, అగు, ఇయం=ఈ, జఠర పిఠరీ=ఉదరమనెడి వంటకుండ, విడమ్బనం=డిందుపడుటను-అనఁగా అకార్యములు సేయుట అవాచ్యములు పలుకుట అహేయములు విడుచుట మొదలగువానిని,కరోతి= చేయుచున్నది,లేక,యాచన నను

కరింపఁ జేయిననుటు, యాఞ్ఛాదైన్యమును మనల నభినయింపఁ జేయుచున్నదని భావము. ఇంతకంటె దైన్యమును గలిగినది మఱొక్కటిలేదని యాశయము. అలం. రూపకము.

శా. మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శంసభ్యద్ధైర్యగాంభీర్యము
ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూహజ్యోత్స్న లజ్జాలతా
హానిస్ఫారకుఠారధార జఠరం బన్నట్టిపెన్బాన యా
రా నిండారదు దైన్యవృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

తా. ఈయుదరమను నెనసకుండ మిక్కిలియు నిష్టమై విడువరానట్టి పెనుమాన మునుగూడఁ దూలునట్లు చేయుచున్నది. మిక్కిలి గొప్పలైనగుణములనెల్ల, వెన్నెలఁ దామరలసుంబోలె, సంకోచింపఁజేయున్నది. మిక్కిలివిలసిల్లు లజ్జను, గొడ్డలి తీఁగను ద్రుంచు నట్లు,ద్రుంచుచున్నది. ఎంత నిండించినను నిండదు. మఱి యాచన సేయించి దీనత్వము కలిగించుచున్నది.

అవ. మానియైనవానికి బంధువులకడ యాచించుటకంటె మఱొక చోట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యే గ్రామే వనేవా మహతి సితపటచ్ఛన్నపాలీం కపాలీ
మాదాయ న్యాయగర్భద్విజహుతహుతభుగ్ధూమధూమ్రోపకణ్ఠే ।
ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వర ముదరదరీపూరణాయ క్షుధార్తో
మానీ ప్రాణైః సనాథో న పున రనుదినం తుల్యకుల్యేషు దీనః ॥ 23

టీ. న్యాయ...కణ్ఠే-న్యాయగర్భం యథాతథా = మీమాంసాశాస్త్రమునం జెప్పఁబడిన విధానములు లోపలఁ గలుగునట్లుగా-లేక, న్యాయములు లోపల గలవారైన అని ద్విజశబ్దమునకు విశేషణము- స్వరప్రకారమున మంత్రములను బఠించునట్టివారైన యనుట, ద్విజ=బ్రాహ్మణుల చేత, హుత=వేల్వఁబడిన,హుతభుక్ =అగ్నిహోత్రములయొక్క, ధూమ=పొగచే, ధూమ్ర=నలుపుమించినయెఱుపుగల, ఉపకణ్ఠ=సమీపప్రదేశముగల, పుణ్యే గ్రామే=పవిత్రమైన యొకగ్రామమందుఁగాని-అగ్రహారమందుఁగాని యనుట, మహతి వనే=గొప్పయడవియందుఁగాని- అడవియందును వానప్రస్థాదు లుండుటచే నందుఁగాని యనుట,సిత...పాలీం-సిత=తెల్లని,పట=గుడ్డచే, ఛన్న=కప్పఁబడిన, పాలీం=ఓరలుగల-ఇతరులదృష్టికిఁ దెలియకుండునట్లు గుడ్డతోఁగప్పఁబడిన యనుట - ఇట్లు గప్పుట విశిష్టాచారమని తెలియునది, కపాలీం = బిచ్చపుమూఁకుడును, ఆదాయ=కొని, క్షుధార్తః= ఆఁకటిచేఁ బీడింపఁబడిన, మానీ=మానముగల పురుషుఁడు, ఉదర...పూరణాయ-ఉదరదరీ=పొట్టయనెడిగుహను, పూరణాయ=నిండించుటకొఱకు, ద్వారం ద్వారం=గృహాస్థుల

యొక్కయిండ్ల కడప కడపను, ప్రవిష్టః=చొచ్చినవాఁడై, ప్రాణైః సనాథః చేత్=ప్రాణములతోఁగూడినవాఁడగు నేని- ఇంటింట బిచ్చమెత్తితిని బ్రతుకు నేని, వరం=కొంత మేలు. పునః=అయితే, అనుదినం=ప్రతిదినమును, తుల్యకుల్యేషు=సమానకులజులయందు - తనకుసమానకులజనితులైనవారినడుమ, దీనః=దీనుఁడగు నేని-వాఁడు విన్నఁదనముతో బ్రతుకు నేని, న=మేలుకాదు. ('మానీ ప్రాణీసధన్యోనపునః' అనుపాఠమున-ఇంటింటనట్లు బిచ్చమెత్తు మానవంతుఁడైన ప్రాణియగువాఁడే ధన్యుఁడు. తనసమానకులజులైనవారినడుమ తక్కువపాటుతో దీనుఁడైయుండి బ్రతుకువాఁడు ధన్యుఁడుగాఁడని యర్థము), బంధువులనడుమ యాచించి నీచముగా బ్రతుకుటకంటె మఱియొకచో నింటింట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలనిభావము. 'న బన్ధుమధ్యే ధనహీనజీవనమ్; ధనములేక బంధువులనడుమ బ్రతుకరాదు' అనువచన మిటయూహ్యము. అయినను 'త్యజన్త్యసూన్ శర్మ చ మానినో వరం త్యజన్తి న త్వేకమయాచితవ్రతమ్; మానవంతులు ప్రాణములను సుఖమునైన మేలుగావిడుతురుగాని యాచింపకుండునట్లు తాము చేసికొన్న వ్రతము నొకటినిమాత్రము విడువరు' అన్నట్లు మానులకు నెప్పుడు యాచింపకుండుటయే ముఖ్యవ్రతమయ్యును, మిక్కిలి యాఁకటి పెల్లుచే నొకవేళ యాచింపఁ బూనిరేని యప్పుడు పరిచితముకాని యొకానొకచోట శ్రోత్రియులగృహములందుఁ గపాలంబున బిచ్చమెత్తి కడుపుఁబ్రోచుకొనఁదగునుగాని ప్రాణసంకటము గలిగినను బంధుజనులయాచించి బ్రతుకుట యతినీచముగాన వారికిఁ దగదు అని గూఢాభిసంధి.

చ. అవనిసురావళీహుతహుతాశనకోమలధూమధూమలా
ప్రవిశదవాటియందు వనభాగమునందుఁ గపాలపాణియై
భవనములందు భిక్షుగొని ప్రాణముదాల్చుట కొంతమేలు బాం
ధవులను జేరి వేఁడి కడు దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికిన్. 23

తా. స్వరప్రకారమున బ్రాహ్మణులు మంత్రములు పఠించుచు వేల్చునగ్నిహోత్రములనుండి వెడలుపొగలచే నలుపుమించిన యొఱుపువన్నెగాంచిన చుట్టుఁబట్లు గలిగిన యొకపుణ్యగ్రామమునఁగాని గొప్ప యడవినిగాని తెలిగుడ్డకప్పిన యొక్కతిరిపపుమూఁకుడుగొని యాఁకలిగొన్నప్పుడు పెనుకడుపుఁబ్రోచికొనుటకై యిల్లిల్లుదిరిగి తిరిపమెత్తి బ్రతుకుట మానవంతునికిఁ గొంత మేలుగాని ప్రతిదినము తనసరియగు కులజులనడుమ యాచించుచు దీనవృత్తినుండుట యెంతయు మేలుగాదు.

అవ. ఈ యాచనకంటె మేలైనగతి మఱి వేఱొకటి లేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండఁగా నిదియేల యని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గఙ్గాతరఙ్గహిమశీకరశీతలాని
విద్యాధరాధ్యుషితచారుశిలాతలాని।

స్థానాని కిం హిమవతః ప్రళయం గతాని
యత్సావమానపరపిణ్డరతా మనుష్యాః ॥

టీ. గఙ్గా...శీతలాని- గఙ్గాతరఙ్గ=గంగానదియలలయొక్క, హిమ=చల్లని, శీకర=తుంపురుల చేత, శీతలాని=చల్లనైనవియ్యు, విద్యా...తలాని- విద్యాధర=విద్యాధరుల నెడి దేవయోనివిశేషుల చేత, అధ్యుషితాని = అధిష్ఠింపఁబడిన, చారు=రమ్యములైన, శిలాతలాని = ఱాతిప్రదేశములు గలదియు- ఈరెండువిశేషణముల చేతనే పరమపవిత్రమయి నదని సూచితము, అగు, హిమవతః=మంచుకొండయొక్క, స్థానాని=ప్రాంతప్రదేశములు, ప్రళయం = నాశమును, గతాని కిం=పొందినవాయేమి. కింశబ్ద మిట వితర్కమును దెలుపును. హిమాలయస్థానములు నశింపకుండఁగా నవి నశించెనా యని యేల వితర్కింప వలసె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ = ఎందుచేత, మనుష్యాః=మనుజులు, సావ... రతాః- సావమాన=అవమానముతోఁ గూడిన-తిరస్కార పూర్వకముగా పెట్టంబడు, పరపిండ = ఇతరులు కూళ్లయందు, రతాః=ఆసక్తులో, అందుచేత నవి నశించినవా యని వితర్కమనుట. హిమగిరి స్థానములు నశింపకుండునేని జను లిట్లు కష్టపడి యాచించి బ్రతుకువారు గానేరరు. అవి నశించుటంబట్టి యిట్టి కష్టదశపాలైరని తలఁచి యీవితర్కము కలిగెనని వాక్యార్థము. యాచ్ఞ యనెడి పాడుపిశాచము నెత్తిని పిడుగువైచి పర్వతపరిసరంబుల సుఖముగా వసింపఁదగునని సూచితము.

తే. పూతగంగోర్మి శీకరశీతలములు
లలితవిద్యాధరాధ్యశిలాతలములు
హిమగిరిస్థానములు నశియించె నొక్కొ
నరులు నిందితపరపిండనిరతు లగుట. 24

తా. పరు లవమానపూర్వకముగాఁ బెట్టు పిండమును దినుటకంటె, గంగయలల వలని చల్లనితుంపురులచేఁ జల్లనై విద్యాధరులు విహరించు మనోహరశిలాప్రదేశములు గలిగి వెలయు హిమాలయమునందలి ప్రదేశములందు సుఖముగా వసించి కాలముపుచ్చుట మనుష్యులకు మిక్కిలి శ్రేయము.

అవ. ఇప్పు డింతకంటె వేఱొకజీవనోపాయములేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండఁగా నిది యేల యని దీనిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కిం కన్దాః కన్దరేభ్యః ప్రళయ ముపగతా నిర్ఝరా వా గిరిభ్యః
ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సరసఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ శాఖాః ।
వీక్ష్యన్తే యన్ముఖాని ప్రసభ మపగతప్రశ్రయాణాం ఖలానాం
దుఃఖోపాత్తాల్పవిత్తస్మయపవనవశాన్నర్తితభ్రూలతాని ॥ 25

టీ. కన్దరేభ్యః = గుహలవలననుండి, కన్దాః=గడ్డలు - కందమూలఫలాదులనుట- ఆఁకలిని బోఁగొట్టఁజాలినపదార్థములనిభావము, ప్రశయం=నాశమును- మొలవకయుండుగుటను, ఉపగతాః కిం=పొందినవారయేమి. ఇచట కింశబ్దము వితర్క సూచకము. గిరిభ్యః=కొండలనుండి, నిర్ఝరాః=సెలయేళ్లు-దప్పిని బోఁగొట్టఁజాలునవియనుట, కింవా ప్రశయ ముప తాః=నశించినవా యేమి - దీనిచట్లే మీఁదనెల్ల గ్రహించుకొనునది. తరుభ్యః=చెట్లనుండి, సరసఫలభృతః = మాధుర్యరసముతోఁగూడినపండ్లను దాల్చునవియు, వల్కలిన్యః= నారచీరలుగలవియు, అగు, శాఖాః=కొమ్మలు, ప్రధ్వస్తాః=నశించినవారయేమి. 'సరసఫలభృతః' 'వల్కలిన్యః'అను రెండువిశేషణములచేత మంచిభోజ్యవస్తువులతో నిండియుండుటయు కట్టుపుట్టములు గలిగియుండుటయు సూచితములు. ఇట్లు కందమూలాదులెల్ల నుండఁగా అవిలేవా యని వితర్కింపనేల యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ =దేనివలన, ప్రసభంయథాతథా=మిక్కిలియు, అపగతప్రశ్రయాణాం=పోయినవినయము గలవారగు-వినయశూన్యులనుట, ఖలానాం=దుర్జనులయొక్క - దుష్టప్రభువులయొక్క యనుట, దుఃఖ...లతాని-దుఃఖ=కష్టముచే, ఉపాత్త=పొందఁబడిన, అల్ప=కొంచెమైన, విత్త=ధనమువలనఁగలిగిన, స్మయ=గర్వమనెడి, పవన=గాలియొక్క, వశ=అధీనతచేత, ఆనర్తిత=ఆడింపఁబడిన, భ్రూలతానాం=తీఁగలవంటి కనుబొమలుగల - భ్రూవికారములు గలిగినట్టియనుట, ముఖాని = మొగములు, వీక్ష్యన్తే = చూడఁబడుచున్నవో - యాచకజనులచేత నని శేషము,అందుచేతనే కందమూలాదులు కందరాదులందు లేవా యని వితర్కింపఁబడెనని భావము. ఆఁకలిదప్పులకుఁ గట్టుకొనుటకు కందమూలఫలనిర్ఝర వల్కలాదులు కందరాదులందు వలయునంత యుండఁగా నొకరినియాచింపక నా వస్తువులతో గౌరవముగాను సుఖముగాను కడుపుఁబ్రోచుకొనక దుష్టప్రభువులఁగొలిచి జను లు గష్టపడుచున్నారు. వారు కష్టపడుటంజూచి కందమూలాదులుగల గిరికందరాదులు లేవా యని యిట్లు వితర్కింపవలసివచ్చినదికాని మరేమికాదనిభావము.వినయశూన్యులగు దుష్టప్రభువులఁగొలుచుట మిక్కిలి నీచమును శాస్త్రనిషిద్ధము నగునుగాన యట్టికొలువుచే బ్రదుకుట దగదని యభిసంధి. 'స్మయపవన' 'భ్రూలతా'అనుచోట్ల ఉపమారూపకములు రెండును గూడునుగాన సందేహసంకరము.

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో శైలేయమ్ములింకెనో కొండలకా
ఫలముల్ నారలు వృక్షశాఖలయెడం బాడయ్యెనో చూడఁగే
వలదుఃఖాప్తమితార్థగర్వపవనవ్యాధూత నర్తితభ్రూలన
త్తలభూపాస్యము లర్థిఁ జూచెదరు భ్రాంతస్వాంతులై యాచకుల్.

తా. ఆఁకలిదీర్చుటకు గుహలందుఁ గందమూలములును,దప్పిబోఁగొట్టుటకుఁ గొండలందు సెలయేళ్లును,బట్టలుగా వెలవుటకుఁ జెట్లయందుఁ దియ్యనిపండ్లును,పటుగప్పనో

నుటకు వానియందేనారలును,వలయునంతయుండఁగా వానితో సుఖముగాఁ గడుపుఁ బ్రోచుకొనవచ్చునుగాని,కష్టపడి యెుక్కింతధనమార్జించినంతనే మరియాదతప్పి గర్వమెచ్చి బొమ లెగాదిగఁద్రిప్ప దుష్టుల మొగములు చూచుచు వారిని గొలుచుట మిక్కిలితగదు.

అవ. యాచకులు ఖలులముఖములు చూచుచుఁ గొలుచుచున్నారని మున్ను వారియెడఁ దాను సూచించిననింద నిపుడు ప్రకటముగాఁ దెలుపుటకై, దుష్టప్రభువును జిరకాలము గొలిచి వేసరినయొకానొకఁడు చెప్పుమాటలను నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యై ర్మూలఫలైః ప్రియే ప్రణయినీ వృత్తిం కురు ష్వాధునా
భూశయ్యానవపల్లవై రకరుణై రుత్తిష్ఠ యావో వనమ్।
క్షుద్రాణా మవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదా
విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే ॥ 26

టీ. ప్రియే=ప్రియవస్తువునందు, ప్రణయినీ=ఆశగలిగియున్న-కోరినదానిని నొడఁగూర్చుకొన్నట్టి దానవైన, (త్వం=నీవు), పుణ్యైః=పవిత్రములైన, మూలఫలైః=వేళ్లచేతను పండ్లచేతను, అకరుణైః=దయలేని-కఱకైనయనుట, భూశయ్యానవపల్లవైః=భూశయ్యచేతను క్రొత్తనారచీరలచేతను-భూమియే శయ్యగాఁబరుండియు క్రొత్తనారలనే వలువలుగాఁ గట్టికొనియుననుట, వృత్తిం=బ్రతుకును, అధునా=యిప్పుడు, కురుష్వ=చేసికొనుము. ఇఁక వేళ్లు పండ్లు దిని పుడమినే పండుకొని నారలేకట్టుకొని బ్రతుకునట్లు పూనుమనుట, (భూశయ్యాం నవపల్లవై రకృపణైః' అనుచో,అకృపణైః=వాడనట్టి, నవపల్లవైః=క్రొత్తచిగుళ్లచేత, భూశయ్యాం=భూమియందలిపడుకను, కురుష్వ=కావించుకొనుము అనియర్థము), ఇట్లు బ్రతుకుటకై, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము, వనం=అడవికి, యావః=ఇరువురును బోవుదము. ఇచటనుండి నీచులను గొలిచి కుచ్చితపుబ్రదుకు బ్రదుకక యడవికిఁబోవుదమురమ్మనుట. అట్లచటికిఁబోవుటవలని ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ర=ఏయడవియందు-ఆయడవియందనుట, క్షుద్రాణాం=నీచులైనవారును, అవివేకమూఢమనసాం=వివేకములేమిచే తెలివిమాలిన మనస్సుగలవారును, సదా=ఎప్పుడును, విత్త...గిరాం-విత్తవ్యాధి=ధనమనెడి రోగముచేత, కలిగిన, వికార = విపరీతభావముచేత, విహ్వల=వికలమైన-స్పష్టముకాని, గిరాం = పలుకులుగలవారును, అగు, ఈశ్వరాణాం=యేలికలయొక్క-ప్రభువులయొక్క, నామ అపి= పేరుకూడ,నశ్రూయతే=వినఁబడదో-వారిపేరే వినఁబడదేని వారిదర్శనసేవనాదు లెక్కడివనిభావము. ధనమదాంధులైనవారివలన మర్మములు దూఱునాఁడుమాటలు విను టకంటె కాఱడవియందు నాకు లలములు తిని బ్రదుకుట యుత్తమ

మనిభావము. ఐహికాముష్మికఫలలేశమును గలిగింపనినీచులఁ గొలుచుటమాని సకలశ్రేయంబుల నొడఁగూర్చువనంబునకుఁ బొమ్ము; వనవాసము కర్తవ్యమని యాశయములు.

చ. ప్రవిమలకందమూలఫలశేపం క్తుల జీవికఁ జేయు మర్విపై
నవనవపల్లవంబుల నొకేనర్పుము పానుపు లెమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృశేఘద్రవిణామయదుర్వికారగా
రవవికలోక్తులై మెలఁగుశేరాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్. 26

తా. ఓసీ ! నీచులఁ గొలిచి బ్రతుకఁ దాచనుకోరిక నెఱవేర్చుకొనఁదలచితివేని,యిది మొదలుగా కందమూలాదులు దిని పుడమియె పడుకగాఁ బరుండి నారలు వలువలుగాఁ గట్టుకొని బ్రతుకు జరుపఁ జూడుము. లెమ్ము. అందులకై మనయిరువురమ డవికే పోవలయు. ఏలన,నడవియందు,మతితెలివిమాలి ధనమదముచే తాఱుమాఱుగ నోరికొలఁదులాడు నీచప్రభువుల పేరైనను వినరాదు గాన నీకోరినట్లు వారితోడి కూడికయే మనకుఁ గలుగదు.

అవ. బ్రతుకుటకు వలయుసాధనములెల్ల మితిగాని యడ్డుగాని లేక సమృద్ధముగా నుండఁగా కృపణుఁడు తనకార్పణ్యమును విడువక యొరులయాచించుదైన్యముచేఁ గుందుచున్నాఁడే. ఏమిచేయవచ్చు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫలం స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివన మఖేదం క్షితిరుహాం
పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్ ।
మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహన్తే సన్తాపం తదపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః ॥ 27

టీ. ప్రతివనం=ఒక్కొకయడవియందును - ఒక్కచోటనే కాదనుట, అఖేదం యథాతథా=అనాయాసముగా, స్వేచ్ఛాలభ్యం=తనయిచ్ఛచే దొరకఁదగినవి-తానేస్వంతముగాఁ బడయవచ్చును; ఒకరినిగొని పడయనక్కఱలేదనుట,క్షితిరుహాం=చెట్లయొక్క-అరఁటి మామిడి పనస మొదలైనఫలవృక్షములయొక్క, ఫలం=పండు, ఉన్నదని శేషము-కడుపునిండించుటకుఁ జాలినన్ని యున్నవనిభావము. స్థానేస్థానే=ఒక్కొక్కచోటను, శిశిరమధురం=చల్లనై తాపముఁ బోఁగొట్టునట్టిదగు, పుణ్యసరితాం=గంగాగోదావరిమొదలైన పవిత్రనదులయొక్క, పయః=తీర్థము, అస్తి=ఉన్నదని శేషము - సరిత్తులకు 'పుణ్య' అనువిశేషణముచే స్నానపానములవలన బాహ్యాభ్యంతరకాలుష్యములనుదొలఁగించి తృష్ణనుపశమింపఁ జేయునవై యున్నవని భావము. శాస్త్రములు 'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః' అని వృక్షములకును నదులకుఁజెప్పుపరోపకారప్రవృత్తి

యిటసూచితము. సులలితలతాపల్లవమయీ - సులలిత=మిక్కిలికోమలములైన, లతాపల్లవ=తీఁగలయాకులచేత, మయీ=ప్రచురమైనదియు, కావుననే, మృదుస్పర్శా=మెత్తని తాఁకుడుగలదియు-అంటుటకు మృదువైనదియు, అగు, శయ్యా=పడుక, ఉన్నదనిశేషము-సుఖముగా నిదురించుటకుఁ దగినదైయున్నదనిభావము. తదపి=అయినను, ధనినాం=ధనవంతులయొక్క, ద్వారి=మోసలయందు, కృపణాః=ధనపరాయణులైనవారు, సన్తాపం=వారలనుగొలుచుట యనువర్తించుట మొదలైనవానివలని కొందలపాటును, సహన్తే=ఓర్చుకొనియెదరు. వారిట్టినీచులైయుండఁగా ఇఁక వారిమేలుగోరి మేమేమిచేయవచ్చుననియర్థము. ఏఫలమునుగలిగింపనిదై, బలవదనిష్టపరంపరలఁ గూర్చుచు, దురంతసంతాపముంజేయుచు, నతికార్పణ్యముపుట్టించుచు, కీర్తిప్రతిష్ఠాభంజకమైన యీదుష్టప్రభుసేవనుమాని సకలశ్రేయస్సంపాదనమైన వనవాసజీవనమే చేయందగునని * తాత్పర్యము.

చ. కలవు పచేళిమంబు లయి కానలలోపలఁ బణ్డ్లు ప్రమోఁకులం
గలవు పవిత్రవాహినులఁ గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్
గలవు చివుళ్లపాన్పు లవి గైకొననేరక దీనులై ధనా
ఢ్యులగవనిఁ వసించి నరుల్ లోలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్. 27

తా. ఒక్కొక్కయడవియందును జెట్లలోనిపండ్లు కడుపునకుఁ జాలినన్ని సుఖముగా దొరకుచున్నవి. ఎడనెడ నొక్కొకచోటఁ బుణ్యనదులందు చల్లనితియ్యనినీరు దాపముఁ బోఁగొట్టుటకున్నది. తీఁగెలలేఁజిగుళ్లచేసైన మెత్తనిసెజ్జయు సుఖముగా నిదురించుటకుఁ గలిగియున్నది. ఇట్లన్నియుండియు ద్రవ్యాశాపరులగునీచులు ధనవంతులయిండ్ల మొగసాలలకడఁ గొలువుగొలిచి కష్టపడియెదరు. ఏమాశ్చర్యము!

అవ. విరక్తుఁడై సమాధి నధిగమించినయొకఁడు మున్ను ధనాఢ్యులఁ గొలుచుచు విషయలంపటుఁడై యున్నకాలమందు దినములుపుచ్చినరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే వర్ధన్తే ధనపతిపురః ప్రార్థనాదుఃఖభాజో
యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుద్ధేః।

* ఇదియే 'చీరాణి కిం పథి స న్తి దిశన్తి భిక్షాం, నోవాఙ్ఘ్రిపాః ఫలభృతః సరితోఽప్యశుష్యన్, రుద్ధాగృహాః కిము న స న్తి మహానుభావా, యస్మాద్భజన్తి యతయో ధనదుర్మదాన్ధాన్; దారియందువలువలులేవా; బిచ్చములుపెట్టరా; పండ్లుగలచెట్లులేవా; నదులుకూడనెండిపోయినవా; నిర్మలములైన యిండ్లులేవా; మహాత్ములులేరా; యతులు, ద్రవ్యమ[illegible] మత్తిలి కన్నుగాననివారిని గొలువనేల' అని భాగవతమునను జెప్పఁబడినది.

తేషా మన్తఃస్ఫురితహసితం వాసరాణాం స్మరేయం
ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహరగ్రావశయ్యానిషణ్ణః ॥ 28

టీ. ధనపతిపురః-ధనపతి=ధనాఢ్యుఁడైనవానియొక్క, పురః=మ్రోల, ప్రార్థనాదుఃఖభాజః=యాచ్ఞాదైన్యమును బొందినవానికి,యే=ఎవి-ఏదినములనుట,వర్ధన్తే=పెరుఁగుచున్నవో-దీర్ఘములుగానుండునో-ధనవంతులఁ గొలుచుకష్టముంబట్టి దినములు గడపరాక దీర్ఘములుగాఁ దోఁచునోయనుట, విషయా...బుద్ధేః- విషయ=విషయభోగములయొక్క, ఆక్షేప=ఆకర్షణమువలన, పర్యస్త=వ్యాకులమైన, బుద్ధేః=బుద్ధిగలవానికని-విషయసుఖానుభవములందు మగ్నుఁడై చొక్కి బుద్ధి తడఁబడియున్నవానికనుట, యేచ=ఏదినములు, అల్పత్వం=కొంచెమును-కొంచెముగాఁ దోఁచుటను, దధతి=తాల్చుచున్నవో, తేషాం వాసరాణాం=ఆదినములను,శిఖరి...నిషణ్ణః-శిఖరి=కొండయొక్క, కుహర=గుహాయందలి, గ్రావ=ఱాయియనెడి, శయ్యా=పడుకయందు, నిషణ్ణఃసన్=కూర్చున్నవాఁడనై, ధ్యానచ్ఛేదే=ధ్యానమును విడిచిన సమయమున-ధ్యానమును నిలిపియున్న వ్యుత్థానములందనుట, లేక-ధ్యానముయొక్క కడపట, అన్తఃస్ఫురితహసితంయథాతథా=లోపలనే స్ఫురించినట్టి నగవు గలుగునట్లుగా-లోపలనే నవ్వుకొనుచుననుట, స్మరేయం=తలంచుకొనుచున్నాను.ఇప్పుడు నేనువిషయలంపటుఁడనై దినములు గడపుచున్నాను. ఇఁక నీశ్వరానుగ్రహమువలన దీనిని విడిచి యొకకొండగుహకుఁ జని యందలిఱాతిపై కూర్చుండి ధ్యానసమాధి నొందువాఁడనగుదు నేని యపుడు ధ్యానమును చేసి తీఱుపాటుగలిగినకాలమందుఁగాని ధ్యానముచేయుచు నడుమనడుమ తెఱపిగానుండు కాలమందుఁగాని యిప్పుడు నేనుజరుపుచున్న యీవిషయానుభవవృత్తిని మనస్సులోనే నవ్వుకొనుచుఁ దలఁచుకొందును. ఇట్టివిషయసుఖమును దలఁపునకు తెచ్చునట్టిదేదైన 'సదృశాః దృష్టిచిన్తాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః' అన్నట్లు కంటికిఁగాని మనస్సునకుఁగాని తగిలినట్లయిన నప్పుడీయనుభవించుచున్నవి నాతలఁపునకు వచ్చును. నేను వీనిని దలఁచి లోపలనే నవ్వుకొందునని భావము.

చ. ధనపతిమ్రోల నిల్చి కడు దైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో
ఘనవిషయాభిలాష మతిఁగల్పనమీఱినినీచు లెవ్వరో
మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్మచిం
తనముతుదిన్ గుహాంతరమునన్ రుచిరోపలతల్పశాయి నై. 28

తా. నేను దైవానుగ్రహంబున విరక్తి గుదిరి యొకకొండకేగి యందలిగుహాయందలిఱాతిసెజ్జపైఁగూర్చుండి, ధ్యానసమాధినొందువాఁడనగుదునేని యపుడు ధనవంతులమ్రోల యాచించి కష్టముగాబ్రతుకుచోఁ గడుపై దీర్ఘములుగాఁ దోఁచుదినములును, విషయానుభవములం దగిలి మతి దడఁబడ చొక్కియున్నప్పుడు కడుఁగుఱుచగా పోఁగుదినములును

నపుడు సమాధిఁజేయున్న కాలమునందు దలఁపునకువచ్చె నేని 'ఇసీ ఎట్లాదినములుగడపితి మి!' అని వింతయు వెగటును బెరిగొన లోలోన నవ్వుకొందును.

అవ. తృష్ణ యెంతకును నుడుగదుగాన దానికొఱకై యాచించి దీనతను బొందనేల యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే సన్తోషనిరన్తరప్రముదితా స్తేషాం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసఙ్కులధియ స్తేషాం న తృష్ణా హతా।
ఇత్థం కస్య కృతే కృతః స విధినా తాదృక్పదం సంపదాం
స్వాత్మన్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరు ర్న మే రోచతే॥ 29

టీ. యే=ఎవరు, సన్తోష...ముదితాః- సన్తోష=(దైవికముగా లభించినవస్తువులచేఁ గలుగుమనోవిలాసమైన) సంతోషముచేత, నిరన్తర=ఎడతెగకుండునట్లు, ప్రముదితాః=మిక్కిలి తుష్టులగుదురో - తృప్తులై యుందురో యనుట, తేషాం=వారికి, ముదః=ఆనందములు, న భిన్నాః=వెవ్వేఱై చెడినవికావు-అయితే పయింబయి వర్ధిల్లునవే యగుననుట, అన్యే=ఇతరులైన, యే=ఎవరు, ధన...ధియః-ధన=ద్రవ్యమునందు, లుబ్ధ=లోభముగలదియు - పేరాసగలదియనుట, కావున నే, సఙ్కుల=వ్యాకులమైనదియు, నగు, ధియః=బుద్ధిగలవారో, తేషాం=వారికి, తృష్ణా=విషయస్పృహ, న హతా=నశించినదికాదు-ఉడిగినది కాదనుట, ధనలోభమునకు కొలఁదిలేదుగాన నెంతకు నుడుగదనిభావము, ఇత్థం=ఇట్లు-విషయము లిట్లుండఁగా ననుట, సంపదాం=రత్నాదిసమృద్ధులకు, తాదృక్=అటువంటి- వర్ణింప నలవికాని యనుట, పదం=స్థానమైనదియు, స్వాత్మనిఏవ=తనయందే, సమాప్తహేమమహిమా - సమాప్త=పర్యవసించిన-తనకొఱకే యుపయోగించునదై పరోపకారముకొఱకుఁ గానట్టియనుట, హేమ=బంగారముయొక్క, మహిమా=సంపత్తిగలదియు-తనబంగారపు పెంపు తనకేగాని యితరుల కుపయోగింపనిదిగాఁగలయట్టియనుట, సః మేరుః=ప్రసిద్ధమైన బంగారుకొండ, బ్రహ్మణా=బ్రహ్మచేత, కస్యకృతే=ఎవనికొఱకు, కృతః=నిర్మింపఁబడినది - నిత్యసంతోషతృప్తులు ధనలోభదుఃఖితులు అని యిరుతెగల పురుషులుగలరు. అందు నిత్యసంతోషుల కపేక్షయుండదుగాన వారికి మేరు వక్కఱలేదు. ధనలుబ్ధులకు లక్షమేరువులైననుజాలవుగాన వారికి నొకమేరువు ఉపయుక్తముకాదు. ఇట్లు ఇరుతెగలవారికి నుపయుక్తముగానిదై యున్న మేరువును అట్టివర్ణనాతీతరత్నాదిసమృద్ధులతో స్వర్ణమయముగా బ్రహ్మ మఱియెవ్వరికొఱకు సృజించెనో యనియర్థము. అదియెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే దానిని బ్రహ్మనిర్మించుట వ్యర్థమే యనిభావము. కాఁబట్టి, మే=నాకు, న రోచతే=రుచింపదు - మేరువును నిర్మించుట నాకు సమ్మతముగాదనుట. మేరువునంత ధనరాసులు దొరకినను తృష్ణాధనపిశాచికి సంతోషముకలుగదు గావున నదికలిగించు యాఞ్చాది

న్యవిభ్రమమును దత్త్వవిచారముచే నిరసించి సంతుష్టాంతరంగులై యాయుష్మంతు లుండ వలయునని యాశయము.

మ. వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ శ్రీ వర్ణింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనక్షలుబ్ధస్వాంతు లౌవారికిన్
విరతిం బొందదు తృష్ణ యెవ్వనికిఁ గారవింపంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్మధృతలక్ష్మీకంబు నా కిష్టమే. 29

తా. దైవికముగా నేవి దొరికిన నంతటితో సంతుష్టులై తృప్తినొందియుండుపురుషులకు నానంద మెట్లును జెడక పెరుఁగుచునే యుండును. ద్రవ్యమునందుఁ బేరాసనొంది యుండు చున్నవారికి తృష్ణయెట్లు నుడుగకయేయుండును. నిత్యసంతుష్టులకు మేరువునందు నపేక్షక లుగదు. ధనలుబ్ధులకు మేరువునుజాలదు. ఇట్లగుటంజేసి మేరువునందలి బంగరురాసులు దానికొఱకేకాని మఱెవ్వరికి నుపకరింపనివయ్యె. ఇట్టి మేరువును గొలఁదియిడరానట్టి రత్నాది సంపదలతో బ్రహ్మనిర్మించుట యెవ్వనికి నుపకరింపమిచే వ్యర్థమేయగును గాన నాకును సమ్మతముకాదయ్యె.

అవ. యాచింపరాదన్నచో నిఁక జీవించుటయెట్లు? అని యాశంకించి నవాఁడై జీవించునుపాయమును దానిపరికరములతోఁ దెలుపుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాహార మదైన్య మప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిదం సర్వదా
దుర్మాత్సర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్ ।
సర్వత్రాన్వహ మప్రయత్నసులభం సాధుప్రియం పావనం
శమ్భోః సత్ర మవార్య మక్షయనిధిం శంస న్తి యోగీశ్వరాః ॥ 30

టీ. యోగీశ్వరాః=పరమార్థతత్త్వజ్ఞులైనమహాయోగులు, భిక్షాహారం = బిచ్చమే యాహారముగాఁగలదియు - యాచింపవలయు దైన్యములేక 'దేహి' యన్నప్పుడే మంచి గృహస్థులు బహుమానపూర్వకముగాఁ బెట్టునట్టి బిచ్చమును భుజించుటగలది యనుట, కాఁబట్టియె, అదైన్యం=దీనత్వములేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు-తనకెదురైనసుఖము మఱొకటిలేక తానే నిరతిశయసుఖమైనదనుట, సర్వదా=ఎప్పుడును, ('సర్వతః' అనుచో అన్నియెడలననుట), భీతిచ్ఛిదం=భయమును బోఁగొట్టునదియు- భిక్షాశనము సేయువాని కెందును భయములేదనుట, దుర్మా...మథనం-దుష్ట = దుష్టస్వభావములయిన, మాత్సర్య=అసూయ, మద=దర్పము, అభిమాన=గర్వము అనెడివీనిని, మథనం=నిరసించునదియు, దుఃఖ ఓఘ విధ్వంసనం= (సాంసారికములైన) బాధలసమూహములను నాశము సేయునదియు, సర్వత్ర=అన్నియెడల - అన్ని దేశములందు ననుట, అన్వహం=ప్రతిదిన

మును, అప్రయత్నసులభం=ప్రయత్నములేకయే సుఖముగాలభించునదియు, సాధుప్రియం=అహంకారరహితులగు సజ్జనులకు నిష్టమైనదియు, పావనం=పవిత్రమైనదియు, అగు, శమ్భోః=శివునియొక్క, సత్రం=పూజనమును - లేక 'సద్రోణ కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవతే' అన్నట్లు శివునికిత్ప్తిసాధనమైనదనియు ..... అవారితం=అడ్డగింపఁబడని-ఎవ్వరికిని దొరకుటకు నభ్యంతరములేని, యక్షయనిధిం=తఱుఁగని పాతఱగా, శంసన్తి=చెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారముక్ భూతదై
న్యభయక్రోధమదాభిమానజడిమాహంకారముక్ సత్సుఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవార్యం బక్షయం బుగ్రదుః
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్రము మహాకైవల్యసత్పాత్రమున్. 30

తా. 'శివునిపూజనము అక్షయనిధివంటిదై యెవ్వారికి నడ్డి లేక దొరకునది. అందు గృహస్థులు గౌరవముతోఁ బెట్టు బిచ్చమే యాహారము గావున దీనత్వము కలుగదు. అది మఱియు నిరతిశయసుఖమై నెయ్యెడను వెఱపును బోఁగొట్టుచు, మాత్సర్యగర్వాహంకారములఁ దూలించుచు, దుఃఖసమూహంబుల నిర్మూలించుచు నన్ని యెడలఁ బ్రతిదినమును సులభముగా లభించునదై సజ్జనులకుఁ బ్రియమై పవిత్రమై యొప్పునది' అని మహాయోగులు చెప్పెదరు.

ఇది యాచ్ఞాదైన్యదూషణ మన్నది తృతీయదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - భోగాస్థైర్యవర్ణనము.

అవ. భోగము లస్థిరములుగా వర్ణించుట యాచ్ఞాదైన్యమునుదూషించుటతో నించుమించుగా సాటియగునని మనసుననుంచుకొని యాచ్ఞాదైన్యమును దూషించినపిదప భోగములయస్థైర్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్భయం
మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయమ్ ।
శాస్త్రే వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాన్తాద్భయం
సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం వైరాగ్యమే వాభయమ్ ॥

టీ. భోగే=విషయములభోగించుట యందు, రోగభయం=వాతపిత్తాది రోగముల వలన భయము, ఉన్నది అని శేషము - రోగములు భోగమును అడ్డుపఱుచునని భావము. కులే=మంచివంశమునందు, చ్యుతిభయం=ఆచారభ్రంశమునుభయము - ఆచారభ్రంశము

కులమునకు అప్రతిష్ఠావహమైనదిగాన ననిభావము, విత్తే=ధనమునందు, నృపాలాత్= రాజువలన, భయం=భయము-రాజు అపహరించునని భయమనుట, మానే=అభిమానమందు, దైన్యభయం=దీనత్వమువలని భయము - దీనత్వముచూపుటవలన మానముచెడు నని భయమనుట, బలే=బలిమియందు-లేక, సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం = పగతునివలన భయమును- శత్రువు తనబలంబునడంచునని భియమనుట, రూపే=సౌంధర్యమందు, జరాయాః=ముదిమివలన, భయం=భయము - ముదిమివలన సౌందర్యము మాయునని భయమనుట, శాస్త్రే=వేదాంతాది శాస్త్రములందు, వాదభయం=వాదమువలన భయము-కుతర్కములుసేసి రిత్త కలహించు కంటకులవలన భయము, గుణే = గుణమునందు - విద్యావినయాది గుణములందనుట, ఖలభయం=దుర్జనునివలనభయమనుట- ఖలుఁడు గుణములను దూషించుటచే భయమనుట, కాయే=దేహమునందు, కృతాన్తాత్ = యమునివలన, భయం=భయము- యముఁడు దేహము నంతము నొందించుటచే ననుట, కాఁబట్టి, భువి=భూమియందు,నృణాం=మనుష్యులయొక్క-మనుష్యులను సంబంధించినట్టి, సర్వం= సమస్తమైన, వస్తు=వస్తువును- సకలభోగాద్యర్థములుననుట, భయాన్వితం = (ముందుచెప్పఁబడిన రీతిని) భయిముతోఁగూడినవి-అంతముగలవిగాన అపాయమును గలవియనుట, అయితే, వైరాగ్య ఏవ=విరక్తియే, అభయం=భయములేనిది-నిరాతంకమైనది గాన నిరపాయమైనదనుట.

చ. బలగుణభోగరూపకులశర్మకళేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతినృపాలయమప్రతివాదిదైన్యసం
కులభయయుక్తముల్ నరులకుఁ భువి నెవ్వియు నిర్భయంబులే
నెలకొని యెన్నిభంగులను నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ. 31

తా. భోగము లనుభవించునపుడు రోగ మెక్కడవచ్చి చెఱుపునో యని భయము. మంచికులంబునఁ బుట్టినయెడల నాచారము భ్రంశమునొందిన కులప్రతిష్ఠ చెడుననిభయము. ద్రవ్యమున్నయెడ రాజపహరించుకొనునో యనిభయము.మానముకలిగినయెడ నేదైనదీనత్వము చూపఁగలిగినయెడ నది చెడునోయని భయము. బలముండినచో నెవఁడేని పగతుఁడు వచ్చి గెలుచునోయనిభయము.రూపముగలయెడ ముదిమిచే నది తీసిపోవునో యనిభయము. శాస్త్రములు తెలిసినయెడ వితండాదివాదము లేమిప్రసక్తించునో యనిభయము. మంచి గుణములుండిన దుర్జనుఁడు చూపోపక వాని నేమినిందించునోయనిభయము. దేహముసుజూచినపుడు యముఁ డెపుడు దానిం దుదముట్టించునో యనిభయము.ఇట్లు భూమియందుఁగల యొక్కొక్కవస్తువును భయముతోఁ గూడినదిగానున్నది. వైరాగ్యమొక్కటియె భయము కలిగింపనిది.

అవ. భోగము లస్థిరములని చెప్ప దొడంగి దానినే వేఱువేఱురీతుల(దొమ్మిది శ్లోకములచే వర్ణించుచున్నా(డు.

శ్లో॥ ఆక్రాన్తం మరణేన జన్మ జరయా విద్యుచ్చలం యౌవనం
సన్తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాఙ్గనావిభ్రమైః ।
లోకై ర్మత్సరిభి ర్గుణా వనభువో వ్యాళై ర్నృపా దుర్జనై
రస్థైర్యేణ విభూతయో ఽప్యుపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా ॥ 32

టీ. జన్మ = పుట్టుక, మరణేన = (స్వరూపనాశకమైన) మృత్యువుచేత, ఆక్రాన్తం = ఆక్రమింప(బడినది - గ్రసింప(బడినదనుట- దీని నిట్లె మీ(ద నధ్యాహారించుకొనునది. విద్యుత్ చలం= మెఱపు(దీ(గవలె చంచలమైన, యౌవనం=ప్రాయము, జరయా= ముదిమిచేత, గ్రసింప(బడినది ('జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యౌవనం' అనుచో-అత్యుజ్జ్వలం= మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, యౌవనము, జరసా=ముదిమిచేత, గ్రసింప(బడెనదని యర్థము), సన్తోషః = (దైవికముగా లభించినవస్తువులచే(గలుగు)సంతోషము, ధనలిప్సయా= (దానికి నుపద్రవముసేయు) ద్రవ్యాశచేత, గ్రసింప(బడినది. శమసుఖం- శమ=ఇంద్రియ వ్యాపారోపరతివలన(బుట్టిన-లేక,అంతఃకరణనిగ్రహమువలన(గలిగిన,సుఖం=ఆనందము, ప్రౌఢాఙ్గనా విభ్రమైః-ప్రౌఢాఙ్గనా = ప్రౌఢలైన విలాసినులయొక్క, విభ్రమైః=(కన్నులు విదుల్చుట, చెవులగీ(టుట,చన్ను(గవ రాయుట మొదలైన) విలాసములచేత,అపరింప(బడినది. గుణాః=(విద్యావినయాది) గుణములు, మత్సరిభిః=అసూయగల, లోకైః= జనులచేత-ఆగుణములం దపవాదము మోపువారిచేత ననుట, ఉపహతాః=కొట్టువడినవి. వనభువః=అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాళైః=దుష్టగజములచేత- లేక, సర్పములచేత - అడవియందు(జొరనీయక దిగులుకొలుపువానిచేతననుట,(ఉపహతాః=గ్రసింప(బడినవి).నృపాః= రాజులు, దుర్జనైః=దుర్మంత్రము లుపదేశించి వారిబుద్ధిని తడబడ(జేయు దుష్టులచేత,(ఉపహతులైరి). విభూతయః=సంపదలును, అస్థైర్యేణ=నిలుకడలేమిచేత, (ఉపహతాః=కొట్టువడినవి). కా(బట్టి, కిం=ఏది- ఏవస్తువనుట, కేనవా=దేనిచేత - ఏయుపద్రవముచేత, న గ్రస్తం=గ్రసింప(బడినదికాదు- ముందు చెప్ప(బడినట్లు సర్వమును గ్రసింప(బడినదే యనుట. ఇట్లన్నియు నస్థిరము లగుటచే నెందును నమ్మికయుంపక నిత్యవస్తు వగుపరమేశ్వరుని యందే మనసు నుంపవలయునని భావము.

చ. జననము చావుచేత శమసౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ
వ్వనము జరార్తిచేత గుణవర్గము కూళలచేత రాజు దు
ర్జనములచే ముదంబు ధనరాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే
వినిహతి(జెందె దోషపరివిద్ధముగాదె తలంప నెద్దియున్.

తా. జన్మమును మరణము స్వరూపముతో మాపుచున్నది. అతిచంచల మగు యౌవనమును ముదిమి చెఱిపివైచుచున్నది. సంతోషమును ద్రవ్యాశ పడఁగొట్టుచున్నది. శాంతిసుఖము ప్రౌఢ లగుపడఁతుల కులుకుబెళుకులచేఁ గలఁత నొందుచున్నవి. గుణము లు మచ్చరముగల జనులచే నిందపాలగుచున్నవి. అడవిపట్టులు సర్పములచేతను దుష్ట గజములచేతను జొరరాకయున్నవి. రాజులు దుర్మంత్రములు చెప్పుదుష్టులచేఁ జెడు చున్నారు. సంపదలు నిలుకడలేకున్నవి. ఇట్లు సర్వమును ఉపద్రవగ్రస్తముగానే యు న్నది. నిరుపద్రవమైనది యీశ్వరధ్యానమే గాన బుద్ధిమంతులు దానినే కయికొన వలయును.

అవ. మరల శ్రోతలకుఁ బూర్వము చెప్పినదానియందు నమ్మిక దృ ఢముగాఁ గలుగుటకై దానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆధివ్యాధిశతై ర్జనస్య వివిధై రారోగ్య మున్మూల్యతే
లక్ష్మీ ర్యత్ర పత న్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః।
జాతం జాత మవశ్య మాశు వివశం మృత్యుః కరో త్యాత్మసా
త్తత్కిం నామ నిరఙ్కుశేన విధినా య న్నిర్మితం సుస్థిరమ్॥ 33

టీ. వివిధైః = నానాప్రకారములైన, ఆధివ్యాధిశతైః - ఆధి=మనోవ్యథలయొ క్కయు, వ్యాధి=శరీరవ్యాధులయొక్కయు, శతైః = వందలచేత - నూఱులకొలఁది మానస శారీరవ్యథలచేత ననుట, 'పుంస్యాధి ర్మానసీ వ్యథా' అని యమరుఁడు. జనస్య= మనుజునియొక్క, ఆరోగ్యం = దేహము స్వస్థమైయుండుట, ఉన్మూల్యతే=నిర్మూలింపఁ బడుచున్నది. యత్ర=ఎచట-ఎవనియందనుట, లక్ష్మీః=ఐశ్వర్యము, ఉన్నదో యని శేష ము, తత్ర=అచట-ఆజనునియందు, వ్యాపదః-వి+ఆపదః=వివిధములైన సంకటములు, వివృతద్వారా ఇవ= తెఱవఁబడినద్వారములు గలవానివలె-ఏప్రతిబంధమును లేక యనుట, పత న్తి=పడుచున్నవి-చొచ్చుచున్నవి యనుట, మృత్యుః=యముఁడు, జాతంజాతం= ప్రారబ్ధకర్మవశమున మాటిమాటికిఁ బుట్టుచున్న-లేక, పుట్టినమాత్రముగల, కావుననే, వివశం=విహ్వలమైన-తనకు వశముగాక తత్తఱపడునట్టి యనుట, జంతువును అని శేషము, అవశ్యం=నియతముగా, ఆశు=శీఘ్రముగానే, ఆత్మసాత్ =తనకులోనుగా, కరోతి=చేయు చున్నాఁడు-చంపుచున్నాఁడనుట, తత్ =కాఁబట్టి, నిరఙ్కుశేన=ఏయడ్డులేక విచ్చల విడిగానున్న-అప్రతిహతవ్యాపారుఁడైన యనుట, విధినా=దైవముచేత-లేక బ్రహ్మచేత, యత్ =ఏది, సుస్థిరం=మిక్కిలిస్థిరమైనదిగా, నిర్మితం=నిర్మింపఁబడినదో, (తత్ =అది), కిం నామ=ఏదిదా-ఏదియు లేదనుట.

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులధైర్యం బెల్ల నిశ్శోభమై
బాధింపంబడు సంపదల్ గలుగుచోఁ బ్రత్యక్షమై ద్వారసం
రోధం బేమియు లేక దుర్దశలు చేరుర్ మృత్యువుర్ మర్త్యుల
న్వేదించుర్ విధి యేది సుస్థిరముగాఁ నిర్మించెఁ దర్కించినన్. 33

తా. నానావిధములైన మనోవ్యథలచేతను శరీరరోగములచేతను ఆరోగ్యము నిర్మూలమగుచున్నది. ఐశ్వర్యమున్నచోట నిరాతంకముగా నాపదలు పెక్కువిధములు కలుగుచున్నవి. పుట్టినప్రాణి నెల్ల మృత్యువు పట్టికొని రూపు మాపుచున్నది. విధి నిర్మించిన దేదియు సుస్థిరముకాదు. విధియో నిరంకుశమైనది. కాన దానివ్యాపారములకు నడ్డుపడ నెవరితరము.

అవ. ఇట్లయినచో నీకఁ జేయఁదగిన దేమి యని యాశంకించి భోగముల యస్థిరత్వమును జెప్పుచునే చేయఁదగినదానిని మూఁడుశ్లోకముల నుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా స్తుఙ్గతరఙ్గభఙ్గతరళాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః
స్తోకా న్యేవ దినాని యౌవనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియాసు స్థితా ।
త త్సంసార మసార మేవ నిఖిలం బుద్ధ్వా బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్నః సమాధీయతామ్ ॥ 34

టీ. భోగాః=హారచందనాది విషయములు, తుఙ్గ...తరళాః-తుఙ్గ=పొడవులైన, తరఙ్గ=యలలయొక్క, భఙ్గ = చెడుటవలె, తరళాః = చపలములైనవి-అతిసూక్ష్మములేకాని కొన్నిదినములైన నవి నిలుకఁడగానుండునవి కావనుట, ప్రాణాః=ప్రాణములు, క్షణధ్వంసినః=క్షణకాలములో నశించునవి-మిక్కిలి యస్థిరములనుట, యౌవనసుఖస్ఫూర్తిః=యౌవనమందలి విషయసుఖముయొక్క తోపిక-ప్రాయమునందలి విషయసుఖానుభవమనుట, స్తోకా న్యేవ దినాని=స్వల్పదినములే, ప్రియాసు=ప్రియురాండ్రయందు, స్థితా=ఉండునట్టిది-ప్రియురాండ్రతో విషయభోగము లనుభవించుట యౌవనముండు కొన్నిదినములవఱకే కాని వార్ధకమునం దావనితాసుఖము వీడుటచే నది యావజ్జీవముండునది కాదనుట. ('యౌవనసుఖం ప్రీతిః ప్రియే ష్వస్థిరా' అనుచో-యౌవనసుఖం=యౌవనమువలని సుఖము, స్తోకా న్యేవదినానీ = కొన్నిదినములే, ప్రియేషు = ప్రియులైనవారియందు, ప్రీతిః=ప్రేమ, అస్థిరా=నిలుకడలేనిది, అని యర్థము). తత్ =కాఁబట్టి, బోధకాః=హితోపదేశము సేయువారగు, బుధాః=విద్వాంసులారా, నిఖిలం=సమస్తమైన, సంసారం=భోగాదిరూపమైన సంసారమును, అసార మేవ=అనిత్యమనియే-అసిద్ధమనియే

యనుట, బుద్ధ్వా=తెలిసి-ఆలోచించియనుట, లోక అనుగ్రహ పేశలన=లోకుల నను గ్రహించుటయందు నేర్పుగల, మనసా=మనస్సుచేత, యత్నః=ప్రయత్నము, సమాధీయతాం=చేయఁబడునుగాక, పరమదయాళుత్వమువలనఁ గలిగిన యనుగ్రహముచే మీరు జ్ఞానోపదేశాదుల మూలమున సంసారార్ణవమగ్నులగు జనుల నుత్తరింపఁ జేయవలయును గాని యుపేక్షింపరాదని భావము. లేక, లోకానుగ్రహపేశలేన=లోకసంగ్రహమునందు అనురక్తిగల, మనస్సుచేత యత్నము సేయవలయును-అనఁగా 'యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరో జనః । స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదను వర్తతే' అను ప్రమాణముం బట్టి, మిమ్ములను జూచియే జనులు నడచుకొందురుగాన మీరు లోకసంగ్రహమునందు రక్తిగలిగి యెట్టిప్రయత్నములు చేసినయెడ జనులుసైతము వానిని తామునుజేసి కృతార్థులగుదురో అట్టిప్రయత్నములను తప్పక చేయవలయుననియు భావము.

ఉ. తుంగతరంగభంగములకైవడిఁ దూలుదుఁగువిలోలభోగముల్
భంగపడుక్ నిమేషమునఁ బ్రాణము కొన్నిదినంబులే సుఖం
బంగనలందు నిట్లు మది నారసి బ్రహ్మవిచారయత్నము
పొంగుచుఁ జేయఁగావలయు భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్. 34

తా. భోగములు పెనుకెరటములవలె నురువుగాఁ దోఁచి వానివలెనే చంచలములై యుండును. ప్రాణములో మఱింత నిలుకడలేనివి. వనితలవలనిసుఖమో యౌవనముండు కొన్నిదినములవఱకేగాని యావజ్జీవముండునదిగాదు. కాఁబట్టి, హితోపదేశకులగు విద్వాంసులు సంసారమంతయు ననిత్యమని యెఱింగి లోకానుగ్రహమందు రక్తి మదిఁగలిగి యందులకై తగినప్రయత్నము చేయవలయును.

అవ. మరల మఱింతనమ్మిక గట్టియగుటకును, యుక్త్యంతరము లభించుటవలనను, జెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సౌదామినీచఞ్చలా
ఆయు ర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువ ద్భఙ్గురమ్ ।
లోలా యౌవనలాలనా తనుభృతా మి త్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విధద్ధ్వం బుధాః॥ 35

టీ. తనుభృతాం=దేహధారులకు, భోగాః=పూర్వోక్తములైన భోగములు, మేఘ...చఞ్చలాః-మేఘవితాన=మబ్బులసమూహముయొక్క, మధ్య=నడుమ, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, సౌదామినీ=మెఱపుఁదీఁగవలె, చఞ్చలాః=చపలములైనవి-క్షణికములైనవనుట, ఆయుః=ఆయువు-బ్రతుకనుట, వాయు.... నామ్బువత్-వాయు=గాలిచేత,

విఘట్టిత=కదల్పఁబడిన, అబ్జపటలీ=తామరాకునోరలందు, లీన=అంటియున్న, అమ్బువత్=జలమువలె-జలబిందువువలె ననుట, భఙ్గురం=నశించునట్టిది. ఇదియె 'నళినీదళగతజలమతితరళమ్' అని చెప్పఁబడినది, ('వాయువిఘట్టితాభ్రపటలీలీనామ్బువత్ అనుచో-వాయువిఘట్టిత=గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన, అభ్రపటలీ = మబ్బులబంతియందు, లీన=ఉన్నట్టి, అమ్బువత్=జలమువలె' నని యర్థము.) యౌవనలాలసా=యౌవనమందలి సుఖము, లోలా=చంచలమైనది, ('లోలా యౌవనలాలసాః' అనుచో-యౌవనలాలసాః=యౌవనమునందలి మహాభోగాభిలాషలు-'కామో ఽభిలాష స్తర్షశ్చ స మహాన్ లాలసా ద్వయోః' అని యమరునిచొప్పున 'లాలసా' యన మహాభిలాష, లోలాః=చంచలములైనవని యర్థము), ఇతి=ఇట్లు, ఆకలయ్య=ఆలోచించి, హే బుధాః=పండితులారా, ధైర్య...సులభే-ధైర్య=ధైర్యముచేతఁగలిగిన, సమాధిసిద్ధి=సమాధియొక్క-సిద్ధించుటచేత, సులభే=సుకరముగా లభింపఁదగిన, యోగే=యోగమునందు-పరమాత్మతోడి సంయోగమునందనుట-విడువని పూనికతో ధ్యానము సేయుటచే చిత్తసమాధానరూపమైన సమాధి సిద్ధింపఁగా దానివలన పరమాత్మతోడఁ గలుగు సంగతియందనుట-సమాధియనఁగా మనస్సు బాహ్యవిషయములనుండి మరల్చి ఆత్మస్వరూపమునం దేకాగ్రముగా నెలకొల్పుట, అట్టియోగమునందు, బుద్ధిం=బుద్ధిని, ద్రుతం=శీఘ్రముగా, విధద్ధ్వం=చేయుఁడు. పరమాత్మధ్యానమందు బుద్ధిని బట్టుకొలుపుఁడనుట. అలం-ఉపమయు, కావ్యలింగమును.

చ. జలదములోని క్రొమ్మెఱుఁగుఁ జాయలు భోగపరంపరల్ మహా
నిలపరిఘట్టితాబ్జదళనీరతుషారము జీవితంబు చం
చలతరముల్ వయోభిమతసౌఖ్యము లీగతి నాలకించి స
భ్యులు పరమాత్మయోగమునఁ బుద్ధి ఘటింపుఁడు సత్వరంబుగన్.

తా. భోగములు మబ్బుపిండునడుమఁ దళుక్కని మెఱసి మఱుఁగుపడు మెఱుఁగుఁదీఁగవలె చంచలమైనవి. ఆయువో గాలిచేఁ గదల్పఁబడినతామరాకునందలి నీటిబొట్టువలె నశ్వరమైనది. యౌవనసుఖమో యతిచపలమైనది. కాఁబట్టి విద్వాంసులు దీనినంతయు నాలోచించి యెడతెగని పూనికచే సిద్ధించు సమాధివలన సులభమైన పరమాత్మధ్యానమందు మనస్సు నెలకొలుపవలయును.

శ్లో॥ ఆయుః కల్లోలలోలం కతిపయదివసస్థాయినీ యౌవనశ్రీ
రర్థాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విభ్రమా భోగపూగాః ।
కణ్ఠాశ్లేషోపగూఢం తదపిచ నచిరం య త్ప్రియాభిః ప్రణీతం
బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయామ్భోధిపారం తరీతుమ్ ॥ 86

టీ. ఆయుః=ఆయువు,కల్లోలలోలం=అలవలె చంచలమైనది-ఆచంద్రార్కస్థాయియైనది గాదనుట, యౌవనశ్రీః=యౌవనసంపద, కతిపయదివసస్థాయినీ=కొన్నిదినములే నెలకొనియుండునది-యావజ్జీవముండునది గాదనుట, అర్థాః=ధనధాన్యాది వస్తువులు, సంకల్పకల్పాః=తలంపుతో సాటియైనది-మనస్సులోని తలంపువలె అస్థిరములైన వనుట,భోగపూగాః=విషయపరంపరలు(''భోగపూరాః' అనుచో విషయప్రవాహములనుట), ఘన...విభ్రమాః-ఘనసమయ=వర్షాకాలమందలి, తటిత్ = మెఱపుఁదీఁగలయొక్క, విభ్రమాః=విలాసమువంటి విలాసముగలవి-లేక, స్ఫురణమువంటి స్ఫురణముగలవి-క్షణభంగురములైన వనుట, ప్రియాభిః = ప్రియురాండ్రచేత, యత్=ఏ, కణ్ఠా...గూఢం-కణ్ఠ ఆశ్లేష = కుత్తుకను గౌఁగిలించుటగల, ఉపగూఢం=కౌఁగిలింత-కంఠమునందుఁ గౌఁగిలించుకొనుట, ప్రణీతం=రచింపఁబడినదో, తదపి=అదియును, చిరం=చిరకాలముండునది, న (భవతి)=కాదు, కాఁబట్టి, భవ...పారం-భవ=సంసారమువలని, భయం=భయమనెడి, అంభోధి=సముద్రముయొక్క, పారం=గట్టును, తరీతుం=దాఁటుటకు-సంసారసముద్రమును దరించుటకు, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మమునందు, ఆసక్తచిత్తాః=తగులుగల మనస్సులుగలవారు-బ్రహ్మధ్యానైక పరాయణులనుట, భవత=కండు - బ్రహ్మధ్యానముకంటె మఱియొకతరణోపాయమేదియుఁ గానిపింపదనిభావము. ఇట్లు పరమార్థము నొడఁగూర్చు బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠయందు దృఢతరవిశ్వాసము గలుగుటకై యది మూఁడుశ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడినది. కాని యనర్థము నొడఁగూర్చు సంసారాసక్తి చెప్పఁబడినదికాదు. తత్త్వవిచారవేత్త లిందేది యుక్తమో దానిని గైకొనవలయునని శ్లోకత్రయతాత్పర్యము. అలం కావ్యలింగము.

ఉ. ఆయువు వీచిచంచలము ♦ యౌవన మల్పదినోచితంబు పు
ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖ ♦ మస్థిర మర్థము వాంఛవోలె సా
పాయము భోగముల్ మెఱుపులట్ల భ్రమించు భవాబ్ధిలంఘనో
పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ ♦ బాయక సేయుఁడు సజ్జనోత్తముల్. 36

తా. ఆయు వొకయలవలెఁ జంచలమైనది. ప్రాయంపుసొంపు కొన్నిదినములవఱకే యుండునది. ద్రవ్యములో తలంపులవలె క్షణికములైనవి. భోగములు వానకాలమందలి మెఱుములవలె నొకింతసేపు మిక్కిలియు వెలింగి తోడనే మటుమాయ మగునవి. కుత్తుక నలము ప్రియురాలికౌఁగిలింతయుఁ జిరకాలి ముండునదిగాదు. ఇట్టిసంసారసముద్రమును దాఁటుటకు బ్రహ్మధ్యానమే సాధనము. కాఁబట్టి బ్రహ్మధ్యానైకపరులు కండు.

అవ. లోకమునందుఁ దఱచుగా సంసారసుఖపరాయణులే కనఁబడుచున్నారు. కాఁబట్టి యట్టిసంసారము నిషేధించుటయెట్లు? అని యాశంకించి మరల దాని నుత్పత్తిమొదలుకొని విచారముసేయఁగా నందు సుఖలేశమును లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రేణామేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిః స్థీయతే గర్భవాసే
కాన్తావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యౌవనే చోపభోగః।
వామాక్షీణా మవజ్ఞావిహసితవసతి ర్వృద్ధభావోఽప్యసాధుః
సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్ప మప్యస్తి కిఞ్చిత్॥

టీ. గర్భవాసే=గర్భ మునందు వసించునపుడు-లేక, గర్భాశయమునందు, అమేధ్యమధ్యే=మూత్రపురీషములనడుమ, నియమిత తనుభిః = ఆయాకొలఁదులలోపల నడంపఁబడిన దేహములు గలవారైన-దేహములు ముడుఁచుకొన్న వారగు, ప్రాణులచేత నని శేషము, కృచ్ఛ్రేణ=మిక్కిలి కష్టముతో, స్థీయతే=ఉండఁబడుచున్నది-ప్రాణులు గర్భాశయమునందు మలమూత్రముల నడుమ దేహములు ముడుఁచుకొని కష్టపడుచు నుందురనుట. యౌవనే=యౌవనమందు, ఉపభోగశ్చ=సంభోగమును, కాన్తా... విషమః-కాన్తా విశ్లేష=ప్రియురాలి నెడఁబాయుటచేతఁ గలుగు, దుఃఖ=దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర=సంబంధముచేత, విషమః=వికలమైనది-కటువైనదనుట, అగు నని శేషము. వామాక్షీణాం = (సొగసుంగన్నులుగల) స్త్రీలయొక్క, అవజ్ఞా...వసతిః-అవజ్ఞావిహసిత=అవమానముతోఁ గూడిన పరిహాసములయొక్క, వసతిః=స్థానమగు, వృద్ధభావః అపి=ముసలితనమును, అసాధుః=మంచిదికానిది-పడఁతుల యపహాసమునకుఁ బాత్రమైన ముదిమి మంచిది యెట్లగు నని భావము. కాఁబట్టి, రే మనుష్యాః=ఓరి మనుష్యులారా, 'రే' యని నీచసంబోధనము; ఇచట సాంసారికుఁడై యుండుటయే నీచత్వముగాన నట్టివారికి 'రే' యనిసంబుద్ధి, సంసారే= (గర్భవాసము జన్మించుట ముదిమి మొదలగు రూపముగానుండు) సంసారమునందు, స్వల్పం=అల్పమైన, సుఖం=సుఖము, కిఞ్చిదపి=కొంచెమైనను, అస్తి యది=ఉన్నయెడల,వదత=చెప్పుఁడు. కొంచెమైనను సుఖము లేదనుట. కాఁబట్టి గర్భనరకాది సాంసారికదుఃఖములనొంది కుంద నేల. పునరావృత్తిరహితమైన నిత్యనిరతిశయబ్రహ్మానందప్రాప్తికై ప్రయత్నింపుఁడని భావము.

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనరకంబున నుండుట దుఃఖ మాదియం
దాయతలోచనావిరహ మబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబునం
బాయక భామినీహసనపాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁగల్గు సౌఖ్యలవమెంచుక యే జనులార చెప్పుఁడీ. 37

తా. మొదటఁ దల్లికడుపునందుఁ గాలుసేతులు ముడుఁచుకొని మలమూత్రముల నడుమఁ గష్టముతోనుండఁ గలుగుచున్నది.పిదపఁబుట్టి యౌవనమునుబొంది భోగము లనుభవింపఁ జూచినయెడల, నదియు నొక్కతీరుగానే యుండక ప్రియురాలి యెడఁబాటువలని దుఃఖముతోఁ గలసియుండుటచే వికలమగుచున్నది. యౌవనమునుగడచి ముదిమి

యందైన సుఖముగా నుండుద మన్నచోఁ బడఁతుల పరిహాసములకు నది పట్టుగానుండుట చే మంచిదికానేరదు. తల్లి కడుపుందొట్టి ముదిమివఱకు నిట్టిదైయున్న యీ సంసారము నందు గొప్పదికాకున్నను అల్పమైన నగు సుఖము గొంచెమేనియుఁ గలుగదు.

అవ. లోకులు తమ్మును బడఁగూర్చు హేతువులు సమీపించియే యున్నను మంచివారు గాకున్నారు. ఇ దేమాశ్చర్య మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తీ
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహమ్ ।
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటా దివామ్భో
లోక స్తథా ప్యహిత మాచరతీతి చిత్రమ్ ॥ 38

టీ. జరా=ముదిమి, వ్యాఘ్రీ ఇవ=ఆఁడుపులివలె, పరితర్జయన్తీసతీ=బెదరించుచు, తిష్ఠతి=ఉన్నది-బొందిని జీర్ణింపఁ జేయుచున్నదై మృత్యువు దాపుననుండుటఁ దెలుపు చున్నదనుట. రోగాః=వ్యాధులు, శత్రవః ఇవ=పగవాండ్రవలె, దేహం=శరీరమును, ప్రహరన్తి=కొట్టుచున్నవి-మిక్కిలి పీడించుననుట. ఆయుః=ఆయువు, భిన్నఘటాత్=పగిలిన కుండనుండి, అమ్భఃఇవ=నీటివలె, పరిస్రవతి=కాఱుచున్నది-ప్రతిక్షణమును నశించు చున్నదనుట. తథాపి=అట్లయినను, లోకః=జనము, అహితం=పరులకపకారమును-లేక, తమకు శుభముకాని దానిని, ఆచరతి=ఆచరించుచున్నది, ఇతి=అని, చిత్రం=ఆశ్చర్యము. రానున్న యనర్థముల నాలోచించియైన తమకు హితమైన (శుభమైన)వానియం దభినివేశము కలిగియుండుటలేదు. ఇదేమి చిత్రమనుట. అలం. ఉపమ.

చ. కడు వెఱపించుచుంగ్ ముదిమికోగద్దఱిబెబ్బులిమాడ్కి నున్న వె
క్కుడుపగదాయలంబలెఁ దెగుళ్లు శరీరము నొంచుచున్న వె
ప్పుడుఁ జనుభిన్నకుంభజలకముంబలె నాయువు లిట్టు లయ్యుఁ దా
రుడుగక మానవుల్ దురితకర్మోలి నొనర్చుచు నున్నవారహో. 38

తా. ముసలితన మొకయాఁడుపులివలె బెదరుచూపుచునున్నది. రోగములును బగ వారివలె దేహమును బీడించుచున్నవి. ఆయువు నోటికుండలోని నీరువలె తీసిపోవుచున్నది. ఇట్లయ్యును మనుష్యుఁడు తనకు హితముకానిదానినే యాచరించుటను జూడఁ జిత్రము గా నున్నది.

అవ. మాయుపదేశమందు విశ్వాసముగలదేని దానిచొప్పున నాశ విన్నిద్రుంచి మదికి శాంతి గలిగింపుఁడు. అదియే తగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా భఙ్గురవృత్తయో బహువిధా స్తైరేవ చాయం భవ
స్తత్క స్యేహ కృతే పరిభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః।
ఆశాపాశశతోపశాన్తివిశదం చేతః సమాధీయతాం
కామోచ్ఛిత్తివశే స్వధామని యది శ్రద్ధేయ మస్మద్వచః॥ 39

టీ. బహువిధాః= నానాప్రకారములైన, భోగాః=విషయములు, భఙ్గురవృత్తయః=భంగమునొందు వృత్తిగలవి-ఆగమాపాయులగుటచే నస్థిరములైనవనుట, తైరేవ=వానిచేతనే, అయం=ఈ, భవః=సంసారము, కల్పితమైనదని శేషము, 'కారణగుణాః కార్యేఽనువర్తన్తే' అన్నట్లు అస్థిరములైన యీ భోగములచే రచింపఁబడిన యీ సంసారము ను అస్థిరమే యగునని భావము. తత్=కాఁబట్టి, రేలోకాః=ఓలోకులారా, ఇహ=ఇందు-ఈ సంసారమందనుట, కస్యకృతే=దేనికొఱకు - ఏభోగమును బ్రాప్తించుకొఱకనుట, పరిభ్రమత=తిరుగాడుచున్నారు. చేష్టితైః=వ్యాపారములచేత - భోగముల నొడఁగూర్చుకొను ప్రయత్నములచేత, అలం=చాలును-అస్థిరములైన భోగములకై యింత వఱకుఁ జేయుచున్న మీవ్యాపారముల నిఁక నిలుపుఁడనుట. ఇఁకఁ జేయవలసినదాని నుపదేశించుచున్నాఁడు. అస్మత్ వచః=మాయొక్కమాట-మేము చేయు నుపదేశము, శ్రద్ధేయం యది=విశ్వసింపఁదగినది యేని, మీకు అని శేషము, ఆశా...విశదం-ఆశా=ఆశయొక్క, పాశా=రజ్జువులయొక్క-బంధహేతువగుటచే రజ్జువులనుట దెలియునది, శత=నూఱుల యొక్క-పెక్కులైన యాశాపాశములయొక్క యనుట, ఉపశాన్తి=ఉడుగుటచేత, విశదం=నిర్మలమైన, చేతః=మనస్సును, కామ ఉచ్ఛిత్తి వశే=కామము నిర్మూలమగుటచే స్వాధీనమైన, స్వధామని=తనపట్టునందు-దానియొక్క పట్టునందనుట- ఇట మనస్సునే దానికి గృహముగాఁ జెప్పఁబడుట తెలియునది, సమాధీయతాం=స్థిరముగా నిలుపంబడుఁగాక-కామములను ద్రెంచుటచే లోనై యున్న దానిగృహమునందు దానిని నిలుకడగా నెలకొలుపుఁడనుట-ఆశాపాశములన్నియు నుడిపి దానినిర్మలముగాఁజేసి కామమునుబొత్తిగా విడిచి దానికి నెమ్మది కలిగింపుఁడని భావము. మనస్సు ఆశలచే కలుషితమును గామముచే చంచలమునగుటచే నాశల నుడుగుటచే నిర్మలముగాను గామమును ద్రెంచుటచే స్థిరముగాను అది యగునని యాశయము.

చ. తరళతరంబులున్ బహువిధంబులు భోగము లీదురంతసం
సరణము వానిచేఁ బొడమెఁ జాలుఁ బరిభ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము నమ్మెదరేని శమప్రసన్నమై
పరఁగుమనంబు శంభుపదపద్మయుగప్రవణంబు సేయుఁడీ. 39

తా. పలువిధములుగాఁ గానంబడుచున్న భోగములన్నియుఁ క్షణభంగురములు కాని స్థిరములు కావు. ఇట్టి యస్థిరముల చేతనే యీ సంసారము నుఁ జేయఁబడినది గాన యిదియును స్థిరము గాదు. కనుక నిట్టి సంసారమం దేయర్థముకొఱకుఁ దిరుగాడెదరు. అస్థిరములగు భోగములకొఱకైన మీ వ్యాపారము లెల్ల నిఁకఁ జాలింపుఁడు. మే మొక యుపదేశము సేసెదము. అది మీకు నమ్మఁదగినదిగాఁ దోఁచెనేని దానిచొప్పున, నాశాపాశములన్నియు నుడిపి మనస్సును నిర్మలముగావించి కామమును బొత్తిగావిడిచి దానికి నిలుకడ గలిగింపుఁడు.

అవ. నీకు భోగమునందు సర్వవిధముల స్పృహాయుండునేని మే ముపదేశించు నట్టి భోగమందే యభిరతి గలిగియుండుము; తక్కిన దానియందు వలదని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మేన్ద్రాది మరుద్గణాం స్తృణకణా న్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాదా ద్విరసా భవన్తి విభవా స్త్రైలోక్యరాజ్యాదయః।
భోగః కోఽపి స ఏక ఏవ పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భో సాధో క్షణభఙ్గురే తదితరే భోగే రతిం మా కృథాః॥ 40

టీ. యత్ర=ఎందు-ఏనిరతిశయ నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందనుట, స్థితః=ఉన్నట్టివాఁడు, పురుషుఁడని శేషము, బ్రహ్మ ఇంద్ర ఆది మరుత్ గణాన్=బ్రహ్మ యింద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతాసమూహములను-ఇఁక తక్కినవారిని జెప్పనేలయనుట, తృణకణాన్=గడ్డిపరకలనుగా-మిక్కిలి నిస్సారులనుగాను పరమనీచులనుగాను ననుట, మన్యతే=తలఁచునో-బ్రహ్మభోగమును ఇంద్రభోగమునుగూడ నిట్టి భోగసామ్రాజ్యమునందు వేయింట నొక పాలు ను సాటిగామిచే నట్లు తలఁచునోయనుట, యత్ స్వాదాత్=దేనిని చవిచూచుటవలన, త్రైలోక్యరాజ్యాదయః=మూఁడులోకముల యాధిపత్యము మొదలుగాఁగల, విభవాః=సంపదలు, విరసాః=హేయములు-అనిష్టములనుట, భవన్తి=అగుచున్నవో, త్రైలోక్యాధిపత్యాదులుకూడ నీ భోగసామ్రాజ్యమునంత రుచికరములుగావనుట, క్షుద్రములగు నితరానందములెల్ల బ్రహ్మానందమునం దంతర్భూతములు. ఇదియే 'ఏతస్యైవానన్ద స్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవన్తి' అనుశ్రుతినిం జెప్పఁబడియె. కోఽపి=ఇట్టి దట్టిదని చెప్పరానిదియు, పరమః=సర్వోత్కృష్టమైనదియు, నిత్య+ఉదిత=ఎప్పుడును అభ్యుదయసంపన్నమైనదియును, అగు, సః=ఆ, భోగః=భోగము-బ్రహ్మానందరూపమైనభోగమనుట, ఏక ఏవ=ఒకటియే, జృంభతే=సర్వోత్కృష్టమై వర్తించుచున్నది. కాఁబట్టి, భోసాధో=ఓయీ సజ్జనుఁడా, తా నుపదేశించు దానిని ఆలించి వినుటకై స్తుతిరూపముగా 'సాధో' యని సంబోధించినాఁడు. ఇట ఏకవచనము సముదాయము గురించినదియే గాన 'రేలోకాః' అనుపూర్వశ్లోకమందలి బహువచనమునకు విరుద్ధము కాదు. క్షణభఙ్గురే=అనిత్యమైన-ఇది

నీచత్వమునకును ఉపలక్షణము గనుక పరమనీచములైన, తదితరే=దానికంటె వేఱైన, భోగే = భోగమునందు-బ్రహ్మానందానుభవముకంటె నితరమై యనిత్యమై తుచ్ఛములైన సాంసారికసుఖానుభవమునం దనుట, రతిం=రాగమును-ప్రీతిని, మాకృథాః=చేయకుమా, అయితే పూర్వోక్తబ్రహ్మానుభవమునందే రతింజేయుము ; అది పరమశ్రేయస్కరమని భావము.

ఉ. ఎందు వసించి ధన్యుఁడు విరించింద్రముఖామరకోటినెల్ల నెం
చుం దృణమట్లు దేనిఁ జవిచూచుటచే రసహీనభావముం
జెందు జగత్ప్రభుత్వమును జెప్పఁగరాని యనంతకేవలా
నందము దానియందు మదినాటుము మానుము నీచభోగముల్. 40

తా. బ్రహ్మానందానుభవమునందు నెలకొన్నవాఁడు బ్రహ్మేంద్రాదిదేవతలం గూడ గడ్డిపరకలవలెఁ జూచును. దానిని జవిచూచినవానికి ముల్లోకముల్లయాధిపత్యము వంటి విభవములుకూడ నిస్సారములుగాఁ దోఁచును. కావున నాబ్రహ్మానందానుభవము ఇట్టి దట్టి దనరానిదై అద్వితీయమై సర్వోత్కృష్టమై సంతతాభ్యుదయసంపన్నమై వెలయు చున్నది. అట్టిదానిని విడిచి యితర మగుసాంసారికసుఖానుభవము క్షణభంగురము గాన నందు సజ్జను లాసక్తులు కాఁదగదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున భోగాస్థైర్యవర్ణనమన్నది చతుర్దశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము — కాలమహిమానువర్ణనము.

అవ. అన్నియును గాలమునకు లోనై యుండుటవలన దానిమహిమను బదిశ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు. అందు మొదట దాని నియామకత్వమును దెలుపుచు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సా రమ్యా నగరీ మహా న్స నృపతిః సామన్తచక్రం చ త
త్పార్శ్వే తస్య చ సా విదగ్ధపరిష త్తా శ్చన్ద్రబిమ్బాననాః।
ఉద్రిక్తః సచ రాజపుత్రనివహ స్తే వన్దిన స్తాః కథాః
సర్వం యస్య వశా దగాత్ స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః ॥ 41

టీ. సా=అ-పూర్వమనుభవించినట్టి యనుట, * ఇం దన్నిటంగల తచ్ఛబ్దము పూర్వ

* ఇదియే 'ప్రక్రాన్తప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచర స్తచ్ఛబ్దోనయచ్ఛబ్ద మపేక్షతే' అని కావ్యప్రకాశమందును జెప్పఁబడినది.

మనుభవింపఁబడినదానిని గుఱించినది కాన దీనికి యచ్ఛబ్దాపేక్షితము కాదు, రమ్యా=క్రీడించుటకుఁదగిన-మనోహరమైన, నగరీ=పట్టణము ను-రాజధానియు ను, అందు, స=ఆ, మహాన్=గొప్పవాఁడైన, నృపతిః=రాజు ను, తస్య=ఆతనియొక్క-ఇది మీఁదనెల్లఁ గూర్చుకొనునది, పార్శ్వే=ప్రక్కను, తత్=ఆ, సామన్తచక్రం=సామంతరాజమండలము ను, సా=ఆ, విదగ్ధపరిషత్=విద్వాంసులసభయు-లేక కర్తవ్యార్థములందు చతురులైనవారి సభయు, 'కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదగ్ధ్యంపరికీర్త్యతే' అని లక్షణము, తాః=ఆ,చన్ద్రబిమ్బాననాః=చంద్రబింబమువంటి మొగములుగల స్త్రీలును, ఉద్రిక్తః=గర్వించిన, సః=ఆ, రాజపుత్రనివహాశ్చ=రాజకుమారుల సమూహము ను, తే=ఆ, వన్దినః=స్తుతిపాఠకులును, తాః=ఆ, కథాశ్చ=కథలును-ఇంపైన వచనములు ననుట, (ఇతి) సర్వం=(అను) సమస్తమును, యస్య=దేనియొక్క, వశాత్=అధీనతవలన, స్మృతిపథం=స్మరణమార్గమును-ఊరక తలంచుకొనఁబడుటను, అగాత్=పొందెనో-అన్నిటి ననుభవింపఁబడుట పోయి యిపు డూరక వానిని మనస్సునఁ దలంచుకొనుటమాత్రము దేనిచేఁ గలిగెనో యనుట, తస్మై=ఆ, కాలాయ=కాలముకొఱకు, నమః=నమస్కారము.

మ. అది మేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం డారాజు రాణ్మండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా రబ్జాస్య లత్యుద్ధతం
బది రాజన్యక మద్దివందినికరం బాగాథలున్ సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమస్కారంబు సత్కీర్తికిన్. 41

తా. ముం దనుభవింపఁబడుచుండిన యా సొగసైన పట్టణము, అందేలుచుండిన యాగొప్పరాజు, నాతనిచుట్టుఁ గొలుచుచుండిన సామంతరాజులు,నతనికెలంకుల సరసగోష్ఠి సలుపువిద్వాంసులు,చంద్రబింబమువంటి మొగంబులుగల యాతనికాంతలు, భుజగర్వంబున విఱ్ఱవీఁగుచు నతనిబలసియుండిన యారాజకుమారులు, నతనిఁబొగడుచుండిన స్తుతిపాఠకులు, నతనిముచ్చటలు, నివి యన్నియు నశించినవై యిపుడు కేవలము స్మరింపఁబడుచుమాత్రమున్నవి. ఇదియంతయు కాలమహిమయే. కాన నట్టికాలమునకు నమస్కరించెద.

అవ. కాలమును బాచికలాడుజూదరితోఁ బోల్చి సర్వప్రాణుల నది నియమించుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యత్రానేకే క్వచిదపి గృహే తత్ర తిష్ఠత్యథైకో
యత్రాప్యేక స్తదను బహవ స్తత్ర నైకోఽపి చాన్తే
ఇత్థం చేమౌ రజనిదివసౌ దోలయ న్ద్వావివాక్షౌ
కాలః కాళ్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణిశారైః॥ 42

టీ. యత్రక్వచిత్ =ఏ యొకానొక, గృహే=ఇంటియందు- నెత్తపలకయందలి యింటియందు, ఇట్లే యర్థద్వయము మీఁద నెల్లఁ దెలియునది, అనేకే=పెక్కండ్రు- పెక్కండ్రు ప్రాణులనుట - పెక్కుసారెలని యర్థాంతరము, ఉండిరో యని శేషము, అథ=పిమ్మట, తత్ర=అందు-ఆయింటియందు-ఆనెత్తపలకలోని యింటియందు, ఏకః= ఒకఁడు-ఒకప్రాణి - ఒకసారె, తిష్ఠతి=ఉండును. యత్ర=ఎందు- ఏయింటియందు, ఏకః=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, తదను=పిదప, బహవః=పెక్కండ్రును- పెక్కుసారె లును, ఉండిరో, తత్ర=అందు, అన్తే=కడపట, ఏకోఽపి=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, న=ఉండదు. ఇత్థం=ఈప్రకారముగా, కాలః=కాలమనుపురుషుఁడు, ఇమౌ=ఈ, రజనిది వసౌ=రేయుంబగలు రెంటిని, అక్షౌ ద్వౌఇవ=రెండుపాచికలవలె, భువనఫలకే=జగము అనెడి నెత్తపుఁబలకయందు, దోలయన్=దొర్లించుచు, కాళ్యాసహ=కాళితోఁగూడ, ప్రాణిశారైః = ప్రాణులనెడి సారెలచేత, క్రీడతి=ఆడుచున్నాఁడు, జూదమాడు చున్నాఁడనుట. పాచికలదొర్లుటచేతనే సారెల రాకపోకలు గల్గునట్లు రాత్రిందివముల గతిచేతనే ప్రాణులజీవితముల రాకపోకలు గలుగుచున్నవి గాన రేయుంబగలు పాచి కలుగాను, ప్రాణులు సారెలుగాను రూపింపఁబడినవి- 'అక్షావివ' అనుచో 'ఇవ' యను నుపమాలింగము స్పష్టముగా నుంటచే నన్నిట నుపమితసమాసముగా గ్రహించినయెడల నలంకారముపమ. లేక 'క్రీడతి' యనుట కుపయుక్తముగా రూపకమునే యాశ్రయించిన యెడ నలంకారము రూపకము. అదియు 'కాలః' అనుచో అక్షధూర్తత్వరూపణము గమ్య ముగానుండుటచే ఏకదేశవర్తియగు. అందులకు 'అక్షావివ' అను నుపమ యంగము.

శా. ఏయింటన్ వసియించుఁ బెక్కులొకఁడా కేయింటం బ్రవర్తించు నే
చాయన్ నిల్చు నొకండు పెక్కు లచటన్ గి సంధిల్లు నొండైన లే
దాయింటన్ మది నిట్లు రాత్రిదినరూపాక్షద్వయిం జిమ్ముచుం
జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లోకఫలకన్ శ్రేణిన్ నృశారంబులన్. 42

తా. నెత్తపలకయం దేయింట మొదట నొకసారెయుండెనో యందే పెక్కుసారె లుండుటయు, నెందొకసారెయుఁ బిదపఁ బెక్కుసారెలు నుండెనో యందుఁ గడపటనొక్క సారెయు లేకుండుటయు నెట్లో యట్లే భూమిలోనిసాంసారికగృహములం దెచటఁ బెక్కం డ్రుండిరో యచట నొక్కఁడుండును. ఎచట నొకఁడును బిదపఁ బెక్కండ్రు నుండిరో యచటఁ గడపట నొక్కఁడు నుండఁడు. దీనినిబట్టిచూడఁగా నిట్లు తేలుచున్నది. ఈపుడమి యనెడి నెత్తపుఁబలకయందు రేయుంబవలనెడి రెండుపాచికల దొర్లించుచు ప్రాణులనెడిసారెలతో కాలమనుజూదరి కాళికతోడ జూదమాడుచున్నాఁడు.

అవ. లోకులు నిత్యము పరాకువలన నీకాలమహిమను దెలియఁజాలకున్నారనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆదిత్యస్య గతాగతై రహరహః సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారై ర్బహుకార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే।
దృష్ట్వా జన్మజరావిపత్తిమరణం త్రాసశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా మున్మత్తభూతం జగత్ ॥

టీ. ఆదిత్యస్య = సూర్యునియొక్క, గతాగతైః=రాకపోకలచేత - ఉదయాస్తమయములచేత ననుట, అహరహః = ప్రతిదినమును, జీవితం=ఆయువు, సంక్షీయతే= మిక్కిలి తఱుఁగుచున్నది - కాలక్రమమున నాయువు క్షయించుచున్నదనుట. అయినను, బహు...గురుభిః-బహు=అనేకములైన, కార్యభార=కార్యాతిశయములచేత-దేహగేహములకొఱకు వలయు నర్థపరంపరలచేతననుట, గురుభిః=గొప్పలైన, వ్యాపారైః=చేష్టితములచేత-జీవనమునకైన పూనికలచేత ననుట, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే = విశేషించి తెలియఁబడదు-జీవితార్థమైన వ్యాపారపరంపరలందు మునిఁగియుండుటచే కాలముపోకడను విశేషించి పాటించుటలేదని యర్థము. జన్మజరావిపత్తిమరణం=పుట్టుట ముదిమి ఆపద చావు అనువానిని, దృష్ట్వా = చూచి, త్రాసః=భయమును, న ఉత్పద్యతే = పుట్టదు, ఈజన్మాదులు క్లేశపూర్ణములైనవి, ఇందు సుఖలేశమును లేకుండియు వీనిని సుఖప్రచురములుగా మూఢులుదలఁచి వీనిని గలిగించు నవిద్యాకామకర్మముల నుడుగక యుందురనిభావము. జగత్ = జగము - లోకులందఱుననుట, మోహమయీం=అజ్ఞానముచే నిండారిన-బుద్ధిని తలక్రిందుసేయునట్టి యనుట, ప్రమాదమదిరాం=పరాకు అనెడి మద్యమును, పీత్వా=త్రాగి, ఉన్మత్తభూతం=వెఱ్ఱిగొన్నది-వివేకశూన్యమైనది, అగునని శేషము. కాలముచేతనే లోకులు పరాకునొందుటవలన దానిమహిమ వారెట్లు నెఱుంగనేరక యిట్లెల్ల నాచరించుచున్నారని భావము.

చ. అనుదినముం నశించుఁ బరకీమాయువు సూర్యునిరాకపోకలం
ఘనబహుకార్యభారములఁ గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులును జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభువనంబు మోహమదిరారసవిహ్వల మయ్యె నయ్యయో. 43

తా. సూర్యునియుదయాస్తమయములచే నాయువు మిక్కిలి నానాఁట క్షీణించుచున్నది. అయినను లోకులు జీవితార్థమై పెనుకార్యములందు మునిఁగియుండుటచే కాల మట్లుపోవుచు నాయువును దగ్గించుచుండుటను విశేషించి పాటింపరు. పుట్టుక,

ముదిమి, యిడుమలు, చావు మొదలగుకష్టములం జూచియు దిగులునొందరు. పరాకు వలన లోకుల బుద్ధి తడఁబడి యున్నది. లేకున్న వారు పిచ్చిగొని యిట్లెల్లఁ జేయరు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱియొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాత్రిః సైవ పునః స ఏవ దివసో మత్వాబుధా జన్తవో
ధావన్త్యుద్యమినస్తథైవ నిభృతప్రారబ్ధతత్తత్క్రియాః ।
వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధే నామునా
సంసారేణ కదర్థితా వయ మహో మోహాన్న లజ్జామహే. 44

టీ. రాత్రిః=ఈనడచుచున్నరాత్రి, పునః = మరల, సైవ=అదియే-కడచినరాత్రివంటిదేయనుట, దివసః = ఇప్పుడుజరుగుచున్నదినము, పునః = మరల, సఏవ = అదియే - కడచిపోయిన దినమువంటిదే, (ఇతి=అని), మత్వాపి = తెలిసియు, అబుధాః=ఎఱుకలేని, జన్తవః = ప్రాణులు, ఉద్యమినః = పూనికగలవారై, తథైవ=అట్లే-మునుపటివలెనే, నిభృత...క్రియాః-నిభృత=దృఢముగా-లేక, రహస్యముగా, ప్రారబ్ధ=ఆరంభింపఁబడిన, తత్తత్క్రియాః సన్తః = ఆయాకార్యములుగలవారు అగుచు, ధావన్తి = పరుగిడుచున్నారు. జరుగుచున్నరాత్రియుఁ బగలును గడచిపోయినరాత్రియుఁ బగలును బోలినవేయని తెలిసియు నిందేమో విశేషము కలిగియున్నట్లు తలఁచి మునుపటి కార్యములనే మరలఁబూనిచేయఁ దమకింతురని యర్థము. పునరుక్తభుక్తవిషయైః-పునరుక్తంయథాతథా = పునరుక్తముగా, భుక్త = అనుభవింపఁబడిన - మునుపటివేయై మరల మరల ననుభవింపఁబడిన, విషయైః=విషయములుగల, వ్యాపారైః=చెయ్వులచేతను - ఏవ్యాపారమునందును ముందనుభవించిన విషయములే మరలమరల ననుభవింపఁబడుచున్నవిగాని విశేషమేమియులేదనుట, ఏవంవిధేన=ఇట్టివిధముగల - ఇట్లు నిర్వేదముకలిగించునదైన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేతను, కదర్థితాః=ఎగ్గింపఁబడినవారమైన-నిరర్థకులుగాఁ జేయఁబడినవారమైన యనుట, వయం = మనము-మినమిట్లు చర్వితచర్వణముగా మునుపటివిషయములనే యనుభవించుకార్యములు సేయుటచేతను నిట్టివానివలన నిర్వేదావహమైన యీసంసారముచేతను వ్యర్థులమై మనఁబ్రతుకునకు లజ్జపడఁదగినవారయ్యును, మోహాత్=అజ్ఞానమువలన, నలజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నారము. అహో = ఆశ్చర్యము. కాలమహిమచే నిస్సారులుగా మనమయ్యు నందులకై లజ్జింపకుండుట మిక్కిలి యాశ్చర్యమనిభావము.

ఉ. వచ్చినరాత్రులే తిరిగి వచ్చుట పోయినవాసరంబులే
వచ్చుటెఱింగి గూఢతరవర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్
నిచ్చలు సేయుచుఁ జనులు నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీభవా
భ్యుచ్ఛ్రయరీతిచేఁ జెడి కుబుద్ధులు సిగ్గు వహింప రెంతయున్. 44

తా. ఇప్పుడు జరుగుచున్న రాత్రిగాని పగలుగాని కడచిన పోయిన రాత్రినిఁ బగటిని బోలినవేకాని మఱి విశేషించినవేమియుఁగావు. ఇట్లని తెలిసియు ప్రాణు లెఱుకమాలి యిందేమో విశేషముండునట్లు తలఁచి పనిపూని మునుపటియాయాకార్యములనే మరలఁ జేయుటకుఁ బరుగిడుచున్నారు. ఇట్టికార్యములేల. ఏవ్యాపారమునందును మున్ననుభవించినవిషయములే మరల ననుభవింపఁబడుచున్నవి కాని వింతయేమియులేదు. ఈసంసారమో ఎంతయు నిర్వేదకరము. ఇట్టి వ్యాపారములచేతను నిట్టి సంసారముచేతను గలిగినమన బ్రతుకున కెంతో లజ్జింపవలసినవార మైనను అజ్ఞానమువలన లజ్జింప కుండుట యెంతయు వింతగానున్నది.

అవ. లోకంబునఁ బురుషులకు ధర్మార్థకామమోక్షము లనెడిచతుర్విధపురుషార్థములు సంపాదించుటకు సాధనములుగా పరమేశ్వరపదధ్యానము, యజ్ఞము, అధ్యయనము, యశోవిత్తార్జనము, గురుశుశ్రూష, అంగనాలింగనము మొదలైనవి యాయాదానికిఁ దగునట్లు విహితములై యున్నవి. మేమో వానియం దొకటియుఁ గావించినవారము గాము. కాన మాజన్మము నిరర్థకమైనదని సారెసారెకు శోకించువారలవచనము నభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న ధ్యాతం పద మీశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు ర్ధర్మోఽపి నోపార్జితః ।
నారీపీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాలిఙ్గితం
మాతుః కేవలమేవ యౌవనవనచ్ఛేదే కుఠారా వయమ్ ॥ 45

టీ. సంసారవిచ్ఛిత్తయే=సంసారమును నిర్మూలించుటకొఱకు-మోక్షప్రాప్తి కొఱకనుట, ఈశ్వరస్య=శివునియొక్క, పదం=అడుగు-పాదారవిందయుగళ మనుట, విధివత్=శాస్త్రముచొప్పున, నధ్యాతం=ధ్యానింపఁబడినదికాదు. 'శమ్భుపాదామ్బుజధ్యానం సాక్షాన్మోక్షైకసాధనమ్' అని యనేకపురాణేతిహాససంహితావచనములచేత సాక్షాన్మోక్షసాధనముగా విధింపఁబడిన శంభుపదధ్యానము సేయమిచే తత్ఫలమైన మోక్షపురుషార్థమును మేము గడించినవారము కామైతిమనిభావము. ఇట్లే ధర్మార్థములను సంపాదింపమికి శోకించుటను జెప్పుచున్నాఁడు. స్వర్గ...పటుః-స్వర్గద్వార=స్వర్గద్వారముయొక్క, కవాట=తలుపును, పాటన=చీల్చుటయందు, పటుః=సమర్థమైనదగు-ఇట స్వర్గము అపవర్గమునకును ఉపలక్షకము గాన స్వర్గాపవర్గములను నిరాటంకముగాఁ జొరనిచ్చునట్టి దగు, ధర్మోఽపి=జ్యోతిష్టోమాదిధర్మమును, న ఉపార్జితః=సంపాదింపఁబడినదికాదు. 'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేత' 'ధర్మాత్సుఖంచ జ్ఞానాన్మోక్ష మవాప్నుయాత్'. ఇత్యాది

శ్రుతిస్మృతులయందు స్వర్గాదిసాధకముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన ధర్మము ననుష్ఠింపమిచే తత్ఫలమైన పురుషార్థములును మాకు సిద్ధింపవయ్యె ననిభావము. నారీ... యుగళం- నారీ= స్త్రీలయొక్క, పీన=బలుపుగల, పయోధర= స్తనములయొక్క, ఊరు=గొప్పదైన, యుగళం=జంట-బలితంపుగబ్బిగుబ్బచందోయియనుట-లేక, పీన=బలుపుగల, పయోధర= చన్నులయొక్కయు, ఊరు=తొడలయొక్కయు, యుగళం=జంట, అనియునర్థము, స్వప్నే౽పి=కలయందుఁగూడ-ఇఁక మేలుకొనియున్నపుడు చెప్పనేల యనుట, న ఆలిఙ్గితం = కౌఁగిలింపఁబడినదికాదు. 'సంసారే పటలాన్తతోయతరళే సారం యదేకం పరం। యస్యాయంచ సమగ్ర ఏష విషయగ్రామప్రపన్నో జనః । తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానన్దోపమం మన్దధీః । కోవా నిన్దతి సూక్ష్మమన్మథకలావైచిత్ర్యమూఢోజనః ॥ మబ్బులచాలు చివరలోని నీటివలె నిలుకడలేనిసంసారమునందు యేది యద్వితీయమై మిక్కిలి యుత్కృష్టమగుసారమో, విషయసమూహముల నాశ్రయించినయీజనుఁడు దేనికిఁ జాలినవాఁడో, పరబ్రహ్మానుభవజనితమహానందముతో సాటియైన యాసౌఖ్యమును, సూక్ష్మములగు మన్మథకళావిచిత్రములను దెలియక నిందించుమందమతి యెవఁడు' అని కామశాస్త్రోక్తప్రకారమున నుపాదేయమైన కామపురుషార్థము నొడఁగూర్చునదిగాఁ జెప్పఁబడిన యంగనాకుచపరిభాలింగనాదికముగూడ మేముచేసినవారము గాము గాన తత్ఫలమైన కామపురుషార్థమును మాకు సిద్ధింపదయ్యెనని భావము. అయితే, కేవలం=మిక్కిలియు, మాతుః=తల్లియొక్క, యౌవనవనచ్ఛేదే=ప్రాయమనెడి వనమును చీల్చుటయందు, వయం= మేము, కుఠారా ఏవ=గొడ్డండ్రమే-యౌవనము పుత్రోత్పత్తిపర్యంతమైనదిగాన మేము పుట్టి తల్లియౌవనమును బోఁగొట్టితిమింతేకాని మఱియేయర్థము సాధించినవారముగాము; కాఁబట్టి మాజన్మము నిరర్థకమే యని భావము.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపదచింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటనసుధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ
హారికుచోరులబ్ధిఁ గల కైన నెఱుంగము మాతృయౌవనో
దారవనీకుఠారముల కై మె జనియించినవార మిమ్మహిన్. 45

తా. సంసారసుదూలునట్లు పరమేశ్వరపదధ్యానము సేయమిచే మోక్షమును బొందమైతిమి. స్వర్గము నిరాతంకముగాఁ జేరనిచ్చుధర్మమును గడింపకపోయితిమి. వగలాండ్రగబ్బిగుబ్బలను నూరువులను గలలోనైనఁ గౌఁగిలింపమిచే కామపురుషార్థమునకు దూరులమైతిమి. కాన తల్లియొక్కప్రాయము దూలించుటకొఱకే మేము జన్మించితిమిగాని మఱియేపురుషార్థమును గడించుటకొఱకుఁ గాదు గాన నిరర్థకజన్ములమైతిమి.

శ్లో॥ నాభ్యస్తా భువి వాదిబృన్దదమనీ విద్యా వినీతోచితా
ఖడ్గాగ్రైః కరికుమ్భపీఠదళనై ర్నాకం న నీతం యశః ।

కాన్తాకోమలపల్లవాధరరసః పీతో న చన్ద్రోదయే
తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫల మహో శూన్యాలయే దీపవత్ ॥ 46

టీ. భువి=పుడమియందు, వాదిబృన్దదమనీ = ప్రతివాదుల సమూహము నడంచునట్టిదియు, వినీత ఉచితా=వినయసంపన్నులైన సజ్జనులకుఁ దగినదియు, అగు, విద్యా=వేదశాస్త్రాదిరూపమైన విద్య,నఅభ్యస్తా=అభ్యసింపఁబడినదిగాదు. ఖడ్గ అగ్రైః=కత్తిమొనలచేత, కరి...దళనైః-కరి = ఏనుఁగులయొక్క,కుమ్భపీఠ=పీఁటలవంటి కుంభస్థలములను, దళనైః=చీల్చుటలచేత, యశః=కీర్తి, నాకం=స్వర్గమునుగూర్చి, నీతం న=కొనిపోవంబడినదిగాదు-కీర్తి యాకసము ముట్టునట్లు కత్తిగొని శత్రుగజకుంభములను జీల్పలేదని యర్థము. క్షత్రధర్మముచే లోకాంతరమునను బొగడ్తకెక్కు నట్టికీర్తిని గడింపలేదని భావము. 'కీర్తిఃస్వర్గ ఫలమాహు రాసంసారం విపశ్చితః' అనువచనముంబట్టి స్వర్గసాధనముగాఁ బ్రతిపాదితమైన కీర్తి నార్జింపమిచే స్వర్గమునుగలుగదనియు 'కింజన్మకీర్తింవినా' అనుటచే పుడమియందు కీర్తిలేనిచో జన్మమును సఫలముకాదనియు నాశయము.చన్ద్రోదయే=చంద్రుఁడుదయించునపుడు, కాన్తా...రసః- కాన్తా = ప్రియురాలియొక్క, కోమల=మృదువైన, పల్లవాధర=మోవిచిగురుయొక్క- చిగురువంటి క్రిందిపెదవియొక్క, రసః=రసము-అధరామృతమనుట, పీతః న=క్రోలంబడినదికాదు. కాఁబట్టి కామపురుషార్థమును గడింపలేదనిభావము. 'మలయానిలచన్ద్రాద్యా స్తటస్థాః పరికీర్తితాః'అన్నట్లు చంద్రుఁడు తటస్థమైన శృంగారరసోద్దీపనవిభావమగుటఁజేసి చంద్రోదయ మిటచెప్పఁబడినది. తారుణ్యం=యౌవనము, శూన్యఆలయే=ఎవరులేని యింటియందు, దీపవత్ =దీపమువలె-పాడుపడినయింటియందుఁబెట్టినదీపమువలె ననుట, నిష్ఫలమేవ=నిరర్థకముగానే, గతం=పోయినది.పాడుపడినయింటియందలి దీప మెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే నిరర్థకమైనట్లు యౌవనమును ఏపురుషార్థమును గడింపమిచే నిరర్థకమే యయ్యెనని యర్థము. అహో=అకటా.

చ. వలనుగ విద్యనేర్చి ప్రతివాదుల గెల్చుటలేదు కుంభిని
ర్దళననిశాతఖడ్గముల దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులు౯
నిలుపుటలేదు చారుతరుణీమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని
ష్ఫల మయి జవ్వనం బరిగెఁ బాడుగృహంబున దీపముంబలెన్. 46

తా. ప్రతివాదుల మూఁకల నడంపఁజాలినదియు వినీతులకు వలయునదియు నగు విద్యను గఱచినవారము గాము. వాఁడికత్తిమొనచేఁ బగవారియేనుఁగులకుంభముల వ్రయ్యనడుచువీరత్వంబున మిన్నుముట్టినట్టికీర్తియుఁ బొందినవారము గాము. శృంగారరస మిగురొత్తు చంద్రోదయసమయమునఁ బ్రియురాలి చిగురాకువంటినును మోవి తేనియ నానినవారము గాము. ఇట్లు విద్యయులేక కీర్తియుఁ గానక, సుఖమును బడయక పాడింటనెత్తినదీపము వలె మాజవ్వనమంతయు కట్టా! రిత్తవోయినది.

శ్లో॥ విద్యా నాధిగతా కళఙ్కరహితా విత్తంచ నోపార్జితం
శుశ్రూషాపి సమాహితేన మనసా పిత్రోర్న సమ్పాదితా।
ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాః స్వప్నేఽపి నాలిఙ్గితాః
కాలోఽయం పరపిణ్డలోలుపతయా కాకైరివ ప్రేరితః॥ 47

టీ. కళఙ్కరహితా=కళంకములేని-సప్రమాణమైనయనుట, విద్యా=విద్య, న అధిగతా=అభ్యసింపఁబడినది కాదు. విత్తంచ=ధనమును - త్యాగభోగసాధనమైనదనుట, న ఉపార్జితం=ఆర్జింపఁబడినదికాదు. 'యస్యాస్తి విత్తం స నరః కులీనః' 'ధనమార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదంజగత్। అన్తరంనాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ' ఇత్యాదివచనములనుపదిష్టమైన యర్థార్జనములేమిచే దానివలనిఫలమును మాకు లేదనిభావము. సమాహితేన=ఎచ్చరికగల, మనసా=మనస్సుచేత, పిత్రోః=తలిదండ్రులకు, శుశ్రూషా=పరిచర్య, సమ్పాదితా న=చేయఁబడినదికాదు. 'మాతాపితృసమందైవం సర్వేషాం నహివిద్యతే।తస్మాత్సమర్చ్యేన్నిత్యం పితరౌ దేవరూపిణౌ" ఇత్యాదివచనములవలన పరమేశ్వరారాధనముతో సాటిగాఁ జెప్పబడిన పితృసేవయుఁగావించినవారము గామనుట. ఆలోల ఆయతలోచనాః=చంచలములును విశాలములు నగుకన్నులుగల, యువతయః=జవరాండ్రు, స్వప్నేఽపి=కలయందును, ఆలిఙ్గితాః న=కౌఁగిలింపఁబడినవారుగారు. వట్టి మిథ్యయగుకలలోని సుఖమే లేనపుడు మేలుకొనియున్నప్పుడు నిజముగా ననుభవించుట కలుగనే కలుగదని చెప్పనేలయనిభావము. అయం=ఈ, కాలః=కాలము-ఈజరుగుచున్న కాలమనుట, కాకైః ఇవ=కాకులచేతంబోలె, మాచేతనని శేషము, పరపిణ్డలోలుపతయా = ఒరులకూటియందలి పేరాస కలిగియుండుటచే, ప్రేరితః=కడపఁబడినది. ('ప్రేర్యతే' అనుచో కడపఁబడుచున్నది యని యర్థము).

చ. వినయవిశేషమాద్య లగుకవిద్యలు నేర్చుటలేదు నీతిచే
ధనమును గూర్పలేదు తలిదండ్రులసేవయుఁ జేయలేదు చ
క్కనిచిగురాకుబోండ్ల బిగికౌఁగిలియుం గలనైనలేదు గొ
బ్బున సమయంబు కాకులకుఁబోలె గతించెఁ బరాన్నభుక్తులన్. 47

తా. నిష్కళంకమైనవిద్య నభ్యసింపలేదు. త్యాగభోగసాధనమైన ద్రవ్యము నార్జింపలేదు. ఎచ్చరికతోడఁ దలిదండ్రులకుం బరిచర్య సేయలేదు. వాలుఁగన్నుల జవరాండ్రఁ గలనైనఁ గౌఁగిలింపలేదు. కాలమంతయుఁ గాకులవలెఁ బరులకూటితోఁ బొట్టఁ బ్రోచికొనుచుఁ గడపితిమి. కాని మఱేపురుషార్థమును గడింపమైతిమి.

అవ. కాలపరిపాకమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వయం యేభ్యో జాతా శ్చిరపరిగతా ఏవ ఖలు తే
సమం యైః సంవృద్ధాః స్మృతివిషయతాం తేఽపి గమితాః।

ఇదానీ మేతే స్మః ప్రతిదివస మాసన్నపతనా
గతా స్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః ॥ 48

టీ. వయం=మనము, యేభ్యః=ఎవరివలననుండి-ఏతలిదండ్రులవలన నుండి యనుట, జాతాః=పుట్టితిమో, తే=వారు, చిరపరిగతా ఏవ ఖలు=చాలకాలమునకు మునుపే మృతులైన వారలేగదా. ('చిరపరిచితాః' అనుచో చాలకాలమునకు మునుపటిపరిచయము గలవారనుట- వారితోడిపరిచయము పోయి చాలకాలమైనదనుట), యైః సమం=ఎవరితోఁగూడ, సంవృద్ధాః=చక్కఁగాఁ బెరిఁగితిమో, తేఽపి = వారుకూడ, స్మృతివిషయతాం = స్మరణమునకు గోచరులగుట - మనస్సులో తలఁచుకొనఁబడుటను, గమితాః = పొందింపఁబడినవారైరి-మనస్సునఁ దలంచుకొనఁబడువారేకాని పుడమిలోఁ జూచుటకు లేనివారనుట-మృతులైరని భావము. ఇదానీం=ఇప్పుడు - ఈవార్ధకదశయందనుట, (వయం=మేము), ప్రతిదివసం = ఒక్కొకదినమును-నాఁడునాఁటికి, ఆసన్నపతనాః =సమీపించిన పాటుగలవారము- నాశము సమీపించుచున్నవారుననుట, కాఁబట్టియే, సిక...తరుభిః - సికతిల=ఇసుకపాఱయైన, నదీతీర = ఏటిగట్టునందలి, తరుభిః = చెట్లతోడ, తుల్యఅవస్థాం=సమానమైనదశను, గతాః=పొందినవారము - అగు, ఏతే=మేము-ఇట్టివారమైయనుట, స్మః=ఉన్నారము. ఇదియంతయు కాలము సేఁతయే; మఱొకరికిట్టి సామర్థ్యమెక్కడిదనిభావము. అలలు గొట్టుటచే నిసుకతొలఁగిపోవఁగా నందుమొలచినచెట్లు త్వరలోఁ బెల్లగిలి కూలుచున్నవి. కావుననే నదీతీరమునకిచట 'సికతిల' విశేషణము. ఆచెట్లవలె నానాఁటఁ ద్వరలో నాశము సమీపించుచుండుటవలన వానితోడిసామ్య మిట నిబద్ధము. అలం. ఉపమ.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలిదండ్రులఁ దోఁడ మెలంగువారలం
గాలము గోలుపుచ్చె నని కానరు ఘోరజరాభరార్తులై
తూలుచు నిత్యసన్నిహితదుర్దశులై సికతాలగన్నదీ
కూలమహామహీజములకుం సరివత్తురు మూఢమానవుల్. 48

తా. మనలఁ గన్నవారుపోయి చిరకాలమైనది. మన మెవరితోఁగూడఁ బెరిఁగితిమో వారిపుడు తలంపునమాత్రమే యున్నారు. మేమో, యిసుకపాఱైన యేటిగట్టు చెట్టులవలె నానాఁటికి నాశము సమీపించుచు నుండె యున్నారము.

అవ. ప్రాణులకు విచారింపఁగా కొంచెమేనియుఁ దీఱుపాటు లేదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆయుర్వర్షశతం నృణాం పరిమితం రాత్రౌ తదర్ధం గతం
తస్యార్ధస్య పరస్య చార్ధ మపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః ।

శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభి ర్నీయతే
జీవే వారితరఙ్గచఞ్చలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్ ॥

టీ. నృణాం=మనుష్యులయొక్క, ఆయుః = ఆయువు, వర్షశతం = నూఱుసంత్సరములుగా, పరిమితం=కొలఁదిపెట్టఁబడినది-బ్రహ్మచేత నని శేషము, తదర్ధం=దానిము-ఏఁబదిసంవత్సరములనుట, రాత్రౌ=రాత్రియందు, గతం=పోయినది - ఇంద్రియఃపారము లుడిగియుండు నిద్రావశచే గళితమైనదనుట, తక్కినదైన, పరస్యతస్యఅర్ధస్య తక్కిన అసగముయొక్క- మేలుకొని కడపు కడమ యేఁబది సంవత్సరములయొక్క యట, అపరం=మఱియొక, అర్ధం = సగము - అనఁగా నిరువదియైదుసంవత్సరములను లేక, చకారమువలన 'తస్య అర్ధస్య అర్ధం; పరస్య అర్ధస్య అర్ధం' అని రెండుగా విజించుకొని 'తస్య = ఆయేఁబదియొక్క, అర్ధస్య = సగముయొక్క--అనఁగా నిరువదిదెదింటియొక్క, అర్ధం=సగమును అనఁగా పండ్రెండునరయు, పరస్య అర్ధస్య=(ఆయేఁబయొక్క) తక్కినసగముయొక్క, అర్ధం=సగమును - పండ్రెండునరయు, బాలత్వవృద్ధయోః=బాల్యవార్ధకములందు, గతం = పోయినది. బాల్యమునందు పండ్రెండునరయ వార్ధకమునందు పండ్రెండునరయుఁబోయినవని యర్థము-అజ్ఞానముతోఁగూడినబాల్యదయందును, అశక్తితోఁగూడిన వార్ధకమునందును వ్యర్థముగాఁ జెటి పండ్రెండునరవత్సములు గడచిపోయెనని భావము. ఇట బాల్యవార్ధకముల కాలనిర్ణయమందు రాత్రులుగణిపఁబడదు. పగళ్లుమాత్రమే కైకొనఁబడినవి కాన చెటి పండ్రెండునరయనఁగా నిది వట్టిపగమొత్తమేయగును.రాత్రులతోఁగూడ గణించిన చెటి యిరువదియైదువత్సరములగుననియుహించునది. శేషం=తక్కినది-మిగిలినయిరువదియైదువత్సరములనుట, వ్యాధివియోగదుఃసహితంసత్ = రోగములయొక్కయు పుత్రకళత్రాదుల నెడఁబాయుటలయొక్కయదుఃఖములతోఁ గూడినదగుచు, సేవాదిభిః = కొలువు మొదలైనవానిచేత - పొట్టపోసికనుటకు విత్తవంతులఁ గొలుచుట మున్నగుకష్టకర్మములచేత ననుట, నీయతే=కడపఁబడిచున్నది. కాఁబట్టి, వారి...తరే - వారితరఙ్గ = నీటికెరటమ్లవలె, చఞ్చలతరే = మిక్కియస్థిరమైన, జీవే = ఆయువునందు, ప్రాణినాం=ప్రాణులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః=ఎక్కడిది-ఎట్లును సుఖములేదనుట, విచారింపఁగా ప్రాణులకు రవ్వంతసుఖముఁ బొదుటకును దీఱుపాటు లేదనిభావము.

ఉ. ఆయువు నూఱువత్సరము లందు సగంబు నశించె నిద్రచే
నాయఱలో సగంబు గత మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచేఁ
బాయక తక్కినట్టిసగఁ బాలు గతించుఁ బ్రయాసవృత్తిచే
నాయువు చంచలం బగుటఁ బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకుఱున్. 49

తా. మనుష్యుల కాయుష్కాలము నూఱేండ్లకొలఁదిగా నేర్పఱుపఁబడియున్నది. అందు సగము (ఏఁబదియేండ్లు) ఇంద్రియవ్యాపారములేని నిద్రాదశగలరాత్రియందుఁ బోయినది. మిగతసగమునందు సగము (ఇరువదియైదేండ్లు) అజ్ఞానముతోఁగూడిన బాల్యముచేతను అశక్తితోఁగూడిన ముదిమిచేతను జరుపఁబడినది. మిగిలినసగమో (యిరువదియైదేండ్లో) రోగములు వియోగములు మున్నగువానివలని దుఃఖములంబడుచు నుదరపోషణమునకై కొలువుసేయుట మొదలైనకష్టములందుఁ గడపఁబడినవి. ఆయువో నీటికరుళ్లవలె నతిచంచలమైనది. అదియు నిట్లు జరుపఁబడెనేని ప్రాణులకు సుఖముకలుగుట కవకాశమెక్కడిది.

అవ. బాల్యాదిదశలను వరుసగాఁ బొందుచు మనుజులందఱును మృతిం జెందుచున్నారని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షణం బాలో భూత్వా క్షణమపి యువా కామరసికః
క్షణం విత్తైర్హీనః క్షణమపిచ సమ్పూర్ణవిభవః ।
జరాజీర్ణైరఙ్గైర్నట ఇవ వలీమణ్డితతను
ర్నరః సంసారాన్తే విశతి యమధానీయవనికామ్॥ 50

టీ. నరః=మనుష్యుఁడు-మనుష్యులెల్లవారుననుట, నటఇవ=నర్తకునివలె, క్షణం=క్షణమాత్రమున-స్వల్పకాలమనుట, బాలః=బాలుఁడు, భూత్వా=అయి, క్షణమపి=క్షణముననే, కామరసికః=మన్మథునిచే రసజ్ఞుఁడైనవాఁడగు-శృంగారరసాభిజ్ఞుఁడగు,యువా=వయసుకాఁడు, అయి,క్షణం=క్షణములోన, విత్తైః=ద్రవ్యములచేత, హీనః=తక్కువయైనవాఁడు-దరిద్రుఁడనుట, అయి, క్షణమపిచ=క్షణముననే, సంపూర్ణవిభవః=పరిపూర్ణమైన ధనముగలవాఁడు, 'అర్థరైవిభవాఅపి' అని విభవశబ్దము ధనపర్యాయముగా నమరుఁడు, అయి, జరాజీర్ణైః=ముదిమిచేజీర్ణించిన- సంధులబిగితప్పినట్టి యనుట, అఙ్గైః=అవయవములచేత, వలీ...తనుః-వలీ=ముడుతలచే, మణ్డిత=అలంకరింపఁబడిన-గుర్తింపఁబడినయనుట, తనుః=దేహముగలవాఁడును,అయి, నటుఁడు బాలుఁడుగాను, యౌవనవంతుఁడుగాను, ధనికుఁడుగాను, దరిద్రుఁడుగాను, వృద్ధుఁడుగాను నల్పకాలమున నానావేషములు దాల్చినట్లు మనుష్యుఁడు నానాబాల్యకౌమారాద్యవస్థలు స్వల్పస్వల్పకాలములే తాల్చినవాఁడై కడపట వార్ధకమునుబొందియనుట, సంసారఅన్తే=బాల్యయౌవనాదిరూపసంసారముయొక్క కడపట యని నరపక్షము- నాట్యప్రవర్తనాడంబరము కడపట యని నటపక్షము, యమ...యవనికాం-యమధానీ=యమునిరాజధాని యనెడు - సంయమని యనెడు, యవనికాం=తెరను, విశతి=చొచ్చుచున్నాఁడు - మృతుఁడగుచున్నాఁడనుట- తెరచొచ్చుచున్నాఁడని నటపక్షము. అలం. ఉపమ.

ఉ. బాలకుఁడై క్షణంబు యువభావయుతుం డయి కొంతకాలము
ద్వేలదరిద్రుఁడై క్షణము విత్తసమన్వితుఁడై క్షణంబు జీ
ర్ణాలసగాత్రుఁడై నటునిరీతి నటించి తుదిన్ నరుండు యా
మ్యాలయనామమైన తెరయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.. 50

తా. మనుష్యుఁడొకనర్తకునివలె నొకింతకాలము బిడ్డగాను, గొంతకాలము కామసుఖము లనుభవించుచుండువాఁడుగాను, గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగాను, మఱికొంతకాలము సంపద పెంపారినవాఁడుగాను, గనఁబడి ముదిమిచే నంగములఁబిగి సడలి యొడలెల్ల ముడుతలుపడినవాఁడై యానర్తకుఁ డాటతుదను తెరచొచ్చి మఱుఁగైనట్లు తానును సంసారముతుదను యమపురముసొచ్చి మాటుపడుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున కాలమహిమానువర్ణన మన్నది
పంచమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - యతినృపతిసంవాదవర్ణనము.

అవ. ఇం దెవఁడేనొకఁ డొకానొకభాగ్యవశమునఁ గాల మిట్లు విషమమైనదని యెఱింగి విరక్తినొంది యతి యగునేని వాఁ డప్పుడు నిరపేక్షుఁడై జగజ్జాలమును గడ్డిపరకవలెఁ జూచుచు రాజు ననువర్తించుట రోసి యారాజుతో సంవాదముసేయ శక్తుం డగును గాని మఱొకవిధమున నట్లు శక్తుండు గానేరఁడు. కాఁబట్టి రాజునేని సరకుసేయనంత నిరంకుశత్వముగల యతిభావ మవశ్యముం బడవలయునని వివేకిజనులకుం దెలుపుటకై యతిసంవాదప్రకారముం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్వం రాజా వయ మప్యుపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
ఖ్యాత స్త్వం విభవై ర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వన్తి నః।
ఇత్థం మానధనాతిదూర ముభయో రప్యావయో రన్తరం
య ద్యస్మాసు పరాఙ్ముఖోఽసి వయమ ప్యేకాన్తతో నిఃస్పృహాః॥ 51

టీ. త్వం=నీవు, రాజా=రాజవు, వయమపి=మేమును, ఉపా...న్నతాః-ఉపాసిత=సేవింపఁబడిన, గురు=గురువుచేలభించిన, ప్రజ్ఞా=కార్యాకార్యవివేకముగల బుద్ధియొక్క-లేక, త్రికాలగోచరబుద్ధివిశేషముయొక్క, అభిమాన=గర్వముచేత- అతిశయముచేతననుట, ఉన్నతాః=హెచ్చైనవారము. త్వం=నీవు, విభవైః=ఐశ్వర్యములచేత, ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడవు, నః=మాయొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః=విద్వాంసులు,

దిక్షు=దిక్కులయందు, ప్రతన్వన్తి=మిక్కిలి విస్తరింపఁజేయుచున్నవి-కాఁబట్టి మేమును బ్రసిద్ధులమైనవారమే యనుట, ఇత్థం=ఈప్రకారముగ, మానద=శత్రువులమానము ఖండించువాఁడా, ఆవయోః ఉభయోరపి=మనయిరువురకును, అన్తరం=తారతమ్యము, న అతిదూరం=మిక్కిలి దవ్వైనదికాదు ... మిక్కిలి యెచ్చైనదికాదనుట, ('మానధనాతిదూరమ్' అనుచో, మానధన=మానము చేతను ధనము చేతను, అతిదూరం=మిక్కిలిదవ్వయినది- అనఁగా మేము ప్రజ్ఞాభిమానము గలవారము నీవు ధనముగలవాఁడవు కాఁబట్టి మనయిరువురకుఁ దారతమ్యము మిక్కిలియుఁగలదని యర్థము), అస్మాసు=మాయందు, పరాఙ్ముఖః = ఆదరములేనివాఁడవు, అసియది=అగుదువేని, వయమపి = మేముకూడ, ఏకాన్తతః = అత్యంతము, నిఃస్పృహాః=స్పృహలేనివారము-నీయెడ నాదరములేనివారము-లేక ఐహికవిషయములందు రక్తిలేనివారము. అనఁగా మాకు నైహిక విషయములం దావంతయు స్పృహలేదుగాన నీయనాదరమువలన మాకీసుమంతయు బాధలేదని భావము.

ఉ. రాజవు నీవు మేము గురురాట్కలితప్రతిభాభిమానవి
భ్రాజిమహోన్నతాత్ములము భవ్యధనప్రథితుండ వీవు స
ద్రాజి నుతించు మాయశము దవ్వు సుమీ మనవాసి మమ్ము ని
ర్వ్యాజతఁ జూడవేని యనురాగము మాకును లేదు నీయెడన్. 51

తా. నీవు రాజవు. మేమును గురుసేవచేఁ బడసిన ప్రజ్ఞావిభవముచే నతిశయించిన వారము. నీ వైశ్వర్యములచేఁ బ్రసిద్ధుండవు. మాకీర్తులును గవులచే నలుగడల వ్యాపితమై యున్నవిగాన మేమును బ్రసిద్ధులమే. కాఁబట్టి నీకును మాకును దారతమ్యము విశేషముగాలేదు. నీవేయెక్కుడనితలఁచుకొని మాయెడ ననాదరము చూపుదువేని నీయందును మాకుఁగూడ నాదర మిసుమంతయులేదు. మే మైహికవిషయము లన్నిటియందు రక్తియే లేనివారము గాన నీయనాదరమువలన మాకేమి నష్టియుఁ గలుగదు సుమీ.

అవ. చెప్పినవిషయమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్థానామీశిషే త్వం వయమపిచ గిరామీశ్మహే యావదర్థం
శూర స్త్వం వాదిదర్పవ్యుపశమనవిధావక్షయం పాటవం నః ।
సేవన్తే త్వాం ధనాఢ్యా మతిమలహతయే మామపి శ్రోతుకామా
మయ్యప్యాస్థా న తేచేత్త్వయి మమ నుతరామేష రాజన్గతోఽస్మి ॥

టీ. త్వం = నీవు, అర్థానాం=ధనములకు, ఈశిషే=ఈశ్వరుఁడగుదువు, వయమపి చ=మేమును, యావదర్థం = అర్థమువఱకు - అర్థమెంతో యంతవఱకుననుట, గిరాం=శాస్త్రవచనములకు, ఈశ్మహే = ఈశ్వరులగుదుము - సమస్తశాస్త్రార్థవైభవములను దెలియుదుమనుట, త్వం = నీవు, శూరః=శూరుఁడవు-శత్రువుల నడంచుటయందనుట, నః=

మాకును, వాది.. విథా —వాది=ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప=గర్వముయొక్క, వ్యుపశమనవిధౌ=అడంచువిధానమందు, అక్షయం=నశింపని, పాటవం=శక్తి, ఉన్నదనిశేషము. త్వాం=నిన్ను, ధనాఢ్యాః=ధనాధిపతులు, సేవన్తే=కొలుచుచున్నారు. - మామపి=నన్నును-మమ్మునునుట, మతిమలహతయే=బుద్ధిజాడ్యముయొక్క నివృత్తికొఱకు, 'యస్తుపర్యటతేదేశాన్ యస్తుసేవేతపణ్డితాన్ । తస్య విస్తారితాబుద్ధి స్తైలబిన్దు రివామ్భసి' అనువచనముంబట్టి బుద్ధిశుద్ధిమూలముగా జ్ఞానముం బ్రాప్తించుట కనుట, శ్రోతుకామాః=విననిచ్ఛగించువారు- శుశ్రూషువులనుట, 'గురుముఖాచ్ఛ్రోతవ్యమ్' అన్నట్లు మాముఖమువలన శాస్త్రశ్రవణము నభిలషించువారు, కొలుతురు. కాఁబట్టి, హేరాజన్=ఓరాజా, తే=నీకు, మయి=నాయందు, ఆస్థాచేత్=ఆస్థలేనియెడల,మమ=నాకు, త్వయిఅపి=నీయందును, సుతరాం=మిక్కిలియు, (న=కలుగదనుట - నీయందును నాకును ఆదరముకలుగదనుట,) అయితే, ఏషః=ఈనేను, గతఃఅస్మి=మఱొకచోటికిఁ బోవుచున్నాను, తాను నిరంకుశుఁడగుటం దెలుపుటకై 'ఏష' యన్నాఁడు.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా
 సనులము నీవు శూరుఁడవు ఱ చండతరప్రతివాదిగర్వభం
 జనులము మేము నిన్ను ధనకాంక్షలుఁరు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్
 వినయము సేయవేని పృథివీవర సాఁగెద మీక్షణంబునన్. 52

తా. రాజా! నీవు ధనములకు నధిపతివి. మేము శాస్త్రవచనములకు వానియశేషవిశేషార్థములతోఁగూడ నధికారులము. పగతుర నడచుటయందు నీవు శూరుండవు. ప్రతివాదులగర్వ మడంచుటయందు మేమును జెడనిపటిమగలవారము. నిన్ను ధనము గోరువారు గొలుతురు. మమ్ము మనఃకలుషములు నశించుటకు శాస్త్రములవినఁగోరువారు సేవింతురు. కాఁబట్టి మనమిరువురము సమానులమే. నాయందు నీకాదరములేదేని నేను నిరపేక్షుఁడనగుటచే నీయందు మిక్కిలియు నా కాదరము గలుగదు. కాన యిదె నే నొంకొకచోటికిఁ బోయెద.

అవ.'మఱొకచోటికిఁబోయెద'మనుట యెట్లని యడుగఁగా మేము నిత్యసంతుష్టాంతరంగుల మగుటచే నెచటికిఁ బోయినను గష్ట మేమియు నుండ దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వయ మిహ పరితుష్టా వల్కలై స్త్వం దుకూలైః
 సమ ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః।
 స తు భవతు దరిద్రో యస్య తృష్ణా విశాలా
 మనసి చ పరితుష్టే కోఽర్థవాన్ కో దరిద్రః ॥ 53

టీ. ఓరాజా! వయం=మేము, ఇహ=ఇందు-లేక, యిక్కడు, వల్కలైః=నారలచేత, పరితుష్టాః=తృప్తినొందినవారము, త్వం=నీవు, దుకూలైః=పట్టుపుట్టములచే,(పరితుష్టః = తృప్తినొందినవాఁడవు అని విపరిణామము.) ఇహ=ఇందు, పరితోషః=సంతోషము, సమః= నీకును మాకును సమానమే. విశేషః=విశేషము-నీకును మాకును భేదమనుట, నిర్విశేషః= విశేషములేనిది-భేదరహితమైనదనుటే-మనమిద్దఱిసంతోషములకుఁ దారతమ్య మేమియు లేదనుట, కింతు=అయితే, యస్య=ఎవనికి, తృష్ణా=ధనాశ, విశాలా=విరివియైనదో, సః= వాఁడు, దరిద్రః=పేద, భవతు=అగుఁగాక - మఱొకఁడు దరిద్రుఁడు గాఁ డనుట. ఎట్ల నఁగా, మనసి=మనస్సు, పరితుష్టేసతి=తృప్తిఁబొందిన దగుచుండఁగా, కః=ఎవఁడు, అర్థ వాన్=ధనవంతుఁడు, కః=ఎవఁడు, దరిద్రః=పేదవాఁడు-ఎవఁడును గాఁడనుట, మన స్సు తృప్తినొందియుండఁగా లాభాలాభములు రెండును సమానములే యగుటంజేసి యట్టి మనస్సుగలవాఁడు ధనికుఁడునుగాఁడు దరిద్రుఁడును గాఁడనిభావము. మేము నట్టివారమే కాన మఱిచటికిఁబోయినను మాకును గష్టములేదని భావము.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు గట్టిననీకును జీర్ణవల్కలం
బులు ధరియించుమాకును బ్రమోదము తుల్యము లేదు వావి య
గ్గల మగుతృష్ణ యెవ్వనికి గాఢదరిద్రుఁడు వాఁడు లేమియుం
గలిమియు నేల సమ్మదవికస్వరమానసు లైనవారికిన్. 53

తా. రాజా!మాకు నారలచేతనే తృప్తి. నీకుఁ బట్టుపుట్టములచేఁ దృప్తి. కాన మన యిరువురసంతోషములును సమానములుగానే యున్నదిగాని వానియం దేతారతమ్యము ను గానము. ఎవనికి ద్రవ్యమందుఁ బేరాసయో వాఁడు దరిద్రుఁ డగును గాని, మనస్సు తృప్తినొంది యుండువానికి ద్రవ్యమునులేదు దారిద్ర్యమునులేదు.

అవ. అయినను శరీరయాత్ర దుర్జనులను గొలువకయే మఱొక విధమున జరుపఁగూడునుగాన నాదుర్జనులు మాయెడల వినయములేక నడచుకొన్నయెడల దానిని మేము సైఁపఁజాల మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫల మల మశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం
క్షితిరపి శయనార్థం వాససే వల్కలం చ ।
నవధనమధుపానభ్రాన్తసర్వేన్ద్రియాణా
మవినయ మనుమన్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్॥ 54

టీ. ఫలం=పండు, అశనాయ=(శరీరధారణమునకైన) భోజనము కొఱకు, అలం= చాలును. స్వాదు=తియ్యని, తోయం=నీరు, పానాయ=(దప్పినడంచుటకై) త్రాగుటకు, చాలును. క్షితిరపి=భూమియు, శయనార్థం=పరుండుటకు, చాలును. వల్కలంచ = నార

యు, వాససే=(కప్పుకొనుటకై) పుట్టముకొఱకు, చాలును. ('శయన మవనిపృష్ఠం వల్కలేవాససీచ' అనుచో, అవనిపృష్ఠం=భూతలము, శయనం=పడుక, వల్కలే=రెండునారలు, వాససీచ=రెండువస్త్రములు-పడుకకు రిత్తనేలయుఁ గట్టుకొనుటకు రెండు నారపట్టలును జాలునని యర్థము.) కాఁబట్టి, నవ... యాణాం- నవ=క్రొత్తగాఁగలిగిన, ధన=ద్రవ్యమనెడి, మధుపాన=మద్యముఁ ద్రాగుటచేత, భ్రాన్త=దారితప్పిన - తడఁబాటునొందిన, సర్వే=సమస్తమైన, ఇన్ద్రియాణాం= ఇంద్రియములు గలవారికి - మద్యము త్రాగుటచే నెట్లో నడిమంతరమున వచ్చినధనముచేతను అట్లే యింద్రియములు తడఁబడునుగనుక నవధనము మద్యపానముతోఁ బోల్పఁబడినది, ఇట్టివారైన, దుర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం=అడఁకువలేమిని- ఉద్ధతిననుట, అనుమన్తుం=అంగీకరించుటకు, నఉత్సహే=ఉత్సహింపను - పూనననుట. బ్రదుకుటకు గత్యంతరముండఁగా వారియుద్ధతిని సైఁచుకొనవలసినదేల యని భావము.

చ. ఫలములు చాలు జీవికకుఁ బానముసేయ జలంబు చాలు వ
ల్కలములు చాలుఁ గట్టుట కిలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని
ష్ఫలనవవిత్తశీధురసపానవిజృంభితమోహలీనచి
త్తులగునికృష్టభూపతులదుర్నయ మించుకయుఙ్ సహింతునే. 54

తా. దేహధారణమునకై భుజించుటకుఁ బండ్లుచాలును. దప్పితీఱఁ ద్రావుటకుఁ దియ్యనినీరుచాలును. పరుండుటకు వట్టినేలచాలును. కట్టుకొనుటకు నారలుచాలును. ఇట్లు దుర్జనులను గొలువకయే దేహయాత్ర జరుపుటకు నయితికలిగియుండఁగా నడిమంతరపుసిరిచేఁగన్నుఁగానక కల్లుద్రాగినవానివలె నింద్రియములెల్లఁ దడఁబడుచుండుదుర్జనులద్ధతిం జూపిరేని దాని నెట్లును సైఁపఁజాలను.

అవ. ఈయర్థమునే వేఱొకవిధమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *అశ్నీమహి వయం భిక్షా, మాశావాసో వసీమహి।
శయీమహి మహీపృష్ఠే, కుర్వీమహి కిమీశ్వరైః॥ 55

టీ. వయం=మేము, భిక్షాం=భిక్షాన్నమును, అశ్నీమహి=భుజింతుము. ఆశావాసః=దిక్కులనెడి పుట్టమును, వసీమహి=కట్టుకొందుము - దిగంబరులమగుదు మనుట,

*. ఇందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడినస్థితియే బ్రహ్మనిష్ఠుని లక్షణము. ఇదియే 'యేనకేనచి దాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశితః। యత్రక్వచన శాయీ స్యాత్తందేవా బ్రాహ్మణంవిదుః' అని మహాభారతలోద్యోగపర్వమునను, 'సంతోష యేనకేనాశ్న న్భక్ష్యం వాభక్ష్యమేవ వా। శయానో యత్ర కుత్రాపి సర్వాత్మా ముచ్యతేఽత్ర సః', అని శివగీతయందును జెప్పఁబడియున్నది.

మహీపృష్ఠే=భూతలమున- పట్టినేలమీఁదననుట, శయీమహి=పరుండుదుము. కాఁబట్టి ఈశ్వరైః=అధిపతులతో-రాజులతో, కిం=ఏమి, కుర్వీమహి=చేయఁగలము - వారివలన మాకేమియు బ్రయోజనము లే దనిభావము.

తే. వెరి భిక్షాన్న మారగింపఁ జేదము మేము
కట్టెదము దిక్కు లనియెడి సకలితశాటిఁ
బవ్వళించెద మిల యనుశయ్యమీఁద
నేమికార్యము మాకు నరేంద్రు లందు. 55

తా. బిచ్చమెత్తి పొట్టఁబోచికొందుము. దిక్కులనే వలువగాఁ గట్టుకొందుము. పట్టినేలమీఁదఁ బరుండుదుము. ఇట్టి మాకు రాజులతోఁ బనేమియులేదు.

అవ. తాము రాజును దర్శించుటకుఁ దగువారము కామని తెలుపుమిషచే నాతని నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న నటా న విటా న గాయకా, న చ సభ్యేతరవాదచుఞ్చవః ।
నృప మీక్షితు మత్ర కే వయం, స్తనభారానమితా న యోషితః ॥ 56

టీ. వయం=మేము, నటాః=నటులము, న=కాము–వివిధవేషములుధరించి విచిత్రనాట్యములచే నయనానందము గూర్చువారము గామనుట, విటాః=విటులము - ముఖస్తుతులు సేయువారము-లేక, నాయకునకు నాయిక ననుకూలింపఁజేయు*ఏకవిద్యులగు విటులమనియు నర్థము, న=కాము, గాయకాః=పాడువారము - సంగీతకుశలురమై కర్ణానందము సేయువారమనుట, న=కాము, సభ్యే... చుఞ్చవః - సభ్య ఇతర=సజ్జనులకంటె నితరులైనవారియొక్క - ఏవగించుమాటలాడువారే కాని శాస్త్రసంవాదులు కానివారనుట, ఇట్టివారియొక్క, వాద=వాక్యములచేత, చుఞ్చవః=సమర్థులమైనవారము–మనస్సునకు వినోదముకలిగించు హాస్యకారులమనుట, న=కాము. ('నపరద్రోహనిబద్ధబుద్ధయః' అనుచో ఇతరులకు ద్రోహము సేయుటయందు మిక్కిలి కట్టఁబడినబుద్ధులు గలవారు, న=కాము. అనియర్థము), స్తనభార ఆనమితాః = చన్నులబరువుచేఁ గొంతవంగిన, యోషితః=స్త్రీలును, న=కాము. సంరంభసంభోగమునకుఁదమికొల్పువారమును గామనుట, కాఁబట్టి, నృపం=రాజు

* నాయకులకు నాయిక లనుకూలించుటయందు సహాయులగువారు పీఠమర్దన, విట, చేట, విదూషకులని నలుగురు. అందు, 'కిఞ్చిదూనః పీఠమర్దః ఏకవిద్యో విటః స్మృతః। సన్ధానకుశల శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః' ప్రధాననాయకునికి గుణములందుఁ గొంతతక్కువయయినవాఁడు పీఠమర్దుఁడు. నాయకున కుపయుక్తములగు నృత్తగీతాది విద్యలయం దొకవిద్యమాత్ర మెఱింగినవాఁడు ఏకవిద్యుఁ డనంబడువిటుఁడు. తక్కినవారి లక్షణములు సుగమములు.

ను, ఈక్షింటుం=మాచుటకు - దర్శనము సేయుటకనుట, అత్ర=ఇందు - ఈచెప్పఁబడిన నటవిటాదులందు, వయం=మేము, కే=ఎవ్వరము-వారిలో నెవ్వరును గామనుట. వారిలో నొకరుగా నుందుమేని రాజదర్శనమునకు యోగ్యుల మగుదుమని భావము. రాజు అసభ్యులకే యవకాశ మొసంగునుగాని సభ్యులకు నొసంగఁడని తన్నిందసూచితమగుచున్నది. ('నృపసద్మని నామకేవయమ్' అనుచో నృపసద్మని=రాజునింట,వయం=మేము, కేనామ=ఎవరుదా నగుదుము - ఎవ్వరును గామనుట, ఎందులకును గొఱగా మనిభావము).

క. విటగాయక వైతండిక
నటజనులము గాము పృథుఘనీన స్తనమితో
త్కటవారకాంతలము గా
మటుగావున నృపునిఁ జూడ నే నగునే మాకున్. 56

తా. రాజుదర్శనముం బడయుటకుఁ,గంటికింపుగా వేసములు వైచి మీఁతలుగా నాఁడునటులైనను,నాయిక లనుకూలించుటయందు సాయపడు విటులైనను, జెవికింపుగాఁ బాడుగాయకులైనను, ముఖస్తుతులు మదికింపుగాఁ బ్రేలుచుండువారైనను, రతిసుఖమొసంగు బలితంపుగబ్బిగుబ్బలాండ్రయినను గావలయు. వీరియందు మే మెవ్వరమును గాము. కాన రాజును దర్శింప మేము దగువారము కాము.

అవ. రాజనిందయే నాలుగుశ్లోకముల విస్తరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపులహృదయై ర్ధన్యైః కైశ్చి జ్జగ జ్జనితం పురా
విధృత మపరై ర్దత్తం చాన్యై ర్విజిత్య తృణం యథా ।
ఇహ హి భువనా న్యన్యే ధీరా శ్చతుర్దశ భుఞ్జతే
కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః ॥ 57

టీ. విపులహృదయైః=ఉదారములైన మనస్సులుగలవారగు,కైశ్చిత్ ధన్యైః=కొందఱు ధన్యులచేత-ధన్యాత్ములగు ప్రజాపతులచేత ననుట,పురా=ముందు-సృష్టికాలమందనుట, జగత్=జగము, జనితం=పుట్టింపఁబడినది. అపరైః=మఱికొందఱిచేత-పాలకులైన విష్ణువు మొదలైనవారిచేత, విధృతం = పాలింపఁబడినది. అన్యైః=మఱియితరులచేత-పరశురామాదులచేతననుట, విజిత్య=జయింపఁబడి, తృణంయథా=గడ్డివలె,।దత్తం=(బ్రాహ్మణులకు) ఒసంగఁబడినది. ఇహహి=ఇందే-ఈలోకమందే యనుట, అన్యేధీరాః=ధీరులైన మఱికొందఱు-బలిప్రముఖులనుట, చతుర్దశ భువనాని=పదునాలుగు జగములను, భుఞ్జతే=అనుభవించుచున్నారు - ఇప్పుడు ననుట, కతిపయపురస్వామ్యే=కొన్నిపట్టణములయొక్క యధిపతిగా నుండుటయందు-కొన్నిపట్టణము లేలఁ గలుగఁగానే యనుట, పుంసాం=మనుష్యులకు,ఏషః=ఈ-ఈకనఁబడుచున్న, మదజ్వరః=మదమనెడి జ్వరము-

దర్పాతిశయమనుట-మదము బుద్ధిభ్రంశము కలిగించుటచే జ్వరముగా రూపింపఁబడినది, కః=ఏమి, ఎందులకనుట, వారల కీ పెనుగర్వమువలనఁ బ్రయోజనములేదని భావము.

ఉ. అంచితబుద్ధులైనమనుకాజాధిపతుల్ జగమెల్లఁ దొల్లి ని
ర్మించిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొంద ఱర్థికి
న్నించి జగంబు లన్నియును నే నెమ్మి భుజించుచుఁ గొంద ఱుండఁగాఁ
బంచమపట్టణేశుల కపారమదజ్వర మింత యేటికిన్. 57

తా. ఈ జగత్తు మొదట నుదారమనస్కులగు కొందఱు ధన్యులచే సృజింపఁబడినది. పిదప మఱికొందఱిచే నిది పాలింపఁబడినది. అప్పుల మఱికొందఱు దీనిని జయించి గడ్డిపరకవలె దానము సేసిరి. ఇప్పుడును మఱికొందఱు ధీరులు పదునాలుగులోకములను బాలించుచున్నారు. మహాత్ము లిట్లుండఁగా నేనో నాలుగయిదుపట్టణము లేలునంతపదవి కల్గినా మనుజులు మదాంధులయి కన్నుఁగానకుందురు.

శ్లో॥ అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణమపి న యాతం నృపశతై
ర్భువ స్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతామ్ ।
తదంశస్యాప్యంశే తదవయవలేశేఽపి పతయో
విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్ ॥ 58

టీ. నృపశతైః=వందలకొలఁది రాజులచేత, యస్యాం=ఏది-ఏభూమియనుట,అభుక్తాయాం సత్యాం=అనుభవింపఁబడని దగుచుండఁగా, క్షణమపి=క్షణమంతకాలముకూడ, యాతం న = జరుపఁబడదో-ఎది క్షణకాలమైనను రాజు లనేకులచే నేలఁబడకుండినది కాదో యనుట-దేనిని ప్రతిక్షణమును రాజులు పెక్కండ్రు నేలుచునేయుందురో యని భావము, తస్యాఃభువః=ఆభూమియొక్క, లాభే=ప్రాప్తియందు-క్షణమునేపుకూడ నవకాశములేక పెక్కండ్రురాజులచే ననుభవింపఁబడుచు నే యుండునట్టిభూమిని బడయుటవలన ననుట, క్షితిభృతాం = రాజులకు, బహుమానః=ఉత్కర్షము-పేర్మి, క ఇవ= ఏమిదా-ఏమియులేదనుట-అందఱికి నిది సాధారణమైయుండుటచే నేరాజునకును దీనివలన నొకయతిశయము కలుగదనిభావము. అయితే, తదంశస్య=ఆభూమిలోని భాగముయొక్క, అంశేఽపి=భాగమునందును,తదవయవలేశేఽపి-తత్=ఆభాగముయొక్క, అవయవ=ఒకకొంతభాగముయొక్క, లేశేఽపి=ఒక్కింతయందును-రవ్వంతమాత్రమైన యొకమూలయందు ననుట, పతయః = అధిపతులు-రాజులు, విషాదే=దుఃఖము, కర్తవ్యేసతి= చేయఁదగినదై యుండఁగా - మిక్కిలియుం గొంచెమైన భూభాగమునకే మన మధిపతులైతిమిగదాయని దుఃఖపడవలసియుండఁగాననుట, జడాః సన్తః=మందులై-బుద్ధిహీనులై యనుట, ప్రత్యుత=విపరీతముగా-విషాదముపడుటకు మాఱుగా ననుట, ముదం=సంతోష

మును, విదధతి=చేయుదురు. భూమియో పెక్కండ్రచే నెడతెగక భుజింపఁబడుచుండు నది. అదియును బూర్ణముగాఁగాక అందు నేదోయొకపాలులోఁ బాలుగాని, ఆపాలులో నొకపాలైనచోటిలో నేదోయొకమూలగాని తమకేలుటకుఁ గలిగెనా యిసీ! పెక్కండ్రచే భుజింపఁబడినదానిలోని పాలిలోను మిక్కిలి యలంతిపాలికే మనము పతులమైతిమే యని దుఃఖింపక మనము రాజులమని యుబ్బుచున్నారు. వీరియవివేక మే మనవచ్చునని యాశయము. 'ప్రత్యేతత్యుక్తే వై పరీత్యే' అని గణవ్యాఖ్యానము.

చ. ఎడ నిమిషంబు లేక ధరణీశశతంబు భుజించుచున్నయి
ప్పుడమి లభించినన్ మహిమ పొందునె రాజుల నేల తున్కలో
నడరు లవంబులోఁ దునియయందొకమూలకు నాథులైనవా
రడలక వైపరీత్యమున హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో. 58

తా. భూమండలమంతయుఁ బ్రతిక్షణమును బెక్కండ్రు రాజులచే నేలంబడుచు నేయుండునది కాని వారు దాని నేలనిక్షణ మొకటియులేదు. కాఁబట్టి యిట్టిభూమియంత యుఁ గలిగినను రాజుల కేయతిశయమును గలుగదు. ఇట్టి భూమియొక్క విభాగములో నొక పాలుగాని, యాపాలిలోని యొకపాలుయందొకానొకమూలగాని యేలఁ గలిగినంతనే మూఢులు కొంద అంతయల్పమునకుఁ దాము పతులైనందులకు వగచుటకు మాఱుగా మిక్కిలి యుబ్బునొందెదరు. ఏమి వీరియవివేకము!

అవ. క్షుద్రులగు రాజులవార్త యటుండఁగా వారిని యాచించి బ్రతుకువారు వారికంటెఁ బరమక్షుద్రులని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృత్పిణ్డో జలరేఖయా వలయితః సర్వోఽప్యయం నన్వణుః
స్వాంశీకృత్య సఏవ సంయుగశతై రాజ్ఞాంగణై ర్భుజ్యతే।
నో దద్యు ర్దదతేఽథవా కిమపి తే క్షుద్రా దరిద్రా భృశం
ధిగ్ధి క్తాన్ పురుషాధమాన్ ధనకణం వాఞ్ఛన్తి తేభ్యోఽపి యే॥ 59

టీ. జలరేఖయా=సముద్రాకారము గానుండు నీటిరేకచే, వలయితః=చుట్టఁబడిన-ముద్దగాఁ గూర్పఁబడిన యని యర్థాంతరము, అయం=ఈ, సర్వోఽపి=సమస్తమునైన, మృత్పిణ్డః=భూమియనెడి మట్టిముద్ద-నీటిచేఁగూర్పఁబడిన మట్టిముద్దయుంబోలె సముద్ర జలముచేఁ గూర్పఁబడిన మట్టిముద్దయగు నీపుడమియని చమత్కారముధ్వనించెడి, భూమిని మృత్పిండ మనుట అతిశయము కామిని చూపుటకొఱకు; జలరేఖచే వలయితమనుట కొలఁది యిడరానిదికాక యొకకొలఁదికి లోనైనదని తెలుపుటకొఱకు నని తెలియునది. ఇట్టి భూమి, అణుఃనను=అణువేకదా-మిక్కిలియు స్వల్పమేయగుననుట, సఏవ=అదియే-అట్టి యతిస్వల్పమైన మృత్పిండమాత్రమేయనుట, రాజ్ఞాంగణైః=రాజులసమూహముచేత,

సంయుగశతైః=హింసాప్రచురములైన పందలకొలఁదియుద్ధములచేత, స్వాంశీకృత్య=తమ తమభాగములుగాఁజేయఁబడి-తమతమ సొంతభాగములుగా భాగించుకొనియనుట, భుజ్యతే=అనుభవింపఁబడుచున్నది.('స్వాంశీకృత్య తమేవ సఙ్గరశతై రాజ్ఞాం గణా భుఞ్జతే' అనుచో రాజులసమూహములు పందలకొలఁదియుద్ధములచే దానినే తమతమవిగాఁ జేసికొని యనుభవించునని యర్థము). తే=వారు-భూమీనంతయుఁగాక నందులో యొకానొకపాలును బొందుటకై యనేకప్రాణులను జంపునట్టి యారాజులు, కిమపి=కొంచెమైనను,నోదద్యుః=(ఇఁక)ఇయ్యరు.అథవా=లేక,నోదద తే=ఇప్పుడిచ్చుచున్నవారునుగారు. కాఁబట్టి, భృశం=మిక్కిలి, క్షుద్రాః=నీచులును, దరిద్రాః=పేదలును అగుదురు, అనేక యుద్ధములంబడి యార్జించినమృత్పిండమును ననుభవించువా రగుటచే క్షుద్రులును, దానియందుఁగూడ నంశములే గలవారుగాన దరిద్రులునని భావము, కావుననే యొకరికిప్పుడును బెట్టరు, మఱెప్పుడును బెట్టఁబోరు అని యర్థము. తేభ్యోఽపి = ఇట్టివారివలనఁగూడ, యే=ఎవరు, ధనకణం = ద్రవ్యలేశమును - అధికముగా నొసంగుదాతృత్వము లేమిచే అత్యల్పధనము ననుట, వాఞ్ఛన్తి=కోరుదురో, తాన్ పురుషాధమాన్=అనికృష్ట మనుష్యులను-అట్టివారిగూర్చి యనుట, ధిక్ ధిక్=ఛీఛీ-మోఁచేతిక్రిందినీటిని ద్రాగునట్లు అతినీచమైన యిట్టియాచనసేయువా రారాజులకంటెఁ బరమనీచులుగాన ఇమ్మడిగా వారు నింద్యులని భావము. తమతమకాలినపొట్ట ప్రోచికొనుటయే ప్రయోజనముగాఁ జేసి పురుషాధములను గావించుక్షుద్రయాచ్ఞను దూలఁబుచ్చి స్వతస్సిద్ధానందముచే నేకలంక లేనినెమ్మదినొందించి పురుషోత్తములను గావించుయతిత్వమే బ్రతుకుఁదెరువుగాఁ గయికొనవలయునని భావము.

చ. తగ జలరేఖచే వలయితం బగుకొంచెపుమంటిముద్దకై
జగడము లాడి యోడి వెలుతిచక విభజించి భుజించుచున్నదు
ర్భగనృపు లిచ్చువారె తలతపం గడు నీచులు వారియందు నో
ప్పుగ ధనలేశ కాంక్ష గలపూరుషులుం గడుహీనులే కదా. 59

తా. ఈపుడమి పట్టిపెనుమట్టిముద్దయేకాని వేఱుకాదు. అదియును గొలఁదిలేనిదికాక నలుగడల సముద్రజలములచేఁ జుట్టఁబడి కొలఁదికి లోనైయున్నది. అదియంతయును మొత్తమునకు మిక్కిలియు స్వల్పమైనదే. ఏలనఁ బెక్కురాజులు లెక్కలేనియుద్ధములాడి దానిని దమతమవిగా రచించుకొని యనుభవించుచున్నారు.వారట్లామట్టిపెళ్లకై యటు పోట్లాడినవారుగాన క్షుద్రులును, అదియును బూర్ణముగాఁగాక యందొక్కొక్కపాలేగలవారుగాన దరిద్రులు నగుదురు.కాన వారొకరి కిప్పుడును బెట్టరు; ఇఁకఁ బెట్టువారునుగారు. అట్టివారిని బోయి యాచించునట్టి హీనులు వారికంటె నీచులుగాన మఱి మఱి నిందింపఁదగినవారే యగుదురు.

అవ. వేయేల, వానిజన్మమే సార్థకమనుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స జాతః కోఽప్యాసీ న్మదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం
కపాలం యస్యోచ్చై ర్వినిహిత మలఙ్కారవిధయే।
నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కైశ్చి దధునా
నమద్భిః కః పుంసా మయ మతులదర్పజ్వరభరః॥ 60

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, ధవళం=తెల్లనైన, కపాలం=తలపుఱ్ఱ, మదనరిపుణా=మన్మథునికి శత్రువైనశివునిచేత, ఉచ్చైః=పొడవుగా-అన్నిటికంటె నతిశయించినదిగా, మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు, అలఙ్కారవిధయే=భూషణముగా విధించుటకొఱకు-సొమ్ముగా ననుట, వినిహితం=పెట్టుకొనఁబడినదో – శివుడు కపాలశేఖరుఁడు గావునను యుద్ధమున హతులైనవారికపాలముల నతఁడు సొమ్ములుగాఁ దాల్చుటంజేసియు నట్టివనిపుఱ్ఱ నాదే వుండు సొమ్ముగాఁ దలయందుఁదాల్చునోయనియర్థము, *సః=ఆ, కోఽపి=ఒకానొకఁడే, జాతఃఆసీత్=జన్మించినవాఁ డయ్యెను-సఫలమైనజన్మముగలవాఁ డయ్యెను- తక్కినవారి జన్మములు సఫలములైనవిగావని యర్థము.అయితే, అధునా=ఇప్పుడు; ప్రాణ...మతిభిః=ప్రాణత్రాణ=తుచ్ఛములైన ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ=ఆసక్తమైన, మతిభిః= మనస్సులుగలవారును, కావుననే, నమద్భిః=నమస్కరించువారును, అగు, కైశ్చిత్=కొందఱు, నృభిః=మనుష్యులచేత-కొందఱుమనుజులు బ్రతుకుకొఱకుఁ దమకు మ్రొక్కునట్టికారణముచేత ననుట, ఇచట హేతువునందుఁ దృతీయ, పుంసాం=మనుష్యులకు, అయం=ఈ, అతుల...భరః-అతుల=ఎనలేని, దర్ప=గర్వమనెడి, జ్వరభరః=జ్వరాతిశయము-మిక్కుటపు జ్వరమువలె తబ్బిబ్బుపఱుచు గర్వమనుట, కః=ఏమి-ఎందులకనుట, మరణించినపిదపఁగూడ నెవనిశిరసు ఆదరపూర్వకముగా మిక్కిలి యుపాదేయమగునో వానిజన్మమే సార్థకము. వాఁడే పురుషోత్తముఁడు. తక్కినవారెల్ల నిష్ఫలజన్ములును బురుషాధములు నగుదురని భావము.

చ. అతఁడ సుజన్ముఁ డెవ్వనిసకోమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా
పతి కుతుకంబుతోడఁ దలకొప్పై ధరియించె విభూషణంబుగా
క్షితిపయిఁ బ్రాణరక్షణము సేయుటకై తముఁ జేరి కొంద ఱా
నతు లయ్యె రంచు దుర్మదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్. 60

---

* శివుఁడు యుద్ధహతులైనవారికపాలములు సొమ్ములుగాఁదాల్చుటగలదు. అయిన నిచట నొకనికపాలమె తాల్చునట్లు చెప్పఁబడియున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. మఱియుఁ గపాలములను సరులుగాఁదాల్చుటే కాని తలయందుఁ దాల్చుట విచారణీయము.

తా. ఎవనితెల్లనితలపునుకను శివుండు సొమ్ముగాఁ దనతలయందుఁదాల్చెనో యట్టి వాఁ డొక్కఁడే సార్థకజన్ముఁడయ్యెను గాని తక్కినవా రందఱును సార్థకజన్ములుగారు. ఇప్పుడో కొందఱుమనుష్యులు, పొట్టపోసికొనుటకై యెవరేని కొందఱు తమకు మ్రొక్కుదురేని, తామే సార్థకజన్ములుగాఁ దలఁచి కన్నుమిన్ను గానక గర్వింతురు. ఇది యెందులకో తెలియరాదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున యతినృపతిసంవాదవర్ణనమన్నది షష్ఠదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - మనస్సంబోధననియమనము.

అవ. మనస్సును నియమింపంజాలువాఁడే యతి యగుం గాన యతిని గుఱించినప్రసక్తి యైనపిదప మనోనియమనముఁ జెప్పంబూని మనస్సును సంబోధించుచు దాని నియమించుప్రకారముం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా
ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశకలిలమ్ ।
ప్రసన్నే త్వ య్యన్తః స్వయ ముదితచిన్తామణిగుణే
విముక్తః సఙ్కల్పః కి మభిలషితం పుష్యతి న తే ॥ 61

టీ. హేహృదయ = ఓమనసా, ప్రతిదివసం=ప్రతిదినమును, బహుధా=అనేకవిధములచేత, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=మనస్సులను, ఆరాధ్య=అరాధించి-తత్కాలమునకుఁ దగిన యనువర్తనములచే అభిముఖములుగాఁ జేసికొని, ప్రసాదం= తేటదనమును - సంతోషము ననుట, నేతుం=పొందించుటకు, క్లేశకలిలమ్=కష్టముల

---

* ఈ శ్లోకమున నుత్తరార్థమునకు

'ప్రసన్నే త్వ య్యన్తః స్వేయ ముదితచిన్తామణిగణో వివిక్తః సంకల్పః కిమభిలషితం పుష్యతి న తే॥' అని పాఠాంతరము. అప్పుడు, అన్తః=లోపల,ప్రసన్నే త్వయిసతి= నీవుప్రసన్నమైయుండఁగా,స్వయం=తనంత, ఉదితచిన్తామణిగణః=పుట్టినచింతామణులసమూహమైనదియు- పెక్కుచింతామణులవలె సకలవాంఛితములనొడఁగూర్పఁజాలినదియు, వివిక్తః=నిర్మలమైనదియు, అగు, సఙ్కల్పః=ఇచ్ఛావిశేషము, నీకోరికను దేనిని బూరింపదనియర్థము. నీవు లోనఁ బ్రసన్నమైతివేని పెక్కుచింతామణులవంటిదైన నీవిమలసంకల్పము కోరినదానినెల్ల నొడఁగూర్చునని తాత్పర్యము. ప్రసన్నమగుచిత్త మేది తనలో సంకల్పించిన నది సమకూడుననుట.

గజిబిజిని, కిం=ఏల, విశసి=నొచ్చుచున్నావు, ఒకరిమనస్సు నెట్లో ప్రసన్నముకావించి కోరికల నొడగూర్చుకొందునందువేని, అన్తః=లోపల, స్వయం=తనంతనే,ఉదిత... గుణే-ఉదిత=పుట్టిన, చిన్తామణిగుణే=చింతారత్నముయొక్క గుణములుగల-చింతామణివలెసకలార్థముల నొడఁగూర్చునట్టిదై యనుట, త్వయి=నీవు, ప్రసన్నే సతి=ప్రసన్నమ్మగుచుండఁగా-నీవు ప్రసన్నతనొంది దానివలనఁ జింతామణివోలె కోరికలనెల్ల నొడఁగూర్పఁజాలినదికాఁగా ననుట, విముక్తః సఙ్కల్పః = త్యజింపఁబడిన కోరిక - కోరికలనెల్ల పరిత్యజించుటయనుట, తే=నీయొక్క, అభిలషితం=కోరినదానిని, కిం=దేనిని, నపుష్యతి=పూరింపదు-నీవుకోరినవానినెల్ల నొడఁగూర్చుననుట-మనస్సు ప్రసన్నతనొందఁగా కోరుట కేదియుఁగలుగదుగాన కోరికలన్నియు వీడును, అట్లువీడియు కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటవలన నెట్టితృప్తికలుగునో యట్టితృప్తియేకలుగును కావున కోరికలన్నియు వీడుట (అనఁగా సంకల్పము విముక్తమగుట) కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటతో సాటియగును. కావుననే విముక్తమైన సంకల్పము ఏకోరికను బూరింపదు అనఁబడిరియే. ఇదియె 'విహాయ కామాన్ యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్పృహః । నిర్మమో నిరహఙ్కార స్స శాన్తి మధిగచ్ఛతి ॥ ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిఃపార్థ నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి' అని గీతయు; 'యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాయేఽస్య హృదిస్థితాః । అథమర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే' అని కఠోపనిషత్తును బ్రతిపాదించెడి. లేక, సంకల్పమనుటకు 'మనః సమ్భోగేభ్యః స్పృహయతి నసఙ్కల్పవిరతమ్' చండకౌశికము; 'సఙ్కల్ప ప్రభవాన్ కామాం స్త్యక్త్వా సర్వానశేషతః' గీత-అనుచోఁ గలప్రయోగములం బట్టి మనోవ్యాపారములనియర్థము. కావున మనస్సుయొక్క (విముక్తః సఙ్కల్పః) వ్యాపారము వీడినదై యది ప్రసన్నమగునేని కోరికలన్నియు నొడంగూడునని యర్థాంతరము.

చ. పరులమనంబు లోలబహువిభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్నతాగుణ
స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ బూనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా
స్థిరముగ సుప్రసాదము భజించి నిలింపమణీగణోదయ
స్ఫురితగతిన్ మనోరథము సొంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్. 61

తా. మనసా! ఇతరులమనస్సులను బలువిధములఁగొలిచి వానిని బ్రసన్నములుగాఁ జేయుటకై పెనుకష్టములపాలు పడెదవేల. నీవే ప్రసన్నమై చింతామణివంటిగుణములం బడసితివేని కోరికలన్నియు విడివడి నెమ్మది కలుగును. దానిచేఁ గోరికలన్నియు నొడఁగూడినవే యగును.

అవ. ఇట్లు మనఃప్రసాదమునం గలగుణమును జెప్పి యిపుడా మనంబుయొక్క యవగుణమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిభ్రమసి కిం వృథా క్వచన చిత్త విశ్రామ్యతాం
స్వయం భవతి య ద్యథా భవతి త త్తథా నాన్యథా ।
అతీత మననుస్మర న్నపిచ భా వ్యసఙ్కల్పయ
న్నతర్కితసమాగమా ననుభవామి భోగా నహమ్ ॥ 62

టీ. హేచిత్త=ఓమనసా, వృథా=వ్యర్థముగా, కిం=ఏల, పరిభ్రమసి=తిరుగాడుచున్నావు-ప్రయోజనము లేమిచే నూరక తిరుగఁదగదనిభావము. అయితే చేయఁదగినదేమి యనఁగాఁజెప్పుచున్నాఁడు, క్వచన=ఒకానొకచో, విశ్రామ్యతాం=విశ్రమింపఁబడునుగాక-స్వస్థానమందే నిచ్చలు నెలకొనియుందువుగాక యనుట. ఇట్లు చేసినయెడ కార్యసిద్ధి యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యత్=ఏది-ఏవస్తువు-లేక ఏకార్యము, స్వయం=తనంత-స్వభావముచేతనే, యథా=ఎట్లు, భవతి=అగునో,తత్=అది, తథా=అట్లే-తనప్రకృతి చొప్పుననే, భవతి=అగును. న అన్యథా(భవతి)=మఱొకవిధముగాఁ గాదు, 'యద్భావిత ద్భవత్యేవ' అన్నట్లు అన్నియు దైవాయత్తముగా నేరీతిని గలుగనున్నదో యారీతినే గలుగునుగాని వేఱొకరీతిని గలుగదు. కాన దానికై పాటుపడక యూరక విశ్రమించియుండుమని సంబంధము. అట్లు విశ్రమించుటయందుఁగలఫలముం జెప్పుచున్నాఁడు. అహం=నేను, అతీతం=కడచినదానిని, అననుస్మరన్=తలఁచుకొనకయు-కడచిపోయినదానినిగుఱించి శోకింపకయుననుట, భావిచాపి=కలుగనున్నదానిని, అసఙ్కల్పయన్=సంకల్పించుకొనకయు-కోరకయుననుట, అతర్కిత సమాగమాన్=ఊహింపఁబడనిరాకలుగలిగిన-తలంపఁబడకయే ప్రాప్తించునట్టి యనుట, భోగాన్=విషయసుఖములను, అనుభవామి=అనుభవించెదను-దైవికముగా లభించినవానితోఁ దృప్తినొందియుండెదను కాన నాకై నీవలయవలదనిభావము. ('అతర్కితగమాగమా ననుభవ స్వభోగానిహ' అనుచో,ఇహ=ఈపుడమియందు, అతర్కిత=ఊహింపరాని, గమ ఆగమాన్=పోకయు రాకయుఁగల, స్వభోగాన్=నీభోగములను, అనుభవ=అనుభవింపు మనియర్థము), ఇట్లుచేసిన 'యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాఙ్క్షతి । శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమా న్యః స మే ప్రియః' అను భగవద్వాక్యముచొప్పునను 'గతార్థాన్నానుశోచన్తి నార్థయన్తేమనోరథాన్। వర్తమానేన వర్తన్తే తేన మేపాణ్డవాః ప్రియాః ॥' అనువచనమునను పరమేశ్వరునికవశ్యము ప్రియుఁడ వగుదువని భావము.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వనేకవిధంబుల వెఱ్ఱిచిత్తమా
తాలిమి విశ్రమింపు మొకచో తావున యత్నము లేకయే యగుఁ
మేలును గీడు నేఁ దలఁప కిమించివ కార్యము భావికార్యముఁ
లాలసవృత్తిఁ గోర విధిచేలబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్. 62

తా. చిత్తమా! ఊరక నాకై యేల నలుగడల భ్రమించెదవు. ఇక నొకచో విశ్రమింపుము. ఏది యెట్లుజరుగ నున్నదో యది యట్లే జరుగును గాని వేఱొకవిధమున జరుగదు. కావున నీపాట్లవలన నాకు విశేషమేమియుఁ గలుగఁబోదు. నీవు నెమ్మదిగా నిలుకడనొందుదువేని నేనునుఁగడచినదానికి వగవక కలుగనున్నదానికై తలపోఁతలు సేయక దైవికముగాఁ గలిగిన భోగములనే తృప్తితో ననుభవించెద.

అవ. ఇప్పుడు విశేషించి సంబోధించురీతినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతస్మాద్విర మేన్ద్రియార్థగహనా దాయాసకా దాశ్రయ
శ్రేయోమార్గ మశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం క్షణాత్ ।
శాన్తం భావ ముపైహి సన్త్యజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం
మా భూయో భజ భఙ్గురాం భవరతిం చేతః ప్రసీ దాధునా ॥ 63

టీ. హే చేతః=ఓమనసా, ఆయాసకాత్=ఆయాసపెట్టునదియగు, ఏతస్మాత్=ఈ—సర్వానుభవసిద్ధమైనయనుట, ఇన్ద్రి...హనాత్=ఇన్ద్రియార్థ=ఇంద్రియ విషయములైన శబ్దాదులనెడి, గహనాత్=అడవివలన, విరమ=ఉడుగుము—విషయములు మిక్కిలి యనర్థములుకలిగించి చిక్కులంబెట్టునవికాన వానియందాసక్తివలదనుట, క్షణాత్=క్షణమాత్రమున, అశేష...దక్షం—అశేషదుఃఖ=సమస్తదుఃఖములను, శమన=పోఁగొట్టుట యనెడి, వ్యాపార=కార్యమునందు, దక్షం=సమర్థమైన, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును—లేక, మోక్షమార్గమును, ఆశ్రయ=అనుసరింపుము—జ్ఞానమార్గంబునందు వర్తింపుమనుట, శాన్తం=గంభీరమైన, భావం=భావమును, ఉపైహి=పొందుము,('స్వాత్మభావ ముపైహి' అనుచో, నీయాత్మయగుటను (అనఁగా నీయాత్మస్వరూప మనుసంధించుటను) పొందుమనియర్థము), నిజాం=నీదైన,కల్లోలలోలాం=పెనుకరుడువలె చంచలమైన,గతిం=వ్యాపారమును, సన్త్యజ=బొత్తిగావిడువుము — స్థిరుఁడవుగమ్మనుట, భూయః = మరల, భఙ్గురాం=నాశశీలమైన — శాశ్వతముకాని యనుట, భవరతిం=సంసారమందలిఆసక్తిని, మాభజ=భజింపకుమా, అధునా=ఇప్పుడు, ప్రసీద=ప్రసన్నముకమ్ము, చిత్తప్రసన్నత లేక తక్కిన పుణ్యశతములచేతను శ్రేయఃప్రాప్తి కలుగదనిభావము.

శా. ఆయాసప్రద మిన్ద్రియార్థగహనం బాత్రోవ వర్జింపుమీ
శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికరచ్ఛేదార్థమై చేరుమీ
ధ్యేయాద్వైతము బొందుమీ స్థిరతచే దీపింపుమీ చిత్తమా
మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీ మాలిన్యముం బీడుమీ. 63

తా. మనసా! మిక్కిలి యలంచునట్టి యీ శబ్దాదివిషయముల సందడినుండి వీడి సకలదుఃఖములను దోడనే పోఁగొట్టఁ జాలుజ్ఞానమార్గమున్గం బ్రవర్తింపుము. గంభీరభావ

ముతో నాత్మస్వరూపానుసంధానము సేయుచు, పెద్దకుఁడువలె నతిచంచలమగు నీవృత్తిని బొత్తిగా విడిచి యనిత్యమైనసంసారమం దాసక్తిని మరలఁ బొందక యిఁక నిదిమొదలుగాఁ బ్రసన్నత నొందుమా.

అవ. నమ్మఁదగినవానినే నమ్ముము; తక్కినవానిని వలదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మోహం మార్జయ తా ముపార్జయ రతిం చన్ద్రార్ధచూడామణౌ
చేతః స్వర్గతరఙ్గిణీతటభువా మాసఙ్గ మఙ్గీకురు।
కో వా వీచిషు బుద్బుదేషుచ తడిల్లేఖాసుచ స్త్రీషుచ
జ్వాలాగ్రేషుచ పన్నగేషుచ సరిద్వేగేషుచ ప్రత్యయః॥ 64

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, మోహం=(పుత్రమిత్రాదులం దాసక్తినిగలిగించు) అజ్ఞానమును, మార్జయ=ఊడ్చివైవుము-విడువుమనుట - వానియందు నమ్మికవలదని భావము, అయితే, చంద్రార్ధచూడామణౌ=అఱచందురుఁడు తలమానికముగాఁగల శివునియందు, తాం=ఆ-పరమసుఖప్రదమని ప్రసిద్ధినొందినట్టి యనుట, రతిం=అనురక్తిని-ప్రీతిని, ఉపార్జయ=సంపాదింపుము. స్వర్గ...భువాం-స్వర్గతరఙ్గిణీ = దేవలోకపునదియగు మందాకిని యొక్క, తట=తీరముతోఁజేరిన, భువాం=ప్రదేశములయొక్క, ఆసఙ్గం=సామీప్యమును, అఙ్గీకురు=కైకొనుము - శివుఁడును గంగాతీరప్రదేశములును శ్రేయస్కరము లగుటచే నా రెంటియందే నమ్మికయుంపుమనుట, ఏలనఁగా, వీచిషు=అలలందును, బుద్బుదేషుచ = నీటిబుగ్గలందును, తడిత్ లేఖాసుచ = మెఱపుఁదీఁగలయందును, స్త్రీషుచ = స్త్రీలయందును ('శ్రీషుచ' అనుచో, సంపదలందును), జ్వాలాగ్రేషు=అగ్నిసెగలకొనలయందును, పన్నగేషుచ = సర్పములందును, సరిత్ వేగేషుచ = నదీవేగములందును, ('సుహృద్వర్గేషుచ' అనుచో, బంధుసమూహములందును), ప్రత్యయః = విశ్వాసము-నమ్మిక, కో వా=ఏది-ఏ నమ్మికయు లేదనుట-గృహదీపమును 'చుమ్బనకరణే శ్మశ్రుదాహః' ముద్దుపెట్టినమీసము కాలు' నను లోకన్యాయమునఁ బ్రత్యక్షముగా దహించు జ్వాలాగ్రములందును, స్పష్టముగాఁ బ్రాణములను హరించు సర్పములందును, నిలుకడలేని నదీప్రవాహములందును ఆపదలందు విడిచిపోవు బంధుజనులందును విశ్వాసము దగదని యర్థము. 'ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞాన విశ్వాసహేతుషు' అని యమరుఁడు. ఇందు ప్రస్తుతములైన స్వబంధుజనాదులకును అప్రస్తుతములైన వీచిప్రభృతులకును ఔపమ్యము గమ్యమగుటచే దీపకాలంకారము.

చ. దురితపుమోహముం దొలఁగఁజేయుము సేయుము భక్తి శూలిపై
వరసురవాహినీతటనివాసముఁ జేకొను మేటినమ్మికల్
తరఁగలయందు బుద్బుదవితానములందు మెఱుంగుఁదీగెలం
దరయఁగఁ గీలలందు ఫణులందు సుహృజ్జనులందు డెందమా. 64

తా. 'మనసా! మోక్షమును మానుము. చంద్రధరునియందుఁ బ్రీతియు గంగాతీర ప్రదేశములందు వాసమును శ్రేయఃప్రదములుగాన వానినే కయికొనుము. స్త్రీలుగాని శ్రీలుగాని, యలలు, నీటిబుగ్గలు, మెఱపుఁదీఁగలు, అగ్నిసెగకొనలు, సర్పములు, నదివేగములు మొదలైనవానివంటివి కాన వానిని నమ్మఁదగదు.

అవ. మఱొకరీతిని సరంబోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చేతశ్చిన్తయ మా రమాం సకృదిమా మస్థాయినీ మాస్థయా
భూపాలభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాఙ్గనామ్ ।
కన్థాకఞ్చుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణివారాణసీ
రథ్యాపఙ్క్తిషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షా మపేక్షామహే॥ 65

టీ. హే చేతః=ఓమనసా, అస్థాయినీం=అస్థిరమైనదియు, ఎట్లనఁగా, భూపాల... పణ్యాఙ్గనాం - భూపాల=రాజులయొక్క, భ్రుకుటీ=బొమముడిపాటనెడి, కుటీ=ఇంటియందు, విహరణ=విహరించుట యనెడి, వ్యాపార=వ్యాపారముగల, పణ్యాఙ్గనామ్=భోగముది యైనదియు-రాజులు ప్రీతితో బొమలు త్రిప్పిన లక్ష్మికల్గుటయు కోపముతో బొమలు ముడిఁచిన నది తొలఁగుటయు సంభవించునుగాన నాబొమ్మలు లక్ష్మికి విహరించు గృహముగాఁ జెప్పఁబడినది. బొమలయందు కేవలముండుటను జెప్పక విహరించుటను జెప్పుటచే బొమలు నిగ్రహానుగ్రహములచే నెట్లుదిరుగునో యట్లే తానును లోనై తిరుగునని యాశయము. అనఁగా కేవలము బొమలందుఁ గాక బొమలత్రిప్పులందే లక్ష్మి కలిమిలేములు కలుగును గాన నాత్రిప్పులంబట్టి నిచట విహరణశబ్దము ప్రయుక్తము. అయిన నది నొక్కటను నిలుకడలేక వ్యభిచరించునది గాన పణ్యాంగనగా రూపితమైనది. ఇట్టిదియు, అగు, ఇమాం=ఈ-ఈకనఁబడుచున్న యనుట, రమాం=సిరిని, ఆస్థయా=ఆదరముతో-పట్టుతో ననుట, సకృత్=ఒకప్పుడును, మాచిన్తయ=చింతింపకుమా-ఆసింపకుమనుట, అయితే జీవించుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు, కన్థాకఞ్చుకితాః సన్తః-కన్థా = బొంతచేత, కఞ్చుకితాః = చొక్కాయిగలవారును - బొంతను గప్పుకొన్నవారై యనుట, (వయం=మేము, అనిశేషము), వారాణసీ రథ్యాపఙ్క్తిషు=కాశియొక్క రాజమార్గముల వరుసలందు, భవనద్వారాణి = యిండ్లవాకిళ్లను, ప్రవిశ్య=చొచ్చి, పాణిపాత్రపతితాం=చేతులనెడి పాత్రలందుఁబడిన,భిక్షాం=బిచ్చమును,అపేక్షామహే=కోరుచున్నాము. 'పాణిపాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రే పతిత మశ్నీయాత్' ఇత్యాదిశ్రుతిచోదితప్రకారమున అనాయాసముగా దొరకుభిక్షాహారమున శరీరయాత్రనడపుచుఁ బుణ్యక్షేత్రముల సుఖముగా వసింతుమని యర్థము.

క. అవనీశభ్రూకుటీకుటీవిహరణకృవ్యాపారపణ్యాంగనక
భువిలో సంపద నించుకం గొనకుమీ భోగార్థమై చిత్తమా

శివమోదావహకాశికానగరసుశ్రీరాజమార్గంబులన్
భవనద్వారములందుఁ జేత నిడుసద్భైక్షుం బపేక్షించెదన్. 65

తా. మనసా! రాజులయనుగ్రహముచేఁ గలుగుచు నిగ్రహముచేఁ బోవుచు వారవనితవలె నొక్కయెడను గుదుటలేక చపలమైయుండులక్ష్మి కాసించి మమ్మలయింపవలదు. మేము బొంతఁగప్పుకొని కాశీక్షేత్రమునకుఁ బోయి యందలి పెనువీథులలో నిల్లిల్లుసొచ్చి చేతులలోఁ బడిన బిచ్చముగొని బ్రతుకుదుము సుమా.

అవ. నీకు సంసారమునందే యెప్పుడు నభినివేశముండునేని యది యీ చెప్పఁబడుపరికరములతోఁ గూడినయెడ నందాసక్తి కలిగియుండుము. ఇట్లుగానిచో ధ్యానమందు నిష్ఠ గలిగియుండుమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అగ్రేగీతం సరసకవయః పార్శ్వయోర్దాక్షిణాత్యాః
పశ్చాల్లీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్ ।
యద్యస్త్యేవం కురు భవరసాస్వాదనే లమ్పటత్వం
నో చేచ్చేతః ప్రవిశ సహసా నిర్వికల్పే సమాధౌ ॥ 66

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అగ్రే=ముంగల, గీతం=గానము-గాయకజనులనుట, పార్శ్వయోః=ఇరుప్రక్కల, దాక్షిణాత్యాః=దక్షిణదేశపువారైన, సరసకవయః = రసికులైనకవులును, పశ్చాత్=వెనుకప్రక్క, చామరగ్రాహిణీనాం=చామరలను వీచు చెలువలయొక్క, లీలా...రణితం-లీలా=వింజామరలను వీచు విలాసముచేతఁగలుగు,వలయ=మణికంకణములయొక్క, రణితం=ఝణత్కారమును, ఇదియెల్ల, ఏవం=ఈప్రకారమున,అస్తి యది=ఉండెనేని, భవరస ఆస్వాదనే=సంసారమునందలి చవులను ఆస్వాదించుటయందు-సంసారసుఖానుభవమునం దనుట, లమ్పటత్వం=లోలుపత్వమును-ఆసక్తిననుట, 'లోలుపో లోలుభోలోలో లాలసో లమ్పటశ్చసః' అనియాదవము,కురు=చేయుము,నోచేత్=కాదేని-అట్లుకలుగదేని, సహసా=తోడనే, నిర్వికల్పే=ధ్యేయరూపమైనవికల్పము లేని-ధ్యానమందు వేఱొదియు స్ఫురింపక తన యాత్మస్వరూపము మాత్రమే స్ఫురించుచుండునది నిర్వికల్పమనుట, అట్టి, సమాధౌ=సమాధియందు - అసంప్రజ్ఞాతసమాధియందనుట, ప్రవిశ=చొరుము - ఆత్మస్వరూపధ్యాననిష్ఠమవు గమ్మనియర్థము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిచంద్రులు చెంతలయందు ముందటన్
సురుచిరగీతమున్ వెనుకశోభితచామరపాణిమానినీ
కరమణికంకణక్వణముఁ గల్గెనయేని భవానుభూతిచేఁ
బరఁగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా. 66

తా. ఓమనసా! మ్రోఁగు వీణాదివాద్యములు వాయించుగాయకులును, నిరుపరిక్క రసికులైనదక్షిణదేశపుకవులును, వెనుకఁ బ్రక్కన వీచుచున్న ముద్దియల మునువుసూప్ర రతనంపుఁగడియముల రవళియు, నను నివియెల్లనుండెనేని యీసంసారసుఖము ననుభవింపుము. లేదేని తోడనే నిర్వికల్పసమాధిం గయికొని యాత్మస్వరూపనిష్ఠమ వగుము.

అవ. విచారింపఁగా సంపత్తికలుగుట పగతురగెలుచుట మొదలైనవానివలనఁగూడ నేమియుఁ బస లేదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాప్తాః శ్రియః సకలకామదుఘా స్తతః కిం
న్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిమ్।
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిమ్॥ 67

టీ. ఓమనసా! తనుభృతాం = శరీరులకు, సకలకామదుఘాః = సమస్తములైనకోరికలను బిదుకునట్టి, శ్రియః = సంపదలు, ప్రాప్తాః=పొందఁబడినవి. తతః = దానివలన-అట్లు వానిని పొందుటవలన, కిం=ఏమి- ప్రయోజనమేమి. విద్విషతాం=శత్రువులయొక్క, శిరసి = తలయందు, పదం=అడుఁగు, న్యస్తం=పెట్టఁబడినది- పరాక్రమాతిశయముచే సర్వశత్రువులు పాదాక్రాంతులుగాఁజేసికొనఁబడిరనుట, తతః కిం=దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి. విభవైః=ధనములచేత, ప్రణయినః = సుహృదులు - చెలికాండ్రు, సంపాదితాః=సంపాదింపఁబడిరి, ('సమ్మానితాః' అనుచో, బహుమానింపఁబడిరనుట), తతః కిమ్=దానివలనఁబ్రయోజనమేమి, తనుభిః=శరీరములచేత,కల్పం=కల్పాంతకాలము, స్థితం=ఉండుటయైనది. ('కల్పస్థితా స్తనుభృతాం తనవః' అనుచో, తనవః=శరీరములు, కల్పస్థితాః=కల్పము ఉండునవియనుట), తతఃకిమ్=దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి. బ్రహ్మానుభవమొకటియే అతిశయింపరాని యానందమై నిత్యమైయుండునది. తక్కినవెల్లఁ దమకంటె నతిశయించినవి గలవియై యవశ్యముగా నశించునవియునై యున్నవి. కాన యవియన్నియు నిష్ప్రయోజనములే యనిభావము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుప్రియలోసంపద వచ్చిన నేమి దానిచేఁ
ప్రకటవిరోధిమస్తకములపైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే
నికటధనంబుచే హితులనేర్పఁగ నేలిన నేమి దానిచే
వికృతము గాక ప్రాణికి భువిం దను వుండిన నేమి దానిచేన్. 67

తా. ఓమనసా! దేహధారులకుఁ గోరికలనెల్ల నొడఁగూర్చుసంపదలు గలిగినను, శత్రువులు పాదాక్రాంతులైనను, ధనములొసంగి సుహృదులను బెక్కండ్ర సంపాదించినను, దేహములు కల్పాంతమువఱకుండినను నివియన్నియు నిరతిశయ నిత్యశ్రేయస్సాధనములు కావు గాన వీనివలనఁ బ్రయోజనమేమియు లేదు.

అవ. శ్రేయస్సాధనములుగాఁ జెప్పఁబడినవినిన్నెల్ల వలదన్నయెడల మఱేది శ్రేయఃసాధన మని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భర్తిర్భవే మరణజన్మభయం హృదిస్థం
స్నేహో న బన్ధుషు న మన్మథజా వికారాః ।
సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాన్తా
వైరాగ్య మస్తి కిమితః పర మర్థనీయమ్ ॥ 68

టీ. ఓమనసా! భవే = శివునియందు, భక్తిః=భక్తి, చేయఁదగినదని శేషము. మరణజన్మభయం = పుట్టుక చావులవలని భయమును, హృదిస్థం=మనసునందు నెలకొన్నదిగా - మఱవరానిదిగాననుట, చేయఁదగునని శేషము. ఇట్లు నిరతిశయశ్రేయస్సునకు సాధనములైన కర్తవ్యములను రెంటిని జెప్పి దానిని సాధింపనివి గాన అకర్తవ్యములైన మఱిరెంటిని జెప్పుచున్నాఁడు. బన్ధుషు=పుత్రమిత్రకళత్రాదిరూపులగు బందుగులయందు, స్నేహః=అనురక్తి,న=(చేయఁదగినది) కాదు. మన్మథజాః=మన్మథునిచేఁ బుట్టినట్టి-మరుఁడు పుట్టించునట్టి, వికారాః=(స్త్రీలంపటత్వము మొదలైన) వికారములు, న=(చేయఁదగినవి) కావు. ఇఁక ముఖ్యకర్తవ్యమైనదానిని జెప్పుచున్నాఁడు. విజనాః=జనులులేనిదియు, కావుననే, సంసర్గదోషరహితాః - సంసర్గ=సంగమువలని, దోష=కామక్రోధాది దోషములచే, రహితాః=విడివడినవియు-'సఙ్గాత్సఞ్జాయతే కామః' ఇత్యాదివచనములప్రకారమున సంగముచేఁబుట్టు కామక్రోధాదిదోషములులేనిదియనుట, అగు, వనాన్తాః=వనమధ్యప్రదేశములు,సేవింపఁదగినవని శేషము. ఇట్లెల్లఁ జేయుటచే నేమికలుగుననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వైరాగ్యమ్=విరక్తి, అస్తి=ఉన్నది-కలుగుననుట,ఇతః=దీనికంటె-ఈవైరాగ్యమునకంటె, పరం=వేఱైనది, కిం=ఏది, అర్థనీయమ్=కోరఁదగినది. వైరాగ్యమునకంటెఁ గోరఁదగినదివేఱొద్దియులేదనుట-వైరాగ్యమే పరమశ్రేయస్సాధనమనిభావము.

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున కంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బాంధవసమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్మరశరనిగ్రహంబు మునిమాన్యవివిక్తవనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ భాగ్యమహోన్నతి వేఱ యున్నదే. 68

తా. ఓమనసా! శివునియందుభక్తియు, జననమరణములవలన మనంబునందు భయమును, బుత్రకళత్రాదులందు రక్తిలేమియు, మన్మథప్రేరితములైన వికారముల నొందకుండుటయు, నిర్జనములై సంగదోషములు గలిగింపని వనప్రదేశములును గయికొనవలయును. ఏలన, వానివలన వైరాగ్యముసిద్ధించును. ఇదియే పరమశ్రేయస్సాధనమగుటచే దీనికంటెఁ గోరఁదగినది మఱేదియులేదు.

అవ. బ్రహ్మవిచారతత్పరమ వగునీకు లోకాధిపత్యములు మొదలైనవి యెల్లను దుచ్ఛములుగానే తోఁచుచున్న వని యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తస్మా దనన్త మజరం పరమం వికాసి
తద్బ్రహ్మ చిన్తయ కి మేభి రసద్వికల్పైః।
యస్యానుషఙ్గిణ ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణ లోకమతా భవన్తి ॥ 69

టీ. తస్మాత్ = దానిచేత-వైరాగ్యమే యభ్యర్థనీయమగు కారణముచేత, ఓమనసా, అనన్తం=అంతములేనిదియు-ఆది లేనిదిగాన అంతమును లేనిదనుట, కావుననే, అజరం=ముదిమిలేనిదియు-క్షీణతలేనిదనుట-ఏదిపుట్టునో యదియే క్షీణించును-బ్రహ్మము పుట్టుకలేనిది గాన క్షీణతయును లేనిదనుట, కావుననే, పరమం=సర్వోత్కృష్టమైనదియు, వికాసి=ప్రకాశరూపమైనదియు-లేక, సర్వవ్యాపియైనదియు,అగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, చిన్తయ=చింతింపుము-అజ్ఞానమువలన నీకుఁ బరోక్షమైనట్లుండియు దానినే చింతింపుమనుట, ఏభిః=ఈ-ఈచేయఁబడుచున్న, అసత్ వికల్పైః-అసత్=మంచివికాని, వికల్పైః=విచారములచేత, లేక, ఏభిః = ఈ-అనఁగా ప్రత్యక్షముగా ననుభవింపఁబడుచున్నవియయ్యును, అసత్ వికల్పైః = మిథ్యాభూతములే యైనభావములచేత, కిం = (ప్రయోజనము) ఏమి-వికల్పములవలన సాధింపఁదగునదేమియు లేదనుట, యస్య=దేనియొక్క - ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషఙ్గిణః=సంబంధించినవానికి - నీకు అని శేషము, ఇమే=ఈ-కోరఁబడుచున్న, భువనా...దయః-భువన ఆధిపత్య = లోకాధిపత్యము, భోగ=సుఖానుభవములు, ఆదయః = మొదలైనవి-లేక, యస్య = ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషఙ్గిణః = అనుసరించునవియైన, ఈభువనాధిపత్యభోగాదులనియు నన్వయము-బ్రహ్మమును ఈభువనాధిపత్యాదు లనువర్తించునవేకాని మఱి వేఱుకాదని యర్థాంతరము, కృపణలోకమతాః-కృపణ=దీనులయొక్క- బ్రహ్మవిచారహీనులయొక్క, లోక=సమూహమునకు, మతాః=ఇష్టములైనవి - యోగ్యములైనవనుట, భవన్తి = అగునో-తోఁచునోయనుట-ఆబ్రహ్మమును జింతింపుమని పూర్వముతో నన్వయము. కృపణుండనఁగా 'యోవా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మల్లోకాత్ప్రైతిసకృపణః' బృహదారణ్యశ్రుతి; 'కార్పణ్యదోషోపహతః' గీత; అనునట్లు బ్రహ్మవిచారదూరు లగుదీనులు, 'అనుషఙ్గిణః' అనుటకు అనువర్తించునవి-అనఁగా బ్రహ్మమునకు లోనైనవి, యనునర్థమున ఒకానొకమందుఁడు అజ్ఞానమువలన రాజునువిడిచి రాజపరతంత్రుఁడగు నొకసేవకుని రాజుగాఁదలఁచి వానిని బ్రసన్నునిగా వింపఁ దివురునట్లు బ్రహ్మమున్విడిచి వానికిలోనైనభువనాధిపత్యాదులకై తివురుట యగుననిభావము.

తే. కావున ననంత మజర మక్షర మజంబు
బ్రహ్మము భజింపు మతివికల్పములు వలదు
బ్రహ్మసదిగికి భువనాధిపత్యభోగ
పదవియును నీకుఁ దుచ్ఛమై పరఁగుఁ జువ్వె. 69

తా. కాఁబట్టి, ఓమనసా! యనంతమై, నాశరహితమై సర్వోత్కృష్టమై, సకలవ్యాపియై యొప్పుబ్రహ్మమును జింతింపుము. మంచివి కానియీ పెఱచింతలేల. ఆబ్రహ్మమునకుఁ బరతంత్రుఁడైనవానికి లోకాధిపత్యము మొదలైన యివియన్నియుఁ గృపణులకు యోగ్యము లైనవిగాఁ దోఁచునే కాని తనకుఁ దగినవిగాఁ దోఁపదు.

అవ. ఈయర్థమునే మఱొకరీతి నుపదేశించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాతాల-మావిశసి యాసి నభో విలఙ్ఘ్య
దిఙ్మణ్డలం భ్రమసి మానస చాపలేన।
భ్రాన్త్యాపి జాతు విమలం కథ మాత్మనీనం
తద్బ్రహ్మ న స్మరసి నిర్వృతి మేషి యేన॥ 70

టీ. హేమానస=ఓమనసా, చాపలేన = ఆయావిషయములందలి యాసవలని చాపల్యముచేత, పాతాళం=పాతాళమును-మిక్కిలియుఁ గ్రిందైన ప్రదేశమునైనననుట, ఆవిశసి=చొచ్చుచున్నావు, నభః=ఆకసమును, విలఙ్ఘ్య=దాఁటి - మిక్కిలి పొడవైనప్రదేశమునైనను గడచియనుట, యాసి=పోవుచున్నావు, దిక్ మండలం=దిక్కులగుంపును, భ్రమసి=తిరుగుచున్నావు-మిక్కిలియు దూరదేశమైనను బరుగిడుచున్నావనుట, భ్రాన్త్యా అపి=భ్రమచేతనైనను-వివేకముచేతఁ గాకపోయినను అనుట, జాతు=ఒకానొకప్పుడు, విమలం=నిర్మలమైనదియు, ఆత్మనీనం=ఆత్మకుహితమైనదియు-నీ కుపకారకమైనదియనుట, ('ఆత్మనీనమ్' అనుచో ఆత్మయం దంతర్భూతమైయుండునదియనుట), అగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, కథం=ఎట్లు, నస్మరసి=స్మరింపకున్నావు - ధ్యానింపవనుట, యేన=దేనిచేత-ఏస్మరణముచేత, నిర్వృతిం=ఊఱటను-మోక్షమనెడి నిరతిశయమైన యానందమును, ఏషి=పొందుదువో - ఎల్లెని స్మరించినంతనే యానందప్రదమైనది గాన నట్టిబ్రహ్మమును అవశ్యము స్మరింపవలయు ననియర్థము.

చ. బలిసదనంబుఁ జొచ్చెదవు ప్రాఁకెద వభ్రపదంబు దాఁటి ది
గ్వలయము సంక్రమించెదవు వారక చిత్తమ చాపలంబునం
దలఁప వొకప్పుడున్ మఱచికతప్పియు లోన వెలుంగు బ్రహ్మము
న్దలఁచెదవేని పొందెదవు నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్. 70

తా. ఓమనసా ! పాతాళమును జొచ్చెదవు. ఆకాశమును గడచియుంబోయె నలుదిక్కులకడలకును దిరిగెదవు. నీ విట్టి గమనశక్తిగలదానవయ్యు వివేకముచేఁ గాక భ్రమచేతనైన నొకానొకప్పుడేని మలరహితమై యాత్మోపకారకమై యున్నయా మును స్మరింపవేమి ? బ్రహ్మస్మరణమువలన నిరతిశయమైన యాత్మతృప్తినొందుదువు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున మనస్సంబోధననియమన మన్నది సప్తమదశకః

భర్తృహరిసుభాషితము- నిత్యానిత్యవస్తువిచారము.

అవ. వేదాధ్యయనము, స్మృతిపర్యాలోచనము, శాస్త్రపఠనము పురాణశ్రవణము మొదలైనవానివలన నేలాభమును గలుగదు. విచారింపఁగా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాదులచే ఆత్మస్వరూపము ననుభవించుటయే లాభమని తలఁచి జనులంజూచి బోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కిం వేదైః స్మృతిభిః పురాణపఠనైః శాస్త్రైర్మహావిస్తరైః
స్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః ।
ముక్త్వైకం భవదుఃఖభారరచనావిధ్వంసకాలానలం
స్వాత్మానన్దపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః ॥

టీ. వేదైః=ఋగ్యజుస్సామాది చతుర్వేదములచేత, కిం=ఏమి- ప్రయోజనమేమి యనుట- ఏమియు లేదనిభావము, స్మృతిభిః=మనుస్మృతి మొదలైనపదునెనిమిది స్మృతులచేత, కిం=ప్రయోజనమేమి - ఏమియు లేదనుట, పురాణపఠనైః=బ్రహ్మాండాదులైన పదునెనిమిదిపురాణములను ఉపపురాణములను బఠించుటలచేతను, కిం=ఏమి-ఏమియు లేదనుట, మహావిస్తరైః=మిక్కిలివిపులములైన, శాస్త్రైః=తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేత-లేక, న్యాయమీమాంసాదిశాస్త్రములచేత, కిం=ఏమి-ఏమియులేదనుట, స్వర్గ... లదైః- స్వర్గ=స్వర్గమనెడి, గ్రామకుటీ=పల్లెటూరియింటియందు-వేదాంతులకు స్వర్గమనదుగల జుగుప్సచే దాని నొకపల్లెటూరియిల్లుగా నిట చెప్పిరని తెలియునది, నివాస=వసించుట యనెడి, ఫల=ఫలమును, దైః=ఇచ్చునట్టివగు, కర్మక్రియావిభ్రమైః- కర్మ=స్నానసంధ్యావందనాగ్నిహోత్రాదికర్మములయొక్క, క్రియా=వ్యాపారములయొక్క, లేక, అనుష్ఠానముయొక్క, విభ్రమైః=విలాసములచేత, కిం=ఏమి- ఏమియు లేదనుట, భవ...లానలం-భవ=సంసారమువలని, దుఃఖభార=దుఃఖాతిశయములయొక్క, రచనా=ఏర్పఱుచుటయొక్క- ఒనఁగూర్చుటయొక్క - పురాకృతకర్మముచే పయింబయి నేర్పరుపఁబడునట్టి

దుఃఖపరంపరలయొక్క యనుట, విధ్వంస=తూటాడుటయందు, కాల్య అతలం=ప్రళయాగ్నియైనదగు, స్వాత్మా...కలనం - స్వ=తనయొక్క, ఆత్మ ఆనంద=ఆత్మ సుఖానుభవముయొక్క, పద=స్థానమునందు, ప్రవేశ=చొచ్చుటయొక్క, కలనం=సంపాదనము- ఆత్మస్వరూపానుభవమును గడించుట, ఏకం=ఒక్కటిని, ముక్త్వా=విడిచి, శేషాః=తక్కినవి, వణిజ్ వృత్తయః=వర్తక వ్యాపారములైనవి-వార్తకవృత్తులతో సాటియైన వనుట, వర్తకు లొకసరకు నిచ్చి మఱొకటిఁ గొనునట్లు మనుజులు వేదాధ్యయనాదుల నాచరించి స్వర్గాదులను గొనుచున్నారు గాన నిది వట్టిబేరములే యగును. కాన వీనివలనఁ బ్రయోజనమేమియు లేదని భావము. ఆత్మజ్ఞానముతప్ప వేదాధ్యయనాదులవలనఁ బనలేదు; వేదాంతవాక్యములన్నియు పరబ్రహ్మమునందే పర్యవసించుటవలన వానిని విడిచి యాబ్రహ్మజ్ఞానమే సంపాదింపవలయు ననియాశయము.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే
నేమిఫలంబు లౌక్యజనవృత్తికి నీఁ దగు నిర్జరాలయ
గ్రామకుటీనివాసఫలకర్మముచే ఫలమేమి జన్మదుః
ఖామయభేషజాత్మయమహాసుఖమొక్కటి దక్క నన్నిటన్. 71

తా. వేదములచేఁగాని, స్మృతులచేఁగాని, పురాణములఁజదువుటచేఁగాని, మిక్కిలి విరివిగలశాస్త్రములచేఁగాని, స్వర్గమనెడి యొకపల్లెటూరియింటఁ గాపురముగుదుర్చు స్నానాదికర్మానుష్ఠానములందుఁ ద్రిమ్మరుటలచేతఁగాని నేమియుఁ బ్రయోజనముగలుగదు. పూర్వకర్మములచే పయింబయి నొడఁగూర్పఁబడుచుండు సంసారదుఃఖసమూహములఁ గాలాగ్నివలెఁ దూలించునదైన యాత్మస్వరూపానందానుభవమును గడించుటయొక్కటి దక్కఁ దక్కినవన్నియు రిత్తబేరపువ్యాపారములతో సాటియే యగును.

అవ. బ్రహ్మముతప్పఁ దక్కినవెల్ల ననిత్యములగుట విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా మేరుః శ్రీమా న్నిపతతి యుగాన్తాగ్నివలితః
సముద్రాః శుష్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః।
ధరా గచ్ఛ త్యన్తం ధరణిధరపాదై రపి ధృతా
శరీరే కా వార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే॥ 72

టీ. యదా=ఎప్పుడు, శ్రీమాన్=(మణిసువర్ణాది సకలవస్తు) సమృద్ధిగల, మేరుః=మేరుపర్వతము, యుగా...లితః సన్-యుగాంతాగ్ని=ప్రళయకాలపు వహ్నిచేత, వలితః సన్=చుట్టుకొనఁబడినదగుచు, నిపతతి=పడుచున్నదో, యదా=ఎప్పుడు, ప్రచుర...లయాః- ప్రచుర=మిక్కిలియైన, మకర=పెద్దచేఁపలకును, గ్రాహ=మొసళులకును, నిల

యాః=వాసస్థానములైన్న, సముద్రాః=సముద్రములు, శుష్యన్తి=ఎండిపోవుచున్నవో, యదా=ఎప్పుడు, ధరణిధరపాదైః=(కుల)పర్వతములనెడి కాళ్ల చేత, ధృతా=ధరింపఁబడినదైన, ధరాఅపి=భూమియును, అన్తం=నాశమును, గచ్ఛతి=పొందునో – ఇచటను ప్రళయాగ్ని చేతనే,యని తెలియునది, (తదా=అప్పుడు), కరి...చపలే – కరికలభ=ఏనుఁగుగున్న యొక్క–, కర్ణాగ్ర=చెవికొనవలె, చపలే=చంచలమైన, శరీరే=శరీరవిషయమున, కా వార్తా=ఏమికథ – చెప్పవలసినదేమున్నది, ఏమియులేదనిభావము. ఎంతయుఁగొలదిపెట్టకానివై యత్యంతస్థిరములైన మేరువు మొదలైనవియే నశించుచుండఁగా నిఁక మిక్కిలియుఁ గొలఁదికిలోనై క్షణభంగురమైనశరీరము నశించునని చెప్పవలసిన దేమున్నదని యాశయము. 'గజా యత్ర న గణ్యన్తే మశకానాం తు కా కథా' అనున్యాయమిట అనుసంధేయము. అన్నియు నశ్వరములే; శరీరమన్నింటికంటె నశ్వరమనిభావము.

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృశానుకీలలన్
వరమకరాకరంబు లగువారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపఁబడిన ధారుణి పోఁడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్చపలకాయమునం దిఁక వార్తలేటికిన్. 72

తా. సర్వసమృద్ధి గల మేరుపర్వతము ప్రళయాగ్ని నిగ్రాఁగి నీఱగుచున్నది. పెనుఁజేఁపలకును మొసళ్లకును బట్టయినసముద్రములును దానిచే నెండిపోవుచున్నవి. కులపర్వతము లనియెడి కాళ్లపయి నెలకొన్న భూమియు దానిచేతనే నాశముఁబొందుచున్నది. ఇటువంటివే యిట్టియవస్థనుబొందఁగా నిఁక యేనుఁగుగున్న చెవికొనవలె నతిచంచల మైనశరీరము నశించునదని చెప్పనేల.

అవ. శరీరులకు ముదిమిచేఁ గలుగుదురవస్థను రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గాత్రం సఙ్కుచితం గతి ర్విగళితా భ్రష్టా చ దన్తావలి–
ర్దృష్టి ర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రంచ లాలాయతే।
వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే
హా కష్టం పురుషస్య జీర్ణవయసః పుత్రోఽ ప్యమిత్రాయతే॥ 73

టీ. గాత్రం=దేహము, సఙ్కుచితం=ముడిఁగినది–అయ్యెనని శేషము. ఇట్లె మీఁద నెల్ల నెఱుంగునది, గతిః=నడక, గళితా=జాఱినది – పటుత్వముతప్పినదనుట. దన్తావళిః=పండ్లవరుస, భ్రష్టా=ఊడినది. దృష్టిః=చూపు; నశ్యతి=నశించుచున్నది–విషయముల గ్రహించుటకుఁ జాలకున్నవి. బధిరతా=చెవుడు, వర్ధతే=పెరుగుచున్నది,వక్త్రం=నోరు, లాలాయతే=జొల్లుచేనిండియుండును– జొల్లుకార్చుచున్నదనుట. బాన్ధవజనః=బం

ధువర్గము, వాక్యం=(తానుజెప్పిన)మాటను,న ఆద్రియతే=ఆదరింపదు. వేయేల, భార్యా=పెండ్లమును, నశుశ్రూషతే=కొలువదు. కాఁబట్టి, జీర్ణవయసః=జీర్ణించినవయస్సుగల-ముదిసిన,పురుషస్య=పురుషునికి, పుత్రోఽపి=కొడుకుఁగూడ, అమిత్రాయతే=శత్రువువలెనాచరించుచున్నాఁడు. హా, కష్టం=అయ్యో ఏమికష్టము.

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగతికెదప్పును దంతము లూడుఁ జీఁకటుల్
గనుఁగవ వర్తిలుం జెవుడుక్రమ్మును జొంగలు గారు మోమునన్
జనములు మాట చేకొనరు కె సన్నిధిఁ జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం
గొనకొని శత్రునట్లు తిరుగుం గడుఁగష్టము వృద్ధదేహికిన్. 73

తా. ముదిమియందు దేహము ముడుఁగుకొనుచున్నది. నడక తొట్రిలుచున్నది. పండ్లు రాలిపోవుచున్నది. చూపు మందగిలుచున్నది. చెవుడు మీఱుచున్నది. నోరు జొల్లు దొరఁగుచున్నది. బంధువులు చెప్పినమాట నాలింపరు. పెండ్లము గొలువుసేయదు. కన్నకొడుకును బగవాఁడగును. ముదిసినవానికష్ట మకటా! ఏమనవచ్చును.

శ్లో॥ వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం
స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్।
ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి
చాణ్డాలకూప మివ దూరతరం తరుణ్యః॥ 74

టీ. తరుణ్యః=జవరాండ్రు, శిరోరుహాణాం=కురులయొక్క, సితం=తెల్లని, వర్ణం=వన్నెయను, శిరసి=తలయందు, వీక్ష్య=చూచి, తదా=అప్పుడు - అట్లు చూచినతోడనే యనుట, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేతియవమానమునకు, స్థానం=పట్టు అయినవాఁడును, ఆరో...శకలం-ఆరోపిత=ఎక్కింపఁబడిన-బిగిగాఁ బెనఁచుకొనియుండు నదిగాక యూరక యుం దదుకులవలె నున్నయనుట, అస్థిశకలం=ఎమ్ము తునుకలుగలవాఁడును-ముదిమిచే నెమ్ములబిగి సడలినవాఁడు ననుట, అగు, పుమాంసం=పురుషుని, ఆరోపితాస్థిశకలం=వ్రేలఁగట్టఁబడిన యెమ్ముతునుకగల-ఇదిపురుషునికిని చండాలకూపమునకును సామాన్యమగు విశేషణము, చాణ్డాలకూపమివ=చండాలుర నూతివలె - చండాలజాతులనూతిపయి నెమ్ము వ్రేలఁబడియుండుప్రతీతి యిట ననుసంధేయము, పరిహృత్య=పరిత్యజించి, దూరతరం=మిక్కిలిదవ్వుగా, యాన్తి=పోవుదురు. ('వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య...పరిభవస్య యదేవపుంసామ్' అనుచో, యదేవ=ఏదియే, పుంసాం=పురుషులయొక్క, జరాపరిభవస్య = ముదిమిచేనైన యవమానమునకు, స్థానం=స్థానమగునో, శిరసి=శిరస్సునందు, శిరోరుహాణాం= కురులయొక్క-సితం వర్ణం=ఆతెల్లనివన్నె,యనియర్థము. కురులతెల్లఁదనమె-యనఁగానరలే,జరాపరిభవస్థానమని యాశయము).

ఆ. కురుల తెలుపు చూచి కోలాగాఁడు వీఁడని
మసలివాని విడిచి ముదితలెల్ల
దూరముగఁ దొలంగుచుందురు సాస్థిశకల మా
మాలనూతి విడిచి మలఁగు భంగి. 74

తా. జవరాం డ్రెవరేని పురుషులతలయందలినరలతెలుపుం జూచిరేని ముదిమిచే వికారపడి యందదుకులైయున్న యెమ్ములు గలవారిం జూచినతోడనే యెమ్ము ద్రేలంగట్టఁబడిన చండాలజాతినూతింబోలె విడిచి కడుదవ్వుగాఁ దొలఁగుదురు.

అవ. కాఁబట్టి దురవస్థయాక్రమించుకొనక మును పే శ్రేయస్సును సంపాదించుటకు యత్నముసేయవలయుఁ గాని మఱొకప్పుడు గాదనుచు దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యావత్స్వస్థ మిదం కళేబరగృహం యావచ్చ దూరే జరా
యావ చ్చేన్ద్రియశక్తి రప్రతిహతా యావత్క్షయో నాయుషః ।
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహా-
న్ప్రోద్దీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః॥ 75

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, ఇదం=ఈ, కళేబరగృహం=కళేబరమనెడియిల్లు, స్వస్థం=పీడలేక లెస్సగానుండునో,('శరీర మరుజం' అనుచో, శరీరం=దేహము, అరుజం=రోగములేనిదై, స్వస్థం=నెమ్మదిగానుండునో యనుట), యావచ్చ=ఎంతవఱకు,జరా=ముదిమి, దూరే=దూరమునందు – ఉండునోయనిశేషము– ముదిమి యెంతవఱకు నలముకొనదో యనుట, యావచ్చ=ఎంతవఱకు, ఇన్ద్రియశక్తిః = ఇంద్రియములపటిమ, అప్రతిహతా=ఖండితము కానిది అగునో, యావత్=ఎంతవఱకు, ఆయుషః=ఆయువునకు,క్షయః=తఱుఁగుట-నాశము, న=లేదో, తావదేవ=అంతవఱకే – అంతకులోనుగానే యనుట,విదుషా=తెలిసినవానిచేత – ఎఱుకగలవానిచే, ఆత్మశ్రేయసి=తనశ్రేయస్సునందు – మోక్షప్రాప్తి విషయమునం దనుట, మహాన్=గొప్పదియైన – పూజనీయమైన, యత్నః=ప్రయత్నము–జ్ఞానవైరాగ్యతపంబుల సంపాదించుపూనిక,కార్యః=చేయఁదగినది. అయిన నిప్పుడే యట్టిప్రయత్నము చేయవలయుననను నియమమేల.అవసానమం దట్టిప్రయత్నమును జేసికొనరాదో యనఁగా దానిని దృష్టాంతముచూపి నిషేధించుచున్నాఁడు. భవనే=యిల్లు, ప్రోద్దీప్తే సతి=అగ్నిచేఁగాలుచుండఁగా, కూపఖననంప్రతి=బావిత్రవ్వుటనుగూర్చి, ఉద్యమః=యత్నము, కీదృశః=ఎట్టిది–అవకాశము వలయునంత లేమిచే నది యయుక్తమనుట.(ఇల్లు గాలునప్పుడు నీటికై నూయి ద్రవ్వనట్లె యవసానకాలమందు శ్రేయఃప్రాప్తికై పూనుట

యుక్తముకానేర దనియర్థము. కావున బుద్ధిమంతుఁడైనవాఁడు స్వస్థుఁడైయుండునపుడె శ్రేయఃప్రాప్తికి వలయుసాధనములు సంపాదించుకొనవలయు ననిభావము.

చ. ధృతిఁ గొని రోగముల్ జరయుఁ దేహము నొంపకముందె యింద్రియ
ప్రతిహతి లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పం
డితజనుఁ డాచరింపఁ దగు శ్రేయసిఁ బ్రయత్నము ముక్తికిన్ మహో
ద్ధతశిఖి నిల్లు గాలుతఱిఁ దాలిమి నూతులు ద్రవ్వ నొప్పునే. 75

తా. ఈదేహము తెవులులేక యెంతవఱకు దిటవుగానుండునో, యెంతవఱక ముదిమి రాక దవ్వనసేయుండునో, యెందాఁక నింద్రియములపటుత్వము నూటిదప్పకుండునో, యెంతకాల మాయువు క్షయింపకుండునో యంతకులోపలనే యెఱుకగలవాఁడు తనశ్రేయస్సుకొఱకు మంచియత్నముసేయఁ గడంగవలయు. అట్లు మున్నట్లగాక కడపట నా ప్రయత్నము సేయఁజూచుటయెల్ల నిల్లుకాలుచుండఁగా నీటికై నూయి త్రవ్వుటతో సాటియగును.

అవ. తపస్సు మొదలైనవానిని బెక్కింటిని జేయఁ దగునా దగదా యని వితర్కించి పిదప నొకకొందఱినిశ్చయముచొప్పునఁ దపమే సంపాదింపఁదగిన దని రెండుశ్లోకములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తపస్యన్తః సన్తః కిమధినివసామః సురనదీం
గుణోదారాన్దారా నుత పరిచరామః సవినయమ్।
పిబామః శాస్త్రౌఘానుత వివిధకావ్యామృతరసా-
న్నవిద్మః కిం కుర్మః కతిపయనిమేషాయుషి జనే॥ 76

టీ. తపస్యన్తః సన్తః=తపస్సుచేయువారమగుచు, సురనదీం=మందాకినిని-మందాకినియందనుట, అధినివసామః కిం=వసింతుమా-కేవలవిరక్తిచేతననుట; ఉత=లేక, సవినయం యథాతథా=అడఁకువగా-ఆనుకూల్యముతోఁ గూడినట్టుగా ననుట, గుణ ఉదారాన్=(సౌభాగ్యసౌశీల్యాది) గుణములచే రమణీయులైన, దారాన్=భార్యలను, పరిచరామః కిం=అనుసరింతుమా - సాంసారిక ధర్మముచే ననుట; శాస్త్ర ఓఘాన్=శాస్త్రికలాపములను, పిబామః కిం = త్రాగుదుమా - తద్రస మాస్వాదింతుమా- కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానములకొఱకనుట; ఉత=లేక, వివిధ...రసాన్ - వివిధ=పలువిధములైన, కావ్య=కావ్యములనెడి-లేక, కావ్యములందుఁగల, అమృతరసాన్=సుధాద్రవములను, పిబామః కిం=త్రాగుదుమా - సకలకళాకౌశలముకొఱకనుట; జనే=జనుఁడు-జనసముదాయ మనుట, కతి... యుషిసతి - కతిపయ=కొన్ని, నిమేష=నిమిషములు కొలఁదియేయైన, ఆయుషి సతి=ఆయువుగలవాఁ డగుచుండఁగా, ఇట జనశబ్దము జాత్యేకవచనమగుసేని, జనులమగు మేము

కొన్ని నిముసములపాటి యాయువుగలవారమగుచుండఁగా ననియర్థము, కిం=దేనిని-మును చెప్పఁబడిన తపశ్చరణాదులలోదేనిని, కుర్మః=చేయుదుము-కొన్ని నిముసముల బ్రతుకులో దేనినిజేయుటకు నవకాశము లేమిచేననుట, న విద్మః=ఎఱుఁగము - నిశ్చయింప శక్యము కానందున నేమిచేయుటకును దెలియకున్న దనియర్థము.

మ. తపముల్ సేయుచు దేవతాతటినిచెంతన్ నిల్తుమో కాక దా
రపరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం
బుపభోగింతుమొ యేమిసేతుము హితంబూహింపఁగా లేమని
త్యపులోకంబున మానవుల్ మితనిమేషాయుష్కులై యుండఁగన్.

తా. ఆయువో కొన్నినిముసములపాటి దైయున్నది. ఇంతకొలఁదిలో, విరక్తి నొంది తపముసల్పుచు గంగాతీరమునవసింతుమా; లేక సాంసారికులమై యానుకూల్యముతో గుణవతులగు రమణులనుగొలుతుమా; లేక కీర్తివిజ్ఞానములకొఱకు శాస్త్రములను గఱతుమా; కళాకౌశలముకొఱకుఁ గావ్యముల యమృతరసముఁ గ్రోలుదుమా; దేనికిని నవకాశము లేమిచే నేదియుఁ జేయుటకు మాకుఁ దోఁచకున్నది.

అవ. అవ్వల నేమిసేయవచ్చునని యాశంకించి పిదప నిశ్చయించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దురారాధ్యా శ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షితిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛా మహతి చ పదే బద్ధమనసః ।
జరా దేహం మృత్యు ర్హరతి దయితం జీవిత మిదం
సఖే నాన్య చ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః ॥ 77

టీ. తురగచలచిత్తాః = గుఱ్ఱమువలె చంచలములైన మనస్సులుగలవారగు - అస్థిరహృదయులైన, అమీ=ఈకానంబడు, క్షితిభుజః=రాజులు, దురారాధ్యాః=ఆరాధించుటకు(అనఁగా ప్రసన్నులఁగావించుటకు) శక్యముకానివారు,వయంతు=మనమో,స్థూలఇచ్ఛాః=మిక్కుటమైనయాశగలవారము.మహతిపదేచ=గొప్పస్థానమునందును('సుమహతిఫలే'=మిక్కిలియుగొప్పఫలమునందు), బద్ధమనసః=నెలకొల్పఁబడిన మనసుగలవారము. మాకు పేరాసమాత్రమేకాని యారాజు లిచ్చువారుగారని భావము. జరా=ముదిమి, దేహం=శరీరమును, హరతి=క్షీణింపఁజేయుచున్నది, మృత్యుః=అంతకుఁడు, దయితం=ప్రియమైన, జీవితం=ఉసురును-ఈప్రాణములను, హరతి=కొనిపోవుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, హేసఖే=ఓ చెలికాఁడా, జగతి=ఈలోకమునందు, విదుషః=తత్త్వజ్ఞునకు, తపసః=తపస్సుకంటె, అన్యత్ర=ఒండుచోటు - వేఱొకటి యనుట, అన్యత్=అసాధారణమైన - ఉత్తమమైన,

శ్రేయః=మోక్షసాధనము-మంగళము, న=లేదు. కాఁబట్టి సర్వవిధములఁ దపస్సునే సంపాదింప వలయునని భావము.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగు వారు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్
రాజసవృత్తి మానరు దురాశయు నెక్కుడు మాకు సౌమ్యమై
దేజ మడంచు వృద్ధదశ దీకొని ప్రాణము నొంచుఁ గాలుఁ డ
వ్యాజతపంబు కన్న భువి నాత్మహితం బగుకృత్య మున్నదే. 77

తా. గుఱ్ఱమువలె నిలుకడ లేనిమనసులు గలయీరాజులను బ్రసన్నులుగాఁ జేయుట యెంతయుఁ గష్టము. మనకో యాశ యతిమాత్రమగుటయేకాక గొప్ప పదవులే కావలయునని బుద్ధి యుఱ్ఱులూగుచుండును. ముదిమియో దేహమును జీర్ణింపఁజేయుచున్నది. మృత్యు వత్యంతప్రియమైన యీప్రాణములను దీసికొనుచున్నది. కావున, చెలికాఁడా! ఎఱుకగలవానికి నీజగంబునందు తపంబునకంటె మించిన శ్రేయస్సు మఱొకటిలేదు.

అవ. తపస్సు శ్రేయముకలిగించునదేని దాని నాచరించుటకుఁ దగినచో టెయ్యది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మానే మ్లాయిని ఖణ్డితే చ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేఽర్థిని
క్షీణే బన్ధుజనే గతే పరిజనే నష్టే శనైర్యౌవనే।
యుక్తం కేవల మేత దేవ సుధియాం యజ్జహ్నుకన్యాపయః
పూతగ్రావగిరీన్ద్రకన్దరదరీకుఞ్జే నివాసః క్వచిత్ ॥ 78

టీ. మానే=(జాతికులాదులవలని) అభిమానము, మ్లాయినిసతి=తీసిపోవునదగుచుండఁగా, వసుని=ధనము, ఖణ్డితేసతి=నశించినదగుచుండఁగా, కాఁబట్టియే, అర్థిని=యాచకుఁడు, వ్యర్థం=(తనమనోరథ మొనఁగూడమివలన) నిరర్థకముగా, ప్రయాతేసతి=పోయినవాఁ డగుచుండఁగా, బన్ధుజనే=పుత్రమిత్రాది బంధువర్గము, క్షీణేసతి= (అన్నాదులు లేమిచే) క్షీణించుచుండఁగా, పరిజనే=భృత్యసమూహము, గతేసతి=(బత్తెములందకపోవుటచే మఱొకచోటికి) పోయినదగుచుండఁగా, శనైః=మెల్లగా, యౌవనే=జవ్వనము, నష్టేసతి=తీసిపోయిన దగుచుండఁగా-అనిత్యస్వభావములగుటవలన సర్వమును విపన్నములగుచుండఁగా ననుట, క్వచిత్=ఒకానొక, జహ్ను...కుఞ్జే - జహ్నుకన్యా=గంగానదియొక్క, పయః=జలములచేత, పూత=పవిత్రమైన, గ్రావ=ఱాళ్లుగల, గిరీన్ద్ర=పర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క, కన్దర=గుహాయొక్క, దరీ=గట్టునందలి, (తటీ=చోటునందలి), కుఞ్జే=పొదరింటియందు, నివాసః = వసించియుండుట, (ఇతి) యత్=(అనునది) ఏదియో, ఏతదేవ=ఇదియే, కేవలం=మిక్కిలియు, సుధియాం=బుద్ధిమంతులకు, యుక్తం=ఉచితము. అచ్చట వసించుటయే శ్రేయస్సాధన మగుతపంబునకు యోగ్యమైనస్థలమని భావము.

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధనము నష్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
దీనతఁ జెంది యేఁగ నతిథిప్రకరంబు నిరాశమైఁ జనన్
మానుగ జవ్వనం బఱుగ మాన్యునకుం దగు జహ్నుకన్యకా
నూనతరంగపూతకలితోపలశైలనికుంజవాసముల్. 78

తా. మానము చెడిపోవుచును, ధనము నశించుచును, కావుననే యాచింపవచ్చిన వాఁడు వ్యర్థముగా మరలియును, బంధుజనులు నశించియుఁ, బరిజనులు కొలువువిడిచిపోయియు, యౌవన మల్లల్ల తీసిపోయియు నున్నపుడు, బుద్ధిమంతు లైనవారికి గంగాజలముల చేఁబవిత్రము లైన ఱాలుగల యొక పెనుకొండగుహాలోని యొకానొక పొదరింట వసించియుం డుటయె మిక్కిలియు నుచితము.

అవ. చిత్తమునకు నిత్యానిత్యవస్తువివేకము కలిగినపుడు రమ్యము లయ్యు నెల్లవియు నరమ్యములుగానే తోఁచు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యా శ్చన్ద్రమరీచయ స్తృణవతీ రమ్యా వనా న్తస్థలీ
రమ్యం సాధు సమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః।
కోపోపాహితబాష్పబిన్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
సర్వం రమ్య మనిత్యతా ముపగతే చిత్తే న కిఞ్చి త్పునః॥ 79

టీ. చన్ద్రమరీచయః=చంద్రకిరణములు, రమ్యాః=మనోహరము లైనవి - ఉద్దీపకములగుటచే నని భావము, తృణవతీ=పచ్చికగల- పచ్చగానున్న యనుట, వనా న్తస్థలీ=వనమధ్యప్రదేశము, రమ్యా=మనోహర మైనది, సాధు...సుఖం-సాధు=సజ్జనులతోడి, సమాగమ=కూడికవలన, ఆగత=వచ్చిన, సుఖం=సుఖమును, రమ్యం=రమణీయ మైనది, కావ్యేషు=కావ్యములందు, కథాః=కథలు - ఉపాఖ్యానములనుట, రమ్యాః=మనోహరము లైనవి. కోప...తరళం - కోప=(ప్రణయకలహములందలి) కినుకవలన, ఉపాహిత=కైకొనఁబడిన - పుట్టిన, బాష్పబిందు=కన్నీటి బొట్టుచేత, తరళం=కలఁతనొందిన - లేక, ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాయాః=ప్రియురాలియొక్క, ముఖం=మొగమును, రమ్యం=మనోహరము. కాఁబట్టి, సర్వం=సమస్తమును, రమ్యం=(మీఁదఁజెప్పఁబడినట్లు) మనోహరమే. చిత్తేపునః=మనస్సో, అనిత్యతాం=(సమస్తమును)అనిత్యమగుటను,ఉపగతేసతి=పొందినదగుచుండఁగా-సమస్తమును అసత్యమైనదన్న వివేకమునొందఁగా, కిఞ్చిత్=ఏదియు, న (రమ్యం)=మనోహరముకాదు. లేక, చిత్తము, అనిత్యతాం=నిలుకడలేమిని, ఉపగతేసతి=పొందియుండఁగా - మనస్సు స్థిరము గాక కలఁతనొందియుండఁగా ననుట. ఏదియు రమ్యముగాదని యర్థాంతరము.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు • మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగనుసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచివి మంచి దర్శయుత • మానవతీముఖ మీసమస్తముల్
మంచిది కా దనిత్యమని • మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్. 79

తా. చందురుని తెలివెలుంగులును, పచ్చగానుండు నడవినడిమిపట్టులును, సజ్జనుల తోడి కూడికవలని సుఖమును, కావ్యములందలికథలును, ప్రణయకోపముచేఁ బొడమిన కన్నీటిబొట్టుతోఁగూడిన ప్రియురాలి నెమ్మొగమును, అన్నియును రమ్యములేయగును. కాని మనస్సున కవి యనిత్యము లనువివేచనకలిగెనా యేదియు రమ్యముకాదు.(లేక, మనస్సు కలఁతనొందియుండు నేని యపు డేదియు రమ్యము కాదని యర్థాంతరము.)

అవ. చెప్పినయర్థమునే వివరించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యాః హర్మ్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నైవాధికప్రీతయే ।
కిన్తు భ్రాన్తపతఙ్గపక్షపవనవ్యాలోలదీపాఙ్కుర
చ్ఛాయాచఞ్చల మాకలయ్య సకలం సన్తో వనాన్తం గతాః ॥ 80

టీ. రమ్యం=మనోహరమైన, హర్మ్యతలం=ప్రాసాదప్రదేశము-ఉప్పరిగపట్టు,వసతయే=వాసస్థానముకొఱకు, నకిం=లేదాయేమి, గేయాదికం=గానముమొదలైనవి-ఆదిశబ్దముచే వీణావాదాదులు గ్రాహ్యములు, శ్రావ్యం=చెవికింపైనది, న కిం=కాదాయేమి, ప్రాణ...సుఖం - ప్రాణసమా=ప్రాణములతో సమానురాలైనట్టి దానితోడి - ప్రాణప్రియురాలైన నాయికతోడి, సమాగమ=సంభోగముచేఁగలుగు, సుఖం=సుఖము, అధికప్రీతయే=మిక్కిలిసంతోషముకొఱకు,నైవ కిం=కాదాయేమి, తప్పకయగుననిభావము. కిన్తు=అయినను, సన్తః=సజ్జనులు-వస్తువిచారతత్పరులగు పురుషులనుట, సకలం=(హర్మ్యతలనివాసము మొదలుగాఁగల) సమస్తమును, భ్రాన్త...చఞ్చలం-భ్రాన్త= పడఁగోరిభ్రమిసిన, పతఙ్గ=మిడుతయొక్క, పక్ష=ఱెక్కలయొక్క, పవన=(ఈఁకల)గాలిచేత, వ్యాలోల=అల్లలాడుచున్న, దీపాఙ్కుర=దీపపుమొగ్గయొక్క,ఛాయా=కాంతివలె - లేక నీడవలె, చఞ్చలం=నిలుకడలేనిదిగా, ('కిన్తూద్భ్రాన్తపతత్పతఙ్గపవన...' అనుచో, ఉద్భ్రాన్త=పయికిభ్రమించినవై, పతత్=పడుచున్న, పతఙ్గ=మిడుతలయొక్క, పవన=ఱెక్కలగాలిచేత, ననియర్థము), ఆకలయ్య=నిశ్చయించి, వనాన్తం=వనమధ్యముంగూర్చి, గతాః=పోయిరి-శాశ్వతబ్రహ్మానందమునకు సాధనమైన తపశ్చర్యకొఱకనుట.

ఉ. సంతతముల్ సుఖంబొసఁగఁజాలవె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగముల్ మధురగానములుల్ వివరించి చూడ సం

భ్రాంతపతంగపక్షభవశీమారుతఘూతవిఘూతదీపికా
కాంతిచలంబు సర్వమని కానల కేఁగిరి పండితోత్తముల్. 80

తా. వసించుటకు మంచి యుప్పరిగలును, వినుటకు నింపైన గానాదులను, మిక్కిలి సంతుష్టినొందుటకుఁ బ్రియురాండ్రతోడి సంగమమువలని సుఖమును గలవు. అయినను సుజనులు, మిడుత మిడిసిపడఁగా దాని యీఁకల గాలిచే నల్లలాడు దీపపు మొగ్గకాంతివలె నివియంతయుఁ జంచలము లని విచారించి వీనినెల్ల మాని వనాంతమునకుఁ బోయిరి.

ఇది వైరాగ్యశతకమున నిత్యానిత్యవస్తువిచార మన్నది యష్టమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - శివార్చనము.

అవ. వస్తువిచారమును గుఱించి ప్రసక్తిరాఁగా తన్మూలమునఁ దపస్సుయొక్క ప్రస్తావముగలిగి యది మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని చెప్పఁబడినది. అది యెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది శివార్చనముతప్ప వేఱొద్ది యుఁగాదని మదినుంచుకొన్నవాఁడై యిపుడు మొదట శివార్చనమును వర్ణించుచున్నాఁడు. ఆ యర్చనము బాహ్యము ఆభ్యంతరము అని రెండు విధములైనది. అందు మొదటిది పెక్కుకరణములచే సాధింపఁదగినదై దేవతలకే చెల్లునదగుటంజేసి ముఖ్యముకాదని యెంచి దాని నుపేక్షించి ముఖ్యమగు నాభ్యంతరపూజాప్రకారము ననుభవించున ట్లభినయించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆసంసారం త్రిభువన మిదం చిన్వతాం తాత తాదృ-
 జ్నైవాస్మాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా।
 యోఽయం ధత్తే విషయకరిణీగాఢగూఢాభిమాన
 క్షీబస్యాన్తఃకరణకరిణః సంయమాలానలీలామ్॥ 81

టీ. హేతాత=నాయనా - ఇది యాదరాతిశయమున మఱొకనిఁబిలుచుమాట, ఆసంసారం = సంసార ముండువఱకు, ఇదం=ఈ, త్రిభువనం=మూఁడులోకములను, చిన్వతాం = వెదకుచున్న - లేక-పరామర్శించుచున్న, అస్మాకం=మాయొక్క, నయనపదవీం = నేత్రమార్గమునుగాని, శ్రోత్రమార్గంవా=చెవులదారినిగాని, తాదృక్ = అటువంటి వాఁడు-అట్టిపురుషుఁడు,నగతః=పొందినవాఁడుగాఁడు. అట్టిపురుషుని మేము వినములేదు

చూడనులేదనుట. ఎట్టిపురుషుఁడనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు, యః=ఏ, అయం=వీఁడు-ఏపురుషుఁడనుట, విషయ...క్షీబస్య-విషయ = హారచందనాదివిషయములనెడి, కరిణీ=ఆఁడుఏనుఁగుల్మందలి, గాఢ=అత్యంతమును, గూఢ=మఱుఁగైనదియు, నగు, అభిమానః=మిక్కిలియాసక్తిచేత, క్షీబ=మత్తిల్లిన - 'మత్తేశౌణ్డోత్కటక్షీబాః' అని యమరుఁడు, అన్తఃకరణ=మనస్సుఅనెడి, కరిణః = ఏనుఁగుయొక్క, సంయ...లీలామ్-సంయమ=చక్కఁగానియమించుటయందు-లేక, చక్కఁగా నిగ్రహించుట యనెడి, ఆలాన=కట్టుకంబముయొక్క, లీలాం=విలాసమువంటి విలాసమును, ధత్తే=ధరించునో - నిగ్రహింపరానిమనస్సును నిగ్రహించుటయందు సమర్థుఁడగునో యనుట, 'తాదృక్ నయన...గతః' అట్టివాఁడు చూడఁబడనులేదు వినఁబడనులేదు అని పూర్వముతో నన్వయము. ('సంయమానాయలీలామ్' అనుచో మనోనిగ్రహమునందు దారముతోఁ జేయఁబడిన యురియొక్కలీలను అని యర్థము 'ఆనాయః పుంసిజాలంస్యాత్' అని యమరుఁడు), ఇట్టిపురుషుఁడు నయనశ్రోత్రమార్గవిషయత్వమును సంబంధించియుండియు నసంబంధమును జెప్పుటచే సంబంధాతిశయోక్తి. దీనిచేత, మనోనియమనము మిక్కిలి యశక్యమనెడి వస్తువు వ్యంజితమగుటచే అలంకారముచే వస్తుధ్వని. ఏదేనియొకయోగమున మనస్సునునియమించి యందు బ్రహ్మానందమునకు సాధనభూతమయి యంతరంగశివునర్చించుటయనుతపంబు నవశ్యముచేయుందగినదని గూఢాభిప్రాయము. 'ఆలానలీలామ్'అనుచో నిదర్శనాలంకారము. అది 'సంయమాలాన' అనురూపకముతో నంగాంగిభావముచే సంకీర్ణము.

మ. తగ సంసారమునాఁటనుండియును దక్షత్తత్కర్మసంయుక్తి ను
జ్జగముం ద్రిమ్మరు మాకుఁ గానఁబడఁ డేచందంబునం గర్ణమా
ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకరిణీగాఢాదరోన్మత్తచి
త్తగరిష్ఠద్విపరాజసంయమపటుస్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడున్. 81

తా. అనాదిసంసార ముండునదిమొదలుకొని యీమూఁడులోకములను వెదకిచూచితిమి గాని విషయము లనియెడునాఁడుఏనుంగులందు మిక్కిలి దృఢమైన యాసక్తిచే మత్తిలియున్న మనస్సనెడియేనుఁగును నియమించుటకుఁ గట్టుకంబమువంటివాఁ డగుపురుషుని మేముచూచినవారమును విన్నవారమును గాము.

అవ. తపస్సునఁ బ్రవర్తించువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదేత త్స్వచ్ఛన్దం విహరణ మకార్పణ్య మశనం
సహార్యైః సంవాసః శ్రుత ముపశమైకవ్రతఫలమ్ ।
మనో మన్దస్పన్దం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ-
న్నజానే కస్యైషా పరిణతి రుదారస్య తపసః ॥ 82

టీ. స్వాచ్ఛన్దం = యథేచ్ఛమైన-ఒకరికిలోకువగాని, విహరణం = విహారమును, అకార్పణ్యం=కృపణత్వములేని-దీనత్వముకలుగని, అశనం=భోజనమును-భిక్షాన్నభోజనమును, లేక, కందమూలఫలాహారమును, ఆర్యైఃసహ=శ్రేష్ఠులైనవారితోఁగూడ-విజ్ఞానసంపన్నులతోడననుట, సంవాసః = వసతియు-కూడిమనుటయు, ఉప...ఫలమ్-ఉపశమ=శాంతియనెడు - విషయభోగనివృత్తియనెడు, ఏకం = ముఖ్యమైన, వ్రతఫలం=వ్రతముఫలముగాఁగలదియగు - శాంతిఫలమునొసంగు తపశ్చరణమును బోధించునట్టి యనుట, శ్రుతం=వేదాంతశాస్త్రశ్రవణమును, బహిః=వెలుపల-వెలివిషయములందనుట, మన్దస్పన్దం=మెల్లనిచలనముగల-మందముగా ప్రసరించునట్టియనుట, మనఃఅపి = మనస్సును, (ఇతి)యత్ ఏతత్ (సర్వం ప్రవర్తతే)=(అనెడి)యేయిది(యంతయు కలదో), ఏషా=ఇది-ఈస్వాచ్ఛందవిహరణాదికము, విధేయప్రాధాన్యత్వముంబట్టి యిట స్త్రీలింగత్వము, కస్య=ఏ, ఉదారస్య=గొప్పదైన, తపసః=తపముయొక్క, పరిణతిః=పరిపాకమో-లేక, పరిణామమో, చిరస్య=చిరకాలముగా, విమృశన్ అపి=పరామర్శించుచుండినను, నజానే=తెలియకున్నాను. ఏతపస్సు ఈస్వాచ్ఛందవిహారాదికముగా పరిణమించెనో యెంతకాల మాలోచించియు నాకుఁదెలియకున్నది యనియర్థము. ఆతపస్సు శివపూజనమేయగును. కావున్నామతియొకదానికి నిట్టిఫలమును సాధించుటకుఁగాని యిట్టిపరిణామమును బొందుటకుఁగాని సామర్థ్యము కలుగదనిభావము.

ఉ. ఇచ్ఛకు వచ్చినట్లు చరియించుట దైన్యములేనితిండియుఁ
నిచ్చలు సాధుసంగమును నిర్మలకాంతియు శాస్త్రబోధముఁ
మచ్చికలోనఁ బూని వెలినుట్టనిచిత్తము నాఁగ నింతయుఁ
నచ్చుట యేమహోన్నతతపంబుఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే. 82

తా. ఒకరికిలోకువగాక యిచ్చ మెయిఁదిరుగుట, దీనత్వములేని కుడుపు, గొప్పవారితోఁగూడి మనుట, శాంతినొసంగు వేదాంతశాస్త్రశ్రవణము, మనస్సు బాహ్యవిషయములందు మిక్కిలి కొంచెముగాఁబ్రసరించుట, యను నిదియంతయు నేగొప్పతపమువలనసిద్ధించునో యెంతకాలము విచారించియు నాకుఁ దెలియరాకున్నది.

అవ. శివచరణమే శరణమని తదీయస్మరణ మభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జీర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతంచ తద్యౌవనం
హన్తాఙ్గేషు గుణాశ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతా గుణజ్ఞైర్వినా।
కిం యుక్తం సహసాభ్యుపైతి బలవాన్కాలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హా జ్ఞాతం మదనాన్తకాఙ్ఘ్రియుగళం ముక్త్వాస్తి నాన్యా గతిః॥ 83

టీ. మనోరథాః=విషయాభిలాషములును, హృదయే = అంతరంగమునందే, జీర్ణాః=నశించినవి-వానిని గోరుటమాత్రమే కాని యనుభవించుటలేదని యర్థము. తత్=ఆ-అటువంటిది, యావనంచ=ప్రాయమును, యాతం=పోయినది. ('యాతం జరాం యావనమ్' అనుటచే, యావనము ముదిమిని జెందినదనియర్థము), హస్త=అక్కటా, అఙ్గేషు=అవయవములందు, గుణాశ్చ=గుణములును - ఆయాయవయవముల సామర్థ్యములన్నియు ననుట, గుణజ్ఞైః=గుణమును దెలిసినవారులేక - గుణముల నెఱింగి యభినందించు రసజ్ఞులు లేమింజేసి యనుట, వన్ధ్యఫలతాం=వ్యర్థమైనఫలము గలిగియుండుటను-నిష్ఫలమగుటను, యాతాః=పొందినవి. బలవాన్=బలిష్ఠమైన, కాలః=కాలమును-కాలస్వరూపమును, అక్షమీ=ఓర్పు లేని, కృతాన్తః=యముఁడును - లేక, బలవాన్=బలిష్ఠమును, కృతాన్తః=నాశము సేయునదియు, అక్షమీ=ఓర్పులేనిదియు-నిర్దాక్షిణ్యమైనదియు, నగు, కాలః=మృత్యువు, అని యర్థాంతరము, సహసా=తోడనే - వేగముగా, అభ్యుపైతి=ఎదురుకొని వచ్చుచున్నది - ప్రాణము నపహరించుకొనుట కనుట, కాఁబట్టి, కిం=ఏది, యుక్తం=ఉచితమైనది-ఇట్టిదశయందు ఏమి చేయఁదగినదనుట, హా=ఓహో, జ్ఞాతం=తెలిసినది-ఇట్టియవస్థయందు యుక్తమైన దిదియని తెలియనైనదియనుట, అది యేదియనఁ, మదనా...గళం-మదనాన్తక=(మరునింగాల్చిన) శివునియొక్క, అఙ్ఘ్రియుగళం = అడుగులజంటను, ముక్త్వా=విడిచి, అన్యా=వేఱైన, గతిః=శరణము, నాస్తి = లేదు. కాఁబట్టి యదియేశరణము - ఇట్టిస్థితియందు దానినే కయికొనవలయునని స్మరించి చెప్పినాఁడని తెలియునది.

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు జీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రముల్
హత్తినజవ్వనం బరిగె నార్యులు లేమి గుణంబులుల్ ఫలో
చ్ఛిత్తి వహించె నెద్ది తగుఁ జేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా
చిత్తజవైరిపాదయుగసేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్. 83

తా. కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటకు నయితిలేక హృదయములోనే యడంగినవి. ప్రాయమును జాఱినది. ఆయాయవయవముల సామర్థ్యములును దానిని మెచ్చుందగువేత్తలులేమిచే నిష్ఫలములైనవి. బలీయుఁడై, నాశము సేయుచుఁ గనికరమింతయులేక మృత్యువువేగముగాఁ బైకొని వచ్చుచున్నది. ఇట్టిస్థితియందు జేయఁదగినదేమి? ఆ! తెలిసినది. మరుని గెలిచిన పరమశివుని పాదారవిందయుగళమును విడిచినచో వేఱొకదిక్కు లేదు. కాన నదియే శరణము.

అవ. 'యచ్చ్యావనిస్రుతసరిత్ప్రవరోదకేన, తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతేన శివః శివోఽభూత్। దాతుర్మనశ్చకులశైలవిసృష్టవజ్రం ధ్యాయేచ్చిరం భగవత శ్చరణారవిన్దమ్'ఇత్యాదులచే శివుం డాదిగాఁగల సకల దేవతలకును

కల్యాణప్రదమై యఖిలలోకారాధ్యమై సంసారసాగరోత్తారకమైయొప్పు భగవచ్చరణారవిందము వెలయుచుండఁగా శివాంఘ్రియుగళము తప్ప వేఱుగతిలేదని ప్రలపించెదవేల యని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మహేశ్వరేవా జగతామధీశ్వరే, జనార్దనేవా జగదన్తరాత్మని।
న వస్తుభేదప్రతిపత్తిరస్తి మే, తథాపి భక్తిస్తరుణేన్దుశేఖరే॥ 84

టీ. జగతాం=పదునాలుగు లోకములకు, అధీశ్వరే = స్వామియగు, మహేశ్వరే వా=శివునియందుఁగాని, జగత్ అన్తరాత్మని-జగత్=జగంబులకు,అన్తరాత్మని=అంతర్యామియైన-లోపల నాత్మస్వరూపమునఁ జొచ్చి వ్యాపించి జగంబుల నియమించువాఁడైన, జనార్దనేవా=విష్ణువునందుఁగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః=(ఇతఁడుశివుఁడు ఇతఁడువిష్ణువు అని)వస్తువునందుఁ గలుగుభేదబుద్ధి-వేఱువేఱు వస్తువులుగా గ్రహించుటయను టి, న=లేదు. 'శివాయవిష్ణురూపాయ' ఇత్యాదులచే వారిద్దఱికి వస్తువుంబట్టి భేదములేదని భావము, తథాపి=అయినను-భేదబుద్ధిలేకున్నను, తరుణ ఇందు శేఖరే = (లేఁతచందురుని దలపువ్వుగాఁ గల)శివునియందు, భక్తిః=గొలుచుననురక్తి,ఉన్నదని శేషము. కాఁబట్టియె శివాంఘ్రి యుగళితప్ప 'నాన్యాగతిః' వేఱుగతి లేదనఁబడియె ననిభావము. 'స్వభావోదురతిక్రమః' అనున్యాయ మిటఁ దెలియునది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు
సకలజగదంతరాత్ముఁ డౌశార్ఙ్గియందు
భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ లేదు మాకు
నైనఁ దరుణేందుశేఖరునందు భక్తి. 84

తా. జగంబులకునెల్ల స్వామియగు శివునియందుఁగాని సకలలోకంబుల నంతర్యామియై వ్యాపించియున్న విష్ణువునందుఁగాని వీరిరువురు వేఱువేఱువస్తువులను భేదబుద్ధి నాకు లేదు. అయినను,లేఁతచందురునిదాల్చుశివునియందే నాకు భక్తి స్వభావసిద్ధముగాఁ గుదిరియున్నది.

అవ. శమము స్థాయిగాఁ బుట్టుటంజేసి శాంతరసమును జిప్పిలువాక్యముల రాఁగలయైదుశ్లోకములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్ఫురత్స్ఫారజ్యోత్స్నాధవళితతలే క్వాపి పులినే
సుఖాసీనాః శాన్తధ్వనిషు రజనీషు ద్యుసరితః।
భవాభోగోద్విగ్నాః శివ శివ శివేత్యార్తవచసః
కదా స్యామానన్దోద్గతబహుళబాష్పాప్లుతదృశః॥ 85

టీ. శాన్తధ్వనిషు-శాన్త=ఉడిగిన, ధ్వనిషు = పక్షిమృగాదిశబ్దములుగల, రజనీషు=రాత్రులందు-ఇటచిత్తము కలఁతలేకుండుటకై రాత్రులకు నిశ్శబ్దత్వము చెప్పఁబడియె, స్ఫుర...తలే-స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్నదియు, స్ఫార=అధికమైనదియు, నగు, జ్యోత్స్నా=వెన్నెలచేత,ధవళిత=తెల్లనిదిగాఁజేయఁబడిన,తలం=ప్రదేశముగల,క్వాపి=ఒకానొక, ద్యుసరితః=గంగానదియొక్క, పులినే=ఇసుకదిన్నెయయందు, సుఖాసీనాఃసన్తః=సుఖముగాఁ గూర్చున్నవారమగుచు, భవా...ద్విగ్నాః-భవ=సంసారముయొక్క, ఆభోగ=విఱివివలన,ఉద్విగ్నాః=విహ్వలులమై-వెగడుపడినవారమై యనుట-సంసారము దుఃఖకరమగుటచేననుట, 'మేము' అని శేషము, శివ శివ శివ ఇతి=శివశివశివయని, ఆర్తవచనః=కయికొనఁబడినమాటలుగలవారై ('ఉచ్చవచసః' అనుచో,గట్టిగా పలుకఁబడువచనములుగలవారైయనుట), శివశివశివయని పలుకుచు ననుట, కదా = ఎప్పుడు, ఆనన్దో...దృశః-ఆనన్ద ఉద్గత=ఆనందముచే వెలికివచ్చిన, బహుళ=అధికమైన, బాష్ప=కన్నీళ్లచేత, ఆప్లుత=అంతటఁదడ్పుపంబడిన, దృశః=కన్నులుగలవారము, స్యామ=అగుదుము. ('ఆర్తవచసః కదా యాస్యామోఽన్తర్గతబహుళబాష్పాకులదశామ్' అనుచో, ఆర్తవచసః=దైన్యపుఁబలుకులుగలవారమై, అన్త...దశామ్-అన్తర్గత=లోపలనే యడంపఁబడియున్న, బహుళ=అధికమైన, బాష్ప = కన్నీళ్లచే, ఆకుల=వ్యాకులమైన, దశాం=స్థితిని, కదా=ఎప్పుడు, యాస్యామః = పొందఁగలము. అని యర్థము.)

శా. శాంతారావనిశీథకాలముల భాస్వత్సాంద్రచంద్రాతపా
క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యక్షోణిఁ గూర్చుండి జ
న్మాంతోద్వేగులమైనమేము శివశబ్దావృత్తితో నెప్పుడ
త్యంతానందభవాశ్రుసంకులదశావాప్తిన్ సుఖం బుందుమో. 85

తా. రాత్రులందుఁ జప్పుడులన్నియు నడంగినపిదపఁ దళతళలాడుచున్న యగ్గలంపువెన్నెలచేఁ దెల్లగా విలసిల్లుచున్నయొకానొకగంగానదియిసుకదిన్నెయందు హాయిగాఁ గూర్చుండినవారమై మేము,సంసారము మిక్కిలి విఱివిగలదై కడవరాకుండుటకుఁ జింతిలుచు, 'శివశివశివ' యని యుచ్చరించుచున్నవారమై, దానంజేసి కలిగినయానందమువలన నానందబాష్పము లుప్పతిలి కన్నులజాలుకొన్నవారమగుట యెప్పుడో!

శ్లో॥ వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయాః
స్మరన్తః సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్।
వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చన్ద్రకిరణా-
స్త్రియామా నేష్యామో హరిచరణచిన్తైకశరణాః॥ 86

టీ. తరుణ...హృదయాః-తరుణ=లేఁతయైన - మృదువైన, కరుణా = భూతదయచేత, పూర్ణ=నిండిన, హృదయాఃసన్తః = హృదయములు గలవారగుచు, సర్వస్వే=

(తమకుఁగల) సకలధనము, వితీర్ణేసతి = (అర్థులకు) దత్తముకాఁగా - మృదుకరుణా పూరితహృదయులై తమధనమెల్ల యాచకులకిచ్చుచుఁగా ననుట, సంసారే=సంసారమునందు, విధిగతిం = దైవముయొక్క ప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం = విషమమైన పరిపాకముగ లదిగా-చేడ్డదై పర్యవసించునదిగాననుట, ('విగుణపరిణామాఃవిధిగతీః' అనుచో విగుణపరిణామాః = నిర్గుణమైన- అనఁగా అనిష్టమైన-పరిణామములుగల-అనిష్టముగాఁ బరిణమించు, విధిగతీః = దైవవిలసితములను, అనియర్థము), స్మరన్తఃసన్తః = స్మరించుచున్నవారమగుచు, వయం = మేము, పుణ్యారణ్యే=తపోవనమునందు, హర...శరణాః సన్తః- హర = శివునియొక్క, చరణ = అడుగులందలి, చిన్తా=చింతనమే, ఏక = ముఖ్యమైన, శరణాఃసన్తః=దిక్కుగాఁ గలవారమగుచు, పరిణత...కిరణాః - పరిణత=పరిపాకము నొందిన-లేక చుట్టు వ్యాపించిన, శరత్ చన్ద్రకిరణాః= శరత్కాలపుచందురునియొక్క వెలుంగులుగల, త్రియామాః=రాత్రులను, నేష్యామః = కడపఁగలము. ఎప్పుడు కడపుదుమో యనుట.

చ. కలధన మంతయుఁ జెలువుగా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంసృతిం గుశలదూరవిపాకము గాఁగ దైవముం
దలఁచుచుఁ గానలో శివపద స్మృతినిష్ఠుల మై నయింపఁ గాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికాకరరమ్యము లైనరాత్రులన్. 86

తా. మేము మనంబుల మెత్తనికరుణ గడలుకొనఁగా సకలధనములను యాచకులకు నొసంగి,సంసారమందు దైవము సేయుననిష్టవ్యాపారములు మనస్సునఁదలంచుకొనుచు వానినిరోసి తపోవనంబున కరిగి శివచరణధ్యానమె రక్షకముగా నుంచుకొని శరదృతువునం దలిపండువెన్నెలలఁ జెన్నారురాత్రులఁ గడపుదుము. అది యెన్నఁడో తెలియరాదు.

శ్లో॥ కదా వారాణస్యా మమరతటినీరోధసి వస-
న్వసానః కౌపీనం శిరసి నిదధానోఽఞ్జలిపుటమ్ ।
అయే గౌరీనాథ త్రిపురహర శమ్భో త్రినయన
ప్రసీదేతి క్రోశ న్నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్ ॥ 87

టీ. కదా=ఎప్పుడు, వారాణస్యాం = కాశియందు, అమరతటినీరోధసి= గంగాతీరమునందు, వసన్=వసించుచు, కౌపీనం = గోఁచిని, వసానః=కట్టుకొనుచు-వస్త్రమేయక్క-అలేకున్నను లోకవిరోధమును బరిహరించుటకై యంతమాత్రమేని కట్టుకొనువాఁడనగుచు నని భావము.శిరసి=తలయందు, అఞ్జలిపుటం= చేమోడ్పును, నిదధానః సన్=ఉంచుకొన్నవాఁడనగుచు, అయే=ఓ, గౌరీనాథ=పార్వతీపతీ,త్రిపురహర=త్రిపురములను నాశముసేసినవాఁడా, శమ్భో=శంభుఁడా! 'శం+భూ' శం=సుఖం,అస్మాద్భవతీతిశమ్భుః-సుఖ

ముఖీనివలనఁగలుగునని వ్యుత్పత్తి. త్రినయన=ముక్కంటీ, 'గౌరీనాథ' యనుటలోకసంగ్రహకారణత్వమును, 'త్రిపురహర' యనుటచే అశక్యకార్యకరణశక్తియు, 'శమ్భో' అనుటచే భక్తజనసుఖసంధాయకత్వమును, 'త్రినయన' అనుటచే అసాధారణమహిమాస్పదత్వమును సూచితములయ్యెనని తెలియునది, ప్రసీద=ప్రసన్నుఁడవగుము, ఇతి=అని, క్రోశన్=బిగ్గరఁజెప్పుచు, దివసాన్=దినములను, నిమిషమివ=క్షణమువలె, నేష్యామి=కడపుదునో, ఇట రాఁగల తీవ్రనరకయాతనను జింతించుట మొదలగు విభావములచేఁబుట్టి, గోఁచికట్టుట తలను చేమోడ్చుగీలించుట మొదలగు ననుభావములచే నభివ్యక్తమై 'కదా' అనుపదముచే సూచితమగు చింతయనెడి సంచారీభావముచేఁ బుష్టినొంది, తన్ను అవమానించుకొనుటయేలక్షణముగాఁగల నిర్వేదమును స్థాయిగాఁగలిగి వెలయు శాంతరసము మిక్కిలియు స్ఫురించెడినని తెలియునది. ఇట్లే మీఁద నెల్ల నెఱుంగునది.

ఉ. శ్రీనుతకాశియం దమరసింధువుచెంగట నిల్చి గోఁచినిం
బూని ప్రణామముద్రఁ దల మోపి పురాంతక పార్వతీశ శం
భో నిటలాక్ష రక్ష యని మ్రొక్కులు వెట్టుచు నిశ్చలానుసం
ధానత యెన్నఁడేఁ గడపెదన్ దినముల్ నిమిషంబులై వడిన్. 87

తా. కాశియందు గంగాతీరమునవసించువాఁడనై గోఁచిమాత్రముదొడిగి తలయందుఁ జేమోడ్చుఁగీలించి 'ఓపార్వతీనాథా! త్రిపురాంతకా! శంభూ! త్రినయనా! ప్రసన్నుడవగుమని బిగ్గఱఁ గూయిడుచు దినములను క్షణములవలెఁ గడపఁగలుగుట యెప్పుడో యెఱుంగను.

శ్లో॥ స్నాత్వా గాఙ్గైః పయోభిః శుచికుసుమఫలై రర్చయిత్వా విభో త్వాం
ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య క్షితిధరకుహరగ్రావపర్యఙ్కమూలే।
ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్త్వత్ప్రసాదాత్స్మరారే
దుఃఖం మోక్ష్యే కదాహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్॥ 88

టీ. గాఙ్గైః=గంగాసంబంధియగు, పయోభిః=జలములచేత, స్నాత్వా=స్నానము చేసి, హేవిభో=ఓప్రభూ, త్వాం=నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః-శుచి=శుద్ధములైన-శాస్త్రసమ్మతములైన, కుసుమఫలైః = పూవులచేతను పండ్లచేతను, అర్చయిత్వా = ఆరాధించి-దీనిచే బాహ్యపూజయు కొంతప్రధానమగునని సూచితము, ధ్యేయే=ధ్యానింపఁదగినవస్తువునందు-నీచరణారవిందమునం దనుట, ధ్యానం=ధ్యానమును, నియోజ్య = నియోగించి, ('నివేశ్య=ఉంచి)-ఏకాగ్రచిత్తుఁడైయున్నుట, క్షితి...మూలే-క్షితిధర=కొండయొక్క, కుహర=గుహయందలి, గ్రావ=ఱాయియనెడి, పర్యఙ్క=మంచముయొక్క, మూలే=మూలను, 'కూర్చున్నవాఁడనగుచు' అని శేషము, సమాధివ్యుత్థానమునకుఁబిదప సుఖముగాఁగూర్చుండఁదగియుండునదని తెలుపుటకై గ్రావమును పర్యంకముగా రూపించినాఁడు, ఆత్మా

రామః=ఆత్మయందె రమించువాఁడును-విషయాంతరములం దాసక్తిలేక ఆత్మస్వరూపము నందే యాసక్తుఁడనుట - 'రమన్తేయోగినోఽనన్తే సత్యానన్దేచిదాత్మని' అనిస్మృతి, ఫల+ఆశీ=పండ్లనుభక్షించువాఁడును-శరీరధారణార్థమనుట,గురువచనరతః=ఆచార్యుఁడుప దేశించినదానిని ఆచరించుటయందాసక్తుఁడును అగుచు, అహం = నేను, హేస్మరారే= మదనునకుశత్రువైనయోశంభూ, త్వత్ ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమువలన, సమకరచ రణే=సమానములైన కాలుసేతులుగల - నావలెనే కాలుసేతులుగల - తనకు సాటియే యయి యెక్కుడుగానట్టి యనుట- కాలుసేతులఁగొని వాఁడు స్వతంత్రుఁడైయుండఁగాఁ దా నవియుండియు నస్వతంత్రుఁడైయుండుట యతినింద్యమని సూచితము, పుంసి=పురు షునివిషయమందు, సేవాసముత్థం=కొలువుసేయుటవలనఁబుట్టిన, దుఃఖం = దుఃఖమును, కదా=ఎప్పుడు, మోక్ష్యే=వీడుదునో. లేక, సమకరచరణే - స మకర=మొసలియాకా రముగల రేకతోఁగూడిన, చరణే = పాదములుగల-అనఁగా 'మకరోమత్స్యరేఖాచ ప ద్మశఙ్ఖాకృతిః పదే । మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయురేవచ" అను సాముద్రికవచ నరీతిని మకరరేఖ పదమునంగలవాఁడు మహాభాగ్యసంపన్నుండుగాన నట్టివాఁడైన, పుం సి=పురుషునివిషయమందు, అని యర్థాంతరము.

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుపవిత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నోలి మనంబులో నిలిపి యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మసం
శీలుఁడనై ఫలాశి నయి శ్రీగురువాక్యరతుండనై మహీ
పాలకసేవనశ్రమముఁ బాసెద నెన్నఁడు మన్మథాంతకా. 88

తా. ప్రభూ! గంగానదీజలంబుల స్నానంబుసేసి శుద్ధంబులైన పుష్పఫలంబుల చేత నిన్నారాధించి, ధ్యానింపఁదగు నీపదారవిందమును ధ్యానించియు, కొండగుహాయం దలి ఱాతిసెజ్జపయి హాయిగాఁగూరుచుండి, యితరవిషయములనుమాని యాత్మస్వరూపము నందే యాసక్తిగలిగి,శరీరధారణముకొఱకుఁ బం డ్లాహారముగాఁగొనుచు, నాచార్యుండుప దేశించినదానిని దప్పక యనుష్ఠించుచు, నావలెనె కాలుసేతులు గలిగి నాతోసాటియేయగు నొకపురుషుని గొలుచుటవలని దుఃఖమును మదనాంతకా ! నీయనుగ్రహమువలన నెప్పుడు వీడుదునో.

శ్లో॥ ఏకాకీ నిఃస్పృహః శాన్తః, పాణిపాత్రో దిగమ్బరః ।
కదా శమ్భో భవిష్యామి, కర్మనిర్మూలనక్షమః ॥ 89

టీ. హేశమ్భో=ఓశంకరా, ఏకాకీ=ఒంటరియుఁడును- లేక సంగరహితుఁడును- 'సఙ్గాత్సఞ్జాయతేకామః'ఇత్యాది సంగజనితములైన కామాదిపరంపర యనర్థహేతువగు టవలన సంగరహితుఁడును అనుట, దేనిచే నన్నఁగా, నిఃస్పృహః=తృష్ణలేనివాఁడును-విష యాభిలాషలేనివాఁ డగుటచేననుట, కావుననే, శాన్తః=రాగాదులచేకొట్టువడని చిత్తము

గలవాఁడును-లేక,ఉపరతములైన యింద్రియములుగలవాఁడును,కాఙ్క్షతే; పాణిపాత్రః= చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాఁడును, దిక్+అమ్బరః సన్=దిక్కులే వస్త్రముగాఁగల వాఁడును అగుచు, నేను అని శేషము, కర్మనిర్మూలనక్షమః=కర్మములను నాశముసేయుట యందు సమర్థుఁడైనవాఁడను, కదా=ఎప్పుడు, భవిష్యామి=అగుదునో-కర్మబంధమునుం డి యెప్పుడు విముక్తుఁడనగుదుననుట, 'ఏకాకీ యత-చిత్తాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః । శారీ రం కేవలం కర్మ కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్' అనుగీతావచన మిట గ్రాహ్యము.

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక లుజ్జగించి
శాంతిఁ జేకొని పాణిభాజనుఁడ నై ది
గంబరుఁడ నై సమస్తకర్మంబు లెపుడు
మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ సదయహృదయ. 89

తా. ఓశంకరా! నేను సంగరహితుఁడును, దృష్ణాదూరుండును, శాంతుండునై, చేతుల బిచ్చముగొని, దిగంబరుఁడనై నాపూర్వకర్మములెల్ల నిర్మూలింపఁజాలుటయెప్పుడో.

అవ. ఇట్టివారికి శివప్రసాదమువలన మోక్షమార్గము విళంబము లేకయె సులభ మగు నని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినా భైక్షేణ సంతుష్యతాం
యత్రక్వాపి నిషీదతాం బహుతృణం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్ ।
అత్యాగేఽపి తనో రఖణ్డపరమానన్దావబోధస్పృశా-
మధ్వా కోఽపి శివప్రసాదసులభః సంపత్స్యతే భోగినామ్ ॥ 90

టీ. పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం = పాత్రవలె నుపయోగించువారును, నిసర్గశు చినా=స్వభావముచేపవిత్రమైన, భైక్షేణ=భిక్షాసమూహముచేత, సంతుష్యతాం=సంతో షించువారును, 'భైక్షం భిక్షాకదమ్బకమ్' అని యమరుఁడు, యత్రక్వాపి=ఏదోయొ కానొకచోట- ఎచ్చోటనైనను-శ్మశానమందుఁగాని వనమందుఁగాని యనుట, నిషీద తాం=కూర్చుండువారును, ముహుః=మాటిమాటికి, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుతృణం = కొంచెముతక్కువయగు తృణముగా- పూర్ణముగా తృణమనికాక యించుమించుగా తృ ణమనియనుట- తృణప్రాయముగా, 'స్యాదీషదసమాప్తౌ తు బహుచ్ప్రకృతిలిఙ్గకః' అని బహుచ్ప్రత్యయ మిట యీషదసమాప్తియందు వర్తించును, పశ్యతాం=చూచువారును- ఎంచువారనుట, తనోః=దేహముయొక్క, అత్యాగేపి=విడువమియందును- దేహసంబంధ మును విడువకున్నను అనుట, అఖణ్డ...స్పృశాం-అఖణ్డ=అపరిచ్ఛిన్నమైన, పరమానన్ద= శ్రేష్ఠమైన బ్రహ్మానందముయొక్క, అవబోధ=తెలియుటను, స్పృశాం=తాఁకుచున్నవా రునై - అనుభవించుచున్నవారును - జీవన్ముక్తులనుట, అగు, యోగినాం = ధ్యాననిష్ఠులైన

యోగులకు, శివప్రసాదసులభః=శివునియనుగ్రహముచే సుకరముగా లభింపఁదగిన, కోఽపి=అనిర్వాచ్యమైన- ఇట్టిదట్టిదనరాని, అధ్వా = మార్గము- మోక్షమార్గమనుట, సంపత్స్యతే=కలుగును. (అత్యాగేఽపి తనోరఖ...బోధస్పృహాం। మర్త్యఃకోఽపి శివప్రసాద సులభాం సంపత్స్యతే యోగినామ్) అనుచో, యోగినాం = పూర్వోక్తలక్షణములుగల యోగులయొక్క,శివప్రసాదసులభాం=శివప్రసాదముచేసులభముగా గలుగునట్టిదైన,అఖణ్డ...స్పృహాం-అఖణ్డపరమానన్ద = అపరిచ్ఛిన్నమైన మహానందమును- పూర్వోక్తులైన యోగులు అనుభవించు నఖండబ్రహ్మానందమును, అవబోధ = తెలియుటకు, స్పృహాం = కోరికను, కోఽపిమర్త్యః=ఒకానొకమనుష్యుఁడు, తనోఃఅత్యాగేపి = దేహమునువిడువకున్నను- దేహసంబంధము వీడకయనుట, సంపత్స్యతే = పొందును. పాణియె పాత్రగాఁగలిగి స్వభావశుద్ధమైన భిక్షలచేతనే తృప్తినొందుచు యెందేని కూర్చుండుచు ప్రపంచమును దృణప్రాయముగాఁ జూచుచునుండు యోగులనుభవించు అఖండబ్రహ్మానందమును నెఱుంగవలయు ననుకోరిక యనేకశతసహస్రజనులలో నెవఁడో యొకానొకనికి, నీదేహ సంబంధముతోఁగూడియుండినను, శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించు ననియర్థము).

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున కకెనిచ్చునకుం శుచిభైక్షమాత్రతో
షితునకు నెట్టితావున వసించెడువానికి విశ్వముం దృణ
ప్రతినిధిఁ జేయువానికిఁ బురస్థితుఁ డయ్యె నఖండసౌఖ్యసం
గతుఁ డగుయోగి కేర్పడు నొకానొకమార్గము శంభు సత్కృపన్.

తా. అఱచేతినే పాత్రగా నుపయోగించుచు స్వభావపవిత్రమగు భిక్షములచేతనే తృప్తినొందుచు, నెయ్యెడనేని కూర్చుండుచు,। మాటికిజగంబునెల్ల నించుమించుగా గడ్డిపరకవలెఁ జూచును, దేహసంబంధమును విడువకుండియు నపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మానందజ్ఞానము ననుభవించుచు(జీవన్ముక్తులుగా)నుండు యోగులకు నిట్టిదట్టిదని వర్ణింపరానిమోక్షమార్గము శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించును.

ఇది వైరాగ్యశతకమున శివార్చనమన్నది నవమదశకము.

భర్తృహరి సుభాషితము—అవధూతచర్య.

అవ. శివార్చనము మోక్షమున కుపయుక్తమగు నవధూతభావమును గలిగించునదిగావునను, 'అత్యాగేఽపి తనోరఖణ్డపరమానన్దావబో

---

* అవధూతయనఁగా బ్రహ్మాత్మస్వరూపానుసంధానతత్పరుఁడై వెలుపలిప్రపంచమును మఱచి మలినుఁడై గానంబడుచు జీవన్ముక్తుఁ డనంబడునొకయోగపురుషుఁడు.

ధన్య్రశామ్' అని యవధూతవిషయము నుపక్రమించియుండుటం జేసియు, నిప్పు డవధూతచర్యను రాఁగల పదిశ్లోకములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *కౌపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్థా పునస్తాదృశీ
నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్ష్యమశనం నిద్రా శ్మశానే వనే
స్వాతన్త్ర్యేణ నిరఙ్కుశం విహరణం స్వాన్తం ప్రశాన్తం సదా
స్థైర్యం యోగమహోత్సవేఽపి చ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్॥ 91

టీ. శత... తరం-శతఖణ్డ=నూఱుదునుకలచే, జర్జరతరం=మిక్కిలి శిథిలమైన, కౌపీనం=గోఁచియు, తాదృశీ=అటువంటిదైన-ఆగోఁచివలె నూఱుచింపులతోఁగూడినదైన యనుట, కన్థాపునః=బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం=విషయచింతలేమియు, నిరపేక్షభైక్షం-నిరపేక్ష=అన్నముకొఱకు నొకరిని అనువర్తింపవలసినయపేక్షలేని, భైక్షం=భిక్షాసమూహము, అశనం=భోజనమును, శ్మశానే = ప్రేతభూమియందుఁగాని, వనే=అడవియందుఁగాని, నిద్రా=నిదురయు, స్వాతన్త్ర్యేణ = స్వతంత్రతతో-ఒకరియిచ్ఛకు లోఁబడవగాక,

* ఈ శ్లోకముయొక్క పాఠాంతరము.

శ్లో॥ కౌపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్థాపున స్తాదృశీ
నిశ్చిన్తం సుఖసాధ్యభైక్ష మశనం శయ్యా శ్మశానే వనే।
మిత్రామిత్రసమానతాతివిమలా చిన్తాఽథ శూన్యాలయే
ధ్వస్తాశేషమదప్రమాదముదితో యోగీ సుఖం తిష్ఠతి॥

టీ. కౌపీనం... తాదృశీ-(సుగమము), నిశ్చిన్తం = చింతలేకుండునట్లుగా, సుఖసాధ్యభైక్షం=సుఖముగా సాధింపఁదగినదియగు భిక్షాసమూహము, అశనం=భోజనము, శ్మశానే వనే-(సుగమము), శయ్యా=పడుక, మిత్రామిత్ర సమానతా=మిత్రులయందును శత్రులయందును సమభావము, శూన్యాలయే=నిర్జనమైనస్థానమందు, అతివిమలా=మిక్కిలి శుద్ధమైన, చిన్తా=సమాధి, ఇవియెల్లఁ గలవాఁడై, ధ్వస్త... ముదితః-ధ్వస్త=నశించిన, అశేష=సమస్తమైన, మదప్రమాద=గర్వముచేతను పరాకుచేతను - మదప్రమాదములు పూర్ణముగా నశించుటచేత ననుట, ముదితః = సంతోషించినవాఁడగు, యోగీ=యోగి, సుఖం=హాయిగా, తిష్ఠతి=ఉండును.

తా. నూఱుచింపులగోఁచియు నట్టిదే యగుబొంతయు, నే చింతయు లేక సులువుగా దొరకఁదగిన బిచ్చము తినుటయు, ప్రేతభూమినో యడవినో పరుండుటయు, మిత్రులయందును శత్రులందును సమభావమ్మును, నిర్జనప్రదేశమునందు నతివిమలసమాధియుఁ గలవాఁడై మదమును ప్రమాదమును బూర్ణముగా విడిచి యోగి సుఖముగా నుండును.

నిరఙ్కుశం = ఏయడ్డపాటును లేని, విహరణం = తిరుగుటయు, సదా= ఎప్పుడును, ప్రశాన్తం=ప్రసన్నమైన, స్వాన్తం=మనస్సును, యోగమహోత్సవే=సమాధియనెడి పెను పండువునందు- పెనుఁబండువువంటి యోగసమాధియందు, స్థైర్యం అపిచ=నిలుకడయును,యది(అసి)=ఉండెనేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన=త్రిల్లోకాధిపత్యముచేత, కిం=ఏమి-ఏమియు లేదనుట-కౌపీనాదులే త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యమునకన్న పరమసౌఖ్యప్రదములనిభావము.

శా. కౌపీనంబును జీర్ణకంథయు నవైశ్యాశూన్యభైక్షుంబుఁ జిం
తాపాయంబు వనశ్మశానముల నిద్రావాప్తి దుర్వారస
ద్వ్యాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢియుక్ వృత్తిసం
క్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం బేటికిన్. 91

తా. నూఱుచింపులచే పెంపుమాలినగోఁచిగాని, బొంతగాని, విషయచింతలేమిగాని, యొకరినిగొలువనక్కఱలేని బిచ్చపుఁదిండిగాని, ప్రేతభూమియందో యడవియందో నిదురించుటగాని,యొకరికిలోకువగాక యేయడ్డుపాటునులేక తిరుగుటగాని,యెప్పుడును బ్రసన్నమైయుండు మనస్సుగాని, యోగమునందు నిలుకడగాని, యుండినయెడల త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యము సయితము నక్కఱలేదు.

అవ. మిక్కిలి సౌఖ్యావహమైనదిగాఁ బొగడొందిన త్రైలోక్యరాజ్యమును నిషేధించి కౌపీనాదుల కలిమియే యుపపాదించుట యొప్పదు. ఎట్లన త్రైలోక్యరాజ్యమే మిక్కిలి యాసగొలుపునది కాని కౌపీనాదులు కాదు. కాఁబట్టి యదియే యుత్తమమని శంక రాఁగా, మనస్వియగువానికి త్రిలోకరాజ్యమేకాదు బ్రహ్మాండమునైతమాసగొలుపనేరదు. కాన కౌపీనాదులు తప్ప మఱెద్దియు వానికుత్తమము గాదని సమర్థించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీమాత్రం, కిం లోభాయ మనస్వినః ।
శఫరీస్ఫురితేనాబ్ధిః, క్షుబ్ధో న ఖలు జాయతే ॥ 92

టీ. మనస్వినః= ధీరునికి-ఆత్మజ్ఞానికనుట, బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీ మాత్రం=బ్రహ్మాండముల సమూహాలంతమాత్రమ్మును- అతిమాత్రవిస్తారముగల బ్రహ్మాండసమూహములైనను అనుట,లోభాయ = పేరాసకొఱకు- మనస్సునకుఁ బేరాసగ్గొలుపుటకు, కిం (భవతి) = (అగునా) యేమి- కానేరవనుట- మనస్వి బ్రహ్మాండములనేని యాసింపఁడనుట- ఇఁక వానియందో కానొకమూల నడఁగియుండు త్రైలోక్యపురాజ్యమును గోరుట చెప్పనేల యనిభావము. నికిదృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. అబ్ధిః=సముద్రము, శఫరీస్ఫురితేన=ఎగసిపడెడుమీ

నుయొక్క అదరుటచేత, క్షుబ్ధః=కలఁగినది, నజాయతే ఖలు=కాదుగదా ('శఫరీస్ఫురితేనాబ్ధేః క్షుబ్ధతా జాతు జాయతే' అనుచో, శఫరీస్ఫురితముచేత, అబ్ధేః= సముద్రమునకు, క్షుబ్ధతా=కలఁత, జాతు=ఒకప్పుడేని, కిం జాయతే=కలుగునా-కలుగదు అనియర్థము-త్రైలోక్యరాజ్యముచే మనస్వికి లోభముకలుగుట మీ నదరుటచే సముద్రము కలఁగుటతో సాటి యగుననిభావము. అలం. దృష్టాంతము.

క. మండలమాత్రం బగు బ్రహ్మాండము లోభకరమగునెటయతిధీరునకుఁ
నిండుసముద్రము జలచర, తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా.

తా. ఒకమీ నదరుటచే సముద్రము కలఁగుడుపడనట్లు ఆత్మజ్ఞాని యగుధీరుని బ్రహ్మాండసమూహములును నాసగొలిపి కలఁపఁజాలదు.

అవ. వైరాగ్యప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మాతర్లక్ష్మి భజస్వ కంచి దపరం మత్కాంక్షిణీ మాస్మభూ
ర్భోగేషు స్పృహయాళవ స్తవ వశే కా నిఃస్పృహాణా మసి।
సద్యః స్స్యూతపలాశపత్రపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతే
భిక్షాసక్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే॥ 93

తా. మాతః=తల్లీ, హేలక్ష్మి=లక్ష్మీ, ఇట 'మాత' అనుట యింతవఱకు నీచే రక్షింపఁబడితిమని భక్త్యతిశయసూచనార్థముగాఁ దెలియునది, అపరం=వేఱు, కంచిత్=ఒకానొకని, భజస్వ=కొలువుము. మత్కాంక్షిణీ = నన్నుఁగోరునది-నావిషయమం దభిలాషగలది, మాస్మభూః=కాకుమా- ఇప్పుడింతవైరాగ్య మెట్లు కలిగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. భోగేషు=హారచందనాది విషయానుభవములయందు, స్పృహయాళవః=ఆసగలవారు, తవ=నీయొక్క, వశే=వశమునందు, వర్తింతురని శేషము. అయితే మీరెవ్వరని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. నిఃస్పృహాణాం=భోగాభిలాష లేనివారికి, కా=ఎవ్వతెవు-ఎట్టిదానవు, అసి=అగుదువు-ఎట్టిదానవును గావనుట, మేమును నిఃస్పృహులము. మాకు నీతోఁబనిలేదుగాన మమ్మువిడిచి మఱొకచోటికిఁ బొమ్మనిభావము. ('భోగేభ్యఃస్పృహయాళవో నహివయమ్' అనుచో, మేము భోగములదెస నాసగలవారము కాముగదా. అట్లు నిఃస్పృహులమగు మాకు నీవెవ్వతెవని యర్థము.) నిమ్ము నేనువిడిచితి నేని మీరు బ్రతుకుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వయం=మేము, సంప్రతి=ఇప్పుడు, పవిత్రీకృతే=('పలాశం పద్మపత్రంచ' ఇత్యాదివచనములచే) పావనముగాఁ జేయఁబడినది యగు, సద్య...పాత్రే-సద్యః=తోడనే, స్స్యూత=కుట్టఁబడిన-చాలసేపు కష్టపడిసంపాదింప వలసినదిగాక తలఁచినంతనే కొట్టియనుభవింపఁ గూడినయనుట, పలాశపత్ర=మోదుగాకుల చేతనైన, పాత్రే=పాత్రయందు, భిక్షాసక్తుభిరేవ=బిచ్చమెత్తి తెచ్చుకొన్న పేలపిండ్లచేతనే, ('పవిత్రీకృతైః

భిక్షావస్తుభిరేవ' అనుచో, పవిత్రీకృతైః = పవిత్రముగాఁజేయఁబడిన, శాస్త్రవిహితములైన పలాశపత్రాదుల నుంపఁబడుటచే పావనములు గావింపఁబడిన, భిక్షావస్తుభిః ఏవ=అన్నపుఁబిడుచలు కాయగూరలు మొదలైన బిచ్చపుపదార్థములచేతనే యనియర్థము), వృత్తిం= జీవికను, సమీహామహే=కోరుచున్నారము.

క. అమ్మా లక్ష్మి నమస్కా,రమ్ములు గావించి నిన్నుఁ బ్రార్థించెద నా
నెమ్మదిలో విద్యారూ,పమ్మున నేలుకొను ముఖ్యఫల మదియ కదా.

తా. ఓతల్లీ ! లక్ష్మీదేవి ! మమ్మువిడిచి మఱెవ్వరి సేనిగొలువుము. మమ్ముఁగోరకుమా. ఏలన,భోగములందాసక్తిగలవారే నీకధీనులుగాని,భోగస్పృహలేని మాకు నీవెవ్వతెవు.నీవులేకున్న మాకుబ్రతుకు జరుగదనకుమా. మేమిపుడు పవిత్రములగు మోదుగాకుపాత్రలు గుట్టుకొని యందు తిరిప మెత్తిన పేలపిండ్లు తిని మాబ్రతుకు జరుపఁగోరుచున్నాము.ఇట్లు బ్రతుకుమాకు నీప్రాపకక్కఱలేదు.

అవ. యోగులు సార్వభౌములతో సాటి యగుదు రని చెప్పుచు న్నాఁడు.

శ్లో॥ మహీ రమ్యా శయ్యా విపుల ముపధానంభుజలతా
వితానం చాకాశం వ్యజన మనుకూలోఽయ మనిలః ।
స్ఫురద్దీపశ్చన్ద్రో విరతివనితాసఙ్గముదితః
సుఖీ శాన్తం శేతే ముని రతనుభూతి ర్నృప ఇవ ॥ 94

టీ. మహీ=భూమి, రమ్యా శయ్యా=ఇంపైనసెజ్జ,('మహాశయ్యా పృథ్వీ' అనుచో భూమి పెద్దసెజ్జ), భుజలతా=బాహువల్లి-తీఁగవంటిబుజము, విపులం=విశేవిరైన, ఉపధానం= తలయంపి, ఆకాశంచ=ఆకాశమును, వితానం=మేలుకట్టు, అయం=ఈ-వీచుచున్నయనుట, అనుకూలః=మనసునకెక్కినవాఁడగు, అనిలః=గాలి, వ్యజనం=వీవన, చంద్రః=చంద్రుఁడు,స్ఫురత్ దీపః=ప్రకాశించుచున్న దీపము. ('శరచ్చన్ద్రో దీపః'అనుచో శరత్కాలపుచంద్రుఁడు దీపము.ఇట శరత్తును గ్రహించుట ప్రకాశాతిశయమును దెలుపుటకొఱకు), ఈశయ్యాదులన్నియు యత్నములేకయే సిద్ధించునవియు అపరిచ్ఛిన్నములు నగును-ప్రసిద్ధములైనశయ్యాదు లిట్లుగావని భావము. తానన్ననో, విరతి...ముదితః-విరతి=విరక్తి-లేక శాంతి యనెడి, వనితా=స్త్రీతోడి, సఙ్గ=సంభోగముచేత, ముదితః=సంతుష్టుఁడైనవాఁడును, కావుననే, శాన్తః=శాంతుఁడును, అగు, మునిః=యోగి,అతను భూతిః= అధికమైన విభవముగల-అఖండితైశ్వర్యసంపన్నుఁడైన, నృపఇవ=రాజువలె-సార్వభౌమునివలె ననుట, సుఖం=సుఖముగా, శేతే=నిద్రించుచున్నాఁడు. రూపకసంకీర్ణమైనయుపమ యలంకారము.ఉపమానమగు నృపునికంటె నుపమేయమగు మునికి.అపరిచ్ఛిన్నమైన

శయ్యాది సంపత్తివలన నాధిక్యము ప్రతీతమగుటచే వ్యతిరేకము వ్యంజితమయ్యెడిని గాన నలంకారముచే నలంకారధ్వని.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపధానము బాహువు నింగి చందువా
సురటులు గంధవాహములు శోభనదీపము చందురుండుగా
విరతివధూమణిం గలసి వేడుకమీఱ సుఖించి శాంతుఁడై
నిరుపమలీల యోగి శయనించు మహీపతిమాడ్కి వైవశిన్. 94

తా. మునికి నేల పఱపైన సెజ్జ; తీగలవలె నిడుదయైన బుజము తలయంపి; మిన్నే మేలుకట్టు; ఇంపుగా వీచుచున్న గాలియే వీవన; చందురుఁడే దీపము; (అయత్నసిద్ధములును అపరిచ్ఛిన్నములునైన యిట్టిశయ్యాదులుఁగలవాఁడై) విరక్తి యనెడి కాంతతోడి సంభోగమువలన సంతుష్టుఁడై శమమునుం గాంచి యామునియఖండైశ్వర్యసంపన్నుండైన సార్వభౌము నింబోలి హాయిగా నిదురించును.

అవ. యోగిస్వరూపమును నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశీ జనమధ్యసఙ్గరహితః స్వాయత్తచేష్టః సదా
హానాదానవిరక్తమార్గనిరతః కశ్చిత్తపస్వీ స్థితః ।
రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనైః సంస్యూతకన్థాధరో
నిర్మానో నిరహఙ్కృతిః శమసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః ॥ 95

టీ. భిక్షాశీ=బిచ్చమును దినువాఁడును - భిక్షాన్నమాత్రభోజనముచే దేహధారణము సేయువాఁడు, జన...రహితః-జనమధ్య=జనులనడుమ, సఙ్గరహితః=ఆసక్తిలేనివాఁడును-జనులనడుమనుండియు వారియందుఁ దగులులేనివాఁ డనుట, సదా=ఎప్పుడును, స్వాయత్తచేష్టః=తనకులోనైనవ్యాపారములు గలవాఁడు-తననియమమునకులోనైన యింద్రియవ్యాపారములు గలవాఁ డనియర్థము - జితేంద్రియుఁడని భావము, హానా... నిరతః-హాన=విడుచుట, ఆదాన=కయికొనుట, అనెడి యీరెంటి యెడ, విరక్త=రక్తిలేని-ఉదాసీనమైన, మార్గ=మార్గమందు-నడవడియందు, నిరతః=ఆసక్తుఁడైనవాఁడును-'నిస్త్రైగుణ్యేపథివిహరతాం కోవిధిః కోనిషేధః.' అన్నట్లు ఇది హేయము ఇది యుపాదేయ మనుబుద్ధిలేనివాఁడును, రథ్యా...వసనైః-రథ్యా=పెద్దమార్గములందు, కీర్ణ=పాఱవైవం బడినవియు, విశీర్ణ=చినిఁగినవియు, జీర్ణ=పాతవియునగు, వసనైః=గుడ్డలచేత, ఆస్యూత=అంతటఁ గుట్టంబడిన, కన్థా=బొంతను, ధరః=ధరించువాఁడును, ('రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనః సంప్రాప్తకన్థాసనః' అనుచో, మార్గములందు పాఱవైవంబడిన చినిఁగిన ప్రాతవస్త్రమును గలవాఁడును, ప్రాపించిన బొంతయే యాసనముగాఁ గలవాఁడును-అనఁగా బొంతను నాల్గుగు మడతలుగా మడచి క్రిందఁబఱచుకొని కూర్చున్న

వాఁడును, అని యర్థము), కావుననే, నిర్మానః=అభిమానము లేనివాఁడు-తన్నుగొప్పగా నెన్నుకొననివాఁడనుట, నిరహంకృతిః=అహంకారము లేనివాఁడును, శమ...స్పృహః-శమ = (వైరాగ్యముచే మనస్సు వికారము నొందకుండుట యనెడి) శమమువలని, సుఖ=సుఖముయొక్క, ఆభోగ=విస్తారమునందు, లేక, సుఖ=సుఖమును, ఆభోగ = అనుభవించుటయందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=పట్టుకొన్న, స్పృహః = స్పృహగలవాఁడును-అగు, తపస్వీ = తపస్సంపన్నుఁడు-యోగీశ్వరుఁడు, కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు-ఎవఁడో యొకఁడే యనుట, స్థితః=ఉన్నవాఁడు-కానఁబడుచున్నాఁడని భావము. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. హీనాదానవిరక్తమార్గనిరతుం డక్షయ్యభిక్షాశిస్వా
ధీనారంభుఁడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
థ్యానిక్షిప్తవిశీర్ణవస్త్రకృతకంథాసీనుఁ డాత్మాక్షర
ధ్యానాసక్తుఁ డొకానొకండు విగతాహంకారుఁ డొప్పుంగ్ భువిన్.95

తా. బిచ్చముచేతనే దేహయాత్రగడపుచు, జనులనడుమనుండియు వారియందుఁదగులులేక, యింద్రియవ్యాపారముల లోఁబఱుచుకొని, హేయమిది యుపాదేయ మిది యనుతలంపుమాలి, మార్గములందు పాఱవైవంబడి చినిఁగియున్న పాతపేలికలతోఁ గుట్టినబొంతను గట్టుకొని యభిమానమును నహంకారమును లేక, శమమువలని యానందాతిశయము ననుభవించుటయందే కోరిక గలవాఁడైన తపస్వి యెవఁడో యొకఁడే యరుదుగాఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు.

అవ. యోగులకు మానావమానములు రెండును సమము లనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చణ్డాలః కిమయం ద్విజాతిరథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసః
కిం వా తత్త్వవివేకపేశలమతిర్యోగీశ్వరః కోఽపి కిమ్।
ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖరైరాభాష్యమాణా జనై
ర్న క్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః॥ 96

టీ. అయం=వీఁడు-ఈ కనఁబడుచున్నవాఁడనుట, చణ్డాలః కిం=చండాలుఁడా యేమి, అథవా=లేక, ద్విజాతిః వా=బ్రాహ్మణుఁడా, అథ=లేక, కింశూద్రోవా = శూద్రుఁడా, తాపసః కింవా=తపసియా, తత్త్వ...మతిః-తత్త్వ=పరమార్థమును, వివేక=పర్యాలోచించుటయందు, పేశల=నేర్పుగల, మతిః=బుద్ధిగలవాఁడైన, కోఽపి = ఒకానొక, యోగీశ్వరః=గొప్పయోగియా, ఇతి=అనియిట్లు, ఉత్పన్న...ముఖరైః-ఉత్పన్న=పుట్టిన, వికల్ప=సందేహములను, జల్ప=వదరుటచేత, ముఖరైః = మ్రోఁగుచున్న-ఇట్టి

సందేహపుఁ బలుకులు పలుకుచున్న యనుట, జనైః=జనులచేత, పథి=మార్గమునందు, ఆభాష్యమాణాః = అధిక్షేపింపఁబడినవారు-లేక, సంభాషింపఁబడినవారు, అయ్యును, న క్రుద్ధాః=క్రోధించినవారునుగాక-చండాలత్వాదుల నాక్షేపించుటవలన ననుట, నైవతుష్ట మనసః=సంతోషించిన మనస్సులు గలవారునుగాక-ద్విజాతిత్వాదుల నాక్షేపించుటచే ననుట, * యోగినః=యోగులు, స్వయం=తమేంత యూరకయనుట, యాన్తి=పోవుదురు-బ్రహ్మనిష్ఠులగుటచే నీయాక్షేపములను బాటింపరనిభావము.

ఉ. మాలఁడొ వీఁడు విప్రకులమండనుఁడో మఱి శూద్రుఁడో తప
శ్శీలుఁడొ సిద్ధుఁడో యనుచుఁ జెంతలఁజేరి వికల్పజల్పవా
చాలజనంబు లాడఁగ వేసం గుపితాత్ములు గారు సమ్మదో
ద్వేలురు గారు మిన్నక భువిన్ విహరింతురు యోగిపుంగవుల్. 96

తా. జనులు దారియందుఁ బోవుచున్న యోగులనుజూచి వీఁడెవఁడు చండాలుఁడా? బ్రాహ్మణుఁడా? శూద్రుఁడా? తపస్వియా? పరమార్థమును వివేచించు బుద్ధిగల యెవఁడే నొకయోగీశ్వరుఁడా? యని సందేహములు కలిగి తమ్మాక్షేపింపఁగా వారు కోపముగాని సంతోషముగాని లేక యూరక తమదారిని బోవుదురు.

అవ. యోగులు హింసాదిరహితవృత్తులై యుండుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హింసాశూన్య మయత్నలభ్య మశనం ధాత్రా మరుత్కల్పితం
వ్యాళానాం పశవ స్తృణాఙ్కురభుజః సృష్టాః స్థలీశాయినః ।
సంసారార్ణవలఙ్ఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం
యా మన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః॥97

టీ. హింసాశూన్యం=హింసలేనిదియు-ఇతరప్రాణులను వధించి పడయునట్టిది కానిది యనుట, అయత్నలభ్యం=యత్నములేక దొరకఁదగినదియు-అనాయాసముగా దొరకునది యనుట, అశనం=ఆహారము, వ్యాళానాం=సర్పములకు, ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, మరుత్=గాలి-గాలిరూపముగా ననుట, కల్పితం=నిర్మింపఁబడినది. స్థలీశాయినః=అకృత్రిమమైన ప్రదేశమునఁ బరుండునట్టి, పశవః=పశువులు, తృణ అఙ్కురభుజః=గడ్డిమొలకలు దినునవిగా, సృష్టాః=నిర్మింపఁబడినవి, వ్యాళములును బశువులును బుద్ధివివేకము లేనివి

* ఈ యోగులే 'నప్రహృష్యేత్ప్రియంప్రాప్య నోద్విజేత్ప్రాప్యచాప్రియమ్। స్థిరబుద్ధి రసమ్మూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణి స్థితః ॥ శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః । జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేన్ద్రియః ॥ యుక్తఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః' అని గీతయందును జెప్పఁబడిరి.

గాన వాని తెలివికిం దగినట్లు సులభముగా దొరకఁదగిన యాహారములు బ్రహ్మచే నిర్మితములైనవి, ఇఁక బుద్ధిసంపన్నుఁడైన మనుష్యుల కెట్లు నిర్మించెనో చెప్పుచున్నాఁడు సంసా...ధియామ్-సంసారార్ణవ = సంసారమనెడి సముద్రమును, లఙ్ఘన = దాఁటుట యందు, క్షమ=శక్తిగల, ధియాం=బుద్ధిగలవారైన-పశువ్యాళములవలెఁ గాక- సంసార మును దరింపఁ జాలినట్టి బుద్ధిని బడసినవారైన, నృణాం=మనుష్యులకు, సా=ఆ, వృత్తిః= జీవిక-బ్రతుకు, కృతా=చేయఁబడినది, యాం=దేనిని-ఏవృత్తి ననుట, అన్వేషయతాం= వెదకువారికి-పొందఁగోరువారికి, సతతం=ఎప్పుడును, సర్వేగుణాః=(విద్వత్తు నేర్పు మొద లైన) సమస్తగుణములును, సమాప్తిం=ముగియికను-పూర్తిని - పూర్ణముగా నెఱుపఁ బడు టను, ప్రయాన్తి=పొందునో, (సావృత్తిః) ఆవృత్తి, చేయఁబడినదని పూర్వముతో నన్వ యము. బ్రహ్మబుద్ధిసంపన్నులైన మనుష్యులకు వారిగుణము లన్నియు సంపూర్ణముగా నెఱపి కష్టపడి సాధింపఁ దగినట్టి బ్రతుకును నిర్మించినాఁడు. వ్యాళాదులు బుద్ధిహీన ములు కాన వానికి నప్రయత్నలభ్యములైన యాహారములను గల్పించినాఁడు. మనుష్యులు కష్టమగు తమబ్రతుకు జరపుటకుఁ దమశక్తులన్నియు నెఱపి యందే మగ్నులై యుండవలసియున్నది కాన నిత్యానందమునకై పాటుపడుటకు వారి కవకాశ మెక్కఁడి దని భావము.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ దామరచూలి విధించెఁ దత్త్వపే
శలమతులైనవారలకు సన్నుతవృత్తి ఘటించె దానిచేఁ
దొలఁగు రజస్తమోజనితదోషములెల్ల భజించువారికిన్. 97

* తా. సర్పములును నేలలంబరుండు పశువులును బుద్ధివివేకములేనివి గాన బ్రహ్మ వానికి నేప్రాణిహింసయు లేక సుఖముగాదొరకునట్టి గాలిని గడ్డిపోఁచలను వరుసగా నాహారము

---

* ఈశ్లోకము మనుష్యసామాన్యవిషయమైనదిగాని యోగివిషయము కాదు. అయినను దీనిని యోగివిషయముగా నర్థము వ్యాఖ్యాత పాఠాంతరముచే కల్పించి యాదశకమునం జేర్చినాఁడనితోఁచెడి. ఈయర్థమంతగా సంభావ్యము కాకున్నను బ్రకరణముంబట్టి వ్యా ఖ్యాత చేసినయర్థము తెలుపుట యావశ్యకము. ఈయర్థమున 'యామన్వేషయతామ్' అను చో 'తామన్వేషయత్తామ్' అని పాఠాంతరము. మొదటి సగమునకుఁ బూర్వోక్తమైనయ ర్థమె గ్రాహ్యము. రెండవసగమున కర్థాంతరమెట్లన్న; సంసారార్ణవలంఘనక్షమబుద్ధు లగున రులకు, సా = ఆ - పూర్వోక్తమైన-పూర్వశ్లోకములందు వర్ణితమైన, వృత్తిః=బ్రతుకు, కృతా = కావింపఁబడినది, తాం=ఆవృత్తిని, అన్వేషయతాం = వెదకునట్టి వారికి-రజ స్తమోదోషములనిరసించిన యోగులకనుట, సర్వేగుణాః=సమస్తగుణములును, సతతం=

గాఁ గల్పించినాఁడు. సంసారమును దరింపఁజేయునట్టి బుద్ధిబడసిన మనుష్యులకో వారికి క్తులన్నియుఁ బూర్ణముగానెఱపి పడయందగినట్టి బ్రతుకును గావించినాఁడు.

అవ. నివృత్తి ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గఙ్గాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య
బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య।
కిం తైర్భావ్యం మమ సుదివసైర్యత్ర తే నిర్విశఙ్కాః
కణ్డూయన్తే జరఠహరిణాః స్వాఙ్గమఙ్గే మదీయే ॥ 98

టీ. గఙ్గాతీరే=గంగానదిగట్టునందు, హిమ...పద్మాసనస్య - హిమగిరిశిలా = హిమవంతముయొక్క ఱాతిబండయందు, బద్ధ=రచింపఁబడిన, పద్మాసనస్య = పద్మాసనముగల వాఁడును - రెండుపాదములును దొడలమూల లందుంచుకొని కూర్చుండుట పద్మాసనము, బ్రహ్మ...విధినా-బ్రహ్మ=బ్రహ్మముయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమును, అభ్యసన = అభ్యసించుట-అలవాటు, విధినా=చేయుటచేత, యోగనిద్ర=సంప్రజ్ఞాతసమాధిని, గతస్య=పొందినవాఁడును, అగు, మమ=నాకు, తైః=ఆ, సుదివసైః=పుణ్యదినములచేత, భావ్యం కిం=అవునాయేమి-అట్టి పుణ్యదినములను నేను జూతునాయేమియనుట, యత్ర=ఏదినములందు, తే=ఆ, జరఠహరిణాః=ముసలిజింకలు, నిర్విశఙ్కాః సన్తః=జంకులేని వగుచు, స్వఅఙ్గం=తమశరీరమును, మదీయేఅఙ్గే=నాదైనశరీరమునందు, కణ్డూయన్తే=గీఱునో-అదినములు కలుగునా యని పూర్వముతో నన్వయము.

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున శీతనగోపలసీమయందుఁ బ
ద్మాసనవర్తినై శివు నుపాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే
భాసిలుచున్న నాతనువుకై తమమేనులతీఁట దీఱ న
త్రాసములై కురంగములు తావులుసేయుట గల్గునే కదా. 98

తా. గంగానదీతీరంబున హిమగిరియందలి యొకఱాతియందుఁ బద్మాసనము వైచుకొని కూర్చుండి బ్రహ్మధ్యానము నలవాటు చేయుచు యోగసమాధి నొందినవారైయుండఁగా నందలి ముసలిజింకలు కదల మెదలకున్న నన్నుఁజూచి జంకుమాలి తమ మేనులు నామేనియందుఁ దీఁటవోవరాయుచు నుండఁగాఁ గడచునట్టి పుణ్యదినములు నాకుఁ గలుగునాయేమి.

ఎప్పుడును, సమాప్తిం = నాశమును, ప్రయాన్తి=పొందును. అట్టినివృత్తి నాచరించువారు 'మనవృత్తులీశ్వరుండు జాగరూకుఁడై నెఱపుచుండును. అందులకై మనగుణములు నెఱపనక్కఱలేదు' అని తలఁచి వర్తింతురుగాన వారి గుణములు నెఱపఁబడమింజేసి యుండియు నశించినవేయగు ననిభావము.

అవ. కేవలము సర్వసంగపరిత్యాగమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్షమక్షయ్యమన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్రమాశాదశకమపమలం తల్పమస్వల్పముర్వీ।
యేషాం నిస్సఙ్గతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాన్తసన్తోషిణస్తే
ధన్యాః సంన్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్మ నిర్మూలయన్తి॥ 99

టీ. పాణిః=చేయియే, పవిత్రం=పరిశుద్ధమైన, పాత్రం=పాత్రయు, భ్రమణపరిగతం=తిరుగుటచేత కలిగిన-తిరిపమెత్తుటచే దొరకిన యనుట, భైక్షం = భిక్షాసమూహము, అక్షయ్యం=తఱుఁగని, అన్నం = ఆహారమును, ఆశాదశకం = పదిదిక్కులు, అపమలం= మురికిలేనిదియు, విస్తీర్ణం=విరివియైనదియు, అగు, వస్త్రం= వలువయు, ఉర్వీ= భూమి, అస్వల్పం=కొంచెముకాని-పెద్దదియైన, తల్పం=పడుకయు, యేషాం=ఎవ్వరికో, నిః సఙ్గ...తోషిణః-నిస్సఙ్గతా=అనాసక్తిని-సంగము లేమిని, అఙ్గీకరణ=కయికొనుటచేత, పరిణత=పరిపక్వమయిన, స్వాన్త=మనస్సుచేత, సన్తోషిణః = సంతుష్టులైన, తే=ఆ, ధన్యాః=ధన్యులు,సంన్యస్త...నికరాః-సంన్యస్త=విడువఁబడిన,దైన్య=దీనత్వమువలని,వ్యతికర=వ్యసనములయొక్క, నికరాః సన్తః=సమూహములు గలవారగుచు, 'అథవ్యతికరః పుంసి వ్యసనవ్యతిషఙ్గయోః' అని మేదిని, కర్మ=కర్మమును,నిర్మూలయన్తి=నాశము సేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ
ధాత్రి దిశాష్టకంబు పరిధాన మగుఁ భువి నేరి కాసుచా
రిత్రులసంగతాగుణధురీణులు రీణసుఖానుభూతికిం
బాత్రులు మోహపాశములఁ బాసి దహింతురు కర్మబీజమున్. 99

తా. చేయియే పరిశుద్ధమైన పాత్రగాను, తిరిపమెత్తి తెచ్చికొన్న బిచ్చమే తఱుఁగని యన్నముగాను, పదిదిక్కులే విటివియై మురికిలేనట్టి వలువగాను,పుడమియే పెను పఱపుగాను గలిగి, సంగమును మానుటవలన పరిపాకము నొందిన మనస్సు గలిగి సంతసిలుచుండు పుణ్యాత్ములు దైన్యమువలనఁ గలుగు వ్యసనములెన్నియుఁ బరిత్యజించి జన్మపరంపరలంగూర్చు కర్మబంధము నెల్ల నిర్మూలము సేయుదురు.

అవ. పంచభూతములను వేఁడికొని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మాతర్మేదిని తాత మారుత సఖే తేజః సుబన్ధో జల
భ్రాతర్వ్యోమ నిబద్ధ ఏష భవతామన్త్యః ప్రణామాఞ్జలిః।
యుష్మత్సఙ్గవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మల
జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి॥ 100

టీ. హేమాతః=ఓతల్లీ, మేదిని = భూమీ, హేతాత = ఓతండ్రీ, మారుత=వాయూ, హేసఖీ=ఓచెలికాఁడా, తేజః= తేజమా, హేసుబన్ధో=ఓమంచిచుట్టమగు, జలః= జలమా, హేభ్రాతః=ఓతోఁబుట్టువా, వ్యోమ = ఆకాశమా, భవతాం = మీకు, అంత్యః=కడపటిదైన, ఏవః=ఈ, ప్రణామ అఞ్జలిః=నమస్కారమునుయొక్క చేమోడ్పు-నమస్కారముకొఱకైన చేమోడ్పనుట, సంబద్ధః= రచింపఁబడినది, యుష్మ...మహిమా-యుష్మత్ సఙ్గ=మీకూడికయొక్క, వశ=అధీనతచేత, ఉపజాత=పుట్టిన, సుకృత=పుణ్యముచేత, స్ఫార=అధికమును, స్ఫురత్ =ప్రకాశించుచున్నదియు, నిర్మలం=పరిశుద్ధమైనదియు, అగు, జ్ఞాన=జ్ఞానముచేత, అపాస్త=దూరముగా విడువఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, మోహ=అజ్ఞానముయొక్క, మహిమా సన్ =అతిశయము గలవాఁడనగుచు, (అహం= నేను), పరబ్రహ్మణి=పరబ్రహ్మమునందు-సచ్చిదానంద స్వరూపమై నిర్వికారమై నిష్కళంకమై. నిరంజనమై యొప్పు బ్రహ్మమునందనుట, లీయే=లీనుఁడనగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని తాత మారుత వయస్యా వహ్నె చుట్టంబ జీ
వనమా సోదర తారకాపథమ భవద్వ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి నై సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్. 100

తా. తల్లివగుభూమీ! తండ్రివైన వాయూ! చెలివగు తేజమా! మంచిచుట్టమవగుజలమా! తోఁబుట్టువగునాకాశమా! యిదె మీకుఁ గడపటిసారి చేమోడ్చి మ్రొక్కెద. మీతోడికూడికవలనఁ గలిగిన సుకృతముచే నాకు మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న విమలజ్ఞాన ముప్పతిల్లఁగా దానిచే నజ్ఞానమంతయు నశించినవాఁడనై యానందస్వరూపమగు పరబ్రహ్మమందు లీనుండనయ్యెద.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు అవధూతచర్యయన్నది దశమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - అధికశ్లోకములు.

అవ. నిరతిశయమగు బ్రహ్మానందమునకుఁ బరిమితమగు నింద్రవిభవమును సాటి గాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వివేకవ్యాకోశే వికసతి శమే శామ్యతి తృషా-
పరిష్వఙ్గే తుఙ్గే ప్రసరతితరాం సా పరిణతిః ।
జరాజీర్ణైశ్వర్యగ్రసనగహనాక్షేపకృపణః
కృపాపాత్రం యస్యాం భవతి మరుతామప్యధిపతిః ॥

టీ. వివేకవ్యాకోశే=వివేకము చేతవిరిసిన - వివేకముచేఁ బరిణమించినయనుట, శమే=శమము - శమమనఁగా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనములుతప్పఁ దక్కినవానినుండి మనస్సును నిగ్రహించుట, వికసతి = వికసిల్లుచుండఁగా, తుఙ్గే = పొడవైన - దృఢమైనయనుట, తృషాపరిష్వఙ్గే=తృషయొక్క కౌఁగిలి, శామ్యతిసతి=తీసిపోవుచుండఁగా-శమము పెరిఁగి తృషయొక్కపట్టు వీడఁగాననుటి, సా=ఆ, పరిణతిః=నిరతిశయ సుఖరూపమైన పరిపాకము, ప్రసరతితరాం=మఱింతవిస్తరిల్లుచున్నది, ఆపరిణతి యెట్టిదనఁగా, యస్యాం= దేనియందు - ఏపరిణతియందు, జరా...కృపణః - జరా=ముదిమిచే-ఇంద్రత్వము నిత్యమైనదికాక కాలపరిమితిగలది గనుక నిట జరయనఁగా ముదిమికాక యామితి సమీపించుట యని తెలియునది, దానిచే, జీర్ణ = ప్రాఁతగిలిన - ఇంద్రునితోనే యాతనియైశ్వర్యమును దీసిపోవును గాని నతనికాలము సమీపింపఁగాఁ దానును దీసిపోవునట్టియనుట- శాశ్వతము కానిదైన యనిభావము, ఐశ్వర్య=ఐశ్వర్యమును, గ్రసన=అనుభవించుటచేతనైన, గహన=తెలియనలవికాని, ఆక్షేప=వ్యాకులత చేత-లేక,నిందచేత, కృపణః=దీనుఁడైన-అనిత్యమై పసచెడి తూలు నైశ్వర్యము నేయనుభవించుటవలన మిక్కిలి దీనతనొందిన యనుట, మరుతామధిపతిరపి=దేవేంద్రుఁడును, కృపాపాత్రం=కనికరమున కాస్పదము, భవతి=అగునో, సాపరిణతిః అని పూర్వముతో నన్వయము.ఇంద్రుని యైశ్వర్యమును అతనికి అస్థిరమైనది గాన దుఃఖకరమగుచున్నది. కాఁబట్టి, యది తృషవీడి శమము వికసిల్లునప్పుడు గలుగు నిరతిశయసుఖరూపమైన పరిణతితో సాటిగాదనిభావము.

మ. శమముం జారువివేకయుక్తిని వికాసంబొందఁగాఁ దృష్ణ దు
శ్శమమహాపట్టును వీడఁగాఁ గలుగు నాసౌఖ్యాతిరేకంపుఁబా
కమునుం జూడ జరావిజీర్ణవిభవగ్రాసాగతాక్షేపవి
భ్రమదీనం బగువేల్పుఱేనిదశయుఁ జాలిం దగం జేయదే.

అవ. చదువు నానాఁట దురుపయోగముపాలై చెడుటను చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పురా విద్వత్తాసీదుపశమవతాం క్లేశహతయే
గతా కాలేనాసౌ విషయసుఖసిద్ధ్యై విషయిణామ్ ।
ఇదానీం తు ప్రేక్ష్య క్షితితలభుజః శాస్త్రవిముఖా-
నహో కష్టం సాపి ప్రతిదిన మధోఽధః ప్రవిశతి ॥ 2

టీ. పురా=తొల్లి, విద్వత్తా=పాండిత్యము, ఉపశమవతాం=శాంతిపరులయొక్క, క్లేశహతయే=దుఃఖమునశించుటకొఱకు, ఆసీత్=ఉండెను, కాలేన=దీర్ఘకాలముచే-బహు

కాలముకడవఁగా, అసౌ=ఇది, విషయిణాం=విషయ లోలురయొక్క, విషయసుఖసిద్ధ్యై =విషయసుఖముల నొడఁగూర్చుటకొఱకు, గతా=పోయినది - ప్రవర్తించినది, ఇదానీం తు=ఇప్పుడో, క్షితితలభుజః=రాజులను, శాస్త్రివిముఖాన్=శాస్త్రి పరాఙ్ముఖులనుగా, ప్రేక్ష్య=చూచి, సా=అదియు, ప్రతిదినం=నాఁడునాఁటికి, అధోఽధః=క్రిందుగాక్రిందుగా, ప్రవిశతి=పోవుచున్నది. రాజులు పరాఙ్ముఖులై తన కాశ్రయమీయనందున నిపుడు నానాఁటికి గ్రిందుపడుచున్నదని భావము.

చ. చదువది తొల్లి శాంతిపరసంతతి వంతలఁ బాచుచుండె దాఁ
బదపడిఁ గాములోలజనపాళిసుఖంబులు గూర్పఁజొచ్చె న
య్యది మఱి శాస్త్రదూరమతు లౌపతు లిప్పు డుపేక్ష సేయఁగాఁ
బొదుపఱి నాఁడునాఁటికిని బ్రుంగుచుఁ గ్రుంగుచు నున్నదక్కటా. 2

అవ. ఒకవిరక్తుఁడు చేసికొనునిశ్చయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అతిక్రాన్తః కాలో లటభలలనాభోగసుభగో
భ్రమన్తః శ్రాన్తాః స్మః సుచిరమిహ సంసారసరణౌ।
ఇదానీం స్వఃసిన్ధో స్తటభువి సమాక్రన్దనగిరః
సుతారైః ఫూత్కారైః శివశివశివేతి ప్రతనుమః॥ 3

టీ. లటభలలనా భోగసుభగః=మనోజ్ఞలైన స్త్రీలను అనుభవించుటచే రమణీయమైన, కాలః=కాలము, అతిక్రాన్తః = అతిక్రమింపఁబడినది - కడచినది, ఇహ=ఈ, సంసారసరణౌ=సంసారమనెడి మార్గమునందు, సుచిరం=దీర్ఘకాలము, భ్రమన్తః=తిరుగుచు, శ్రాన్తాఃస్మః=అలసినవారమగుచున్నారము, ఇదానీం = ఇప్పుడు, స్వఃసిన్ధోః=గంగయొక్క, తటభువి=గట్టునందలి ప్రదేశమున, సుతారైః=మిక్కిలినిడుదలగు, ఫూత్కారైః సహ=ఫూత్కృతులతో - నిట్టూర్పులతోననుట, ఇది ఖేదసూచకము, శివశివశివఇతి=శివశివశివయని, సమాక్రన్దనగిరః=పిలుపు పలుకులను-శివశివాయని బిగ్గఱఁ బిలుపులను, ప్రతనుమః=మిక్కిలి జరుపుదుము.

ఉ. చారుముఖీసుఖైకరతి జా నగుకాలము ప్రావుదెంచె సం
సారపుఁద్రోవఁ ద్రిమ్మరుటఁ జాలశ్రమంబును గల్గె నింకఁ బూ
త్కారపురస్సరంబుగను దైవతరంగిణితీరసీమ నే
పారు నెలుంగునన్ శివశివా యని కూయిదువార మెంతయున్. 3

శ్లో॥ అహో ధన్యాః కేచి త్త్రుటితభవబన్ధవ్యతికరా
వనాన్తే౽చిన్వన్తో విషమవిషయాశీవిషగతిమ్।
శరచ్చన్ద్రజ్యోత్స్నాధవళగగనాభోగసుభగాం
నయన్తే యే రాత్రిం సుకృతచయచిన్తైకశరణాః॥ 4

టీ. అహో=ఔరా, త్రుటిత భవబన్ధవ్యతికరాః=త్రెస్సిన సంసారమనెడిబంధముయొక్క సంబంధముగలవారును, విషమవిషయ ఆశీవిషగతిమ్=కఠినములైన యింద్రియార్థములనెడి సర్పములమార్గమును, అచిన్వన్తః = వెదకనివారును - ఇంద్రియార్థములత్రోవఁబోవనివారనుట, సుకృతచయచిన్తా ఏకశరణాః= పుణ్యముయొక్క వృద్ధినిగుఱించిన చింతయే ముఖ్యమైనయాశ్రయముగాఁగలవారును, అగుచు, వనాన్తే=వనమధ్యమున, శర...సుభగాం - శరత్ చంద్ర జ్యోత్స్నా=శరత్కాలపు చంద్రునివెన్నెలచేత, ధవళ=తెల్లనైన, గగన ఆభోగ=ఆకసము విటివిచేత-విటివియగు నాకాశ ప్రదేశముచేత, సుభగాం=మనోహరమైనదగు, రాత్రిం=రేయిని,యే=ఎవరు, నయన్తే=కడపుదురో,(తే) కేచిత్=ఆ కొందఱు,ధన్యాః=ధన్యులు,అహో=ఔరా-సంసారబంధము తెగి విషయములదెసఁబోక పుణ్యమునుగూర్చుటయందే చింతగలిగి వనమునకుఁబోయి శరత్కాలపువెన్నెలచేఁ తెల్లనగుమిన్నునఁ జెన్నారు రాత్రిఁగడపునట్టికొంద ఱెంతధన్యు లనియర్థము.

ఉ. దారితబంధులై విషయదారుణసర్పవిమార్గదూరులై
భూరితపోవనంబునను బుణ్యచయైకపరాయణాత్ములై
శారదచంద్రికాధవళచారునభోపరిభాసమానమై
వారక వెల్గు రేల్ గడపువారలు మాయురె యెంతధన్యులో. 4

శ్లో॥ మహాదేవో దేవః సరిదపిచ సైవామరసరి-
ద్గుహా ఏవాగారం వసనమపి తా ఏవ హరితః।
సుహృద్వా కాలో౽యం వ్రత మిద మదైన్యవ్రత మితి
కియద్వా వక్ష్యామో వటవిటప ఏవాస్తు దయితా॥ 5

టీ. మహాదేవః=శివుఁడే, దేవః=దేవుఁడు, సా అమరసరిత్ ఏవ=ఆదేవనదియగుగంగయే, సరిత్=నది, గుహా ఏవ=గుహాయే, ఆగారం=ఇల్లు, తా దిశః ఏవ=ఆదిక్కులే, వసనమపి=వస్త్రమును, అయంకాలః=ఈమృత్యువే, సుహృత్ =చెలికాఁడు, ఇదం=ఈ, అదైన్యవ్రతం=యాచించుటయనెడి దీనత్వములేకుండుట యనువ్రతమే, వ్రతం=వ్రతము,ఇతి=అని, కియద్వా=ఎంతదా, వక్ష్యామః=చెప్పఁగలము-లేక, కియత్=కొంచెము,వక్ష్యామః=చెప్పెదము-వేయేల సంగ్రహముగాఁజెప్పెదమనుట, అదియేదన, వటవిటపః ఏవ=మఱ్ఱిచెట్టే, దయితా=ప్రియురాలు,అస్తు=(మాకు)అగుఁగాక.గృహస్థాశ్రమమందు భయితయొట్లో

విరక్తియోగమందు వటవృక్షమునట్లే ప్రియమైనదనిభావము. వటవృక్షముక్రిందఁ గూర్చుండి శివధ్యానము సేయుదుమనుట.

మ. దివిషద్వాహిని మాకు వాహిని మహాదేవుండె దేవుండు బ
ల్గవియే మాకు గృహంబు నీదళదిశల్ కల్యాణ నవ్యట్టంబు మృ
త్యువ చూడం జెలికాఁడు సువ్రతము నొక్కతే యీయదైన్యవ్రతం
బు విచారింపఁగ వేయునేల వటసద్భూజంబె కంజాక్షుయున్. 5

శ్లో॥ జ్ఞానం సతాం మానమదాదినాశనం
కేషాంచిదేతన్మదమానకారణమ్ ।
స్థానం వివిక్తం యమినాం విముక్తయే
కామాతురాణా మతికామకారణమ్ ॥ 6

టీ॥ జ్ఞానం=ఎఱుక, సతాం=సజ్జనులకు, మదమాననాశనం=మదమును అభిమానమును జెఱుపునది, ఏతత్=ఇదియే, కేషాంచిత్=కొందఱికి-కొందఱునీచులకనుట, మదమానకారణం=మదమును అభిమానమునుగలిగించునది, దీనిని సదృష్టాంతముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు, వివిక్తం=నిర్జనమైన, స్థానం=స్థానము, యమినాం=జితేంద్రియులకు, విముక్తయే=ముక్తికొఱకు, అగును.అదియే, కామాతురాణాం=కాములకు, అతికామకారణం=మిక్కిలికామమునకు హేతువు, అగును.నిర్జనస్థానము జితేంద్రియులకు ముక్తియు కామిజనులకు గామమును నెట్లుకలిగించునో నట్లె జ్ఞానమును సజ్జనులకు మదమాననాశమును నీచులకు మదమానోత్పత్తియు కలిగించుననియర్థము.

క. జ్ఞానము మదమానంబుల
మానుచు సుజనులకు నిచ్చు మఱికొందఱకున్
జ్ఞానికిఁ గామికి విజన
స్థానము ముక్తియును రక్తిఁ దా నొసఁగుగతిన్. 6

శ్లో॥ శయ్యా శైలశిలా గృహం గిరిగుహా వస్త్రం తరూణాం త్వచః
సారఙ్గాః సుహృదో నను క్షితిరుహాం వృత్తిః ఫలైః కోమలైః ।
యేషాం నైర్ఝర మమ్బుపాన ముచితం రత్యైచ విద్యాఙ్గనా
మన్యే తే పరమేశ్వరాః శిరసి యైర్బద్ధో న సేవాఞ్జలిః ॥ 7

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికి, శైలశిలా=కొండయందలిఱాయియే, శయ్యా=పడుకయో, గిరిగుహా=కొండయందలిగుహయే, గృహం=ఇల్లో, తరూణాంత్వచః=చెట్లపట్టలు-నారలు, వస్త్రం=వలువయో, సారఙ్గాః=జింకలు, సుహృదః= చెలికాండ్రో, క్షితిరుహాం=చెట్ల

యొక్క, కోమలైః ఫలైః=మెత్తనిపండ్లచేత, వృత్తిః=మనుగడ-ఆపండ్లుదిని బ్రతుకుట యో, నైర్ఝరం=సెలయేటిలోఁ జేరినదైన, అమ్బుపానం=జలమునుద్రావుట, ఉచితం = తగినదో, రతిః=క్రీడకొఱకు, విద్యా అఙ్గనా=విద్యయనెడి స్త్రీయో, యైః=ఎవరిచేత, శిరసి=తలయందు, నేవా అఞ్జలిః=ఊడిగముకొఱకైన చేమోడ్పు, బద్ధా న=రచింపఁబడని దో-ఎవరొకరికి చేమోడ్చి కొలువుసేయరోయనుట, తే=వారు, పరమేశ్వరాః=మిక్కిలి యుధన్యులని, మన్యే=నేనుదలఁచుచున్నాను- ఈపొట్టఁబోచుటకై స్వాతంత్ర్య మునువీడి యొకరినిగొలువక శైలశిలాదులే శయ్యాదులుగాఁగలిగి కాలముపుచ్చువారే పరమధన్యాత్ములని యర్థము.

చ. శిల దగుశయ్య యిల్లు గుహ సీరయు నార చెలుల్ కురంగముల్
నలు వగుపండ్లు నిర్ఝరజలంబుల మన్కియు మారు కేళికిం
జెలువయు విద్య యై యమరఁ జేతుల నొదల మోడ్చి యన్యులం
గొలువక యుండువారలె యశేకుంఠితభూరికృతార్థు లారయన్.

శ్లో॥ సత్యామేవ త్రిలోకీసరితి హరశిరశ్చుమ్బినీవిచ్ఛటాయాం
సద్వృత్తిం కల్పయన్త్యాం తటవిటపిభవైర్వల్కలైః సత్ఫలైశ్చ।
కోఽయం విద్వాన్విపత్తిజ్వరజనితరుజాతీవ దుఃఖాసికానాం
వక్త్రంవీక్షేతదుఃస్థేయదిహినబిభృయాత్స్వేకుటుమ్బేఽనుకమ్పామ్॥

టీ. హర...చ్ఛటాయాం - హరశిరస్ చుమ్బి=శివునితలను తాఁకుచున్న, నీవి= కటివస్త్రముయొక్క, ఛటాయాం = కాంతులుగలదియు - తనకటివస్త్రముకాంతులు శివునిశిరంబున వ్యాపించుట గలదియు, తటవిటపిభవైః = (తన) గట్టునందలి చెట్లవలనఁ బుట్టినవైన, వల్కలైః = నారలచేతను, సత్ఫలైశ్చ=మంచిపండ్లచేతను, సద్వృత్తిం= మంచి బ్రతుకును, కల్పయన్త్యాం = కల్పించుచున్నదియు-తనకడ నాశ్రయించినవారికి కట్టుకొనుటకు నారలును దినుటకు బండ్లును నిచ్చి లెస్సగా మనుపునదియు ననుట, అగు, త్రిలోకీసరితి=మూఁడులోకములనది-గంగ, సత్యామేవ=తప్పక ఉండఁగా, కః అయం విద్వాన్ = ఏ యీ విద్వాంసుఁడు-ఎటుకగలవాఁడెవఁడు, దుఃస్థే = కష్టమునందున్న, స్వే=తనయొక్క, కుటుమ్బే=కుటుంబమునందు, అనుకమ్పాం = కరుణను, బిభృయాత్ న యది=కలిగి యుండఁడేని, విపత్తి జ్వరజనితరుజా=ఆపద (దారిద్ర్య) మనెడి జ్వరముచేఁ బుట్టిన రోగముచేత, అతీవ = మిక్కిలియు, దుఃఖాసికానామ్-(దుఃఖమాస్తే అసు ఇతి దుఃఖాసికా)=దుఃఖపు స్థితులయొక్క-కష్టసందర్భములయొక్క, వక్త్రం = ముఖమును, వీక్షేత=చూచును. ఎటుకగలవాఁ డెవ్వఁడుగాని, దారిద్ర్య రోగపీడితుఁడై దుర్దశయందు న్న తనకుటుంబమునందు జాలి కలిగియుండుటచేతనే వారలఁ బోషింప కష్టములపాలగు

చున్నాఁడు కాని, కానిచో నా దుఃఖముల దిక్కు చూడక గంగాతీరమందలి చెట్లనారలు గట్టికొని వానిపండ్లుతిని యుండె సుఖముగానుండు ననియర్థము.

చ. పొరుతల సోఁకుపోఁకముడికియంచితకాంతుల మించుగంగయుక్
దరి గలమ్రానిపండులను కి నారల న ల్వగుపోవుఁ జూప నే
వెరవరిగాని పేదటిమికి వేసనఁ బొక్కుచు నుగ్రక్క బిడ్డలాం
దుగ్ర దయఁ జూడకుండినఁ గేశుం బెనువంతలదారిఁ ద్రొక్కనే. 8

శ్లో॥ ఉద్యానేషు విచిత్రభోజనవిధి స్తీవ్రాతితీవ్రం తపః
కౌపీనావరణం సువస్త్ర మమితం భిక్షాటనం మణ్డనమ్ ।
ఆసన్నం మరణంచ మఙ్గళసమం యస్యాం సముత్పద్యతే.
తాం కాశీం పరిహృత్య హన్త విబుధై రన్యత్ర కిం స్థీయతే ॥ 9

టీ. యస్యాం=ఎందు - ఏకాశియందు, తీవ్రాతితీవ్రం = అత్యంత తీవ్రమైన, తపః = కృచ్ఛ్రాదిరూపమైన తపస్సు, ఉద్యానేషు = ఎలదోఁటలయందు, విచిత్ర భోజన విధిః=వింతలైన భోజనముల ప్రకారముగా, సముత్పద్యతే=అగునో - ఇది మీఁద నెల్ల గూర్చుకొనునది-ఎందలి తపస్సు ఎలదోఁటలలోని వింతలైన విందుకుడుపులతో సాటి యగునో యనుట, కౌపీనావరణం=గుహ్యమునుగప్పుట-గోఁచియనుట, సువస్త్రం=మం చివస్త్రముగా-దానితోసాటిగా, అగునో, అమితంభిక్షాటనం=కొలఁదిలేని బిచ్చముకై తిరు గుట, మణ్డనమ్=భూషణముగా- ఎందు బిచ్చమెత్తుటయే యలంకారముగా, అగునో, ఆసన్నం మరణంచ=దాపించినమరణమును - మరణముదాపించుటయు, మఙ్గళసమం=శు భముతోసాటిగా, అగునో, తాంకాశీం=ఆకాశిని, పరిహృత్య=విడిచి, హన్త=అక్కటా, విబుధైః=ప్రాజ్ఞులచేత, అన్యత్ర=మఱొకచో, కిం=ఏల, స్థీయతే=ఉండుటయగుచున్న ది. అట్టికాశిని విడిచి ప్రాజ్ఞులు మఱొకచోట నుండనేలయని యర్థము.

చ. అరిదిమహాతపంబు చెలు కి వానెలదోఁటలఁ గుడ్పువిందుగా
గరువపుగోఁచి బల్వలువకే గాఁ దిరిపం బది భూషణంబుగా
మరణముదాపు మంగళసమంబుగ సొంపలరారు నెందు నా
యిర వగుకాశి వీడి బుధు కేలేటికి నొండొకచోటి నుండఁగన్. 9

శ్లో॥ నాయం తే సమయో రహస్య మధునా నిద్రాతి నాథో యది
స్థిత్వా ద్రక్ష్యసి కుప్యసి ప్రభు రితి ద్వారేషు యేషాం వచః।
చేత స్తా నపహాయ యాహి భవనం దేవస్య విశ్వేశితు-
ర్నిర్దౌవారికనిర్దయోక్త్యపరుషం నిస్సీమశర్మప్రదమ్ ॥ 10

టీ. చేతః=మనసా, అయం=ఇది, తే=నీకు, సమయః=వేళ, న=కాదు, అధునా=ఇప్పుడు, రహస్యం=ఏకాంతము, నాథః=ఏలిక, నిద్రాతి = నిదురించుచున్నాఁడు, స్థిత్వా= (పోక) నిలిచి, ప్రత్యక్ష్యసియది=చూతువేని, ప్రభుః=ఏలిక, కుప్యతి = కోపించును, ఇతి=అని, వచః=పలుకు, యేషాంద్వారేషు=ఎవ్వరి మొగసాలలందు, కలుగునోయని శేషము, తాన్=వారిని, అపహాయ=విడిచి, నిర్ద్వారికనిర్దయోక్తి=దౌవారికుల దయలేనిపలుకులు లేనిదియు, కావునసే, అపరుషం=పరుసనిదికానిదియు, కావునసే, నిస్సీమశర్మప్రదమ్=మేరలేనిసుఖము నిచ్చునదియు, ఆగు, దేవస్య, విశ్వేశితుః భవనమ్=దేవుఁడగువిశ్వేశ్వరుని యాలయమునుగూర్చి, యాహి=పొమ్ము.

శా. నీకుం గా దిదివేళ మంతనము నూ ర్నిద్రించెడిన్ నాథుఁడుం
బోకే నిల్చియుఁ జూచితేఁ గినియుఁ బో ర్పొమ్మన్నయవ్వాకిళుల్
వీఁకన్ వీడి మనంబ వేగ చనుమా ర్విశ్వేశుసద్మంబుకై
నీకుం గల్గు సుఖంబు క్రూరు లరయన్ ర్లే రందు ద్వారికుల్. 10

శ్లో॥ అకిఞ్చనస్య దాన్తస్య, శాన్తస్య సమచేతసః।
సదా సన్తుష్టమనసః, సర్వాస్సుఖమయా దిశః॥ 11

టీ. అకిఞ్చనస్య = ఏమియులేనివాఁడును - పేదయు, దాన్తస్య = బహిరింద్రియముల యుపరతిగలవాఁడును, శాన్తస్య = అంతఃకరణము నిగ్రహించినవాఁడును, సమచేతసః=సమమైన మనస్సుగలవాఁడును, సదా=ఎప్పుడును, సన్తుష్టమనసః=సంతోషించిన మనస్సుగలవాఁడును, అగు వానికి, సర్వాదిశః=దిక్కులన్నియు, సుఖమయాః=సుఖప్రచురములైనవి - మిక్కిలియు సుఖ మెటుచూచినను గలుగుననుట - సర్వసుఖములకును గారణమైన సంతుష్టినొందఁగా అన్నియు మిక్కిలిసుఖములుగానే యుండునని భావము.

క. దాంతుఁడు నకించనుండును
శాంతుఁడు సమచిత్తవృత్తిసంయుతుఁడు సదా
సంతుష్టుఁడు నగువానికి
సంతత మెల్లదిశలు సుఖసంతతిమయముల్. 11

అవ. దారిద్ర్యమునకంటె మరణమే శ్రేయమని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉత్తిష్ఠ క్షణమేక ముద్వహ గురుం దారిద్ర్యభారం సఖే
శ్రాన్తస్తావ దహం చిరం మరణజం సేవే త్వదీయం సుఖమ్।
ఇత్యుక్తో ధనవర్జితేన సహసా గత్వా శ్మశానే శవో
దారిద్ర్యా న్మరణం వరం వరమితి జ్ఞాత్వైవ తూష్ణీం స్థితః॥ 12

టీ. హేసఖే=చెలీ- ఇది శవమునుసంబోధించుట, ఊర్ధ్వ =లెమ్ము, ఎకంక్షణం= ఒకక్షణము సేపు,గురుం=భరింపరాని,దారిద్ర్యభారం=పేదఱికపుబరువును-నాబరువైన పేదఱికమును, ఉద్వహ=భరింపుము. అహం=నేను, తావత్=ఇప్పుడు,శ్రాన్తః = (సంసారభారమును మోచి) యలసియున్నవాఁడను, మరణజం = మృతివలనఁబుట్టిన, త్వదీయం= నీదయిన, సుఖం=సుఖమును, చిరం=పెద్దకాలము, సేవే = భజించెదను- అనుభవించెద. ఇతి=అని, ధనవర్జితేన=ధనములేనివానిచేత, సహసా= తోడనే - దారిద్ర్యమనుభవింపలేక వేగముగా, గత్వా=పోయి, శ్మశానే=శ్మశానమునందు, ఉక్తః సన్ = చెప్పఁబడిన దగుచు- పేదవాఁడు శ్మశానమునకు వేగపోయిచెప్పఁగాననుట, శవః=పీనుఁగు, దారిద్ర్యాత్ = పేదఱికమునకంటె,మరణం=చావు, పరంపరంఇతి= మేలు మేలుఅని, జ్ఞాత్వా= తెలిసి, తూష్ణీమేవ=ఊరకయే- పేదవాఁడడుగుకొన్నందులకు బదులు సెప్పకయే, స్థితః=ఉండినది.

శా. ఆరుఁ బేద యొకండు ప్రేతమును డాసియంబోయి యోమిత్ర యీ
దారిద్ర్యంబును గొమ్ము లెమ్ము మృతిచేతంగన్నసౌం పిమ్ము వే
సారం జొచ్చితి నంచు వేఁడ శవముం జూ వెంతయున్ మేలు మేల్
దారిద్ర్యంబునకంటె నంచు సదియుం దాఁ బల్కకుండెం గడున్.12

అవ. స్త్రీలు కపటచిత్తులు గాన వారిని త్యజింపఁ దగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా హసన్తిచ రుదన్తిచ కార్యహేతో
ర్విశ్వాసయన్తిచ పరం నచ విశ్వసన్తి।
తస్మాన్నరేణ కులశీలసమన్వితేన
నార్యః శ్మశానఘటికా ఇవ వర్జనీయాః ॥ 13

టీ. ఏతాః=ఈ స్త్రీలు, కార్యహేతోః=కార్యార్థము, హసన్తిచ=నవ్వుదురును, రుదన్తిచ=ఏడ్తురును, పరం=ఇతరుని, విశ్వాసయన్తిచ=తమ్మునమ్మునట్లును జేయుదురు, విశ్వసన్తి నచ=తామునమ్మరు,తస్మాత్=కాబట్టి, కులశీల సమన్వితేన=కులముతోను శీలముతోను గూడియున్న, నరేణ = మనుష్యునిచేత,నార్యః= స్త్రీలు, శ్మశానఘటికాః=ప్రేతభూమి యందలి మట్టిపాత్రలవలె, వర్జనీయాః=విడువఁదగినవారు.

తే. చిగురుబోఁడులు కార్యంబు నిగుడుకొఱకు
నగుదు రేడ్తురు నమ్మింత్రు నమ్మ రొరులఁ
గాన కులశీలవంతుండు మానవలయు
నారులను వల్లకాటిపెంకనంట్లఁబోలె. 14

అవ. సంసారవైచిత్రిని జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్వచి ద్వీణావాదః క్వచి దపిచ హాహేతి రుదితం
క్వచిద్విద్వద్గోష్ఠీ క్వచిదపి సురామత్తకలహః।
క్వచిద్రామా రమ్యా క్వచిదపి గళత్కుష్ఠవపుషో
నజానే సంసారః కిమమృతమయః కిం విషమయః॥ 15

టీ. సంసారమునందు, క్వచిత్=ఒకచోట, వీణావాదః=వీణియవాయించుట, క్వచిదపిచ=మఱియు నొకచోట, హాహాఇతి రుదితం=హాహాయను నేడ్పు, క్వచిత్=ఒక చోట, విద్వత్ గోష్ఠీ = పండితుల శాస్త్రప్రసంగము, క్వచిదపిచ=మఱొకచోట, సురామత్తకలహః=కల్లుచే మత్తుగొన్నవారి జగడము, క్వచిత్=ఒకచో, రమ్యాః= ఇంపైన, రామాః= స్త్రీలు, క్వచిదపి=మఱొకచోట, గళత్ కుష్ఠవపుషః = కాఱుచున్న పులుముగల దేహములుగలవారగు, రామాః= స్త్రీలు, సంసారః=సంసారము, అమృతమయః కిం=అమృతమయమా-వీణావాదవిద్వద్గోష్ఠిరమ్యరామాదులచే సుఖప్రచురమైనదా, విష మయః కిం=రుదితకలహాదులచే దుఃఖప్రచురమా, నజానే = నేనెఱుఁగకున్నాను-పర స్పరవిరుద్ధావస్థలు గానిపించుటచే నిది యిట్టిదని నిశ్చయింప నేరకున్నాననుట.

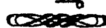
చ. ఒకయెడ వీణియల్ మొరయు నొక్కెడ హా యని యేడ్పువిన్పువే
ఱొకయెడ సూరిగోష్ఠి మఱియొక్కెడఁ ద్రాగి యొనర్చువివ్వ యొం
డొకట బెడంగుఁజేడియలు నొక్కటఁ గుష్ఠముగాఱునారు లా
నొకటి యెఱుంగరా దమృతమో మఱి సంసృతి దా విషంబొకో.15

శ్లో॥ చలా లక్ష్మీ శ్చలాః ప్రాణా, శ్చలం జీవితయౌవనమ్।
చలాచలేచ సంసారే, ధర్మ ఏకోహి నిశ్చలః॥ 16

టీ. లక్ష్మీః=సంపద, చలా=చంచలమైనది, ప్రాణాః=ప్రాణములు, చలాః = అస్థిరములైనవి. జీవితయౌవనమ్=జీవితమునందు ప్రాయమును, చలం= అస్థిరమైనది, చలాచలే=చంచలమైన, సంసారే=సంసారమునందు, ధర్మః=ధర్మము, ఏకః=ఒక్కటియే, నిశ్చలం=చలనములేనిది-నిత్యమైనది.

క. చలము సిరి చలము ప్రాణము
చల మరయఁగ జీవనంబు జవ్వన మతిచం
చల మగుసంసారమునం
దలఁపఁగ నిశ్చలన మొక్కధర్మము కాదే. 16

శ్లో॥ న భిక్షా దుష్ప్రాపా పథి మమ మహారామరచితే
ఫలైః సంపూర్ణా భూ ర్విటపిమృగచర్మాపి వసనమ్।

సుఖైర్వా దుఃఖైర్వా సదృశపరిపాకః ఖలు తదా
త్రినేత్రం కస్త్యక్త్వా ధనలవమదాన్ధం ప్రణమతి 17

టీ. మమ=నాకు, మహాంగామహరితే=గొప్పతోఁటలచే రచింపఁబడిన-పెనుతోఁట లియ్యప్రక్కఁగల, పథి=మార్గమునందు, భిక్షా=బిచ్చము, దుష్ప్రాపా న=దొరకరానిదికాదు-దొరకునదేయనుట, భూః=భూమి, ఫలైః సంపూర్ణా=పండ్లచేనిండినది. విటపిమృగచర్మ అపి=చెట్లయు మృగములయు తోలును- నారలును కృష్ణాజినమును, వసనం = వస్త్రము, సుఖైర్వా=సుఖములచేతఁగాని, దుఃఖైర్వా=దుఃఖములచేతఁగాని, సదృశపరిపాకః ఖలు= సమమైనపరిణామమేగదా- భిక్షాదులసేవించునట్టి నియతినిబూనినపుడు-సుఖములైనఁగాని దుఃఖములైనఁగాని సమానముగానే స్ఫురించునుగాని భిన్నముగాఁ దోఁపదనుట, తదా= అప్పుడు- అట్టిపరిపాకముగలిగినప్పుడు, కః=ఎవఁడు, త్రినేత్రం=ముక్కంటిని, త్యక్త్వా= విడిచి, ధనలవమదాన్ధం = ద్రవ్యమొకింతచేతైన గర్వముచేఁ గన్నుఁగాననివానిని, ప్రణమతి=నమస్కరించును- వానికి వడఁగిమడఁగి కొలువుసేయును- ఎవ్వఁడునుజేయఁడనిభావము.

ఉ. పంటవలంతిన్నిం గలవు కేపండులు నారలుఁ దోలుఁ బుట్టమౌఁ
గొంటకు బిచ్చయుఁగ్గులు వకగుం బెనుతోఁటలమీఁఱుత్రోవలో
రెంట సుఖాసుఖంబులను రీతి యొకండగు నిట్లయేని ము
క్కంటిని వీడి యల్పధనగర్వితు నెవ్వఁడుఁ గొల్వఁ బూనునే. 17

శ్లో॥ యద్వక్త్రం ముహురీక్షసే న ధనినాం బ్రూషే న చాటుం మృషా
నైషాం గర్వగిరః శృణోషి న పునః ప్రత్యాశయా ధావసి ।
కాలే బాలతృణాని ఖాదసి సుఖం నిద్రాసి నిద్రాగమే
తన్మేబ్రూహి కురఙ్గ కుత్ర భవతా కిం నామ తప్తం తపః ॥ 18

టీ. హేకురఙ్గ=ఓజింకా, యత్=దేనిచేత, ధనినాంముఖం=ధనవంతులమొగమున, ముహుః ఈక్షసేన=మాటికినిజూడవో, మృషా=వ్యర్థముగా, చాటుం=స్తుతిభాషణములను, బ్రూషే న=పలుకవో, ఏషాం = వీరియొక్క - పూర్వము చెప్పఁబడినధనికులయొక్క, గర్వగిరః=గర్వపుమాటలు, నశృణోషి=వినవో, పునః=మఱియు, ప్రత్యాశయా=పేరాసచేత, ధావసి (వారినిగూర్చి) పరుగుచఁబోవో, కాలే=ఆఁకలికాలమున, బాలతృణాని= లేఁతగడ్డిపరకలను, ఖాదసి=మేయుదువో, నిద్ర ఆగమే=నిద్రరాకయందు - నిద్రరాఁగా, సుఖం=హాయిగా, నిద్రాసి=నిదురింతువో, తతః=దానిచేత - ధనికముఖమునుజూడమి మున్నగుకారణములచేత, భవతా=నీచేత, కుత్ర=ఎక్కడ, కింనామ=ఏమిదా, తపః= తపము, తప్తం=తపింపఁబడినదో, మేబ్రూహి = నాకుఁజెప్పుము. ధనికుల మొగము చూడకుండుటమున్నగు నీ యిటువంటిచరితము బుద్ధిమంతుఁడగు పురుషునియందును గానుపింపదు. కాన యిట్టిచరిత యేతపముయొక్కపరిపాకమో తెలియదు. దానిం జెప్పుమనియర్థము.

చ. కనుఁగొన నర్థవంతులమొగంబులు మాటికి మెచ్చులాడవుగా
వినవుగ వారిబెట్టిదము వేమఱుఁ జెంతకుఁ బాఱ వాసమైఁ
గొనుదువు పూరియుం దఱిని గూర్కుదు నిద్దురవేళ హాయిగా
నొనరఁగ నేతపంబుఫలమో యిది చెప్పఁగదే కురంగమా. 18

శ్లో॥ సమారమ్భా భగ్నాః కతిన కతివారాం స్తవ పశో
పిపాసో స్తుచ్ఛేస్మి న్ద్రవిణమృగతృష్ణార్ణవజలే।
తథాపి ప్రత్యాశా విరమతి న తేఽద్యాపి శతధా
నదీర్ణం యచ్ఛేతో నియత మశనిగ్రావఘటితమ్ ॥ 19

టీ. హేపశో=(కొమ్ములును దోఁకయులేని) పశువా-పశుప్రాయుఁడా యనుట, తుచ్ఛే=నీచమైన, అస్మిన్=ఈ, ద్రవిణమృగతృష్ణార్ణవజలే=ద్రవ్యమనెడి యెండమావుల సముద్రమందలినీటియందు, పిపాసోః=త్రావనిచ్చగించు, తవ=నీకు, కతివారాన్=ఎన్నిమాఱులు, కతిసమారమ్భాః=ఎన్నికార్యారంభములు, నభగ్నాః = చెడినవికావు-పెక్కుమాఱులు పెక్కుప్రారంభములు చెడినవనుట, తథాపి=అట్లయ్యును, తే=నీకు, ప్రత్యాశా=పేరాస, అద్యాపి=ఇంకను, నవిరమతి=ఉడుగకున్నది. ఇట్లయ్యును, యతః= ఎందుచేత, చేతః=నీమనస్సు, శతధా=నూఱుభాగములుగా, నవిదీర్ణం = చీల్పఁబడదో- చీలదోయనుట, (అతః=అందుచేత, తత్=అది), నియతః = నిశ్చయముగా, అశనిగ్రావఘటితమ్=వజ్రపుఱాయితో చేయఁబడినది. ఇంతకఠినముకాకున్నచో అన్నికార్యములు భగ్నమైనందుల కది చీలియేయుండుననిభావము.

చ. ద్రవిణమరీచికాబ్ధికలితం బగుతుచ్ఛజలంబుఁ ద్రావఁగాఁ
దివిరెడుపీనుఁగూనికలు దేఁకువ నెన్నియొ యెన్నిమాఱులో
యవిసెను గాదె యోపశువ ! యైనను నింక దురాశ మానవీ
వవు నవు నీదుచిత్త మరయం బటువజ్రశిలాకృతం బగున్. 19

భర్తృహరిసుభాషితము అధికశ్లోకములు

సమాప్తము.

